SUPRACOPERTA: GH. MARINESCU

REFERENT ȘTIINȚIFIC:
Prof. dr. FLORA ȘUTEU

BUCUREȘTI • 1980

1 | 38

GHEORGHE GONSTANTINESCU-DOBRIDOR

MIC DICȚIONAR
de terminologie lingvistică

Prefață:
Prof. dr. doc. DIMITRIE MACREA,
membru corespondent
al Academiei

EDITURA ALBATROS

PREFAȚĂ

În epoca contemporană științele tehnice și umaniste au cunoscut deopotrivă o așa de mare dezvoltare, încît s-a putut vorbi pe drept cuvînt despre „o explozie informațională". Ca o condiție și o consecință a acestei dezvoltări, fără precedent, s-a născut o bogată terminologie în fiecare știință în parte, pe care obișnuitele dicționare generale de limbă nu au mai putut-o cuprinde. Caracterul special al acestei terminologii a determinat alcătuirea unor dicționare speciale în toate limbile de cultură și în toate țările care nu voiau să rămînă în urmă prin necunoașterea precisă a noilor noțiuni ale diferitelor științe prin care se ușurează asimilarea noilor achiziții științifice. Această situație explică apariția și în limba română, în ultimele două decenii, a unui mare număr de dicționare speciale tehnice, cele mai numeroase, apoi de economie politică, de statistică și contabilitate, de filozofie, de psihologie, de estetică, de terminologie poetică și dicționare de termeni literari care sînt cele mai recente.

Ultimul dintre aceste dicționare speciale românești care vede acum lumina tiparului este Mic dicționar de terminologie lingvistică, *elaborat de lectorul universitar Gheorghe Constantinescu-Dobridor, lingvist pasionat și competent care, în 1974, a publicat lucrarea foarte meritorie* Morfologia limbii române, *apărută la Editura științifică.*

Dicționarul alcătuit de Gh. Constantinescu-Dobridor răspunde unei necesități de prim ordin în domeniul lingvisticii, disciplină în care noua terminologie este în plină erupție, mai ales după apariția și dezvoltarea teoriilor structuraliste de diferite nuanțe, ai căror termeni nu sînt totdeauna limpezi și univoci.

Chiar în limbi străine dicționarele de terminologie lingvistică sînt puține. Cel cunoscut, la noi, dintre acestea era Lexique de la terminologie linguistique *de J. Marouzeau, apărut în 1933, care, util pentru momentul cînd a apărut, este depășit astăzi și sărac prin dezvoltarea rapidă a terminologiei lingvistice contemporane; iar în plus, el a devenit o raritate. Alte dicționare străine ca cele ale lui Oswald Ducrot (1972) sau Jean Dubois și colectiv (1973), dat fiind numărul lor restrîns, destinat bibliotecilor, nu pot răspunde nevoilor de informare ale marelui public cititor de la noi în domeniul lingvisticii.*

Gheorghe Constantinescu-Dobridor s-a gîndit la nevoile marelui public cititor românesc publicînd dicționarul de față. Dar în realitate acest dicționar nu se adresează numai elevilor, studenților, învățătorilor și profesorilor de limba română sau publicului larg de cititori, cum arată autorul, cu modestie, în Cuvînt înainte, *ci și specialiștilor celor mai pretențioși în materie. Căci dicționarul său este atît de scrupulos lucrat, atît de complet ca număr de articole extrase din bogata noastră producție lingvistică, oglindită în vasta bibliografie citată, explicațiile sînt atît de limpezi, încît constituie un instrument de lucru și de referință pentru orice specialist lingvist. Etimologia fiecărui termen, explicarea lui extinsă cu toate nuanțele și exemplificarea fiecărui înțeles este exemplară, fără să lase nici un aspect al termenului nelămurit. Dicționarul dă satis-*

facție unui cerc larg de cititori și în același timp este un instrument de cultură științifică și literară.

Cu timpul, termenii speciali de lingvistică, după asimilarea lor de către marele public, prin dicționarele speciale, vor intra în uzul curent al oamenilor cultivați și vor face în viitor parte din dicționarele generale ale limbii române. Astfel, în dicționarele generale ale limbii române recent apărute, Dicționarul limbii române moderne *(1958 și ediții ulterioare)* și Dicționarul explicativ al limbii române *(1973, 1978)* se găsesc *termeni ca* fonem, morfem, desinență, paradigmă, sintagmă, polisemie, idiom, sincronic, diacronic *ș.a. care nu figurează în dicționarele de acum câteva decenii ale limbii române.*

De aceea, recomandăm Dicționarul de terminologie lingvistică al lui Gh. Constantinescu-Dobridor cu toată convingerea că este o lucrare utilă și binevenită care corespunde nevoilor obiective ale culturii noastre socialiste.

Prof. dr. doc. DIMITRIE MACREA,
membru corespondent al Academiei
Republicii Socialiste România

CUVÎNT ÎNAINTE

Lucrarea de față izvorăște dintr-o mai veche dorință a noastră acea de a pune la îndemîna elevilor din clasele mari, a învățătorilor și a profesorilor de limba română un instrument de lucru care să contribuie — în cazul celor dintîi — la asimilarea corectă a cuvintelor și sensurilor pe care aceștia le folosesc în lecțiile de limba română sau în alte ocazii, iar în cazul celor din urmă, la precizarea cunoștințelor de limbă aplicate parțial în procesul de învățămînt pe care-l desfășoară, la satisfacerea dorinței de cunoaștere a acestora și la cultivarea limbii noastre naționale.

Ea se justifică, în primul rînd, prin dezvoltarea considerabilă, în cursul ultimelor decenii, a cercetărilor din domeniul limbii, a școlilor și curentelor lingvistice, a terminologiei științifice adecvate acestora, iar în al doilea rînd prin interesul sporit pe care-l manifestă cititorii, în general, și cadrele didactice, în special, pentru problemele de limbă.

Sînt incluși în acest dicționar termeni selectați din următoarele domenii: lingvistică generală, fonetică, fonologie, vocabular, semantică, gramatică (morfologie și sintaxă), istoria limbii (dialectologie și gramatică istorică), topică, ortografie, punctuație și cultivarea limbii. Cei mai mulți sînt consemnați în programele și în manualele școlare în vigoare, în gramatici, în culegeri de texte și de exerciții, în sinteze, în îndrumătoare, în lucrări de cultivare

a limbii, în dicționare ale limbii române etc.; unii însă figurează în diverse alte lucrări de specialitate și i-am considerat absolut necesari pentru cultura generală a absolvenților care se pregătesc în vederea examenului de admitere în clasele terminale liceale sau în facultățile cu profil filologic. De asemenea, au fost luați în discuție și cîțiva termeni structuraliști care au o mare circulație și importanță atît în lingvistica mondială, cît și în lingvistica românească actuală (arhigen, arhilonem, neutralizare, articulare, semn lingvistic, semnificat, semnificant, monem etc.).

În dreptul fiecărui termen a fost trecută mai întîi clasa lexico-gramaticală căreia-i aparține și originea. Fiecare cuvînt-titlu (element independent sau element de bază într-o sintagmă) e însoțit de definiție, explicații și exemple (acolo unde este cazul sînt trecute în paranteză și sinonimele corespunzătoare).

Au fost luate în considerație numai sensurile speciale ale termenilor — acelea care fac obiectul lucrării de față (cu totul accidental, unde am considerat necesar, am menționat și sensul general). În clasificările și subclasificările categoriilor discutate s-a ținut seama de ordinea studierii lor în școală, de criteriile folosite pentru fiecare în parte, de domeniile de activitate cărora acestea le aparțin etc.

Lucrarea este însoțită de o listă de abrevieri și de sigle, de o listă de izvoare și de o bibliografie selectivă alcătuită din studii, manuale, tratate și alte lucrări de specialitate. Desigur, indicînd această bibliografie nu înseamnă că am avut în vedere toți termenii lingvistici întîlniți, ci numai o parte din ei, aceea care interesează categoriile de cititori amintite, care corespunde prevederilor și cerințelor actualelor programe de învățămînt gimnazial și liceal,

precum și noțiuni de cultură generală ale unor categorii largi de cititori.

Este de datoria noastră să mulțumim cu acest prilej prof. univ. dr. Flora Șuteu *și lectorului univ. dr.* Liliana Ionescu-Ruxăndoiu *pentru observațiile și sugestiile competente, deosebit de prețioase, pe care le-au făcut în urma lecturii manuscrisului, în vederea îmbunătățirii lui.*

De asemenea, ne manifestăm întreaga noastră recunoștință față de prof. univ. dr. docent Dimitrie Macrea, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, pentru osteneala pe care ne-o face de a prefața prezenta lucrare.

Nenumărate au fost greutățile întîmpinate pentru elaborarea unui asemenea dicționar. Ne-am străduit, pe cît a fost posibil, să realizăm o lucrare pe care o dorim accesibilă și utilă, contribuind astfel în întîmpinarea unui deziderat formulat, în diverse rînduri, de învățători și profesori. Sîntem însă pe deplin conștienți de faptul că ea este numai un început, că un dicționar, de orice factură ar fi, este susceptibil de a fi oricînd îmbunătățit și de aceea așteptăm de la viitorii noștri cititori sugestiile binevoitoare, pentru care le mulțumim anticipat.

Autorii

LISTĂ DE ABREVIERI ŞI SIGLE

*	= neatestat
adj.	= adjectiv
ar.	= arab, -ă
arom.	= aromân
av.	= avestic, -ă
Abl.	= ablativ
Ac.	= acuzativ
bg.	= bulgar, -ă
cf.	= confer
conj.	= conjugare
decl.	= declinare
dr.	= dacoromân
D.	= dativ
ed.	= ediția
engl.	= englez, -ă
e.n.	= era noastră
et. nec.	= etimologie necunoscută
f.	= feminin
fr.	= francez, -ă
germ.	= german, -ă
got.	= gotic, -ă
gr.	= grecesc, -ă; greacă
G.	= genitiv
irl.	= irlandez, -ă
istr.	= istroromân
it.	= italian, -ă
î.e.n.	= înaintea erei noastre
înv.	= învechit
lat.	= latin, -ă
lat. pop.	= latin(a) popular(ă)
lat. t.	= latin(a) tîrziu (tîrzie)
lit.	= literar
livr.	= livresc
m.	= masculin
magh.	= maghiar, -ă
megl.	= meglenoromân
mold.	= moldovean, moldovenesc
n.	= neutru
N.	= nominativ
ngr.	= neogrec (neogreacă)
nr.	= numărul
num.	= numeral
p.	= pagina
pers.	= persoana
pl.	= plural
pol.	= polonez, -ă
pop.	= popular
pref.	= prefix
pron.	= pronume

prov.	= provensal, -ă	trans.	= transilvan, transilvănean
reg.	= regional		
rom.	= românesc; română	ţig.	= ţigănesc, -ă
rus.	= rusesc; rusă	ucr.	= ucrainean, -ă
s.	= substantiv	v. (V.)	= vezi
scr.	= sîrbo-croat, -ă	V	= vocativ
sg.	= singular	vb.	= verb
sl.	= slav, -ă	v. gr.	= vechi grecesc
srb.	= sîrbesc; sîrbă	v. rom.	= vechi românesc
sp.	= spaniol, -ă	v. sl.	= vechi slav; veche slavă
suf.	= sufix		
tc.	= turcesc; turcă	Vol.	= volumul

*

B.L. = *Bulletin linguistique*. Faculté de lettres de Bucarest, Institut de linguistique roumaine. Publié par A. Rosetti, Paris-Bucarest-Copenhague, 1933—1948.

Conv. Lit. = *Convorbiri literare*. Revistă literară fondată de Societatea „Junimea" din Iaşi la 1 martie 1867.

LL = *Limbă şi literatură*, Societatea de ştiinţe filologice din Republica Socialistă România, Bucureşti, 1955

R.R.L. = *Revue roumaine de linguistique*. Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1956

A

ABĂTERE (GREȘEALĂ DE LIMBĂ), s.f. (<*abáte*, cf. fr. *abattre*, it. *abbalere*): îndepărtare de la o anumită regulă lingvistică, încălcare — orală sau scrisă — a normelor limbii literare. **A.** sau greșeala de limbă vizează pronunțarea sunetelor, a silabelor și a cuvintelor, accentuarea și despărțirea în silabe a cuvintelor; folosirea cuvintelor cu sensul lor propriu, scrierea cu majuscule, scrierea cuvintelor compuse, folosirea neologismelor, a expresiilor și a locuțiunilor, folosirea formulelor corelative, dezacordurile, abrevierile, exprimările pleonastice, folosirea adjectivelor fără grade de comparație și a adjectivelor invariabile, folosirea semnelor de ortografie și de punctuație etc. Ea poate fi deci: **a.** *de pronunțare (fonetică), de vocabular (lexicală), de gramatică (gramaticală), de ortografie (ortografică), de punctuație*. Dar greșeala de limbă mai vizează și interpretarea unor anumite situații lingvistice, aspectul exterior al comunicării, conținutul sau esența comunicării, măsura în care greșeala se repetă sau este proprie unuia sau mai multor vorbitori etc. De aceea se mai poate vorbi și despre **a.** *de interpretare, de formă, de fond, tipică* etc.

ABLATÍV, s.n. (cf. lat. *ablativus*, fr. *ablatif*): caz al complementului circumstanțial în limba latină, care exprima punctul de plecare în spațiu, instrumentul, asocierea, cauza unei acțiuni etc. Corespunde, în linii mari, acuzativului din limba română. ◇ ~ **absolút:** construcție sintactică latină, alcătuită dintr-un substantiv sau pronume cu rol de subiect, în cazul **a.**, și un participiu prezent sau perfect tot în cazul ablativ. **A.** absolut este echivalentul unei propoziții circumstanțiale (cauzală, concesivă, condițională sau temporală). De exemplu: *„Tarquinio Superbo regnante..."* („Pe cînd domnea Tarquinius Superbus...").

ABREVIÉRE, s.f. (⟨*abreviá*, cf. lat. și it. *abbreviare*): acțiunea de prescurtare, în scris sau în vorbire, a unui cuvînt sau a unui titlu prin litera inițială sau printr-un grup de litere, în vederea ușurării lecturii sau a vorbirii; rezultatul acestei acțiuni. Se abreviază termenii în matematică, fizică, chimie; numele unităților de măsură, numele de persoane, numele punctelor cardinale, numele titlurilor academice, numele gradelor militare, pronumele de politețe și cuvintele de adresare, indicațiile bibliografice, numele instituțiilor și al organizațiilor etc. **A.** sînt trecute în *liste de abrevieri*. Exemple: *n* (număr), *l* (lungime), *O* (oxigen), *kg* (kilogram), *I.L.* Caragiale (Ion Luca Caragiale), *N* (nord), *acad.* (academician), *serg.* (sergent), *d-ta* (dumneata), *tov.* (tovarășul, -a), *op. cit.* (opera citată), *I.C.P.P.D.* (Institutul central de perfecționare a personalului didactic), *C.F.R.* (Căile ferate române), *M.A.N.* (Marea Adunare Națională), *F.U.S.* (Frontul Unității Socialiste); *U.T.C.* (Uniunea Tineretului Comunist), *Crolux* (Croitorie de lux) etc.

ABSTRÁCT, s.n. (⟨adj. *abstract, -ă*; cf. lat. *abstractus*, fr. *abstrait*): parte de vorbire cu conținut lexical nereprezentabil în planul senzorial, provenită de la o altă parte de vorbire prin derivare cu sufixe sau prin conversiune. ◇ **~ verbál:** substantiv provenit de la un verb (prin derivare cu sufixele *-eală, -ință* și *-itură* și prin schimbarea valorii gramaticale, de la infinitiv sau de la supin). De exemplu: *amețeală* (⟨ameți + -eală), *cheltuială* (⟨cheltui + -eală); *biruință* (⟨birui + -ință), *dorință* (⟨dori + -ință); *lovitură* (⟨lovi + -itură), *întărîtură* (⟨ întări + -itură); *trecerea* (⟨infinitivul *trecere*), *mersul* (⟨supinul *de mers*) etc. ◇ **~ al calității:** substantiv provenit prin derivare cu sufixe de la un adjectiv. De exemplu: *bunătate* (⟨bun + -ătate), *limpezime* (⟨limpede + -ime), *simplitate* (⟨simplu + -itate) etc.

ABSTRACTIZÁRE, s.f. (⟨*abstractizá* ⟨*abstráct* + suf. *-izá*): proces lent de slăbire sau de pierdere a sensurilor lexicale concrete ale cuvintelor, concomitent sau ca urmare a slăbirii și pierderii conținutului noțional al acestora. Constatăm acest proces la numeralе, pronume, prepoziții și conjuncții și parțial la substantive, adjective, verbe și adverbe. **A.** duce implicit la *gramaticalizarea cuvintelor*, la transformarea lor în *instrumente gramaticale*. Un exemplu în acest sens îl constituie articolul: el provine din cuvinte care au avut cîndva o semnificație inițială concretă, dar care au pierdut cu timpul această semnificație și au ajuns să aibă numai o semnificație gramaticală, abstractă (v. *gramaticalizáre*).

ACCÉNT, s.n. (cf. lat. *accentus*, fr. *accent*): **1.** evidențiere a unei silabe într-un cuvînt sau a unui

cuvînt într-o propoziție sau într-o frază prin mărirea intensității vocii sau prin varierea tonului (de aici: **a.** în cuvînt, **a.** în propoziție, **a.** în frază). **A.** contribuie la individualizarea cuvîntului sau a unității pe care o caracterizează în raport cu celelalte unități de același fel. El ușurează prècizarea mesajului, indiferent de caracterul pe care îl are (fix sau mobil). În limba română are o valoare distinctivă: nu simpla succesiune a fonemelor în cuvintele omonime permite evidențierea sensurilor deosebite pe care acestea le au, ci **a.** De exemplu: în s. *móbilă*, adj. *mobílă* și vb. *mobilá*. ◇ ~ **de intensitáte (dinámic, silábic, expiratór): a.** caracterizat prin forța (energia) mai mare cu care este rostită o silabă într-un cuvînt. El este propriu fiecărui cuvînt și trebuie respectat în rostire: *bolnáv, caractér, dușmán, fenomén; áugust, ínvers, óperă* etc. Are rol lexical, deosebind cuvintele omografe: *parălele — paralélе, véselă — veselă* etc.; are însă și rol gramatical, diferențiind formele gramaticale flexionare: *adúnă — adúnă, cîntă — cîntă* etc. Este caracteristic multor limbi, inclusiv limbii române. În cuvintele cu multe silabe se distinge un **a.** *de intensitate principal*, mai puternic și un **a.** *de intensitate secundar*, despărțite între ele prin silabe neaccentuate. De exemplu: *perspicacitate* (**a.** secundar pe silaba *per-* și **a.** principal pe silaba *-ta-*). ◇ ~ **sintáctic: a.** care evidențiază un cuvînt dintr-o propoziție sau o propoziție dintr-o frază. De exemplu: „*Aici* l-am găsit", „Trebuia *să asculte de sfatul dat*, nu să se hazardeze în acțiuni fără perspectivă". ◇ ~ **muzicál (melódic): a.** care presupune o pronunțare (intonare) pe un ton mai înalt a unei silabe dintr-un cuvînt. El a existat în limba greacă veche și în limba latină, iar astăzi e întîlnit în limbile chineză și japoneză. E îmbinat cu **a.** de intensitate în limbile norvegiană, suedeză, sîrbă și lituaniană. **2.** semn grafic pus deasupra unei vocale pentru a marca o pronunțare mai intensă, pe un ton mai înalt, sau o altă particularitate de pronunțare. ◇ ~ **ascuțít** (ˊ): semn grafic folosit frecvent în limba franceză, unde notează timbrul închis (mai rar cel deschis) al vocalei *e*. De exemplu: *déprécier* „a deprecia" și *événement* „eveniment". În limba română, pus deasupra unei vocale, notează o silabă accentuată. De exemplu: *țáre, mére, míne, sóră, zările, zînă* etc. ◇ ~ **circumfléx** (ˆ): semn grafic, specific limbii franceze, care notează vocalele lungi urmate de o consoană sau de o vocală dispărută ulterior. De exemplu: *dépôt* „depunere", *grâce* „grație" etc. În limba română notează sunetul „î" („â"). De exemplu: *încet, pînă, român* etc. ◇ ~ **grav** (ˋ): semn grafic, specific limbii franceze, unde notează pronunțarea deschisă a vocalei *e* sau diferențiază unele cuvinte omonime. De exemplu: *aurifère* „auri-

fer", *austère* „aspru", *règle* „regulă"; *où* „unde" / *ou* „sau", *là* „acolo" / *la* (articol). **3.** (impropriu): fel particular al unei persoane de a pronunța cuvintele ca într-o limbă străină, ca într-un dialect sau ca într-un grai (se spune: cu accent străin, cu accent moldovenesc, cu accent oltenesc).

ACCÉPȚIE, s.f. (cf. fr. *acception*, lat. *acceptio*): sens sau semnificație cu care e folosit la un moment dat un cuvînt.

ACCIDENT FONETIC, s.n. + adj (cf. fr. *accident*, it. *accidente*, lat. *accidens* + fr. *phonétique*): schimbare fonetică combinatorie (pozițională) fără caracter de lege, neregulată, întîmplătoare. Sînt considerate **a.f.** toate modificările fonetice condiționate: *asimilarea, disimilarea (disimilația), haplologia, metateza, epenteza, anaptixa, proteza* și *sincopa* (v. și *modificare fonetică*).

ACOMODÁRE, s.f. (< *acomodá*, cf. fr. *accommoder*, it. *accomodàre*, lat. *accommodare*): v. *asimilare parțială*.

ACÓRD (CONGRUÉNȚĂ), s.n. (cf. fr. *accord*, it. *accordo*): formă de exprimare a unui raport sintactic în care termenul numărul 1 (regent sau reprezentînd punctul de plecare în comunicare) impune termenului numărul 2 (subordonat sau reprezentînd punctul de sosire în comunicare) categoriile gramaticale morfologice pe care le au în comun (genul, numărul, cazul sau persoana). Constatăm **a.**: între o unitate sintactică și una morfologică (acordul atributului adjectival, al atributului numeral și al elementului predicativ suplimentar exprimat prin adjectiv sau prin participiu cu substantivul sau cu pronumele determinat: băiat *silitor*, elevă *silitoare, acest* băiat, fata *aceasta*, omul *lovit*, fereastra *lovită, doi* elevi, *două* teme, rîndul *al doilea*, banca *a doua*, „Maria vine *veselă*", „O văd *tristă*"); între două unități morfologice (**a.** articolului, adjectivului, numeralului sau participiului cu substantivul determinat: tei*ul*, salci*a*, *un* stejar, *o* răchită, copil *al* pădurilor, carte *a* Oltului, oameni *ai* junglei, terase *ale* Ialomiței, omul *cel* bun, fata *cea* harnică, soldații *cei* viteji, livezile *cele* roditoare; om *harnic*, femeie *harnică*, fratele *meu*, sora *mea, doi* copii, *două* copile, *al treilea* concurent, *a treia* concurentă, elevul *ajutat*, eleva *întrebată*); sau între două unități sintactice (**a.** predicatului cu subiectul: „Oamenii *muncesc*", „Cerul *este albastru*"). ◇ ~ **după înțeles: a.** în care modificarea formei predicatului e determinată de sensul și nu de forma gramaticală a subiectului cu care intră în relație sintactică. De exemplu: „O mulțime *au venit* imediat după noi", „O parte *se ascunseseră* în pădure" (predicatele sînt la plural, datorită faptului că formele de singular *o mulțime* și

o parte exprimă „o pluralitate" de ființe). ◇ ~ **prin atracție: a.** greșit, în care modificarea formei predicatului e determinată de raportarea lui la un plural subordonat subiectului și mai apropiat de predicat, la unul din elementele componente ale subiectului multiplu impus mai mult atenției vorbitorului sau mai apropiat de predicat sau de numele predicativ. De exemplu: „Un stol de *vrăbii* s-au abătut din zbor peste lanurile de grîu" (în loc de „Un stol... s-a abătut"); „A fost odată *un împărat* și o împărăteasă" (în loc de „Au fost odată un împărat și o împărăteasă"); „Racul, broasca și știuca a dus un sac cu grîu în lac" (în loc de „Racul, broasca și știuca au dus..."); „Cinci mii de lei este *o sumă* importantă" (în loc de „Cinci mii de lei sînt o sumă..."); „Cocioaba..., bărbatul, fata și boii..., un țap și două capre slabe -și rîioase... era toată *averea* Irinucăi" (Ion Creangă) (în loc de „...erau toată averea Irinucăi").

ACTUALIZÁRE, s.f. (*<actualizá*, cf. fr. *actualiser*): aducere a uneia dintre înfățișările sau însușirile unui obiect în centrul atenției noastre, prin intermediul unui context situațional în care se poate afla la un moment dat un cuvînt. **A.** este o restricție sau o precizare a semnificației cuvîntului, o concretizare a uneia din virtualitățile semantice pe care le comportă semnificația. De exemplu, cuvîntul *pom* nu este prin el însuși un mesaj lingvistic, ci numai un virtual purtător al acestuia; pentru a căpăta statutul de mesaj el trebuie ancorat în realitate (actualizat) prin intermediul unuia sau mai multor cuvinte (actualizatori), în cadrul unui context determinat: „Pomul rodește", „Pomul fructifer rodește", „Pomul acesta fructifer rodește în fiecare an" etc. Există și situații în care un singur cuvînt poate fi actualizat, poate deveni mesaj: atunci cînd exprimă o poruncă, o chemare, un salut. De exemplu: „Stai!", „Încet!", „Sus!", „Aici!", „Foc!", „Bună!" etc. (v. și *actualizátor*).

ACTUALIZATÓR, s.m. (cf. fr. *actualisateur*): cuvînt care restrînge sau precizează semnificația altui cuvînt; cuvînt care concretizează una din virtualitățile semantice pe care le are semnificația acestuia, în cadrul unui context dat. De exemplu: cuvintele *muncește* și *totdeauna* în raport cu termenul *omul* care trebuie actualizat: „Omul muncește", „Omul muncește totdeauna" (v. și *actualizáre*).

ACUZATÍV, s.n. (cf. lat. *accusativus*, fr. *accusatif*): caz al substantivului (al patrulea, în ordinea studierii). Îi sînt proprii următoarele funcții sintactice: funcția de complement direct (fundamentală), aflată cu întrebările *pe cine?* și *ce?* („Gheo-

noaia ospătă *pe Făt-Frumos*" — P. Ispirescu; „Tunurile... băteau necontenit *cetatea*" — C. Negruzzi); funcția de n u m e p r e d i c a t i v („Nu-l vezi că de-abia e *cît luleaua?*!" — I. Al. Brătescu-Voinești); funcția de a t r i b u t („Numa-n zarea depărtată sună codrul *de stejari*" — M. Eminescu); funcția de c o m p l e m e n t i n d i r e c t („Goe... se reazimă în nas *de clanța* ușii de la cupeu" — I.L. Caragiale); funcția de c o m p l e m e n t d e a g e n t („Moromete, în loc să-i răspundă că băiatul e prins *de friguri*, întoarse capul în altă parte" — M. Preda); funcția de c o m p l e m e n t c i r c u m s t a n ț i a l: de loc („Astfel s-au ridicat *pe pămînturile* din jurul Carpaților noile centre de viață" — Geo Bogza), de timp (*„În dimineața* aceea Ștefan Budu se trezi mai devreme ca de obicei" — Al. Philippide), de mod („Vuiește lung al strungului ecou, / *Ca o* imensă *strună* încordată" — N. Labiș), de cauză („Atunci încremeni *de spaimă*" — Em. Gîrleanu), de scop („Și au început să umble prin grîu *după mîncare*" — I. Al. Brătescu-Voinești), de condiție (*„În caz de ploaie* nu te mai oprești la ei"), de concesie („Dar deodată, *cu tot zgomotul* trenului, se aud bubuituri în ușa compartimentului" — I.L. Caragiale), de consecuție („Cînta *de minune"*), de asociere („Și voios se înturna / *Cu flăcăii* ce mîna" — Folclor), de instrument („Mi s-a părut c-aud la geam / *Cu degetul* cum bate" — G. Coșbuc); funcția de e l e m e n t p r e d i c a t i v s u p l i m e n t a r („...îndată mă și trimite mama cu demîncare în țarină, la niște lingurari ce-i aveam tocmiți *prășitori*" — Ion Creangă). ◇ ~ **cu infinitiv:** construcție sintactică specifică anumitor limbi (inclusiv limbii latine), echivalentă cu o propoziție completivă directă, în care subiectul este în acuzativ, iar predicatul este exprimat printr-un verb la infinitiv. În limba latină construcția de acuzativ cu infinitiv urma după trei feluri de verbe: a) după verba dicendi (declarandi), ca *dicere* („a spune"), *narrare* („a povesti") sau *nuntiare* („a anunța"): „Thales dixit *aquam esse initium* rerum" („Thales a spus că *apa este principiul* lucrurilor"); b) după verba voluntatis, ca *velle* („a vrea"), *nolle* („a nu vrea"), *malle* („a prefera"), *cupere* („a dori") sau *iubere* („a porunci"): „Cupio... *me esse clementem*" („Doresc ca eu *să fiu blînd"*); c) după verba sentiendi, ca *sentire* („a simți"), *audire* („a auzi") sau *videre* („a vedea"): „Saepe audivi inter os et offam *multa intervenire posse*" („Am auzit că între gură și bucata de pîine multe pot interveni"). ◇ ~ **neutrál: a.** care dispune de un sens neutru din punctul de vedere al referirii la gen (fără funcție sintactică). De exemplu: a luat-*o* la fugă.

ADJECTÍV, s.n. (cf. lat. *adjectivum* „care se adaugă" ‹ *ad* „pe lîngă" + *iectum* „așezat", fr. *adjectif*)

parte de vorbire care exprimă însușirea unui obiect gramatical, însoțind, în mod obișnuit, numele acestuia. Este caracterizat prin conținut noțional și semantic suficient, prin flexiune sintetică după gen, număr și caz, prin posibilitatea de a contracta anumite funcții sintactice în cadrul propoziției (atribut — funcție de bază; nume predicativ, complement indirect, complement circumstanțial și element predicativ suplimentar) și prin distribuție unidirecțională (parțial și bidirecțională: numai **a.** relativ). Ca însoțitor al substantivului se acordă cu acesta în gen, număr și caz. ◇ ~ **moștenít: a.** transmis în limba română din latină sau din limba geto-dacilor. De exemplu: *acru, bun, dulce, negru, verde* etc. (din latină); *aprig, creț, searbăd* (din substrat). ◇ ~ **împrumutát: a.** pătruns în limba română din alte limbi, după formarea acesteia, în etape diferite. De exemplu: *blajin, destoinic, viteaz* (din v. slavă), *gingaș, viclean* (din maghiară), *fistichiu, murdar* (din turcă), *ieftin, proaspăt* (din neogreacă), *actual, dinamic, energic* (din franceză) etc. ◇ ~ **créat** pe terenul limbii române prin derivare, compunere sau conversiune: *bunicel, descurcăreț, gustos; binevoitor, nemaivăzut, semifabricat, gri-închis; vestit, liniștit* etc. ◇ ~ **denominatív: a.** derivat de la un nume — de la un substantiv sau de la un **a.** De exemplu: *cețos* (< ceață + suf. -os), *sprintenel* (< sprinten + suf. -el), *sufletesc* (< suflet + suf. -esc), *nebunatic* (< nebun + suf. -atic) etc. ◇ ~ **pronominál: a.** provenit dintr-un pronume (de întărire, posesiv, interogativ, relativ, demonstrativ, nehotărît sau nedefinit și negativ). De exemplu: Ileana *însăși*, strămunii *noștri, care* piesă?, știu *ce* ochelari, *acești* brazi, *fiecare* rînd, *nici un* cuvînt. ◇ ~ **verbál: a.** provenit din verb la participiu **(participiál)** sau din verb la gerunziu **(gerunziál).** De exemplu: *oameni fericiți*, cercetător *pasionat;* mînă *tremurîndă*, răni *sîngerînde* etc. ◇ ~ **adverbiál: a.** provenit din adverb de mod. De exemplu: *asemenea* reviste, *așa* casă etc. ◇ ~ **concrét: a.** care are un conținut reprezentabil în planul senzorial. De exemplu: *aromat, dulce, negru, strident* etc. ◇ ~ **adnominál: a.** care modifică numele din sintagma nominală în construcții ca „*Bunul* om s-a oprit în drum", „*Harnica* fată deretică prin casă" (e vorba deci de **a.** așezate înaintea substantivelor). ◇ ~ **abstráct: a.** care are un conținut nereprezentabil în planul senzorial. De exemplu: *inimos, iscusit, înțelegător, priceput* etc. ◇ ~ **símplu: a.** alcătuit dintr-o singură unitate de expresie (orice **a.** moștenit, împrumutat sau creat prin derivare și conversiune). De exemplu: *crud, roșu, excelent, luminat, văratic, suferind* etc. ◇ ~ **compús: a.** alcătuit din două sau mai multe unități de expresie (orice **a.** obți-

nut prin compunere). De exemplu: *alobiruitor, binecrescut, bleumarin, cumsecade, galben-deschis, nemaiauzit, româno-francez, tehnico-științific* etc. ◇ ~ **variabil: a.** care-și schimbă forma în raport cu genul, numărul și cazul substantivului determinat. De exemplu: N.A. (pe) un băiat *harnic*, (pe) niște băieți *harnici*, G.D. (al, a, ai, ale) unui băiat *harnic*, (al, a, ai, ale) unor băieți *harnici*; N.A. (pe) o fată *harnică*, (pe) niște fete *harnice*, G.D. (al, a, ai, ale) unei fete *harnice*, (al, a, ai, ale) unor fete *harnice*; N.A. un râu *limpede*, niște râuri *limpezi*, G.D. (al, a, ai, ale) unui râu *limpede*, (al, a, ai, ale) unor râuri *limpezi*; N.A. o apă *limpede*, niște ape *limpezi*, G.D. (al, a, ai, ale) unei ape *limpezi*, (al, a, ai, ale) unor ape *limpezi*. ◇ ~ **invariabil: a.** care nu-și schimbă forma în raport cu genul, numărul și cazul substantivului determinat (cuvînt cu sens de **a.** și cu formă fixă). De exemplu: *asemenea, așa, atare, cumsecade, coșcogeamite, bleu, gri, propice, ferice, ceva, orice* etc. ◇ ~ **cu o terminație: a.** variabil care la forma de nominativ singular nearticulat dispune de o singură terminație pentru ambele genuri. De exemplu: *limpede, mare, tare, verde* etc. ◇ ~ **cu două terminații: a.** variabil care la forma de nominativ singular nearticulat dispune de două terminații, cîte una pentru fiecare gen (masculin și feminin). De exemplu: *bun-bună, frumos-frumoasă, mic-mică, slab-slabă* etc. ◇ ~ **cu patru forme flexionare** (la singular și la plural): *atent-atentă, atenți-atente, albastru-albastră, albaștri-albastre, rău-rea, răi-rele* etc. ◇ ~ **cu trei forme flexionare** (la singular și la plural): *drag-dragă-dragi, românesc-românească-românești, cenușiu-cenușie-cenușii, obligatoriu-obligatorie-obligatorii, silitor-silitoare-silitori, lălîu-lălîie-lălîi* etc. ◇ ~ **cu două forme flexionare** (la singular și la plural): *dulce-dulci, mare-mari, verde-verzi* etc. ◇ ~ **calificativ: a.** care exprimă calitatea unui obiect denumit de substantiv. De exemplu: coală *albă*, teren *pietros*, stîncă *ascuțită*, soare *palid*, chip *dulce* etc. ◇ ~ **determinativ** (denumire improprie): **a.** pronominal care exprimă un raport (posesiv, distributiv, circumstanțial etc.) determinant al conceptului exprimat de substantiv. De exemplu: *însuși* tata, părinții *tăi*, *ce* veste (?), lemnele *acelea*, *alți* participanți, *nici o* pretenție etc. ◇ ~ **cu grade de comparație: a.** care exprimă o însușire comparabilă, existentă în grade diferite. De exemplu: *înalt, greu, întins, roșu, priceput, atent, roditor, disciplinat* etc. ◇ ~ **fără grade de comparație: a.** care exprimă o însușire necomparabilă, inexistentă în grade diferite. De exemplu: *mort, viu, secundar, egal, oral, oval, pătrat, unic, strămoșesc, petrolifer, colosal, veșnic* etc. ◇ ~ **nearticulát: a.** neînsoțit de articol hotărît enclitic (este așezat după substantiv). De exemplu: om *bun*,

fată *frumoasă*. ◇ ~ **articulát: a.** însoțit de articol hotărît enclitic (este așezat înaintea substantivului). De exemplu: *bimul* om, *frumoasa* fată. ◇ ~ **depreciatív (peiorativ): a.** care sugerează lipsa de considerație, o notă de batjocură. De exemplu: *ignorant, îngîmfat, laș*, etc. (Pentru clasificarea **a.** v. *criteriu*).

ADJECTIVÁRE (ADJECTIVIZÁRE), s.f. (< *adjectivá* < *adjectiv* + suf. *-a*): trecere — prin conversiune (convertire) — a unui substantiv, participiu, gerunziu sau adverb la adjectiv. De exemplu: „Să mai privesc o dată cîmpia-nfloritoare, / Ce zilele-mi *copile* („senine și fericite") și albe le-a țesut" (M. Eminescu); „Mii pustiuri scînteiază sub lumina ta *fecioară* („diafană", „suavă") — idem; „Din lăstar i-a răspuns un glas *stins*" (I. Al. Brătescu-Voinești); „Am cutreierat în lung și-n lat locurile *cunoscute*" (M. Sadoveanu); „... de departe se zăresc rezervoarele enorme și coșurile *fumegînde* ale rafinăriilor" (Geo Bogza); „De-atuncea are stigletele *așa* îmbrăcăminte" (M. Sadoveanu); „Vorbitorul aprecia însă *asemenea* măsuri drept simple «paleative»".

ADJECTIVIZÁRE, s.f. (< *adjectivizá* < *adjectiv* + suf. *-iza*): v. *adjectivare*.

ADJONCȚIÚNE, s.f. (cf. fr. *adjonction*, lat. *adjunctio*): alipire, adăugare, unire a articolului hotărît enclitic cu substantivul determinat. De exemplu; *mărul, cîinele, lata, masa, creionul, numele, merii, mesele* etc.

ADSTRÁT, s.n. (cf. fr. *adstrat*, germ. *Adstrat*, lat. *adstratus* „așezat lîngă"): totalitatea elementelor lingvistice care se adaugă unui idiom după constituirea lui, ca rezultat al unor influențe străine. Adstratul limbii române e reprezentat prin mai multe tipuri de influențe, printr-o varietate de elemente lingvistice (de obicei lexicale) de diferite origini (albaneză, slavă, slavonă, bizantină, maghiară, turcă, neogreacă, germană, italiană, latină savantă și franceză). V. în acest sens *influență*.

ADVÉRB, s.n. (cf. lat. *adverbium* < *ad* „pe lîngă" + *verbum* „verb"; fr. *adverbe*, germ. *Adverb*): parte de vorbire care determină un verb și care exprimă circumstanța în care se desfășoară acțiunea acestuia (locul, timpul, modul etc.). Este caracterizat prin conținut noțional și semantic suficient, prin lipsă de flexiune (neflexibilitate), prin posibilitatea de a contracta anumite funcții sintactice în cadrul propoziției (complement circumstanțial, nume predicativ, atribut) și prin distribuție unidirecțională (parțial și bidirecțională: numai **a.** relativ). ◇ ~ **moștenit: a.** transmis în limba română din latină sau din limba geto-dacilor. De exemplu: *afară, apoi, așa, atunci, bine, cînd,*

cum, unde etc. (din latină); *pururea* (din substrat). ◇ ~ **împrumutát: a.** pătruns în limba română din alte limbi, după formarea acesteia, în etape diferite. De exemplu: *aidoma, prea, razna* (din v. slavă), *taman* și *tiptil* (din turcă), *agale* și *măcar* (din neogreacă), *musai* (din maghiară) etc. ◇ ~ **creát** pe terenul limbii române prin derivare, compunere sau conversiune: *vulturește, orbește, chiorîș, morțiș, tîrîș; acasă, pesemne, alădală, deocamdată, oarecum, întotdeauna, niciodată; dimineața, ziua, seara, noaptea, primăvara, vara, toamna, iarna, lunea, frumos, greu, deschis, poate* etc. ◇ ~ **denominatív: a.** derivat de la un nume — de la un substantiv sau de la un adjectiv. De exemplu: *șoimește* (< șoim + suf. *-ește*), *nebunește* (< nebun + suf. *-ește*), *orbiș* (< orb + suf. *-iș*), *pieziș* (< piez + suf. *-iș*). ◇ ~ **concrét:** a. care are un conținut reprezentabil în planul senzorial. De exemplu: *agale, duios, lin, repede* etc. ◇ ~ **abstráct: a.** care are un conținut nereprezentabil în planul senzorial. De exemplu: *așa, alît, foarte, mai* etc. ◇ ~ **símplu: a.** alcătuit dintr-o singură unitate de expresie (orice **a.** moștenit, împrumutat sau creat prin derivare și conversiune pe terenul limbii române). De exemplu: *acolo, aici, azi, ieri, bine, foarte, agale, razna, pițiș, dimineața* etc. ◇ ~ **compús: a.** alcătuit din două sau mai multe unități de expresie (orice **a.** obținut prin compunere). De exemplu: *odată, degrabă, deseori, deodată, iarăși, alaltăieri, altundeva, fiecum, bineînțeles, oricînd* etc. ◇ ~ **de mod: a.** care exprimă felul în care se realizează o acțiune oarecare (modalitatea propriu-zisă, ideile de cantitate, de continuitate, de revenire, de frecvență, de afirmare, de negare, de probabilitate, de îndoială, de posibilitate, de precizare, de întărire, de restricție, de exclusivitate, de proximitate sau aparență, de explicare și de comparație). De exemplu: *abia, aievea, bine, încet, repede, prietenește, tîrîș, realmente; destul, mult, puțin; continuu, mereu; iarăși; adesea, rareori; da, firește, negreșit; ba, nu, nicidecum; poate, probabil; posibil; chiar, tocmai; și, tot; barem, măcar; doar, exclusiv, numai; aproape, gata; adică, anume; asemenea, întocmai* etc. ◇ ~ **de loc: a.** care exprimă locul în care se desfășoară o acțiune. De exemplu: *aici-acolo, afară-înăuntru, aproape-departe, jos-sus, înainte-înapoi* etc. (indicații spațiale precise); *nicăieri, oriîncotro, oriunde, pretutindeni, undeva* etc. (indicații spațiale neprecise). ◇ ~ **de timp: a.** care exprimă timpul în care se desfășoară o acțiune. De exemplu: *azi-mîine, acum-atunci, curînd-tîrziu, totdeauna-niciodată* etc. (indicații temporale precise); *cîndva, cîteodată, odată, odinioară, uneori* etc. (indicații temporale neprecise). ◇ ~ **de concesie: a.** care exprimă ideea de concesie în

raport cu acțiunea. De exemplu: *tot, totuși.* ◇~ **pronominál: a.** caracterizat prin sens referențial, prin raportare la o indicație circumstanțială (de loc, de timp, de mod) precizată mai înainte cu ajutorul contextelor. De exemplu: *aici-acolo, acum-atunci, cum-așa, oricînd-nicicînd* etc. ◇~ **pronominal demonstrativ: a.** care exprimă ideea de apropiere sau de depărtare în spațiu sau în timp. De exemplu: *aici-acolo, aproape-departe; acum-atunci, curînd-tîrziu* etc. ◇~ **pronominal interogativ: a.** care ajută la formularea unei întrebări, evidențiind ideea circumstanțială de loc, de timp sau de mod: *încotro?, unde?, cînd?, cît?, cum?* ◇~ **pronominal relativ: a.** care ajută la exprimarea unei relații de subordonare în cadrul frazei, evidențiind aceeași idee circumstanțială de loc, de timp sau de mod: *încotro, unde, cînd, cît, cum.* ◇~ **pronominal nehotărît (nedefinít): a.** care exprimă în chip neprecis ideea circumstanțială de loc, de timp sau de mod. De exemplu: *fieunde, încotrova, undeva, altundeva, oriîncotro, oriunde; cîndva, altcîndva, cîteodată, odată, odinioară, oricînd; fiecum, oarecum, cîtva, cumva, altcumva, oricît, oricum.* ◇~ **pronominal negativ: a.** care neagă circumstanța de loc, de timp sau de mod. De exemplu: *niciunde, nicăieri; nicicînd, niciodată; nicicît, nicicum, nicidecum.* ◇~ **nonpronominal: a.** caracterizat prin lipsa unui sens referențial, prin lipsa unei raportări la o indicație circumstanțială. De exemplu: *afară-înăuntru, jos-sus, ieri-astăzi-mîine, greu-ușor* etc. ◇~ **cu grade de comparație: a.** care exprimă caracteristica circumstanțială comparabilă a unei acțiuni, existentă în grade diferite. De exemplu: *bine, greu, încet, mult, puțin, repede, tare, ușor; aproape, departe, înăuntru, înafară, jos, sus; curînd, devreme, tîrziu* etc. ◇~ **fără grade de comparație: a.** care exprimă caracteristica circumstanțială necomparabilă a unei acțiuni, inexistentă în grade diferite. De exemplu: *astfel, abia, atît, cam, încă, mai, neîncetat, iarăși, da, nu, parcă, chiar, măcar, bunăoară, întocmai, oriîncotro, azi, dinadins, totuși* etc. ◇~ **dependént (subordonát, determinánt): a.** care intră în relație de subordonare cu un element regent, îndeplinînd pe lîngă acesta o funcție sintactică (de nume predicativ, de atribut sau de complement circumstanțial). De exemplu: „Ea este *altfel*", „Să așteptăm ziua *de mîine*", „Vom vorbi *atunci*". ◇~ **regént (determinát): a.** care regizează în cadrul propoziției complemente, iar în cadrul frazei — subordonate subiective. De exemplu: „*Departe*, lîngă pădure, se zăreau căprioarele"; „*Repede*, ca o nălucă, a dispărut din fața noastră"; „*Astăzi*, la ora 16, m-am întîlnit cu văru-meu"; „*Jos* din cireș!", „*Fuga* la mine!", „*Firește* că e adevărat", „*Evident* că nu are dreptate" etc. ◇~ **regent predicativ: a.** regent care, prin

intonație predicativă, prin elipsă și prin topică, devine predicat adverbial în cadrul propoziției. De exemplu: „*Înainte*, spre pădure!", „*Sus* pe scări!"; „*Poate* că are și el dreptate"; „*Posibil* să plouă" etc. ◇~ **regent non-predicativ: a.** regent care nu poate deveni predicat adverbial în cadrul propoziției, nedispunînd de o intonație predicativă și nepresupunînd o elipsă. De exemplu: „*Aproape*, pe malul drept, se auzeau privighetorile", „*Jos*, la rădăcina copacului, o veveriță țupăia nostim", „*Încet*, ca o pisică, s-a strecurat într-acolo". ◇~ **independént: a.** cu valoare de propoziție independentă neanalizabilă, atunci cînd constituie răspuns la o interogativă. De exemplu: „Vii mîine? — *Nu*", „Pleci azi? — *Da*.", „Mai încerci? — *Firește*." ◇~ **corelativ: a.** care intră în corelație (într-o relație de reciprocitate, de presupunere reciprocă) cu elementele introductive ale subordonatelor (adverbe relative, conjuncții sau locuțiuni conjuncționale subordonatoare). De exemplu: A ș a a lucrat, *cum* i s-au dat indicațiile", „A t î t a cărat, *cît* a putut", „A c o l o s-a oprit, *unde* a văzut semnul", „A t u n c i a vorbit, *cînd* i s-a dat cuvîntul", „E x p r é a plecat, *ca să*-l supere", „*Cu toate că* plecase mai tîrziu, t o t u ș i n-a pierdut trenul", „A s t f e l a aranjat lucrurile, *încît* nimeni n-a avut ce zice" etc. ◇~ **non-corelativ: a.** care nu intră în corelație cu elementele introductive ale subordonatelor. De exemplu: *aievea, încet, românește, pitiș, literalmente, destul, mereu, iar, adesea, desigur, ba, probabil, aidoma, afară, înainte, nicăieri, astăzi, niciodată* etc. ~ ◇ **cu funcție sintactică: a.** care poate deveni parte de propoziție, în virtutea unui conținut lexical suficient. De exemplu: *acolo, departe, sus; mîine, atunci, seara, marțea, toamna; altfel, bine, repede, înadins* etc. ◇~ **fără funcție sintactică: a.** care nu poate deveni parte de propoziție, deoarece nu are un conținut lexical suficient. De exemplu: *încă, mai, tot* (de mod de continuitate), *oare* (de mod de îndoială), *chiar, tocmai* (de mod de precizare), *barem, încaltea, măcar* (de mod de restricție), *doar, exclusiv, numai* (de mod de exclusivitate), *aproape, gata, mai* (de mod de proximitate), *adică, anume, bunăoară* (de mod explicative). ◇~ **specializát (specífic): a.** care dispune de o folosire specifică, bazată pe un sens unic, fundamental. De exemplu: *bine, acolo, mîine, dinadins* etc. ◇~ **cu valori multiple (nespecific): a.** care dispune de mai multe folosiri, în funcție de sensurile sale multiple și de contextele variate în care apare. De exemplu: *abia, tocmai* (cu sens modal sau cu sens temporal), *aci, departe, încoace, încolo* (cu sens de loc sau cu sens de timp), *aproape, înainte* (cu sens de loc, cu sens de timp sau cu sens de mod) etc. (Pentru clasificarea **a.** v. *criteriu*.)

ADVERBIALIZÁRE, s.f. (< *adverbializá*, cf. fr. *adverbialiser*): trecere — prin conversiune (convertire) — a unui substantiv, adjectiv sau participiu la adverb. De exemplu: „... se uita cu ochii plinși cum frații lui se învățau la zbor *dimineața* și *seara;* iar *noaptea*... el o întreba cu spaimă" (I. Al. Brătescu-Voinești); „Și ochii tăi stau *țintă*" (G. Coșbuc); „... au știut să privească *atent* și cerul, și aripile fluturilor" (Geo Bogza); „... și se duc la casa *leneșului* și îl umflă pe sus..." (Ion Creangă); „...și raza ei luminoasă leagă *strîns* clopotul de la Putna cu sirena de la Pașcani" (Adrian Păunescu).

AFERÉZĂ, s.f. (cf. fr. *aphérèse*, gr. *aphairesis* „îndepărtare", „cădere"): fenomen fonetic din evoluția unei limbi, constînd în suprimarea vocalei inițiale sau a unui grup de sunete de la începutul cuvîntului. De exemplu: lat. *occassionare* a dat în limba română forma *cășunare* (prin **a.** lui *o-*, prin reducerea grupului consonantic *-cc-* la *-c-*, prin transformarea lui *-a-* neaccentuat în *-ă-*, prin reducerea grupului consonantic *-ss-* la *-s-* și transformarea acestuia, sub influența lui *i*, în *-ș-* și prin transformarea diftongului *-io-* în *-iu-* și apoi în *-u-*, cu reducerea lui *-i-* semivocalic); lat. *agnellus* a dat în limba română forma *miel* (prin **a.** lui *a-*, prin transformarea grupului consonantic *-gn-* în grupul consonantic *mn-* și prin trecerea lui *-n-*, în această poziție, la *-i-* semivocalic, prin reducerea consoanei duble *-ll-* la *-l-*, prin căderea consoanei finale *-s* și prin amuțirea vocalei finale neaccentuate *-u*); în limba română, de la forma *astîmpărá* (cf. lat. **ex-temperare*) s-a ajuns, prin **a.** lui *a-* inițial, la *stîmpărá*, iar de la forma *Niculae*, prin **a.** lui *Ni-* la forma *Culae* (ambele, în limba populară).

AFIRMÁȚIE, s.f. (cf. fr. *affirmation*, lat. *affirmatio*); vorbire prin care se afirmă ceva; formulare cu caracter afirmativ. De exemplu: „Cultivarea limbii române este o acțiune istorică permanentă, colectivă și patriotică" (Dimitrie Macrea); „Am auzit vorbind hărțile istorice" (Adrian Păunescu).

AFÍX, s.n. (cf. fr. *affixe*, lat. *affixus* „atașat"): nume dat prefixelor, sufixelor și infixelor; orice instrument gramatical cu rol de prefix, sufix sau infix. De exemplu: *re-* din *rechema*, *-u-* și *-se* din *căzuse*, *-n-* din lat. *jungere* „a uni" (< rădăcina indo-europeană *jug-*). ◇ ~ **lexicál: a.** care ajută la formarea unor cuvinte noi. De exemplu: *-aș* în *vulturaș*, *-iu* în *ruginiu*, *-ime* în *treime*, *-uță* în *mătăluță*, *-a* în *grăpa*, *-este* în *voinicește*, *-ică* în *aolică* etc. ◇ ~ **gramaticál (flexionár): a.** care ajută la crearea unei forme flexionare (verbale sau pronominale). De exemplu: **a.** temporal *-se-* din forma *cîntasem*, **a.** modal

-înd din forma *cîntînd*, a. *-m* din forma *vorbim*, a. *-e* din formele (unei) *case*, *vorbe* și *bune*, a. *-ă* din forma *frumoasă* etc. ◇ ~ **proclitic (prepús): a.** așezat înaintea radicalului. Este întîlnit mai rar (în cazul formelor analitice). De exemplu: articolele nehotărîte, articolele posesive (genitivale), articolele demonstrative (adjectivale) și prefixele (*un* pom, *o* casă, *niște* oameni; *al* vecinului, *ai* părinților; *cel* bun, *cei* mari; *pre*vede, *re*face etc.). ◇ ~ **enclitic (postpús): a.** așezat după radical. Este întîlnit foarte des (în cazul formelor sintetice). De exemplu: articolele hotărîte, sufixele și desinențele (copil*ul*, inim*a*, numel*e*, meri*i*, văi*le*, televizoare*le*; facem, trece*a*, av*u*, venis*e*; peri, flori, creioan*e* — cînt*ă*, tac*e*, vorbi*m* etc.). ◇ ~ **mobil: a.** care-și schimbă poziția față de radical. De obicei e folosit proclitic, dar poate deveni și enclitic. Permite disocierea sa de radical printr-o intercalare. De exemplu: formele specializate de auxiliar morfologic de la perfectul compus și viitor (*ai* auzit, *ai* mai auzit, auzit-*ai*, auzitu-l-*ai*; *vor* veni, *vor* mai veni, veni-*vor*). ◇ ~ **fix: a.** care nu-și schimbă poziția față de radical. De obicei e folosit enclitic, dar există și a. cu poziție fixă proclitic. Elementele sale componente se succed într-o ordine fixă și sînt indisociabile. De exemplu: articolele hotărîte (excepție: *lui*), sufixele și desinențele (enclitice), prefixele, articolele nehotărîte, articolele posesive și articolele demonstrative (proclitice) — teiu*l*, casa, toporaș, spus, ajutat, aleargă, ani etc.; *răs*croi, *ne*adevărat, *un* teren, *o* fîntînă, *al* vremii, *a* prietenului, *cei* voinici, *cele* alese etc. ◇ ~ **depreciativ (peiorativ): a.** care ajută la formarea unui cuvînt ce sugerează lipsa de considerație, batjocura. De exemplu: sufixul *-ău* în *lingău*, sufixul *-aș* în *profesoraș*, sufixul *-eț* în *plimbăreț* etc.

AFONIZÁRE (ASURZÍRE), s.f. (< *afonizá*, cf. fr. *aphoniser*): fenomen fonetic care constă în pierderea vibrațiilor glotale la sunetele sonore. De exemplu: pronunțările „supteran" și „suptire" ale cuvintelor *subteran* și *subțire* se explică prin **a.** consoanei *b*, prin transformarea ei din consoană sonoră în consoană surdă.

AGÉNT, s.m. (cf. fr. *agent*, it. *agente*, germ. *Agent*, lat. *agens* < *agere* „a face"): factor care determină un proces, factor activ; autor real al unui proces, al unei comunicări. Termen folosit în sintagmele *nume de agent*, *complement de agent* și *completivă de agent* (v. *núme*, *complemént* și *completivă*).

AGLUTINÁRE, s.f. (< *aglutiná*, cf. fr. *agglutiner*, lat. *agglutinare*): unire, lipire strînsă a unei particule sau a unui afix la un cuvînt sau a unui cuvînt la alt cuvînt, pentru obținerea unei formații

lexicale cu același sens (dar mai bine evidențiat) sau cu sens diferit. De exemplu: particulele *-l* și *-a* (articole hotărîte) se aglutinează cu substantive (omu*l*, vîntu*l*, cas*a*, grădin*a*); particula *-a* se aglutinează cu pronumele demonstrativ (acelui*a*, celei*a*, celor*a*); sau cu unele adverbe, în limba română populară (acum*a*, atunce*a*); particula *-și* cu pronumele demonstrativ (același, aceeași, aceiași, celeași) și cu unele adverbe, în limba română populară (acuși, iarăși); particula *-va* cu pronumele și adverbele interogativ-relative (care*va*, cine*va*, ce*va*-unde*va*, cînd*va*, cum*va*, cît*va*, încotro*va*); prefixul *re-* s-a aglutinat cu verbul *face* pentru a forma verbul *reface;* sufixul *-iță* s-a aglutinat cu substantivul *copil*, dînd substantivul nou *copilită;* substantivele *unt* și *lemn* s-au aglutinat cu ajutorul prepoziției *de* pentru a forma substantivul nou *untdelemn;* adjectivul *bună* s-a aglutinat cu substantivul *voință*, rezultînd substantivul nou *bunăvoință* etc.

AGNÓMEN, s.n. (cf. lat. *agnomen*): poreclă purtată de romani în urma unor fapte deosebite. De exemplu: *Publius Cornelius Scipio* sau *Scipio Africanul* (a fost supranumit „Africanul", deoarece a învins pe Hannibal la Zama, în anul 202 î.e.n.) v. și *supranúme*).

AGRAMATÍSM, s.n. (cf. germ. *Agrammatismus*, fr. *agrammatisme* < gr. *a* „fără" + *gramma* „literă"): necunoaștere a vorbirii și a scrierii corecte, a normelor ortografice și gramaticale; caracteristică a unei persoane ignorante, inculte.

ALBANÉZĂ, s.f. (cf. fr. *albanaise*, it. *albanese*): limbă indo-europeană, continuatoare a unui dialect al limbii trace (limbă înrudită cu ilira), vorbită de albanezii din Albania, din Iugoslavia, din Italia meridională, din Sicilia, din Grecia și din S.U.A. Primele atestări de limbă albaneză datează din secolul al XV-lea, iar limba literară albaneză s-a format în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. **A.** dispune de *două dialecte* principale: dialectul *ghieg* — vorbit în nordul Albaniei, în nordul Greciei și în coloniile din Italia și Sicilia (stabilite acolo din secolul al XV-lea, din cauza invaziei otomane) și dialectul *tosc* — vorbit în sudul Albaniei. La acestea se adaugă un *dialect de tranziție* vorbit în regiunea Elbasan. **A.** are un mare număr de cuvinte împrumutate (60%) din latină, italiană, greacă, slavă și turcă (influența latino-romanică e preponderentă, iar cea slavă e mai profundă decît în limba română). Are foarte multe elemente lexicale comune cu româna, cu bulgara, cu sîrbo-croata și cu greaca. Existența elementelor lexicale comune cu limba română i-a determinat pe lingviști să vorbească despre o *pe-*

rioadă istorică preslavă de apropiere a celor două limbi (factor comun fiind păstoritul), despre o *influență albaneză* asupra limbii române și invers, despre o *influență română* asupra limbii albaneze (v. *influență*). Ei au explicat aceste apropieri lexicale prin substratul comun trac, prin contactul direct și prin influențele străine comune. **A.** folosește alfabetul latin. În țara noastră este cunoscută contribuția lingviștilor români *B. P. Hasdeu, O. Densusianu, Al. Philippide, Th. Capidan, S. Pușcariu, Al. Rosetti, E. Petrovici, H. Mihăescu, I. I. Rusu* și *Gr. Brâncuș* în problemele de substrat, în general, și ale relațiilor lingvistice româno-albaneze, în special.

ALBANISTICĂ, s.f. (cf. germ. *Albanistik*): disciplină care studiază limba, literatura și cultura albaneză.

ALFABÉT, s.n. (cf. fr. *alphabet*, it. *alfabeto*, lat. *alphabetum*, gr. *alpha* + *beta*): totalitatea literelor dispuse într-o anumită ordine, care redau sunetele de bază ale unei limbi. Numărul literelor variază de la un **a.** la altul: **a.** latin avea 26 de litere și cel grecesc 24; **a.** românesc are 28 de litere. ◇ ~ **latín: a.** derivat din **a.** grecesc și folosit mai întîi de etrusci și apoi de romani. Majoritatea limbilor moderne folosesc sisteme de litere provenite direct din **a.** latin. ◇ ~ **chirílic: a.** creat de misionarul Chiril, derivat din **a.** grecesc și folosit în textele slave vechi (începînd cu secolul al IX-lea). Stă la baza **a.** unora din limbile slave moderne (rusa, bielorusa, ucraineana, macedoneana, bulgara și sîrba). A fost folosit și pentru scrierea limbii române, din secolul al XVI-lea și pînă în secolul al XIX-lea, cînd a fost înlocuit cu **a.** latin (în 1862 în Muntenia). ◇ ~ **fonétic:** repertoriu de semne bazat pe un **a.** tradițional — care reproduce principalele realizări fonetice ale unei limbi — și este folosit de cercetători în transcrierea sunetelor vorbirii cu prilejul alcătuirii hărților lingvistice, a culegerilor de texte dialectale etc.

ALTERÁRE, s.f. (< *alterá*, cf. fr. *altérer*, lat. t. *alterare*): modificare a pronunțării unui sunet sub influența altui sunet. De exemplu: regional, sunetul labial *p* s-a alterat sub influența sunetului *i*, în cuvintele *piatră* și *piept*, devenind sunet palatal (k'): *k'atră, k'ept.*

ALTERNANȚĂ FONETICĂ (APOFONÍE), s.f. + adj. (cf. fr. *alternance phonétique*): schimbare a sunetelor unui cuvînt sau a sunetelor din cuvintele aceleiași familii de cuvinte, cu ajutorul căreia se marchează diferența dintre formele gramaticale sau dintre derivate și cuvîntul de bază. De exemplu: alternanța *a/e* în formele *fată-fete* marchează diferența dintre singular și plu-

ral; alternanța *a/ă* în formele *fac/făcut* marchează diferența dintre indicativ și participiu; alternanța *e/ea* în formele *negru-neagră* marchează diferența între masculin și feminin; alternanța *o/u* în formele *toți-tuturor* marchează diferența între nominativ și genitiv-dativ; alternanța *t/ț* în formele *pot-poți* marchează diferența între persoanele I și a II-a singular, în formele *zlot-zloți* diferența între singular și plural, iar în formele *carte-cărți*, atît diferența între singular și plural, cît și diferența între NA și GD singular; alternanța *a/ă/e* în formele *masă-măsuță-mescioară* marchează diferența dintre cuvîntul de bază și derivate etc. ◇ ~ **vocálică: a.** reprezentată prin vocale. De exemplu: *ă/e* în *măr-meri*, *î/i* în *tînăr-tineri*, *o/oa* în *scot-scoate*, *ea/e* în *seară-seri* etc. ◇ ~ **consonántică: a.** reprezentată prin consoane. De exemplu: *t/ț* în *frate-frați*, *d/z* în *brad-brazi*, *s/ș* în *urs-urși*, *c/č* în *plec-pleci*, *sc/șt* în *muscă-muște* etc.

AMERICANÍSM, s.n. (cf. fr. *américanisme*): **1.** cuvînt sau expresie proprie englezei americane. **A.** lexicale pot fi împărțite în patru mari categorii: a) împrumuturi din limbile indienilor și ale populațiilor venite din alte țări, ca de exemplu: *hickory* („nuc cu lemn foarte tare"), *hominy* („mămăligă"), *pone* („pîine de mălai"), *tomahawk* („secure"), *wigwam* („colibă", „cort") etc. — din limbile indienilor; *bureau* („scrin", „instituție guvernamentală"), *cache* („ascunzătoare"), *cent* („monedă"), *depot* („gară"), *professor* („cadru didactic") etc. — din limba franceză; *boss* („patron", „șef"), *bowery* („fermă"), *span* („atelaj"), *spook* („fantomă") etc. — din limba olandeză; *bonanza* („prosperitate", „noroc"), *canyon* („trecătoare", „chei"), *corral* („țarc pentru cai sau pentru vite"), *fiesta* („serbare"; „sărbătoare"), *mustang* („cal sălbatic american"), *ranch* („fermă de animale") etc. — din limba spaniolă; *beer soup* („supă de bere"), *hamburger* („chiftea") *leberwurst* („cîrnat"), *schnitzel* („șnițel"), *schweizer* etc. — din limba germană; *banjo*, *cooter* („broască țestoasă"), *goober* („arahidă"), *hoodoo* („vrăjitorie", „vrăjitor"), *jazz* etc. — din limbile sclavilor negri etc.; b) cuvinte sau sensuri care reprezintă elemente arhaice sau dialectale în engleza britanică, ca de exemplu: *costermoriger* („vînzător ambulant"), *cricket* („scăunel de lemn"), *dell* („vîlcea"), *fruiterer* („fructar"), *galoshes* („galoși"), *platter* („platou", „farfurie"), *tradesman* („meșteșugar"), *„waistcoat* („vestă") etc.; c) cuvinte care și-au schimbat înțelesul sau au dobîndit un înțeles suplimentar în engleza americană, ca de exemplu: *barn* („grajd", „depou de tramvaie"), *blackbird* („mierlă"), *can* („cutie de conserve"), *clerk* („vînzător de magazin"), *creek* („golf", „intrînd"), *home* („casă locuită de o singură familie"),

muslin („stambă"), *radical* („revoluționar"), *saloon* („cîrciumă"), *sidewalk* („trotuar"), *subway* („metro"), *target* („semafor"), *wad* („teanc de bancnote") etc.; d) cuvinte formate pe teritoriul Statelor Unite, prin compunere, derivare, conversiune, derivare regresivă etc., ca de exemplu: *baswood* („tei"), *catbird* („sturz mieunător"), *prairie schooner* („căruță cu coviltir") etc.; *anti-secession, superfilms, semi-annual, publishment* („publicare"), *printery* („imprimerie"), *cafeteria* („bufet expres cu autoservire"), *trapezist* („acrobat"), *barberatorium* („frizerie"), *suburbanite* („locuitor al unei suburbii") etc.; *down* „jos" (adverb > prepoziție, adjectiv, verb, substantiv), *round* „rotund" (adjectiv > substantiv, adverb, prepoziție, verb), *anguish* „durere" (substantiv > verb), *to combine* „a asocia", „a combina" (verb > substantiv), *centennial* „centenar" (adjectiv > substantiv), *real* „real" (adjectiv > adverb) etc.; *to locate* „a se așeza", „a se instala" (< *location* „așezare", „instalare"), *to burgle* „a sparge" (< *burgler* „spărgător"), *to baby-sit* „a îngriji de un copil în absența părinților" (< *baby sitter* „persoană angajată să stea cu un copil în absența părinților") etc. **2.** cuvînt sau expresie din engleza americană pătrunsă într-o altă limbă. De exemplu: *boom* „reușită economică", *bop* „stil de jaz", *jaz* și *ranch* „fermă de animale" din limba română.

ANACOLÚT, s.n. (cf. fr. *anacoluthe*, gr. *anakolouthon*, lat. *anakolouthos* „incoerență"): construcție sintactică ambiguă, care presupune întreruperea neașteptată a continuității sintactice în propoziție sau în frază. Este cauzată de neconcordanța dintre planul logic și cel gramatical al enunțului. De exemplu: „Nu fi dușmănos, că *cine face, face-i-se*" (C. Negruzzi) — în loc de „...*cui* face..."; „...*ei* cum au dat de căldurică, *pe loc li s-au muiat ciolanele*" (Ion Creangă) — în loc de „...*lor*... pe loc li s-au muiat ciolanele" sau de „...*ei*... pe loc *au simțit* ciolanele moi"; „*Turma* visurilor mele eu *le* pasc ca oi de aur" (M. Eminescu); „Căci *Dumnezeu*, pășind apropiat / *Îi* vezi lăsată umbra printre boi" (T. Arghezi); „*Cine* m-a luat pe mine / *Nu vreau să-mi fie rușine*" (Folclor) — în loc de „*De cine* m-a luat pe mine..." etc.

ANAGRÁMĂ, s.f. (cf. fr. *anagramme*, gr. *ana* „în altă ordine" + *gramma* „literă"): schimbare a ordinii sunetelor (și a literelor) unui cuvînt (mai ales ale unui nume propriu), pentru a se obține un alt cuvînt (de obicei un pseudonim). De exemplu: *Ihanok* (pentru „Konaki" Costache), *Leon Dianeu* (pentru: Ion Deleanu), *Mitru Perea* (pentru: Petru Maior), *anodic* (pentru: adonic), *rimat* (pentru: mirat) etc. **A.** este folosită ca procedeu fonetic și în argouri.

ANALECTE, s. f. pl. (cf. fr. *analectes*, lat *analecta*): v. *crestomatie*.

ANALITÍSM, s.n. (*<analitic*, cf. fr. *analytique*, lat. *analiticus* + suf. *-ism*): calitate a unei limbi de a exprima anumite valori sau relații sintactice, în cadrul propoziției, prin intermediul morfemelor flexionare analitice, care nu fac corp comun cu părțile de vorbire pe care le însoțesc (pentru limba română: articolul hotărît proclitic *lui*, articolele nehotărîte, articolele genitivale, articolele demonstrative, adjectivele calificative proclitice, adjectivele pronominale proclitice, verbele auxiliare morfologice).

ANALÍZĂ, s.f. (cf. fr. *analyse*, lat., gr. *analysis*): metodă științifică de cercetare a textelor, care constă în descompunerea acestora în părțile constitutive, în vederea examinării și caracterizării lor adecvate din punct de vedere lingvistic. ◇ ~ **fonétică:** cercetare a sunetelor care compun cuvintele din texte (vocale, semivocale, consoane), a grupurilor de sunete din cuvinte (silabe, diftongi, triftongi), a alternanțelor fonetice existente în cuvinte (vocalice, consonantice) etc. ◇ ~ **fonológică:** cercetare a fonemelor unei limbi, a criteriilor de clasificare a acestora, a relațiilor dintre foneme etc. ◇ ~ **lexicálă:** cercetare a cuvintelor din texte după alcătuirea lor, distingînd rădăcina, tema și terminația; după sfera lor de circulație (cuvinte de argou, cuvinte de jargon, cuvinte populare, cuvinte regionale, cuvinte familiare, cuvinte tehnice etc.); după felul în care au apărut în limbă (prin derivare, prin compunere, prin schimbarea valorii gramaticale, prin împrumut); după gruparea lor pe familii de cuvinte; după apartenența lor la una din cele două componente ale vocabularului (fondul principal de cuvinte și masa vocabularului) etc. ◇ ~ **semántică:** cercetare a cuvintelor din texte după sensurile lor și de aici încadrarea lor în grupe diferite (antonime, omonime, paronime, sinonime; cuvinte monosemantice, cuvinte polisemantice; cuvinte abstracte, cuvinte concrete etc.). De obicei a. semantică se realizează simultan cu cea lexicală. ◇ ~ **gramaticálă:** cercetare a cuvintelor din texte ca unități morfologice (părți de vorbire) și sintactice (părți de propoziție) și a unităților sintactice superioare (propoziții și fraze) care le cuprind. ◇ ~ **morfológică:** cercetare a cuvintelor din texte ca părți de vorbire cu trăsături distincte (substantive, adjective, numerale, pronume, verbe, adverbe, interjecții, prepoziții și conjuncții), a criteriilor de clasificare a acestora (originea; posibilitatea sau imposibilitatea de a lua cunoștință prin simțuri de obiectele denumite de acestea, de însușirile obiectelor, de procesele exprimate, de caracteristicile proceselor; sfera noțiunilor; genul; tipul de declinare sau de conjugare; modul alcătuirii; existența sau inexis-

tența flexiunii; sensul; existența sau inexistența funcției sintactice; distribuția), a categoriilor gramaticale care le caracterizează (gen, număr, caz, persoană, comparație, diateză, mod, timp), a tipurilor de flexiune cărora le aparțin (nominală, pronominală, verbală) etc. ◇ ~ **sintáctică:** cercetare a cuvintelor din texte ca părți de propoziție cu trăsături distincte (principale: subiecte și predicate; secundare: atribute, complemente și elemente predicative suplimentare; simple și multiple; anticipate și reluate; cu aspect pozitiv și cu aspect negativ; coordonate, intercalate și incidente), a criteriilor de clasificare a părților de propoziție (părțile de vorbire prin care sînt exprimate sensurile construcțiilor, părțile de vorbire de care depind), a propozițiilor în care acestea sînt incluse (enunțiative, interogative, exclamative; simple și dezvoltate; afirmative și negative; principale și secundare; regente și subordonate; independente și dependente; coordonate, intercalate și incidente; cu subiect și eliptice de subiect), a tipurilor de subordonate (necircumstanțiale: subiective, predicative, completive de agent, atributive, completive directe, completive indirecte, predicative suplimentare; circumstanțiale: de loc, de timp, de mod, de cauză, de scop, instrumentale, sociative, condiționale, concesive, consecutive, cumulative, opoziționale, de relație și de excepție), a frazelor care includ propozițiile, a ordinii (topicii) părților de propoziție în propoziții și a propozițiilor în fraze, a tipurilor de raporturi sintactice din propoziție și din frază (de coordonare, de subordonare, de inerență și apozițional) și a mijloacelor de realizare a acestora (prepoziții, locuțiuni prepoziționale, conjuncții, locuțiuni conjuncționale, pronume și adjective relative, pronume și adjective nehotărîte cu funcție relațională, adverbe relative) etc. ◇ ~ **lingvístică:** cercetare complexă a textelor din punct de vedere fonetic, lexical, semantic, gramatical (morfologic și sintactic) și ortografic. Ea poate fi p a r ț i a l ă (atunci cînd se are în vedere numai o parte din aspectele amintite, să zicem aspectul lexical, aspectul semantic și aspectul morfologic) sau c o m p l e t ă (atunci cînd se au în vedere toate aspectele amintite mai sus). ◇ ~ **stilístică:** cercetare a cuvintelor și a construcțiilor lingvistice din punctul de vedere al valorilor afective pe care le pot avea în context etc.

ANALÓGIE, s.f. (cf. fr. *analogie*, lat., gr. *analogia* „raport", „legătură"): asemănare parțială (de formă sau de conținut) a două elemente de limbă, care determină modificarea unuia dintre ele sub influența celuilalt. Astfel, forma veche românească de perfect simplu, *feciu* a fost înlocuită, prin **a.** cu alte forme (ca *bătui*), de forma *făcui*; imperfectul verbelor *a da* și *a sta* este neregulat, deoarece

s-a format prin **a.** cu perfectul, introducîndu-se o silabă de reduplicare: după modelul perfectului *dădui, stătui* s-a ajuns la formele de imperfect *dădeam, stăteam*, în loc de *dam, stam;* substantivul *mănușă* e pronunțat, în unele graiuri ale limbii române, *mînușă*, datorită **a.** cu substantivul *mînă* etc. În mod obișnuit se spune despre **a.** că: 1. repară stricăciunile cauzate de fonetică: lat. sg. *aqua* > rom. sg. *apă;* lat. pl. *aquae* ar fi trebuit să dea rom. pl.* *ace*, dar **a.** a restabilit consoana *p*, unificînd astfel paradigma cuvîntului prin forma impusă *ape;* forma de persoana I singular a perfectului simplu, (cu) *puș(u)* s-a transformat, prin **a.** cu formele de persoana a II-a și a III-a singular, *pușeși, puse* și cu cele ale verbului *a lăsa — lăsai, lăsași, lăsă* în *pusei;* 2. distruge coeziunea unui tip lingvistic: prin **a.** cu (el) *cîntă* — (ei) *cîntă* s-a ajuns regional la (el) *doarme* — (ei) *doarme*, în loc de (ei) *dorm*. Orice **a.** are, de fapt, un punct de plecare fals, deoarece modifică o situație tradițională, normală, care corespunde ca evoluție așteptărilor noastre față de originalul (etimonul) latin. În morfologia limbii române aproape toate formele noi apar numai prin false **a.**, fără însă ca acestea să explice cauzele transformărilor.

ANAPTÍXĂ, s.f. (cf. fr. *anaptyxe*, gr. *anapte* „a atașa"): modificare fonetică condiționată care constă în introducerea unei vocale între două consoane, în cadrul unui cuvînt. În limba română, fenomenul acesta are loc în vorbirea dialectală sau în vorbirea neîngrijită și el demonstrează că o asemenea modificare fonetică mărește corpul cuvîntului: *șicoală* pentru *școală, hirean* pentru *hrean, mă hărănesc* pentru *mă hrănesc, tirifoi* pentru *trifoi* etc. În limba maghiară rom. *crăciun* e pronunțat *karácsony* cu **a.** primului *a.*

ANASTRÓFĂ, s.f. (cf. fr. *anastrophe*, gr. *anastrophe* < *ana* „înapoi" + *strophe* „întoarcere"): inversare a topicii normale a cuvintelor într-o propoziție. De exemplu: „[Polenul] Pe umeri cade-ne și-n gene" (L. Blaga); „Migdalați, puțin pieziș, arătau ochii bunicii" (Z. Stancu).

ANCHETATÓR, s.m. (<*anchetă* + suf. *-tor*): persoană care, dispunînd de o anumită tehnică a cercetării dialectale pe teren și de o anumită metodă de anchetă, obține de la informator (V.) date despre graiul avut în vedere. **A.** poate fi un specialist (lingvist) sau un nespecialist (cu o anumită pregătire în acest sens), originar din zona anchetată sau non-originar (dintr-o altă zonă). El înregistrează și verifică pe teren datele necesare cercetării întreprinse; de obicei, tot el prelucrează și publică datele înregistrate (atlase, monografii etc.). **A.** se îngrijește ca în timpul deplasărilor pe teren să fie asigurate cele mai bune condiții de lucru; el trebuie

să aibă mereu în minte mediul în care lucrează, să stabilească cu informatorii un contact propice desfășurării discuțiilor, să dovedească permanent interes atît pentru forma sau expresia lingvistică a comunicării cît și pentru conținutul acesteia (v. și *anchétă*).

ANCHÉTĂ, s.f. (cf. fr. *enquête*): cercetare pe teren făcută în scop științific. ◇ ~ **lingvistică:** cercetare a fenomenelor de limbă făcută de către un lingvist, pe baza unor chestionare (v. și *chestionár*). ◇ ~ **dialectală:** cercetare pe teren sau prin corespondență a dialectelor și a graiurilor regionale ale unei limbi, pe baza unui chestionar dialectal; investigare a unei anumite varietăți lingvistice (idiolect, grai, dialect etc.) de către un anchetator, care folosește o anumită metodă de **a.** pentru a obține și a înregistra de la informatori datele necesare caracterizării acesteia. **A.** dialectală presupune o pregătire prealabilă: fixarea scopului cercetării; elaborarea unui chestionar în concordanță cu acest scop; alegerea celui mai adecvat sistem de transcriere fonetică; cunoașterea profilului istoric, geografic, social și economic al regiunii, în vederea stabilirii rețelei localităților care urmează a fi anchetate; efectuarea unor **a.** preliminare de probă, pentru verificarea chestionarului și a transcrierii fonetice și pentru cunoașterea terenului cercetat; pregătirea caietelor de **a.**, a planșelor și a materialului documentar, a mijloacelor mecanice de înregistrare (magnetofon, aparat foto etc.). Din punct de vedere tehnic există trei mari tipuri de **a.** dialectale: **a.** d i r e c t ă (notarea răspunsurilor pe măsura desfășurării **a.**) — **a.** tradițională; **a.** i n d i r e c t ă (înregistrarea întrebărilor și a răspunsurilor pe bandă de magnetofon și transcrierea ulterioară a materialului) — **a.** modernă; **a.** p r i n c o r e s p o n d e n ț ă, mai puțin folosită. (v. și *anchetatór*).

ANGLICÍSM, s.n. (cf. fr. *anglicisme*, lat. *anglicus*): **1.** cuvînt sau expresie proprie englezei britanice. Sînt **a.** următorii termeni: *flat* („apartament"), *centre* („centru"), *colour* („culoare"), *hello!* („bună!"), *jug* („cană", „urcior"), *pig* („porc"), *underdone* („nefript, -ă") etc., luați în raport cu americanismele corespunzătoare *apartment*, *center*, *color*, *hi!*, *pitcher*, *rare* și *hag*. **2.** cuvînt sau expresie din engleza britanică pătrunsă într-o altă limbă. De exemplu: *sleeping* („adormit") și *lune de miel* „lună de miere" reprezintă niște **a.** pentru limba franceză (sintagma *lună de miere* a fost tradusă-și la noi din limba franceză), iar *corner*, *clown*, *hands*, *offside*, *sandwich* etc. pentru limba română.

ANTEPÚNERE, s.f. (<*antepún*, cf. lat. *ante* + lat. *ponere*): v. *procliză*.

ANTICIPÁRE, s.f. (*<anticipá*, cf. fr. *anticiper*, lat. *anticipare)*: **1.** pronunțare anticipată a unui sunet din silaba (silabele) următoare. De exemplu: lat. *petiginem* a dat în limba română forma *pecingine*, cu **a.** lui *n;* lat. *cubium* a dat în limba română forma *cuib*, cu **a.** lui *i*. **2.** exprimare anticipată a subiectului sau a subiectivei (prin formele de nominativ ale pronumelui personal de persoana a III-a), a complementelor directe și indirecte (prin formele neaccentuate de persoana a III-a ale pronumelui personal sau ale pronumelui reflexiv) și a subordonatelor completive directe și indirecte (prin formele neaccentuate de persoana a III-a ale pronumelui personal). De exemplu: „Vine **ea** *mama!*", „Spune **el** *cine cunoaște întîmplarea!*"; „**L**-am primit *pe colegul* nostru", „**L**-am primit *pe cine ne este drag*"; „**Îi** trimite o sumă de bani *lui Ion*", „**Îi** trimite o sumă de bani *cui așteaptă*", „**Se** ajută *pe sine*", „**Își** spune *sieși*" etc.

ANTONÍM, s.n. (cf. fr. *antonyme*, lat., gr. *anti* „contra" + gr. *onyma* „nume"): cuvînt cu sens opus altui cuvînt corelativ. De exemplu: *frumusețe — urîțenie, căldură — frig, bunătate — răutate; mare — mic, înalt — scund, gras — slab; merg — stau, vorbesc — tac, cobor — urc; sus — jos, aproape — departe* etc.

ANTONIMÍE, s.f. (cf. fr. *antonymie)*: corelație între două cuvinte cu sensul opus, între două antonime; opoziție între două cuvinte perechi, care trimit la obiecte diferite, contrarii sau contradictorii. De exemplu: opoziția dintre *zi* și *noapte*, dintre *alb* și *negru*, dintre *a trăi* și *a muri*, dintre *înainte* și *înapoi* etc. La nivelul exprimării, oricare sinonim al unui antonim se opune celuilalt antonim. **A.** nu are în vedere deci numai termenii implicați într-o pereche, ci întreaga lor paradigmă semantică, toate sinonimele celor două antonime. Aceasta înseamnă că la nivelul exprimării sînt puse în opoziție și elementele semantice esențiale ale fiecărei paradigme, semele (v.) sau caracteristicile semantice fundamentale ale acesteia. Prin **a.** vorbitorul pune în raport de contrazicere întreaga paradigmă sau întregul grup de sinonime ale unei perechi antonimice. **A.** este — alături de sinonimie, omonimie și polisemie — una din cele patru modalități de manifestare a organizării vocabularului, un efect al acțiunii celor cinci factori de organizare ai sistemului lexical (frecvența, factorul stilistico-funcțional, factorul psihologic, factorul semantic și factorul etimologic; v. *vocabular)*.

ANTROPONÍMIC, s.n. (*<*adj. *antroponimic, -ă*, cf. fr. *anthroponymique)*: nume de persoană. De exemplu: *Ion, Gheorghe, Nicolae, Elena, Coca, Liliana, Aurelia, Ciobanu, Dobrescu, Corneanu* etc.

ANTROPONIMÍE (ANTROPONOMÁSTICĂ), s.f. (cf. fr. *anthroponymie*, gr. *anthropos* „om" + *onoma* „nume"): **1.** ramură a lingvisticii care se ocupă cu studiul numelor de persoane. **2.** totalitatea numelor de persoane dintr-o localitate, dintr-o regiune sau dintr-o limbă.

ANTROPONOMÁSTICĂ, s.f. (< adj. *antroponomastic, -ă*, cf. fr. *anthroponomastique*): v. *antroponimie*.

APELATÍV, s.n. (< adj. *apelativ, -ă*, cf. fr. *appellatif*, lat. *appellativus*): termen de adresare (v. *substantiv apelativ*).

APERTÚRĂ, s.f. (cf. fr. *aperture*, it. *apertura*): grad de deschidere a canalului fonator în timpul emiterii sunetelor. Pentru unii lingviști particularitățile specifice vocalice sînt în raport direct cu **a.** sunetelor emise (N. Trubețkoi), în timp ce pentru alți lingviști toate sunetele pot fi clasate după gradul lor de deschidere (**a.** minimală corespunde consoanelor ocluzive, iar **a.** maximală consoanelor celor mai deschise).

APOCÓPĂ, s.f. (cf. fr. *apocope*, lat. *apocopa*, gr. *apokope* < *apo* „afară" + *koptein* „a tăia"): cădere a consoanei finale a unui cuvînt sau a unei silabe de la sfîrșitul acestuia, fără ca înțelesul său să sufere. De exemplu: vocala *ă* din *fără* > *„făr'* să-mi spui", din *pînă* > *„pîn'* la tine", din *niciodată* > *„grăbit ca niciodat'"* etc.; silaba finală *-de* din *unde* > *„Un'* te duci?" etc. Ca și sincopa, **a.** a determinat, în ortografia limbii române, folosirea apostrofului.

APODÓZĂ, s.f. (cf. fr. *apodose*, lat., gr., *apodosis*): propoziție principală, regentă a unei subordonate condiționale, așezată după aceasta. De exemplu: „Dacă te pregătești, *știi întotdeauna*"; „Dacă satul mi-ar da o bucată de țarină, *i-aș învăța și celelalte lucruri*" (I. Slavici).

APOFONÍE, s.f. (cf. fr. *apophonie*, gr. *apo* „departe" + *phone* „sunet"): schimbare a vocalei radicale a unui cuvînt în diferite forme flexionare, potrivit unor legi constante. De exemplu: *poartă, port, poartă*; o *fată*, unei *fete*; o *carte*, unei *cărți* etc. (v. și *alternanță fonetică*).

APOSTRÓF, s.n. (cf. fr. *apostrophe*, lat., gr. *apostrophos*): semn ortografic în formă de virgulă ('), care marchează apocopa sau sincopa unui sunet sau a unei silabe, fără ca prin aceasta să se formeze silabă între sunetele ajunse alăturate. De exemplu: *„Las'* pe mine" (absența lui *-ă*); *„Cin'* ți-a dat-o?" (absența lui *e*): „Ce faci, *dom'le*?" (absența silabei *-nu-*); *„Un'* te duci?" (absența silabei *-de*) etc.

APOZÍȚIE, s.f. (cf. fr. *apposition*, lat. *appositio*): **1.** (în sens restrîns)

atribut substantival, pronominal sau numeral în cazul nominativ, indiferent de cazul cuvîntului determinat. ◇ ~ **simplă: a.** exprimată printr-un singur substantiv, pronume sau numeral. De exemplu: „Pe ziduri însă, alături de celelalte fete de tarabostes... era și fiica regelui, *Gebila*" (Al. Mitru); „Și noi, *copiii*, avem obligația de a urma... sfaturile părinților"; „Mă mir că-mata ai curajul să-l urmezi; eu, *unul*, drept să vă spun..." (C. Hogaș); „Cel venit pe urmă, *al treilea*, nu se prea grăbea la mîncare". ◇ ~ **dezvoltată: a.** exprimată prin substantiv, pronume sau numeral însoțit de determinări sau prin două sau mai multe substantive, pronume sau numerale: „Și Nic'a lui Costache, *dușmanul meu*, și cu Toader a Catincăi, *alt hojmalău*, au trecut pe lîngă mine vorbind cu mare ciudă" (Ion Creangă). (V. și *atribút.*) **A.** se caracterizează prin următoarele trăsături: aduce o explicație a primului termen (termenul explicat); intră cu primul termen într-o relație de egalitate, putînd lua locul acestuia sau putînd fi înlocuită de acesta; este legată uneori de termenul explicat prin intermediul unuia din adverbele de mod explicative — *adică, anume, mai exact, mai precis* — care subliniază, fac mai limpede natura relației (de explicare și egalitate) dintre cei doi termeni; seamănă prin conținut cu o parte principală de propoziție (cu un subiect); seamănă prin formă cu un component al coordonării, deoarece aparține de multe ori aceleiași părți de vorbire prin care este exprimat termenul explicat; se așază întotdeauna după termenul explicat; poate fi neizolată sau izolată prin virgulă de termenul explicat. **2.** (în sens larg) orice construcție sintactică de tip apozițional. În acest caz **a.** poate fi echivalentă nu numai cu un atribut (v. la nr. 1), ci și cu un nume predicativ, cu un complement (direct, indirect sau circumstanțial) sau cu un element predicativ suplimentar; poate fi exprimată nu numai prin substantive, pronume sau numerale (v. la nr. 1), ci și prin adjective, verbe la moduri nepersonale și adverbe. De exemplu: „El pare abătut, mai precis *supărat*"; „Îmi aleg unul, anume *pe acesta*"; „I-am trimis colegului, adică *lui Nicu*, toate cărțile"; „Mergem spre bulevard, mai exact *acasă*"; „Se prezintă joi, adică *de azi în trei zile*"; „Noi am venit toți, adică *douăzeci și cinci*"; „Îi văd alergînd, adică *grăbindu-se*".

AREOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *aréologie*): studiul repartizării ariilor dialectale pe un anumit teritoriu. Pentru explicarea repartizării acestor arii (v. *arie dialectală*) se iau în considerație elemente lingvistice și extralingvistice (istorice, hidrografice, de sol, climă, căi de circulație etc.).

ARGÓU, s.n. (cf. fr. *argot*): limbaj social convențional, folosit

mai ales de vagabonzi, cerșetori și delincvenți pentru a nu fi înțeleși de restul societății (în special de autorități). A. are un vocabular special, alcătuit din cuvinte din limba comună, dar cu alte sensuri decît cele cunoscute, din cuvinte regionale și din cuvinte străine. El este întrebuințat cu structura gramaticală a limbii din țara în care se folosește. Elemente de a. cunoscute de masa vorbitorilor și tocite ca semnificație sînt folosite, nerecomandabil, și de unii militari în termen, de studenți sau de elevi. Apariția unor asemenea elemente în vorbirea cuiva degradează, înjosește persoana. În limba română există elemente de a. folosite aproape numai oral și reprezentate prin cuvinte obișnuite din limba comună, cu alte înțelesuri, ca de exemplu: *sticlete* „polițist", *găină* „pălărie", *bicicletă* „ochelari", *fasole* „dinți", *casma* „mînă", *mînăstire* sau *mititica* „închisoare", *bilă* sau *cutiuță* „cap", *șase!* „atenție!", *ciripitor* „denunțător", *broască* „poșetă" etc.; prin cuvinte regionale, ca de exemplu: *pîrnaie* „oală de pămînt" >„închisoare", *tigvă*, *dovlă*, *bostan* „cap"; prin cuvinte împrumutate din limba țigănească, ca de exemplu: *mișto* „foarte bun", „foarte frumos", *gagiu* „individ", „iubit", *șucar* „frumos", *lovele* sau *mardei* „bani", *a mangli* „a fura", *a soili* „a lenevi" etc. și din limba rusă, ca de exemplu *denghi* „bani". Este cunoscută folosirea abuzivă, nejustificată (deoarece există destule cuvinte decente care să spună mai mult), vulgară și degradantă — de către mulți tineri — a cuvîntului de origine țigănească *mișto*, cu valoare substantivală, adjectivală sau adverbială (de superlativ absolut) pentru aprecierea unui film, a unei piese de teatru, a unui obiect oarecare, a unei acțiuni, a unei persoane etc. Din limbajul militarilor de altădată consemnăm tot ca elemente de a. cuvintele *fetiță* „mitralieră", *felicitare* „ordin de concentrare" și *icre* „bombe". Acțiunea de cultivare a limbii române îngustează tot mai mult aria de răspîndire a acestor elemente, obligîndu-le în cele din urmă să dispară odată cu vechile mentalități.

ARHAÎSM, s.n. (cf. fr. *archaïsme*): fonetism, cuvînt sau construcție (locuțiune, expresie, îmbinare sintactică) învechită, conservată într-un grai sau într-o arie dialectală sau ieșită complet din uz. De exemplu: *u* final în cuvîntul *capă* (în graiurile din vestul țării); termenul *arină* („nisip"), folosit în vestul țării; cuvîntul *brîncă* („mînă"), rămas în locuțiunile din limba comună actuală: *a da brînci* („a împrînci", „a împinge"), *a da în brînci* („a se omorî cu munca"), *a cădea în brînci* („a cădea în mîini"), *pe brînci* („pe coate", „de-a bușilea") etc.; formele morfologice *mînu*, *mînuri* („mînă"), folosite în zona Transilvaniei; construcția cu infi-

nitivul (corespunzătoare construcției cu conjunctivul), folosită în nordul țării etc. **A.** sînt înregistrate fie izolat, fie în arii conservatoare (marginale). De aici și caracterizarea unor graiuri ca *„arhaizante"*, în opoziție cu altele care sînt *„inovatoare"*. Din punct de vedere social, generațiile în vîrstă și femeile sînt cele mai bune păstrătoare ale **a.** Studiul **a.** prezintă un mare interes pentru istoria unei limbi care nu dispune de prea multe atestări. Pentru limba română, **a.** conservate în dialectele românești sud-dunărene (stadii intermediare în evoluția formelor) au o mare importanță. Din punct de vedere stilistic multe **a.** sînt folosite în literatura artistică de factură istorică (v. *agă* „șef al poliției", *flintă* „pușcă", *pîtar* „șef al aprovizionării domnești cu pîine", *spătar* „șef al armatei" etc.).

ARHIFONÉM, s.n. (cf. fr. *archiphonème)*: unitate fonologică superioară, despre care în lingvistica structurală se crede că reunește în sine două sau mai multe foneme. **A.** apare ca o variantă a unui fonem dat. De exemplu: sunetul „d", pronunțat „t" în rus. *god* („an"), este considerat un **a.** în raport cu același sunet, pronunțat „d" în *godî* („ani"); la fel sunetul „d" pronunțat „t" în germ. *Rad* („roată"), ca în *Tat* („faptă"), este un **a.** în raport cu același sunet, pronunțat „d" în *Räder* („roți"). În limba română cele două foneme se pronunță distinct: *vad* — *pat* (v. *foném* și *unitate fonologică)*.

ARHIGÉN, s.n. (<*arhi* „foarte", cf. fr., lat. *archi* + *gen*, cf. lat. *genus)*: tip deosebit de gen gramatical, dedus din genurile gramaticale clasice ale primului nivel de repartizare a acestora (masculin, feminin, neutru). Pentru limba română au fost deduse *două arhigenuri*: **a.** admis de contextul *acest* (parte comună a masculinului și a neutrului) și reprezentat prin nume de inanimate din categoria s i n g u l a r e t a n t u m, lipsite de plural: *aur, mărar, pătrunjel, piper, sînge, unt* etc. și **a.** admis de contextul *aceste* (parte comună a femininului și a neutrului) și reprezentat prin nume din categoria p l u r a l e t a n t u m, lipsite de singulari *ițe, moaște, tărîțe* etc.

ARHIVĂ FONOGRAMICĂ, s.f. + adj. (cf. fr. *archives phonogrammiques)*: corpus de texte dialectale înregistrate pe teren cu mijloace mecanice (magnetofon, gramofon) și conservate pentru generațiile viitoare de cercetători, ca un adevărat muzeu sonor al unei limbi. *Centrul de cercetări fonetice și dialectale* din București posedă o bogată colecție de înregistrări, efectuate în cadrul *Arhivei fonogramice a limbii române*.

ARIE DIALECTALĂ, s.f. + adj. (cf. lat. *area*, fr. *aire* + fr. *dia-*

lectale): teritoriu în care a fost înregistrat un anumit fenomen sau o anumită particularitate lingvistică (ori mai multe fenomene sau particularități lingvistice), delimitat printr-una sau mai multe izoglose (v.). **A.d.** poate acoperi întregul domeniu al unui idiom sau numai o parte a acestuia. Cînd acoperă numai o parte a acestuia se opune altei arii (sau mai multor arii). Ea prezintă, în raport cu celelalte, o configurație particulară: întinsă sau restrînsă, centrală sau periferică, omogenă sau neomogenă etc. Pe harta lingvistică o **a.d.** este prezentată prin culori și hașuri. Stabilirea **a.d.** permite descrierea structurii dialectale a unui idiom, pe baza unităților dialectale (dialect, subdialect, grai) stabilite prin trasarea frontierelor lingvistice. Există mai multe tipuri de **a.d.**: laterále (marginále, periférice), situate la marginea teritoriilor pe care se vorbesc dialectele sau limbile; centrále, situate în centrul teritoriilor pe care se vorbesc dialectele sau limbile; omogéne (contínue), cu fenomenele de limbă răspîndite în mod uniform; neomogéne (discontínue), cu fenomenele de limbă răspîndite neuniform; fonétice, care includ fenomene fonetice; lexicále, care includ fenomene de vocabular; morfológice, care includ fenomene morfologice; sintáctice, care includ fenomene sintactice etc. **A.d.** laterale sînt mai conservatoare, în timp ce **a.d.** centrale sînt inovatoare.

ARMÂN, s.m. (*< a* + lat. *romanus*): v. *aromân*.

ARMEÁNĂ, s.f. (cf. v. sl. *armĕninŭ*): limbă indo-europeană vorbită de armenii din R.S.S. Armeană, de cei din Turcia și de cei răspîndiți în Siria, Liban, Grecia, Polonia, România, S.U.A., America de Sud etc. În structura ei există urme ale unora dintre limbile caucaziene care au venit în contact cu ea. Tradiția antică i-a considerat pe vorbitorii acestei limbi urmași ai frigienilor, dar nu există încă probe lingvistice sau istorice în acest sens. Primele atestări de limbă **a.** datează din secolul al IX-lea, iar limba literară **a.** s-a format în secolele al XI-lea — al XVII-lea, pe baza dialectului din zona Ararat, puternic influențat (mai ales în vocabular) de limba iraniană. **A.** literară continuă vechea **a.** clasică pînă în secolul al XIX-lea, cînd sînt puse bazele limbii literare armene moderne. Aceasta are la bază limba armeană vorbită în secolul al XVIII-lea și dispune de *două variante*: una de răsărit (vorbită în R.S.S. Armeană) și alta de apus (vorbită în Turcia). Marile deosebiri dintre **a.** și celelalte limbi indo-europene sînt explicate de lingviști prin rolul substratului acestei limbi.

ARMONIE VOCALICĂ, s.f. + adj. (cf. fr. *harmonie*, it. *armonia*, lat., gr. *harmonia* + it. *vocalico*, fr. *vocalique*): fenomen fonetic existent în limbile fino-ugrice (maghiara, finlandeza, estona, lapona, livona etc.), potrivit căruia vocala din sufixul (silaba ultimă) unui cuvînt își orientează, în general, timbrul după cel al vocalelor din silabele anterioare. De exemplu: în cuvîntul *emberнek* („omului"), din limba maghiară, sunetul „e" din sufixul de dativ *-nek* își orientează timbrul după timbrul vocalei „e" din silabele cuvîntului *ember* („om"); de asemenea, în cuvîntul *anyának* („mamei"), din aceeași limbă, sunetul „a" din sufixul de dativ *-nak* își orientează timbrul după timbrul vocalei „a" din silabele cuvîntului *anya* („mamă").

AROMÂN, -Ă, adj. și s.m. (*<armân*, modificat după *român*): 1. termen folosit în sintagmele *dialect aromân* și *idiom aromân* (v. *dialéct* și *idióm*). 2. persoană care face parte din populația care vorbește dialectul **a.**, în Epir și Macedonia (Peninsula Balcanică). Se consideră că **a.** sînt o parte din urmașii direcți ai străromânilor, rupți din trupul poporului român ca o consecință a migrației popoarelor sud-slave în Peninsula Balcanică. Cea mai mare parte dintre ei sînt bilingvi și trăiesc în Grecia și în Albania; ceilalți sînt așezați în Iugoslavia și în Bulgaria.

ARTÍCOL, s.n. (cf. lat. *articulus*, it. *articolo*, fr. *article*): parte de vorbire flexibilă cu rol de instrument gramatical, care însoțește substantivul și arată în ce măsură obiectul denumit de acesta este cunoscut vorbitorilor. ◇ ~ **hotărît (definít): a.** care, atașat substantivului, arată că obiectul denumit de acesta este foarte cunoscut, izolat de cele cu care se aseamănă, individualizat, definit precis. De exemplu: *profesorul*, *fratele*, *tata*, *profesorii*, *frații*, *tații*; *profesoara*, *profesoarele*; *tablou*l, *numele*, *tablourile*, *numele* etc. ◇ ~ **nehotărît (nedefinít): a.** care, atașat substantivului, arată că obiectul denumit de acesta este mai puțin cunoscut, mai puțin individualizat în raport cu clasa sau specia căreia îi aparține, numai detașat de aceste categorii, fără o definire precisă. De exemplu: *un* prieten, *niște* prieteni; *o* colegă, *niște* colege; *un* tractor, *niște* tractoare etc. ◇ ~ **posesív (genitivál): a.** care precedă substantivul sau pronumele în genitiv, ambele reprezentante ale posesorului. De exemplu: om *al* legii *(al* ei), trecere *a* timpului *(a* lui), copii *ai* vecinilor *(ai* lor), fiare *ale* pădurilor *(ale* lor) etc. ◇ ~ **demonstrativ (adjectivál): a.** care se așază, de obicei, între un substantiv articulat hotărît enclitic și un adjectiv sau un alt substantiv precedat de prepoziție. De exemplu: pomul *cel* roditor, bulevardul *cel* mare, gîsca *cea* albă, pomii *cei* roditori, bulevardele

cele mari, gîștele *cele* albe; casa *cea* de bîrne, casele *cele* de bîrne, podul *cel* de piatră, podurile *cele* de piatră etc. ◇ ~ **proclitic: a.** așezat întotdeauna în fața substantivului sau a adjectivului. De exemplu: **a.** nehotărît, **a.** hotărît *lui*, **a.** posesiv și **a.** demonstrativ *(un* dirijor, *niște* dirijori, *o* operă, *niște* opere, fratele *lui* Nicu, muzeul acela *al* orașului, scara aceasta *a* blocului, muzeele acestea *ale* orașului, scările acestea *ale* blocului, izvorul *cel* rece, apa *cea* sălcie, izvoarele *cele* reci, apele *cele* sălcii etc.). ◇ ~ **enclitic: a.** așezat întotdeauna după substantiv și sudat cu acesta. De exemplu: **a.** hotărît *(gorunul, gorunii, lampa, lămpile, monumentul, monumentele* etc.). ◇ ~ **partitiv: a.** specific limbii franceze, care arată că obiectul desemnat de substantiv e prezentat numai ca o parte dintr-un întreg. De exemplu: „Je mange *du* pain" („Eu mănînc pîine"). Pentru clasificarea articolului v. *criteriu*.

ARTICULĂRE, s.f. (<*articulă*, cf. fr. *articuler*, lat. *articulare)*: **1.** pronunțare sau rostire deslușită a sunetelor, cuvintelor prin mișcarea organelor vorbirii. **2.** atașare la un substantiv sau la un adjectiv a articolului hotărît enclitic. De exemplu, atașînd articolele *l, le* și *a* la substantivele *copil, pește* și *mapă* am realizat **a.** acestora: *copilul, peștele, mapa*. **A.** este proprie substantivului. O întîlnim însă și la adjectiv, dar numai atunci cînd acesta precedă substantivul: harnicul *băiat*, isteața *fată*. **3.** (în lingvistica structurală) trăsătură care caracterizează efectiv toate limbile și care se manifestă pe două planuri diferite: *planul primei articulări* și *planul celei de-a doua articulări* (André Martinet). Prima **a.** se bazează pe un șir de unități lingvistice *(monneme)*, reprezentate prin *cuvinte (lexeme)* și *morfeme*, înzestrate fiecare cu o formă vocală (fonică) și cu un înțeles, neanalizabile în alte unități succesive mai mici care să posede înțelesuri. Unitățile lingvistice dezvăluite de prima **a.** sînt semne minimale, din moment ce nu pot fi analizate într-o succesiune de alte semne. Cu aceste unități lingvistice formulăm enunțuri prin care facem cunoscute semenilor faptele de experiență și nevoile umane. Ele nu se pot confunda cu *strigătele* — semnale neanalizabile care nu constituie o comunicare lingvistică. Varietatea nesfîrșită a faptelor de experiență, a nevoilor și a situațiilor face imposibilă folosirea unui număr atît de mare de strigăte distincte, deoarece memoria nu le-ar putea înmagazina. Prin folosirea cuvintelor și a morfemelor (monemelor), limitate la cîteva mii și întîlnite parțial în orice context, în nenumărate combinații, se comunică infinit mai multe lucruri decît prin milioane de strigăte diferite nearticulate și în aceasta constă economia primei **a.** A doua **a.** se

bazează pe alt șir de unități lingvistice *(foneme)*, reprezentate prin și deduse din forma vocală (fonică) a primelor unități, care au rolul de a deosebi cuvintele între ele. Deoarece fiecărei unități semnificative minimale (fiecărui cuvînt sau morfem) nu-i corespunde un produs vocal specific și neanalizabil, posibilitățile articulatorii și sensibilitatea auzului uman fiind cu totul limitate, limbile folosesc doar cîteva zeci de produse fonice care se combină pentru alcătuirea formei vocale (fonice) a unităților din prima **a.** și în aceasta constă economia celei de-a doua **a.** Orice limbă se manifestă deci sub forma lineară a enunțurilor, numită în mod obișnuit *lanțul vorbirii*. Această formă lineară a limbajului omenesc e derivată în ultimă analiză din caracterul vocal (fonic) al enunțurilor (acestea se desfășoară în timp și sînt percepute ca o succesiune). Caracterul linear al enunțurilor explică succesivitatea cuvintelor, a morfemelor (monemelor) și a fonemelor. În această succesiune, ordinea fonemelor are o valoare distinctivă la fel ca și alegerea acestora. Astfel, semnul lingvistic *alt* are aceleași foneme ca și semnele *lat* și *tal*, fără a se confunda între ele; la fel, *alte* în raport cu *tale* și *late*. Nu același lucru se întîmplă însă cu termenii (monemele) din unele enunțuri: schimbîndu-le locul, se schimbă sau nu se schimbă semnificația enunțurilor („Pădurarul omoară mistrețul" nu e același lucru cu „Mistrețul omoară pădurarul", dar „El s-a dus acolo" e cam același lucru cu „El acolo s-a dus", „Acolo el s-a dus" sau „Acolo s-a dus el", între ele nefiind diferențe esențiale); în mod obișnuit, lexemele își anexează morfeme care le ajută să exprime funcția sau raporturile acestora cu alte semne și să ocupe diferite poziții în lanțul vorbirii, fără a afecta prea mult înțelesul ansamblului („Îi scriu mamei" față de „Mamei îi scriu"; „umbrele turnurilor" față de „ale turnurilor umbre" etc.). Numai economia care rezultă din cele două **a.** amintite permite obținerea unui instrument de comunicare pentru toți vorbitorii, capabil să transmită o cantitate atît de mare de informație cu o cheltuială atît de mică. Pe lîngă economie, cea de-a doua **a.** favorizează independența formei semnificantului (a structurii fonice) corespunzător, asigurînd astfel o mai mare stabilitate formei lingvistice și înțelegerea între vorbitori. Toate limbile recurg la cele două **a.**, toate se deosebesc însă prin felul în care vorbitorii fiecăreia din ele analizează datele experienței și prin modul în care pun la contribuție posibilitățile oferite de organul vorbirii. Altfel spus, fiecare limbă articulează în felul ei atît enunțurile cît și semnificanții.

ASIMILĂRE (ASIMILÁȚIE), s.f. (< *asimilá*, cf. fr. *assimiler*,

it., lat. *assimilare* ⟨ *ad* „la" + *similis* „asemănător"): transformare, modificare fonetică condiționată a unui sunet sub influența altui sunet diferit (alăturat sau la mică distanță) în sensul dobîndirii unei caracteristici asemănătoare cu aceea a sunetului influent. De exemplu: consoana *b*, sonoră, e asimilată de consoană *t*, surdă, în *p* surdă, în cuvîntul *subțire* (pronunțat: *supțire*); consoana surdă *s* e asimilată de consoana sonoră *d* în consoana sonoră *z*, în cuvîntul *desdoi* (pronunțat: *dezdoi*) etc. ◇ ~ **vocálică: a.** între două vocale sau între o vocală și o semivocală. De exemplu: vocala închisă (labială și posterioară) *u* se transformă în vocala medie (labială și posterioară) *o* sub influența vocalei medii (nelabiale și centrale) *ă* din cuvîntul *adăuga* (⟩ *adăoga*); vocala deschisă, nelabială și centrală *a* se transformă în vocala medie, nelabială și anterioară *e* sub influența semivocalei închise, nelabiale și anterioare *i* în cuvîntul *băiat* (⟩ *băiet*) din graiurile moldovenești. ◇ ~ **consonántică: a.** a unei consoane de către o vocală (*i* sau *e*) sau de către o semivocală (de obicei *i*) în pronunțarea regională a unor cuvinte (la singular sau la plural). De exemplu: consoanele *b*, *p*, *m*, *f* și *v* se transformă în *b'*, *p'*, *m'*, *f'* și *v'* sau în *bg'* (*g'*), *pk'* (*k'*), *mn'* (*n'*), *fh'* (*h'*) și *vy'* (*y'*) sub influența lui *i* (semivocalic și vocalic) în formele *rob-rob'*, *bine* ⟩ *bg'ine* ⟩ *g'ine*, *lup-lup'*, *piatră* ⟩ *pk'atră* ⟩ *k'atră*, *pom-pom'*, *miere* ⟩ *mn'ere* ⟩ *n'ere*, *cartof-cartof'*, *fiere* ⟩ *fh'ere* ⟩ *h'ere*, *morav-morav'*, *vine* ⟩ *vy'ine* ⟩ *y'ine*; la fel, consoana *t* se transformă în *t'* sau *k'*, sub influența lui *e* vocalic, în frate ⟩ frat'e ⟩ frak'e. ◇ ~ **în contact (orgánică): a.** care privește două sunete apropiate. De exemplu: consoana *s* e modificată în *z* sub influența lui *d* și *b* în cuvintele *desdoi* (⟩ *dezdoi*) și *răsbuna* (⟩ *răzbuna*); la fel consoana *b* e modificată în *p*, sub influența lui *s*, în cuvîntul *subsol* (⟩ *supsol*) iar vocalele *e* și *ă* sînt transformate regional în *ă* și, respectiv, în *o*, sub influența consoanelor *m* sau *v*, în cuvintele *merg* (⟩ *mărg*), *văpsea* (⟩ *vopsea*). ◇ ~ **la distanță (armónică): a.** care privește două sunete depărtate unul de altul. De exemplu: vocala *ă* e transformată în *u*, sub influența vocalei *u*, în cuvîntul *mulțămi* (⟩ *mulțumi*), vocala *i* e transformată în *o*, sub influența vocalei *o*, în cuvîntul *poliloghie* (⟩ *pologhie*), iar consoana *r*, din v. rom. *curună*, *gerune* și *mirune*, s-a transformat în *n* sub influența consoanei *n* (*cununã*, *genune* și *minune*). ◇ ~ **progresívă: a.** realizată de sunetul anterior. De exemplu: *ș* asimilează (regional) pe *s* la *ș* în cuvîntul *șosea* (⟩ *șușea*), modificînd, în același timp, pe *o* în *u*; la fel, *l* modifică pe *r* în *l* în pronunțarea populară a cuvîntului *alișveriș* (⟩ *alișveliș*). ◇ ~ **regresívă: a.** realizată de sunetul posterior. De exemplu: *ș*

e modificat nerecomandabil în *s* sub influența lui *s* în cuvîntul *șosele* (> *sosele*), iar *n* e modificat în *m* sub influența lui *b* în cuvîntul *înbuna* (> *îmbuna*). ◇ ~ **parțială (acomodáre): a.** al cărei rezultat e echivalent cu un sunet numai parțial asemănător cu cel modificat, deoarece una din caracteristicile acestuia este deosebită. De exemplu: consoana surdă (dentală și fricativă) *s* din prefixul *des-* se transformă în consoana sonoră (dentală și fricativă) *z*, sub influența consoanelor sonore și oclusive *b* și *g*, cu care se află în contact direct, în cuvintele *desbina* (> *dezbina*) și *desgoli* (> *dezgoli*). ◇ ~ **totálă: a.** al cărei rezultat e echivalent cu două sunete identice (care se pot reduce cu timpul la unul singur). De exemplu: consoana dentală (oclusivă, nazală și sonoră) *n* se transformă în consoana labială (oclusivă, nazală și sonoră) *m* sub influența unui *m* următor în cuvîntul înmulți (> *îmmulți* > *îmulți*); vocala medială (semideschisă și nelabială) *ă* se transformă în vocala anterioară (închisă și nelabială) *i* sub influența unui *i* următor în cuvîntul *năsip* (> *nisip*). ◇ ~ **reciprócă: a.** care constă în modificarea ambelor sunete, avînd drept rezultat un singur sunet cu particularități proprii amîndurora. De exemplu: diftongul latin *au*, format din vocala medială, deschisă și nerotunjită *a* și din vocala închisă și rotunjită *u*, s-a redus în italiană la *o* (vocală semideschisă, apropiată de *a*, posterioară și rotunjită ca *u*) în unele cuvinte ca **au***rum* > **o***ro* („aur").

ASIMILÁȚIE, s.f. (cf. fr. *assimilation*, lat. *assimilatio*): v. *asimiláre*.

ASPÉCT, s.n. (cf. fr. *aspect*, lat. *aspectus* < *aspicere* „a privi"): categorie gramaticală caracteristică limbilor slave (și limbii engleze), cu ajutorul căreia se arată durata sau gradul de realizare a acțiunii unui verb (începutul, continuarea și sfîrșitul acțiunii). Termen folosit în sintagma *auxiliar de aspect* (v. *auxiliár*). ◇ ~ **durativ (imperfectiv): a.** care presupune o acțiune în curs de desfășurare. De exemplu: **a.** exprimat de verbul rusesc *čitat'* („a citi", în general) e un **a.** imperfectiv (durativ), luat în raport cu **a.** exprimat de verbul rusesc *procitat'* („a citi" de la început și pînă la sfîrșit) care e un **a.** perfectiv (momentan). ◇ ~ **momentán (perfectiv): a.** care presupune o acțiune încheiată. De exemplu: **a.** exprimat de verbul rusesc *rasskazat'* („a povesti" de la început și pînă la sfîrșit) e un **a.** perfectiv (momentan), luat în raport cu **a.** exprimat de verbul rusesc *rasskazívat'* („a povesti", în general), care e un **a.** imperfectiv (durativ). Limba română nu cunoaște o categorie gramaticală propriu-zisă a **a.** Ea dispune, în schimb, de mijloace lexicale de exprimare a gradului de realizare a acțiunii verbului

(începutul, continuarea sau sfîrșitul acesteia); *a începe, a continua, a sfîrși, a termina* etc. Fără a apela la afixe specializate, limba română poate sugera prin conținutul lexical al unor verbe sau al unor forme temporale, fie o acțiune durativă (ca în cazul lui *a dormi* sau al imperfectului), fie o acțiune momentană (ca în cazul lui *a se deștepta* sau al perfectului).

ASTERÍSC, s.n. (cf. fr. *astérisque*, lat. *asteriscus*, gr. *asteriskos* „steluță"): semn tipografic convențional, în formă de steluță (*). E folosit în două feluri: 1. înaintea unui cuvînt sau a unei forme gramaticale, arată că acestea sînt neatestate și deci reconstituite. De exemplu: **molliare* e un cuvînt latin neatestat, care stă la baza rom. *muia*, fr. *mouiller*, sp. *mojar*, port. *molhar*. 2. după un cuvînt arată că la subsolul paginii există o notă explicativă (de exemplu: *transformare**); de asemenea, că noțiunea (sau autorul) marcată cu **a.** (în unele dicționare de specialitate) este tratată într-un articol independent în cuprinsul acestora.

ASURZÍRE, s.f. (< *asurzi*, cf. lat. **assurdire*): v. *afonizáre*.

ATLAS LINGVISTIC, s.n. + adj. (cf. fr. *atlas linguistique*): corpus de hărți lingvistice prezentate fie în ordinea alfabetică a cuvintelor-titlu, fie în ordinea întrebărilor din chestionarul folosit la culegerea materialului, fie pe sfere semantice etc. **A. l.** poate fi publicat într-unul sau în mai multe volume. El poate cuprinde: o introducere (expunere de principii), transcrierea fonetică utilizată, hărți introductive, hărți propriu-zise, material necartografiat (sub formă de liste), hărți interpretative (analitice și sintetice). După natura materialului înfățișat **a. l.** sînt de mai multe feluri: fonetice, fonologice, lexicale și morfologice. După întinderea domeniului explorat ele sînt: regionale (cum este Noul atlas lingvistic român — NALR), naționale (cum este Atlasul lingvistic român — ALR), zonale (cum este Atlasul lingvistic mediteranean — ALM) și continentale (cum este Atlasul lingvistic al Europei — ALE). De obicei, **a. l.** regionale elaborate în prezent sînt și atlase etnografice, datorită datelor de acest gen pe care le cuprind. În general, **a. l.** au un caracter onomasiologic, în sensul că hărțile prezintă termenii folosiți pentru denumirea anumitor noțiuni; cîteva hărți din aceste **a.l.** sînt hărți semasiologice (prezintă sensurile unor cuvinte și expresii, mai ales arhaice). În mod obișnuit, anchetatorii sînt și autori ai **a.l.** Sînt recunoscute ca modele ale genului următoarele **a.l.:** *Atlas linguistique de la France* (ALF) („Atlas lingvistic al Franței") de *Jules Gilliéron* și *Edmond Edmont* (1902—1910) pe

baza anchetei dialectale efectuată între 1897—1901 de Edmont în 639 de localități, cu un chestionar de 1 400 de cuvinte și fraze; *Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland* („Atlas lingvistic al Germaniei de Nord și de Centru", primele 6 hărți) de *G. Wenker* (1881) pe baza unui chestionar de 40 de fraze-test, în 40 000 de localități anchetate. Primul **a.l.** românesc (fonetic) este *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* („Atlas lingvistic al graiurilor dacoromâne"), Leipzig, 1909, de *Gustav Weigand*, realizat prin anchete pe teren, întreprinse între 1896 și 1909, cu un chestionar de 114 cuvinte care a permis atunci înregistrarea celor mai importante particularități de pronunțare ale graiurilor românești. Au urmat apoi *Atlasul lingvistic român* (ALR), publicat de Muzeul limbii române din Cluj, Partea I (ALR I) de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938 și vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942, iar Partea a II-a (ALR II) de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940; *Micul atlas lingvistic român* (ALRM), publicat de Muzeul limbii române din Cluj, Partea I (ALRM, I), vol. I de Sever Pop, Cluj-Brașov, 1938, iar Partea a II-a (ALRM II), vol. I de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1940; *Atlasul lingvistic român, serie nouă* (ALR, s.n.), întocmit de Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei R.S.R. sub direcția acad. Emil Petrovici, vol. I și II, 1956 și vol. III, 1962; *Micul atlas lingvistic român, serie nouă* (ALRM, s.n.), întocmit de Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei R.S.R., 1956 etc.

ATRÁCȚIE, s.f. (cf. fr. *attraction*, it. *attrazione*, lat. *attractio*): tendință de apropiere a două elemente lingvistice. ◇ ~ **paronimică: a.** între două cuvinte care se aseamănă fonetic (așa cum se aseamănă între ele paronimele), cu modificarea formei unuia dintre ele. De exemplu: v. rom. *(a)lăcui* („a locui") a fost „atras" de cuvîntul *loc* și modificat în *locui;* mai vechiul *mănușă* a fost atras de cuvîntul *mînă* și modificat în *mînușă*, iar *digitație* a fost modificat sub influența lui *deget* în *degetație* etc. (v. *etimologie populară*). ◇ ~ **gramaticală:** modificarea unei forme gramaticale în raport cu categoriile caracteristice (caz, număr, persoană, mod, timp), sub influența unui cuvînt din apropiere. Un exemplu de **a.** *gramaticală* îl constituie, prin excelență, acordul (dintre atribut și substantivul determinat, dintre predicat și subiect, dintre elementul predicativ suplimentar adjectiv și subiectul sau obiectul direct al propoziției). Există chiar un tip de acord, *acordul prin* **a.** în cadrul acordului predicatului cu subiectul (v. *acórd*).

ATRIBÚT, s.n. (cf. lat. *attributum*, fr. *attribut*): parte secundară

de propoziție care determină un substantiv, un pronume sau un numeral („Spună lumii *larg* steaguri tricolore, / Spună ce-i poporul *mare, românesc*" — M. Eminescu; „De-o bucată *de vreme*, în *fiecare* zi și-n *fiecare* noapte se întîmplă ceva *nou*" — M. Sadoveanu; „Dă-mi-l pe acesta *mai albastru*"; „...erau trei monitori generali: doi *de învățătură* și unul *de ordine*" — B. Șt. Delavrancea; „A primit trei *roșii* și două *albe*"). ◇~ **substantivál: a.** exprimat prin substantiv (indiferent de originea acestuia) în cazurile nominativ (apozițional), genitiv (genitival), dativ sau acuzativ sau printr-o locuțiune substantivală. De exemplu: „În zilele calde... noi *copiii* ne duceam la scăldat" (M. Sadoveanu); „În văzduh mocnea răsuflarea *pămîntului* reavăn" (Camil Petrescu); „Acesta-i vestitul Ochilă... nepot de soră *lui Pîndilă*" (Ion Creangă); „S-a vorbit despre importanța acordării de credite avantajoase *țărilor* în curs de dezvoltare"; „Familia ne dă primele lecții de *întrajutorare, de solidaritate*"; „La ce statornicia *părerilor de rău*, / Cînd prin această lume să trecem ne e scris...?" (M. Eminescu). ◇~ **adjectivál: a.** exprimat prin adjectiv (indiferent de originea acestuia), prin numeral acordat sau printr-o locuțiune adjectivală. De exemplu: „Un găligan de școlar... tăbărîse pe un băiat *slab* și *pirpiriu* (Ion Ghica); „Glucoza se găsește în fructele *dulci*"; „Cunosc *ce* răutăți v-au făcut frații mei" (Gr. Alexandrescu); „... *acești* viteji n-au făcut decît datoria lor" (C. Negruzzi); „În Valea Prahovei..., de departe se zăresc... coșurile *fumegînde* ale rafinăriilor" (Geo Bogza); „Ei! de *așa* paseri... mi-i drag și mie" (I. Al. Brătescu-Voinești); „...*cele dintîi* raze ale soarelui se topiră în ochii *celor doi* îndrăgostiți" (Em. Gîrleanu); „Locuia în *două* odăițe joase" (D. Zamfirescu); „...a dat ochii peste cap și *al treilea* cal" (V. Em. Galan); „*Amîndoi* prietenii și-au strîmbat nasurile unul către altul" (M. Sadoveanu); „Cu o putere *îndoită*... o smuci pe babă de mijloc" (M. Eminescu); „Doi au *cîte două* ferestre" (I.L. Caragiale); „Măria-ta, e un străin afară, / Cam trențăros — dar pare-un om *de seamă*" (A. Vlahuță). ◇~ **numerál: a.** exprimat prin numeral (neacordat): „Se auziră deodată rîsetele zgomotoase *ale celor doi*" (G. Călinescu); „Paraclisierul... îi arătă, jos, înaintea noastră, o firfirică *de paisprezece*" (B. Șt. Delavrancea); „El puse la o parte trei hîrtii *de cîte o mie*, numără la altă parte șaizeci și opt de hîrtii *de cîte o sută*" (I. Slavici); „... și legîndu-i frumușel cu căpăstrul, pe cel de-al doilea de coada *celui dintîi*, pe cel de-al treilea de coada *celui de-al doilea*, pe cel de-al patrulea de coada *celui de-al treilea*... a zis" (Ion Creangă); „Părerile *amîndurora* coincid"; „Cititul *de două ori* prinde bine". ◇~ **pronominál,**

a. exprimat prin pronume (personal, reflexiv, posesiv, demonstrativ, interogativ, relativ, nehotărît sau negativ) în cazurile nominativ (apoziţional), genitiv (genitival), dativ sau acuzativ: „... sus, între creingi, o mierlă, *alta*, îşi fluieră neastîmpărul" (Cezar Petrescu); „Fiecare perioadă istorică îşi are generaţiile *ei*"; „... apele-*şi* ridicau valurile mai sus, izvoarele *îşi* turburau adîncul" (M. Eminescu); „O persoană *ca dumneavoastră* se opreşte unde are gust" (M. Sadoveanu); „Măi, oameni buni, eu... sînt om *de-ai voştri*" (Z. Stancu); „Se aşează încet, ... parcă i-ar fi fost teamă să nu tulbure somnul *celorlalţi*" (L. Rebreanu); „*Al cui* copil dintre aceştia este mai pregătit?"; „Eu n-am uitat nici pe... iscusitul moş Vlad, în căruţa *căruia* ai adormit tu adesea" (Al. Odobescu); „... datoriile *fiecăruia* erau crestate pe răboj" (E. Camilar); „... şi tot aţi venit trei inşi fără de veste şi fără ştirea *nimănui*" (I. Slavici). ◇ ~ **verbál: a.** exprimat prin verb la modurile infinitiv, gerunziu, participiu şi supin sau prin locuţiune verbală la unul din aceste moduri. De exemplu: „... mintea e însetată de priceperea lucrurilor... şi osîndă *de a înfrînge* această sete, *de a trăi* fără potolirea ei, înseamnă osîndă *de a te întoarce* la una din formele trecute, de care natura n-a fost mulţumită" (I. Al. Brătescu-Voineşti); „... departe, linia orizontului aducea cu un şarpe *înaintînd* în ondulări largi, lenevoase" (T. Popovici); „... canale neînchipuit de subţiri îngăduie bărcilor să ajungă... în surprinzătoare ochiuri de apă, cu suprafaţa *acoperită* de nuferi" (Geo Bogza); „Cei buni n-au vreme *de gîndit* / La moarte şi la tînguit" (G. Coşbuc); „Ideea *de a le da ajutor* n-a fost rea". ◇ ~ **adverbiál: a.** exprimat prin adverb (indiferent de originea acestuia) sau prin locuţiune adverbială. De exemplu: „Din mesteacănul *de-afară*/ Flori îngălbenite curg" (O. Goga); „Numai aşa vom preţui victoria zilei *de mîine* asupra zilei *de ieri*" (Cezar Petrescu); „Prin frunze aiurează şoptirile-i *alene*" (M. Eminescu); „Creangă rămase trist... cu singura mîngîiere a întoarcerilor *din cînd în cînd* ale lui Eminescu" (G. Călinescu). ◇ ~ **interjecţionál: a.** exprimat printr-o interjecţie. De exemplu: „Uraa! *Bravo* patriot" (I.L. Caragiale); „Se auziră strigătele de astă dată răzleţite, *hăp! hăp!*" (M. Preda). ◇ ~ **circumstanţiál: a.** cu nuanţă circumstanţială (cauzală, temporală, condiţională şi concesivă), cu dublă referire (la subiect şi la predicat), exprimat printr-un adjectiv sau printr-un participiu cu sens pasiv (rar printr-un substantiv), aşezat înaintea subiectului şi a predicatului (rar între ele) şi izolat de acestea prin virgulă. De exemplu: „... *prudent*, Busuioc trăgea mereu cu coada ochiului într-acolo" (L. Rebreanu); „... *copil* chiar, era să fiu sfîşiat de un buldog" (Camil Pe-

trescu); „... dacă-i pierit cată să-l găsesc; *viu*, se poate întoarce și singur" (M. Sadoveanu); „... *lăcălos* cu trupul, Jap rămase neînvins cu inima" (G. Galaction); „Ei, *îngrădiți* de lege, plăcerilor se lasă" (M. Eminescu). ◇ ~ **necircumstanțial (descriptiv): a.** fără nuanță circumstanțială, cu referire unică (numai la substantivul determinat). În această categorie intră toate tipurile de **a.** discutate înaintea celui circumstanțial (v. exemplele). ◇ ~ **izolát: a.** caracterizat prin intonație deosebită, așezat după elementul regent sau la începutul propoziției și despărțit de elementul regent prin pauză marcată cu virgulă. Sînt izolate, de obicei, **a.** apozițional dezvoltat și **a.** circumstanțial (v. *apoziție* și exemplele de la **a.** circumstanțial). ◇ ~ **neizolát: a.** necaracterizat prin intonație deosebită, nedespărțit de elementul regent prin pauză marcată cu virgulă. Sînt neizolate aproape toate tipurile de **a.** discutate (cu excepția apoziției dezvoltate și a **a.** circumstanțial); v. exemplele de mai sus. ◇ ~ **de identificare: a.** neizolat, care definește sau individualizează obiectul prin însușirile sale fundamentale, specifice. Apare imediat după un substantiv articulat hotărît enclitic, este exprimat obișnuit prin substantiv, pronume, adjectiv pronominal sau numeral ordinal și răspunde la întrebarea *care?* (v. exemplele de la atributele substantival, pronominal, adjectival și numeral). ◇ ~ **de calificare: a.** neizolat, care arată felul obiectului, pe baza unor însușiri nespecifice, obișnuite, comune. Apare după un substantiv nearticulat sau precedat de un articol nehotărît, este exprimat obișnuit prin adjectiv calificativ și prin numeral cardinal și răspunde la întrebările *ce fel de?, cîți?, cîte?* (v. exemplele de la atributele adjectival și numeral). ◇ ~ **símplu: a.** exprimat printr-un singur cuvînt, reprezentant al unei părți de vorbire cu autonomie semantică. De exemplu: „De tropotele *jucătorilor* se hurduca pămîntul" (L. Rebreanu); „O pace *desăvîrșită* se coboară din înălțimile *albastre* ale cerului" (D. Zamfirescu). ◇ ~ **multíplu: a.** exprimat prin două sau mai multe cuvinte, reprezentante ale uneia sau mai multor părți de vorbire cu autonomie semantică. De exemplu: „Cele trei bărci, *lungi, negre* și *înguste*, au început a pluti pe fața tulbure a apei" (Z. Stancu); „Alte umbre *mici, tremurătoare, efemere*, arătau existența *omului* și *a dramei* lui..." (Geo Bogza). ◇ ~ **prepozițiónál: a.** exprimat printr-o parte de vorbire cu autonomie semantică, precedată de o prepoziție. De exemplu: „Lupta *împotriva poluării* e un obiectiv major al contemporaneității"; „Iar pe brîiele *de piatră* se aștern dungi *de flori*..." (I. Simionescu). ◇ ~ **subînțelés: a.** a cărui prezență este dedusă, în cadrul unei propoziții date, prin

raportarea acesteia la propoziția anterioară. De exemplu: „ — Erau acolo și hainele *de tergal?* — Erau" [acolo și hainele *de tergal*]. Pentru clasificarea **a. v.** *criteriu.*

ATRIBUTÍVĂ, s.f. (< adj. *atributiv, -ă,* cf. fr. *attributif*): propoziție subordonată cu funcție de atribut pe lîngă substantivul sau pronumele determinat din propoziția regentă. ◇ ~ **propriu-zisă: a.** reprezentantă a unui atribut substantival în genitiv și în acuzativ, a unui atribut adjectival, numeral, pronominal, verbal, adverbial sau interjecțional. Este introdusă prin pronume relative (precedate sau nu de prepoziții), adverbe relative (precedate sau nu de prepoziții) și conjuncții subordonatoare (că, să, ca să, de, dacă). De exemplu: „Se trezește dinaintea lui cu o babă gîrbovă de bătrînețe, care *umbla după milostenie*" (Ion Creangă); „Mergea spre satul *în hotarul* căruia *se aflau vii renumite*" (I. Slavici); „Întîiul colectiv omenesc cu care *facem cunoștință* este familia"; „Soarele ce *azi e mîndru,* el îl vede trist și roș" (M. Eminescu); „Să te usuci de dorul cui *știu eu*" (Ion Creangă); „Și-i spun eu despre toate valurile cîte *m-au bîntuit*" (M. Sadoveanu); „Nimeni n-a aflat lăcașul unde *ea s-ascunde tainic*" (M. Eminescu); „În momentul cînd *voi fi proclamat cu majoritatea cerută*... vei avea scrisoarea" (I.L. Caragiale); „Hotărîrea lor este și un protest împotriva felului cum *simbriașii portului se interesează de muncitori*" (Al. Sahia); „Și-n vremea cît *s-au cununat/* S-a strîns poporul adunat" (G. Coșbuc); „Părinții își pun în copii speranța că *le vor duce mai departe, spre împlinire, visurile lor cele mai dragi*"; „Tocmai pe mine căzuse păcatul să *fiu mai mare între frați*" (Ion Creangă); „Acestea fură... pricinile care... făcură acea monstruozitate socială, ca *o țară întreagă* să *robească la cîțiva particulari*" (N. Bălcescu); „Venise tocmai ăl de *se pricepea la tractor*" (M. Preda); „Problema dacă *va accepta* ne preocupa pe toți". ◇ ~ **apozitivă (apozițională): a.** reprezentantă a unui atribut în nominativ (a unei apoziții). Dispune de un conținut asemănător cu acela al elementului regent, însă mai bine precizat, mai clar explicat. Se desparte de propoziția regentă prin două puncte, linie de pauză, puncte de suspensie sau virgulă. Este juxtapusă față de regentă sau introdusă prin conjuncțiile subordonatoare *că, să* (precedate uneori de adverbele de mod explicative *adică* sau *anume*), *ca să* sau prin pronumele relative *ce* și *ceea ce*: „Un lucru era sigur: *omul ei nu rămăsese acolo*" (M. Sadoveanu); „El știa un lucru: că *fluierul lui are șase borte*" (I. Slavici); „Un singur lucru le cer oamenilor care mă iubesc, să *mă lase singur*" (T. Arghezi); „Dacă din întîmplare sîntem o mediocritate, ceea ce *nu-i*

defel exclus, lucrul nu ne doare" (idem). ◇ ~ **izolată: a.** propriu-zisă, despărțită de substantivul (de obicei articulat hotărît enclitic) sau de pronumele determinat (respectiv de propoziția regentă) prin pauză marcată cu virgulă. Se caracterizează prin intonație mai coborîtă decît aceea a elementului regent, care este mai ridicată. De obicei **a.** *izolată* este o **a.** explicativă (v. mai jos): „Frusina, c a r e *nu prea știa* să scrie, îi răspundea mai scurt" (G. Galaction); „De ce să fiți voi sclavii milioanelor nefaste, / Voi, c e *din munca voastră abia puteți trăi?*" (M. Eminescu). ◇ ~ **neizolată: a.** propriu-zisă, nedespărțită de substantivul (de obicei nearticulat sau precedat de articol nehotărît) sau pronumele determinat (respectiv de propoziția regentă) prin pauză marcată cu virgulă. Se caracterizează prin intonație continuă, nemodificată, asemănătoare cu aceea a elementului regent. De obicei **a.** *neizolată* este o **a.** determinativă (v. mai jos): „Dar mai încurcă lumea cîteva fetișcane c e *nu s-au prins în horă*" (B. Șt. Delavrancea); „Toți c e i c e *voiau* să dobîndească vreo funcțiune publică se îndreptau spre casa aceea" (N. Filimon). ◇ ~ **determinativă** (impropriu denumită astfel): **a.** propriu-zisă neizolată (v. mai sus), strîns legată de regentă și reprezentantă a unei determinări obligatorii, absolut necesare pentru o comunicare completă. De exemplu: „Nicicînd nu mi-au plăcut bărbații c a r e *se plîng*" (E. Camilar); „Și apa u n d e *-a fost căzut*/În cercuri se rotește" (M. Eminescu); „...își vîrîse în cap ideea c ă *e bolnav*" (A. Vlahuță). ◇ ~ **explicativă** (tot impropriu denumită astfel): **a.** propriu-zisă izolată (v. mai sus), slab legată de regentă și reprezentantă a unei determinări non-obligatorii, facultative pentru o comunicare. De exemplu: „Poate cu tine, c a r e *ai trecut de la părintele Duhu*, să mă pot deslușî" (Ion Creangă); „Satul era acoperit de întuneric ca de o apă neagră, *în fundul* c ă r e i a *toate se înecau*" (Geo Bogza). ◇ ~ **de identificare: a.** propriu-zisă neizolată, așezată după un substantiv articulat hotărît enclitic, care identifică obiectul desemnat de cuvîntul determinat. De exemplu: „... în clipa c î n d *aceștia deschise ușa* își ridică spre el fața" (T. Popovici); „... pe băncile unui liceu craiovean purtînd numele «Frații Buzești», m-a fulgerat gîndul c ă *între destinul celor doi mari căpitani de oști din Țara Banilor... a existat o ciudată și tragică legătură*" (Mihnea Gheorghiu). ◇ ~ **de calificare: a.** propriu-zisă neizolată, așezată după un substantiv nearticulat sau precedat de un articol nehotărît, care califică obiectul desemnat de cuvîntul determinat. De exemplu: „... după o viață î n c a r e *n-am făcut nimic*, văd că aș fi putut face ceva" (M. Sadoveanu); „...va veni o vreme c î n d

ficcare va mînca după cît muncește" (E. Camilar). ◇ ~ **circumstanțială: a.** propriu-zisă, izolată sau neizolată, care exprimă atît o caracteristică suplimentară a obiectului desemnat de termenul determinat cît și un raport circumstanțial (cauzal, consecutiv, concesiv, condițional sau final) față de un verb sau un adjectiv din regentă. De exemplu: „Iou-vodă își punea nădejdea în norod, care *se sculase de pretutindeni la chemarea măriei-sale*" (M. Sadoveanu) — „deoarece se sculase..."; „Pe Mureș și pe Tîrnavă / Nu-i mîndră s ă - *mi fie dragă*" (Jarnik-Bîrseanu) — „încît să-mi fie dragă"; „... și mă gonești pe mine care *te iubesc*" (I.L. Caragiale) — „deși te iubesc"; „Ce holeră ar fi aceea, care *i-ar lăsa neatinși pe oamenii mei?*" (I. Slavici) — „dacă i-ar lăsa neatinși..."; „Dorobanții să ia călăuze din sat care *să le arate ascunzișurile*" (Camil Petrescu) — „ca să le arate ascunzișurile". ◇ ~ **necircumstanțială (descriptivă): a.** propriu-zisă izolată, care aduce în comunicare o caracterizare suplimentară a obiectului desemnat de termenul determinat (majoritatea atributivelor explicative, izolate): „Constantin aduna tot ce găsea într-o traistă veche, pe care *o ținea ascunsă pe bordei lîngă coș*" (G. Galaction); „...aceștilalți veniți la sfat sînt oșteni cunoscuți, care *au fost în leafă la șleahtici*" (M. Sadoveanu). Pentru clasificarea **a.** v. *criteriu*.

AUGMENTATÍV, s.n. (< adj. *augmentativ, -ă*, cf. fr. *augmentatif*): substantiv care exprimă ideea de creștere a proporțiilor obiectului denumit, datorită sufixului din structura sa. De exemplu: b ă i e ț o i (< *băiat* + suf. *-oi*) în raport cu *băiat*, c o p i l a n d r u (< *copil* + suf. *-andru*) în raport cu *copil*, c ă s o i (< *casă* + suf. *-oi*) în raport cu *casă*, m ă t u r o i (< *mătură* + suf. *-oi*) în raport cu *mătură* etc.

AUTONOMÍE, s.f. (cf. fr. *autonomie*, it. *autonomia*, gr. *autos* „însuși" + *nomos* „lege"): calitate a unui cuvînt de a dispune de un sens lexical suficient, deplin și, pe baza existenței acestuia, de o funcție sintactică determinată; calitate a unui cuvînt de a fi independent (semantic și sintactic-funcțional). De aici și sintagmele în care este folosit: **a.** s e m a n t i c ă (independență din punctul de vedere al înțelesului) și **a.** s i n t a c t i c ă f u n c ț i o n a l ă (independență din punctul de vedere al contractării unei funcții sintactice).

AUXILIÁR, s.n. (< adj. *auxiliar, -ă*, cf. fr. *auxiliaire*, lat. *auxiliaris* < *auxilium* „ajutor"): verb care ajută la formarea unor unități morfologice și sintactice și la exprimarea modalității și gradului de realizare a unei acțiuni. ◇ ~ **morfológic:** verb care ajută la formarea timpurilor și a modurilor compuse din conjugările

activă și reflexivă și la realizarea conjugării pasive. El formează împreună cu forma verbală de bază o unitate semantică, morfologică și sintactică. Sînt **a.** *morfologice* verbele *a fi, a avea* și *a vrea (a voi)* prin formele lor specializate în acest sens *(a, am, ați* din perfectul compus; *aș, ai, ar, am, ați, ar,* din condiționalul-optativ-potențial; *voi, vei, va, vom, veți, vor* din viitorul literar; *oi, ăi (ei, i, îi), o (a), om, ăți (eți, îți, oți,), or (a, o)* din formele viitorului popular) și prin formele lor nespecializate (e vorba numai de *a fi*). ◇~ **sintáctic:** verb care ajută la formarea predicatului nominal, atunci cînd se află la un mod predicativ (personal) și a construcției nominale (infinitivală, gerunzială, participială și de supin) cu funcție sintactică de subiect, de atribut sau de complement, atunci cînd se află la un mod nepredicativ (nepersonal). El formează împreună cu numele predicativ o unitate semantică, morfologică și sintactică. Sînt **a.** *sintactice* verbele copulative *a fi, a deveni, a părea, a ajunge, a rămîne, a ieși, a însemna, a constitui, a reprezenta, a întruchipa, a se face, a se preface* (în) etc. ◇~ **de mod (modál):** verb care ajută, prin conținutul său lexical, la exprimarea ideilor de modalitate (posibilitate, necesitate, imineță, voință și dorință etc.). El nu formează, împreună cu forma verbală care-l poate urma, o unitate semantică, morfologică și sintactică, ci se bucură de autonomie lexico-gramaticală, contractînd singur funcțiile de predicat verbal (atunci cînd se află la un mod personal) sau de subiect, de atribut și de complement (atunci cînd se află la un mod nepersonal). Sînt **a.** *modale* verbele: *a putea, a trebui, a fi, a avea* și *a vrea (a voi).* ◇~ **de aspect (aspectuál):** verb care ajută, prin conținutul lui lexical, la exprimarea gradului de realizare a acțiunii (început, continuare sau terminare). Ca și cel modal, el nu formează, împreună cu forma verbală ce-l poate urma, o unitate semantică, morfologică și sintactică, ci se bucură de autonomie lexico-gramaticală, contractînd singur funcțiile de predicat verbal (atunci cînd se află la un mod personal) sau de subiect, de atribut și de complement (atunci cînd se află la un mod nepersonal). Sînt **a.** de aspect verbele: *a începe, a continua, a sfîrși, a termina* etc. Spre deosebire de **a.** morfologic și **a.** sintactic, care sînt niște „auxiliare gramaticale" (și „gramaticalizate"), auxiliarul modal și cel aspectual sînt niște „auxiliare lexicale" (și „negramaticalizate");

B

BALCANÍSM, s.n. (< *Balcani* + suf. *-ism)*: fenomen (lingvistic, etnografic, istoric etc.) specific regiunii balcanice.

BALCANÍSTICĂ (BALCANOLOGÍE), s.f. (< *Balcani* + suf. *-istică)*: știință complexă care studiază limbile, literaturile și istoria popoarelor din Peninsula Balcanică.

BALCANOLÓG, s.m. (cf. it. *balcanologo)*: specialist în balcanistică (balcanologie).

BÁLCANOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *balkanologie)*: v. *balcanistică*.

BÁLTICĂ, s.f. (< adj. *baltic, -ă*, cf. fr. *baltique)*: limbă indo-europeană vorbită de populațiile de pe coasta orientală a Mării Baltice. Din ea s-au desprins cele trei limbi baltice: *letona, lituaniana* și *vechea prusiană* (dispărută în secolele al XVII-lea — al XVIII-lea), care au preluat din **b.** comună vocalismul indo-european, declinarea cu șase cazuri, accentul mobil și un vocabular cu elemente germanice, slave și ugro-finice.

BARBARÍSM, s.n. (cf. fr. *barbarisme*, lat. *barbarismus*, gr. *barbarismos* „expresie greșită"): **1.** cuvînt introdus dintr-o limbă străină fără a fi nevoie de el (de obicei, cuvînt de jargon). De exemplu: *demoazelă* („domnișoară"), *animă* („suflet") etc. **2.** cuvînt rezultat din stîlcirea altui cuvînt din aceeași limbă.

BASIC-ENGLISH, s. (cf. engl. *basic-english* „engleza de bază"): limbă artificială obținută între 1926—1930, prin simplificarea limbii engleze, de către filozoful englez *R. Ogden*, în colaborare cu *I.A. Richards*. Dispunea de 850 de cuvinte și de o gramatică foarte redusă (cu un minimum de reguli). S-a limitat la un cerc foarte restrîns de vorbitori, azi nemaifiind folosită.

BASIC-FRENCH, s. (cf. engl. *basic-french* „franceza de bază" sau „franceza elementară"): limbă artificială obținută în 1952 prin simplificarea limbii franceze. Dispune de un vocabular și de o gramatică reduse, fiind concepută ca o primă etapă în învățarea limbii franceze de către englezi.

BÁZĂ, s.f. (cf. fr. *base*, it. *base* < gr. *basis* „sprijin"): element fundamental, esențial în structura unui cuvînt (după împrejurări, concretizat în *rădăcina* sau în *tema* acestuia: *alb* — în *alburiu*, *înfrumusel* — în *înfrumusețăm* etc.). ◇ ~ **de articulație:** mod specific etnic de pronunțare (de articulare) a sunetelor într-o limbă sau într-un dialect. ◇ ~ **dialectală** (a limbii literare): fundament al limbii literare, alcătuit din particularitățile cele mai importante ale unui grai sau dialect, selectate de aceasta și impuse ca norme supradialectale unice datorită prestigiului (economic, cultural, politic) pe care graiul sau dialectul le au în viața socială și culturală a unei anumite comunități lingvistice. Deși în sistemul limbii literare sînt incluse și particularități ale celorlalte graiuri sau dialecte, nóta dominantă aparține **b.** dialectale. Există o permanentă „rivalitate" — în profunzime sau la suprafață — între diversele varietăți geografice ale unei limbi pentru dominație (socială și literară). **B.** dialectală a limbii italiene este dialectul toscan, a limbii spaniole dialectul castilian, a limbii franceze dialectul din Ile de France, iar a limbii române (sub)dialectul muntean (graiul dintre Tîrgoviște și Brașov, impus prin tipăriturile lui Coresi).

BIELORÚSĂ, s.f. (cf. rus. *belorus*): limbă slavă din grupul de răsărit, vorbită de bielorușii din R.S.S. Bielorusă și de cei răspîndiți în R.S.S. Kazahă, R.S.S. Letonă, R.S.S. Estonă etc. Este limba oficială a R.S.S. Bieloruse. Folosește alfabetul chirilic (ca rusa, ucraineana, sîrba, macedoneana și bulgara). Se caracterizează prin prezența multor consoane muiate și prin fenomenele fonetice *țekanie* și *dzekanie* (pronunțarea lui *t* și *d* muiate ca *ț* și respectiv *dz*). Primele ateștări în **b.** datează din secolul al XIII-lea. Istoria acestei limbi cuprinde două etape: *vechea* **b.** (între secolele al XIV-lea — al XVIII-lea) și **b.** *modernă* (din secolul al XIX-lea pînă azi). Limba literară bielorusă s-a format în secolul al XVI-lea și s-a îmbogățit cu elemente din limba vorbită. Limba națională bielorusă s-a format începînd cu secolul al XVIII-lea. Limba bielorusă a suferit o puternică influență din partea limbii poloneze, influențînd însă la rîndu-i pe aceasta din urmă.

BILINGVÍSM, s.n. (cf. fr. *bilinguisme*): situație în care se află un vorbitor sau un grup social care folosește în mod curent două

limbi; capacitatea unui individ sau a unei colectivități de a folosi, cu aceeași abilitate, în raport cu situația istorico-geografică și lingvistică în care se găsește, două limbi diferite ca mijloace de comunicare. Principiul care guvernează relațiile lingvistice în cazul **b.** este, în general, prestigiul de care se bucură limbile venite în contact (acest lucru este valabil și în cazul contactului a două dialecte sau a două graiuri, prin intermediul vorbitorilor care le reprezintă). **B.** poate dura sute de ani. El poate deveni preludiul unificării limbilor în contact, ducînd la încrucișarea acestora (ca în cazul **b.** bulgaro-slav din secolele al VII-lea — al IX-lea, soldat cu asimilarea limbii altaice a bulgarilor de către slava meridională; ca în cazul **b.** româno-slav din nordul și estul Dunării, încheiat cu asimilarea limbii slave de către limba română; ca în cazul **b.** latino-autohton din toate zonele romanizate, după care limba latină s-a impus, asimilînd limbile autohtone etc.). Dar **b.** poate duce și la o influențare reciprocă a limbilor în contact, la un transfer reciproc de elemente, fără a se ajunge la încrucișare (ca în cazul **b.** latino-grec din Sicilia sau al celui româno-maghiar din țara noastră). Procesul de **b.** se poate explica prin mai multe împrejurări: 1) prin micul trafic de frontieră — statuat sau nu — și prin amestecul istoric de populații diferite din zonele de graniță între state. Acesta este un **b.** *natural, pașnic, neimpus*, rezultat inconștient din contactele directe, normale dintre vorbitorii celor două limbi care se află astfel în condiții de egalitate. El poate dura foarte mult, la infinit, favorizînd și cultivînd prietenia între popoarele vecine. 2) prin statutul de imigrant și de cetățean al unui nou stat. Acesta este un **b.** *autoimpus, voit*, în care cele două limbi se află în condiții de inegalitate, acceptate de bună-voie de imigrant din nevoi de conviețuire — materiale și culturale. Durata acestui **b.** depinde de mărimea grupului de imigranți, de continuitatea contactelor dintre aceștia, de interesul manifestat de fiecare imigrant față de păstrarea tradițiilor proprii, de prestigiul limbii cu care acesta vine în contact, de politica statului primitor față de imigranți (mai ales) etc. 3) prin statutul de naționalitate conlocuitoare în mijlocul unei națiuni majoritare de o altă limbă, statut rezultat fie din condițiile istorice de formare a națiunii care înglobează naționalitatea, fie din cuceririle teritoriale și dominația politică pe care o națiune o impune acestei naționalități. În primul caz e vorba de un **b.** *istoric, natural*, dezvoltat în condiții istorice inegale, a cărui durată depinde de mărimea grupului de vorbitori ce formează naționalitatea, de stabilitatea teritorială a acestuia, de continuitatea contactelor din-

tre vorbitorii lui, de interesul manifestat de fiecare față de păstrarea tradițiilor proprii, de prestigiul limbii pe care aceștia o vorbesc, de politica statului respectiv față de naționalități (mai ales) etc. În al doilea caz este vorba de un **b.** *impus prin forță*, în care cele două limbi venite în contact sînt în condiții de totală inegalitate și al cărui rezultat este anihilarea limbii vorbite de naționalitatea respectivă. Durata acestui fel de bilingvism depinde de mărimea grupului etnic, de stabilitatea teritorială a acestuia, de continuitatea contactelor dintre vorbitorii lui, de interesul manifestat de aceștia față de păstrarea tradițiilor proprii, de prestigiul limbii pe care naționalitatea o vorbește, de politica statului cuceritor față de grupurile etnice înglobate (în primul rînd) etc.

BRAHILOGÍE, s.f. (cf. fr. *brachylogie*, gr. *brachys* „scurt" + *logos* „vorbire"): tip de elipsă care constă în evitarea repetării unui element al frazei, exprimat anterior. **B.** e un exemplu de manifestare a tendinței de economie în exprimare; ea se bazează pe subînțelegere și pe suspensie. De exemplu, în suita de propoziții ce urmează, care comportă constituenți identici, se suprimă acești constituenți după prima propoziție, obținîndu-se tipul de elipsă amintit: „Gura *a încetat* să mai vorbească, *mîinile* să mai gesticuleze, *picioarele* să mai meargă, *ochii* să..."; „Cînd ai zor, *nu pune mîna* pe topor, *nici pe cuțit* cînd ești amărît" (Folclor); „Altul este al tău suflet. *Alții ochii tăi acum*" (M. Eminescu); „— Mă, aici *sînteți* a șaptea? — Nu, don' sublocotenent, *a opta*, îmi răspund cinci odată" (Camil Petrescu); „Iarna, pe gheață și la săniuș" (Ion Creangă).

BREVILOCVÉNȚĂ, s.f. (cf. fr. *bréviloquence*, germ. *Breviloquenz*, lat. *brevis eloquentia*): vorbire scurtă, concisă, concentrată.

BULGÁRĂ, s.f. (cf. v. sl. *blŭgarinŭ*): limbă slavă din grupul meridional, vorbită de bulgarii din Bulgaria (aproximativ 8 milioane) și de cei răspîndiți în Ucraina, în Iugoslavia, în România etc., urmași ai slavilor din Peninsula Balcanică, denumiți astfel după numele unei populații de origine turcică (altaică) venită de pe Volga și Kama în această zonă și asimilată de slavii din sud. Folosește alfabetul chirilic (ca și sîrba, macedoneana, rusa, ucraineana și bielorusa). Se aseamănă cu macedoneana, dar se diferențiază ca structură de celelalte limbi slave. Primele atestări de limbă bulgară veche (denumită și „slavonă" sau „slavă bisericească") datează din secolele al IX-lea — al XII-lea și ele reprezintă, în același timp, și primele atestări de limbă slavă: e vorba de scrierile religioase ale călugărilor *Chiril* și *Metodiu* din zona Salonicu-

lui, traduse după originale grecești și scrise cu alfabetul creat de ei după cel grecesc (cu minuscule — glagolitic, iar cu majuscule — chirilic), alfabet împrumutat apoi de majoritatea popoarelor slave (cu excepția polonezilor, a cehilor, a slovacilor, a croaților, a slovenilor și a sîrbilor lusacieni care au adoptat alfabetul latin). Limba bulgară cunoaște trei etape în istoria sa: a) *vechea bulgară* sau *slavona* (sau *slava bisericească*) — între secolele al IX-lea — al XI-lea. b) *bulgara medie* — între secolele al XI-lea — al XV-lea. c) *bulgara nouă (modernă)* — între secolul al XVI-lea și secolul al XX-lea. Limba literară bulgară s-a format în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Limba bulgară a exercitat o puternică influență asupra idiomului meglenoromân din Meglenia. Existența unor elemente lexicale de proveniență bulgară în limba română și a unor elemente lexicale de proveniență română în limba bulgară i-a determinat pe lingviști să vorbească despre o *influență bulgară* asupra limbii române și, invers, despre o *influență română* asupra limbii bulgare, explicabile prin bilingvismul româno-bulgar, prin conviețuirea și vecinătatea istorică statală a celor două popoare.

C

CACOFONÍE, s.f. (cf. fr. *cacophonie*, gr. *kakos* „rău" + *phone* „sunet"): asociație de sunete, neplăcute auzului, care trebuie evitate. De exemplu: „Stan*cu cu* Ni*cu* au *co*pilărit împreună"; „Zicea *că cor*tul nu e bine întins"; „Stan*ca cu co*pilul au rămas acolo" etc.

CACOGRAFÍE, s.f. (cf. fr. *cacographie*, gr. *kakos* „rău" + *graphein* „a scrie"): ortografiere greșită. De exemplu: *ma trimis* (în loc de *m-a trimis*); *întro zi* (în loc de: *într-o zi*) etc.

CACOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *cacologie*, gr. *kakos* „rău" + *logos* „cuvînt"): construcție, locuțiune sau expresie greșită.

CALC, s.n. (cf. fr. *calque*, it. *calco*): **1.** copiere, imitare, traducere, preluare, împrumut indirect. **2.** procedeu lingvistic prin care: se atribuie sensuri noi, după model străin, unor cuvinte existente în limbă; se împrumută și se imită procedeele de formare a cuvintelor, structurilor și formei interne a termenilor dintr-o limbă străină, pentru îmbogățirea altei limbi cu noi unități lexicale; se copiază sau se împrumută dintr-o altă limbă procedee morfologice sau sintactice; se copiază sau se traduc literal unități frazeologice dintr-o limbă străină. Procedeul a fost studiat de mulți lingviști români și străini. El este tratat detaliat în lucrarea lingvistului român Theodor Hristea — „*Probleme de etimologie*", București, 1968, p. 145—202. După părerea autorului acestei lucrări există patru tipuri fundamentale de calc lingvistic: *calc lexical* (semantic și de structură); *calc gramatical* (morfologic și sintactic); *calc frazeologic* (cu doi termeni, cu trei termeni și cu patru termeni) și *calc lexico-gramatical* (după un derivat, un compus sau un derivat de la un compus sau de la o sintagmă). ◇ ~ **lexical:** c. al cărui rezultat este sau îmbo-

gătirea cuvintelor cu noi sensuri preluate după modele străine (**c.** *semantic*), sau îmbogățirea limbii cu noi unități lexicale prin împrumutarea sau imitarea procedeelor de formare a cuvintelor, a structurilor sau a formei interne a cuvintelor (**c.** *de structură*). **C.** *lexical semantic* este un împrumut de sens datorat bilingvismului; el constă în atribuirea unui sens nou unui cuvînt existent într-o limbă, după modelul corespondentului său dintr-o altă limbă, care este întotdeauna un cuvînt polisemantic. „Copierea" sensului e posibilă numai dacă cele două cuvinte care se suprapun în conștiința vorbitorului bilingv coincid parțial din punct de vedere semantic (dacă au cel puțin un sens comun, prin intermediul căruia să se efectueze transferul de sens sau de sensuri de la model la cuvîntul care „imită"). De exemplu: rom. l u m e însemna inițial „lumină", ca și etimonul său latin *lumen, -inis* (și azi, regional, în expresiile: *lumea ochilor* „lumina ochilor", *a ieși la lume* „a ieși la lumină"), dar sub influența v. sl. *svet* care însemna „lumină" și „lume" a căpătat și sensul de „univers", „cosmos"; rom. l i m b ă (< lat. *lingua*) a primit și sensul de „neam", „popor" sub influența v. sl. *iazîk*, care însemna „limbă" și „popor" (sensul calchiat a dispărut însă cu timpul); rom. f o a i e mai însemna în secolul al XIX-lea și „ziar", „revistă" după model german și francez — *Blatt* și *feuille* avînd cele două sensuri, de „frunză" și „ziar" (e cunoscut titlul publicației *„Foaie* pentru minte, inimă și literatură" apărută în 1833 la Brașov, tradus după model german: „Blätter für Geist, Gemut und Literatur"). **C.** semantice mai noi după modele franceze, germane sau rusești se grupează în două mari categorii: a) *cuvinte vechi îmbogățite cu sensuri neologice*: rom. c e r c (< lat. *circus*) a primit, alături de sensurile lui vechi și populare, sensuri moderne și cărturărești sub influența fr. *cercle* (< lat. *circulus*), în matematică și în îmbinările sintactice și frazeologice calchiate după franceză — *cerc literar* (cf. cercle littéraire), *cerc de prieteni* (cf. cercle d'amis), *cerc polar* (cf. cercle polaire), *cerc vicios* (cf. cercle vicieux), *cercuri înalte* (cf. cercles hauts) și *cercuri politice* (cf. cercles politiques), iar sub influența rus. *krujok* sensuri speciale în sintagmele *cerc de studiu, cerc de învățămînt politic, cerc studențesc* etc.; rom. m i ș c a r e, pe lîngă sensul vechi, a căpătat sensul modern de „acțiune organizată" sub influența fr. *mouvement* și a rus. *dvijenie* în foarte multe combinații, întîlnite mai ales în stilul publicistic — *mișcare revoluționară* (cf. fr. mouvement révolutionnaire), *mișcare populară* (cf. fr. mouvement populaire), *mișcare de masă* (cf. rus. massovoe dvijenie), *mișcare antirăzboinică* (cf. rus. antivoennoe dvijenie) etc. b) *cuvinte noi îm-*

prumutate (din limba latină, din limbile romanice sau din germană) îmbogățite cu sensuri noi prin **c.** după modele corespunzătoare neologice rusești sau franceze (e vorba mai ales de termeni politici și ideologici): b r i g a d ă, după rus. *brigada*, în îmbinări ca *brigadă de tractoare, brigadă de bună servire, brigadă de lucru, brigadă de agitație* etc.; b i r o u, cu sensul de „organ executiv și conducător", sub influență rusă, franceză și germană, în îmbinările *birou de partid* (cf. rus. partbiuro, fr. bureau du parti, germ. Parteibüro), *birou politic* (cf. rus. politbiuro, fr. bureau politique, germ. Politbüro) etc. **C.** *lexical de structură* constă în copierea sau împrumutarea așa-zisei forme interne a unui cuvînt străin (a modului de organizare a complexului sonor al cuvîntului) care, de obicei, este un cuvînt compus sau un cuvînt derivat cu sufix sau cu prefix. **C.** *lexicale* de structură sînt mai numeroase decît cele semantice, iar cuvintele noi create prin ele au aceleași sensuri ca și modelele lor străine. Ele sînt fie — *totale* (cînd se împrumută exclusiv forma internă a cuvintelor străine, iar complexul lor sonor este în întregime înlocuit sau „tradus" prin cuvinte ale limbii care împrumută) — mai frecvente, fie *parțiale* (cînd se împrumută numai o parte a cuvintelor străine, iar cealaltă — tema sau un afix — este tradusă) — mai rare. De exemplu: *supraveghea* (cf. fr. surveiller), *dreptunghi* (cf. fr. rectangle), *suprafață* (cf. fr. surface), *înnăscut* (cf. fr. inné), *întrevedea* (cf. fr. entrevoir), *bunăstare* (< bună + stare, după germ. Wohlstand), *poporanism* (< poporan + suf. -ism, după rus. narodnicestvo) etc. sînt **c.** *lexicale* de structură totale. Tot **c.** *lexicale* de structură totale sînt și formațiile mai noi: *legitate* (< lege + suf. -itate, după rus. zakouomernost'), *stîngism* (< stîng + suf. -ism, după rus. levizna), *împăciuitorism* (< împăciuitor + suf. -ism, după rus. primirencestvo), *coraport* (< co + + raport, după rus. sodoklad) etc. Sînt **c.** *lexicale* de structură parțiale: v. rom. *surveghea* (cf. fr. surveiller), *procentaj* (cf. fr. pourcentage), *triunghi* (cf. fr. triangle), *consfinți* (cf. fr. consacrer), *surprinde* (cf. fr. surprendre) și *sustrage* (cf. fr. soustraire), deoarece prefixele au fost împrumutate, iar temele calchiate. Tot **c.** *lexicale* de structură parțiale sînt și formațiile mai noi: *partinitate* (cf. rus. partiinost'), *antipartinic* (cf. rus. antipartiinîi), *antistatal* (cf. rus. antigosudarstvennîi) etc. **C.** *lexicale* de structură l a c u v i n t e l e d e r i v a t e sînt foarte numeroase, în comparație cu cele de la cuvintele compuse. Ele pot fi, ca și celelalte, *totale* și *parțiale*, iar după natura afixelor, cu care sînt formate atît ele cît și modelele pe care le imită, pot fi *cu sufixe, cu prefixe* și *parasintetice*. Cele mai multe **c.** l e x i c a l e d e s t r u c t u r ă d e r i v a t e c u s u f i x e sînt con-

struite după modele franceze și ele au de obicei aceeași rădăcină și același sufix cu acestea. De exemplu: *frățietate* (cf. fr. fraternité) și *întîietate* (cf. fr. primauté), **c.** de structură totale, apărute la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, cu varianta *-etate* a vechiului sufix *-ătate* (echivalat cu sufixele franceze *-auté* și *-ité*); *simțămînt* (< a simți, după fr. sentiment, it. sentimento); *ședință* (< a ședea + + suf. -ință, după fr. séance); *crucișător* (după fr. croiseur și germ. Kreuzer); *decembrist* (< decembrie + suf. -ist, după rus. dekabrist); *proletcultism* (după rus. proletkultovșcina); *tipicitate* (< tipic + suf. -itate, după rus. tipicinost'); *oblomovism* (< Oblomov + suf. -ism, după rus. oblomovșcina) etc. Marea majoritate a **c.** lexicale de structură derivate cu prefixe sînt formații neologice după modele franceze (mai ales) sau rusești. Unele sînt **c.** integrale: *sublocotenent* (după fr. sous-lieutenant), *suprasarcină* (după fr. surcharge), *coraport* (după rus. sodoklad) etc., altele sînt **c.** parțiale cu prefixul împrumutat și tema calchiată: *alăpta* (după fr. allaiter), *demers* (după fr. démarche), *compărea* (după fr. comparaître), *concetățean* (după fr. concitoyen), *prejudecată* (după fr. préjugé), *reține* (după fr. retenir), *subîmpărți* (după fr. subdiviser) etc.; altele sînt **c.** parțiale cu prefixul tradus și tema împrumutată: *subestima* (după fr. sous-estimer), *suprasaturație* (după fr. sursaturation) etc. Există situații cînd, de la același model străin, paralel cu unele **c.** derivate cu prefixe care au o tentă arhaică și sînt azi mai slab instalate în limbă, circulă și formații neologice împrumutate, mai solid instalate în limbă: *propășire* (după fr. progrès) și *progres; înrîurire* (după fr. influence) și *influență; neatîrnare* (după fr. indépendance) și *independență* etc. **C.** lexicale de structură derivate parasintetice sînt formații neologice după modele franceze și rusești: unele totale — ca în cazul învechitelor *conlucrător* (după fr. collaborateur), înlocuit de actualul *colaborator*, și *întrevorbitor* (după fr. interlocuteur sau it. interlocutore), înlocuit de actualul *interlocutor*, sau a lui *deznodămînt* (după fr. dénouement); altele parțiale, ca în cazul lui *consimțămînt* (după fr. consentement) și al mai vechiului *presimțămînt* (după fr. pressentiment), înlocuit apoi de *presentiment*. **C.** lexicale de structură la cuvintele compuse au urmat modele latino-romanice, slave și germane. Unele nu s-au impus în limbă: *vasfrîngere* pentru *naufragiu*, *versifăce* pentru *versifica*, *liberschimb* (după fr. libre-échange), *libercshimbist* (după fr. libre-échangist) etc. Altele au fost atît împrumutate cît și calchiate, procedeul dînd naștere unor *dublete lexicale sinonimice*,

inegale ca frecvență, diferențiate semantic sau stilistic: *binecuvînta* (după v. sl. blogoslovit') și *blagoslovi* (învechit și folosit figurat), *fărădelege* (după v. sl. bezŭ zakonije) și *bazaconie* (evoluat spre „lucru bizar"), *Bunavestire* (după v. sl. Blagovești) și *Blagovestenie* (mai vechi și mai frecvent). Unele din dublete au și dispărut, datorită concurenței dintre ele: *greomesor*, eliminat de *barometru* și *caldomesor*, eliminat de *termometru*. Compusele calchiate în secolele al XIX-lea și al XX-lea urmează modele franceze (mai ales), germane și rusești, cu păstrarea — în general — a topicii elementelor constitutive: *bunăvoință* (după fr. bienveillance și lat. benevolentia), *locțiitor* (după fr. lieutenant și it. locotenente), *hîrtie-monedă* (după fr. papier-monnaie), *apă-tare* (după fr. eau-forte și it. acqua-forte), *nounăscut* (după fr. nouveau-né) etc. În cazul compuselor calchiate după germană ordinea componentelor a fost schimbată: *nu-mă-uita* (după Vergissmeinnicht < Vergisse „uita" + mein „mă" + nicht „nu"), *război-fulger* (după Blitzkrieg < Blitz „fulger" + Krieg „război"), *vinars* (< vin + ars, după Branntwein < Brannt „ars" + + Wein „vin") etc. Unele compuse sînt traduceri parțiale ale modelelor străine: *scurtcircuit* (după fr. court-circuit), *semifinală* (după fr. demi-finale), *maltrata* (după fr. maltraiter), *astronavă* (după fr. astronef), *autocritică* (după rus. samokritika), *zi-muncă* (după rus. trudoden'), *general-locotenent* (după rus. general-leitenant) etc. Unele compuse au fost calchiate total prin abreviere (structura lor copiază modele străine). Există astfel *formații din inițiale*: *T.F.F.* („Telegrafie fără fir"), după fr. T.S.F. („Télégraphie sans fil"); *C.G.M.* („Confederația Generală a Muncii"), după fr. C.G.T. („Confédération générale du travail"); *S.M.T.* („Stațiunea de mașini și tractoare"), după rus. M.T.C. („Mașinno-Traktornaia Stanția"); *A.L.A.* („Apărarea locală antiaeriană"), după rus. P.V.O. („Protivovozdușnaia oborona") etc., sau *formații din fragmente de cuvinte* (de obicei silabe): *Gostat* („Gospodărie de stat"), după rus. sovhoz. ◇ ~ **gramatical:** copiere sau împrumutare dintr-o limbă străină, a unui procedeu morfologic sau sintactic. Este mult mai rar decît **c.** lexical și îmbracă două aspecte: a) **c.** gramatical morfologic: copiere sau împrumut al unui procedeu morfologic. Este mai rar decît cel sintactic. De exemplu: folosirea la plural a cuvintelor *bătrînețe* și *tinerețe* după modelc slave (cf. bg. *starini* și *mladini*); crearea formelor reflexive la unele verbe românești, după model slav: *se cade* (după v.sl. *pada sę*), *a se gîndi* (după v.sl. *dumam sę*), *a se jura* (după v. sl. *kleti sę*), *a se naște* (după v. sl. *roditi sę*), *a se rîde* (după v. sl. *smijati sę*), *a se teme* (după v. sl. *bojati sę*), *a se ruga* (după v. sl.

moliti se), etc.; folosirea verbului *a naște* cu valoare intranzitivă de reflexiv dinamic („a se naște") — existentă cîndva în limba română veche, dar dispărută — sub influența fr. *naître*. b) **c. gramatical sintactic**: copiere sau împrumut al unui procedeu sintactic. E mai frecvent decît cel morfologic. De exemplu: construirea verbului *a locui* cu un complement direct, după fr. *habiter*, începînd cu a doua jumătate a secolului trecut; folosirea verbelor *a preceda* și *a sluji* cu dativul, după rus. *predșestvovat'* și *slujit'*. Există și **c. gramatical combinat** (morfologic și sintactic în același timp). De exemplu: folosirea verbului *a ruga* cu sens intranzitiv de reflexiv dinamic („a se ruga") după v. sl. *moliti se* (**c.** morfologic) și construirea lui, după același model, cu dativul (**c.** sintactic). ◇ ~ **frazeológic**: copiere a structurii unui grup de cuvinte care exprimă un conținut unic și care formează o unitate frazeologică; traducere literală a unei unități frazeologice, mai mult sau mai puțin complexă. De obicei, prin acest **c.** se copiază îmbinările frazeologice de doi, trei și patru termeni (combinații stabile de cuvinte, consacrate de uz, simțite ca unități distincte, dar cu componentele independente din punct de vedere semantic, ceea ce le permite disocierea și transpunerea în altă limbă). **C.** *frazeologice* sînt fie totale, fie parțiale și ele urmează mai ales modelele franceze (în mai mică măsură pe cele rusești): *cale lactee* (după fr. la voie lactée), *a face escală* (după fr. faire escale), *rău de mare* (după fr. mal de mer), *a lua cuvîntul* (după fr. prendre la parole), *a pune în lumină* (după fr. mettre en lumière), *a cădea de acord* (după fr. tomber d'accord), *a ține cont* (după fr. tenir compte), *a se ține la curent* (după fr. se tenir en courant), *a face demersuri* (după fr. faire des démarches), *a induce în eroare* (după fr. induire en erreur), *în materie de* (după fr. en matière de), *în ceea ce privește* (după fr. en ce qui concerne), *dat fiind că* (după fr. étant donné que); *coexistență pașnică* (după rus. mirnoe sosuščestvovanie), *activ de partid* (după rus. partijnîj aktiv), *satelit artificial* (după rus. iskustvennîj sputnik), *condică de sugestii și reclamații* (după rus. kniga jalob i predlojenij), *artist emerit* (după rus. zaslujennîj artist), *examen de stat* (după rus. gosudarstvennîj ekzamen) etc. Uneori, în **c.** *frazeologic* unul din componente rămîne netradus, deoarece sau există deja în limbă, sau e împrumutat în momentul calchierii: *cale ferală* (după fr. voie ferrée), *a face navetă* (după fr. faire la navette), *a cădea în desuetudine* (după fr. tomber en désuétude), *a fi într-o pasă rea* (după fr. être dans une mauvaise passe) etc. **C.** *frazeologic* poate avea doi termeni: *a bate monedă* (după fr. frapper monnaie), *a trece în revistă* (după fr. passer en revue), *punct de*

vedere (după fr. point de vue), *prezență de spirit* (după fr. présence d'esprit), *concurs de împrejurări* (după fr. concours de circonstances), *compoziție socială* (după rus. soțialnîi sostav), *măiestrie artistică* (după rus. hudojestvennoe masterstvo), *muncă de răspîndere* (după rus. otvetstvennaia rabota), *colectiv de catedră* (după rus. kolektiv kafedrî), *cultul personalității* (după rus. kult licinosti) etc.; **c. frazeologic cu trei termeni:** *a reveni la oile noastre* (după fr. revenir à nos moutons), *a da cîștig de cauză* (după fr. donner gain de cause), *a face act de prezență* (după fr. faire acte de présence), *a da semn de viață* (după fr. donner signe de vie), *parc de cultură și odihnă* (după rus. park kul'turî i otdiha), *activitate nervoasă superioară* (după rus. vîssaia nervnaia deiatel'nost'), *rachetă balistică intercontinentală* (după rus. mejkontinentalnaia balisticeskaia raketa) etc.; **c. frazeologic cu patru termeni:** *organ local al puterii de stat* (după rus. mestnîi organ gosudarstvennoi vlasti), *lege economică fundamentală a socialismului* (după rus. osnovnoi ekonomiceskii zakon socializma) etc. ◇ ~ **lexico-frazeologic: c.** combinat — lexical (deoarece structura unuia din elementele componente ale unității frazeologice este împrumutată) și frazeologic (pentru că structura întregii unități frazeologice este copiată după modelul străin, prin traducere literală). **C.** acesta duce la apariția unei noi îmbinări frazeologice și a unui nou cuvînt (simplu sau compus), care intră în structura acesteia. **C.** *lexico-frazeologic* trebuie să îndeplinească două condiții fundamentale: a) unul din componentele unității frazeologice calchiate să fie cuvînt cu formă internă clară, adică derivat sau compus: *a face antecameră* (după fr. faire antichambre), *dreptul națiunilor la autodeterminare* (după rus. pravo nații na samoopredelenie), *stihie micburgheză* (după rus. melkoburjuaznaia stihia) etc.; b) forma internă a compusului sau a derivatului să fie redată în altă limbă printr-un cuvînt nou creat, a cărui structură reproduce pe aceea a celui calchiat: *bază tehnico-materială* (după rus. material'no-tehniceskaia baza), *revoluție burghezo-democratică* (după rus. burjuazno-demokraticeskaia revoliția), *învățămînt primar* (după fr. enseignement primaire), *învățămînt secundar* (după fr. enseignement secondaire) etc.

CALCHIÉRE, s.f. (< *calchiá*, cf. fr. *calquer*, it. *calcare*): formare a unui cuvînt sau a unei expresii, îmbogățire a sensului unui cuvînt sau al unei expresii, folosire gramaticală nouă a unui cuvînt sau a unei expresii prin calc lingvistic (v. *calc*).

CARTOGRAFIÉRE, s.f. (< *cartografiá* < *cartografic* + suf. *-a*): transpunere pe o hartă a faptelor

lingvistice înregistrate într-o anchetă dialectală sau în anumite texte (dialectale sau literare). **C.** e una din metodele de prezentare a unui anumit peisaj dialectal și ea presupune transcrierea fonetică a formelor sau reprezentarea prin semne-simboluri, culori și haşuri a formelor dialectale (v. și *hartă dialectală*).

CATALÁNĂ, s.f. (cf. fr. *catalane*) ! limbă romanică din grupul occidental, vorbită de aproximativ cinci milioane de locuitori (catalani) în nord-estul și estul Spaniei (provinciile Catalonia, cu capitala Barcelona, și Valencia), în insulele Baleare, în sudul Franței (departamentul Pirineii Orientali) și în nord-vestul Sardiniei, în districtul Alghero (în secolul al XIV-lea limba oficială a Sardiniei era **c.**). Ca structură era apropiată de provensală, dar ulterior a fost puternic influențată de dialectul spaniol aragonez (în secolul al XII-lea **c.** a fost limba oficială a monarhiei aragoneze). Deși în prezent este influențată de dialectul spaniol castilian ea se menține totuși ca limbă distinctă. Primele atestări de limbă catalană datează din secolul al XII-lea.

CATEGORÍE, s.f. (cf. fr. *catégorie*, gr. *kategoria*) ! noțiune logică fundamentală care reflectă realitatea obiectivă în modul cel mai general. **C.** corespunde în lingvistică noțiunii de „unitate". Se poate vorbi astfel despre **c.** (unitățile) lingvistice de *sunet, cuvînt, substantiv, subiect, propoziție, frază* etc. ◇ ~ **gramaticală:** noțiune lingvistică cu care operează gramatica. În studiul părților de vorbire se iau în discuție **c.** *gramaticale* de *gen* (la substantiv, adjectiv, articol, numeral, pronume și participiul verbului), *număr* (la substantiv, adjectiv, articol, pronume și verb), *persoană* (la pronume, adjectivul pronominal și verb), *caz* (la substantiv, adjectiv, articol, numeral, pronume și participiu), *comparație* (la adjectiv și adverb), *diateză, mod* și *timp* (la verb). ◇ ~ **gramaticală flexionară: c.** gramaticală care se manifestă în flexiunea anumitor cuvinte (flexibile). De exemplu: *genul, numărul, persoana, modul, timpul* și *diateza*. ◇ ~ **gramaticală de relație: c.** gramaticală care se manifestă în relațiile sintactice dintre cuvinte, în cadrul comunicării. De exemplu: *cazul, determinarea* și *comparația* (accidental, comparația e întîlnită și la adverb, parte de vorbire neflexibilă).

CAZ, s.n. (cf. lat. *casus*, fr. *cas*, it. *caso*) ! categorie gramaticală de relație prin care se exprimă raporturile sintactice dintre cuvinte în urma modificărilor formale ale acestora. Este caracteristic substantivului; îl întîlnim însă, ca o consecință a acordului, și la articol, adjectiv, numeral și participiul verbelor, iar ca o consecință a substituirii și la pronume. În limba română există

cinci cazuri, toate moștenite din latină: *nominativ* (**c.** subiectului), *genitiv* (**c.** atributului), *dativ* (**c.** complementului indirect), *acuzativ* (**c.** complementului direct) și *vocativ* (**c.** adresării directe). V. fiecare **c.** în parte. ◇ ~ **prepozițional: c.** construit cu o prepoziție ce-i este specifică: genitivul, dativul și acuzativul (în limba română). ◇ ~ **instrumentál: c.** complementului circumstanțial instrumental (în limba rusă). ◇ ~ **ablativ: c.** complementului circumstanțial (în latină).

CÉHĂ, s.f. (< *ceh, čech,* cf. sl. *cĕhŭ*): limbă slavă din grupul occidental, vorbită de populația Cehiei în cadrul R.S. Cehoslovace, de cehii din Austria și din America de Nord și de cei 6 000 de cehi din România. Este una din cele șase limbi slave care folosesc alfabetul latin (alături de polonă, sîrba lusaciană, slovacă, croată și sloveină). Accentul în această limbă stă pe prima silabă (ca în slovacă și sîrba lusaciană); ea face distincție între vocale scurte și vocale lungi. Elemente de limbă cehă veche sînt cunoscute din documentele de slavă veche din Moravia, dar primele atestări datează din secolul al XIII-lea și sînt scrise în alfabet latin. La baza limbii literare cehe, formată încă din secolul al XV-lea, stă dialectul din regiunea Praga, folosit în scrierile sale de marele reformator ceh Jan Hus. Ocupația germană de acolo a întîrziat cultivarea limbii cehe și a favorizat scindarea cehei vorbite în trei mari grupuri de dialecte, puternic diferențiate între ele: *dialectele morave, dialectele boeme* și *dialectele sileziene.* În secolul al XIX-lea limba cehă a fost promovată de burghezia națională în învățămîntul de toate gradele, eliminîndu-se în mod conștient cuvintele germane din aspectul ei literar și înlocuindu-se cu cuvinte cehe arhaice. S-a ajuns astfel la o diferențiere de ordin lexical între cehа vorbită de popor și cehа literară. Existența unor elemente lexicale cehe în limba română și a unor elemente lexicale române în limba cehă — pe baza vecinătății istorice stabile dintre cele două popoare — i-a determinat pe lingviști să vorbească despre o *influență cehă* asupra limbii române și invers, despre o *influență română* asupra limbii cehe (v. *influență*).

CÉLTĂ (CÉLTICĂ), s.f. (după fr. *celte, céltique*): limbă indo-europeană vorbită în mileniul I î.e.n. de triburi indo-europene așezate pe teritoriile de azi ale Franței, Belgiei, Elveției, Britaniei și Irlandei, în nordul Spaniei și Italiei, în regiunea cursului superior și mijlociu al Dunării (unele chiar pe teritoriul țării noastre). A fost prima limbă indo-europeană vorbită în Britania, fiind adusă de celți prin anul 700 î.e.n. Limba irlandeză, moștenitoarea acesteia în insula Eire, păstrează foarte bine structura gramaticală și vocabularul limbii celtice.

CÉNTUM, num. (cf. lat. *centum* „o sută", pronunțat „kentum"): numeral cardinal latin folosit în sintagma *limbă centum* (v. *limbă*).

CEZÚRĂ, s.f. (cf. fr. *cesure*, lat. *caesura* „tăiere"): pauză de respirație între două propoziții dintr-o frază sau între două fraze. De exemplu: „Cizmele le erau pline de apă și nu se mai vedeau din noroi; // picioarele în ele erau sloi de gheață; //... mîinile erau roșii și reci; //... dar nimeni nu se clintea de la locul lui; // toți stăteau pe picioarele țepene la locul lor" — M. Sadoveanu; „Cum a sosit, răsuflînd greu de oboseală, a dat bună vremea la toată lumea și s-a așezat cuviincios pe o laviță...; // a cerut hangiului să-i dea și lui un sfert de pîine, brînză și-o bărdacă de vin mai ieftior" — I.L. Caragiale.

CHESTIONÁR, s.n. (cf. fr. *questionnaire*): listă de întrebări întocmită de lingviști cu scopul de a obține răspunsuri privitoare la fenomenele de limbă; corpus de întrebări și fraze, prezentate de un anchetator (v.) informatorului (v.) într-o anumită ordine (alfabetică, pe sfere semantice, pe capitole etc.) în vederea obținerii datelor preconizate de pe teren. Mărimea unui **c.** este variabilă în funcție de scopul cercetării, de interesul față de domeniul studiat, de timpul și mijloacele tehnice de care dispune anchetatorul etc. **C.** folosite la elaborarea atlaselor lingvistice cuprind cîteva mii de întrebări și sînt organizate în mai multe părți: **c.** introductiv (cu date despre localitatea studiată, despre informator, despre condițiile în care are loc ancheta etc.); **c.** general (cu termenii generali, cunoscuți în toate graiurile, în legătură cu care trebuie să se obțină anumite răspunsuri); **c.** speciale (cu termeni specifici anumitor ocupații, din anumite zone și localități, pentru care, de asemenea, trebuie obținute răspunsuri). După problemele urmărite pe teren se întocmesc **c.** fonetice, **c.** lexicale, **c.** gramaticale (morfologice și sintactice) etc. Structura unei întrebări-tip din aceste **c.** este următoarea: numărul întrebării (în chestionar); cuvîntul-titlu (sau forma-titlu), al cărui fonetism e urmărit de cercetător; modul de obținere a răspunsului (întrebare indirectă, întrebare directă, gest, indicație, mimică, foto, desen, schiță etc.).

CHIMOGRÁF, s.n. (cf. fr. *kimographe*): aparat folosit în fonetica experimentală pentru înregistrarea traseelor corespunzătoare unor caracteristici articulatorii sau acustice ale sunetelor vorbirii.

CHIMOGRÁMĂ, s.f. (cf. fr. *kimogramme*): rezultatul înregistrării cu chimograful a traseelor corespunzătoare unor caracteristici articulatorii sau acustice ale sunetelor vorbirii.

CIRCUMLOCÚȚIE (CIRCUMLOCUȚIÚNE), s.f., livr. (cf. lat. *circumlocutio* < *circum* „împrejur" + *loqui* „a vorbi", fr. *circonlocution*) ♦ v. *perifrază*.

CIRCUMSTANȚIÁL(Ă), s.n. și f. (< adj. *circumstanțial, -ă*, cf. fr. *circonstanciel*): **1.** complement care arată împrejurarea în care se desfășoară acțiunea exprimată de un verb sau de o locuțiune verbală sau sugerată de o interjecție predicativă precum și circumstanța în care există o însușire exprimată de un adjectiv sau o caracteristică exprimată de un adverb. ◇ ~ **de loc: c.** care arată locul de desfășurare a unei acțiuni (cu diversele lui nuanțe: punctul de plecare în spațiu, limita în spațiu, direcția în spațiu, spațiul străbătut etc.) exprimate de un verb sau de o locuțiune verbală sau sugerate de o interjecție predicativă. Este exprimat prin substantive, prin pronume sau prin numerale (de obicei cu prepoziții sau cu locuțiuni prepoziționale) în cazurile genitiv, dativ și mai ales acuzativ, prin adverbe de loc cu sau fără prepoziții și prin locuțiuni adverbiale de loc. Răspunde la întrebările *unde?, de unde?, pînă unde?, încotro?* și *pe unde?*: „Grigorescu umbla vara *prin munți*" (A. Vlahuță); „... o veste învechită... ne-a întors gîndurile *îndărăt*" (Cezar Petrescu); „Ies *din scorburi* jderii și mițele sălbatice" (M. Sadoveanu); „Mircea s-a grăbit *spre Argeș*" (E. Camilar); „Nu-i mai mult decît de-o fugă / *Pînă-n deal*" (G. Coșbuc); „... și l-am privit pînă s-au aprins *deasupra lui* stelele" (Z. Stancu); „Țăranii s-au strîns *în jurul mașinilor*" (Tr. Coșovei); „*La noi* sînt codri verzi de brad" (O. Goga); „Călătorul străin se așază jos *lîngă cei doi*" (Ion Creangă); „*Undeva, în urmă, în zare*, se vedeau dealurile ondulate" (Z. Stancu); *Înspre apus, către munții* cei mari, *dincolo de păduri* de fag și brad, înalbăstreau pîcle" (M. Sadoveanu); „Așterne-te *drumului*/ Ca și floarea cîmpului" (Folclor). ◇ ~ **de timp (temporál): c.** care arată timpul de desfășurare a unei acțiuni (cu diversele lui nuanțe: momentul, epoca, punctul de plecare în timp, limita în timp, răstimpul, durata, frecvența etc.) exprimate de un verb sau de o locuțiune verbală sau sugerate de o interjecție predicativă. Este exprimat prin substantive, prin pronume sau prin numerale (de obicei cu prepoziții sau cu locuțiuni prepoziționale) în cazurile genitiv și acuzativ (mai ales), prin adverbe de timp cu sau fără prepoziții, prin locuțiuni adverbiale de timp și prin verbe la infinitiv (precedat de prepoziția *pînă* sau de locuțiunea prepozițională *înainte de*) și la gerunziu. Răspunde la întrebările *cînd?, de cînd? pînă cînd?, pe cînd?, pentru cînd?* și *cît timp?*: „*Spre miezul nopții* se-ntoarse acasă" (M. Eminescu); „*Cînd* mă deșteptai, soarele păsise *de mult* peste meridiană..." (C. Ho-

gaș); „Pe ulița pustie sună *cînd și cînd*... călciile vreunui trecător grăbit" (Em. Gîrleanu); „*Azi-dimineață*, neavînd treabă, mă scobor la gîrlă" (I. Al. Brătescu-Voinești); „...dacă deci nici *de astă dată* Moromete nu va sta cinstit de vorbă, niciodată nu-i va mai da bună ziua" (M. Preda); „*Unsprezece luni* a stat Bozan în spital" (Al. Sahia); „Tu ai venit *înaintea noastră*, iar el a venit după noi"; „Ca s-arăt *la bătrînețe*/ Ce-am putut *la tinerețe*" (Folclor); „Ichim șovăi îndelung *înainte de a spune*" (Camil Petrescu); „Că doar nu samăn eu grîu *de ieri, de alaltăieri*" (Ion Creangă); „... *pînă a nu se revărsa* bine *de zori*, el era purces la vînătoare" (Al. Odobescu); „*Vorbind*, trecu lîngă stîlpul de brad" (L. Rebreanu). ◇ ~ **de mod (modál): c.** care arată modul de desfășurare a unei acțiuni (cu diversele lui nuanțe: modalitatea propriu-zisă, comparația și măsura) exprimate de un verb sau de o locuțiune verbală sau sugerate de o interjecție predicativă, modul de prezentare al unei însușiri exprimate de adjectivul determinat sau al unei caracteristici exprimate de adverbul determinat. Este exprimat prin substantive, prin pronume sau prin numerale (cu prepoziții sau cu locuțiuni prepoziționale) în cazurile dativ și acuzativ (mai ales), prin adverbe și locuțiuni adverbiale de mod, prin verbe la modurile infinitiv (precedat de prepoziția *fără*) și gerunziu și prin interjecții. Răspunde la întrebările *cum?, în ce fel?, în ce chip?* și *cît?*: „Nori, atîrnați *ca niște perdele* de cer, își tîrau capetele pe pămînt, *împrăștiindu-se*... într-o bură de ploaie mărunță" (Em. Gîrleanu); „Cîntau un cîntec simplu *ca pămîntul*" (N. Labiș); „Ei nu vor mai ieși *cu drag*/Să-i iau cu mine-n șa *pe rînd*" (G. Coșbuc); „Și punînd mîna pe condei scrie *bățos* și *apăsat*" (I. Al. Brătescu-Voinești); „... omul, mirosind *a ploaie* ș-*a paie* ude, le mărturisi îngrijorările lui" (M. Sadoveanu); „Visul său se-nfiripează și se-ntinde *vulturește*" (M. Eminescu); „Ciobanul intră *cu sfială*. *Abia* călca ca să nu strice velințele" (P. Ispirescu); „În dosul șurii era o livadă mărișoară... tăiată *în două* de o cărare" (L. Rebreanu); „Uneori făcea *fi, fi, fi, tiha! tiha! tiha! chiau! chiau! chiau! clings!*" (I. Al. Brătescu-Voinești); „...și începu să sune dintr-însa *ca prepelițele*" (D. Zamfirescu); „Se așezară *fără a mai întreba* ceva" (E. Barbu); „Și începe să-nsemne *cu ghiotura* greșelile pe o draniță" (Ion Creangă); „Singure vrăbiile, care zboară *puțin*, s-au vîrît printre grinzi și țigle" (T. Arghezi); „Te iubesc *atît* de mult" (M. Eminescu); „...*de urgență* să satisfaceți, *conform legii*, justele reclamațiuni ale doamnei directoare" (I.L. Caragiale); „Trebuie să te faci om al nevoii, *ca noi*" (D. Zamfirescu). ◇ ~ **de cauză (cauzál): c.** care arată cauza desfășurării unei acțiuni (exprimată

de un verb sau de o locuțiune verbală sau sugerată de o interjecție predicativă) sau cauza existenței unei însușiri exprimate de un adjectiv. Este exprimat prin substantive, adjective, pronume sau numerale (cu prepoziții sau cu locuțiuni prepoziționale) în cazurile genitiv, dativ și acuzativ, prin locuțiuni adverbiale de cauză și prin verbe la modul gerunziu. Răspunde la întrebările *din ce cauză?, din ce pricină?*: „Freamătă codrii *de vuietul* apelor" (A. Vlahuță); „*Din pricina dogoarei* mlaștinile sînt uscate peste tot" (Em. Gîrleanu); „Singeră boturile vitelor *căutînd* rădăcini" (Z. Stancu); „...la Vadu-Vechi oamenii... *din prostie...* s-au unit în jurul lui Iosub Prisăcarul" (V. Em. Galan); „*Datorită ploii* n-am putut ieși din casă"; „Lupului îi scăpărau ochii *de flămînd*" (Ion Creangă); „Alții spuneau că *din pricina ei* se fac atîtea jertfe" (idem); „N-a putut vorbi *din cauza celor trei*"; „*De-aceea*, doamnă, te-am ruga / Să nu mai plîngi" (G. Coșbuc). ◇ ~ **de scop (final): c.** care arată scopul desfășurării unei acțiuni exprimate de un verb sau de o locuțiune verbală sau sugerate de o interjecție predicativă. Este exprimat prin substantive (cu prepoziții sau cu locuțiuni prepoziționale) în cazurile genitiv și acuzativ, prin locuțiuni adverbiale de scop și prin verbe la modurile infinitiv (precedat de prepozițiile *pentru* și *spre*) sau supin. Răspunde la întrebările *cu ce scop?* și *în ce scop?*: „Se pregătea *în vederea obținerii* examenului"; „...și porni în călătorie *spre a-și găsi* bărbatul" (P. Ispirescu); „La curte se făcuse mare pregătire *pentru ospățul* acesta" (C. Negruzzi); „Tocmai atunci veneau *după apă...* fetele lui Keleu" (Al. Odobescu); „De ce nu voi *pentru nume, pentru glorie* să scriu?" (M. Eminescu); „Cînd punea mama oalele *la prins*, eu... și începeam a linchi grosciorul de pe deasupra oalelor" (Ion Creangă); „*Pentru aceea* s-au deplasat acolo". ◇ ~ **consecutiv: c.** care arată consecința unei acțiuni exprimate de un verb sau de o locuțiune verbală sau a intensificării unei însușiri exprimate de un adjectiv. Este exprimat printr-un substantiv în acuzativ, cu prepozițiile *de* sau *la* sau printr-un verb la modul supin. Răspunde la întrebarea *care e consecința faptului că?*: „Tînărul ciuta *de minune*"; „Omul ăsta mînca *de sperat*"; „Studentul o iubea *la nebunie*"; „Era frumoasă *de invidiat*". ◇ ~ **condițional: c.** care arată condiția de care depinde realizarea unei acțiuni exprimate printr-un verb sau printr-o locuțiune verbală. Este exprimat printr-un substantiv, pronume sau numeral în cazurile genitiv și acuzativ, precedat de locuțiuni prepoziționale, printr-un verb la gerunziu sau printr-un adverb. Răspunde la întrebările *cu ce condiție?* și *în ce situație?*: „Domnule, *în caz de mobilizare* vă rugăm a vă prezenta în termen de 48

orc" (Cezar Petrescu); „*În locul spătarului* Ghica, eu nu-ți trăgeam palme" (Camil Petrescu); „Dar *trăind* și *nemurind*, te-oi sluji eu, măi badeo!" (Ion Creangă); „Altul, *în locul lui*, ar fi murit" (Folclor); „Imediat să părăsești primăria, *altfel* te arestez" (L. Rebreanu). ◇ ~ **concesiv: c.** care arată împrejurarea care ar fi putut împiedica realizarea unei acțiuni exprimate de un verb sau de o locuțiune verbală sau existența unei însușiri exprimate de un adjectiv, dar care nu a împiedicat-o. Este exprimat prin substantive, pronume sau numerale în cazurile genitiv și acuzativ, cu prepoziții sau locuțiuni prepoziționale, sau prin verbe la modurile gerunziu (precedat uneori de adverbele *chiar* și *nici*) și infinitiv (precedat de prepoziția *fără*). Răspunde la întrebarea *în ciuda cărui fapt?*: „*Împotriva obiceiului* său, Lăpușneanul... era îmbrăcat cu toată pompa domnească" (C. Negruzzi); „... *cu toată sărăcia*, Humă nu muncea la nimeni cu ziua" (M. Preda); „... *în ciuda mîniei*, ochii ei rămîneau mari și curați" (idem); „... îi sărută și le dă ghes, *în pofida mamei*" (G. Călinescu); „... *cu toate astea*, el era Budulea Taichii" (I. Slavici); „... acest chip, *fără a fi frumos*, are un farmec deosebit" (I. Al. Brătescu-Voinești); „... țăranii noștri, *robotind* mai rău ca robii, nu ajung să-și cîștige nici măcar mîncarea omenească" (L. Rebreanu). ◇ ~ **instrumentál: c.** care arată instrumentul sau mijlocul prin care se realizează acțiunea exprimată de un verb sau de o locuțiune verbală sau sugerată de o interjecție predicativă. Este exprimat prin substantive, pronume sau numerale în cazurile genitiv, dativ și acuzativ (precedate de prepoziții sau de locuțiuni prepoziționale) sau prin verbe la gerunziu. Răspunde la întrebările *cu ce? prin cine?* și *prin intermediul cui?*: „*Prin intermediul colegilor* am ajuns pînă la el"; „*Datorită unor foi* de învălit marfa... am descoperit versiunea cea bună" (M. Sadoveanu); „Iar el zvrrl *cu o scurtătură* în urma noastră" (Ion Creangă); „*Grație ei* i-a revenit inspirația poetică" (L. Rebreanu); „*Iradiind* asupra lumii valuri neîntrerupte de poezie și mister, ea [luna] îi schimbă fundamental înfățișarea" (Geo Bogza). ◇ ~ **sociativ: c.** care arată cine sau ce însoțește subiectul în realizarea acțiunii exprimate de un verb sau de o locuțiune verbală sau sugerate de o interjecție predicativă. Este exprimat prin substantive, pronume sau numerale în cazul acuzativ, precedate de prepoziții și locuțiuni prepoziționale. Răspunde la întrebările *cu cine?, cu ce?, împreună cu cine?, împreună cu ce?*: „Ba și pe la scăldat am tras o raită *cu prietenul* meu Chiriac" (Ion Creangă); „Poftim, om bun, de-i ospăta *împreună cu noi*" (idem); „A intrat în războiul de front... *dimpreună cu*

ceilalți" (T. Arghezi); „...el a trecut *cu plugul* pe la noi" (G. Coșbuc). ◇~ **opozițional: c.** care arată obiectul sau acțiunea ce se opune conținutului exprimat de subiect, de complement sau de predicat. Este exprimat prin substantive, pronume sau numerale în cazurile genitiv și acuzativ, precedate de locuțiunile prepoziționale *în locul* și *în loc de*, sau printr-un verb la infinitiv precedat de locuțiunea prepozițională *în loc de*. Răspunde la întrebările *în loc de cine?, în locul cui?, în loc de ce?*: „Pe pieptul tînăr el și-a pus/ Altiță-*n loc de-aramă*" (G. Coșbuc); „*În locul lui* se trimise un alt sergent" (T. Arghezi); „... mi-e teamă că, *în loc de a avea* un sprijin, aș avea o piedică" (L. Rebreanu). ◇~ **cumulativ: c.** care arată cui i se adaugă cele exprimate de subiect, de complement sau de predicat. Este exprimat prin substantive, pronume sau numerale în cazurile genitiv și acuzativ, precedate de prepozițiile *decît* și *pe lîngă*, de locuțiunile prepoziționale *în afara* și *(în) afară de* sau prin locuțiunile adverbiale de cumul *pe lîngă asta, (în) afară de asta* și *plus de asta*. Răspunde la întrebările *pe lîngă cine?, pe lîngă ce?, în afara cui?* și *în afară de ce?*: „... *pe lîngă celelalte*, mai dăruiai arșice și condeie de fier noi" (B. Șt. Delavrancea); „Citeam și alte cărți *decît acestea*"; „*În afara priceperii*, mai trebuie și putere de muncă"; *În afară de Pascalopol și Otilia*, pe bancheta din fața lor ședea ghemuit și moș Costache" (G. Călinescu); „E bună și harnică; *afară de asta* îi place să citească". ◇~ **de relație: c.** care arată obiectul sau faptul la care se limitează acțiunea exprimată de un verb sau de o locuțiune verbală sau calitatea exprimată de un adjectiv. Este exprimat prin substantive sau pronume în cazurile genitiv și acuzativ (precedate de prepoziții sau de locuțiuni prepoziționale) sau prin verbe la supin. Răspunde la întrebările: *în legătură cu ce?, în ce privință?, în privința cui?* și *relativ la ce?*: „... întrecea mai pe toți băieții și *din carte*, dar și *din nebunii*" (Ion Creangă); „Cîntecelul dascălului... este *în privința regulelor* prozodice, cu mult mai prejos" (Al. Odobescu); „*Despre mine* cu atît mai bine, măi Chirică" (Ion Creangă); „Și *după dumneavoastră*, ce e libertatea?" (Titus Popovici); „Nu fi zgîrcit...: dar nici scump *la tărîțe* și ieftin *la făină*" (C. Negruzzi); „*Cu privire la întrebuințarea banilor*, oamenii se împărțeau în tabere" (M. Sadoveanu); „*De citit* a citit, dar n-a reținut mare lucru". ◇~ **de excepție: c.** care arată obiectul sau faptul ce reprezintă o excepție față de subiect, de complement, de atribut sau de numele predicativ. Este exprimat prin substantive, pronume sau numerale în cazurile genitiv și acuzativ, precedate de prepoziția *decît* sau de locuțiunile prepoziționale *în afara, (în) afară*

de și *cu excepția*, sau prin adverbe precedate de locuțiunea prepozițională *în afară de*. Răspunde la întrebările *cu excepția cui?*, *în afara cui?* și *în afară de ce?*: „Ținea mînele tinerei dame strînse întru ale sale cu o familiaritate neiertată altui *decît unui bărbat*" (C. Negruzzi); „Altcineva *decît mine* ar fi găsit tovărășia veselă" (G. Galaction); „Adusese aproape toate lucrurile, *cu excepția tablourilor*"; „*În afară de aceștia* eu n-am mai văzut pe nimeni"; „Te aștept oricînd *în afară de mîine*". 2. propoziție subordonată cu funcție de complement circumstanțial pe lîngă verbul, locuțiunea verbală sau interjecția predicativă determinată din propoziția regentă. ◇ ~ **de loc: c.** care arată locul de desfășurare a acțiunii exprimate de verbul sau de locuțiunea verbală din propoziția regentă și care îndeplinește, pe lîngă acestea, funcția unui complement circumstanțial de loc. Este introdusă prin adverbele relative *unde* (precedat sau nu de prepozițiile *de*, *pe*, *de pe* sau *pînă*) *încotro*, *dincotro*, *oriunde* și *oriîncotro*: „... unde *nu e lege*, nu e nici slobozenie" (Al. Russo); „... și să apuci încotro-*i vedea cu ochii*" (Ion Creangă); „Du-mă-ncet cu mîinile la piept,/ Adormit, oriunde *vei socoate*" (Șt. O. Iosif); „Oriîncotro *te-i uita*, vezi colori felurite ca un întins curcubeu" (N. Bălcescu). ◇ ~ **de timp (temporală): c.** care arată timpul de desfășurare a acțiunii exprimate de verbul sau de locuțiunea verbală din propoziția regentă și care îndeplinește, pe lîngă acestea, funcția unui complement circumstanțial de timp. Poate exprima *un raport temporal de* anterioritate (marcat cu ajutorul conjuncției subordonatoare *pînă* și al locuțiunilor conjuncționale subordonatoare *pînă ce* și *pînă să*), *un raport temporal de* simultaneitate (marcat cu ajutorul conjuncției subordonatoare *cum* „în timp ce", și al locuțiunilor conjuncționale subordonatoare *pe cînd*, *în timp ce* și *în vreme ce*) și *un raport temporal* de posterioritate (marcat cu ajutorul conjuncției subordonatoare *cum* „imediat ce" și al locuțiunilor conjuncționale subordonatoare *de cum*, *după ce*, *imediat ce* și *îndată ce*). Pe lîngă elementele amintite mai sus, **c.** de timp mai este introdusă și prin adverbele relative *cînd* (precedat sau nu de prepozițiile *de* sau *pînă*) și *oricînd* și de locuțiunea adverbială relativă *de cîte ori* (transformată uneori în locuțiunea conjuncțională subordonatoare *ori de cîte ori*): „Cînd *a înnoptat*, l-a dus la unul din palate" (E. Camilar); „... și de cîte ori *pronunța cuvîntul entuziast*, îl dansa cu surîsuri" (Camil Petrescu); „... și n-a lăsat sapa din mînă pînă *n-a căzut ruptă de oboseală*" (B. Șt. Delavrancea); „... să nu cumva să deschideți pînă ce *nu-ți auzi glasul meu*" (Ion Creangă); „Tot neamul Basarabilor, pînă să

nu prinză de veste, trecuse Dunărea" (Al. Odobescu); „Și p e c î n d *spahiii lui tremurau lupilaţi prin bălării*, din tabăra românilor se înalță... cîntece de biruință" (A. Vlahuță); „Dar î n v r e m e c e *mă adînceam atît în baltă, cît și în gînduri*, rămăsei încremenit" (V. Alecsandri); „D u p ă c e *palurile arseră*..., împărăteasa adună cenușa" (I. Slavici); „I m e d i a t c e *vei primi scrisoarea mea*, suie-te în tren și vino aci" (I.L. Caragiale); „C u m *însera*, înhăma căluțul la polobocul pe două roate" (E. Camilar).

◇ ~ **de mod (modală): c.** care arată modul de desfășurare a acțiunii exprimate de verbul sau de locuțiunea verbală, felul însușirii unui adjectiv sau al caracteristicii unui adverb din propoziția regentă și care îndeplinește, pe lîngă acestea, pe lîngă un adjectiv sau pe lîngă un adverb, funcția unui complement circumstanțial de mod. Poate exprima *o circumstanță modală* p r o p r i u - z i s ă (marcată cu ajutorul adverbelor relative *cum* și *cît*, al conjuncției subordonatoare *precum* și al locuțiunilor conjuncționale subordonatoare *așa cum, așa precum, astfel cum, fără să* și *după cum*), *o circumstanță modală* c o m p a r a t i v ă — reală sau ireală (marcată cu ajutorul adverbului relativ *cum*, al conjuncției subordonatoare *precum* și al locuțiunilor conjuncționale subordonatoare *(față) de cum, decît să, după cum, ca și cum, ca și cînd* și *de parcă*) și o *circumstanță modală* d e m ă s u r ă p r o g r e s i v ă (marcată cu ajutorul locuțiunilor conjuncționale subordonatoare *cu cît, de ce, pe cît* și *pe măsură ce*): „... c u m *va zice judecata*, așa să rămîie" (Ion Creangă); „Caii aleargă c î t *le apucă picioarele*" (V. Alecsandri); „Și cu paharul plin în mîini,/ P r e c u m *e felul din bătrîni*... / El a-nchinat" (G. Coșbuc); „Calul se clatină încet la dreapta ori la stînga, d u p ă c u m *pune femeia piatra*" (I. Agârbiceanu); „F ă r ă *să vrea*, Felix raportă totul la moș Costache însuși" (G. Călinescu); „Cănuță oftă adînc, c a ș i c u m *ar fi răsuflat întîia oară*" (I.L. Caragiale); „Toți aveau de spus cîte ceva, c a ș i c î n d *ceilalți n-ar, fi știut nimic*" (L. Rebreanu); „... și c u c î t *mai mult joacă*, cu atît mai vîrtos se simte a da înainte" (I. Slavici); „... dar d e c e *umblau*, de aceea se înfundau mai tare" (I. Pop-Reteganul).

◇ ~ **de cauză (cauzală): c.** care arată cauza desfășurării acțiunii exprimate de verbul sau de locuțiunea verbală din propoziția regentă și care îndeplinește, pe lîngă acestea, funcția unui complement circumstanțial de cauză. Este introdusă prin conjuncțiile subordonatoare *că, deoarece, căci, întrucît, fiindcă, cum* („pentru că"), *unde* („pentru că") și *dacă* („pentru că") și prin locuțiunile conjuncționale subordonatoare *din cauză că, din pricină că, pentru că, o dată ce, de vreme ce*

și *din moment ce*: „Aș vrea să plîng de fericit,/Că *pot* să văd ce-ai plăsmuit!" (G. Coșbuc); „Nu puteau toți să ia același drum... fiindcă *drumurile erau multe*" (G. Galaction); „Și cum *luna se ascunsese într-un nor*, rugă pe licurici să-i lumineze calea" (Em. Gîrleanu); „Vezi, Patrocle, dacă *nu le dai pace*, ele te mușcă" (M. Sadoveanu); „Pesemne... ți s-a făcut urît unde *am tot spus amume toate soiurile de păsări și de jivine*" (Al. Odobescu); „Un entuziasm poetic ne-a pătruns pe toți... căci *privelișteа era vrednică de a încînta sufletele*" (V. Alecsandri); „....dete o pungă de bani grădinarului, pentru că *-i făcuse o grădină*" (P. Ispirescu); „Și amîndoi bătrînii aceștia erau... posomoriți... din pricină că *nu aveau copii*" (Ion Creangă); „....de vreme ce *nu puteam* să nu mă gîndesc la ea în restul zilei, cel puțin în anumite ore din zi să încerc să mi-o fac absentă" (Camil Petrescu). ◇ ~ **de scop (finală): c.** care arată scopul desfășurării acțiunii exprimate de verbul sau de locuțiunea verbală din propoziția regentă și care îndeplinește, pe lîngă acestea, funcția unui complement circumstanțial de scop. Este introdusă prin conjuncțiile subordonatoare *să, ca să* și *de* („să") și prin locuțiunea conjuncțională subordonatoare *pentru ca... să*: „Și mam'mare se hotărăște să stea în coridor... să *păzească pe Goe*" (I.L. Caragiale); „Ca să *te vindeci pentru totdeauna,* / Ridică-te și vino după mine" (G. Topîrceanu); „Duceți-vă de *muriți mai bine slobozi*, decît să trăiți în robie" (Al. Russo); „Iscălesc pentru ca *fiii oamenilor să nu mai piară în război*" (Z. Stancu). ◇ ~ **consecutivă: c.** care arată consecința sau rezultatul desfășurării acțiunii exprimate de verbul sau de locuțiunea verbală din propoziția regentă sau al intensificării însușirii unui obiect și al caracteristicii unei acțiuni, îndeplinind pe lîngă verb (locuțiune verbală), adjectiv sau adverb funcția de complement circumstanțial consecutiv. Este introdusă prin conjuncțiile *încît, că, de, să, ca să* și *încît să* și prin locuțiunile conjuncționale subordonatoare *așa că* și *așa încît*: „....și asemenea zgomot s-a stîrnit... încît *gîdea a fost cuprins de sfială*" (M. Sadoveanu); „....era așa de frumos și de cald afară, că-*ți venea* să te scalzi pe uscat ca găinile" (Ion Creangă); „....urlau dobitoacele, de *ți se făcea părul măciucă pe cap*" (P. Ispirescu); „....vă spui eu c-o să tragă o sfîntă de ploaie de un ceas, să *rupă pămîntul*" (I. Al. Brătescu-Voinești); „.... și socoteau că se împrietenise de ajuns, ca să *poată găsi la dînsul un sprijin*" (L. Rebreanu); „Și bogătanii... nu-i plăteau tot, așa că *Fefeleaga avea rămășițe mari pe la toți*" (I. Agârbiceanu); „Drumurile erau nespus de grele, așa încît *caii începură a înge-*

nunchea" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **condițională: c.** care arată condiția reală sau ipoteza în virtutea îndeplinirii căreia se poate realiza acțiunea exprimată de verbul sau de locuțiunea verbală din propoziția regentă (de aici și felurile condiționalei: r e a l ă și i p o t e t i c ă sau i r e a l ă). Ea îndeplinește funcția de complement circumstanțial condițional pe lîngă verbul sau locuțiunea verbală din regentă și este introdusă prin conjuncțiile subordonatoare *dacă, de, să* și *cînd* („dacă") și prin locuțiunea conjuncțională subordonatoare *în caz că*: „Fiii voștri vor ascunde a lor frunte în țărînă, / D a c ă *voi acum veți pierde marea cauză română*" (Gr. Alexandrescu); „D e *mi-i da o sărutare*, nime-n lume n-a s-o știe" (M. Eminescu); „S ă *-l văd venind*, / Aș mai trăi o viață" (G. Coșbuc); „C î n d *aș ști că-mi vei fi de ajutor*..., mai-mai că aș face așa precum zici tu" (P. Ispirescu); „Î n c a z c ă *vremea se strică*, nu mai plecăm în excursie" (v. și *condițional, -ă*). ◇ ~ **concesivă: c.** care arată o împrejurare (fie reală, fie ipotetică, ireală) ce ar fi putut împiedica acțiunea exprimată de verbul sau de locuțiunea verbală din propoziția regentă, dar care n-o împiedică (de aici și felurile concesivei: r e a l ă și i p o t e t i c ă sau i r e a l ă). Ea îndeplinește funcția de complement circumstanțial concesiv pe lîngă verbul sau locuțiunea verbală din regentă și este introdusă prin conjuncțiile subordonatoare *deși, dacă, de* și *să*, prin locuțiunile conjuncționale subordonatoare *cu toate că, măcar că, măcar de, măcar să, chit că, chiar dacă, chiar de, chiar să* și *fără (ca) să*, prin pronumele și adjectivele nehotărîte relative *orice, oricare, oricît, oricîtă, oricîți* și *oricîte* și prin adverbele nehotărîte relative *oricît* și *oricum*: „D e ș i *mulți au zis-o*, eu tot o mai zic" (Gr. Alexandrescu); „D a c ă („deși") *în multe privințe erau deosebiți unul de altul*, în altele se asemănau" (I. Slavici); „*De piatră* d e *-ai fi fost*, nu se putea să nu-ți salte inima de bucurie" (Ion Creangă); „S ă *știu de bine* că mă duc la mănăstire, pîine și sare nu mai mănînc cu el!" (I.L. Caragiale); „C u t o a t e c ă *duceam de cîteva zile o viață idilică*..., totuși ne mulțumirăm deocamdată cu umbra rară... a unui tînăr brad" (C. Hogaș); „...c h i a r d e *-aș ști* că voi pieri, tot nu mă voi lăsa" (P. Ispirescu); „...m ă c a r c ă *era prea înțeleaptă*, își pierdea și dînsa răbdarea uneori" (I.L. Caragiale); „O r i c e *gînd ai, împărate*, și o r i c u m *vei fi sosit*, / Cît sîntem încă pe pace, eu îți zic: Bine-ai venit!" (M. Eminescu); „Dar o r i c î t *s-ar fi lipit*, între ele tot ar fi rămas o fisură" (Geo Bogza). ◇ ~ **instrumentală: c.** care arată instrumentul sau mijlocul de realizare a acțiunii exprimate de verbul sau de locuțiunea verbală din propoziția regentă. Ea îndeplinește funcția de complement cir-

cumstanțial instrumental pe lîngă verbul sau locuțiunea verbală din regentă și este introdusă prin pronumele relative *ce* și *ceea ce* sau prin adjectivele nehotărîte relative *cît* și *cîtă*, precedate de prepoziția *cu*: „Dar cu ce *are ea*, cu ce *ai dumneată*... puteți să trăiți o viață..." (I. Al. Brătescu-Voinești); „Cu ceea ce *îi mai vine din arenda pămîntului*, de-abia dacă își plătește datoriile" (G. Galaction); „Și cu oîtă *carte știu*... pot s-ajung dichiu la vreun mitoc" (Ion Creangă). ◇ ~ **sociativă: c.** care arată cine însoțește subiectul sau obiectul direct din propoziția regentă în săvîrșirea acțiunii exprimate de un verb sau de o locuțiune verbală din aceeași regentă. Ea îndeplinește funcția de complement circumstanțial sociativ pe lîngă verbul sau locuțiunea verbală din regentă și este introdusă prin pronumele relative *cine* și *ce* și prin adjectivele nehotărîte relative *cît, cîtă, cîți, cîte*, precedate de prepoziția *cu* sau de locuțiunea prepozițională *împreună cu*: „S-o pornim ou ce-*om apuca*" (B. Șt. Delavrancea); „Zamoisky dete poruncă hatmanului Zatkiewsky de a se duce în grabă cu oîte *oști va putea* să adune mai curînd" (N. Bălcescu); „Aide, pleacă acasă... cu cine *mi te-a trimis*" (B. Rebreanu). ◇ ~ **opozițională: c.** care arată o opoziție față de conținutul propoziției regente și care îndeplinește funcția de complement circumstanțial opozițional pe lîngă această propoziție. Datorită mai ales elementelor introductive ea poate avea nuanțe diferite (condițională, temporală, locală sau finală). Este introdusă prin conjuncțiile subordonatoare *dacă* și *unde* („dacă") și prin locuțiunile conjuncționale subordonatoare *în loc să, (pe) cîtă vreme, în timp ce, în vreme ce, pe cînd* și *pentru ca să*: „Paraschiv în loc să *se bucure* că grîul ieșise..., arăta mereu posomorît" (M. Preda); „...dacă *glonțele putea fi o glumă*, apoi incendiul e un ris sinistru" (M. Sadoveanu); „...toate celelalte sufăr numai de căldură și de sete, pe oîtă vreme *dumneaei sufere... și de foame*" (I.L. Caragiale); „Atunci, acela vede lumea cu ochiul liber, în vreme ce *eu o văd cu o lunetă puternică*" (G. Călinescu); „Unde *pînă aci era bilșugul în casa lor*, acum ajunseră negustori greci ca fulgul pe apă" (P. Ispirescu); „Ne depărtăm în grabă de acest spectacol înfiorător..., pentru ca să *dăm peste altul și mai cruntl*" (V. Alecsandri). ◇ ~ **cumulativă: c.** căreia i se adaugă conținutul propoziției regente și care îndeplinește funcția de complement circumstanțial cumulativ pe lîngă verbul sau locuțiunea verbală din regentă. Este introdusă prin locuțiunile conjuncționale subordonatoare *pe lîngă că, după ce, după ce că, plus că, lasă că, necum să, nu numai că* și *în afară că*: „Pe lîngă că *sîntem meșteri lemnari*, apoi am și ajuns

la o vreme de căruntețe" (M. Sadoveanu); „După ce că *ești chior*, nici n-auzi bine" (M. Preda); „Și în afară că *era micuță* mai era și supraîncărcată de mobilă" (Z. Stancu); „Nici oleacă de mîncare nu mi-a dat, necum să-*mi dea ceva simbrie*" (L. Rebreanu); „Lasă că *era tînără*..., dar apoi toate mișcările ei... aveau un ce mai deosebit" (V. Alecsandri). ◇ ~ **de relație: c.** care arată la ce se referă acțiunea verbului sau locuțiunii verbale din propoziția regentă sau calitatea unui obiect din aceeași propoziție. Ea îndeplinește funcția de complement circumstanțial de relație pe lîngă verbul, locuțiunea verbală sau adjectivul din regentă și este introdusă prin conjuncția subordonatoare *de* sau prin pronumele relative *cine* și *ce* precedate de locuțiunea prepozițională *în legătură cu*: „Treci la badea peste drum / Să cercăm vinul de-*i bun*" (Jarník-Bîrseanu); „În legătură cu cine *a venit ieri* nu există obiecții"; „În legătură cu ce *s-a spus acolo* avem și noi observații". ◇ ~ **de excepție: c.** care arată un raport de excepție față de propoziția regentă și care îndeplinește funcția de complement circumstanțial de excepție pe lîngă aceasta. Este introdusă prin adverbul subordonator *decît* și prin locuțiunile conjuncționale subordonatoare *în afară că* și *decît să*: „Boierul e un om care toată ziua nu lucră altceva decît *mănîncă, bea... se culcă*" (M. Sadoveanu); „...alt chip nu e, decît să *te duci* să-mi aduci pe fata lui Verdeș-împărat" (P. Ispirescu); „În afară că *s-a dus acolo* n-a mai făcut nimic altceva". (Pentru clasificarea complementelor și a subordonatelor circumstanțiale *v. criteriu*).

CITÁRE, s.f. (< *citá*, cf. lat., it. *citare*, fr. *citer*): reproducere exactă a spuselor sau a celor scrise de cineva. Termen folosit în sintagma *semnele citării* (*v. semn* și *ghilimele*).

CIUNÍSM (PUMNÍSM), s.n. (< suf. *-ciune* + suf. *-ism*): preferință manifestată de profesorul Aron Pumnul (1818—1866) pentru cuvintele românești derivate cu sufixul *-ciune*. Acesta credea că perfecționarea limbii române trebuia să se facă și în sensul îmbogățirii vocabularului ei prin mijloace interne și că unul din mijloacele eficiente ar fi derivarea cu acest sufix, alături de aceea cu sufixul *-mînt*. De aici și formele aberante create de el, ca *formăciune* („formare"), *contrăzicăciune* („contrazicere"), *cuminecăciune* („cuminecare"), *cunoscăciune* („cunoaștere"), *introducăciune* („introducere"), *năciune* („națiune"), *năciunălitate* („naționalitate"), *ocupăciune* („ocupație") etc.; *cugetămînt* (= logică), *descriemînt pămîntal* (= geografie), *limbămînt* (= gramatică), *numărămînt* (= matematică), *sciemînt*

(= filosofie), *sufletămînt* (= psihologie), *timplămînt* (= istorie) etc. precum și denumirea manierei adoptate de el și de elevii săi (cărora li s-a spus, după mania sa, „ciuniști" sau „pumniști"). Această tendință se încadra în curentul purist din epocă și ea a fost combătută de V. Alecsandri și T. Maiorescu (v. și *curént*, *latinism* și *purism*).

CLÁSĂ, s.f. (cf. fr., it. *classe*, germ. *Klasse*, lat. *classis*): categorie de unități lingvistice rezultată dintr-o primă clasificare a acestora, pe baza unui criteriu determinat. Termen folosit în sintagmele **c.** *de cuvinte*, **c.** *lexico-gramaticală*, **c.** de *adjective* etc. De exemplu: cuvintele flexibile și cuvintele neflexibile sînt **c.** de cuvinte rezultate dintr-o clasificare făcută din punct de vedere flexionar; substantivul este o **c.** lexico-gramaticală, deoarece în caracterizarea lui ținem seama atît de caracteristicile lexicale, cît și de caracteristicile gramaticale ale acestuia; adjectivele variabile și adjectivele invariabile sînt clase de adjective rezultate din prima clasificare a adjectivelor etc.

CLASIFICÁRE, s.f. (< *clasifică*, cf. fr. *classifier*, it. *classificare*): repartizare sau grupare sistematică a categoriilor sau a unităților lingvistice într-o anumită ordine sau pe clase distincte, în virtutea unor criterii. Putem vorbi despre **c.** sunetelor (în vocale, semivocale și consoane), a cuvintelor (în monosilabice și polisilabice, simple și compuse, monosemantice și polisemantice etc.), a părților de vorbire (în flexibile: substantivul, adjectivul, numeralul, pronumele și verbul — și neflexibile: adverbul, interjecția, prepoziția și conjuncția), a adjectivelor (în simple și compuse, variabile și invariabile, cu o terminație și cu două terminații etc.), a modurilor (în simple, compuse și mixte, personale și nepersonale, predicative și nepredicative etc.), a atributelor (în substantivale, adjectivale, numerale, pronominale, verbale, adverbiale și interjecționale), a propozițiilor subordonate (în necircumstanțiale: subiective, predicative și completive de agent —, circumstanțiale: de loc, de timp, de mod, de cauză, de scop etc. — și predicative suplimentare), a semnelor grafice (ortografice și de punctuație), a stilurilor limbii literare (administrativ, beletristic, publicistic, științific) etc. Distingem, în consecință, o **c.** a sunetelor (fonétică): repartizare sistematică a sunetelor unei limbi (vocale și consoane) pe categorii distincte, potrivit unor criterii determinate; o **c.** a cuvintelor (lexicálă): repartizare sistematică a cuvintelor unei limbi pe clase distincte, potrivit unor criterii determinate; o **c.** a părților de vorbire (morfológică): repartizare sistematică a părților de vorbire

dintr-o limbă pe categorii distincte, potrivit unor criterii determinate; o **c.** a părților de propoziție (sintáctică): repartizare sistematică a părților de propoziție dintr-un text pe categorii distincte, potrivit unor criterii determinate; o **c.** a propozițiilor (sintáctică): repartizare sistematică a propozițiilor dintr-un text pe categorii distincte, potrivit unor criterii determinate; o **c.** a limbilor: repartizare sistematică a limbilor de pe glob pe categorii distincte, potrivit unor criterii determinate etc. (Pentru toate acestea v. *critériu*).

CLIȘEU LEXICAL, s.n. ≠ adj. (cf. fr. *cliché lexical*): v. *șablón*.

COD, s.n. (cf. fr. *code*, lat. *codex*): sistem de semne (simboluri), folosit în reprezentarea și transmiterea informațiilor sau a mesajelor. El este organizarea care permite redactarea mesajului și baza de confruntare a fiecărui element al acestuia pentru desprinderea înțelesului ce-l posedă. **C.** este un sistem binar, bazat pe concepția lui *Ferdinand de Saussure*: semnificantul (complexul sonor) e notat prin litere latine (majuscule), iar semnificatul (conceptul sau sensul) prin litere grecești (minuscule). ◇ ~ **semántic:** reprezentare pe o hartă lingvistică, printr-un sistem de simboluri (de obicei litere minuscule grecești) a valorilor semantice ale cuvintelor anchetate.

CODÁJ (CODIFICÁRE, CODÁRE), s.n. (cf. fr. *codage*): operație de transformare a unui mesaj într-un șir de semnale susceptibile de a fi transmise printr-un mijloc de comunicare. Schema transmiterii informației este: *individ transmițător — codaj — transmițător — receptor — decodaj — individ receptor*. Un semn lingvistic nu poate dobîndi semnificație decît dacă este inclus într-un lanț de semne; semnificația se dezvăluie numai atunci cînd dispunem de cel puțin două lanțuri-structuri diferite și de posibilitatea de a transforma unul din aceste sisteme de **c.** în alt sistem (un sistem reprezintă planul expresiei, iar celălalt planul conținutului).

CODÁRE, s.f. (< *codá*, cf. fr. *coder*): v. *codáj*.

CODIFICÁRE, s.f. (< *codifică*, cf. fr. *codifier*): v. *codáj*.

COLIZIUNE OMONIMICĂ, s.f. ≠ adj. (cf. fr. *collision*, lat. *collisio, -onis* ≠ fr. *homonymique*): întîlnire a două sau mai multe cuvinte care au aceeași formă (pronunțare), dar sensuri diferite (sintagmă introdusă de lingvistul francez *Jules Gilliéron*, creatorul geografiei lingvistice). Rezultatul **c.o.** este eliminarea unuia din cuvinte din circuitul lingvistic. De exemplu: rom. **ai** (< lat. *alium*) „usturoi" a intrat în **c.o.** cu forma verbală *ai* (per-

soană a II-a singular a indicativului prezent) și, concurat de forma *usturoi* (< *ustură* + suf. *-oi*), a fost înlocuit de acesta în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân (cu excepția părții de nord-vest a țării). **C.o.** constituie unul din factorii principali ai dispariției cuvintelor dintr-o limbă.

COMPARATÍST, s.m. (< adj. *comparatist,-ă* < *comparát* + suf. *-ist* < *compará*, cf. fr. *comparer*, it., lat. *comparare*) ı adept al curentului cu același nume în lingvistică sau specialist care folosește metoda comparativă în reconstituirea faptelor de limbă nescrise.

COMPARATÍV, s.n. (< adj. *comparativ, -ă*, cf. lat. *comparativus*, fr. *comparatif*) ı grad de comparație al adjectivului și al adverbului; formă a adjectivului și a adverbului care exprimă superioritatea, inferioritatea sau egalitatea unui obiect față de altul sau a unei acțiuni față de alta, în ceea ce privește însușirea sau caracteristica, în același moment sau în momente diferite. ◇ **~ de superioritate:** aspect al gradului **c.** care presupune superioritatea termenului comparat, sub aspectul însușirii. Este format cu ajutorul morfemului adverbial *mai* și cu prepozițiile *decît* și *ca*: „Iorgovan... era mai tînăr *decît* taică-său" (I. Slavici); „Nimic nu este mai bun pe lumea asta... *ca* judecata cea dreaptă a măriei tale" (P. Ispirescu); „...tristețea pătrundea în suflete mai adînc *decît* frigul atotstăpînitor" (L. Rebreanu); „Aici, porumbul... crește mai repede *ca* la cîmp" (M. Preda). ◇ **~ de inferioritate:** aspect al gradului **c.** care presupune inferioritatea termenului comparat, sub aspectul însușirii. Este format cu ajutorul morfemelor adverbiale *mai* și *puțin* și cu prepozițiile *decît* și *ca*: „Porniram spre casă mai puțin veseli *decît* la venire" (M. Sadoveanu); „Sorin a lucrat mai puțin bine *decît* Ovidiu". ◇ **~ de egalitate:** aspect al gradului **c.**, care presupune egalitatea celor doi termeni comparați, sub aspectul însușirii. Este format cu ajutorul morfemului adverbial *deopotrivă* (de) și a morfemelor locuțional-adverbiale *tot atît* (de), *tot așa* (de), *tot astfel* (de), *tot la fel* (de) și cu prepoziția *ca* (urmată uneori de adverbul de subliniere *și*): „Gavrilaș era tot atît de mic la statură *ca și* nevastă-sa" (L. Rebreanu); „Mircea a alergat tot așa de repede *ca* Viorel".

COMPARÁȚIE, s.f. (cf. lat. *comparatio*, it. *comparazione*): 1. stabilire a asemănărilor și deosebirilor dintre două obiecte sau procese, din punctul de vedere al însușirilor și, respectiv, al caracteristicilor acestora. Termen folosit în sintagma *adverb de mod de* **c.** (*v. adverb*). 2. categorie

gramaticală de relație caracteristică adjectivului și adverbului, prin care este evidențiată superioritatea, inferioritatea sau egalitatea unei însușiri exprimate de adjectiv sau a unei caracteristici exprimate de un adverb în raport cu altă însușire sau altă caracteristică.

COMPLEMÉNT, s.n. (cf. fr. *complément*, lat. *complementum*): parte secundară de propoziție care determină un verb, un adjectiv, un adverb sau o interjecție predicativă. De exemplu: „Cumpărase*ră locuri* de șosea, clădiseră *case...*" — Z. Stancu; „...piața ocirmuirii înfățișa un tablou vrednic *de* cele mai cumplite *vremi* ale barbariei" — V. Alecsandri; „Am auzit vorbind hărțile istorice, sau cîte o sabie păstrată *pios*" — Adrian Păunescu; „...piciorul lui e acum *așa* de aproape de ei" — I. Al. Brătescu-Voinești; „Pomul înflori mai frumos și legă mai mult *decît altădată*" — P. Ispirescu; „...se uită așa, *chioriș*, la păcurari" — I. Agârbiceanu; „Asemenea cel mijlociu, țuști! *iute* sub chersin" — Ion Creangă. Există deci în limba română *un* **c.** *al verbului*, *un* **c.** *al adjectivului*, un **c.** *al adverbului* și un **c.** *al interjecției predicative*. ◇ ~ **circumstanțiál: c.** care exprimă împrejurarea în care se desfășoară o acțiune (atribuită de un verb sau de o locuțiune verbală unui autor), în care există o însușire (atribuită de un adjectiv sau de o locuțiune adjectivală unui obiect) sau o caracteristică (atribuită de un adverb sau de o locuțiune adverbială unei acțiuni). Împrejurarea este identificabilă în ideile de *loc*, de *timp*, de *mod*, de *cauză*, de *scop*, de *instrument*, de *asociere*, de *condiție*, de *concesie*, de *consecință*, de *opoziție*, de *cumul*, de *relație* sau de *excepție* care privesc acțiunile exprimate de verbe și de locuțiunile verbale și, parțial (numai unele dintre ele), calitățile exprimate de adjective și de locuțiunile adjectivale sau caracteristicile exprimate de adverbe și de locuțiunile adverbiale (v. în acest sens *circumstanțial*). ◇ ~ **necircumstanțiál: c.** care nu exprimă nici una din nuanțele circumstanțiale amintite mai sus. **C.** *necircumstanțiale* sînt de trei feluri: *direcle*, *indirecte* și *de agent*. ◇ ~ **diréct: c.** care exprimă obiectul asupra căruia se răsfrînge direct acțiunea unui verb sau a unei locuțiuni verbale tranzitive, obiectul rezultat din acțiunea verbului sau a locuțiunii verbale tranzitive precum și obiectul asupra căruia se răsfrînge direct acțiunea sugerată de o interjecție predicativă. Răspunde la întrebările *pe cine?* și *ce?*, stă numai în cazul Ac. și poate fi exprimat prin substantiv, pronume, numeral, verb (la infinitiv, gerunziu și supin) sau interjecție. De exemplu: „Cînd... văzu *pe Floriță*,... se făcu alb ca varul" (Titus Popovici); „Băieții mai mari agonisiseră *ceva*" (Z. Stancu); „Cele două femei o duceau de

subțiori *pe-a treia*" (E. Camilar); Și *a vorbi* de la dînsa am învățat" (Ion Creangă) „...am auzit *vorbindu-se* din nou" (Geo Bogza); „Avea *de terminat* o lucrare"; „Eu auz *hi, hăi, hi, hăi* și nu văz nimic" (B. Șt. Delavrancea). **C.** *direct* poate fi *anticipat* sau *reluat* prin formele neaccentuate de Ac. ale pronumelui personal: „L-am văzut *pe Ion*"; „*Pe Ion* l-am văzut ieri". ◇ ~ **indirect: c.** care exprimă obiectul căruia i se atribuie o acțiune sau o însușire. Răspunde la întrebările *cui?, contra cui?, despre cine?, despre ce?, pentru cine?* etc., stă în cazurile G., D. sau Ac. și poate fi exprimat prin substantiv, adjectiv precedat de prepoziție, numeral, pronume, verb (la infinitiv, gerunzin, sau supin) sau interjecție. De exemplu: „Aruncase *cîinelui* o bucățică de carne" (B. Șt. Delavrancea); „Luptăm *contra dușmanilor* noștri"; „*Din alb* s-a făcut roșu"; „Am vrut să *vi*-l cînt *dumneavoastră*" (G. Topîrceanu); „Călătorul străin și-a luat ziua bună *de la cei doi*" (Ion Creangă); „Sîntem datori *a ne ajuta*" (idem); „Și nu ne mai săturam *privindu*-l" (I. Slavici); „Costea ajuta *la țesălat*" (I. Agârbiceanu). **C.** *indirect* poate fi *anticipat* sau *reluat* prin formele neaccentuate ale pronumelui personal: „I-am dat *lui Ion* o carte"; „*Lui Ion* i-am dat o carte". ◇ ~ **de agent: c.** care exprimă autorul real al unei acțiuni redate cu ajutorul unui verb la diateza pasivă, al unui participiu cu sens pasiv sau al unui verb reflexiv cu sens pasiv. Răspunde la întrebarea *de cine? (de către cine?)*, stă numai în cazul Ac. precedat de prepozițiile *de* sau *de către* și poate fi exprimat numai prin substantiv, pronume sau numeral: „...fură îndată întîmpinați *de către locuitorii* țărani adunați" (N. Bălcescu); „Fusese ajutat *de cei doi*"; „... le-am pus în ghetele așezate *de ea* pe fereastră" (I. Al. Brătescu-Voinești); „Problemele se rezolvă *de către oameni*". ◇ ~ **simplu: c.** exprimat printr-un singur cuvînt, reprezentant al unei părți de vorbire cu autonomie semantică. De exemplu: „Țuțuienii... sînt vestiți *pentru teascurile* de făcut *oloi*" (Ion Creangă); „După ce... sfîrși *de arat* cîteva brazde..., flăcăul respiră *adînc*" (L. Rebreanu). ◇ ~ **multiplu: c.** exprimat prin două sau mai multe cuvinte, reprezentante ale uneia sau mai multor părți de vorbire cu autonomie semantică. De exemplu: „Îmi umplu buzunarele *cu maci..., cu sîngele-voinicului* și *albăstrele*" (Al. Sahia); „...se bucura *de frumusețea* florilor și *de dulceața* și *curățenia* aerului" (P. Ispirescu). ◇ ~ **prepozițional: c.** exprimat printr-o parte de vorbire cu autonomie semantică, precedată de o prepoziție (care cere G., D. sau Ac.). De exemplu: „Fulgerele adunat-au *contra fulgerului...*" (M. Eminescu); „A procedat *conform legii*"; „...dară baba pîra *la unchiaș pe fiica* lui și o tot ocăra"

(P. Ispirescu). ◇ ~ **subînțelés**: c. a cărui prezență este dedusă în cadrul unei propoziții date prin raportarea acesteia la propoziția anterioară. De exemplu: „Să-mi scoață *calul!* — Cine? [să-*l* scoață, să scoață *calul*]. Argații s-au culcat." (I.L. Caragiale); „— Cine a trecut *astăzi pe aici?* — [*Pe aici* au trecut *astăzi*] Oameni, fel de fel." (I. Slavici). (Pentru clasificarea c. v. *-criteriu*).

COMPLETÍVĂ, s.f. (< adj. *completiv, -ă*, cf. fr. *complétif*, lat. *completivus*): propoziție subordonată necircumstanțială, care îndeplinește funcția de complement pe lîngă un verb, o locuțiune verbală, un adjectiv, o locuțiune adjectivală sau o interjecție predicativă din propoziția regentă. ◇ ~ **directă**: propoziție cu funcție de complement direct pe lîngă un verb sau o locuțiune verbală tranzitivă sau pe lîngă o interjecție predicativă cu conținut verbal tranzitiv din propoziția regentă. Este introdusă prin conjuncțiile subordonatoare *că, să, ca... să, dacă* și *de*, prin locuțiunea conjuncțională subordonatoare *(pre) cum că*, prin pronumele relative *care, cine* (precedate sau nu de prepoziții), *cel ce, ceea ce, ce* și *cît-cîtă*, prin adjectivele relative *care* și *ce*, prin pronumele nehotărîte relative *oricare, oricine* (precedate sau nu de prepoziții), *orice* și *oricît-oricîtă*, prin adverbele relative *unde, cînd* (cu sau fără prepoziții), *cum* și *cît*. Răspunde la întrebările *pe cine? și ce?*: „Văzînd eu c ă *mi-am aprins paie-n cap cu asta*, am șterpelit-o de acasă" (Ion Creangă); „...m-a trimes din partea lui, să aduc la cunoștința măriei-voastre c ă *el... poate s ă vă facă podul*" (idem); „A trecut cîtva timp și iată c ă *s-au ivit cîteva locuri la al treilea minister*" (I.L. Caragiale); „Sinan porunci c a s ă *se adune lîngă dînsul o seamă de oști*" (N. Bălcescu); „Mam'mare... îl întreabă d a c ă - l *mai doare nasul*" (I. L. Caragiale); „Măria ta, spunea Leca și Marandache c u m c ă *a venit un neam*" (M. Sadoveanu); „... iară Marta îi spune c i n e *a fost... de curînd la dînșii*, c u c i n e *a vorbit* și c e *a zis...*" (I. Slavici); „Românul... c e e a c e *are la inimă* are și în gură" (idem); „O sărmane! Ții tu minte c î t e - *n lume-ai auzit, / C e - ți trecu pe dinainte*, c î t e *singur ai vorbit?*" (M. Eminescu); „Moș Călifare,... procopsești p e o r i c i n e *vine* să te roage" (G. Galaction); „...și nu știa u n d e *l-ar găsi*, ca să-i mulțumească" (Ion Creangă); „...întrebă la una din porți c u m *să-l găsească*" (M. Preda); „C î t *scrie doftorul pe hîrtie* nu plătești cu viața toată!" (B. Șt. Delavrancea). ◇ ~ **directă anticipată**: c. *directă* cu conținut referitor la o persoană, introdusă prin pronume relativ sau nehotărît relativ în acuzativ și „anunțată" în regenta care o precedă prin forma neaccentuată de acuzativ

a pronumelui personal. De exemplu: „Îl ajută cu plăcere pe cel ce *se străduiește*"; „Îl îngrijește cu devotament pe oricine *este bolnav*". ◇ ~ **directă reluată: c.** *directă* cu conținut referitor la o persoană, introdusă prin pronume relativ sau nehotărît relativ în acuzativ și „întărită" în regenta care o urmează prin forma neaccentuată de acuzativ a pronumelui personal: „Pe cel ce *se străduiește* îl ajută cu plăcere"; „Pe oricine *este bolnav* îl îngrijește cu devotament". ◇ **falsă** ~ **directă:** propoziție care dă impresia că este o subordonată **c.** *directă* (datorită formulării unei întrebări greșite sau datorită tranzitivității verbului), dar care în realitate este o propoziție **c.** indirectă sau o propoziție circumstanțială de mod de măsură. De exemplu: „Acuma mă gîndesc că *poate vedea ceva înainte-i*" (M. Sadoveanu); „Să nu dea Dumnezeu omului cît *poate el suferi*" (Ion Creangă). ◇ ~ **indirectă:** propoziție cu funcție de complement indirect pe lîngă un verb, o locuțiune verbală, un adjectiv sau o interjecție predicativă din propoziția regentă. Este introdusă prin conjuncțiile subordonatoare *că, să, ca... să, dacă* și *de*, prin locuțiunea conjuncțională subordonatoare *cum că*, prin pronumele relative *care, cine, ce, cel ce, ceea ce* și *cît-cîtă* (precedate sau nu de prepoziții), prin pronumele nehotărîte relative *oricare, oricine* și *orice* (precedate sau nu de prepoziții) și prin adverbele relative *unde, cînd* și *cum*. Răspunde la întrebările *cui?, despre cine?, despre ce?, pentru cine?, pentru ce?, din ce?, de ce?, la ce?, de cine?* etc.; „Era mîndră Saftа că *-și poate mărita fiica*" (I. Slavici); „Și temîndu-se împăratul să *nu i se întîmple ceva rău*, a făcut sfat" (Ion Creangă); „Călăuzul nostru nu era mai puțin curios decît mine ca să *afle* cum se petrecuseră lucrurile" (Al. Odobescu); „...se duse să se încredințeze dacă *nu cumva e cineva în adăpostul copacilor*" (I. Slavici); „Au cercat stăpînitorii vremelnici de la Liov să încredințeze lumea cum că *Nicoară ar fi fost îngropat la biserica moldovenească*" (M. Sadoveanu); „Nu da ciomag cui *nu-i ești drag*" (Folclor); „Niciodată n-ar fi făcut ceva fără să știe ce va ieși din ceea ce *făcea...*" (M. Preda); „Nu-mi aduc aminte ce *-am făcut*" (N. Jianu): „Să nu răspunzi nici un cuvîntel oricărui *te va chema pe nume*" (P. Ispirescu); „Nu s-a priceput unde *să le pună*"; „Se miră cum *ai reușit*". ◇ ~ **indirectă anticipată: c.** *indirectă* cu conținut referitor la o persoană, introdusă prin pronume relativ sau nehotărît relativ în dativ și „anunțată" în regenta care o precedă prin forma neaccentuată de dativ a pronumelui personal. De exemplu: „Îi dă aprobare cui *a făcut cerere*"; „Îi reține un loc oricui *cere acest lucru prin telefon*". ◇ ~ **indi-**

rectă reluată: **c.** *indirectă* cu conținut referitor la o persoană, introdusă prin pronume relativ sau nehotărît relativ în dativ și „întărită" în regenta care o urmează prin forma neaccentuată de dativ a pronumelui personal: „C u i *a făcut cerere* î i dă aprobare", „O r i c u i *cere acest lucru prin telefon* î i reține un loc". ◇ **falsă ~ indirectă:** propoziție care dă impresia că este o subordonată **c.** *indirectă* (datorită intranzitivății verbului reflexiv), dar care în realitate este o propoziție circumstanțială de cauză, de condiție sau de scop. De exemplu: „Unul spuse că se va căi cît va trăi el p e n t r u c ă *a osîndit pe un om drept*" (P. Ispirescu); „M-aș bucura s ă *plec în excursie*"; „Se pregătește s ă *se arunce într-o copcă*" (M. Sadoveanu). ◇ **~ de agent:** propoziție cu funcție de complement de agent pe lîngă un verb sau o locuțiune verbală la diateza pasivă sau la diateza reflexivă (cu valoare pasivă) din propoziția regentă. Este introdusă prin pronumele relative *care, cine, cel ce* sau prin pronumele nehotărîte relative *oricare* și *oricine* precedate de prepozițiile *de* sau *de către*. Răspunde la întrebările *de cine?* și *de către cine?*: „Aparatul a fost construit d e c i n e *a primit premiul Nobel*"; „Asemenea măsuri sînt luate d e c ă t r e o r i c i n e *lucrează în mediu toxic*"; „Furtul a fost adus la cunoștință d e c i n e *l-a comis*"; „Zgomotele astea se aud d e c ă t r e o r i c i n e *locuiește în cartierul nostru*". (Pentru clasificarea **c.** v. *criteriu*).

COMPLINÍRE, s.f. (< *complini* < *con* „împreună cu", cf. fr. *co(n)+(im)plini*, cf. lat.* *implenire*): **1.** întregire, completare. **2.** determinare a unui cuvînt sau a unui grup de cuvinte prin alt cuvînt sau grup de cuvinte. În gramatica limbii române părțile secundare de propoziție reprezintă niște **c.** ale elementelor regente: atributul e o **c.** a substantivului, a locuțiunii substantivale sau a substitutelor acestora; complementul e o **c.** a verbului, a locuțiunii verbale, a adjectivului, a locuțiunii adjectivale, a adverbului, a locuțiunii adverbiale și a interjecției; elementul predicativ suplimentar e o **c.** atît a verbului sau a locuțiunii verbale (cu sau fără funcție de predicat), cît și a substantivului sau a substitutului acestuia (cu funcție de subiect sau de complement direct).

COMPÚNERE, s.f. (< *compune*, cf. lat. *componere*, fr. *composer*): procedeu de formare a cuvintelor, care constă în combinarea a două sau mai multe cuvinte-bază, cu sau fără intervenția formativelor (formanților), în vederea obținerii unui cuvînt nou. ◇ **~ prin subordonare** (atributivă, completivă și circumstanțială; paratactică și jocțională): *bolgros, iarbă-mare, Valea Călugărească, Almașul-Mare, bună-cuviință, bunăvoin-*

ță, rea-credință, calea-robilor, floarea-soarelui, Gura-Ocniței, Vatra-Dornei, Târgu-Jiu, Drobeta-Turnu Severin, apă-de-plumb, floare-de-colț, ridiche-de-lună, Baia-de-Aramă, Sîmbăta-de-Jos, fluieră-vînt, încurcă-lume, gură-cască, ducă-se-pe-pustii, vino-ncoace, scump-latărîțe, lasă-mă-să-te-las, du-te-vino, ucigă-l-toaca, soare-apune, roșu-închis, gri-bleu, bunăvoie, binefăcător, clarvăzător, atotputernic, treisprezece, douăzeci etc. ◇ ~ **prin coordonare** (paratactică și joncțională): *pușcă-mitralieră, zi-muncă, mobilă-tip, locotenent-colonel, general-maior, artist-cetățean, social-economic, economico-social, democrat-revoluționar, sud-american, româno-francez, franco-român, București-Nord, Ploiești-Sud, Sîngeorz-Băi, Techirghiol-Sat, de pe la, treizeci și cinci, optzeci și doi* etc. ◇ ~ **prin abreviere:** *C.F.R.* (Căile Ferate Române), *Aprozar* (Aprovizionare cu zarzavaturi și legume), *Agerpres* (Agenția română de presă), *O.N.T.* (Oficiul Național de Turism), *SANEPID* (Serviciul anti-epidemic) etc.

COMUNICÁRE, s.f. (< *comunicá*, cf. fr. *communiquer*, it., lat. *communicare*): **1.** transmitere sau schimb reciproc de cunoștințe; transmitere a informației, a unui mesaj prin intermediul unui limbaj articulat. **C.** interesează din punctul de vedere al informației transmise; al structurii mesajului; al mijloacelor și căilor de transmitere a ei; al psihologiei comportamentului și reacțiilor transmițătorului și ale receptorului; al relațiilor sociale în cadrul cărora se realizează. În orice act de **c.** e nevoie de *un transmițător* sau *expeditor*, de o persoană care se adresează, care codifică, care trimite *un mesaj* (o informație); *de un receptor* sau *destinatar*, de o persoană care decodează mesajul primit, care răspunde la acest mesaj; *de un anumit context verbal* la care trimite mesajul și pe care destinatarul să-l poată pricepe; de *un cod*, total sau parțial comun atît transmițătorului cît și receptorului; de *un contact*, de o legătură psihologică între expeditor și destinatar, care le permite să stabilească și să mențină **c.** Orice act de **c.** presupune două modalități principale de aranjament a materialului lexical: *selecția cuvintelor*, realizată pe baza unor principii de echivalență, asemănare sau deosebire, sinonimie sau antonimie, și *combinarea cuvintelor* în lanțul vorbirii, pe baza vecinătății. ◇ ~ **orálă (verbálă):** transmitere de informație prin viu grai. ◇ ~ **scrísă:** transmitere de informație prin intermediul scrisului. **2.** vorbire.

COMUNITATE LINGVISTICĂ, s.f. + adj (după fr. *communauté linguistique*, cf. lat. *communitas, -atis*, it. *comunità*): grup uman, de mărime diferită, ai cărei membri au în comun o singură varietate lingvistică și normele întrebuințării sale corespunzătoare. Se

caracterizează prin: contact verbal (intercomunicare) și integrare simbolică (în localități, regiune, națiune). **C. 1.** moderne diferă la nivel local, regional și național; ele sînt mai puțin omogene decît cele tradiționale.

COMUTÁRE, s.f. (< *comută*, cf. lat. *commutare*): procedeu folosit mai ales în lingvistica structuralistă, care constă în înlocuirea unui element lingvistic cu alte elemente lingvistice din același plan, pentru a se determina valoarea lui în limbă. Prin acest procedeu se stabilesc, de exemplu, fonemele unei limbi în raport cu sunetele, morfemele acesteia în raport cu termenii care nu au o asemenea funcție, echivalențele sintactice într-un text analizat etc.

CONCORDÁNȚĂ, s.f. (cf. it. *concordanza*, fr. *concordance*): potrivire, acord, corespondență între timpul din propoziția subordonată și timpul din propoziția regentă. Fenomenul este cunoscut sub denumirea de *concordanța timpurilor* și e specific limbii franceze. În limba română el nu este identic cu cel din franceză, dar presupune anumite reguli, mai puțin categorice, după care se formulează frazele.

CONDIȚIONÁL(Ă), s.n. și f. (< adj. *condițional, -ă*, cf. fr. *conditionnel*, it. *condizionale*): **1.** aspect al modului condițional-optativ-potențial care presupune realizarea unei acțiuni numai cu îndeplinirea unei condiții (realizare datorată în mare măsură prezenței conjuncțiilor *de* și *dacă* la începutul subordonatelor): „... de-aș fi poet, *aș culege* mitologia română" (Al. Russo); „Dac-ar sta cineva să-și facă samă de toate cele... apoi atunci *ar trebui* să vezi tot oameni morți pe toate cărările" (Ion Creangă); „A! de-ar fi știut turcii astăzi aceasta, v-*ar fi zdrobit* numai cu caii lor" (N. Bălcescu). **2.** propoziție subordonată cu funcție de complement circumstanțial de condiție, pe lîngă verbul sau locuțiunea verbală din propoziția regentă (v. *circumstanțială*). ◇ **fálsă ~:** propoziție care dă impresia că este o subordonată circumstanțială de condiție (datorită nuanței condiționale a adverbului relativ *cînd*, într-o subordonată cu indicativul, sau datorită conjuncției subordonatoare *dacă*), dar care în realitate este o propoziție subordonată temporală sau cauzală: „C î n d *a mai pune mîna pe tine*, să știi că are de-a face cu mine" (M. Sadoveanu); „Nu vă temeți și nu vă fie frică, coniță, d a c ă (= din moment ce) *sînteți cu mine!*" (L. Rebreanu).

CONDIȚIONAL-OPTATIV-POTENȚIAL, s.n.: mod al verbului (personal, predicativ, compus) care exprimă o posibilitate reală condiționată (prin aspectul de condițional), o posibilitate reală dorită (prin aspectul de optativ)

și o posibilitate realizabilă (prin aspectul de potențial). Are două timpuri: p r e z e n t și p e r f e c t, alcătuite din forme de infinitiv (prezent și perfect) precedate de morfemele segmentale *aș, ai, ar, am, ați, ar* (forme specializate ale auxiliarelor morfologice *a avea* și *a vrea*): *aș zice, ai zice, ar zice* etc. — *aș fi zis, ai fi zis, ar fi zis* etc. (v. *condițional, optativ* și *potențial*).

CONECTÍV, s.n. (cf. lat. *connectivus*, fr. *connectif*, it. *connettivo*): cuvînt care realizează o relație, o legătură în cadrul propoziției sau în cadrul frazei. Sînt considerate **c.** prepozițiile și conjuncțiile.

CONGRUÉNȚĂ, s.f. (cf. fr. *congruence*, it. *congruenzo*, lat. *congruentia* „potrivire"): acord între predicat și subiect. (v. *acórd*).

CONJUGÁRE, s.f. (< *conjugá*, cf. fr. *conjuguer*, lat. *conjugare*): **1.** modificare a formei verbelor în raport cu categoriile gramaticale de persoană, număr, timp, mod și diateză. **2.** categorie sau grupă de verbe rezultată dintr-o clasificare al cărei criteriu este terminația infinitivului scurt. De exemplu: *conjugarea I* = grupă de verbe terminate la infinitivul scurt în *-a* (a cînta); *conjugarea a II-a* = grupă de verbe terminate la infinitivul scurt în *-ea* (a tăcea); *conjugarea a III-a* = grupă de verbe terminate la infinitivul scurt în *-e* (a face); *conjugarea a IV-a* = grupă de verbe terminate la infinitivul scurt în *-i* și *-î* (a veni, a coborî).

CONJUNCTÍV, s.n. (cf. lat. *conjunctivus*, fr. *conjonctif*): mod al verbului (personal, predicativ, mixt) care exprimă o posibilitate reală (prin timpul p r e z e n t) și o posibilitate realizabilă (prin timpul p e r f e c t). Este alcătuit la prezent din formele de prezent indicativ ale verbului de conjugat (modificate numai la persoana a III-a), precedate de morfemul segmental *să*, de origine conjuncțională (marcă modală și element introductiv în relația de subordonare), iar la perfect din structura invariabilă *să fi* a auxiliarului morfologic urmată de participiul invariabil al verbului de conjugat: *să zic, să zici, să zică, să zicem, să ziceți, să zică — să fi zis.* ◇ ~ **hortativ: c.** care exprimă un îndemn, care are valoare de imperativ. De exemplu: *„Să cîntăm* și noi ca frunza" (B.P. Hasdeu); *„Să țineți minte,* copii..." (Z. Stancu).

CONJÚNCȚIE, s.f. (cf. lat. *conjunctio* < *con* „împreună" + *iunctio* „legătură"; fr. *conjonction*): parte de vorbire care leagă, în cadrul propoziției sau al frazei, unități sintactice omogene sau eterogene, realizînd *două tipuri de raporturi*: d e c o o r d o n a r e (între două părți de propoziție, între două propoziții, între o parte de propoziție și o propoziție) și d e s u b o r d o n a r e (între două propoziții). Este ca-

racterizată prin lipsa unui conținut noțional (datorită abstractizării și gramaticalizării ei); prin conținut semantic foarte abstract și insuficient, realizat în mai multe semnificații determinate de context; prin lipsa flexiunii și a funcțiilor sintactice și prin distribuție bidirecțională. Lipsa conținutului noțional și insuficiența conținutului semantic au făcut pe unii cercetători contemporani să n-o mai considere parte de vorbire, ci *instrument gramatical* (v. și *parte de vorbire*). ◇ ~ **moștenită: c.** transmisă în limba română din limba latină: *că, însă, nici, ori, să, și.* ◇ ~ **împrumutată: c.** pătrunsă în limba română din franceză. De exemplu: *or.* ◇ ~ **creată** pe terenul limbii române prin compunere și prin conversiune: *așadar* (< așa ⊕ dar), *căci* (< că ⊕ ce), *dacă* (< de ⊕ ca), *deci* (< de ⊕ ací), *deoarece* (< de ⊕ oare ⊕ ce), *deși* (< de ⊕ ⊕ și), *fiindcă* (< fiind ⊕ că), *încît* (< în ⊕ cît), *întrucît* (< întru ⊕ cît), *precum* (< pre ⊕ cum), *sau* (< să ⊕ au), *ca să, ci și, dar și, de să, fie că, încît să, ori că, și cu, ci* (< ce), *fie* (< să fie), *de* (< prep. de), *decît* (< adv. decît), *pînă* (< prep. pînă), *cînd* „dacă" (< adv. cînd), *cît* „imediat ce" (< adv. cît), *cum* „imediat ce", „pentru că" (< adv. cum), *unde* „dacă", „pentru că" (< adv. unde). ◇ ~ **simplă: c.** cu aspectul unui singur cuvînt. De exemplu: *că, însă, nici, ori, să, și, or, dar, iar, sau, ci, de, fie, pînă, cînd, cît, cum, unde.* ◇ ~ **compusă: c.** alcătuită din două sau mai multe cuvinte prin compunere. De exemplu: *așadar, decît, deoarece, deși, fiindcă, încît, întrucît, precum, ca să, ci și, dar și, fie că, încît să, ori că, și cu.* ◇ ~ **coordonatoáre: c.** care stabilește un raport de coordonare între cuvinte sau între propoziții cu funcții omogene sau eterogene. ◇ ~ **coordonatoare copulativă: c.** care ajută la afirmarea sau la negarea *ideii de asociere.* De exemplu: *și, ci și, dar și, nici, și cu.* ◇ ~ **coordonatoare adversativă: c.** care ajută la exprimarea *ideii de opoziție.* De exemplu: *ci, dar, iar, însă, or.* ◇ ~ **coordonatoare disjunctivă: c.** care ajută la exprimarea *ideii de excludere* (de disjuncție). De exemplu: *fie, ori, sau, fie că, ori că.* ◇ ~ **coordonatoare conclusivă: c.** care ajută la exprimarea *ideii de concluzie.* De exemplu: *deci, așadar.* ◇ ~ **subordonatoáre: c.** care stabilește un raport de subordonare între cuvintele din propozițiile regente și propozițiile subordonate pe care le introduc. **C.** *subordonatoare* poate fi de două tipuri: necircumstanțiálă (introduce subordonate subiective, predicative, atributive, completive directe, completive indirecte sau predicative suplimentare) — *că, să, ca să, dacă* și *de;* circumstanțiálă (introduce subordonate circumstanțiale de mod, de timp, de scop, de cauză, de consecință, de concesie, de condiție, de relație și opoziționale) — *decît, precum; că, cum,*

pînă, dacă; de, ca să, să; că, căci, cum, dacă, deoarece, fiindcă, întrucît; că, de, încît, să, ca să; că, de, dacă, deși, să; cînd, dacă, de, să; de; dacă. ◇ ~ **specializátă (specifică): c.** cu folosire specifică, bazată pe o semnificație gramaticală unică, pe un singur tip de raport sintactic (în cadrul coordonării sau în cadrul subordonării). De exemplu: *ci și, dar și, nici* (coordonare copulativă); *ci, însă, or* (coordonare adversativă); *fie, ori; sau* (coordonare disjunctivă); *deci, așadar* (coordonare conclusivă); *decît, precum* (subordonare modală); *căci, deoarece, fiindcă, întrucît* (subordonare cauzală); *încît* (subordonare consecutivă); *deși* (subordonare concesivă). ◇ ~ **cu valori multiple (nespecifică): c.** cu mai multe folosiri, bazate pe două sau mai multe semnificații gramaticale, pe două sau mai multe tipuri de raporturi sintactice (în cadrul coordonării sau în cadrul subordonării). De exemplu: *și* (coordonare copulativă, adversativă și conclusivă); *dar* (coordonare adversativă și conclusivă); *iar* (coordonare adversativă și copulativă); *că* (subordonare pentru subiective, predicative, completive directe, completive indirecte, finale, consecutive, concesive și condiționale); *ca să* (subordonare pentru subiective, predicative, atributive, completive directe, completive indirecte și finale); *dacă* (subordonare pentru subiective, predicative, atributive, completive directe, completive indirecte, temporale, cauzale, concesive, condiționale, opoziționale); *de* (subordonare pentru subiective, predicative, atributive, completive directe, completive indirecte, finale, consecutive, concesive, condiționale și de relație). Pentru clasificarea **c.** v. *criteriu.*

CONJUNCȚIONALIZÁRE, s.f. (< *conjuncționalizá* < *conjuncțional* + suf. *-izá*): trecere — prin conversiune — a unui adverb relativ sau a unei prepoziții la conjuncție. De exemplu, adverbele relative *cînd, unde, cum* și *cît* devin conjuncții subordonatoare în exemplele: „*Cînd* (= dacă) aș ști că-mi vei fi de ajutor... mai-mai că aș face precum zici tu" (P. Ispirescu); „M-am gîndit că *unde* (= deoarece) e aproape cu casa..., vrea să se scalde și ea" (M. Preda); „*Cum* (= imediat ce) însera, înhăma călușul..." (E. Camilar); „... am șparlit-o la baltă, cu gînd rău asupra mamei, *cît* (= deși) îmi era de mamă și de năcăjită" (Ion Creangă). De asemenea, prepozițiile *cu, de* și *pînă* devin conjuncții (prima coordonatoare, iar celelalte subordonatoare) prin același procedeu al conversiunii: „Ea *cu* (= și) Ion au rămas acasă", „Și prin lan înainta/ *De* (= încît) părea că înota" (Folclor); „... și a rămas în loc, urmărindu-i *pînă* (= pînă ce) au pierit în zarea despre miazăzi" (I. Al. Brătescu-Voinești).

CONOTÁȚIE, s.f. (cf. fr. *conotation*): restrîngere sau extindere a

sensului unui cuvînt în funcție de context.

CONSECÚȚIE, s.f. (cf. fr. *consécution*, it. *consecuzione*, lat. *consecutio*): concordanță. Termen folosit în sintagma *consecuția timpurilor* (v. *concordánță*), corespunzătoare lat. *consecutio tempórum*.

CONSOÁNĂ, s.f. (cf. lat. *consona*, fr. *consonne*): sunet format în special din zgomote produse fie prin închiderea totală și deschiderea bruscă a canalului vorbitor într-un punct oarecare al parcursului său, fie prin strîmtarea lui. ◇ ~ **simplă: c.** pronunțată și notată o singură dată. De exemplu: *cîine*, *bună*, *ține* etc. ◇ ~ **dúblă (geminátă): c.** repetată în pronunțare și în scriere. De exemplu: *înnoptare*, *înnegrit*, *înnoda*, *interregional*, *superrapid* etc. ◇ ~ **moále (muiátă): c.** articulată suplimentar prin apropierea părții de jos a limbii de palatul gurii ca pentru rostirea unui *i*, deoarece se află înaintea unui *i*. De exemplu: *pisc-crapi* (notat: *crap'*), *binoclu-crabi* (*crab'*), *mioară-pomi* (*pom'*), *fior-cartofi* (*cartof'*), *vioară-morcovi* (*morcov'*) etc. ◇ ~ **táre (dúră, nemuiátă): c.** care nu se articulează suplimentar, deoarece nu se află înaintea unui *i*. De exemplu: *pas-crap*, *bec-iarbă*, *morun-steme*, *fum-pantof*, *vagon-zugrav* etc. ◇ ~ **oclusívă (implozívă, explozívă): c.** care se pronunță prin închiderea (ocluzia, implozia) și deschiderea (explozia) cu zgomot (explozivă) a canalului vorbitor. De exemplu: *b*, *c* (notat *k*), *d*, *g*, *p* și *t*. ◇ ~ **semioclusívă (africátă): c.** care se pronunță prin închiderea și deschiderea treptată, nu bruscă, a canalului vorbitor, urmate de o constricție a acestuia. De exemplu: *č*, *ğ* și *ț*. ◇ ~ **constrictívă (fricatívă): c.** pronunțată prin strîmtarea canalului vorbitor și prin frecarea aerului de pereții acestuia. De exemplu: *f*, *h*, *j*, *s*, *ș*, *v*, *z*. Deoarece în pronunțarea consoanelor *j*, *s*, *ș* și *z* frecarea aerului seamănă cu un șuierat, aceste consoane au fost numite *șuierătoare*, *sibilánte* sau *siflánte*. ◇ ~ **lichídă: c.** pronunțată cu prelungire, ca o vocală. De exemplu: *l* și *r*. ◇ ~ **labiálă (rotunjítă): c.** articulată cu participarea buzelor. De exemplu: *b*, *m*, *p*, *f* și *v*. ◇ ~ **bilabiálă: c.** pronunțată prin apropierea sau prin închiderea buzelor. De exemplu: *b*, *m* și *p*. ◇ ~ **labiodentálă: c.** pronunțată cu ajutorul buzei de jos prin atingerea dinților incisivi superiori. De exemplu: *f* și *v*. ◇ ~ **dentálă (alveoláră): c.** pronunțată prin atingerea dinților incisivi cu vîrful limbii. De exemplu: *d*, *t*, *f*, *s*, *z*, *l*, *n* și *r*. ◇ ~ **prepalatálă: c.** pronunțată prin atingerea părții anterioare a palatului gurii cu partea anterioară a limbii. De exemplu: *č*, *ğ*, *j* și *ș*. ◇ ~ **palatálă: c.** pronunțată prin apropierea sau prin atingerea părții de jos a limbii de palat. De exemplu: *k'*

și *g'*. ◇ ~ **velară (guturală): c.** pronunțată prin atingerea vălului palatului gurii cu rădăcina limbii. De exemplu: *c* și *g*. ◇ ~ **labio-velară: c.** pronunțată simultan prin închiderea velară și prin rotunjirea buzelor. De exemplu: sunetul *qu* („cv") în lat. *aqua* „apă". ◇ ~ **laringală: c.** pronunțată cu un zgomot de fricțiune în laringe. De exemplu: *h*. ◇ ~ **surdă (afónă): c.** pronunțată fără vibrarea coardelor vocale, fără „voce". De exemplu: *f*, *h*, *c*, *k'*, *č*, *p*, *s*, *ș*, *t* și *ț*. ◇ ~ **sonóră: c.** pronunțată cu vibrarea coardelor vocale, cu „voce". De exemplu: *b*, *d*, *g*, *g'*, *ğ*, *j*, *v*, *z*, *l*, *m*, *n* și *r*. ◇ ~ **sonántă: c.** pronunțată fără zgomot, deoarece canalul vorbitor e strîmtat sau închis la producerea ei. De exemplu: *l*, *m*, *n* și *r*. ◇ ~ **nazálă: c.** sonantă care se pronunță prin coborîrea vălului palatului gurii și prin trecerea curentului de aer în lungul foselor nazale. De exemplu: *m* și *n*. ◇ ~ **laterálă: c.** sonantă care se pronunță prin atingerea alveolelor incisivilor superiori cu vîrful limbii și printr-un ușor zgomot de fricțiune realizat de aerul care iese din cele două deschizături laterale de pe marginile limbii. De exemplu: *l*. ◇ ~ **vibrántă: c.** sonantă care se pronunță prin vibrarea repetată a vîrfului limbii în momentul atingerii ușoare a alveolelor incisivilor superiori. De exemplu: *r*. ◇ ~ **linguálă: c.** care se pronunță cu ajutorul limbii. De exemplu: **c.** dentale, prepalatale, palatale și velare (v. mai sus). ◇ ~ **palatalizátă: c.** care își schimbă locul de articulație în regiunea palatului dur al gurii, care se transformă, în vorbirea regională, din consoană nepalatală în consoană palatală. De exemplu: consoana *p* în cuvintele *k'icior*, *k'ept*, *k'atră* etc. ◇ ~ **labializátă: c.** care se pronunță însoțită de o rotunjire a buzelor, ca în cazul vocalei *u*. De exemplu: consoana *c* în pronunțarea regională a cuvîntului *fac* (> *facu*). Pentru clasificarea **c.** v. *criteriu*.

CONSONANTÍSM, s.n. (cf. fr. *consonantisme*): sistem al consoanelor unei limbi; totalitatea consoanelor unei limbi.

CONSTITUÉNT, s.m. (cf. fr. *constituant*): element care intră în structura unui întreg; component.

CONSTRÚCȚIE, s.f. (cf. fr. *construction*, lat. *constructio*): structură; grup de cuvinte între care există anumite raporturi gramaticale. Se poate vorbi astfel despre **c.** substantivale, adjectivale, numerale, pronominale, verbale, adverbiale, interjecționale, prepoziționale și conjuncționale. ◇ ~ **gramaticálă:** orice tip de îmbinare de elemente gramaticale. De exemplu: un numeral adverbial *(de două ori, de trei ori)*; o locuțiune: *băgare de seamă, numai ochi și urechi, a căuta nod în papură, din vreme-n vreme*

etc.; o formă de viitor așa-zis popular: *am să merg, o să fac;* o îmbinare între pronumele relativ *ce* și un infinitiv, după verbele *a fi* și *a avea*: nu-i *ce vinde*, n-are *ce spune;* o îmbinare între un infinitiv sau un gerunziu al unui verb copulativ și un adjectiv: *a fi om, fiind neatent* etc. ◇~ **-numerál: c.** gramaticală ce reprezintă un numeral distributiv sau un numeral adverbial. De exemplu: *cîte doi, cîte zece; de două ori, de zece ori* etc. ◇~ **locuțională:** orice tip de locuțiune (substantivală, adjectivală, pronominală, verbală, adverbială, interjecțională, prepozițională și conjuncțională). De exemplu: *punct de vedere, bătaie de cap; în floarea vîrstei, numai piele și os; cine știe cine, cine știe ce; a-și lua inima-n dinți, a o lua la sănătoasa; de-a berbeleacul, din loc în loc; na-ți-o bună!, păcatele mele!; de jur împrejurul, în conformitate cu; din pricină că, în caz că* etc. ◇~ **perifrástică:** perifrază cu valoare de imperfect, de perfect compus, de mai mult ca perfect sau de viitor. De exemplu: *erau trecînd* („treceau"), *e plecat* („a plecat"), *eram ajuns* („ajunsesem"), *am să vorbesc* („voi vorbi") etc. **C.** *perifrastice* sînt însă și cele în care apar auxiliarele morfologice (formele compuse ale timpurilor). ◇~ **infinitivală relativă: c.** alcătuită dintr-un infinitiv fără morfem și un pronume sau un adverb relativ, precedată de verbul *a fi* sau de verbul *a avea*. În raport cu sensurile acestor două verbe (de „a exista" și „a poseda") ea poate avea fie funcție de subiect, fie funcție de complement direct (de aici denumirea primului tip de **c.** *infinitivală relativă* subiectivă și a celui de-al doilea de **c.** *infinitivală relativă* obiectivă): „Cînd e minte nu-i *ce vinde*" (Folclor); „... a făcut o colibă ca să aibă *unde dormi* peste noapte" (Folclor). ◇~ **nominală infinitivală: c.** alcătuită dintr-un verb copulativ la infinitiv și un adjectiv sau substantiv cu funcție de nume predicativ. În cadrul propoziției îndeplinește diferite funcții sintactice (subiect, complement direct, complement indirect etc.): „*A fi om* e lucru mare!", „Oamenii ar putea *fi florile* pămîntului" (Z. Stancu); „*De-a fi*-n vecii *o strajă* mă-nspăimînt" (T. Arghezi). ◇~ **nominală gerunzială: c.** alcătuită dintr-un verb copulativ la gerunziu și un adjectiv sau substantiv cu funcție de nume predicativ. În cadrul propoziției îndeplinește diferite funcții sintactice (complement circumstanțial de cauză, complement circumstanțial concesiv etc.): „*Nemaifiind pribeag*/ De-atunci înainte, / Aduceri-aminte / M-or troieni cu drag" (M. Eminescu); „*Fiind un cerșetor* nemernic, precum ești, îți place friptura de pui în tigaie?" (M. Sadoveanu). ◇~ **nominală de supin: c.** alcătuită dintr-un verb copulativ la supin și un substantiv cu funcție de nume predicativ. În cadrul propoziției îndepli-

neşte funcţia de complement circumstanţial de relaţie: *„De rămas repelent*, nici nu poate fi vorba".
◇ ~ **asindétică (asindét): c.** în care topica devine un mijloc de exprimare a raporturilor sintactice în locul conjuncţiilor care lipsesc. În **c.** *asindetică* topica este fixă; poziţia propoziţiilor nu se poate schimba, deoarece se modifică raportul existent şi sensul comunicării. Astfel, numai cu topica de mai jos şi cu o intonaţie corespunzătoare, propoziţia a doua din fraza „Ai avut două pîini întregi, *doi lei îi se cuvin*" (Ion Creangă) este o propoziţie coordonată conclusivă sau o propoziţie coordonată disjunctivă, ca în fraza „Taie-mă, *nu mă tăia*, / Nu mă las de prada mea" (V. Alecsandri). De asemenea, numai cu topica de mai jos şi cu o intonaţie specifică propoziţia de la începutul frazei *„Ai carte*, ai parte" este o propoziţie subordonată condiţională juxtapusă.
◇ ~ **comparativă: c.** reprezentantă a unei comparaţii. De exemplu: „E un calendar mic, cu foile *cît nişte frunze*" (Em. Gîrleanu); „Şi *ca nouri* de aramă şi *ca ropotul* de grindeni, / Orizonu-ntunecîndu-l vin săgeţi de pretutindeni" (M. Eminescu); „... pe albia gîrlei a început să se prelingă, *asemeni unui şarpe* cenuşiu... un şuvoi de apă tulbure" (Z. Stancu). V. şi *comparaţie*.
◇ ~ **eliptică: c.** cu un termen neexprimat, dar presupus. Poate fi alcătuită din substantiv, adjectiv sau verb la un mod nepredicativ, precedat de adverbul de mod de precizare *chiar* sau de negaţia *nici*, de prepoziţia *fără*, de conjuncţia coordonatoare disjunctivă *fie* sau de conjuncţia subordonatoare concesivă *deşi* şi este izolată de restul comunicării prin virgulă: *„Chiar director*, nu poate rezolva problema"; *„Chiar bună*, n-o poate bea"; *„Chiar alergînd*, nu-l mai poate ajunge"; *„Chiar obligat*, nu poate spune asta"; *„Nici responsabilă*, nu poate face mare lucru"; *„Nici frumoasă*, nu-l poate convinge"; *„Nici fugind*, nu te poţi ţine de el"; *„Nici rugat*, nu mai acceptă"; *„Fără a fi ajutat*, s-a descurcat totuşi"; „Să nu spui nimănui — *fie frate, fie prieten, fie rudă*"; „Felix, *deşi la începutul studiilor*, înţelese" (G. Călinescu); *„Deşi cuprins de lanţuri*, măreţ intră românul" (V. Alecsandri); *„Deşi bolnav*, a avut puterea de a o citi". **C.** *eliptice* sînt considerate şi propoziţiile cărora le lipseşte o parte de propoziţie (*v. elipsă*).
◇ ~ **incidéntă: c.** izolată între virgule sau între liniile de pauză, într-un loc neaşteptat din cadrul unei comunicări. Poate lipsi fără ca sensul acesteia să se schimbe. Este intonată special cu pauză înainte şi după rostire şi poate fi reprezentată printr-o sintagmă sau chiar printr-o propoziţie sau frază ce exprimă atitudinea vorbitorului faţă de gîndirea expusă, precizări sau motivări ale acestuia în legătură cu ceea ce pare vag în comunicare: *din fericire*,

din nefericire, din păcate, cu părere de rău, pe drept cuvînt, într-adevăr, în definitiv, la urma urmei; după mine, după părerea mea; mă rog, mă înțelegi, în fine; doamne ferește, nu-i așa; știu eu, mai știi, cine știe, pe cît se pare, pe cît (precum) se vede, dacă nu mă înșel, să nu-mi uit vorba, se pare, se vede etc. — „Erau, *precum se vede*, aceste cuvinte, niște vorbe din cale-afară de grave, de infamante" (L. Blaga); „Erai, *mi se pare*, în slujbă" (Em. Gîrleanu). V. și *parte de propoziție, propoziție* și *frază*.

CONTAMINÁRE, s.f. (< *contamină*, cf. fr. *contaminer*, it., lat. *contaminare* „a se amesteca"): v. *contaminație*.

CONTAMINÁȚIE (CONTAMINĂRE), s.f. (cf. lat. *contaminatio*, fr. *contamination*): 1. încrucișare între două limbi. 2. influență reciprocă între două elemente lingvistice asemănătoare (cu modificarea formei). ◇ ~ **lexicálă**: influență reciprocă între două cuvinte sau construcții; încrucișare a sensurilor a două cuvinte sau construcții. De exemplu: din **c.** formațiilor verbale *a se aținta* și *a-și lua vînt* a luat naștere locuțiunea verbală impropriu *a-și lua avînt*; din contaminația cuvintelor *cocor* și *stîrc* a rezultat substantivul *cocostîrc* etc.

CONTÉXT, s.n. (cf. fr. *contexte*, lat. *contextus*): 1. situație, ambianță. 2. text mai cuprinzător dintr-o scriere, în care se încadrează fie un cuvînt, o propoziție sau o frază, fie un pasaj (fragment) întreg, alcătuit din mai multe fraze — interesante dintr-unul sau din mai multe puncte de vedere (fonetic, lexical, semantic, gramatical, ortografic, istoric, stilistic etc.). ◇ ~ **verbál**: totalitatea elementelor care preced sau urmează o unitate lingvistică în lanțul vorbit sau scris (în planul sintagmatic). ◇ ~ **social** (al actului de comunicare): ansamblul condițiilor sociale care influențează comportamentul social și lingvistic al vorbitorilor. ◇ ~ **situațional** (al actului de comunicare): totalitatea datelor psihologice, culturale și fizice comune emițătorului și receptorului. ◇ ~ **explicít**: ansamblul secvențial (sintagmatic) în care e integrată fiecare componentă a unui enunț verbal împreună cu toate corelatele non-verbale. ◇ ~ **implicít**: sistemul lingvistic individual al emițătorului. ◇ ~ - **diagnostic**: **c.** care face dovada existenței unei distribuții specifice. De exemplu: „Cristinel învață să patineze" este un **c.** *diagnostic* pentru verbul *învață*, luat în raport cu verbul *studiază*, care nu poate avea un asemenea context („Cristinel studiază să patineze" nu există în limbă). **C.** *diagnostic* precizează, evidențiază sau subliniază mai bine o anumită clasă lexico-gramaticală; pe baza lui se determină precis prezența clasei lexico-gramaticale cu funcție de

regent. Se spune astfel despre adjectiv și despre numeral că reprezintă **c.** *diagnostice* ale substantivului, deoarece prezența lor ca elemente dependente implică neapărat prezența substantivelor ca elemente regente.

CONTOPÍRE, s.f. (< *contopí* < *con* + *topí*, cf. fr. *co(n)* < lat. *cum* + v.sl. *topiti*): unire strînsă, lipire (v. și *aglutinăre*). ◇ **compunere prin ~:** v. *compúnere*.

CONTRÁGERE, s.f. (< *contráge* < lat. *contraherc*, după *trage*): **1.** reducere a două vocale învecinate, identice sau diferite, la una singură sau la un diftong. De exemplu: lat. *pre(h)endere* > *preendere* > *prendere* > *prende* > rom. *prinde;* rom. *căuta* e pronunțat regional *căta*, prin reducerea celor două vocale *ă* și *u* mai întîi la diftongul *ău (căută)* și apoi prin reducerea acestui diftong la *ă (cătá)*. **2.** reducere a unei fraze la o propoziție prin reducerea unei propoziții la o parte de propoziție: „Am ajuns *cînd se lumina de ziuă*" > „Am ajuns *dimineața*".

CONȚINÚT, s.n. (< *conține*, după fr. *contenu*): totalitatea elementelor de ordin noțional și semantic care țin de înțelesul sau semnificația unui cuvînt. ◇ **~ noțional:** c. bazat pe existența unei noțiuni de care dispune un cuvînt. ◇ **~ semántic:** c. bazat pe existența unui sens care ia naștere ca urmare a existenței unei noțiuni, într-un cuvînt. **C.** (noțional și semantic) reprezintă semnificatul sau componenta care realizează o unitate dialectică cu *forma (expresia)* cuvîntului (v. *fórmă, exprésie, semnificánt* și *semnificát*).

CONVERSÁȚIE, s.f. (cf. fr. *conversation*, lat. *conversatio*): discuție, convorbire. Termen folosit în sintagma *limbaj de conversație* (v. *limbáj*).

CONVERSIÚNE (CONVERTÍRE), s.f. (cf. fr., engl. *conversion*, lat. *conversio*): schimbare a clasei lexico-gramaticale a unui cuvînt, a valorii sale lexicale și gramaticale (a caracteristicilor lexicale, morfologice și sintactice); trecere a unui cuvînt de la o clasă de cuvinte la altă clasă de cuvinte prin modificarea (sau nemodificarea) formei, prin schimbarea (sau neschimbarea) sensului, prin schimbarea clasei morfologice și a funcțiilor sintactice. Se mai numește și *derivare improprie* (v. *derivăre*), mai ales în cazul substantivării adjectivului și adverbului, deoarece presupune trecerea unui cuvînt-bază, stabil în clasa din care face parte, la altă clasă, cu ajutorul unui formativ (formant) — articol sau alt determinativ — și a reorganizării sintagmatice a enunțului. **C.** este unul din cele trei mijloace (modalități) interne de formare a cuvintelor în limba română (alături de *derivare* și *compunere*). Ea îmbracă mai mul-

te aspecte: *adjectivăre (adjectivizăre), adverbializăre, conjuncționalizăre, interjecționalizăre, prepoziționalizăre* și *substantivăre (substantivizăre)*. V. toate aceste noțiuni.

CONVERTÍRE, s.f. (< *convertí*, cf. fr. *convertir*, lat. *convertere* „a întoarce"): v. *conversiúne*.

COORDONÁRE, s.f. (< *coordonă*, cf. fr. *coordonner*, it. *coordinare*): raport sau relație ce se stabilește între două sau mai multe părți de propoziție, propoziții sau fraze (de același fel sau eterogene) aflate pe același plan gramatical, adică nedependente una de cealaltă. Termen folosit în sintagmele *raport de coordonare* și *relație de coordonare* (v. *rapórt* și *relátie*). ◇ ~ **prin juxtapunere (prin parataxă, asindetică, paratactică): c.** bazată pe impla alăturare a unităților sintactice, marcată prin virgulă, prin punct și virgulă sau, în cazul frazelor, prin punct. **C.** *prin juxtapunere* se realizează între două sau mai multe subiecte: *„Toporul, barda, ciocanul, cleștele, vătraiul...* pututu-s-au face pînă n-au trecut prin nicovală și baros?" (Ion Creangă); între două sau mai multe nume predicative: „Noaptea-i *albă, luminoasă*" (V. Alecsandri); între două sau mai multe atribute: „O iarbă *subțire, culcată* de vînturi, s-așterne ca un covor" (A. Vlahuță); între două sau mai multe complemente: „Și *din ierburi, dintre codri*, tremurînd s-arată luna" (M. Eminescu); între două sau mai multe elemente predicative suplimentare: „... îi țiriie și gîndurile în creieri, *subțiri, nesigure, pipăitoare*" (L. Rebreanu); între două sau mai multe propoziții (principale sau subordonate): „Apele se bat, rostogolesc bolovanii, umplu vîltorile..." (B. Șt. Delavrancea), „... ei vroiau în felul acesta *să scape de ea, s-o alunge de acolo*" (M. Preda). ◇ ~ **prin joncțiune (joncțională): c.** realizată cu ajutorul conjuncțiilor coordonatoare copulative, adversative, disjunctive și conclusive (de aici și denumirea tipurilor de **c.**, după felul conjuncțiilor coordonatoare: *copulativă, adversativă, disjunctivă* și *conclusivă*). Și **c.** *prin joncțiune* se realizează între două sau mai multe subiecte: *„Arcul* și *săgețile, ghioaga* și *prașlia* stau aruncate la pămînt" (A. Odobescu); între două sau mai multe nume predicative: „Eu îs *fierar* și *potcovar*" (M. Sadoveanu); între două sau mai multe atribute: „Clopotul bisericii bătea... cu glas *jalnic* și *treptat*" (A. Odobescu); între două sau mai multe complemente: „Codrul clocoti *de zgomot* și *de arme* și *de bucium*" (M. Eminescu); între două sau mai multe elemente predicative suplimentare: „S-a întors a doua zi *bolnavă* și *plîngînd*" (Cezar Petrescu); între două sau mai multe propoziții (principale sau subordonate): „Dumbrăvi și sihăstrii au cercetat..., dar zadarnic toate au fost"

(D. Anghel), „*De-o fi senin ori de va fi furtună,* / Noi steagul vieții nu-l tîrîm pe jos" (M. Beniuc); între două contexte (i se mai spune și **c.** *contextuală*): „Susurul acestor izvoare o făcea să se uite galeș la ele și-i plăcea să le vază curgerea lor cea șerpuită ce aluneca pe pămînt, înconjurate de mulțime de floricele și verdeață de primăvară. *Dar* la toate astea calul o îmbărbăta și-i da ghes să meargă înainte" (P. Ispirescu). V. și *conjúncție.*

COORDONÁTĂ, s.f. (< adj. *coordonát, -ă,* cf. fr. *coordonné,* it. *coordinato)*: propoziție care se află în raport de coordonare cu o altă propoziție (principală sau subordonată). ◇ ~ **juxtapúsă (asindétică, paratáctică):** propoziție coordonată prin alăturare, fără elemente de legătură. De exemplu: „Ne îmbolnăvim de friguri, în fiecare vară ne îmbolnăvim de friguri toți copiii din casă" (Z. Stancu); „Eu voiesc să știu cine umblă pe drum, cine trece pe aici, cine ce zice" (I. Slavici). ◇ ~ **jonctionálă:** propoziție coordonată cu ajutorul conjuncțiilor coordonatoare copulative, adversative, disjunctive și conclusive (de aici și denumirile de **c.:** copulatívă, adversatívă, disjunctívă și conclusívă, după felul conjuncției coordonatoare). De exemplu: „Mirosuri vechi se ridicară și, deodată, în larma aceea un sunet cristalin căzu" (D. Anghel); „Așa-s girlele pe aici... seacă de tot, dar... cîteodată... se umple din mal în mal" (L. Rebreanu); „Caii fluturau din cap... ori își încetineau mersul" (D. Anghel); „Ignat se apropia de patruzeci de ani, era deci cu vreo șaptesprezece ani mai mare ca Ion" (Camil Petrescu); „Ați auzit, oameni buni,... că domnia Tomșei s-a petrecut de pe lumea asta și a venit în scaunul țării Alexandru vodă" (M. Sadoveanu); „Nu se caută ce-ai fost, ci ceea ce ești" (Folclor); „Se gîndește dacă să vină sau să nu vină"; „Țăranii între ei vorbesc... că ei asudă... muncindu-l..., deci al lor... să fie" (L. Rebreanu). V. *conjúncție* și *coordonáre.* ◇ ~ **regéntă:** propoziție care se află în raport de coordonare cu o altă propoziție și de care depinde o propoziție subordonată. De exemplu: „Budulea cel bătrîn venea acum... la oraș și *le spunea drumeților* că are un fecior, care e dascăl..." (I. Slavici).

CÓPULĂ, s.f. (cf. fr. *copule,* lat. *copula* „legătură"): cuvînt de legătură între subiect și numele predicativ. ◇ ~ **verbálă: c.** de natură verbală, reprezentată printr-un verb. Sînt considerate **c.** *verbale* în limba română: *a fi, a deveni, a părea, a ajunge, a rămîne, a ieși, a însemna, a constitui, a reprezenta, a întruchipa, a se face, a se preface* (în) etc. ◇ ~ **interjecționálă: c.** de natură interjecțională, reprezentată printr-o interjecție. Sînt considerate

c. *interjecționale* în limba română: *iacă*, *iată* și *iacătă*. ◇ ~ **lexico-gramaticală: c.** golită parțial de conținutul ei lexical, în curs de gramaticalizare; **c.** care participă funcțional și lexical la formarea predicatului nominal. Sînt considerate **c.** *lexico-gramaticale* în limba română majoritatea verbelor copulative amintite mai sus (cu excepția lui *a fi*). ◇ ~ **gramaticală: c.** golită total de conținutul ei lexical, gramaticalizată; c. care participă numai funcțional la formarea predicatului nominal. Este considerat **c.** *gramaticală* în limba română verbul *a fi*.

CORECTITÚDINE, s.f. (cf. lat. *correctitudo*): **1.** calitate a vorbirii de a fi corectă, fără greșeli (abateri) fonetice, lexicale și gramaticale. **2.** calitate generală a stilului individual care constă în respectarea regulilor gramaticale, ortografice și de punctuație în redactarea oricărei compoziții literare.

CORELATÍV, s.n. (< adj. *corelativ, -ă*, cf. fr. *corrélatif*): termen din propoziția regentă, care exprimă reciprocitatea față de alt termen, introductiv al unei subordonate (v. *cuvînt corelativ* și *element corelativ*).

CORELÁȚIE, s.f. (cf. fr. *corrélation*): **1.** relație de reciprocitate între cuvinte sau unități sintactice, în cadrul propoziției sau în cadrul frazei (v. *cuvînt corelativ*). **2.** raport de excludere mutuală, în spațiu și în timp, între termenii *a* și *b* care contractează aceeași relație în mod alternativ. El este asemănător cu raportul de disjuncție logică „sau... sau". De exemplu: raportul dintre *s* și *t* care precedă, în aceeași silabă, aceleași vocale — *a, e, i, o, u* sau *î* (sa, ta; se, te; sic, tic; soc, toc; sun, tun; sîrg, tîrg). **C.** caracterizează atît planul conținutului cît și planul expresiei. De exemplu: **c.** dintre unitățile de conținut [singular] și [plural], care pot intra alternativ în relație cu unitatea de conținut [acuzativ], se evidențiază în ansamblurile [pe om + masculin + singular + acuzativ] și [pe oameni + masculin + plural + acuzativ], corespunzătoare lanțurilor fonetice [o-m; o-a-m-e-n-i].

CORESPONDÉNT, s.n. (cf. fr. *correspondant*, it. *corrispondente*): echivalent, în planul frazei, al unei părți de propoziție. Astfel, **c.** subiectului în planul frazei este subordonata subiectivă, al numelui predicativ — subordonata predicativă, al atributului — subordonata atributivă, al complementului necircumstanțial — subordonata completivă (directă, indirectă și de agent), al complementului circumstanțial — subordonata circumstanțială (de toate categoriile) și al elementului predicativ suplimentar — predicativa suplimentară.

CORESPONDÉNȚĂ, s.f. (cf. fr. *correspondance*, it. *corrispondenza*): raport, legătură între fenomenele de ordin lingvistic din idiomuri diferite sau din etape diferite ale aceluiași idiom (pe baza **c.** se verifică înrudirea idiomurilor și se explică diferitele stadii de dezvoltare ale unui idiom). ◇ ~ **fonétică:** concordanță între anumite sunete ale unei limbi. ◇ ~ **lexicálă:** concordanță între anumite cuvinte ale unei limbi. ◇ ~ **gramaticálă:** concordanță între anumite fapte de ordin gramatical. Se vorbește astfel despre **c.** t i m p u r i l o r (concordanță constantă între timpurile verbelor-predicate din propozițiile principale coordonate sau din propozițiile subordonate și timpurile verbelor-predicate din propozițiile regente) și despre **c.** d i n t r e p ă r ț i l e d e p r o p o z i ț i e ș i p r o p o z i ț i i l e s u b o r d o n a t e (considerată aproape perfectă: subiect-subiectivă, nume predicativ-predicativă, atribut-atributivă, complement necircumstanțial-completivă, complement circumstanțial-circumstanțială, element predicativ suplimentar-predicativă suplimentară).

CRĂTIMĂ (LINIUȚĂ DE UNIRE ȘI DE DESPĂRȚIRE, s.f. (cf. ngr. *kratima*): semn ortografic (-) folosit în scrierea limbii române pentru a marca rostirea împreună a două cuvinte diferite (*l-a* văzut, *mi-a* dat, *și-a* amintit etc.), scrierea unui cuvînt compus, ale cărui elemente alcătuitoare își mai păstrează ceva din independența lor (*Făt-Frumos, redactor-șef, bună-credință, floarea-soarelui, drum-de-fier, Gura-Humorului, gură-cască, roșu-portocaliu, sud-american, astă-vară, după-amiază* etc.), despărțirea unui cuvînt în silabe (*pu-bli-ci-ta-te, re-naș-te-re* etc.), repetarea unor cuvinte (*gata-gata, încet-încet, rînduri-rînduri* etc.), cantitatea aproximativă la numeralele alăturate (*doi-trei* oameni, *patru-cinci* zile etc.) sau prezența cuvintelor rimate (*talmeș-balmeș, nitam-nisam* etc.). Trebuie spus că liniuța de unire se folosește chiar și atunci cînd există o cădere accidentală de sunete (asemănătoare cu aceea specifică folosirii apostrofului), cu condiția ca prin această cădere să se formeze o silabă între sunetele ajunse alăturate. De exemplu: *m-a* auzit, *s-a* dus, *s-o* prindă, *c-un* volum, *c-o* vază, *dup-amiază* etc.

CREÓLĂ, s.f. (cf. fr. *créole*, sp. *criollo*): limbă amestecată, rezultată din contactul spaniolei, portughezei sau francezei cu un idiom indigen din America Latină și vorbită de urmașii coloniștilor din acest continent. De exemplu *negro-spaniola* din insulele Antile și *malaio-spaniola* din insulele Filipine.

CRESTOMAȚÍE (ANALÉCTE), s.f. (cf. fr. *chrestomathie*): culegere de texte din diferiți autori, reprezentative pentru valoarea

ior filologică, istorică, documentară etc. Sînt cunoscute următoarele **c.** ale limbii române: Pumnul Aron, *Lepturariu rumânesc*, Vol. I–IV, Viena, 1862–1865; Lambrior Alexandru, *Carte de citire cu o introducere asupra limbei românești*, Iași, 1883; Gaster Moses, *Chrestomație română*, Vol. I. *Introducere, gramatică, texte* (1550–1710). Vol. II. *Texte* (1710–1830). *Dialectologie, literatură populară, glosar*, Leipzig, București, 1891; Adamescu Gheorghe, *Crestomație pentru istoria limbii și literaturii românești*, București, 1897; Bianu I., Cartojan N., *Pagini de veche scriere românească*, București, 1921; Byck J., *Texte românești vechi (Introducere în studiul limbii române)*, I, București, 1930; Cazacu B., *Pagini de limbă și literatură română veche. Texte alese*, București, 1964; Academia Republicii Socialiste România, *Crestomație romanică*. Întocmită sub conducerea acad. Iorgu Iordan; Vol. I–III, București, 1962 (I), 1965 (II), 1968 (III, partea I), 1969 (III, partea a II-a).

CRITÉRIU, s.n. (cf. fr. *critérium*, gr. *kriterion* „ceea ce servește la măsurare, la judecare"): punct de vedere; principiu de apreciere, de definire, de caracterizare, de clasificare. Termen folosit în sintagma *criteriu de clasificare* (a sunetelor, a consoanelor, a vocalelor, a cuvintelor, a părților de vorbire, a categoriilor gramaticale, a părților de propoziție, a propozițiilor, a limbilor, a semnelor grafice, a stilurilor limbii literare etc.). V. *clasificáre*. Există următoarele **c.** de clasificare a categoriilor lingvistice amintite: **A.** CRITERII DE CLASIFICARE A SUNETELOR LIMBII: 1. *după modalitatea emiterii*: nearticulate și articulate; 2. *după felul propagării și după funcțiile lor* (din punct de vedere acustic și fiziologic): consoane și vocale; 3. *după poziția lor în raport cu accentul*: protonice și post-tonice (*v. clasificáre și sunet*). **B.** CRITERII DE CLASIFICARE A VOCALELOR: 1. *după felul pronunțării și al notării*: simple și duble (geminate); 2. *după posibilitatea sau imposibilitatea de a primi accentul*: accentuate (tonice) și neaccentuate (atone); 3. *după gradul de închidere*: închise, mijlocii (medii) și deschise; 4. *după locul de articulare a limbii*: anterioare (palatale), mediale (centrale) și posterioare (velare); 5. *după participarea sau neparticiparea buzelor*: rotunjite (labializate) și nerotunjite (nelabializate). V. *clasificáre* și *vocálă*. **C.** CRITERII DE CLASIFICARE A CONSOANELOR: 1. *după felul pronunțării și notării*: simple și duble (geminate); 2. *după posibilitatea sau imposibilitatea de a fi influențate* de vocala sau de semivocala *i*: moi (muiate) și tari (dure, nemuiate); 3. *după modul de articulare*: oclusive (implozive-ex-

plozive), semiocluzive (africate), constrictive (fricative), lichide și nazale; 4. *după locul de articulare*: bilabiale, labio-dentale (alveolare), prepalatale, palatale, velare și laringale; 5. *după poziția coardelor vocale în pronunțare*: surde și sonore (*v. clasificare* și *consoană*). **D.** CRITERII DE CLASIFICARE A CUVINTELOR: 1. **c.** *etimologic*: moștenite (din latină și din substrat), împrumutate (din diverse limbi, în etape diferite) și create pe terenul limbii române (prin derivare, compunere și conversiune); 2. **c.** *structurii morfematice*: simple și compuse; 3. **c.** *semantic*: cu sens lexical și fără sens lexical; 4. **c.** *noțional*: cu noțiuni și fără noțiuni; 5. **c.** *psihologic-empiric*: concrete și abstracte; 6. **c.** *flexionar (morfologic)*: flexibile și neflexibile; 7. **c.** *sintactic (aspectul funcțional)*: cu funcție sintactică și fără funcție sintactică; 8. **c.** *sintactic (aspectul distribuțional)*: cu distribuție (unidirecțională sau bidirecțională) și fără distribuție (*v. clasificare* și *cuvînt*). **E.** CRITERII DE CLASIFICARE A PĂRȚILOR DE VORBIRE: 1. **c.** *etimologic*: moștenite, împrumutate și create (aplicabil la substantiv, adjectiv, numeral, pronume, verb, adverb, interjecție, prepoziție și conjuncție); 2. **c.** *structurii morfematice*: simple și compuse (aplicabil la toate părțile de vorbire amintite); 3. **c.** *psihologic-empiric*: concrete și abstracte (aplicabil la toate părțile de vorbire amintite); 4. **c.** *noțional*: comune și proprii (aplicabil la substantive); 5. **c.** *genului*: masculine, feminine și neutre (aplicabil la substantive); 6. **c.** *flexionar*: de declinarea I, de declinarea a II-a, de declinarea a III-a sau de tipul flexionar I, de tipul flexionar II și de tipul flexionar III (aplicabil la substantive); variabile (cu o terminație și cu două terminații; cu patru forme flexionare, cu trei forme flexionare și cu două forme flexionare) și invariabile (aplicabil la adjective și pronume); unipersonale și pluripersonale (tripersonale), integrale și defective, regulate și neregulate, de conjugarea I, de conjugarea a II-a, de conjugarea a III-a și de conjugarea a IV-a (aplicabil la verbe); 7. **c.** *conținutului*: calificative și determinativ-pronominale (aplicabil la adjective); cardinale, ordinale, colective, fracționare (partitive), multiplicative, distributive și adverbiale (aplicabil la numerale); personale, de întărire, posesive, reflexive și demonstrative (aplicabil la pronume); de mod, de timp, de loc, de concesie (aplicabil la adverbe); care exprimă stări fizice și emoționale, care exprimă stări voliționale, care evocă prin imitare aproximativă sunetele și zgomotele (la interjecții); 8. **c.** *sintactic (aspectul funcțional)*: interogative și relative (aplicabil la pronume); tranzitive și intranzitive, personale și impersonale, predi-

cative (autonome) și nepredicative (auxiliare) — aplicabil la verbe; dependente (nepredicative), regente (predicative) și independente, corelative și non-corelative (aplicabil la adverbe); cu funcții sintactice și fără funcții sintactice (aplicabil la adverbe și interjecții); specializate (specifice) și cu valori multiple (nespecifice) — aplicabil la adverbe, interjecții, prepoziții și conjuncții; cu genitivul, cu dativul și cu acuzativul (aplicabil la prepoziții); coordonatoare și subordonatoare (aplicabil la conjuncții); 9. **c.** *sintactic (aspectul distribuțional)*: cu distribuție unidirecțională și cu distribuție bidirecțională (aplicabil la adjective, pronume, verbe, adverbe și interjecții). V. *clasificare* și *parte de vorbire*. **F.** CRITERII DE CLASIFICARE A PĂRȚILOR DE PROPOZIȚIE: 1. **c.** *expresiei*: exprimate și neexprimate (aplicabil la subiecte și la predicate), inclus și subînțeles (aplicabil la subiecte); 2. **c.** *structurii*: simple și multiple (aplicabil la subiecte și la numele predicative); 3. **c.** *conținutului*: determinate și nedeterminate (aplicabil la subiecte), de calificare și de identificare, explicative și determinative (aplicabil la atribute), circumstanțiale și necircumstanțiale (aplicabil la atribute și complemente), cu nuanță circumstanțială și fără nuanță circumstanțială (aplicabil la elementul predicativ suplimentar), directe, indirecte și de agent, de loc, de timp, de mod, de cauză, de scop, de condiție, de concesie, de consecuție, de asociere, de instrument, de cumul, de opoziție, de relație, de excepție (aplicabil la complemente); 4. **c.** *morfologic*: verbale, nominale, adverbiale și interjecționale (aplicabil la predicate); substantivale, adjectivale, numerale, pronominale, verbale, adverbiale și interjecționale (aplicabil la atribute); cu aspect nominal și cu aspect verbal (aplicabil la elementul predicativ suplimentar); în N, în G, în D și în A (aplicabil la subiecte, la numele predicative, la atribute și parțial la complemente și la elementele predicative suplimentare); 5. **c.** *sintactic*: izolate și neizolate (aplicabil la atribute). V. *clasificare* și *parte de propoziție*. **G.** CRITERII DE CLASIFICARE A PROPOZIȚIILOR: 1. **c.** *logico-semantic*: principale și secundare, suficiente și insuficiente; 2. **c.** *conținutului*: enunțiative și interogative; propriu-zise, optative, dubitative, potențiale și imperative (atît cele enunțiative, cît și cele interogative), directe și indirecte (cele interogative), totale și parțiale (cele interogative directe); 3. **c.** *calității*: afirmative și negative; 4. **c.** *structurii*: analizabile și neanalizabile, simple și dezvoltate; 5. **c.** *morfologic*: verbale și nominale; 6. **c.** *sintactic*: monomembre și bimembre, regente și subordonate, independente și dependente (V. *clasificare*, și *propoziție*). **H.** CRITERII DE CLASI-

FICARE A LIMBILOR: 1. c. *geografic*: limbile din Europa, limbile din Africa, limbile din Asia, limbile din Oceania, limbile din America (de Nord și de Sud); 2. c. *genealogic* (al înrudirii), combinat cu cel geografic (are în vedere unitatea de origine, gruparea limbilor pe familii de limbi, ramuri, grupuri și subgrupuri): limbile indo-europene (romanice, germanice, celtice, slave, baltice, limba greacă, limba albaneză, limba armeană, indiene și iraniene), limbile ibero-caucaziene; limbile burușaski, limbile dravidiene, limbile munda, limbile semito-hamitice, limbile uralo-altaice (turcice, mongole, tunguse, ugro-finice, samoede), limbile paleosiberiene, limbile ainú, limbile chino-tibetane, limbile monkhmer, limba coreeană, limba japoneză; limbile negro-africane, limba malgașă; limbile amerindiene; limbile indoneziene, limbile polineziene, limbile melaneziene, limbile australiene și limbile papuașe; 3. c. *tipologic (morfologic)* are în vedere unitatea de structură a limbilor (mai ales morfologică), gruparea lor în patru mari tipuri: limbi izolante, limbi aglutinante, limbi flexionare și limbi incorporante (polisintetice). Pentru toate aceste c. de clasificare a limbilor v. *clasificare* și *limbă*.

CULTÍSM, s.n. (cf. fr. *cultisme*): 1. (în sens restrîns) greșeală de limbă a cărei origine o constituie dorința vorbitorilor de a se exprima mai îngrijit, mai literar, mai „ales", mai puțin banal. Căutînd termeni literari, vorbitorii neglijează de multe ori deosebirile de sens și ajung la lărgiri sau restrîngeri de sensuri, la deplasări semantice sau stilistice. Dintre toate c. posibile cel mai frecvent e c. lexical, bazat pe existența în cadrul limbii a unor perechi sau a unor serii sinonimice diferențiate stilistic. Astfel, se înlocuiesc termeni cu semantică mai bogată sau cu sens mai general sau mai abstract prin sinonimele lor parțiale, în contexte necomune: *a sta* prin *a staționa* și *a începe* prin *a debuta* („Ceasul staționează", „Un cîntec debutează așa"); se restrîng sensurile altora: *a aviza* în locul lui *a aproba* („Planul a fost avizat"); se ajunge la diferențiere stilistică între un termen vechi, simțit ca „mai ales" și un neologism *(a întruchipa* e preferat lui *a întrupa)* sau între două cuvinte la fel de vechi *(a cutreiera* e preferat lui *a străbate*: „suflet cutreierat de agitație") sau la fel de noi *(simptom* e preferat lui *indiciu*: „simptom al spiritului ales"). Același lucru se poate spune și despre preferința unor vorbitori pentru: *circulă* în locul lui *merge* (de la „Trenul circulă greu" la „Termoarul circulă greu"), *efectuează* în locul lui *face*, *balon* în locul lui *minge*, *a solicita* în locul lui *a cere*, *traversează* în locul lui *trece*, *a creiona* în locul lui *a schița*, *amplitudine* în locul lui *amploare* etc. — cuvinte care ajung să fie

folosite exact în contextele necomune cu celelalte și deci necorespunzător. **2.** (în sens mai larg) manieră stilistică formalistă și ermetică, specifică minorităților intelectuale, care presupune folosirea abuzivă a neologismelor, a cuvintelor pompoase, o sintaxă complicată, cu inversiuni și expresii eliptice, metafore hiperbolice, aluzii mitologice, istorice și geografice, prețiozitate, afectare și pedantism. **3.** cuvînt introdus în limbă pe cale cultă; împrumut cult, opus celui popular.

CULTIVÁRE, s.f. (< *cultivá*, cf. fr. *cultiver*): îngrijire specială a unui anumit lucru; urmărire îndeaproape a unui anumit lucru sau fenomen. ◇ ~ **a limbii:** „prelucrare îngrijită și pe baze științifice a mijlocului celui mai important de înțelegere între membrii unei societăți" (Iorgu Iordan, în LR, 1956, 5, p. 5). Sensul acestei formulări s-a îmbogățit și s-a precizat ulterior prin contribuția adusă de oamenii de cultură din țara noastră, în diferite împrejurări (dezbateri publice, cronici speciale etc.), ajungîndu-se astfel la următoarea reformulare: acțiune vastă, complexă și concertată, întreprinsă în comun de instituțiile specializate (școală, institute de cercetări lingvistice, radio, televiziune) și de oamenii de cultură din țara noastră, pentru cunoașterea, generalizarea și respectarea normelor scrierii și pronunțării corecte, a îmbogățirii și desăvîrșirii mijloacelor de expresie, pentru păstrarea, îngrijirea, îmbunătățirea, dezvoltarea și perfecționarea limbii române (prin acestea înțelegîndu-se: păstrarea materialului lexical încetățenit, a formelor gramaticale și a topicii moștenite; atenuarea deosebirilor dintre aspectul cult și aspectul popular al limbii române, în vederea unificării ei, prin respectarea normelor limbii române literare: gramaticale, ortoepice, ortografice, de punctuație și de topică; îmbogățirea vocabularului limbii române prin valorificarea artistică a unor termeni populari și prin împrumuturi din limbile romanice, riguros selecționate; îmbogățirea posibilităților de exprimare a limbii române prin sporirea nuanțelor semantice ale cuvintelor și a construcțiilor sintactice inedite; eliminarea din vorbire a cuvintelor învechite și uzate, a cuvintelor de jargon și de argou, a cuvintelor ermetice, inaccesibile masei de vorbitori, a neologismelor inoportune; combaterea greșelilor de exprimare din textele tipărite etc.).

CURENT, s.n. (< adj. *curent, -ă*, cf. fr. *courant*): mișcare de idei științifice, de opinii privitoare la anumite fenomene, care sînt adoptate de un număr mai mare de oameni. ◇ ~ **lingvistic:** mișcare de idei care reunește un număr de lingviști, în baza unor concepții comune sau asemănătoare privind fenomenele de lim-

bă. (Date privind istoria lingvisticii românești găsim în lucrările prof. univ. dr. doc. Dimitrie Macrea: *„Lingviști și filologi români"*, București, 1959 și *„Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești"*, București, 1978 precum și în lucrarea *„Dicționar de lingviști și filologi români"* de Jana Balacciu și Rodica Chiriacescu, apărută în București în 1978. Un studiu amănunțit al tuturor curentelor și școlilor lingvistice din lume și din țara noastră găsim însă în lucrarea *„Scurtă istorie a lingvisticii"*, București, 1961 (1965, 1977) de acad. Al. Graur și prof. univ. Lucia Wald. De asemenea, date importante despre istoria structuralismului se găsesc și în lucrarea conf. univ. Maria Manoliu Manea — *„Structuralismul lingvistic (Lecturi critice)*, București, 1973. ◇ ~ **comparatíst: c.** care reconstituie faptele de limbă nescrise din trecut prin compararea unor fapte corespunzătoare de mai tîrziu din diferite limbi înrudite; **c.** a cărui caracteristică fundamentală era folosirea metodei comparativ-istorice în reconstituirea unei limbi de bază (comune) sau în studiul evoluției unei limbi derivate, cu scopul de a lumina istoria acelei limbi (v. *metódă*). La cristalizarea metodei și a **c.** au contribuit mult lucrările celui mai însemnat gramatic din India veche, *Pāṇini*, și ale continuatorilor săi, care au devenit cunoscute în Europa abia la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Cunoașterea limbii sanscrite, a textelor vechi indiene a lărgit mult baza de comparație a cercetătorilor, permițînd lingvistului german *Franz Bopp* (1791—1867) să elaboreze și să tipărească în 1816, la Frankfurt, prima lucrare de *gramatică comparată* a limbilor indo-europene (sanscrita, greaca, latina, persana și germana), iar între 1838—1852, la Berlin, a doua gramatică comparată a acestor limbi (sanscrită, zendă, armeană, greacă, latină, lituaniană, vechea slavă, gotică și germană), în trei volume. Bopp a pus un accent deosebit pe morfologie, deoarece aici se găsesc cele mai convingătoare exemple pentru a demonstra înrudirea dintre limbile indo-europene. El a urmărit să descopere originea formelor flexionare, să determine rădăcinile care s-au transformat în afixe. Este primul lingvist care a stabilit schema corespondențelor morfologice ale limbilor indo-europene și care a analizat științific cuvîntul „indo-european". Bogatul material adunat de el pentru comparații i-a servit ulterior pentru a demonstra definitiv înrudirea limbilor indo-europene. S-au remarcat ca cercetători comparatiști lingvistul danez *Rasmus Kristian Rask* (1787—1832), lingviștii germani *Jacob Grimm* (1785—1863), *Friedrich Diez* (1794—1876), *Wilhelm von Humboldt* (1787—1835), *Friedrich Schlegel* (1772—1829) și *August Schleicher* (1821—1868) și filologul rus

Alehsandr Hristoforovici Voslokov (1781—1864). Rask a cercetat originea limbii islandeze și a demonstrat originea comună, înrudirea limbilor germanice cu limbile greacă, latină, slave și baltice, folosind material comparativ fonetic, lexical și gramatical. El punea preț deosebit pe corespondențele fonetice și pe structura morfologică (considera că morfologia este aproape impenetrabilă față de elementele străine, fiind convins că limba cu structura morfologică cea mai complicată este și cea mai apropiată de izvorul comun). El a atras atenția asupra diferențelor dintre cuvintele moștenite și cele împrumutate, considerînd că elementele lexicale cele mai folosite pot servi ca material pentru demonstrarea înrudirii limbilor. Grimm, considerat *creatorul gramaticii istorice*, a realizat prima descriere a unui grup de dialecte (germane) de la cele mai vechi forme pînă la stadiile din vremea sa, descriere ce a servit apoi ca model pentru alte cercetări de același fel. El a stabilit, pe baza schimbărilor fonetice, o periodizare a istoriei limbii germane, formulînd *legea mutației consonantice* din limbile germanice, care-i poartă numele (legea lui Grimm). Distingea trei perioade în istoria limbilor: de creare a rădăcinilor (necunoscută prin mărturii istorice), de constituire a flexiunii și de dezmembrare a flexiunii (acestea două putînd fi cunoscute prin mărturii istorice). Considera că reducerea formelor flexionare în anumite limbi este compensată de dobîndirea altor mijloace noi, poate chiar mai bune decît cele vechi. Diez a pus bazele gramaticii comparate a limbilor romanice, iar Schlegel a fundamentat clasificarea morfologică a limbilor, distingînd două mari tipuri de limbi: *tipul flexionar* (reprezentat prin limbile indo-europene, al căror prototip era considerat sanscrita) și *tipul neflexionar* (celelalte limbi). Schlegel a trezit interesul cercetătorilor pentru limba și cultura indiană veche și a explicat asemănările dintre limba sanscrită și limbile latină, greacă, germană și persană. Humboldt a pus bazele studiului comparativ-istoric al limbilor în Germania, în strînsă colaborare cu Bopp și Grimm. El a realizat lucrări despre istoria scrierii, despre accent, despre originea formelor gramaticale, despre numărul dual, despre limbile indienilor din Mexic, despre limbile polineziene etc. A evidențiat caracterul dinamic al vorbirii, unitatea dintre limbă și gîndire; a preconizat studierea limbii în strînsă legătură cu civilizația poporului care o vorbește; a intuit raportul dintre particular și general în limbă, susținînd existența a *două tendințe*: una *de diversificare*, determinată de indivizi, și alta *de unificare*, determinată de cauze sociale; a comparat limba cu un organism, cu o structură; a adus o contri-

buție însemnată în clasificarea morfologică a limbilor, arătînd că tipurile de limbi nu sînt strict delimitate, că majoritatea limbilor au structuri mixte etc. Schleicher a făcut o descriere a limbilor vechi și noi din Europa, cu toate ramificațiile lor, încercînd să determine legile generale de evoluție a limbii pe baza grupurilor fonetice; a completat schema clasificării morfologice a limbilor, prin împărțirea celor flexibile în *limbi sintetice* și *limbi analitice* și a celor neflexibile în *limbi cu afixe* și *limbi amorfe*; a studiat amănunțit unele limbi indo-europene moarte (slava veche) și a făcut pentru prima oară o descriere științifică a unei limbi indo-europene vii (lituana), pătrunzînd astfel în mecanismul schimbărilor fonetice și al formelor gramaticale. În lucrarea sa fundamentală despre limbile indo-europene — compendiul de gramatică comparată (vechea indiană, vechea iraniană, vechea greacă, vechea italică, vechea celtică, vechea slavă, lituana și vechea germană), a reușit să determine trăsăturile limbii-bază și să urmărească evoluția formelor ei pînă în aceste limbi, pe care le-a descris succint sub forma unor gramatici paralele. Este primul lingvist care a reconstruit limba-bază indo-europeană, aplicînd metoda reconstrucției, căreia i-a stabilit principiile fundamentale. El a acordat o mare atenție foneticii comparativ-istorice, a precizat corespondențele fonetice și a stabilit legi fonetice fixe pentru fiecare limbă, încercînd să explice prin ele evoluția limbilor, modificările cuvintelor indo-europene. A precizat criteriile de stabilire a înrudirii dintre limbi, subliniind cu precădere rolul hotărîtor al asemănărilor fonetice și lexicale din acest punct de vedere. Vostokov a încercat o periodizare a istoriei limbilor slave, pe baza transformărilor fonetice și morfologice, sugerînd chiar posibilitatea reconstruirii sistemului limbii slave originare prin comparația elementelor comune din aceste limbi. Este primul lingvist care a realizat o fonetică istorică a unui grup de limbi indo-europene (a limbilor slave). Printre lingviștii europeni care au încercat să îmbunătățească metoda comparativ-istorică se numără: lingvistul francez *Antoine Meillet* (1866—1936), elev al lui Ferdinand de Saussure, și discipolii săi — lingvistul italian *Emil Benveniste* (n. 1902) și lingvistul polonez *Jerzy Kuryłowicz* (n. 1895). Meillet a analizat diversele trăsături principale ale limbilor, pentru a descoperi configurația isoglosselor și repartiția dialectală din perioada indo-europenei comune, ajungînd la următoarele concluzii: singurul grup de a cărui existență sîntem siguri e grupul indo-iranian; limbile baltice au o dezvoltare oarecum paralelă cu a celor slave, însă fără inovații comune; limbile italo-celtice au păstrat din indo-europeana comună ace-

cași inovație (desinențele mediopasive în *-r)*; germana are trăsături comune cu celtica, celtica cu italica, italica cu greaca, greaca cu armeana etc.; există isoglose care unesc laolaltă limbi *centum* și limbi *satem*, încît distincția între cele două grupuri de limbi indo-europene nu se mai poate menține ca o rupere totală, după care ar fi urmat diferențierile dialectale, ci ea vizează trăsăturile dialectale care diferențiau aceste limbi indo-europene primitive. Benveniste și Kuryłowicz au reușit să diferențieze din punct de vedere crônologic diversele rădăcini indo-europene reconstruite cu ajutorul comparației. Primul dintre ei a lărgit foarte mult cercul de fapte atras în discuție și a ajuns la concluzii foarte importante, reușind chiar să distingă printre faptele reconstruite unele mai vechi (de obicei cele cu 3 sunete) și altele mai noi (de obicei cele cu 4 sunete). Printre lingviștii români, mai vechi, care au adoptat și au folosit în lucrările lor metoda comparativ-istorică figurează: *Bogdan Petriceicu Hasdeu* (1836—1907) — în studierea substratului limbii române; *Moses Gaster* (1856—1939) — în interpretarea faptelor de limbă și a folclorului românesc; *Alexandru Philippide* (1859—1933) — în analiza particularităților fonetice, morfologice, sintactice și lexicale ale limbii române și *Ovid Densusianu* (1873—1938) — în discutarea problemelor de istorie a limbii române și de folclor. ◇ ~ **naturalist: c.** născut din greșita înțelegere a naturii limbii de către lingviștii germani *August Schleicher* (1821—1868) și *Max Müller* (1823—1900). Aceștia concepeau limba ca un organism natural, cu legi proprii, care se naște pe baza diferențierii treptate a unei limbi-bază, se dezvoltă — de la structuri mai simple la forme mai complicate —, îmbătrînește și moare datorită insuficientei puteri de adaptare, fără ca indivizii să poată interveni în sensul modificării ei. Stăpînit de această concepție naturalistă, într-o epocă în care succesele științelor naturii, prin teoria darviniștă, erau în atenția învățaților, Schleicher a schițat chiar o clasificare a limbilor indo-europene sub forma unui arbore genealogic, cu un trunchi din care se desprind mai multe ramuri, considerînd sanscrita ca limba care reprezintă cel mai bine, în toate amănuntele, indo-europeana comună. El a căutat paralele între viața limbilor și a organismelor, încadrînd lingvistica printre științele naturii. Totuși, activitatea lui a stat în bună măsură și sub semnul comparatiștilor, ceea ce justifică încadrarea lui și printre aceștia (v. mai sus). Müller, deși influențat în mare măsură de concepția naturalistă a lui Schleicher, a încercat să-i aducă unele corectări, în sensul că pentru el limba era un produs al activității oamenilor, creat în vederea comunicării ideilor și supus unei

perfecționări continue; ea evoluează în virtutea unor legi și a cooperării indivizilor încadrați în colectivități. Müller a legat istoria limbii de istoria societății. A fost printre primii cercetători care au scos în evidență importanța studierii limbilor nescrise, îndemnînd la cunoașterea științifică a limbilor indigene din Asia, Africa, America și Polinezia. A acordat o mare atenție dialectelor, pe care le socotea reprezentante ale limbii vii, arătînd că la baza unei limbi literare stă întotdeauna un dialect (devenit preponderent în împrejurări favorabile). S-a interesat de selecția naturală a cuvintelor, de lupta pentru existență a sinonimelor. În problema legăturilor dintre limbi a considerat că nu există limbi mixte, deoarece elementele esențiale ale vocabularului și ale structurii gramaticale nu se împrumută. Vedea în structura gramaticală temelia limbii și criteriul principal de clasificare a limbilor. În *lingvistica românească* a lucrat la început sub influența ideilor naturaliste *Alexandru Lambrior* (1845—1883). ◇ ~ **psihologist: c.** născut ca o reacție împotriva tendințelor din epocă de identificare a categoriilor gramaticale cu categoriile logice și împotriva naturalismului lingvistic al lui Schleicher și Müller. Bazele sale au fost puse de lingviștii *Heymann Steinthal* (1823—1899) în Germania și *Aleksandr Afanasievici Potebnea* (1835—1891) în Rusia. Steinthal a susținut greșit că limba nu e legată de gîndirea logică și că aceasta din urmă nu are nici un rol în formarea limbii. Influențat de psihologia idealistă a lui Herbart, el considera că limba s-a format după legile vieții spirituale, că ea nu are legi proprii și nu poate fi cunoscută în afara vieții psihice a indivizilor care o vorbesc. După părerea sa singurul obiect de studiu al lingvisticii ar trebui să fie actul individual al vorbirii, conceput ca proces psihic fără nici o legătură cu viața socială. Definea limba ca un produs spiritual individual, care are rolul de a exprima activitatea psihică a fiecărui individ prin intermediul formei sale externe — al sunetelor articulate. Influențat de Humboldt, el considera că indivizii sînt membrii unor colectivități care exercită o anumită influență asupra lor, că în consecință forma internă a limbii, reprezentată prin structura ei etimologică și gramaticală și accesibilă observației numai prin forma sa externă, sonoră, poate reflecta spiritul colectiv (popular); că toate fenomenele din evoluția limbii nu sînt altceva decît expresia psihologiei acestor colectivități; că sensurile lexicale și gramaticale reprezintă produsul prelucrării subiective a categoriilor vieții psihice de către spiritul popular; că lingvistica trebuie să acorde atenție primordială formei externe a limbii. El a lărgit clasificarea morfologică a limbilor, făcută de Humboldt, apre-

ciind că fiecare tip de limbă ar trebui să reflecte progresul realizat de popoare în redarea conceptelor lingvistice. La rîndul său, P o t e b n e a, influențat de Steinthal și Humboldt, s-a interesat în primul rînd de bazele psihologice ale vorbirii — în care vedea un act individual de creație spirituală, un mijloc de exprimare a propriilor sentimente și de înțelegere a propriei persoane, o activitate de înnoire a limbii, singura reală — și a studiat unitățile limbii, în primul rînd din punctul de vedere al conținutului lor. Pentru el cuvîntul dispunea de un singur sens și nu avea existență autonomă obiectivă în afara vorbirii, a contextului; fiecare sens lexical corespundea unui cuvînt, fiecare formă gramaticală dintr-o paradigmă reprezenta un alt cuvînt. De aici și convingerea că în limbă nu există cuvinte polisemantice, ci numai omonime, că omonimia ar fi trăsătura esențială, specifică a limbii, că nu putem cunoaște niciodată pe deplin conținutul unei comunicări. După el, forma internă a cuvintelor constă în reprezentarea specifică de către colectivitate a conținutului gîndirii sale, iar întreaga dezvoltare a limbii este procesul schimbării formei interne a elementelor ei. Potebnea a recomandat cercetarea conținutului limbii, a formelor de manifestare a gîndirii în limbă, considerînd că nevoile gîndirii sînt acelea care condiționează dezvoltarea limbii, că fiecare perioadă din această dezvoltare e capabilă de creație și progres, că limba se schimbă neîncetat, în toate elementele structurii ei, într-o mișcare ascendentă. El vedea în crearea construcțiilor analitice și a formelor perifrastice cu elemente gramaticalizate o consecință a reducerii flexiunii, care atestă gradul înalt de abstractizare a limbii. Pentru el limbile moderne sînt superioare celor vechi din toate punctele de vedere. A subliniat unitatea dintre limbă și gîndire; unitatea și contradicțiile dintre cuvînt și noțiune, dintre propoziție și judecată; legătura dintre categoriile gramaticale și cele logice și caracterul schimbător al acestor categorii; deosebirea existentă între limbi din punctul de vedere al formei sonore și al conținutului (al structurii gîndirii pe care o exprimă); legătura reciprocă dintre fenomenele de limbă, caracterul sistematic al limbii. Potebnea a urmărit evoluția istorică a categoriilor limbii și legătura acestora cu categoriile gîndirii; tendințele de evoluție în sintaxa limbii ruse și în sintaxa limbilor indo-europene (greacă, latină, sanscrită, baltice și germanice). El a fost creatorul școlii lingvistice din Harkov. ◇ ~ **neogramátic:** c. din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dezvoltat la Leipzig, în Germania, care susține principiul regularității absolute a schimbărilor fonetice, analogia ca factor principal în crearea formelor

noi și necesitatea studiului limbilor moderne. Principalii săi reprezentanți sînt lingviștii germani *Karl Brugmann* (1849—1919), *Hermann Osthoff* (1847—1909) și *Hermann Paul* (1846—1921). Sînt considerați precursori ai acestui c.: lingvistul italian *Graziadio Isaia Ascoli* (1829—1907), lingvistul elvețian *Ferdinand de Saussure* (1857—1913) — creatorul structuralismului analitic (inductiv) european, lingviștii germani *Georg Curtius* (1820—1865), *August Schleicher* (1821—1868) și *Gustav Meyer* (1850—1900) — pentru evidențierea importanței pe care o prezintă celelalte limbi indo-europene (nu numai sanscrita) precum și limbile vii în cercetarea lingvistică, în general, și pentru îmbunătățirea medotelor de lucru; lingvistul rus *Ivan Aleksandrovici Baudouin de Courtenay* (1845—1929), conducătorul școlii din Kazan, și lingvistul german *Wilhelm Scherer* (1841—1886) — pentru sublinierea rolului analogiei și pentru stabilirea falselor analogii în schimbările din limbă. În articolul-program (considerat „manifest" al curentului), publicat la Leipzig în 1878, Brugmann și Osthoff au criticat aspru lipsa de rigoare metodică și ignorarea elementului psihologic de către foarte mulți lingviști de pînă atunci. În acord cu teoriile psihologiste ei au arătat că limba nu există decît în indivizii vorbitori, luați separat; că fiziologia nu-i suficientă pentru a da o imagine completă și clară a activității omenești în materie de limbă; că trebuie să facem apel la psihologie pentru orice fel de schimbări lingvistice; că aceste schimbări nu pot fi explicate decît prin psihologia individului de la care au pornit; că procesul psihologic care stă la baza unei schimbări poate fi surprins mult mai ușor la indivizii vii decît ar fi fost presupus la indivizi care au murit de mult (de aici recomandarea de a se studia cu precădere limbile vii și dialectele — literare și neliterare, care pot lumina mecanismul evoluției limbilor vechi). Două principii fundamentale au fost expuse cu fermitate de cei doi în acest articol-program: a) limba e guvernată, fără excepție, de legi fonetice care constituie „stîlpul științei" lor. b) în schimbările de limbă, care au un caracter regulat, un rol important îl joacă analogia (la care trebuie să recurgem numai cînd legile fonetice nu ne ajută). La rîndul său, Hermann Paul a fundamentat teoretic c. neogramatic. El a împărțit științele în: naturale și psihologice, incluzînd lingvistica printre cele din urmă. Era și el de părere că ceea ce interesează în lingvistică e psihologia individului, că forțele care determină schimbările în limbă sînt legile fonetice și analogia. Pentru el „fonetica strică, iar analogia repară" (orice scurtare a unui cuvînt ar însemna o distrugere și orice dezvoltare a corpului fonetic al acestuia ar reprezenta o reparație); faptele de limbă au

caracter istoric, de aceea limbile trebuie privite întotdeauna în evoluția lor, chiar dacă sînt examinate separat. Neogramaticii considerau că abaterile de la legile fonetice se explică prin existența altor legi, că modificările de sunete se generalizează dintr-o dată, că limba comună nu e decît o abstracție care presupune suma (mecanică) a limbilor individuale. Sub influența filosofiei pozitiviste ei credeau că omul de știință este dator, în primul rînd, să adune fapte, nu să le explice (de aici marea lor pasiune și exigență în adunarea unei cantități impresionante de fapte, marele număr de lucrări despre vocabularul și gramatica diferitelor limbi, caracterul mai mult constatativ al modificărilor suferite de sunete și de formele gramaticale în decursul istoriei limbii consemnate în lucrările lor, în ciuda asemănărilor semnalate la indivizi diferiți). Sub influența directă a neogramaticilor o pleiadă întreagă de lingviști din diferite țări au abordat în lucrările lor problemele limbilor moderne. Astfel: pentru limbile slave s-au remarcat lingvistul austriac *Franz Miklosich* (1813—1891), care, din interes pentru aceste limbi, s-a ocupat și de limba română și lingvistul german *August Leskien* (1840—1916); pentru limbile romanice lingvistul francez *Gaston Paris* (1839—1903) și lingvistul german *Wilhelm Meyer-Lübke* (1861—1936); pentru limbile germanice un număr mare de lingviști germani. Printre lingviștii ruși care au aderat la unele din ideile neogramaticilor figurează: *Filip Feodorovici Fortunatov* (1848—1914), creatorul Școlii lingvistice din Moscova și elevii săi *A.A. Șahmatov* (1864—1920), *V.K. Porjezinski*, *M.N. Pokrovski* (1868—1932) și *D.N. Ușakov*; *M.S. Kruşevski* (1851—1887) și *V.A. Bogorodițki* (1857—1941), elevi ai lui I.A. Baudouin de Courtenay la Școala lingvistică din Kazan (Bogorodițki e creatorul primului laborator de fonetică experimentală din Rusia), *L.V. Șcerba* (1880—1944) de la Școala lingvistică din Petersburg. Au fost influențați de neogramatici și lingviștii germani *F. Solmsen* și *E. Bernecker* (1874—1937), lingvistul danez *H. Pedersen* (1867—1953) și lingvistul iugoslav *A. Belić* (1876—1960) — toți formați la școala lui F.F. Fortunatov. În *lingvistica românească* și-au însușit unele din concepțiile neogramaticilor: *Bogdan Petriceicu Hasdeu* (1836—1907), *Alexandru Lambrior* (1845—1883), *Hariton Tiktin* (1850—1936), *Lazăr Șăineanu* (1859—1934), *Alexandru Philippide* (1859—1933), *Ion Bogdan* (1864—1919), *Ovid Densusianu* (1873—1938) și *Sextil Pușcariu* (1877—1948). Curentul neogramatic a adus o mare înviorare printre cercetători, a impus rigoarea în cercetare, a determinat o largă activitate de investigație în direcția foneticii și gramaticii istorice, ale căror re-

zultate s-au concretizat în publicarea unui imens număr de volume, cu o mare bogăție de fapte lingvistice. ◇ ~ **idealist: c.** apărut la începutul secolului al XX-lea, care explică faptele de limbă prin preferințele rațiunii umane, prin nevoile spirituale ale vorbitorilor. A fost reprezentat de lingvistul austriac *Hugo Schuchardt* (1842–1928) și de romanistul german *Karl Vossler* (1872–1947), teoreticianul curentului. Schuchardt a susținut caracterul individual al faptelor de limbă, negînd obiectivitatea acestora. El a evidențiat caracterul mixt al idiomurilor, negînd existența legilor fonetice și a granițelor dintre limbi și dialecte. Începînd cu anul 1909 el a inițiat studiul cuvintelor în strînsă legătură cu descrierea obiectelor denumite de ele („Wörter und Sachen" – „Cuvinte și lucruri"), neglijînd însă activitatea psihică a vorbitorilor. Influențat de esteticianul italian *Benedetto Croce* (1866–1952), Vossler a amestecat limba cu literatura, lingvistica cu estetica, istoria limbii cu istoria culturii, accentul cuvintelor cu accentul frazei, cu intonația și cu sensul, stilurile limbii cu stilurile scriitorilor, avînd în vedere în studiile sale în primul rînd excepțiile și nu faptele de limbă cu caracter de regularitate. Criticînd pe neogramatici că s-au mulțumit doar să adune faptele de limbă, doar să constate prezența acestor fapte și să le explice prin ele însele, Vossler a susținut necesitatea de a explica faptele de limbă prin spiritul sau rațiunea umană, de a pătrunde la cauzele care au determinat apariția și impunerea lor (la nevoile spirituale ale vorbitorilor). El a văzut în rațiune modificantul, dar și creatorul faptelor de limbă, „cauza efectivă a tuturor formelor limbii", considerînd că sarcina lingvisticii este de a demonstra tocmai acest lucru. După părerea sa, nu sunetele sînt esențiale în cuvinte, ci accentul („sufletul cuvîntului") și înțelesul acestora, cuvintele existînd și fără să fie pronunțate. A negat existența sinonimelor în limbă, luînd în discuție cuvinte din epoci cu totul diferite (de exemplu: lat. *lectus* „pat" și fr. *lit* „pat") și a susținut că sunetele cuvintelor depind exclusiv de înțelesurile acestora; a negat existența distincției genurilor în realitatea obiectivă, susținînd că această distincție aparține limbii, că este o creație a omului care „proiectează în obiecte propria sa manieră spirituală". Vossler era de părere că o schimbare a unui fapt de limbă nu poate fi niciodată cauza schimbării altui fapt de limbă, că aceste schimbări pornesc întotdeauna de la indivizi dotați cu talent lingvistic, ele depinzînd deci de folosirea individuală a limbii, de „stilul individual". Pentru el utilizarea inovațiilor, deși se generalizează, rămîne tot individuală (de aici necesitatea ca lingviștii să acorde atenție esteticii și stilisticii, nu

foneticii, morfologiei și sintaxei care nu pot explica schimbările din limbă). A ajuns la concluzia că nu există legi fonetice, delimitări între limbi sau între dialecte, că înțelegerea între oameni s-ar datora, de obicei, atît talentului lingvistic al vorbitorilor, înrudirii lor spirituale (și nu comunității materialului limbii sau comunității convențiilor), cît și înrudirii lor fizice sau unității lor de rasă, care s-ar acoperi, în linii mari, cu unitatea de limbă. Era convins că graiurile locale evoluează mai greu și mai uniform decît limbile literare (care sînt influențate de „creatori"), că schimbările din fonetica și din flexiunea limbii franceze produse în secolele al XIV-lea și al XV-lea (cînd s-a realizat unitatea politică și s-a dezvoltat sentimentul național) se datorează „scăderii conștiinței individuale a cetățenilor", „incapacității și pasivității vorbitorilor". ◇ ~ **neolingvístic: c.** inițiat de lingviștii italieni *Matteo Bartoli* (1873—1946) și *Giulio Bertoni* (1878—1942) la începutul secolului al XX-lea și continuat în zilele noastre de *Giuliano Bonfante*. Acest **c.** pune accentul pe concepțiile idealiste ale romanistului german *Karl Vossler* (v. mai sus) și pe ideile geografiei lingvistice (explicarea cu ajutorul ariilor lingvistice a deosebirilor dintre limbile înrudite). După B e r t o n i problema originii limbii n-ar aparține lingvisticii, ci teologiei, iar limba n-ar fi un produs natural organic, ci mai degrabă „o activitate divină și umană". El considera că „fiecare cuvînt își are istoria lui" (de aici și necesitatea folosirii unei metode specifice pentru fiecare caz în parte). A acceptat noțiunea de „lege fonetică", văzînd numai utilitatea ei practică. Era convins că se poate recunoaște comunitatea de origine a mai multor limbi, dar că nu se pot defini termenii și relațiile de înrudire dintre ele. A negat existența cuvintelor autohtone în limbă, deoarece pentru el vocabularul unei limbi reprezenta un împrumut dintr-o altă limbă. A recunoscut cantitatea uriașă de lucrări „conștiincioase și meritorii" realizate de neogramatici, faptul că aceștia au reușit „să facă etimologii bune fără a ține seama de legile fonetice". B a r t o l i a susținut că inovațiile în limbă pornesc „de la aristocrație", că ele se explică numai prin împrumuturile realizate de aceasta și că, în acest caz, nu există limbi „pure". Și el a recunoscut unele din meritele neogramaticilor. B o n f a n t e e de părere — împotriva convingerii neogramaticilor — că „nici o acumulare de material, oricît de îngrijită și de extinsă ar fi, nu va putea rezolva vreodată o problemă fără scînteia vie a ideii omenești"; că „limba este o creație spirituală, estetică" (inovațiile lingvistice sînt bazate pe „alegerea estetică"). El consideră că semantica e „partea cea mai spirituală a

limbii" (schimbările semantice sînt adevărate „metafore poetice"), în timp ce fonetica nu e lingvistică, ci știință experimentală și fiziologică („oamenii vorbesc cu cuvinte sau mai bine-zis cu fraze — nu cu foneme, morfeme sau sintagme, care sînt abstracții ale minții noastre și nu au existență independentă"). Bonfante neagă chiar posibilitatea de cunoaștere a normelor (legilor) lingvistice, existența acestora, susținînd că conceptul de „lege fonetică" ar fi dăunător pentru cercetarea științifică. El afirmă că excepțiile sînt mai numeroase decît legile și că ele ar reprezenta „însăși regula vieții" („fiecare sunet este o excepție"). De aici recomandarea pe care o face ca orice problemă să fie studiată „cu grijă și respect, nu cu generalizări largi sau cu cămașa de forță a legilor fonetice". După el schimbările lingvistice „nu sînt oarbe, ci libere de orice lege fizică sau fiziologică"; ele sînt „procese spirituale umane, nu fiziologice", produse din cauze spirituale (fiziologia prezintă numai condițiile schimbărilor, nu și cauzele acestora). Pentru Bonfante cuvintele și limbile sînt o abstracție; nu există limbi unitare, ci „un număr uriaș de dialecte, isoglose, fluctuații și oscilații de tot felul, ... de forțe în conflict și de tendințe contradictorii"; nu există frontiere nici măcar între limbi înrudite, ci numai utilizări sau vorbiri individuale, de fiecare dată altele. De aici necesitatea stabilirii istoriei fiecărui cuvînt în parte. Pentru Bonfante omul este creatorul limbii, el o modifică cu voința și imaginația lui; limba nu e impusă omului ca produs extern, gata făcut. Aceasta înseamnă că orice schimbare lingvistică e de origine individuală, e creație liberă a unui om dotat, imitarea, asimilarea și răspîndirea ei depinzînd de puterea creatoare a individului, de reputația lui literară, de influența lui socială, de personalitatea sa. Bonfante crede că fiecare fenomen lingvistic e unic, are un caracter individual; că în limbă nu există elemente esențiale și durabile (nici chiar în morfologie), deoarece totul poate trece dintr-o limbă în alta, totul se poate împrumuta (inclusiv limba). În consecință limba este „un morman de împrumuturi", cuvinte moștenite nu există, toate limbile sînt, de fapt, mixte. După părerea sa o limbă moare atunci cînd nu mai există cel puțin doi vorbitori ai acesteia; chiar după moartea ultimului vorbitor, limba „continuă să trăiască, în o sută de chipuri laterale, ascunse și subtile, în altă limbă vie prin unele din elementele ei vitale care, în raport de împrejurări, pot constitui caracteristici importante ale acesteia sau fermentul transformării ei într-o altă limbă". ◇~ **sociológic (funcțional): c.** dezvoltat în Geneva, la începutul secolului al XX-lea, prin lucrările lingvistului elvețian *Ferdinand de Saussure* (1857—1913) care preconiza, în

spiritul sociologiei pozitiviste a filozofului francez *E. Durkheim* (1858—1915), studiul felului cum funcționează o limbă într-o etapă a istoriei sale, văzînd în ea un sistem autonom, în care componentele se intercondiționează, definindu-se pe baza relațiilor dintre ele. Reprezentanții cei mai importanți ai acestui **c.** au fost lingviștii *Charles Bally* (1865—1947) și *Albert Sechehaye* (1870—1946), elevi ai lui Saussure, și *Henri Frei* (n. 1892), discipol al acestora. Saussure s-a remarcat de la început, în articolele publicate, ca student la Leipzig, despre probleme de lingvistică indo-europeană, prin analiza minuțioasă, precisă și pătrunzătoare a faptelor de limbă, ceea ce-i conferea vădit o formație de neogramatic. În lucrarea „*Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*" („Expunere asupra sistemului primitiv al vocalelor în limbile indo-europene"), apărută la Leipzig în 1897, care a avut un mare răsunet, el a cercetat cu aceeași rigoare vocalele indo-europene în legătura lor reciprocă, în cadrul unui sistem în care fiecare alternanță ocupă un loc bine definit. Cu acest prilej el a presupus că într-o fază mai veche indo-europeana cunoștea numai vocala *e* și că, alături de sunetele ei cunoscute, s-au mai dezvoltat ulterior și vocalele *a* și *o* — idee reluată și dezvoltată apoi de numeroși lingviști. Articolele scrise de Saussure au fost adunate în volumul „*Recueil des publications scientifiques de Ferdinand de Saussure*" („Culegere de lucrări științifice ale lui Ferdinand de Saussure"), la Geneva, în 1922, și ele tratează probleme de lingvistică indo-europeană care au suscitat un mare interes în rîndurile lingviștilor din Europa. Ceea ce l-a făcut însă celebru a fost lucrarea „*Cours de linguistique générale*" („Curs de lingvistică generală"), apărută postum, în 1916, pe baza notelor luate de către elevii săi *Charles Bally* și *Albert Sechehaye* (deveniți ei înșiși mari lingviști și șefi de școală). Această lucrare a fost tradusă în numeroase limbi, a oferit cercetătorilor cel mai original și mai consecvent sistem lingvistic și a exercitat cea mai profundă influență asupra lingvisticii secolului nostru. Saussure a acordat o mare importanță atît schimbărilor fonetice și cauzelor care le-au determinat, cît și analogiei ca factor fundamental în creațiile lingvistice. El este primul lingvist care a conceput limba ca un sistem de semne. După părerea sa *cuvîntul sau semnul lingvistic* (le signe linguistique), are două laturi: *conceptul sau sensul* (le signifié) și *imaginea acustică sau corpul fonetic* (le signifiant), ambele de natură psihică. Conceptul este însăși reflectarea unui obiect din realitate, în timp ce imaginea acustică este o totalitate de diferențe care o separă de toate celelalte imagini acustice și care

presupune existența unui material sonor, perceput auditiv de către vorbitori. Conceptul și elementele componente ale acestei imagini acustice (fonemele) se definesc negativ: nu după conținut, ci după raporturile lor cu celelalte concepte sau foneme din sistem, în opoziție cu acestea („conceptul este ceea ce nu sînt celelalte concepte"; „fonemele sînt entități incorporabile — care se pot integra într-o unitate, opozitive — a căror valoare e determinată numai prin raportare la alte foneme, relative — care intră în relație unele cu altele și negative — care nu se confundă unele cu altele"). Pentru Saussure esențial este faptul că semnele lingvistice (cuvintele, termenii) nu au o existență independentă, nu se află sub forma unui conglomerat, ci sînt constituite într-un sistem închegat, sînt solidare unele cu altele (valoarea unuia rezultă numai din prezența simultană a celorlalte, fiecare depinde de celelalte și se definește în opoziție cu ele). Aceste semne sînt în întregime subordonate relațiilor din cadrul sistemului și ele nu au nici o valoare în afara aceleia dată de poziția lor în sistem. Recunoscînd valoarea diferențială a semnului zero, el trage totuși concluzia că nici un semn, formă sau categorie gramaticală, luată în parte, nu are un conținut obiectiv, propriu; că n-ar fi necesare trăsăturile pozitive pentru marcarea opoziției dintre aceste semne, forme sau categorii, ci numai trăsăturile negative. Neglijînd raporturile cuvintelor cu realitatea obiectivă, considerînd limba un sistem de semne cu valori pure, determinate numai de diferențe, de opoziții, fără termeni pozitivi, lipsit de relații cu obiectele desemnate din această realitate, Saussure ajunge să afirme că nu există corespondență perfectă între cuvintele echivalente ca sens sau între categoriile gramaticale din mai multe limbi, deoarece poziția semantică a cuvintelor în vocabularul acestor limbi ca și conținutul categoriilor gramaticale sînt specifice pentru fiecare limbă în parte, fiind determinate exclusiv de natura raporturilor stabilite de cuvinte în sistem. În felul acesta se realizează trăsătura comună a semnelor, respectiv a conceptelor, în toate limbile — aceea de a reflecta realitatea obiectivă — și se iau în considerație exclusiv nuanțele determinate de situația cuvintelor sau a conceptelor în sistemul lexical sau a categoriilor în sistemul gramatical; se neglijează astfel faptul că valoarea (caracteristica) unui semn lingvistic (a unui cuvînt sau termen) este determinată în primul rînd de relația lui cu obiectul din realitatea obiectivă și în al doilea rînd de poziția sa în interiorul sistemului căruia-i aparține, de opoziția lui față de celelalte semne sau concepte din sistem. Saussure a considerat că *semnul lingvistic* are două trăsături fundamentale: e *arbitrar* (în sensul că legătura

ce unește cele două laturi ale sale — conceptul și imaginea acustică — nu e motivată, naturală: imaginea sa acustică nu e legată în mod obligatoriu de un anumit concept, ea e aleasă în mod liber, nemotivat, același concept purtînd nume diferite în mai multe limbi) și *are caracter liniar* (în sensul că posedă o dimensiune — aceea a timpului —, este imutabil, neschimbător — caracteristică explicabilă prin însușirile sale, ale sistemelor și ale limbii însăși: caracterul sistematic al faptelor de limbă, opoziția manifestată de masa vorbitorilor față de schimbările din limbă etc.). Se știe însă că imaginea acustică, în raport cu societatea, este impusă și nu poate fi modificată oricum de individ sau de societate; în cadrul aceleiași limbi cuvintele cu formele și sensurile lor secundare sînt întotdeauna motivate din punct de vedere istoric, etimologic, căci legătura naturală dintre sens și formă nu se pierde niciodată pe deplin la nivelul întregului vocabular al unei limbi. Tendința de diferențiere lingvistică e proprie fiecărui individ, iar cauza principală a păstrării semnului lingvistic este capacitatea acestuia de a corespunde nevoilor de comunicare. Singurele transformări ale sensului lingvistic admise de Saussure sînt cele care privesc deplasarea raportului dintre imaginea acustică și concept, dar cauzele acestora nu-i apar destul de clare și le caută în însușirile semnului lingvistic, în limbă. În felul acesta el înțelege sistemul ca fiind o sumă de relații cu existență autonomă, nefăcînd nici o deosebire calitativă între sistemul lingvistic și oricare alt sistem de semne (ca scrierea, alfabetul surdo-muților, semnalele militare etc.) și incluzînd lingvistica într-o știință generală a semnelor, numită de el *semiologie*. Influențat de teoriile sociologice ale lui E. Durkheim (societatea e un fapt psihic, un ansamblu de idei, suma cunoștințelor individuale; fenomenele sociale sînt reprezentări colective, existente în conștiința colectivă, care au forță coercitivă, impunîndu-se vorbitorilor; între individual și social există o opoziție etc.), Saussure a acordat o mare atenție antinomiei dintre *limbă* și *vorbire*, pe care a socotit-o ireductibilă prin comparație cu antinomia „individual" și „social" din teoriile lui Durkheim. După părerea sa *limbajul* (le langage) are două aspecte; *a) limba* (la langue) — aspectul general, psihic și social al limbajului, exterior individului, care nu poate fi modificat de acesta, căruia i se impune prin constrîngere și care nu poate fi cunoscut decît psihic; normă supraindividuală obligatorie, existentă în societate sub forma unor amprente acumulate pasiv în creierul vorbitorilor și formate dintr-un sistem lexicologic (cuvintele) și unul gramatical (relațiile și modelele după care se

realizează comunicarea), existente virtual în conștiința acestora. *b) vorbirea* (la parole) — aspectul individual al limbajului, actul prin care vorbitorul se servește de limbă pentru a-și exprima propriile idei și sentimente (subordonat voinței individului și caracterizat prin libertatea momentană a vorbitorilor) și care nu poate fi studiat decît psihofizic. În ciuda separării și opunerii celor două aspecte Saussure a afirmat totuși că modificările limbii își au izvorul în vorbire. Ajungînd la negarea esenței sociale a limbii el a împărțit istoria ei în două: *a) lingvistica internă*, care are ca unic și adevărat obiect fenomenul lingvistic în sine, limba studiată în sine și pentru sine (fără a lua în considerație, obligatoriu, împrejurările în care s-a dezvoltat limba, fără a stabili totdeauna legături între limbă și populația care a vorbit-o, fără a putea explica în orice situație faptele de limbă constatate sau descrise etc.). b) *lingvistica externă*, care are ca obiect legătura limbii cu celelalte fenomene sociale (cu istoria politică a unui stat, cu politica lingvistică a acestuia, cu dezvoltarea civilizației, cu extensiunea geografică etc.) și modificările pe care le suferă ca urmare a acestor legături. El a crezut că factorul extern nu atinge mecanismul sistemului care — ca ansamblu de relații — rămîne imuabil și în afara transformărilor limbii. Saussure era de părere că *studiul sincronic* este mai important decît cel diacronic, deoarece: studiul diacronic ia în discuție numai faptele particulare, succesiunea lor în timp, termenii care se substituie unul altuia fără a forma un sistem; studiul sincronic, dimpotrivă, se ocupă de studierea raporturilor logice și psihologice coexistente care leagă termenii într-un sistem, permițînd analiza sistemului. În lingvistică, știință care operează cu valori, cele două modalități de studiu (sincronic și diacronic) trebuie separate — spunea Saussure —, mai ales cînd sistemul este mai complex și mai organizat, deoarece modificările sînt izolate, nu au caracter sistematic, nu se leagă între ele, nu depind una de alta; numai unele elemente ale sistemului sînt atinse, dar acestea nu-l modifică direct, nu-i tulbură echilibrul. Pentru el legile limbii se deosebesc prin două însușiri: prin caracter general și prin caracter imperativ. De aici el a ajuns la distingerea unor *legi sincronice*, generale, neimperative, la un fel de reguli de funcționare a limbii într-o anumită etapă din istoria sa — și a unor *legi diacronice*, particulare, accidentale și imperative, care presupun manifestarea multiplă a unui caz izolat. Sub influența **c.** inițiat de Saussure s-au aflat și se mai află cei mai mari lingviști care au pus bazele principalelor curente din secolul nostru. B a l l y a preconizat stabilirea unor metode de învățare a limbilor străine și a creat *stilistica lingvis-*

tică, concepută ca un studiu al mijloacelor de exprimare ale unei comunități lingvistice din punctul de vedere al conținutului lor afectiv, al procedeelor expresive care țin de obișnuința colectivă, pe care a încadrat-o în lingvistică (în opoziție cu stilistica literară, care studiază stilurile individuale și ține de critica literară și de estetică). În ciuda faptului că stilul conține procedee folosite de mai mulți vorbitori, el este — după Bally — totdeauna individual, deoarece presupune o alegere conștientă a acestor procedee. De aici și împărțirea stilisticii în: a) *stilistică internă* (pusă de Bally pe primul plan), care studiază limba în raporturile ei cu viața individuală, raporturile dintre limbă și gîndirea vorbitorilor și a ascultătorilor. b) *stilistică externă sau comparativă*, care studiază comparativ mijloacele expresive ale mai multor limbi sau principalele tipuri expresive ale aceleiași limbi, în funcție de mediul vorbitorilor, de scopul urmărit de aceștia, de împrejurările comunicării. Bally a exclus diacronia (cercetarea istorică) din studiile stilistice, considerînd că aceasta nu ajută la înțelegerea raportului dintre limbă și gîndire, denaturează uneori acest raport; că vorbitorii trăiesc numai în prezent și nu sînt conștienți de schimbările care se produc. Pentru Bally lingvistica istorică poate studia numai fapte izolate. El credea că sistemul limbii nu poate ieși în evidență decît printr-un studiu sincronic; că limba trebuie studiată în legătură nemijlocită cu viața, cu modul de trai, cu reacțiile sufletești ale vorbitorilor. Bally a căutat în cuvintele și locuțiunile expresive stări sufletești, comune oamenilor, indiferent de timp și de spațiu, ținînd însă seama de rolul mediului social, al gradului de cultură și al profesiunii vorbitorilor. El a pus un accent deosebit pe gîndirea afectivă, pe participarea afectivă a vorbitorilor în comunicare, pe exprimarea atitudinii sale față de obiectul comunicării, ajungînd la concluzia că toate inovațiile lingvistice se datoresc factorului afectiv (cel logic, intelectual, simplifică și schematizează limba), că limba nu este numai un mijloc de comunicare a ideilor, ci și un instrument de acțiune. Bally a evidențiat tendințele limbii franceze, socotind ca mai importante: tendința ordinii progresive a cuvintelor în frază (trăsătură analitică întărită pe măsura reducerii flexiunii) și tendința concentrării semnelor lingvistice (trăsătură sintetică care presupune trecerea de la autonomia cuvîntului la autonomia îmbinării, ca rezultat al întăririi topicii fixe). A negat existența vreunui criteriu obiectiv de apreciere a progresului în limbă, considerînd că analiza lingvistică nu ne arată decît pierderi și achiziții, o oscilare continuă fără o direcție precisă, o evoluție, dar nu un progres. Bally a făcut o

analiză subtilă a procedeelor gramaticale folosite în limbile analitice, în special a fenomenului denumit de el *actualizare* și a mijloacelor gramaticale folosite în acest sens, a *actualizatorilor*. El înțelegea prin „actualizare" individualizarea termenilor propoziției cu ajutorul articolului, al afixelor (de gen, de număr, de caz, de mod, de timp, de persoană, de diateză) sau al determinantelor adjectivale, numerale sau adverbiale. Aceasta ar fi o *actualizare explicită*, mai frecventă în limbile analitice, în corelație cu *actualizarea implicită*, oferită de context. Articolele și afixele sînt specializate pentru acest rol, în timp ce adjectivele, numeralele și adverbele mai au și alte funcții. Servind la exprimarea unor idei determinate, a unor situații concrete, actualizatorii însoțesc permanent, în vorbire, cuvintele care devin termeni ai propozițiilor. De aici el a ajuns la concluzia că nu există cuvinte autonome, izolate, că existența lor depinde de context, de propoziție. Insistînd prea mult pe asemănările dintre fenomenele gramaticale și evidențiind prea puțin diferențele calitative dintre ele, Bally a ajuns să pună pe același plan funcția sufixului cu aceea a prepoziției, compunerea cuvintelor cu îmbinările de cuvinte etc., tinzînd spre izomorfism. Sechehaye a revizuit definițiile unor noțiuni gramaticale și a discutat problema raportului dintre limbă și gîndire. El considera, în opoziție cu Bally, că limba este creația inteligenței și că rolul ei predominant este de a comunica idei și nu sentimente. În contact cu vorbirea, cu viața ea s-a pătruns de unele elemente afective, dar acestea nu i-au putut modifica dezvoltarea. Analizînd limba din punct de vedere psihologic, el a constatat că aceasta cuprinde două categorii de elemente: unele pregramaticale (și extragramaticale), care țin de psihologia individuală, și altele gramaticale, produse de psihologia colectivă. După părerea sa întreaga „organizare" a limbii se adaptează nevoilor gîndirii, iar factorul de evoluție și progres în limbă e reprezentat prin legile abstracte ale logicii. Sechehaye crede că în sintaxă forma nu poate fi ruptă de conținut și că ar trebui să se înceapă cu analiza în ansamblu a unităților sintactice, de la cele mai simple la cele mai complexe (nu numai de la formă sau numai de la conținut). Deși teoretic s-a declarat pentru menținerea opoziției sincronie-diacronie, în practica cercetărilor sale a realizat sinteza celor două metode, arătînd că lingvistica sincronică nu poate explica totul, nu poate depista cauzele schimbărilor și în consecință e nevoie de istoria limbii, trebuie apelat la gramatica istorică. A reușit să evidențieze raporturile dintre limbajul pregramatical și cel gramatical, dintre limbă și vorbire, dintre lingvistica sincronică și cea diacronică, dintre semantică și sin-

taxă, dintre studiul sunetelor și acela al formelor precum și rolul factorului conștient în limbă. Era de părere că orice limbă se învață conștient și cu efort, că de la apariția limbii a existat o alegere conștientă a unor mijloace care aparțineau limbajului natural, că evoluția limbii se produce prin acțiunile conștiente și eterogene ale indivizilor izolați. Limba este astfel o operă colectivă, un rezultat al mai multor creații, interpretări și tendințe cu direcții opuse, fapt care explică amestecul și incoerența din limbă. Ea există în fiecare individ în parte, căci vorbirea individuală cuprinde atît elemente comune tuturor vorbitorilor, cît și trăsături specifice, după apartenența socială, profesiunea și gradul de cultură al vorbitorilor; ea este un fenomen social care antrenează în conștiința individuală, două forțe eterogene: tendința individuală și exigențele vieții sociale cărora li se supun indivizii. În acțiunea individ-societate individul restituie cu dobîndă ceea ce a primit de la societate, iar societatea asigură progresul individual. F r e i, la rîndul său, analizînd greșelile curente din franceza contemporană vorbită, nu condamnă abaterile de la norma lingvistică, ci le explică: ele se produc numai atunci cînd vorbitorul nu găsește în limba normată resurse suficiente pentru a exprima destul de repede și de clar ideile sale (în limbă există forme corecte, dar insuficient de explicite, după cum există forme incorecte, care pot face exprimarea mai clară). Frei a respins cercetarea diacronică (istorică) a limbii, considerînd-o insuficientă pentru explicarea faptelor de limbă; el a explicat aceste fapte exclusiv prin funcțiile limbii, în cadrul unei cercetări sincronice. Neglijînd nevoile vieții sociale, specificul limbilor și al compartimentelor acestora, Frei crede că orice limbă, orice proces de comunicare a ideilor trebuie să răspundă la cinci cerințe esențiale, indiferent de timp sau de loc: nevoia de a ordona semnele lingvistice într-un sistem, după forma sau semnificația lor, cu ajutorul analogiei, al etimologiei populare etc.; nevoia de diferențiere, de clarificare a faptelor; nevoia de economie; nevoia de invariabilitate, de păstrare a semnelor și nevoia de expresivitate. ◇ ~ **structuralist: c.** în lingvistica contemporană, apărut la începutul secolului al XX-lea, care studiază limba independent de sensurile cuvintelor și de istoria societății, văzînd în ea un sistem de relații — fonetice și gramaticale — ce se condiționează reciproc. Se disting *trei ramuri* ale structuralismului lingvistic: structuralismul analitic (inductiv) european, structuralismul analitic (inductiv) american (descriptivismul) și structuralismul non-analitic (deductiv) american — generativ sau transformațional. **A.** S t r u c t u r a l i s m u l a n a l i t i c (i n d u c t i v) e u r o-

p e a n are ca punct de plecare în dezvoltarea sa două lucrări celebre ale lui *Ferdinand de Saussure*: *„Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes"* („Expunere asupra sistemului primitiv al vocalelor în limbile indo-europene"), Leipzig, 1879 și *„Cours de linguistique générale"* („Curs de lingvistică generală"), 1916. Ferdinand de Saussure, considerat fondatorul structuralismului lingvistic european, a elaborat *principiul fundamental al acestui curent cu două corelații*: a) fiecare structură sau unitate lingvistică funcționează în opoziție cu altă structură sau unitate lingvistică; b) structurile sau unitățile limbii pot fi analizate în elemente lingvistice mai mici, în așa-numite trăsături distinctive. Nici un lingvist din epoca respectivă, în care ideea de sistem — ca joc al opozițiilor și al diferențelor — devenise caracteristica principală a lingvisticii europene, nu a exprimat atît de clar principiul sistemului în termenii acestor diferențe și opoziții. Ideile lui Ferdinand de Saussure (semnul lingvistic e o solidaritate între concept și expresie, între idee și imaginea sa acustică; semnul lingvistic are un caracter arbitrar; semnul lingvistic are un caracter psihic; între cele două forme fundamentale ale limbajului — limbă «*langue*» și vorbire «*parole*» există diferențe; între cele două modalități de a privi fenomenul lingvistic — sincronie și diacronie — există, de asemenea, deosebiri; sunetele au o funcție distinctivă etc.) au fost dezvoltate ulterior de o întreagă pleiadă de lingviști europeni, grupați în *adevărate școli* de renume mondial. Astfel: 1) Ş c o a l a l i n g v i s t i c ă d i n G e n e v a (Elveția), reprezentată mai ales de *Antoine Meillet* (1866—1937), *Charles Bally* (1865—1947), *Albert Sechehaye*, *J. Vendryes* (1875—1960), *Henri Frei* (n. 1899) și *R. Godel*, a continuat cu precădere studiul raportului dintre limbă și vorbire, în termenii social-individual. A n t o i n e M e i l l e t a dezvoltat cu rigoare teoria gramaticii comparate și a insistat asupra socialului ca element determinant în istoria limbii și asupra factorilor care permit impunerea sau generalizarea inovațiilor în cadrul vorbirii. La rîndul lui, C h a r l e s B a l l y a pus bazele stilisticii lingvistice, care se ocupă de afectivul și expresivul exprimate în vorbirea considerată ca fapt colectiv. A l b e r t S e c h e h a y e a acordat aceeași atenție psihicului și logicului în funcționarea limbajului precum și mecanismelor sintagmatice din limbaj, concepînd sistemul ca un angrenaj de microsisteme aflate în relații de subordonare și de supraordonare. 2) Ş c o a l a l i n g v i s t i c ă d i n P r a g a (Cehoslovacia), reprezentată mai ales de fondatorii ei *Roman Jakobson*, *Serghei Karcevski* (1884—1955) și *Nikolai Serghecvici Trubețkoi* (1890—1938),

a luat ființă în 1926 și a editat revista „*Travaux du Cercle linguistique de Prague*" („Dezbateri ale Cercului lingvistic din Praga"), 1929. Ea a pus bazele unei noi discipline — fonologia, dînd o formulare coerentă integrală principiilor acesteia; a subliniat trăsătura distinctivă a fonemului, rolul opozițiilor fonologice și ierarhia acestora; a dezbătut problema legilor generale ale limbii și a caracterului sistematic al acesteia, a modificărilor lingvistice, a raportului dintre limbă și societate, dintre sincronie și diacronie, dintre limbă și vorbire, dintre funcție și substanță, dintre compartimentele limbii; a inițiat studiile de tipologie structurală etc. Printre *lingviștii români* care au aplicat în lucrările lor principiile Școlii lingvistice de la Praga se numără: *Sextil Pușcariu, Alexandru Rosetti, Emil Petrovici, Al. Graur, Emanuel Vasiliu* și *Andrei Avram*. 3) Școala lingvistică funcțională reprezentată mai ales de *André Martinet* (n. 1908) și *Roman Jakobson* (n. 1896): primul a dezvoltat o formă specială de analiză lingvistică — lingvistica funcțională și fonologia funcțională, iar al doilea a făcut o nouă descriere a funcțiilor limbajului. 4) Școlile lingvistice din Rusia și din URSS: a) *Școala lingvistică din Kazan*, reprezentată mai ales de *I.A. Baudouin de Courtenay* (1845—1929) și *Mikolai S. Krușevski* (1851—1887), de orientare preponderent fonologică, a conturat conceptul de „fonem" și a făcut net distincția între limbă — ca fapt social și vorbire — ca fapt individual, între cercetarea aspectului evolutiv (diacronic) și cea a aspectului contemporan (sincronic) al limbii; b) *Școala lingvistică din Petersburg*, reprezentată mai ales de *L.V. Șcerba* (1880—1944), *L.P. Jakubinski, E.D. Polianov, A.A. Reformatski, V.V. Vinogradov* (1895—1969) și *S.B. Bernștein*, a fost influențată direct de cea din Kazan. Abordînd funcțional fenomenul lingvistic, ea a influențat, la rîndul ei, analiza fenomenului literar și a constituit una dintre premisele importante ale mișcării formaliștilor ruși, la organizarea căreia a contribuit foarte mult și *Roman Jakobson*. În 1917 a înființat „Societatea pentru studiul limbajului poetic". c) *Școala formaliștilor (formală)*, reprezentată prin membrii „Societății pentru studiul limbajului poetic" din Petersburg — *V. Șkloski, A. Brik* și *L. Iakubinski;* prin aceia ai „Cercului lingvistic" din Moscova — *R. Jakobson* și *G. Vinokur;* prin colaborarea cercetătorilor *B. Eihenbaum, I. Tinianov*, „(1894—1943), *B. V. Tomașevski* (1890—1957), *V. Propp, V.M. Jirmunski* (1891—1971) și *V.V. Vinogradov*. Ea a fost profund influențată de lucrările lingvistului rus *I.A. Baudouin de Courtenay*. Reprezentanții acestei școli porneau de la ideea că limbajul poeziei (al

literaturii artistice, în general) reprezintă un sistem de comunicare cu totul deosebit de cel constituit de limba comună, deoarece fiecare cuvînt din acest limbaj dă impresia că se naște din nou. În consecință, ei socoteau că singura sarcină adecvată a cercetării literare ar fi studierea procedeelor de realizare a formei, conținutul social și ideologic al literaturii fiind obiectul altei discipline. d) *Școala lingvistică din Moscova*, reprezentată mai ales de *Filip Fcodorovici Fortunatov* (1848—1914), *Roman Jakobson* și *A.A. Șahmatov*, a adus în discuție problema distincției dintre sincronie și diacronie, a raportului dintre psihologic și lingvistic, a selecției criteriilor de analiză a limbajului. În 1915/1916 a înființat „Cercul lingvistic din Moscova", al cărui cofondator și prim președinte a fost Roman Jakobson (între 1915—1920). Printre lingviștii sovietici care s-au ridicat în ultimii 30 de ani, sub influența acestei școli, se remarcă: *O.S. Kulaghina*, *A.N. Kolmogorov* (n. 1903), *V.A. Uspenski*, *V.V. Ivanov*, *K.L. Dobrușin* și *I.I. Revzin*. Aceștia au dezvoltat teoria modelării matematice a gramaticii de tip analitic prin metode cantitative. În mod deosebit se remarcă *S.K. Șaumian*, prin tratarea raportului dintre model și obiectul modelat și prin stabilirea deosebirii dintre fonemul concret și sunetul concret; dintre fonemul abstract și sunetul abstract. 5) Școala lingvistică din Copenhaga (Danemarca) e reprezentată mai ales de *Vigo Brøndal* (1887—1942) și *Louis Hjelmslev* (1899—1965). Brøndal s-a orientat spre categoriile logicii și a dezvoltat teoria opozițiilor, extinzînd-o de la domeniul fonologiei la domeniul morfologiei și al semanticii; a dezbătut problema relațiilor în cadrul sistemului, raportul dintre limbă și vorbire, dintre conținut (substanță) și formă (structură). El a înființat, în 1934, împreună cu Hjelmslev, „Cercul lingvistic din Copenhaga". Hjelmslev a pus bazele glosematicii (știința „glossemelor", a unităților invariante sau reductibile ale limbii), a propus un ansamblu de principii de care trebuie să asculte construirea unei teorii a limbajului, a dat o descriere coerentă a tipurilor de relații lingvistice din cadrul structuralismului analitic, a procedat la divizarea sensului lexical în trăsături semantice, distinctive, a luat în discuție raportul dintre limbă și societate, dintre conținut și expresie (cele două laturi ale semnului lingvistic); a adoptat o serie de termeni noi pentru a preveni confuziile cu conceptele și categoriile tradiționale, a apropiat lingvistica de matematică, încadrînd-o în rîndul științelor exacte etc. Printre *lingviștii români* care au discutat, au adoptat și au dezvoltat metodele glosematicii (în special în definirea tipurilor de relații, în nuanțarea procedeelor de segmentare și în descrierea opoziții-

lor prin relația de neutralizare dintre termeni) figurează: *Ion Coteanu, Emanuel Vasiliu, Andrei Avram, Valeria Guțu-Romalo, Sorin Stati, Paula Diaconescu, Solomon Marcus, Maria Manoliu-Manea* și *Liliana Ionescu*. 6) Școala lingvistică din Londra (Anglia), reprezentată de *John Rupert Firth* (1890—1960) și *M.A.K. Holliday*, a acordat o mare atenție ierarhiei nivelurilor limbii și lingvisticii aplicate (în special în predarea limbii engleze). **B.** Structuralismul analitic (inductiv) american are ca punct de plecare în dezvoltarea sa lucrările etnologului și lingvistului american *Franz Boas* asupra culturii și limbilor populațiilor indiene din America, iar ca reprezentanți străluciți pe *Edward Sapir* (1884—1939) și *Leonard Bloomfield* (1887—1949), întemeietori ai Școlii lingvistice din Yale (ai descriptivismului american). Aceștia au imprimat cercetărilor proprii un caracter predominant sincronic (descriptiv), explicabil prin orientarea tehnicistă a gîndirii lor, prin necesitatea de a studia, compara și clasifica limbile idigene necunoscute ale Americii (în majoritate fără atestări istorice și fără scriere). Edward Sapir a dezvoltat studiul tipologic al limbilor, bazat pe identități de structură, a schițat principiile tipologiei morfologice a acestora, a insistat asupra caracterului psihic al sunetului, asupra valorii psihologice a elementelor fonetice, a propus criterii de clasificare a faptelor de structură lingvistică (gramaticală), a studiat legăturile complexe ale limbii cu gîndirea și realitatea istorică, a subliniat legătura dintre caracterul simbolic și caracterul expresiv al limbajului etc. Leonard Bloomfield a explicat mecanismul comunicării, considerînd-o un lanț de stimuli și reacții (în relația om-natură stimulii sînt nelingvistici, iar reacțiile — lingvistice sau nelingvistice; în relația om-om, stimulii — ca și reacțiile — sînt fie de natură lingvistică, fie de natură nelingvistică), a scos în evidență importanța poziției (în lanțul lingvistic) în definirea unităților lingvistice etc. Pe lîngă acești doi mari lingviști, printre figurile marcante ale descriptivismului american, care aparțin Școlii lingvistice din Yale, se numără: *B. Bloch, G.L. Trager, Ch. Hockett, E.A. Nida, Ch. C. Fries, R.A. Hall, A.A. Hill, Rulon S. Wells* și *K.L. Pike* (care au pus bazele gramaticii constituenților imediați), *R.S. Pittman, S. Schatman* și *Zellig S. Harris* (care a reușit să dea forma cea mai riguroasă și mai coerentă analizei distribuționale, marcînd în acest fel trecerea spre analiza transformațională). În *lingvistica românească*, cercetătorii care au aplicat în studiul fonologiei, al morfologiei (al categoriilor gramaticale și al clasificării părților

de vorbire), al dialectologiei și al sensurilor lexicale analiza distribuțională sînt: *Emanuel Vasiliu, Paula Diaconescu, Valeria Guțu-Romalo, Maria Manoliu-Manea* și *Matilda Caragiu-Marioțeanu*. **c.** Structuralismúl non-analitic (deductiv) american — generativ sau transformațional, reprezentat mai ales de *Noam Chomsky, Moris Halle, Paul Postel, J.J. Katz, Robert B. Lee, Ch. Fillmore* și *Robert D. King*, pune accentul pe modelarea dinamică matematică, pe nivelul structurii frazei și al transformărilor, pe nivelul semantic și cel fonologic etc. În *lingvistica românească* s-au impus ca transformaționaliști *Emanuel Vasiliu, Sanda Golopenția-Eretescu, Laura Vasiliu, Mihaela Mancaș, Liliana Ionescu, Gabriela Pană-Dindelegan, Ileana Vinceuz, Mihaela Cîrstea, Maria Tufescu* etc. ◇~ **etnolingvístic: c.** apărut în deceniul al treilea al secolului nostru în lingvistica din S.U.A. Bazele sale au fost puse de *Edward Sapir* (1884—1939) prin lucrarea „*Language. An introduction to the study of speech*" („Limbaj. Introducere în studiul limbii"), New York, 1921. Pe lîngă problemele de lingvistică cu caracter tehnic (analiza sunetelor, categoriile gramaticale, procedeele gramaticale, clasificarea morfologică a limbilor etc.) acesta discută și probleme de teorie a limbii (definiția limbajului, legătura dintre limbă și societate, dintre limbă și gîndire, influența reciprocă a limbilor etc.). După părerea sa limba e un produs al societății și o funcție a culturii. Din punctul de vedere al structurii nu există diferențe tranșante între o limbă de civilizație și o limbă primitivă, deoarece fiecare dispune de un sistem fonetic, fiecare asociază elementele sonore cu diferite concepte, fiecare poate exprima formal diverse raporturi etc. Sapir consideră că între rasă (fenomen biologic) și limbă (fenomen social) nu există o legătură directă; la fel între limbă și cultură, deoarece tipul rasial, cel cultural și cel lingvistic nu sînt obligatoriu paralele, ariile lor de răspîndire încrucișîndu-se în majoritatea cazurilor (limbi înrudite pot fi purtătoare ale unor culturi diferite, după cum aceeași limbă poate exprima culturi diferite). Istoria culturii este pentru Sapir o suită complexă de schimbări cantitative, o alternanță de achiziții și pierderi, iar evoluția limbii o suită de schimbări formale, fără legătură cu conținutul. El afirmă că fiecare limbă ar avea un model propriu, neschimbător, de esență nematerială, care funcționează ca un mecanism psihologic în afara istoriei limbii și care dă elementelor lingvistice concrete o anumită formă și le indică direcția schimbărilor. Acest model reprezintă o caracteristică de bază a limbii, găsindu-se atît în sistemul fonetic (unde determină numărul fonemelor, relațiile dintre ele și funcționarea sistemului fonologic și rămîne intact chiar după schim-

barea conținutului fonetic), cît și în sistemul gramatical al acesteia. După părerea sa modelul lingvistic făurește geniul structural al unei limbi, specificul ei; el este în mare măsură de-sinestătător și prin el se dezvăluie modelul cultural al unei societăți. ◇ ~ **semanticíst: c.** idealist în lingvistica contemporană, apărut la începutul secolului al XX-lea, care susține că principala problemă a filozofiei ar fi limba, pe care o identifică cu logica și cu realitatea obiectivă, înlocuind cercetarea științifică a realității prin analiza formală a sensului cuvintelor. Cei mai de seamă reprezentanți ai acestui **c.** sînt: *Rudolf Carnap,* filozof german, *Chase Stuart,* filozof american și *Read Brain,* filozof englez. Ei consideră limba un ansamblu de simboluri convenționale, de complexe sonore pe care oamenii le înțeleg diferit și cărora le atribuie, individual și arbitrar, după împrejurări, semnificații diferite, în raport cu gradul lor de cultură și cu mediul social în care activează (de aici și concluzia falsă că aceasta ar fi cauza principală a neînțelegerilor între oameni, a conflictelor sociale și naționale). Ei recomandă îndepărtarea cuvintelor abstracte din limbă, deoarece — spre deosebire de cele concrete care desemnează obiecte reale — acestea desemnează simboluri, ficțiuni, obiecte ireale, creînd neajunsuri societății, împiedicînd cunoașterea. Răsturnînd raporturile reale dintre limbă și gîndire, dintre limbă și societate ei afirmă că în evoluția societății, în organizarea acesteia factorul determinant nu este existența socială, ci gîndirea umană, felul de a gîndi al unui popor, influențat la rîndu-i de limba pe care acesta o vorbește. Semanticiștii își propun crearea unei teorii generale a semnelor fără legătură cu limbile reale, fără raportare la procesul comunicării. ◇ ~ **latiníst: c.** apărut în lingvistica și în filologia românească din secolul al XIX-lea, continuator al unor idei ale Școlii ardelene pînă în 1880. Reprezentanții săi — *August Treboniu Laurian, Timotei Cipariu, I.C. Massim, Aron Pumnul, G. Barițiu, G. Săulescu, G. Munteanu, I. Hodoș, A.M. Marienescu, I.G. Sbiera* etc. — animați de dorința patriotică de a continua ideile înaintașilor (Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și I. Budai-Deleanu) și de a demonstra multilateral, împotriva falselor și tendențioaselor teorii, latinitatea poporului român și a limbii sale, au ajuns la unele exagerări, combătute de scriitorii și criticii literari ai epocii (Alecu Russo, C. Negruzzi, V. Alecsandri, Al. Odobescu, B.P. Hasdeu, I.L. Caragiale și mai ales Titu Maiorescu). Pornind de la teza că limba română este o limbă „stricată", promotorii acestui **c.** s-au străduit să o reapropie de latină și să demonstreze puritatea ei integrală prin unele măsuri arbitrare: eliminarea cuvin-

telor străine din limbă și înlocuirea lor cu termeni reînviați din textele noastre vechi, luați direct din dicționare latinești sau formați special din elemente latine (ca de exemplu: *de părete frecătoriu* pentru *chibrit* și *de gît legău* pentru *cravată*); modificarea formei cuvintelor de origine latină, pentru a le apropia de forma originară, sau modificarea structurii unor cuvinte străine, pentru a le apropia de latină (ca de exemplu: sl. *Slatina* a fost modificat în *Stelatina*, pentru a demonstra că vine de la lat. *Stella Latina;* sl. *război* în *răzbel* — cum a circulat multă vreme chiar și în limba populară —, pentru a demonstra că vine de la lat. *bellum* „război"; sl. *nărav* în *morav*, pentru a demonstra că vine de la lat. *mos, moris* „obicei" etc.); promovarea principiului etimologic în ortografie (se scria *tierra* în loc de *țară* iar sunetul „î" era notat diferit: *mênă* „mînă" *vênt* „vînt", *rîu*, „rîu", *rônd* „rînd", *gût* „gît" etc.); elaborarea de dicționare, gramatici și sisteme ortografice latinizante etc. În felul acesta ei riscau să ajungă la o limbă și la o scriere cu totul artificiale, un exemplu în acest sens fiind *„Dicționarul limbii române"* alcătuit de Laurian și Massim, în colaborare parțială cu Bariț și Hodoș. În ciuda acestor neajunsuri și greșeli, în ciuda influenței negative a activității lor în epocă (iar mai tîrziu asupra unor scriitori minori și asupra unor publicații), latiniștii au contribuit la cercetarea legilor fonetice ale limbii române; pasiunea lor pentru identificarea unor termeni latini în vechile texte românești a stimulat interesul pentru cultura și literatura noastră medievală; unele dintre cuvintele introduse forțat în dicționarul amintit au devenit neologismele de mai tîrziu ale limbii române; au contribuit la generalizarea scrierii cu caractere latine; au adus noi argumente în sprijinul originii latine a limbii și poporului român; Cipariu a pus bazele editării vechilor texte românești și ale gramaticii istorice a limbii noastre; Laurian a publicat o gramatică românească și, împreună cu N. Bălcescu, a condus publicația „Magazin istoric pentru Dacia"; Pumnul a dat prima istorie a literaturii române în texte; Marienescu și Sbiera au publicat importante culegeri de folclor etc. ◇ ~ **istorico-popular: c.** apărut sub influența ideilor Școlii ardelene spre jumătatea secolului al XIX-lea (1840—1870) în rîndurile scriitorilor din acea epocă. Astfel, *M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, C. Negruzzi, Alecu Russo* și *V. Alecsandri* au determinat, prin scrierile lor, o nouă orientare a limbii noastre literare: ei au susținut ideea unei limbi literare care să aibă la bază limba vorbită de popor și limba scrisă a cărților vechi, subliniind necesitatea neologismului impus de cultura modernă.

CURSIVITÁTE, s.f. (< *cursiv*, cf. fr. *cursif*, lat. *cursivus* +

suf. *-itate*): caracteristică a citirii, scrierii și vorbirii, însușirea acestora de a fi cursive.

„CUVINTE ȘI LUCRURI", s.n. + + conj. + s.n. (cf. lat. *conventus* „adunare", *conventum* „înțelegere" și *lucrá*, prin derivare regresivă); metodă aplicată de lingvistul elvețian *E. Tappolet* la sfîrșitul secolului trecut în cercetarea dialectală (cf. germ. „Wörter und Sachen"), prin care se studiază cuvintele (istoria, evoluția lor fonetică și semantică etc.) în strînsă legătură cu lucrurile sau obiectele pe care acestea le denumesc (în legătură cu perfecționarea lor, cu călătoria lor de la o regiune la alta, cu influențele pe care le suferă etc.).

CUVÎNT (VÓRBĂ, VOCÁBULĂ), s.n. (cf. lat. *conventus* „adunare, întrunire", *conventum* „înțelegere"): unitate lexicală alcătuită dintr-un complex sonor și un sens (sau un complex de sensuri) susceptibilă de o întrebuințare gramaticală; unitate lexicală de bază a vocabularului unei limbi. ◇ ~ **moștenit: c.** rămas într-o limbă din limba de bază sau din limbile care s-au încrucișat pentru a da naștere unei limbi noi. În limba română avem **c.** moștenite din limba latină și din limba geto-dacilor (substrat): *casă, bun, doi, cu, meu, acesta, cine, altul, nimeni, cînta, afară, zău, la, că* etc. (din latină); *barză, mînz, sîmbure, viezure, aprig, creț, răbdare, scăpăra, zburda* etc. (din substrat). ◇ ~ **împrumutat: c.** luat dintr-o altă limbă, după formarea limbii care împrumută. În limba română sînt multe **c.** împrumutate, în epoci diferite: *mîncă, viteaz, sută, hrăni, razna, of* (din vechea slavă); *oraș, viclean, cheltui, musai* (din maghiară); *zambilă, murdar, tiptil, bre, haide* (din turcă); *hîrtie, ieftin, lipsi, agale* (din neogreacă); *cartof, fain, absolvi* (din germană); *diviziune, dinamic, milion, explica, alo, contra, or* (din franceză) etc. ◇ ~ **neológic: c.** împrumutat dintr-o limbă străină la o dată nu prea îndepărtată (pentru limba română începînd cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea și pînă azi sau creat relativ recent prin mijloace proprii). De exemplu: *abator* (cf. fr. abbatoir), *agrotehnică* (cf. rus. agrotehnika), *captiv* (cf. fr. captif, lat. captivus), *campionat* (cf. it. campionato), *contrabandă* (cf. it. contrabbando), *interval* (cf. fr. intervalle, it. intervallo, lat. intervallum), *interveni* (cf. it. intervenire, fr. intervenir), *memoric* (cf. lat. memoria, it. memoria, fr. mémoire), *termos* (cf. germ. Thermosflasche), *forjor* (< fr. forgeur), *matriței* (< matriță + suf. -er) etc. ◇ ~ **creát (formát): c.** apărut pe terenul unei limbi pe baza derivării, compunerii sau conversiunii. De exemplu: *copilaș, mărișor, îmbunătăți, șoimește, morțiș* etc.; *bună-cuviință, binevoitor, doisprezece, al douăzecilea, însumi, acestălalt, cel ce, oricine, nici unul, binevoi, deodată, întotdeauna, despre, de pe la,*

așadar, deoarece, ca să etc.; *binele, semănatul, tremurînda, vestită, dedesubtul, înaintea* etc. ◇ ~ **-bază (primitiv): c.** care servește ca element de bază, ca punct de plecare în formarea altor cuvinte. De exemplu: *copil, mare, bun, șoim, mort* din cuvintele derivate, date ca exemple mai sus. **C.-bază** poate fi simplu (moștenit sau derivat) sau compus, în uz sau integrat în expresii, literar sau regional, la singular sau la plural, identificabil sau neidentificabil în limba română: *asculta* în *ascultător, butoi* în *butoiaș; într-un* în *întruni, într-un chip* în *întruchipa; braț* în *îmbrățișa, piez* în *pieziș; hotar* în *hotarnic, morocănit* în *morocănos; clește* în *încleșta, colțuri* în *colțuros; amorți* în *amorțeală, moale* în *moleșit* etc. ◇ ~ **derivát: c.** obținut prin derivare cu sufixe sau cu prefixe de la un alt **c.** De exemplu: *copilandru* (< copil + suf. -andru), *bunicel* (< bun + suf. -icel), *înstrăina* (< pref. în- + străin + suf. -a), *vulturește* (< vultur + suf. -ește), *prefacere* (< pref. pre- + facere) etc. ◇ ~ **denominatív: c.** derivat de la un nume — de la un substantiv sau de la un adjectiv. De exemplu: *copilărie* (< copil + suf. -ărie), *roșii* (< roșu + suf. -i), *stegar* (< steag + suf. -ar), *tărișor* (< tare + suf. -ișor) etc. ◇ ~ **mobíl: c.** nou obținut prin procedeul mobilului (obișnuit, un substantiv) adică prin sufixație mobilă. De exemplu: *gîscan* (< gîscă + suf. -an), *vulpoi* (< vulpe + suf. -oi), *casieră* (< casier + suf. -ă), *doctoriță* (< doctor + suf. -iță), *tigroaică* (< tigru + suf. -oaică) etc. ◇ ~ **simplu: c.** alcătuit dintr-un singur element formant: *om, roșu, noi, trei, trece, așa, vai, pe, să* etc. ◇ ~ **compús: c.** alcătuit prin compunere din două sau mai multe elemente formante distincte (de obicei părți de vorbire). De exemplu: *bunăstare, gura-leului, gură-cască, cîine-lup, buhai-de-baltă, redactor-șef, galben-deschis, sud-american, macedoromân, gastrointestinal, douăzeci, înșine, aceastălaltă, cei ce, oricare, nici una, binemerita, dedesubt, înspre, de pe lîngă, ci și* etc. ◇ ~ **monosilábic: c.** format dintr-o singură silabă. De exemplu: *sat, gri, doi, tu, cînt, sus, oi, cu, să* etc. ◇ ~ **bisilábic: c.** format din două silabe. De exemplu: *tată, galben, patru, nostru, trece, astfel, haide, despre, încît* etc. ◇ ~ **trisilábic: c.** format din trei silabe. De exemplu: *bunică, violet, douăzeci, cestălalt, scrisese, departe, deasupra, întrucît* etc. ◇ ~ **tetrasilábic: c.** format din patru silabe. De exemplu: *facultate, violaceu, treisprezece, acestălalt, veniseră, niciodată, împrejmuit, deoarece* etc. ◇ ~ **pentasilábic: c.** format din cinci silabe. De exemplu: *cumințenie, comensurabil, nouăsprezece, practicaseră, odihnioară* etc. ◇ ~ **polisilábic: c.** format din mai multe silabe. De exemplu: *perspicacitate, interminabil, paisprezece, ceastălaltă, decalcifiindu-se, literalmente, dindărătul, deoarece* etc. ◇ ~ **imparisilábic: c.** care nu păstrează același număr de silabe în cursul

flexiunii (obișnuit, un substantiv sau un adjectiv în limba latină). De exemplu: N.V. *miles* („ostaș"), *tener* („tînăr"); G. *militis, teneri*; D. *militi, tenero*; Ac. *militem, tenerum*; Abl. *milite, tenero*. ◇ ~ **parisilábic: c.** care-și păstrează numărul silabelor în cursul flexiunii (obișnuit, un substantiv sau un adjectiv în limba latină). De exemplu: N.V. *civis* („cetățean"), *niger* („negru"); G. *civis, nigri*; D. *civi, nigro*; Ac. *civem, nigrum*; Abl. *cive, nigro*. ◇ ~ **omofón: c.** pronunțat asemănător cu un alt cuvînt, dar scris diferit de acesta. De exemplu: engl. *peace* („pi:s") „pace" și *piece* („pi:s") „bucată"; *unsoare — un soare, omisiune — o misiune, ocupă — o cupă, otavă — o tavă* etc. ◇ ~ **omofórm: c.** care se pronunță și se scrie la fel cu un alt cuvînt; formă izolată din cadrul unei părți de vorbire, care coincide ca pronunțare și ca scriere cu forma unei alte părți de vorbire. De exemplu: *care* (substantiv neutru plural) — *care* (pronume relativ), *dar* (substantiv neutru singular) — *dar* (conjuncție coordonatoare adversativă) etc. ◇ ~ **omográf: c.** scris la fel cu un alt cuvînt, dar pronunțat diferit de acesta. De exemplu: *cásă — casă, másă — masă, véselă — veselă* etc. ◇ ~ **accentuát: c.** scos în evidență, în cadrul propoziției, cu ajutorul accentului. De exemplu: „*A mea* a fost izbînda și *aci* îmi voi așeza eu locuința" (Al. Odobescu); „Are *neasemuit* farmec pădurea. I-am cunoscut *toate* potecile și *toate* desișurile" (Z. Stancu). ◇ ~ **oxitón: c.** accentuat pe ultima silabă. De exemplu: *baclavá, canavá, chimonó, rămureá, revení, trecú, coborí* etc. ◇ ~ **paroxitón: c.** accentuat pe penultima silabă. De exemplu: *albástru, artéră, depárte, fiecáre, împrejúrul, petréce* etc. ◇ ~ **proparoxitón: c.** accentuat pe antepenultima silabă. De exemplu: *acéstora, armátele, luptáseră, roșiétică* etc. ◇ ~ **neaccentuát: c.** nereliefat prin accent în cadrul propoziției. De exemplu: „Acolo *este țara mea* / Și *neamul meu cel românesc*" (I. Nenițescu). ◇ ~ **cu conținut noțional: c.** care are la bază o noțiune în jurul căreia s-a format un sens. Sînt considerate cuvinte cu noțiuni substantivele, adjectivele, numeralele, pronumele, verbele și adverbele: *băiat, frumos, cinci, acesta, a cînta, bine* etc. ◇ ~ **fără conținut noțional: c.** lipsit de noțiune, deoarece aceasta s-a atrofiat prin abstractizarea și gramaticalizarea cuvîntului. El poate avea, în schimb, fie o semnificație gramaticală (cum este articolul), fie o semnificație lexicală foarte abstractă și foarte slabă (cum sînt prepoziția și conjuncția), fie o putere semantică de sugerare a stărilor emoționale și voliționale sau de evocare prin imitare aproximativă a sunetelor și a zgomotelor (cum este interjecția): *-l, -a, cu, de, că, să, ah!, hai, na, poc!, zdup!* etc. ◇ ~ **concrét: c.** care posedă un conținut reprezentabil în planul senzorial. De exemplu: *băiat, pom, dulce,*

negru, fluiera, fulgera etc. ◇ ~ **abstract: c.** care posedă un conținut nereprezentabil în planul senzorial. De exemplu: *cinste, curaj, iscusit, înțelegător, doi, zece, voi, ei, gîndi, părea, atît, parcă, fără, prin, și, dar* etc. ◇ ~ **depreciativ (peiorativ): c.** cu sens nefavorabil; **c.** care sugerează o atitudine de dispreț, de lipsă de considerație, de batjocură. De exemplu: *contopist* („funcționar mărunt"), *troglodit* („om grosolan", „om necivilizat"), *nătăfleț* („om tont", „om nătîng"), *zurbagiu* („om scandalagiu") etc. Sensurile nefavorabile ale acestei categorii de cuvinte se datoresc insistenței asupra însușirii obiectelor, metaforei, nepotrivirii de gen dintre termenul-bază și derivat, contextului social, împrejurării particulare etc. Adeseori rolul sufixelor lexicale în sublinierea acestui sens este evident: *bărbățoi, fățoi, articolaș, gazetăraș, avocățel, mămăligar, panglicar, opincar, băgăreț, plîngăreț* etc. ◇ ~ **echivóc: c.** ambiguu; **c.** care poate fi interpretat în mai multe feluri într-un context dat. De exemplu: *rîs, umbrele, haină* etc. (v. *echivóc.*). ◇ ~ **ambiguu:** v. *cuvînt echivoc.* ◇ ~ **monosemántic (univóc): c.** care dispune de un singur sens lexical. De exemplu: *avion, catarg, rîndunică, zăpadă, curajos, violet, saluta, vorbi, aici, repede, ura!* etc. ◇ ~ **polisemántic (plurivóc): c.** care dispune de mai multe sensuri lexicale. De exemplu: *acord, babă, carte, deschide, inimă, nod, bun, cald, ah!* etc. **C.** *polisemantic* dispune de mai multe corpuri fonetice identice reunite printr-o caracteristică semantică comună (sem). De exemplu: caracteristica semantică „scălda", „spăla" leagă formele *băi* („scalde"), *băi* („scăldători"), *băi* („camere de spălat") și *băi* („localități cu instalații speciale destinate curei balneare"). ◇ ~ **atestát: c.** care figurează într-un text specific unei limbi de bază; **c.** a cărui existență poate fi dovedită. Pentru limba latină cele mai multe cuvinte sînt atestate: *acus* (> rom. *ac*), *aduncus* (> rom. *adînc*), *ego* (> rom. *eu*), *quattuor* (> rom. *patru*), *cantare* (> rom. *cînta*), *quando* (> rom. *cînd*), *de* (> rom. *de*), *si* (> rom. *și*) etc. ◇ ~ **neatestát: c.** care nu figurează într-un text specific unei limbi de bază; **c.** a cărui existență nu poate fi dovedită (de multe ori lingviștii „reconstruiesc" cuvintele neatestate, cu aproximație sau cu exactitate, orientîndu-se după formele evoluate care le moștenesc în limbile înrudite ce derivă din limba de bază). Multe cuvinte din limba latină sînt neatestate: **accubiliare* (> rom. *a se aciua*), **amnisticare* (> rom. *amesteca*), **appensare* (> rom. *apăsa*), **arrectare* (> rom. *arăta*) etc. Din cele 886 de cuvinte latine neatestate și reconstruite de lingviști, consemnate în dicționarele noastre etimologice, 100 au fost deja depistate în diferite texte latine: *abattere* (> rom. *abate*), *battitura* (> rom. *bătătură*), *capitina* (> rom.

căpățînă), *dispartire* (> rom. *despărți*), *frictura* (> rom. *friptură*), *sanitosus* (> rom. *sănătos*) etc. ◇ ~ **literár: c.** cu circulație în limba literară; **c.** care aparține limbii literare. De exemplu: *albic, albastru-închis, cartof, floarea-soarelui, grămadă, serpentină, sfîșia, se urcă, zăpadă* etc. ◇ ~ **regionál (dialectál): c.** cu circulație într-un dialect sau într-un grai; **c.** care aparține unui dialect sau grai. De exemplu: *ciupă* („albie"), *civil* („albastru-închis"), *crumpenă* sau *picioică* („cartof"), *răsărită* („floarea-soarelui"), *cladă* („grămadă"), *cîrjoaie* („serpentină"), *cîrnosi* („sfîșia"), *se aburcă* („se urcă"), *nea* sau *omăt* („zăpadă") etc. ◇ ~ **populár: c.** cu circulație în mai multe dialecte sau grăiuri. De exemplu: *civilie* („viață de om civil"), *covăscală* („plămadă"), *crîșca* („scrîșni"), *cuțitaș* („briceag"), *culmiș* („culme"), *cumătru* („naș"), *cușmă* („căciulă") etc. ◇ ~ **argótic: c.** de argou. De exemplu: *mardeală* („bătaie"), *mangleală* („furt"), *ciripi* („deshunța") etc. (v. și *argóu*). ◇ ~ **de jargon: c.** pretențios de origine străină cu circulație îngustă, neasimilat de limba uzuală, folosit cu scopul de a impresiona pe interlocutor. De exemplu: *mersi* („mulțumesc"), *șarmant* („încîntător") etc. (v. și *jargón*). ◇ ~ **uzuál: c.** folosit în mod curent, obișnuit; **c.** care este în uz: *casă, masă, pîine, apă* etc. ◇ ~ **familiár: c.** care exprimă un anumit grad de intimitate, care este obișnuit într-un mediu intim. De exemplu: *adușica* („acum"), *cumvașilea* („cumva"), *cuscrenie* („înrudire"), *cutărică* sau *cutăriță* („un oarecare", „cinevа") etc. ◇ ~ **rar: c.** folosit cu totul întîmplător, în anumite împrejurări. De exemplu: *adagiu* („maximă"), *admirare* („admirație"), *admisibilitate, cutezanță* („curaj"), *cusurgiu* („cîrciotaș"), *cusătorească* („croitoreasă"), *cuscută* („torțel") etc. ◇ ~ **învechít (arhaíc): c.** care nu mai este folosit în limba actuală; **c.** care a ieșit din uz: *adamască* („stofă de mătase cu fiori"), *cîrcserdar* („comandant de poteră"), *credincer* („om de încredere"), *crezămîntul* („crezare"), *crîncenie* („cruzime"), *curteni* („a face curte"), *cursoare* („curent"), *cumplitate* („zgîrcenie"), *cúcură* („tolbă de săgeți") etc. ◇ ~ **expresív: c.** care exprimă ceva în mod viu, sugestiv, plastic, elocvent. De exemplu: *vaduri, vuiet, cărări, vatră, vreascuri, vreme, jale, tîrzie* etc. din poezia „Mama" de George Coșbuc. ◇ ~ **poétic: c.** folosit de obicei în poezie, datorită expresivității sale. De exemplu: *pămînt, vînt, ape, vatră, dor* etc. ◇ ~ **téhnic: c.** care se referă la tehnică; **c.** propriu unei ramuri științifice sau tehnice, care denumește o noțiune dintr-un domeniu științific sau tehnic. De exemplu: *accelerator, accelerometru, balansoar, branșament, cartogramă, ciclotron, deversor, ecluză, filament, filtru, granulator* etc. ◇ ~ **flexíbil: c.** care-și schimbă forma pentru a putea exprima diferite raporturi

gramaticale. De exemplu: *o casă, unei case.* Sînt **c.** *flexibile*: substantivul, articolul, adjectivul, numeralul, pronumele și verbul. ◇ ~ **declinábil: c.** care se poate declina. De exemplu: substantivul, adjectivul, numeralul, pronumele și articolul. ◇ ~ **neflexíbil: c.** care nu-și schimbă forma pentru a putea exprima diferite raporturi gramaticale. De exemplu: *totdeauna, bravo!, peste, că.* Sînt neflexibile: adverbul, interjecția, prepoziția și conjuncția. ◇ ~ **nedeclínábil: c.** care nu se poate declina. De exemplu: adjectivele invariabile (așa, asemenea, atare; ditamai, coșcogeamite; gri, bej, maro etc.), pronumele interogativ-relativ *ce,* pronumele nehotărîte compuse care au în structură pronumele interogativ-relativ *ce* (fiece, oarece, orice, ceva), pronumele negativ *nimic,* unele grupe de numerale (distributive: cîte unu, cîte doi, cîte trei etc.; colective: tustrei, tuspatru etc.; adverbiale: o dată, de două ori, de trei ori etc.). ◇ ~ **imitativ (onomatopéic): c.** care imită un sunet sau un zgomot natural, un sunet emis de om, de animale, de păsări sau de insecte. De exemplu: *bîldîbîc!, zdup!, vîjj!, sforr!, ham!, cotcodac!, fîrr!* etc. ◇ ~ **exclamatív: c.** care sugerează prin conținutul său o anumită stare sufletească, beneficiind și de o punctuație corespunzătoare acesteia sau care ajută, prin topica și intonația sa, la realizarea unor propoziții exclamative. Sînt considerate **c.** *exclamative,* prin excelență, interjecțiile care sugerează stări fizice și emoționale: *ah!, au!, ehe!, of!, oleoleo!, oho!, ptiil, vai!* etc.; adjectivul interogativ *ce* și adverbele interogative *ce* și *cît*: „*Ce* om era! *Ce* caracter desăvîrșit avea!" „*Ce* repede trece vremea!"; „*Cît* de frumoși sînt anii tinereții!". Uneori, adverbul *ce* este urmat de prepoziția *de* cu sens adjectival cantitativ: „*Ce de* oameni s-au adunat în centru!". ◇ ~ **pozitív: c.** care sugerează prin conținut și formă ideea de afirmare a persoanei, a lucrului sau a circumstanței sau care ajută, în calitate de răspuns la o întrebare, la afirmarea acțiunii verbului predicat din propoziția interogativă. Sînt considerate **c.** *pozitive* adverbele cu conținut afirmativ: *da, desigur, firește, întocmai, negreșit* etc. ◇ ~ **negatív: c.** care sugerează prin conținutul lui lexical ideea de negare a persoanei, a lucrului sau a circumstanței sau care ajută la negarea acțiunii verbului predicat dintr-o propoziție. Sînt considerate **c.** *negative* pronumele și adjectivele negative și adverbele cu conținut negativ: *nimeni, nimic, nici unul, nici una, nici un, nici o; nu, ba, nicidecum, niciodată, nicicum, niciunde, nicicînd, nicăieri* etc. ◇ ~ **interogatív.: c.** care ajută la formularea unei întrebări sau a unei propoziții interogative. Sînt considerate **c.** *interogative* pronumele și adjectivele interogative și adverbele interogative: *care?, cine?, ce?,*

cît?, cîtă?, cîți?, cîte?, cînd?, unde?, încotro?, cum?, cît?. ◇ ~ **întăritór: c.** care ajută la subliniera mai pregnantă a unei anumite idei prin așezarea sa lîngă cuvîntul care exprimă această idee. Sînt considerate **c.** *întăritoare* pronumele și adjectivele de întărire și adverbele de mod de precizare sau de întărire: *însumi, însămi, însuți, însăți, însuși, însăși* etc.; *chiar, și, tocmai* („*Însuși* profesorul a lucrat cu noi"; „*Chiar* pe el l-am văzut ieri"; „*Și* aici se muncește"; „Pleacă *tocmai* mîine" etc.). ◇ ~ **repetát: c.** reluat; **c.** care mai apare încă o dată în propoziție (în aceeași formă sau schimbat), realizînd fie o construcție cu valoare adverbială (cuvînt repetat prin juxtapunere: *încet-încet, șontîc-șontîc, abia-abia* etc. sau locuțiune în care, între cele două forme, apar prepoziții: *din cînd în cînd, din loc în loc, ceas de ceas, din ce în ce, încetul cu încetul* etc.), fie figura de stil denumită repetiție, cu diferite valori în context: *mare, mare; frumos, frumos; bine, bine; minunea minunilor; floarea florilor; codrule, codruțulel singur, singurel* etc. ◇ ~ **corelatív: c.** din propoziția regentă, care exprimă o reciprocitate, luat în raport cu elementul introductiv al unei subordonate. El dispune de o intonație specifică și ajută la întărirea raportului de subordonare existent. Subliniază mai pregnant atît mijlocul de realizare a raportului din frază, cît și conținutul acestui raport; atît partea de propoziție pe care o reprezintă (dispune de o funcție sintactică), cît și subordonata introdusă prin conjuncții sau pronume și adverbe relative. Pot fi **c.** *corelative* în limba română: unele adjective invariabile, unele pronume și adjective demonstrative, unele pronume și adjective nehotărîte, unele pronume și adjective negative, unele adverbe și locuțiuni adverbiale, unele conjuncții și locuțiuni conjuncționale, unele interjecții. De exemplu: „Ajunsese într-o a s e m e n e a situație, *că* nu te mai puteai înțelege cu el"; „*Cine* știe carte, a c e l a are patru ochi"; „A c e a pîine e mai bună, *care* e muncită de tine"; „Nu-mi mai rămîne a l t a de făcut *decît să* ies în cerdac" — V. Alecsandri; „A l t ă soluție nu există *decît să* te străduiești"; „Ăștia nu au n i m i c mai bun de făcut, *decît să* discute"; „N-a spus n i c i u n cuvînt, *decît că* a oftat"; „*Unde* prindea omul, a c o l o îi ocăra" — I. Slavici; „*Cum* îți vei așterne, a ș a vei dormi; „A t î t a muncit, *cît* a putut"; „*Cînd* m-a chemat, a t u n c i m-am dus"; „T o t mai citesc măiastra-ți carte, *deși* ți-o știu pe dinafară" — A. Vlahuță; „*Pe cînd* oastea se așază, i a t ă soarele apune" — M. Eminescu). ◇ ~ **incidént: c.** intercalat între părțile unei propoziții sau ale unei fraze fără a fi legat sintactic de acestea. E rostit cu o intonație deosebită, apare izolat între virgule, linii de pauză sau

paranteze și aduce o informație suplimentară în interiorul unei comunicări de bază: „Am găsit, *din nenorocire*, un vagon de clasa a doua la coada trenului" (I.L. Caragiale); „Nu știu, *zău*, cum a sta și asta" (Ion Creangă); „Poftim, nepoate Grigri, *zice*, cetește și te bucură" (M. Sadoveanu) etc. Sînt considerate **c.** *incidente* în cadrul propozițiilor, vocativele, cuvintele și formulele de adresare (de tipul *măi, bre, fa, dragă, dragul meu, draga mea* etc.) precum și unele adverbe de mod ca *desigur, firește, poate, probabil, bineînțeles, neîndoielnic, dimpotrivă, cică, pasămite* etc.: „Mi-a comunicat, *firește*, ceea ce era mai important"; „Vă veți fi aducînd aminte, *probabil*, de seara aceea din toamna trecută"; „Mi-am luat, *desigur*, din vreme toate măsurile necesare" etc. ◇ ~ **de umplutură: c.** incident de prisos, cu valoare afectivă, care întrerupe șirul comunicării fără să aducă vreun supliment de informație în legătură cu ea. E caracteristic limbii vorbite și nu dispune de sens lexical: „E primejdie mare, *domnule*" (I.L. Caragiale); „(Leonida începe să sforăie.) Dormi, *soro?*... (Leonida sforăie-nainte) — idem; „Bine, *frate*, revoluție ca revoluție, da nu-ți spusei că nu-i voie de la poliție să dai focuri în oraș?" (idem); „Mai stăm noi oleacă și pe urmă, numai ce s-arată, *măi ta ă*, o groază de mistreți" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **de legătură: c.** care leagă o parte de propoziție de elementul regent din cadrul aceleiași propoziții, două părți de propoziție sau două propoziții de același fel sau propoziția subordonată de propoziția regentă. În prima situație e vorba de o prepoziție, în a doua de o conjuncție coordonatoare și în a treia de o conjuncție subordonatoare, de un pronume, de un adjectiv sau de un adverb relativ: „O mulțime *fără* seamă *de* oameni și *de* vite se înghesuiseră *pe* pod *în* cea mai mare neorînduială" (N. Bălcescu); „La universitate a întîmpinat greutăți așteptate *și* neașteptate" (L. Rebreanu); „Bătrînul Dan desprinde un paloș vechi din cui / *Și* palașul lucește voios în mîna lui" (V. Alecsandri); „Elevului începură *să*-i clănțăne dinții" (M. Preda); „Știrbul, *care* se apropia de el în fugă, se opri mai speriat ca prima dată" (D.R. Popescu); „A doua zi, *cînd* m-am dus la școală, l-am găsit în ușa clasei a IV-a de umanioare" (I. Ghica). ◇ ~ **cu funcție sintactică: c.** care poate avea rolul unei părți de propoziție (subiect, predicat, nume predicativ, atribut, complement, element predicativ suplimentar). De exemplu: substantivul, adjectivul, numeralul, pronumele, verbul, adverbul și interjecția). ◇ ~ **fără funcție sintactică: c.** care nu poate avea rolul unei părți de propoziție. De exemplu: articolul, prepoziția și conjuncția. ◇ ~ **cu distribuție unidirecțională: c.** care intră în combinație, în cadrul unui context dat, obligatoriu pe rînd, cu

cîte un singur termen. Sînt considerate ca avînd distribuție unidirecțională substantivele, majoritatea adjectivelor, numeralele, majoritatea pronumelor, majoritatea verbelor, majoritatea adverbelor și unele interjecții. ◇ ~ **cu distribuție bidirecțională: c.** care intră în combinație, în cadrul unui context dat, obligatoriu simultan cu doi termeni. Sînt considerate ca avînd o distribuție bidirecțională adjectivele relative, pronumele relative, verbele copulative, adverbele relative, prepozițiile, conjuncțiile și unele interjecții ca *iată, iacă* și *iacătă.* ◇ ~ **tabú: c.** evitat în vorbire din superstiție sau din pudoare. De exemplu: *drac, diavol* etc. ◇ ~ **mătcă: c.** care se află în fruntea unui articol de dicționar, sub care se grupează și se glosează toate variantele și expresiile (uneori și derivatele sau compusele) cu sensurile corespunzătoare. ◇ **parte de** ~: v. *parte de vorbire.* (Pentru clasificarea **c.** v. *criteriu.*)

D

DÁCĂ, s.f. (cf. lat. *Dacus*): limbă vorbită de vechii locuitori ai Daciei — daci și geți — după formarea statului centralizat dac și înainte de romanizarea acesteia. Ea reprezintă, de fapt, un dialect al limbii trace, limbă indo-europeană care se vorbea în nord-estul Peninsulei Balcanice de o populație foarte numeroasă. Limba dacă e foarte puțin cunoscută (din cîteva nume și glose păstrate în transcriere latinească și grecească, a căror interpretare a stîrnit controverse, și din inscripția de pe vasul de ritual descoperit în 1954 la Sarmizegetusa — azi Grădiștea Muncelului — datat din secolul I e.n.: *Decebalus per Scorilo* „Decebal pentru Scorilo"). Situația ei este asemănătoare cu aceea a *scitei* și a *sarmatei* care, venind în contact cu limba dacă, încă din secolul al VI-lea î.e.n., prin populațiile de limbă iraniană ce pătrunseseră în Europa Centrală, au fost asimilate de limba dacă, lăsînd numai cîteva urme în toponimie.

DACOROMÂN, -Ă, adj. și s.m. (< *dac* + *român*): **1.** termen folosit în sintagma *dialect dacoromân* (v. *dialéct*). **2.** (substantivat, m.) persoană care face parte din populația de limbă română din toate provinciile istorice românești și din zonele limitrofe cu acestea. Dacoromânii sînt urmașii direcți ai străromânilor din aceste zone ale vetrei nordice de formare a poporului român.

DALMÁTĂ, s.f. (cf. fr. *dalmate*) limbă romanică din grupul oriental, dispărută la sfîrșitul secolului trecut (1898), odată cu ultimul ei cunoscător, *Antonio Udina Burbur*, sub presiunea graiurilor sîrbo-croate și a dialectului venețian al limbii italiene. Era vorbită de-a lungul litoralului Mării Adriatice, în fosta provincie romană — Dalmația. Avea două dialecte: cel *ragusan* (vorbit în sudul Dalmației, în jurul orașului Ragusa, atestat prin texte vechi din secolele XIII-XVI) și cel *vegliot*

(vorbit în insula Veglia și atestat prin texte din secolul al XIX-lea).

DATÍV, s.n. (cf. lat. *dativus*, fr. *datif*): caz al substantivului (al treilea, în ordinea studierii). Îi sînt proprii următoarele funcții sintactice: funcția de complement indirect (fundamentală), aflată cu întrebarea *cui?* („De mii de ani natura, în setea de mai bine / Se luptă să deschidă *desăvîrșirii* cale / ... Dă *sufletului* aripi și *trupului* vigoare, / *Femeii* frumusețe, iar *geniului* scînteie" — P. Cerna); funcția de complement circumstanțial de mod comparativ („Căci te-a cuprins *asemenea* / *Lianelor* din apă" — M. Eminescu), de cauză („A murit *datorită unui atac* de angină pectorală" — Camil Petrescu), de instrument („*Grație ei* i-a revenit inspirația poetică" — L. Rebreanu) și de loc („Agripina se opri *locului*" — G. Galaction); funcția de atribut: „Tu frate *plînsetelor* noastre / Și *răzvrătirii* noastre frate" (O. Goga), „S-a luat o hotărîre cu privire la acordarea de ajutor *țărilor* în curs de dezvoltare". ◇ ~ **adnominál: d.** care determină un nume, avînd funcțiunea de atribut (v. mai sus). ◇ ~ **étic: d.** al unui pronume personal, formă neaccentuată, care indică persoana interesată afectiv în desfășurarea procesului exprimat de verb și care nu îndeplinește funcție sintactică, ci numai stilistică. De exemplu: „Luînd pe cîte un drăcușor de cornițe, *mi ți*-l ardea cu palcele, de-i crăpa pielea" (Ion Creangă); „Că de-i vremea rea sau bună / Vîntu-*mi* bate, frunza-*mi* sună" (M. Eminescu). ◇ ~ **posesív: d.** al unui pronume personal sau al unui pronume reflexiv, formă neaccentuată, cu sens de posesie și cu funcție sintactică de atribut. De exemplu: „În zadar copacii crengile-*și* plecau / Și zăpada-n cale-*mi* pe rînd scuturau" (V. Alecsandri); „Lasă-*ți* lumea ta uitată" (M. Eminescu). În limba latină, **d.** posesiv exprima posesorul, reprezentant al subiectului logic: *mihi* liber est „*mie* îmi este o carte" = „*eu* am o carte". Limba română a păstrat din latină urme ale acestui **d.** în expresiile verbale de tipul *mi*-e sete, *mi*-e foame, *mi*-e milă etc. („*eu* am sete, am foame, am milă" etc.). ◇ ~ **neutrál: d.** al unui pronume personal, formă neaccentuată, care nu face referire la genul persoanei și care e inclus în locuțiuni și expresii ca element neutru, fără funcție sintactică. De exemplu: „...pe urmă dă-*i* cu bere, dă-*i* cu vin, dă-*i* cu bere..." (I.L. Caragiale).

DECLINÁRE, s.f. (< *declină*, cf. lat. *declinare*, fr. *décliner*): **1.** trecere a unui articol, substantiv, adjectiv, numeral sau pronume prin toate cazurile gramaticale; totalitatea modificărilor suferite de forma unui articol, substantiv, adjectiv, numeral sau pronume pentru exprimarea tuturor cazurilor gramaticale, la singular și la plural. ◇ ~ **articulátă: d.** a sub-

stantivelor cu ajutorul articolului hotărît (enclitic și proclitic). Poate fi întîlnită și la adjectivele ce precedă substantivele sau la numeralul cardinal *un — o*, dar numai cu articol hotărît enclitic. ◇ ~ **nearticulată: d.** a substantivelor fără articole hotărîte, precedate sau nu de articole nehotărîte sau de alți determinanți (cum ar fi adjectivele pronominale). O întîlnim și la adjectivele calificative, care urmează substantivele (în cazul în care adjectivele sînt precedate de articol demonstrativ e vorba de o **d.** articulată, specifică adjectivelor). De asemenea, e prezentă și la formele numeralului cardinal *un — o* sau la pronume, unde flexiunea se bazează pe desinențe specifice de genitiv-dativ (*-ui, -ei*), care țin de structura lor internă. Există și situații în **d.** nearticulată, în care cazurile substantivelor, ale adjectivelor, ale numeralelor sau ale pronumelor sînt marcate cu ajutorul prepozițiilor (chiar genitivul și dativul). **2.** clasă sau grupă de substantive sau de adjective care au aceleași forme de flexiune sau care folosesc aceleași mijloace în realizarea flexiunii. Substantivele din limba română sînt împărțite, tradițional, în trei d., după terminația lor la nominativ singular nearticulat: declinarea I (cu substantive comune feminine terminate în *-ă*, neaccentuat *-ea*, și *-a* accentuate: *mamă, sîmbătă, duminică, perdea, mahala* etc.; tot aici intră și substantivele comune masculine aberante de tipul *papă, pașă, popă, tată* etc.); declinarea a II-a (cu substantive comune, masculine și neutre, terminate în consoană, dură sau muiată, *-u* (semi)vocalic, *-i* vocalic accentuat și *-i* semivocalic: *bărbat, unchi, zimbru, leu, vulpoi; toc, unghi, filtru, atu, magnetou, taxi, sloi* etc.; tot aici intră și substantivele comune neutre terminate în *-o* accentuat sau neaccentuat: *chimonó, tangó, rádio, zéro* etc.); declinarea a III-a (cu substantive comune masculine, feminine și neutre terminate în *-e* neaccentuat: *pepene, pește, femeie, vulpe, codice, nume* etc.; tot aici intră substantivele *luni, marți, miercuri, joi* și *vineri*).

DECODÁRE (DECODIFICÁRE), s.f. (< *decodá*, cf. fr. *décoder*): descifrare a unui mesaj, alcătuit pe baza unui cod.

DECODIFICÁRE, s.f. (< *decodificá* < *de* + *codificá*): v. *decodáre.*

DEDUBLÁRE, s.f. (< *dedublá*, cf. fr. *dédoubler*): transformare a unei forme pronominale în două forme diferite, pentru a putea explica cele două nuanțe simultane ale conținutului ei semantic și, de aici, pentru a putea justifica funcția sintactică neobișnuită a formei respective. Astfel, în fraza „Să mergem fiecare pe la casa c u i ne are" forma pronumelui relativ *cine* este în genitiv, dar cu funcție de subiect. Sensul

acestei forme e dublu, are două nuanțe: o nuanță care corespunde unei forme de genitiv și care justifică atît relația subordonatei cu substantivul regent *casa* cît și calificarea acestei subordonate ca atributivă determinativă, corespunzătoare unui substantiv în genitiv; o altă nuanță care corespunde unei forme de nominativ și care justifică acordul predicatului și funcția de subiect a formei de genitiv. Dedublînd forma *cui* ajungem la următoarea formulare: „Să mergem fiecare pe la casa *aceluia care* ne are". Putem proceda asemănător și cu formulările: „Dau c u i merită" (>„Dau *aceluia care* merită"), unde forma de dativ *cui* este subiect în subordonata completivă indirectă și „Ajut p e c i n e se străduiește" (> „Ajut *pe acela care* se străduiește"), unde forma de acuzativ *pe cine* este subiect în subordonata completivă directă — ambele în virtutea unor sensuri duble ale formelor pronominale.

DEFINÍȚIE, s.f. (cf. fr. *définition*, it. *definizione*, lat *definitio*): formulare prin care se exprimă conținutul unei noțiuni, notele esențiale ale acesteia. Ea arată *ce este* un anumit fenomen lingvistic (de exemplu, ce este o unitate fonetică: sunetul; lexicală: cuvîntul; gramaticală: propoziția; stilistică: stilul etc.).

DEÍCTIC, s.n. (< adj. *deictic, -ă*, cf. fr. *déictique*, lat. *deicticus*, gr. *deiktikos* „demonstrativ"): cuvînt a cărui funcție principală este de a indica un obiect în spațiu. În limba română sînt considerate **d.:** pronumele și adjectivele demonstrative *acesta-aceea, cestălalt-ceilalt, aceasta-aceea, ceastălaltă-ceialaltă* etc.; adverbele de loc demonstrative *aici-acolo, încoace-încolo, dincoace-dincolo, aproape-departe* etc. și interjecțiile *iată, iacă* și *iacătă* (apropierea sau depărtarea, în raport de context).

DELEXICALIZÁRE, s.f. (< *delexicalizá* < *de* + *lexical* + suf. *-izá*): slăbire sau pierdere a unui conținut noțional și semantic de către o parte de vorbire, care-l posedă, în anumite condiții sintactice. **D.** în limba română se constată la instrumentele gramaticale, ca o consecință a abstractizării și gramaticalizării acestora: la articol, la prepoziții, la conjuncții, la verbele auxiliare sintactice sau copulative (mai ales la verbul *a fi*), la verbele auxiliare morfologice din structura timpurilor și a modurilor compuse sau a diatezei pasive, la unele categorii de adverbe de mod (de precizare, de întărire, de restricție, de exclusivitate, de proximitate și de explicare). Ea este un fenomen corelativ cu încorporarea (v. *încorporáre*).

DENAZALIZÁRE, s.f. (< *denazalizá*, cf. fr. *dénasaliser*): pierdere a timbrului sau a caracterului nazal al unui sunet.

DENOMINATÍV, s.n. (< adj. *denominativ, -ă*, cf. fr. *dénominatif*, lat. *denominativus*): cuvînt derivat de la un nume (de la un substantiv sau de la un adjectiv). În această categorie intră substantive, adjective, verbe și adverbe. Astfel, substantivele *copilandru, copilaș, copiliță, copilărie, copileț* și *copilă;* adjectivele *copilăros* și *copilăresc;* verbul *a copili* și adverbul *copilărește* sînt **d.** de la substantivul *copil.* De asemenea, substantivul *bunătate* și *bunic,* adjectivele *bunicel* și *bunișor* și verbul *a îmbuna* sînt **d.** de la adjectivul *bun* etc.

DENOMINÁȚIE, s.f. (cf. fr. *dénomination*): v. *denumire.*

DENOTÁRE, s.f. (< *denotá,* cf. fr. *dénoter*): v. *denotație.*

DENOTÁȚIE (DENOTÁRE), s.f. (cf. fr. *dénotation*): desemnare, denumire a sensului propriu (de dicționar) al unui cuvînt; actul repetabil prin care unui obiect (lucru, eveniment, ființă, fenomen, idee, acțiune etc.) i se atribuie un nume. **D.** nu are întotdeauna ca rezultat un singur nume (cuvînt) pentru un singur obiect; ea se poate încheia și printr-o perifrază. **D.** angajează atît zona lingvistică cît și psihologia, sociologia, logica, istoria culturii materiale și a celei spirituale a comunității de limbă în care se dau numele (cuvintele). Ea nu are loc în mod deliberat, ci numai în măsura în care obiectele obligă pe oameni să le numească; ea nu este însă gratuită, ci determinată de complexitatea relațiilor dintre oameni, dintre ei și acțiunile lor asupra naturii.

DENUMÍRE (DENOMINÁȚIE), s.f. (< *denumí* < *de* + *numí,* după fr. *dénommer*): **1.** acțiunea de a numi o ființă, un lucru sau un fenomen prin intermediul substantivului. **2.** nume dat unei ființe, unui lucru sau unui fenomen cu ajutorul substantivului.

DEPALATALIZÁRE, s.f. (< *depalatalizá* < *de* + *palatalizá*): **1.** pierdere — parțială sau totală — a caracterului palatal al unei consoane care se află înaintea unui *e* sau *i* (Emil Petrovici): trecerea de la pronunțările „bunĭe" (=„bune"), „dĭes" (=des"), „amarĭe" (= „amare"), „să aduneĭ" (= „să adune") etc. la pronunțările „bune", „des", „amare" și „să adune" în Muntenia și în limba literară (*n'* și *r'* sînt depalatalizate); trecerea de la rostirea regională „brață", „săc", „șăd", „zăr" etc. la rostirea literară „brațe", „sec", „șed", „zer" etc. prin depalatalizarea completă a consoanelor *ț, s, ș* și *z* (în locul lui *ă* palatal apare *e*); trecerea de la pronunțarea muntenească, bănățeană și crișeană „dă", „pă", la pronunțarea literară „de", „pe" prin depalatalizarea completă a consoanelor *d* și *p* (vocala palatală *ă* este înlocuită prin *e*) etc. **2.** revenire — sub influența limbii literare — la formele fonetice cu labialele sau

dentalele nealterate (Dimitrie Macrea): părăsirea pronunțărilor regionale „gine", „katră", „kept" etc. de către țăranii din regiunile palatalizante, stabiliți în orașe, în favoarea pronunțărilor literare „bine", „piatră", „piept" etc.

DEPENDÉNȚĂ, s.f. (cf. fr. *dépendance*): stare de subordonare, raport de subordonare, lipsă de autonomie a unei unități sintactice. ◇ ~ **únică: d.** de un singur element regent. Astfel, în exemplul „Ușa se deschise... și intră un om *mic, pricăjit, foarte chel*" (T. Popovici), fiecare din cele trei adjective atribute este subordonat substantivului *om;* de asemenea, în exemplul „Bătrînul oftă *greu* și privi *neguros* spre oștean" (M. Sadoveanu), adverbele *greu* și *neguros*, complemente circumstanțiale de mod, sînt subordonate verbelor-predicate *oftă* și, respectiv, *privi*. În exemplul „Moșneagul începu *să se miște pe lavița lui*" (I. Agârbiceanu) a doua propoziție (completivă directă) depinde de prima, care e regentă. ◇ ~ **multíplă: d.** de două sau mai multe elemente regente. Astfel, în exemplul „Un cuvînt sau un sfat *bun* este o dovadă de prietenie", adjectivul atribut *bun* este subordonat atît substantivului *un cuvînt*, cît și substantivului *un sfat;* de asemenea, în exemplul „Vorbea și gîndea *încet* omul acesta" adverbul complement *încet* este subordonat atît verbului predicat *vorbea*, cît și verbului predicat *gîndea*. În exemplul „A dorit și a ajuns *să știe astăzi multe lucruri*" a treia propoziție depinde atît de prima propoziție, cît și de a doua propoziție (de aici și interpretarea ei dublă: completivă directă, în virtutea relației cu prima, unde verbul predicat *a dorit* e un verb tranzitiv, și predicativă în virtutea relației cu a doua, unde verbul *a ajuns* e un verb copulativ nepredicativ).

DERAIERE LEXICALĂ, s.f. + adj. (< *deraiá*, cf. fr. *dérailler* — cf. fr. *lexical*, germ. *lexikalisch*): deviere a sensului unui cuvînt sub influența altui cuvînt. Fenomenul a fost studiat de acad. *Al. Graur*. După părerea sa **d.l.** e concretizată într-o construcție tipic populară, familiară sau de argou, care presupune înlocuirea sfîrșitului sau a începutului unui cuvînt cu sfîrșitul sau începutul altui cuvînt (de obicei identic cu al celuilalt) pentru a păcăli pe interlocutor și a crea un efect comic. Ea se produce dintr-un anumit punct al cuvîntului, care e comun cu al celor doi termeni. De exemplu: *telegrabnică* (< telegramă — **g**rabnică), *animabil* (< a**m**abil — ani**m**al), *banchior* (< ban**c**her — **ch**ior), *caşcavaler* (< **c**avaler — caș**c**aval), *lumînaștere* (< lumî**n**are — naș**t**ere), *autopas* (< auto**b**uz — **p**as), *felicitocuri* (< felici**t**ări — **t**ocuri), *scrumbieră* (< scrumieră — scrum**b**ie), *poimarți* (< poimîine — **m**arți) etc. **D.l.** privește modificarea unuia sau mai multor sunete din interiorul cuvîntului,

sfîrșitul rămînînd același: *izbit* (< iubit — izbi), *lătrătură* (< literatură — lătra), *scrofulos* (< scrupulos — scrofuri) etc. Există **d.l.** create prin adaos de cuvinte: *cald nemțesc* (< germ. *kalt* „frig"), *franceză de baltă, caii de la bicicletă, cu ghetele de la botez, să-ți strîng mîna cu ușa, o cărămidă poștală, umblă pe jos!* (pentru: umblă sănătos!) etc. Există și **d.l.** create prin substituirea unor elemente care au comun unul sau mai multe sunete, la început: unele aduc o notă peiorativă; altele aduc o atenuare a intenției; altele exprimă menajarea convenienței, îndulcirea raporturilor, evitarea obscenităților; altele sînt simple glume. Să se compare: *cît e ceapa?* (pentru: cît e ceasul?), *ești copoi!* (pentru: ești copil!), *mămăligă cu brînci* (pentru: mămăligă cu brînză), *nepurcel* (nepoțel), *inel de aoleo* (inel de aur), *îmi pare băț* (îmi pare bine); *o faci pe nervosu* (o faci pe nebunul), *fir-ai al neichii* (fir-ai al naibii), *fir-ai al cucului* sau *fir-ai al ciorilor* (fir-ai al dracului), *hai sifon!* (hai sictir!); *mă doare-n cot* (după ureche, în călcîie etc.), *vai de cozonacul tău, mănînci ciuperci, dumicatu măsii; Dumnezeu să-l iepure* (... să-l ierte), *ce spui Franț!* (... frate), *dați-vă la o paișpe* (... la o parte); *fii solemn* (... serios) etc. Procedeul acesta are o valoare socială, deoarece se bazează pe asociații premeditate. —

DERIVÁRE, s.f. (< *derivă*, cf.fr. *dériver*, it., lat. *derivare*): procedeu de formare a cuvintelor cu ajutorul formativelor (formanților), al afixelor (prefixe și sufixe) care se asociază cu cuvintele-bază sau care sînt suprimate de la acestea, în vederea obținerii unor noi unități lexicale. ◇ **~ próprie: d.** în care prezența formativelor (formanților, afixelor) este obligatorie (v. **d.** *progresivă*). **impróprie: d.** în care formativele (formanții, afixele) lipsesc, dar în care intervine reorganizarea sintagmatică a enunțului (v. **d.** *regresivă* și *conversiúne*). ◇ **~ progresívă: d.** proprie, bazată pe adăugarea formativelor, a afixelor (prefixe și sufixe) la anumite cuvinte, pentru formarea unor cuvinte noi. De exemplu: *ne-* + *drept* > *nedrept, pre-* + *vedea* > > *prevedea, re-* + *face* > *reface, bi-* + *lunar* > *bilunar, ultra-* + *sensibil* > *ultrasensibil, termo-* + *centrală* > *termocentrală; băiat* + *aș* > *băiețaș, copil* + *-andru* > *copilandru, muncitor* + *-ime* > *muncitorime, fum* + *-ega* > *fumega, cîine* + *-ește* > *cîinește* etc. ◇ **~ regresívă: d.** impropriе, bazată pe suprimarea formativelor, a desinențelor sau a sufixelor lexicale, la anumite cuvinte. De exemplu: substantivele *agud, alun, călin, căpșun, cintez, coacăz, frag, maștер* („tată vitreg"), *nuc, mur* și *smochin* au luat naștere în urma unei false analize pe care o fac vorbitorii desinenței *-ă* de nominativ singular nearticulat a substantivelor feminine, *agudă,*

alună, călină, căpşună, cinteză, coacăză, fragă, maşteră („mamă vitregă"), *nucă, mură* şi *smochină*, socotind-o morfem lexical şi separînd-o de rădăcinile acestora; substantivele *alint, auz, astîmpăr, blestem, cînt, cîştig, greş, licăr, învăţ* şi *schimb* s-au format prin îndepărtarea sufixelor lexicale *-a* şi respectiv *-i* de la infinitivele verbelor *alinta, auzi, astîmpăra, blestema, cînta, cîştiga, greşi, licări, învăţa* şi *schimba*. ◇ ~ **parasintétică: d.** propriu prin care se formează un cuvînt nou ataşînd simultan sau succesiv un sufix şi un prefix la acelaşi cuvînt-bază. De exemplu: *îmbărbăta* (< în + bărbat + -a), *închipui* (< în + + chip + -ui), *îndurera* (< în + durere + -a), *încuietoare* (< încuia + -toare), *descuietoare* (< descuia + -itoare), *îmbucurător* (< îmbucura + -ător) etc. ◇ ~ **sinonimică:** procedeu prin care un cuvînt capătă sensul figurat al altui cuvînt cu care este aproximativ sinonim sau asemănător în înţelesul propriu. Astfel: unui om viteaz, în loc de *vultur* i se mai spune şi *şoim*; copiilor mici, în loc de *gîndăcei* li se mai spune şi *mormoloci* sau *broscuţe*; capului în loc de *bostan* i se mai spune şi *dovleac* sau *tărtăcuţă*; pentru noţiunea de „m-am nenorocit" s-au folosit verbele *m-am ars, m-am fript* şi *m-am prăjit*. Prin **d. sinonimică** un cuvînt poate lua locul altui cuvînt într-o expresie sau într-o locuţiune: pentru noţiunea de „a necăji" s-au folosit expresiile *a face zile amare, a face zile fripte, a face zile negre, a face zile grele*.

DERIVÁT, s.n. (< *derivá*, cf. fr. *dériver*, it. lat. *derivare*): cuvînt format prin derivare de la un alt cuvînt. ◇ ~ **moţionál: d.** obţinut prin procedeul moţiunii, adică prin folosirea unui sufix moţional. De exemplu: *gîscan* (< gîscă + suf. -an), *tigroaică* (< tigru + + suf.-oaică) etc. ◇ ~ **regresív: d.** realizat prin derivare regresivă. De exemplu: *licăr* (< a licări), *schimb* (< a schimba) etc.

DESCHÍDERE, s.f. (< *deschide*, cf. lat. *discludere*): trecere a vocalelor din seria celor închise în seria celor deschise (v. *vocálă*).

DESCRIPTIVÍSM, s.n. (< *descriptiv*, cf. fr. *descriptif*, lat. *descriptivus* + suf. *-ism*): varietate a structuralismului american, care foloseşte metode mecaniciste de descriere a limbilor din punct de vedere formal şi fiziologic, fără cercetarea dezvoltării lor istorice. La baza lui stau lucrările lui *Franz Boas* despre limbile indiene ale Americii. Reprezentantul cel mai de seamă al acestei varietăţi de structuralism este lingvistul *Leonard Bloomfield* (v. şi *curént*).

DESINÉNŢĂ, s.f. (cf. fr. *désinence*, lat. *desinentia*): element morfologic, alcătuit dintr-un sunet sau dintr-un grup de sunete, care se adaugă, în limbile flexionare, la tema unui cuvînt pentru a

exprimă numărul și cazul (la substantiv), genul, numărul și cazul (la adjectiv), numărul și persoana (la verb). În latină se putea marca și diateza verbelor (*-tur* din *laudatur* desemna persoana a III-a singular a diatezei pasive). Pentru limba română, de exemplu, ultimul *-e* din forma *fete* reprezintă atît desinența de nominativ-acuzativ, cît și desinența de genitiv-dativ singular a substantivului *fată; -i* din forma *codri* reprezintă desinența de plural a substantivului *codru; -ă* din forma *neagră* reprezintă desinența de feminin singular a adjectivului, iar *-e* din forma *negre* atît desinența de feminin singular la genitiv-dativ, cît și desinența de feminin plural a adjectivului *neagră; -i* din forma *cînți* reprezintă desinența de persoana a II-a singular a indicativului prezent a verbului *a cînta*, în timp ce *-ă* din forma *cîntă* atît desinența de persoana a III-a singular a indicativului prezent, cît și desinența de persoana a III-a singular a perfectului simplu de la același verb etc.

DESPĂRȚÍRE, s.f. (< *despărți*, cf. lat. **dispartire*): **1.** separare. Termen folosit în sintagma *liniuță de unire și de despărțire* (v. *liniúță*). **2.** separare a unui întreg în componentele sale. ◇ ~ **în silabe: d.** a unui cuvînt în părți alcătuite din unul sau mai multe sunete care se rostesc într-o singură emisiune a vocii. De exemplu: *se-ni-nă-ta-te, in-ter-fe-ren-ță, do-mes-ti-ci-re, u-ri-aș, a-bun-den-ță* etc. (v. *régulă*).

DETERMINÁNT (DETERMINATÍV), s.m. (cf. fr. *déterminant*, it. *determinante*): termen subordonat celui regent (determinat) din cadrul unui raport sintactic, care precizează, lămurește sau restrînge sensul regentului. În limba română adjectivul și numeralul sînt în mod obișnuit **d.** ai substantivului, iar adverbul **d.** al verbului: *zi luminoasă, trei cărți*, pagina *a doua*, merge *greu* etc. Dar și alte părți de vorbire pot deveni **d.** într-o relație binară (cu sau fără elemente relaționale): trotuarele *străzilor*, nuia *de salcie*, fruntea *lui*, stăpînire *de sine*, doriuța *de a cîti*, mașină *de cusut*, mersul *înainte*, omul *de-acolo*, *halal* prieten etc. Tot **d.** este și articolul: vinu*l*, ap*a*, pui*i*, pîini*le*; *un* copil, *niște* copii, *o* fetiță etc. ◇ ~ **concrét: d.** care intră în raportul sintactic dispunînd de un conținut lexical precis. De exemplu: **d.** substantive, adjective, numerale, pronume, verbe, adverbe și interjecții (v. mai sus). ◇ ~ **abstráct: d.** care intră în raportul sintactic fără conținut lexical, numai cu o semnificație gramaticală. De exemplu: **d.** articole hotărîte și nehotărîte (v. mai sus). ◇ ~ **proclític (predeterminánt): d.** așezat în fața regentului: articolele nehotărîte; articolul hotărît *lui;* articolele demonstrative; adjectivele pronominale interogative, relative, nehotărîte și negative; numeralele cardinale.

◇ ~ **enclític (postdeterminánt): d.** așezat după regent. De exemplu: marea majoritate a articolelor hotărîte. ◇ ~ **mixt: d.** așezat fie înainte, fie după regent. De exemplu: adjectivele calificative, adjectivele pronominale demonstrative, posesive și de întărire, adverbele, substantivele, pronumele, numeralele ordinale și interjecțiile.

DETERMINÁRE, s.f. (< *determină*, cf. fr. *déterminer*, it., lat. *determinare*): precizare, lămurire sau restrîngere a sensului unui termen regent (determinat) de către termenul subordonat (determinant). ◇ ~ **concrétă: d.** realizată cu ajutorul unor cuvinte care dispun de sens lexical, ca de exemplu substantivele, adjectivele, numeralele, pronumele, verbele, adverbele și interjecțiile. ◇ ~ **abstráctă: d.** realizată cu ajutorul unor cuvinte care nu dispun de sens lexical, ci numai de o semnificație gramaticală, ca de exemplu articolele hotărîte enclitice și articolele nehotărîte. În gramatica limbii române. **d.** *abstractă* cu ajutorul articolelor hotărîte enclitice reprezintă *o categorie gramaticală de relație*, alături de caz și de comparație. ◇ ~ **únică: d.** realizată numai cu un singur determinant. De exemplu: colegul, *un* coleg, *acest* coleg, *ce* coleg, *orice* coleg, *nici un* coleg, cer *senin*, *patru* frați, *al doilea* tren, aleargă *ușor*, mobilă *de nuc*, laudă *de sine*, voință *de a învinge*, hîrtie *de scris*, mers *înapoi*; prieten *de aici*, *bravo* patriot! ◇ ~ **multíplă: d.** realizată cu doi sau mai mulți determinanți. De exemplu: colegul *acesta al meu*, *acest* coleg *corect al meu* etc.

DETERMINÁT, s.m. (< *determină*, cf. fr. *déterminer*); termen regent din cadrul unui raport sintactic, al cărui sens este precizat, lămurit sau restrîns de către termenul subordonat. În limba română substantivul și verbul sînt în mod obișnuit elemente determinate (regente), primul al adjectivului și al numeralului, al doilea al adverbului: *gîndire* profundă, zece *zile*, *rîndul* al doilea, *aleargă* nebunește etc. Și alte părți de vorbire pot deveni termeni determinați (regenți) într-o relație binară (cu sau fără elemente relaționale): *bun* de glume, *acesta* roșu, *acela* de jos, *patru* galben, *doi* de sus, *jos* din cuil, *hai* la drum!

DETERMINATÍV, s.n. (< adj. *determinativ, -ă*, cf. fr. *déterminatif*, it. *determinativo*): v. *determinánt*.

DEVERBÁL, s.n. (cf. fr. *déverbal*): cuvînt derivat de la un verb (substantive: *observație* < < observa, *croitor* < croi, *învățător* < învăța, *treierătoare* < treiera etc.; adjective: *discutabil* < discuta, *apăsător* < apăsa, *mîngîietor* < mîngîia etc.). V. și *postverbál*.

DEZACÓRD, s.n. (cf. fr. *désaccord*): nepotrivire între predicat

și subiect din punctul de vedere al persoanei și al numărului; lipsă de acord între predicat și subiect. De exemplu: *„Ei zice și face"*: *„Perele este zemoase"*. **D.** e caracteristic vorbirii populare și regionale și trebuie evitat.

DEZIOTACIZÁRE, s.f. (< *deziotacizá* < *dez* + *iotacizá*): revenire, sub influența limbii literare, la formele fonetice cu dentalele sau cu vocala *e* nealterate de iot (Sextil Pușcariu și Ion Coteanu). De exemplu: de la formele iotacizate originare (moștenite din latină) și neliterare *poci* (< *poteo), șez* (< sedeo), *văz* (< video), *auz* (< audio), *rămîi* (< remaneo), *scoț* (< *excotio), *țin* (< teneo), *sai* (< salio), *simț* (< sentio), *viu* (< venio) etc. s-a trecut, prin analogie cu formele neiotacizate, originare și literare *cînt* (< canto), *cred* (< credo), *spun* (< expono) și *zbor* (< *exvolo), la formele *pot, șed, văd, aud, rămîn, scot, țin, sar, simt* și *vin*, impuse apoi în limba literară; de la pronunțările neliterare cu *e* iotacizat, „iel", „iei", „iele" și „ieste", la pronunțările „el", „ei", „ele" și „este", impuse, de asemenea, în limba literară etc.

DEZVOLTÁRE, s.f. (< *dezvoltá*, cf. lat. *disvolvere*): amplificare, transformare a unei părți de propoziție într-o propoziție corespunzătoare funcției acesteia (fenomen opus contragerii-v.) De exemplu: *„Mergînd pe stradă* s-a întîlnit cu un prieten" > *„În timp ce mergea pe stradă* s-a întîlnit cu un prieten"; „S-a dus la bibliotecă *pentru a citi*" > „S-a dus la bibliotecă *ca să citească*" etc.

DIACRONÍE, s.f. (cf. fr. *diachronie*, gr. *dia* „de-a lungul" + *chronos* „timp"): evoluție în timp a unui ansamblu de fenomene; desfășurarea istorică, succesivă a unui proces; aspect evolutiv al faptelor de limbă; considerarea unui ansamblu de fenomene lingvistice în devenirea lor istorică. **D.** alcătuiește o pereche antinomică cu *sincronia* (v.). Lingvistul elvețian *Ferdinand de Saussure*, care a introdus primul această antinomie (diacronie / sincronie), a definit **d.** ca o axă verticală de succesiune (CD) a diferitelor momente din dezvoltarea istorică a unui fenomen, considerînd-o sinonimă cu dinamismul:

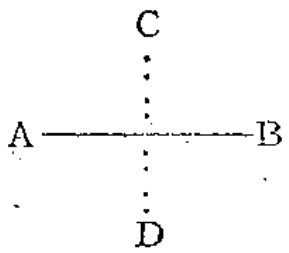

DIALÉCT, s.n. (cf. fr. *dialecte*, lat. *dialectus* < gr. *dialektos* „grai" < *dia* „cu", „prin" + *legein* „a vorbi"): ramificație teritorială (locală) a unei limbi, superioară subdialectului și graiului, dar subordonată limbii naționale, caracterizată prin anumite particularități (mai ales fonetice și lexicale, mai puțin morfologice

și sintactice), care o deosebesc de alte ramificații teritoriale ale aceleiași limbi și chiar de limba comună căreia îi aparține, în ansamblu. Se constituie în mod frecvent pe baza mai multor graiuri locale, care prezintă trăsături comune. Unii lingviști echivalează impropriu **d.** cu graiul, cu jargonul, cu limbajul tehnic sau chiar cu limba. **D.** dispune de un sistem lingvistic coerent cu norme proprii care asigură comunicarea eficace în cadrul comunității sociale (rurale, de obicei). El are o dublă funcție: de a asigura comunicarea între comunități vecine și de a permite, în același timp, demarcarea colectivităților. Uniformizarea și diferențierea sînt două tendințe care îl însoțesc, în general, în evoluția lui, asigurînd în acest fel echilibrul necesar funcționării sistemului. Vorbitorii au, în general, conștiința apartenenței lor la un anumit tip dialectal. Între varietățile dialectale ale unei limbi se află *zone de tranziție* care asigură continuitatea comunicării. *Baza dialectală a unei limbi literare* o constituie un anumit (sub)dialect. Astfel, pentru română: (sub)dialectul muntean; pentru italiană: **d.** florențin; pentru spaniolă: **d.** castilian etc. Limba literară selectează preponderent unele particularități ale acestui (sub)dialect de bază, la care adaugă particularități selectate de la alte (sub)dialecte. Ridicarea unui (sub)dialect la rangul de limbă literară este un proces istoric, cultural, economic și social îndelungat. Între aspectul literar al unei limbi și varietățile ei regionale poate fi identificată o formă intermediară de comunicare, denumită *interdialect* (v.). Definirea și delimitarea **d.** este adeseori o problemă dificilă, datorită intervenției criteriilor extralingvistice alături de cele lingvistice. Noțiunea de **d.** este relativă și ea poate fi înțeleasă diferit de la o limbă la alta, în funcție de condițiile speciale în care se prezintă un teritoriu lingvistic. ◇ ~ **convergént (tipic): d.** în contact geografic și lingvistic cu celelalte varietăți teritoriale ale unei limbi căreia i se subordonează. Este forma de bază de manifestare a **d.** De exemplu: **d.** lombard în cadrul limbii italiene; **d.** gascon în cadrul limbii provensale; **d.** valon în cadrul limbii franceze; **d.** aragonez în cadrul limbii spaniole; **d.** mirandez în cadrul limbii portugheze etc. Funcția sa minimală este dublă: de a lega și de a separa, în același timp, unitatea respectivă de unitățile lingvistice învecinate. ◇ ~ **divergént (átipic): d.** fără contact geografic și lingvistic cu celelalte unități teritoriale ale unei limbi, fără perspectiva unirii sale cu limba națională căreia îi aparține din punct de vedere genetico-structural și fără perspectiva de a deveni limbă independentă. De exemplu: **d.** corsican în raport cu italiana, **d.** românești sud-dunărene (aromân, meglenoromân și istroromân) în raport cu limba română, idiomul ceangăilor din

Moldova în raport cu limba maghiară etc. În mod tradițional, cei mai mulți lingviști români consideră că limba română a dispus și dispune de *patru dialecte distincte: a)* dialectul dacoromân, rezultat din scindarea limbii române comune (între secolele al IX-lea — al XIII-lea), vorbită în nordul și în sudul Dunării; cel mai răspîndit și mai dezvoltat **d.**, singurul devenit limbă națională și literară a tuturor românilor din provinciile istorice românești, a statului național român unitar. Ca limbă română el este vorbit astăzi în Republica Socialistă România și în R.S.S. Moldovenească, într-o parte a R.S.S. Ucrainene și în zonele limitrofe cu frontierele românești din Bulgaria, Iugoslavia și Ungaria. b) dialectul aromân (macedoromân), rezultat tot din scindarea limbii române comune, al doilea ca răspîndire teritorială și ca dezvoltare, vorbit de o populație de aproape 300 de mii de oameni în Peninsula Balcanică (în Grecia, Albania, Iugoslavia și Bulgaria — mai ales în Epir și Macedonia). A suferit — cu deosebire în vocabular — influențe grecești, albaneze, turcești, sîrbo-croate și bulgare. Nu are aspect literar conturat, deși în secolele al XVIII-lea — al XIX-lea a existat o literatură scrisă în acest **d.** Divizarea aromânilor în grupuri compacte în raport cu statele balcanice în care au trăit și trăiesc, bilingvismul și condițiile istorice au făcut imposibilă crearea unei limbi aromâne literare. c) dialectul meglenoromân, rezultat tot din scindarea limbii române comune și vorbit de o populație mai puțin numeroasă în provincia Meglen din Macedonia (în sudul Bulgariei și nord-estul Greciei), despre care se crede că ar fi migrat acolo prin secolul al XI-lea — al XII-lea, din vecinătatea Daciei, de lîngă Dunăre, este foarte apropiat de **d.** aromân, dar și de cel dacoromân; e folosit numai în conversațiile familiale. A suferit o puternică influență bulgară, mai puțin turcească. Condițiile istorice, bilingvismul, inexistența unei literaturi scrise, a unor școli meglenoromâne și numărul relativ mic al vorbitorilor au făcut imposibilă transformarea lui într-o limbă literară. d) dialectul istroromân, rezultat tot din scindarea limbii române comune și vorbit de populația de limbă română din Peninsula Istria, pe coasta dalmată (astăzi abia în opt sate din regiunea cuprinsă între muntele Učka-Maggiore și lacul Cepih), despre care se presupune că ar fi migrat acolo prin secolul al X-lea — al XI-lea, din vestul Transilvaniei și din Banat, este puternic influențat de croată, mai puțin de italiană. Condițiile istorice, bilingvismul, inexistența unei literaturi scrise, a unor școli istroromâne și numărul relativ mic al vorbitorilor au făcut imposibilă transformarea lui într-o limbă literară. Pentru

prof. univ. *Boris Cazacu* cele trei dialecte românești sud-dunărene „constituie un exemplu tipic de dialecte de tip divergent", la care evoluția a fost determinată mai ales „de factori extralingvistici". Limbii române actuale, care are la bază dialectul daco-român, îi sînt proprii, după părerea majorității lingviștilor români, cinci subdialecte: *subdialectul muntean*, vorbit cu aproximație în zonele Olteniei, Munteniei și Dobrogei, care, datorită condițiilor istorice specifice, a contribuit în mai mare măsură decît celelalte la conturarea trăsăturilor limbii române literare; *subdialectul moldovean*, vorbit cu aproximație în toată Moldova și în R.S.S. Moldovenească. (Așa-zisa „limbă moldovenească", prezentată de către unii lingviști străini ca fiind a unsprezecea limbă romanică — sau a douăsprezecea, dacă avem în vedere și franco-provensala —, independentă de română, nu este altceva decît limba română „cu un colorit dialectal moldovenesc", vorbită de populația dintre Prut și Nistru și de dincolo de Nistru: „...pretinsa limbă moldovenească — spune savantul romanist de renume mondial Carlo Tagliavini — nu este de fapt decît româna literară scrisă cu un alfabet rusesc ușor modificat..., cu unele concesii în favoarea unor forme dialectale moldovenești, cunoscute dealtfel și în interiorul granițelor României" — în *„Originile limbilor neolatine"*, București, 1977, p. 289); *subdialectul maramureșean*, vorbit în Maramureș; *subdialectul crișean*, vorbit în Crișana și *subdialectul bănățean*, vorbit în Banat. În celelalte zone ale Transilvaniei se vorbesc *graiuri mixte* (cu influențe ale subdialectelor crișean, maramureșean, moldovean și muntean). O părere cu totul opusă privind dialectele limbii române au *G. Ginglea*, acad. *Al. Graur* și acad. *Ion Coteanu*, care consideră că — dată fiind evoluția lor separată și diferită, încă din secolul al XII-lea — fiecare dintre aceste idiomuri ar reprezenta cîte o limbă aparte, cu istoria ei specifică (româna, aromâna, meglenoromâna și istroromâna). În concepția lor, subdialectele limbii române actuale n-ar fi altceva decît niște dialecte, față de care se subordonează anumite graiuri (v. și *grai*).

DIALECTOLÓG, s.m. (cf. fr. *dialectologue*, gr. *dialecktos* „grai" + *logos* „știință"): specialist în dialectologie (*v. dialectologie*).

DIALECTOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *dialectologie*, gr. *dialektos* „grai" + *logos* „știință"): ramură a lingvisticii care studiază și descrie dialectele și graiurile unei limbi sau ale unui grup de limbi, formele particulare în care un idiom se diversifică geografic (în spațiu). Aceasta se realizează prin observarea și înregistrarea faptelor pe teren și apoi prin interpretarea lor. **D.** evidențiază aspectul originar și fundamental de

existență a limbajului, aspectul vorbit. Pentru aceasta sînt folosite diverse metode: cercetarea monografică a graiurilor, metoda geografiei lingvistice (în special atlasele lingvistice), arhivele fonogramice etc. **D.** se diversifică în: a) **d.** istorică: studiul dialectelor, pe baza atestării formelor în documente și în texte vechi, în glosare etc., adică în perspectivă diacronică. b) **d.** socială: studiul dialectelor sociale, utilizate de sau referitoare la anumite grupuri sociale. c) **d.** structurală: studiul dialectelor cu ajutorul unor metode moderne, structurale, care permit o prezentare la diverse nivele de abstractizare și o evidențiere a elementelor constante și variabile ale unităților luate în discuție. **D.** a fost uneori echivalată — intenționat sau neintenționat — cu geografia lingvistică, ceea ce nu corespunde adevărului (v. *geografie lingvistică*).

DIATÉZĂ, s.f. (cf. fr. *diathèse*, lat., gr. *diathesis* „dispoziție", „orientare", „așezare", „situare"): categorie gramaticală flexionară, specifică verbului, care exprimă raportul sintactic dintre subiectul gramatical, proces și obiectul acestuia. În limba română există trei diateze: activă, pasivă și reflexivă. ◇ ~ **activă: d.** caracterizată din punctul de vedere al conținutului prin faptul că *subiectul (agentul) realizează sau enunță procesul suferit de obiect, de pacient* (altul decît subiectul gramatical), iar din punctul de vedere al expresiei prin *morfemul zero*, element distinctiv față de celelalte diateze. De exemplu: „El *merge* pe stradă", „El *stă* pe bancă", „El *scrie* un bilet". ◇ ~ **pasivă: d.** caracterizată din punctul de vedere al conținutului prin faptul că *subiectul gramatical (pacientul) suferă procesul realizat de obiect, de agent* (altul decît subiectul gramatical), iar din punctul de vedere al expresiei prin auxiliarul morfologic *a fi*, morfem analitic neaglutinat și element distinct față de celelalte diateze, însoțit de participiul variabil al verbului de conjugat. De exemplu: „Elevii *sînt ajutați* de profesori", „Ea *este însoțită* de mama sa". ◇ ~ **reflexivă: d.** caracterizată din punctul de vedere al conținutului printr-*un număr de opt sensuri*, diferite între ele (v. *reflexiv*), iar din punctul de vedere al expresiei prin prezența obligatorie, în structurile verbale, *a formelor neaccentuate de dativ și de acuzativ ale pronumelui reflexiv* (cu sau fără funcție sintactică), reprezentante ale celor opt sensuri amintite (sensuri rezultate din îmbinarea pronumelui cu verbele). De exemplu: „El *își reproșează*", „El *se spală*" (reflexiv obiectiv); „Ei *își spun* vorbe bune", „Ei *se înțeleg* de minune" (reflexiv reciproc); „El *își procură* o mașină de ras" (reflexiv participativ); „El *își ajută* mama" (reflexiv posesiv); „Coșurile *se văd* de departe" (reflexiv pasiv); „El *își*

amintește", „El *se gîndește*" (reflexiv dinamic); „El *se înroșește*", „El *se îngrașă*" (reflexiv eventiv); „*Se înnoptează* mai devreme", „*Se călătorește* convenabil", „*Se cade* să facem eforturi"; „*Se cuvine* să-l ajutăm", „*Se întîmplă* să plouă" etc. (reflexiv impersonal). ◇ ~ **médie: d.** specifică limbii grecești vechi, caracterizată din punctul de vedere al conținutului prin faptul că subiectul participă intens la acțiune. Sensul (valoarea) de reflexiv dinamic din limba română se aseamănă cu d. medie din limba greacă veche.

DICTÁRE (DICTĚU), s.f. (< *dicta*, cf. lat. *dictare*, fr. *dicter*) 1. acțiunea de a pronunța rar, deslușit și cu o anumită intonație cuvintele unui text, pentru ca ascultătorii (de obicei elevi) să le poată scrie întocmai, în conformitate cu normele ortoepice, ortografice și de punctuație în vigoare: 2. lucrare școlară care constă în reproducerea corectă în scris a unui fragment sau a unui text dictat de către învățător sau profesor.

DICTĚU, s.n. (cf. fr. *dictée*): v. *dictare*.

DÍCȚIE (DICȚIÚNE), s.f. (cf. fr. *diction*, lat. *dictio*): 1. fel de a pronunța sunetele, silabele și cuvintele. 2. artă de a pronunța clar, corect și frumos un text (mai ales în teatru), pentru a pune în valoare conținutul de idei și emoțional al acestuia.

DICȚIONÁR, s.n. (cf. fr. *dictionnaire*, lat. t. *dictionarius*): lucrare lexicografică în care sînt cuprinse cuvintele unei limbi, ale unui dialect, ale unui domeniu de activitate sau ale operei unui scriitor, aranjate în ordine alfabetică și explicate fie în aceeași limbă, fie într-o altă limbă. Primele **d.** românești au fost *glosarele bilingve slavo-române* — manuscrise din secolul al XVI-lea. Din 1700 ne-au rămas în manuscris un **d.** *bilingv român-latin* cu limba de bază românească, atribuit unui anonim bănățean: *Anonymus Caransebesiensis*. În 1789 a apărut la Iași un **d.** *bilingv rus-român*, alcătuit de Mihail Strelbițki. În 1818 I. Budai-Deleanu a terminat *Lexiconul românesc-nemțesc*, **d.** cu un bogat material extras din texte, cu indicații gramaticale, stilistice și etimologice, dar rămas în manuscris. Între 1822—1823 a apărut la Cluj, din îndemnul episcopului Ioan Bob, *Dicționarul românesc, latinesc și unguresc*, în două volume, elaborat de un autor rămas necunoscut, iar în 1825 *Lexiconul de la Buda*, **d.** român-latin-maghiar-german, considerat prima lucrare lexicografică română modernă (alcătuit de Samuil Micu, Petru Maior, Vasile Coloși, Ioan Corneli, Ioan Teodorovici și Alexandru Teodori). ◇ ~ **monolíngv: d.** care explică termenii într-o singură limbă. ◇ ~ **bilíngv: d.**

care explică termenii în două limbi. Dintre nenumăratele **d.** *bilingve* apărute în țara noastră, amintim următoarele lucrări: *Nouveau dictionnaire roumain-français*, Vol. I-IV, Bucarest, 1893—1895, de Frédéric Damé; *Dicționar român-maghiar*, Vol. I-II, București, 1964, sub redacția acad. Emil Petrovici; *Dicționar ceh-român*, București, 1966, sub redacția prof. univ. Sorin Stati; *Dicționar german-român*, București, 1966, sub redacția lui Mihail Isbășescu și a Marici Iliescu etc. ◇ ~ **plurilingv (poliglót): d.** care explică termenii în mai mult de două limbi. De exemplu: *Dicționar tehnic poliglot — română, rusă, engleză, germană, franceză, maghiară*, București, 1963 (ediția a II-a, 1967). ◇ ~ **explicativ: d.** general care explică termenii dînd definițiile acestora și clasificările corespunzătoare, eventualele combinații și unele exemple absolut necesare. Sînt considerate **d.** *explicative* pentru limba română următoarele lucrări: *Dicționar universal al limbii române*, Craiova, 1896, de Lazăr Șăineanu; *Rumänisch-deutsche Wörterbuch*, Vol. I-III, Bukarest, 1903 (I), 1911 (II) și 1925 (III) de Hariton Tiktin; *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească"*, București, 1926—1931 de I.-A. Candrea și Gh. Adamescu; *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaisme, neologisme, provincialisme)*, Iași, 1939, de August Scriban; *Dicționarul limbii române literare contemporane*, Vol. I-IV, București, 1955 (I), 1956 (II), 1957 (III și IV) sub redacția prof. univ. Emil Petrovici și Dimitrie Macrea; *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958, sub redacția prof. univ. Dimitrie Macrea; *Mic dicționar al limbii române*, București, 1974, de Canarache Ana și Breban Vasile; *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975, sub redacția acad. Ion Coteanu. ◇ ~ **etimológic: d.** care ia în discuție originea fiecărui termen în parte, dînd indicații cu privire la etimoane și sensuri. Sînt cunoscute ca dicționare etimologice ale limbii române următoarele lucrări: *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Vol. I: *Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*. Vol. al II-lea: *Éléments slaves, magyars, turcs, gréco-modernes et albanais*, Francfort, A/M-Berlin—Bucarest, 1870 (I) și 1879 (II) de A. de Cihac; *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element, mit Berücksichtigung, aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, 1905, de Sextil Pușcariu; *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A-PUTEA)*, București, 1907—1914 de I.-A. Candrea și Ov. Densusianu; *Diccionario etimologico rumano*, Tenerife, 1950—1958, de Al. Ciorănescu. Pe lîngă aceste lucrări mai includ indicații etimologice și următoarele **d.**: cel al lui H. Tiktin

(1903—1925), cel de sub redacția prof. univ. Dimitrie Macrea (1958) și cel de sub redacția acad. Ion Coteanu (1975). ◇ ~ **enciclopédic (lexicón): d.** care ia în discuție fie termenii unui singur domeniu de specialitate (istoria, geografia, literatura, medicina, chimia, fizica, astronomia, logica, filosofia, lingvistica etc.), fie termenii tuturor domeniilor științei și culturii. Pentru limba română au fost elaborate următoarele **d.** *enciclopedice*: *Enciclopedia română*, Vol. I-III, Sibiu, 1898 (I), 1900 (II) și 1904 (III) de C-tin Diaconovici; *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească"*, București, 1926—1931 de I.-A. Candrea și Gh. Adamescu; *Marea enciclopedie agricolă*, Vol. I-V, București, 1937 (I), 1938 (II), 1940 (III), 1942 (IV) și 1943 (V) de C. Filipescu; *Enciclopedia invențiunilor tehnice*, Vol. I-II, București, 1939 (I), 1942 (II), de Nicolae P. Constantinescu; *Lexiconul tehnic român*, Vol. I-VII, București, 1949—1955; *Lexiconul tehnic român*, Vol. I-XIX, București, 1957—1968 sub redacția acad. Remus Rădulet; *Dicționar enciclopedic român*, Vol. I-IV, București, 1962 (I), 1964 (II), 1965 (III), 1966 (IV); *Mic dicționar enciclopedic*, București, 1972, ed. a II-a 1978; *Mică enciclopedie onomastică*, București, 1975, de Christian Ionescu ◇ ~ **académic: d.** editat de academia unei țări, la care colaborează cei mai mari specialiști din diferite domenii de activitate. Pentru limba română există mai multe **d.** *academice*. Astfel, între 1871—1877 a apărut *Dicționarul limbii române*, în 3 volume, al lui A.T. Laurian și I.C. Massim, redactat la cererea Academiei Române, dar din cauza latinismului exagerat sarcina e încredințată lui B.P. Hasdeu care, între 1885—1893, scoate *Etymologicum Magnum Romaniae*, numai 3 volume (literele A-B, până la *bărbat*) conceput ca o lucrare vastă, cu caracter etimologic, istoric, folcloric, dialectal și onomastic. Între 1913—1949 Sextil Pușcariu publică, tot din însărcinarea Academiei Române, literele A-C, D-De și F-L (până la cuvîntul *lojniță*) din *Dicționarul limbii române* (DA), lucrare cu caracter istoric, etimologic, explicativ și normativ. Între 1965—1969, au apărut sub redacția acad. Iorgu Iordan, Alexandru Graur și Ion Coteanu tomurile al VI-lea (litera M) și al VII-lea (litera O) din *Dicționarul limbii române* (DLR), Serie nouă. Pe lîngă aceste tipuri de **d.** amintite, pentru limba română au fost elaborate și d i c ț i o n a r e s p e c i a l e, de mare importanță practică în cultura românească: *Dicționar invers*, București, 1957; *Dicționar de neologisme*, București, 1961, (ed. a II-a 1966 și ed. a III-a 1978), de Florin Marcu și Constant Maneca; *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, de N.A. Constantinescu; *Frecvency Dictionary of Rumanian Words* („Dicționar de frecvență a cuvintelor românești"), London-

Hague-Paris, 1965, de Alphonse Juilland și Ileana P.M.H. Juilland; *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, București, 1968, sub redacția acad. Tudor Vianu; *Dicționar de sinonime*, București, 1972, sub redacția prof. univ. Gheorghe Bulgăr; *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1974, de G. Mihăilă; *Dicționar de antonime*, București, 1974, de Marin Bucă și O. Vințeler; *Dicționar analogic și de sinonime al limbii române*, București, 1978 de M. Bucă, I. Evseev, Fr. Király, D. Crașoveanu și Livia Vasiluță etc. ◇ ~ **lingvistic: d.** care include terminologia lingvistică folosită în știința limbii dintr-o anumită țară. Există mai multe feluri de **d.** *lingvistice*. Astfel: a) **d.** l i n g v i s t i c t e m a t i c: cu gruparea materialului din punct de vedere noțional, pe câmpuri semantice. De exemplu: *Dicționarul terminologiei lingvistice slave* — în curs de redactare în fiecare țară de limbă slavă și *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage* („Dicționar enciclopedic al științelor limbajului"), Paris, 1972, de Oswald Ducrot și Tzvetan Todorov; b) **d.** l i n g v i s t i c a l f a b e t i c: cu valorile semantice ale cuvintelor-titlu. De exemplu: *Lexique de la terminologie linguistique français, allemand, anglais, italien* („Lexic al terminologiei lingvistice franceze, germane, engleze, italiene"), Paris, 1951, de J. Marouzeau; *Slovar lingvisticeskih terminov* („Dicționar de terminologie lingvistică"), Riga, 1963 de R. Grabis, D. Barbare și A. Bergmane — dicționar leton-rus și rus-leton; c) **d.** l i n g v i s t i c e x p l i c a t i v: redă sensul și întrebuințarea termenilor prin intermediul definițiilor (al explicațiilor) și al exemplelor. De exemplu: *A Dictionary of Linguistics* („Dicționar de lingvistică"), New York, 1954 de M. Pei și F. Gaynor; *Dictionnaire de linguistique* („Dicționar de lingvistică"), Paris, 1973 de Jean Dubois, Mathée Giacomo, Louis Guespin, Christiane Marcellesi, Jeane-Baptiste Marcellesi și Jean-Pierre Mevel; d) **d.** l i n g v i s t i c b i l i n g v: **d.** explicativ care recurge la echivalențele dintr-o altă limbă. De exemplu: *Ruskočesky slovnik lingvistické terminologie*, Praga, 1960 de O. Man și L. Koval; *Dicționar rus-român de termeni lingvistici și filologici* (redactor responsabil Victor Vascenko), București, 1970; e) **d.** l i n g v i s t i c a l u n u i m e t a d i a l e c t: **d.** care cuprinde cuvintele și expresiile specifice, limbajul specializat al unui mare lingvist sau al lingviștilor dintr-o școală, dintr-un curent lingvistic (*v. metadialect*). De exemplu: *La terminologia linguistica di G.I. Ascoli e della sua scuola*, Utrecht/Anvers, 1954, de Ermidio de Felice; *A Glossary of American Technical Linguistic Usage*, 1925—1950, Utrecht/Antwerpen, 1957 de Eric P. Hamp — cu terminologia studiilor de lingvistică americană publicate în revista „*Language*"; *Dictionnaire de*

linguistique de l'École de Prague, Utrecht-Anvers, 1960, de Josef Vachék și Josef Dubovský — cu terminologia folosită de acest cerc lingvistic între 1928—1958; f) **d. l i n g v i s t i c a l u n e i m e t a l i m b i**: **d.** care cuprinde cuvintele și expresiile specifice, limbajele specializate ale tuturor lingviștilor dintr-o țară sau din mai multe țări, dintr-o epocă istorică sau din mai multe epoci (v. *metallmbă*). De exemplu: *Slovar lingvisticeskih terminov*, Moskva, 1966 de O.S. Ahmanova — cu terminologia folosită de lingvistica sovietică contemporană; g) **d. l i n g v i s t i c a l u n u i s i n g u r n i v e l a l l i m b i i**: **d.** care tratează detaliat termenii specifici unui singur compartiment al limbii (fonetica, fonologia, lexicologia, morfologia, sintaxa, semantica etc.). De exemplu: *Dizionario di Fonologia*, Roma, 1962, de Walter Belardi și Nullo Minissi; *Angliiskaia fonticeskaia terminologhia*, Moskva, 1962 de A.I. Trahterov; h) **d. l i n g v i s t i c a l t e r m i n o l o g i e i t u t u r o r n i v e l u r i l o r l i m b i i**: **d.** care tratează sumar termenii specifici tuturor compartimentelor unei limbi. De exemplu: *Słownik terminologii językoznawczej*, Varșovia, 1968 de Z. Golab, A. Heinz și K. Polański; *Dictionary of Language and Linguistics*, Londra, 1972, de R.R.K. Hartmann și F.C. Stork; i) **d. l i n g v i s t i c d i f e r e n ț i a l**: **d.** în care se descriu cu mijloace lexicografice numai acele cuvinte care circulă exclusiv în limbajul lingviștilor sau care, deși comuni ca înveliș sonor cu limba, au un înțeles deosebit în acest limbaj specializat. De exemplu: *Dizionario di Fonologia*, Roma, 1962 de Walter Belardi și Nullo Minissi; j) **d. l i n g v i s t i c i n t e g r a l**: **d.** în care se descriu cu mijloace lexicografice atît termenii care circulă în limbajul lingviștilor cît și termenii comuni ca înveliș sonor, dar cu un înțeles deosebit în acest limbaj. De exemplu: *Lexique de la terminologie linguistique français, allemand, anglais, italien*, Paris, 1951 de J. Marouzeau; k) **d. l i n g v i s t i c e n c i c l o p e d i c**: **d.** cu un nivel de informare foarte adînc și cu un material extrem de vast, ca volum și structură, care depășește limitele lingvisticii. Sînt incluse într-un asemenea **d.** articole de tip explicativ (cu termeni din domeniile lingvisticii, didacticii, metodicii predării limbilor; cu denumirile societăților lingvistice etc.), secțiuni tematice, anexe (hărți, tabele sinoptice, indici), liste de corespondențe bilingve sau poliglote, bibliografii tematice, articole bibliografice cu portretele lingviștilor etc. De exemplu: *Dicționarul lingvisticii engleze — Éjogaku dziten* (redactor responsabil Itikava Sanki), Tokio, 1956; *Dicționarul lingvisticii japoneze — Kokugogaku dziten* (redactor responsabil Tokieda Motoki), Tokio, 1956; l) **d. l i n g v i s t i c s t r i c t m e-**

talingvistic: **d.** cu o structură simplă, axată pe definirea și exemplificarea cuvintelor-titlu, care se ocupă numai de terminologia lingvistică ca atare, lăsînd la o parte didactica, metodica predării limbilor, societățile lingvistice etc. De exemplu: majoritatea **d.** *lingvistice* apărute în ultimele decenii în Europa sau în America.

DICȚIUNE, s.f.: v. *dicție.*

DIERÉZĂ, s.f. (cf. fr. *diérèse*, lat. *diaeresis*, gr. *diairesis* „separație", „despărțire", „deosebire"): transformare a unui diftong în hiat, a unei semivocale dintr-un diftong într-o vocală plenisonă care se pronunță separat de celelalte. De exemplu: diftongul latinesc *au* din etimonul *aurum* (pronunțat *au-rum* „aur") s-a transformat prin **d.** într-un grup de două vocale, pronunțate separat, în cuvîntul românesc *aur (a-ur).* **D.** este opusul sinerezei (v. *sinerézǎ*).

DIFERENȚIÉRE, s.f. (< *diferențiá*, cf. fr. *différencier*): **1.** delimitare a caracterelor specifice ale categoriilor lingvistice cu ajutorul exercițiilor, în vederea evitării confuziilor dintre ele. Termen folosit în sintagma *exercițiu de diferențiere* (v. *exercițiu*). **2.** modificare sau dispariție a unei consoane într-un cuvînt sub influența unui alt sunet (identic sau asemănător) din același cuvînt (v. *disimilare în contact*).

DIFTÓNG, s.m. (cf. fr. *diphtongue*, lat. *diphtongus*, gr. *diphtongos* < *di* „din două" + *phthongos* „vocală"): emisiune vocalică constituită din două sunete diferite (semivocală + vocală sau vocală + semivocală) pronunțate în aceeași silabă: *-oa-* din *poar-tă*, *-ei-* din *su-vei-că* etc. ◇ ~ **ascendént (crescínd, suitór, urcătór): d.** în care primul loc e ocupat de semivocală, iar al doilea loc de vocală. De exemplu: *ea* în *teacă*, *ia* în *piatră*, *ie* în *fierbe*, *io* în *iolă*, *iu* în *iute*, *oa* în *moară*, *uă* în *ouă* etc. ◇ ~ **descendént (descrescínd, coborîtór): d.** în care primul loc e ocupat de vocală, iar al doilea de semivocală. De exemplu: *ai* în *taină*, *au* în *dau*, *ei* în *cercei*, *eu* în *releu*, *oi* în *eroi*, *ou* în *macrou*, *ui* în *gutui*, *ăi* în *dulăi*, *ău* în *rău*, *îu* în *pîrîu* etc. Uneori, **d.** rezultă și din rostirea într-o silabă a două cuvinte diferite, legate între ele prin linioară de unire: *te-a lăudat*, *ți-a dat*, *ți-e teamă*, *ți-o primesc*, *nu-i da* etc. ◇ ~ **monofonemátic: d.** care are valoarea unui singur fonem. De exemplu: *au* din limba franceză (pronunțat *o* în *sauter* „a sări"), *ou* (pronunțat *u* în *pouvoir* „a putea") etc. ◇ ~ **monoftongát: d.** care se poate reduce la un singur sunet prin monoftongare. De exemplu: *ea* din *ceartă* (〉 pl. *certuri*) și *oa* din *coardă* (〉 *pl. corzi*).

DIFTONGÁRE, s.f. (< *diftongá*, cf. fr. *diphtonguer*): transformare a unor vocale accentuate în dif-

tongi. De exemplu: vocala accentuată *e* s-a diftongat în *ea* sau în *ie*, sub influența consoanelor precedente, în trecerea unor cuvinte din latină în română, ca în *ceram* > *ceară*, *seram* > *seară*, *ferrum* > *fier*, *melem* > *miere* etc.; vocala accentuată *i* s-a diftongat în *ea* în *nigram* > *neagră*, iar vocala accentuată *o* în *oa* în *florem* > *floare*, *rotam* > *roată*, *solem* > *soare* etc. La unele cuvinte românești de origine latină **d.** reprezintă o fază mai veche, intermediară, de evoluție către o formă literară monoftongată, ca în *legem* > *leage* > *lege*, *septem* > > *seapte* > *șapte* etc.

DIMINUTÍV, s.n. (cf. fr. *diminutif*, lat. *diminutivus* < *diminutus* < *diminuere* „a micșora"): cuvînt derivat cu ajutorul unui sufix diminutival, care exprimă ideea de micime a obiectului sau a însușirii (în raport cu termenul de bază) și o nuanță afectivă. De exemplu: copilaș în raport cu *copil*, fetiță în raport cu *fată*, mărgică în raport cu *mărgea*, gîndăcel în raport cu *gîndac*, berbecuț în raport cu *berbec*, brăduț în raport cu *brad*, pomișor în raport cu *pom*, frumușel în raport cu *frumos*, bunicică în raport cu *bună*, Ionel sau Ionuț în raport cu *Ion*, Irinel în raport cu *Irina* etc.

DIMINUTIVÁRE, s.f. (< *diminutivă* < *diminutiv* + suf. *-a*): derivare cu ajutorul sufixelor diminutivale (v. *diminutiv* și *sufix*).

DISIMILÁRE, s.f. (< *disimilá*, cf. fr. *dissimiler*): v. *disimilație*.

DISIMILÁȚIE (DISIMILÁRE) s.f. (cf. fr. *dissimilation*): modificare fonetică condiționată care constă în schimbarea statutului unui sunet (consoană) dintr-un cuvînt sub influența altui sunet, identic sau asemănător, din același cuvînt. ◇ ~ **în contact (diferențiére):** modificare a unui sunet sub influența altui sunet cu care e în contact. De exemplu: lat. *monumentum* > v. rom. *monmînt* > rom. *mormînt* (*n* a fost disimilat în *r* de către *m* următor, deoarece era greu de articulat două nazale una după alta: *n* și *m*); regional, *n* e pronunțat *m* în cuvîntul *sînt* (> *sîmt*), sub influența sunetului *t* următor. ◇ ~ **la distanță (armónică): d.** care privește două sunete depărtate unul de altul. De exemplu: dialectal se spune în loc de *Grigore* — *Gligore*, cu disimilarea lui *r* în *l*, sub influența lui *r* următor. ◇ ~ **progresívă: d.** realizată de sunetul anterior. De exemplu: lat. *fratrem* > rom. *frate*, iar rom. *recrut* > pop. *recut* (primul *r* l-a disimilat pînă la dispariție pe al doilea *r*). ◇ ~ **regresívă: d.** realizată de sunetul posterior. De exemplu: *coridor* > *colidor* (primul *r* e modificat în *l* de al doilea *r*, în vorbirea regională). ◇ ~ **parțiálă: d.** al cărei rezultat e echivalent cu unul sau cu două sunete modificate. De

exemplu: magh. *hitlen* > rom. *viclean* (*t* a fost disimilat în *c* sub influența lui *l*), lat. *minutus* > rom. *mănunt* > *mărunt* (*n* a fost disimilat în *r* sub influența lui *n* următor). ◇ ~ **totală: d.** al cărei rezultat e dispariția sunetului asupra căruia se exercită influența. De exemplu: *abundent* > *abudent*, *fereastră* > *fereastă*, *propriu* > *propiu* etc. din vorbirea neîngrijită, incorectă. ◇ ~ **silábică (haplologíe):** suprimare a unei silabe identice sau asemănătoare cu o silabă vecină, din același cuvînt sau din cuvinte învecinate. De exemplu: *dreptătate* > *dreptate*, *mămăligă* > *măligă*, **ma***mă-sa* > *mă-sa*, *mineralologie* > *mineralogie*, *tragico-comic* > *tragi-comic* etc.; fr. *spadassassin* („asasin care se folosește de spadă") > *spadassin* („luptător cu spada", „duelgiu"; „sportiv specializat în probele de spadă"); lat. *augustus* („august") > fr. *août* (pronunțat „u"); lat. *digitale* („degetar") > fr. *dé* etc. **D.** *silabică* reduce corpul fonetic al cuvintelor.

DISJÚNCȚIE, s.f. (cf. lat. *disjunctio* „separare", „diversitate", fr. *disjonction*): excludere reciprocă.

DISLOCÁRE, s.f. (< *dislocá*, cf. fr. *disloquer*, lat. *dislocare*): procedeu sintactic prin care un grup de cuvinte dintr-o propoziție este frînt și despărțit prin anumite unități lexicale incidente, independente sau dependente (părți de propoziție, propoziții sau fraze) de restul propoziției sau al frazei. **D.** e o modalitate de structurare a ideilor, un procedeu de plasticizare a ansamblurilor sintactice, întîlnit atît în poezia populară cît și în poezia cultă, satisfăcînd necesitățile de ordin prozodic (sînt dislocate: subiectul de predicat, componentele subiectului multiplu, atributul de elementul regent, componentele numelui predicativ multiplu, complementul direct de verbul regent, complementul circumstanțial de mod de adjectivul regent, complementul de agent de participiul pasiv, complementul circumstanțial instrumental de diateza pasivă, adverbul *mai* de verbul regent, componentele unei locuțiuni substantivale). De exemplu: „*Rele-s*, bade, *frigurile* / Da-s mai rele dragostile" (Folclor); „Îl *străjuiau* din muche, doinindu-i pururi, *ulmii*" (V. Voiculescu); „*Respirarea* cea de ape îl îmbată ca și *sara*" (M. Eminescu); „Pă cea *creastă*, mamă, *arsă* / Mîndră ploaie să revarsă" (Folclor); „*Pietrișul* roșu, boabe, *al grădinii* / Îi sînt bătuți și risipiți ciorchinii" (T. Arghezi); „*Trei* sau *patru*, nmai, *pescari* / Stau de ceasuri fără număr" (idem); „Și să privim *zigzagul*, pe stînci, *de tibișir*, / În care-și puse pasul fragila mărturie..." (idem); „Și *ugerii*, alături, *ai vitelor*, *cu lapte*" (idem); „Pe cîtu-i de *mare* hiara și *buiacă*... / Coarnele-n pășune la pămînt își pleacă" (Dosoftei); „Făptura ei de aer dă floare de lumină / Și *are*, ca porumbul și volbura,

tulpină" (T. Arghezi); „Numai marginea subțire-a lunii / ar mai fi așa de *rece* / — de-aș putea să i-o sărut — *ca buza* ta" (L. Blaga); „Ca să-l întorc apoi pe cărți [gîndul] / *Nins*, cum și tu vrei, *de lumini*" (T. Arghezi); „Ai bănuit că platoșa-i *pătată* / Pe care odihniseși, *cu rachiu*" (idem); „Tu cu mîinile-ncleștate, *mai* cu degetele *depeni*" (M. Eminescu); „Pe zările-amăgirii trec încă și mă-mbie / *Aduceri* vechi *aminte*" (V. Voiculescu). Poate fi dislocată și o subordonată atributivă de substantivul regent: „Ești ca *vioara*, singură, *ce cîntă/Iubirea toată pe un fir de păr*" (T. Arghezi). Întîlnim acest procedeu și în proza artistică (sînt dislocate: subiectul, atributul, complementele direct, de agent, circumstanțial de loc, de mod etc.): „Intră în birouri unde *se vedeau lucrînd*, într-o sală vastă, mărginită de-a lungul intrării de o masă ca un dulap, din cap în cap, *funcționarii*" (T. Arghezi); „Un cap măsliniu, cu cioc și două *urechi* în creștet, ca de lup, *încovoiate*" (idem); „...și prin *ochiul* fără pleoape, de seîndură, *al turlei*, se zăreau clopotele rămase spînzurate..." (idem); „*Născocim* cu bună credință a grădinarului, care adună fructe adevărate pentru gură, și *livada*, și *recolta*" (idem); „Mi-ar trebui alte cuvinte și nu am, sărac dar fermecat în gospodăria mea *fulgerată*, din patru părți, pe toate ferestrele, *de soare*" (idem); „Omul gesticula, *alternînd* cu mîna, ca după o muzică, *în aer*" (idem); „...el [pisicul]... *examinează* viața apartamentului *chiorîș*" (idem) etc. **D.** dăunează uneori clarității enunțului prin lungimea elementelor intercalate (e greu de urmărit conținutul comunicării — vezi unele exemple de mai sus) sau prin bruscarea legăturilor sintactice existente între regent și subordonat, ca în exemplele din publicistica actuală: „...are nevoie de puncte de referință, de lumini călăuzitoare, *de*, în fine, *rigoare*"; „...ne-ar îmbia destule *stații de*, mai mult sau mai puțin obligată, *oprire*"; „*Ați pus* — ziceți în continuare — *fi*, deci, *acuzat* că vă ascundeți după deget" (din „România literară", după N. Mihăescu, *Dinamica limbii române literare*, București, 1976, p. 46).

DISTRIBÚȚIE, s.f. (cf. fr. *distribution*, lat. *distributio*): repartizare; orientare, în mai multe direcții, a părților de vorbire; calitate a unei părți de vorbire de a avea vecinătăți, de a se combina cu alte părți de vorbire, în cadrul propoziției, în raport cu anumite posibilități ce-i sînt proprii. Se vorbește astfel despre o **d.** substantivală, despre o **d.** verbală etc. ◇ ~ **unidirecțională: d.** bazată pe posibilitatea unor părți de vorbire de a se combina, pe rînd, cu cîte un termen, în cadrul aceleiași propoziții. Presupune totdeauna o structură sau o relație binară (cu

sau între doi termeni): A ← B; B → A. În limba română, dispun de o **d.** *unidirecțională*: substantivele, marea majoritate a adjectivelor, numeralele, marea majoritate a pronumelor, marea majoritate a verbelor, marea majoritate a adverbelor și o parte din interjecții. De exemplu: „*Farmecul pădurii* ne copleșește"; „*Holdele bogate* acoperă cîmpul"; „*Călduroasa vară* e pe sfîrșite"; „*Oamenii aceștia* strămută și munții"; „Aveau legume *zilnic proaspete*"; „*Trei feciori* avea bătrînul"; „*Vorbele lui* nu au noimă"; „Magazinele *au primit marfă*"; „*Aici s-au oprit* fugarii"; „Și *pleoscl o palmă*". ◇ ~ **bidirecțională: d.** bazată pe posibilitatea unor părți de vorbire de a se combina, simultan, cu doi termeni, în cadrul aceleiași propoziții. **D.** *bidirecțională* presupune totdeauna o structură sau o relație ternară (cu trei termeni): A ← B → C. În limba română, dispun de o **d.** *bidirecțională*: adjectivele pronominale relative (inclusiv cele nehotărîte relative), pronumele relative (inclusiv cele nehotărîte relative), verbele copulative, adverbele relative, prepozițiile, conjuncțiile și interjecțiile-copule. De exemplu: „A văzut *ce* om este"; „Nu știa *cine* strigă"; „Ei *sînt* atenți"; „Merge *unde* l-ai trimis"; „Avea o căciulă *de* iepure"; „Ion *și* Marioara merg către casă"; „Victoria — *iată* obiectivul nostru!" În sens modern prin **d.** se înțelege capacitatea unei unități lexicale analizate de a se asocia (de a se combina) cu alte unități lexicale din limbă, concretizată în contextele în care apare sau este posibil să apară. Ea reprezintă proba substituției termenilor într-un enunț-propoziție. Astfel, se poate observa că verbul *a spus* se poate asocia cu un nume de ființă, dar nu cu un nume de lucru („Ion a spus ceva", dar nu „Becul a spus ceva"); cu unele adjective, pronume, adverbe și locuțiuni adverbiale, dar nu cu altele („Ion a spus *liniștit*", „Ion a spus *asta*", „Ion a spus *încet*", „Ion a spus *pe negîndite*", dar nu „Ion a spus *înalt*", „Ion a spus *fiecare*", „Ion a spus *drept-unghiular*", „Ion a spus *de-a berbeleacul*") etc. O situație asemănătoare are și verbul sinonim *a recita*. Pentru a dovedi că verbul *a spune* e altceva decît verbul *a recita*, e nevoie de cel puțin un context, în care verbul *a spune* să se combine în mod diferit cu alți termeni, adică de cel puțin un context-diagnostic (v.). De exemplu: enunțul-frază „Ion a spus că vine" este obișnuit în limbă, în timp ce enunțul-frază „Ion a recitat că vine" este total neobișnuit. Deci existența unui context imposibil pentru verbul *a recita* demonstrează că verbul *a spune* diferă de acesta, reprezentînd altă unitate.

DIVERSIFICÁRE, s.f. (< *diversificá*, cf. lat., it. *diversificare*, fr. *diversifier*): ramificare a limbii în forme multiple și variate, în dialecte și graiuri; proces lingvis-

tic care duce la apariția dialectelor, la creșterea deosebirilor dintre acestea iar în unele cazuri la transformarea dialectelor în limbi înrudite. **D.** se manifestă în fonetică, în vocabular și în gramatică. Ea apare atunci cînd slăbesc legăturile între membrii unei comunități lingvistice, cînd se creează o izolare teritorială. Dacă izolarea persistă, există posibilitatea transformării dialectelor în limbi de-sine-stătătoare. Un exemplu în acest sens ni-l oferă apariția diferențelor dialectale în imperiul roman, odată cu secolul al III-lea în răsărit și cu secolul al V-lea în apus, cînd începe dezmembrarea imperiului. Limba latină a căpătat trăsături distincte în fiecare regiune a fostului imperiu, s-a transformat în dialecte și mai tîrziu în limbile romanice cunoscute. Procesul de **d.** atinge apogeul în perioada feudală. El este opus procesului unificării (*v. unificare*).

DOUĂ PUNCTE, s.n.: semn de punctuație (:) folosit în scriere pentru a anunța vorbirea directă, reproducerea unor sunete sau zgomote, sau a unui citat, o enumerare, o explicație sau o concluzie și pentru a marca, în același timp, o pauză mai mică decît aceea indicată de punct. De exemplu: „Dl. Goe... zice încruntat: — Mam'mare, de ce nu mai vine?" (I.L. Caragiale); „Tîrziu cucoșul trîmbiță prelung: cucurigu!" (M. Sadoveanu); „Pitache scoate o rublă..., cînd se aude alături în livada de pruni: lip-lip! lip-lip!" (I. Al. Brătescu-Voinești); „... cînd îl întrebi de unde-i, își dă căciula pe ceafă și-ți răspunde semeț: «sînt vîlcean» ca și cînd tot județul ar fi al lui" (A. Vlahuță); „Văd poeți ce-au scris o limbă ca un fagure de miere: / Cichindeal gură de aur, Mumulean glas cu durere" (M. Eminescu); „Sultănica e leită-poleită răposatul: cînd se aprinde e vai de om, nu te poți apropia cale d-o poștie" (B. Șt. Delavrancea); „Poarta țarinii era deschisă: intră pe ea" (M. Sadoveanu).

DUÁL, s.n. (cf. lat. *dualis* < *duo* „doi", it. *duale*): număr gramatical caracteristic limbilor vechi (sanscrita, greaca veche, slava veche), sîrbei lusaciene și slovenei actuale, deosebit de singular și plural, prin care se arată două exemplare din aceeași speță sau o pereche de obiecte.

DUBLÉT, s.n. (cf. fr. *doublet*): fiecare dintre cuvintele cu același etimon, dar cu aspect fonetic și uneori cu sens diferit, care au intrat într-o limbă dată în momente sau pe căi diferite. De exemplu: verbele *a sărula*, moștenit, și *a saluta*, neologism, sînt **d.** aceluiași etimon latin, *salutare*. I se mai spune și **d.** *etimologic*.

E

ECHIVALÉNT, s.n. (cf. fr. *équivalent,* lat. *aequivalens*): cuvînt sau locuțiune cu valoare morfologică, cu semnificație lexicală și cu funcție sintactică asemănătoare cu aceea a unui alt cuvînt sau cu aceea a unei alte locuțiuni. Se poate vorbi astfel despre un **e.** morfologic, lexical, sinonimic și sintactic al unui cuvînt sau al unei locuțiuni: substantivul *regret* poate fi **e.** morfologic, lexical, sinonimic și sintactic al substantivului *căință* sau al locuțiunii substantivale *părere de rău;* de asemenea, verbul *a observa* poate fi **e.** morfologic, lexical, sinonimic și sintactic al verbelor *a remarca* și *a constata* sau al locuțiunii verbale *a băga de seamă* etc. ◇ ~ **únic: e.** al unei locuțiuni, reprezentat printr-un singur cuvînt. De exemplu: verbul *a fugi* este **e.** *unic* al locuțiunii verbale *a o lua la sănătoasa;* substantivul *necaz* este **e.** *unic* al locuțiunii substantivale *bătaie de cap;* adjectivul *valoros* este **e.** *unic* al locuțiunii adjectivale *de valoare;* pronumele *ceva* este **e.** *unic* al locuțiunii pronominale *cine știe ce;* adverbul *apoi* este **e.** *unic* al locuțiunii adverbiale *pe urmă;* prepoziția *cu* este **e.** *unic* al locuțiunii prepoziționale *împreună cu;* conjuncția *pînă* este **e.** *unic* al locuțiunii conjuncționale *pînă ce* etc.

ECHIVALÉNȚĂ, s.f. (cf. fr. *équivalence,* it. *equivalenza*): egalitate de valoare morfologică, de semnificație lexicală și de funcție sintactică între un cuvînt și alt cuvînt, între un cuvînt și o locuțiune și invers.

ECHIVÓC, s.n. (< adj. *echivoc, -ă,* cf. fr. *équivoque,* it. *equivoco,* lat. *aequivocus* < *equus* „egal" + *vox* „voce"): exprimare neclară, ambiguă, confuză, datorată omonimelor sau folosirii necorespunzătoare a unor cuvinte omofone și omografe, a accentului, a topicii și a punctuației. ◇ ~ **lexícál: e.** determinat de omonimie sau de folosirea necorespunzătoare a cuvintelor omografe, care necesită precizarea

accentului. De exemplu: „*Rîsul* acesta m-a speriat" (cine? sau ce? — animalul din pădure sau rîsul unei persoane?); „*Vesela* a căzut jos" (cine? sau ce? *vésela* fată sau *veséla* „farfuriile"?); „*Umbrele* se zăreau pretutindeni" (ce? — *úmbrele* copacilor sau *umbréle* de ploaie?); „E o *haină* fără pereche" (cine? sau ce? — femeia e *o haină* sau îmbrăcămintea reprezintă *o haínă* fără pereche?); „Am luat cu mine niște *copii*" (ce? — *cópii* sau *copíi*) etc. Evitarea echivocului lexical se face, în cazul primului exemplu, prin apelarea la context, iar în cazul celorlalte exemple prin marcarea cu accent a cuvintelor vizate, atunci cînd fragmentul în care sînt incluse e prea mic și nu poate oferi șansele unui context mai larg. ◇ ~ **gramaticál: e.** determinat de identitatea formelor de genitiv și de dativ, la singular, sau de identitatea formelor de genitiv, de dativ și de vocativ, la plural, combinată cu lipsa unei intonații, a unei topici și a unei punctuații corespunzătoare. De exemplu: „Am expediat scrisoarea *prietenului*" (a cui scrisoare? sau cui i-am expediat-o? — genitivul atribut sau dativul complement indirect?); „Le-am trimis *fetelor* pe toate" (cui le-am trimis? sau o adresare cu vocativul? — dativul complement indirect sau un substantiv în vocativ, fără funcție sintactică?); „Am primit răspunsul *fraților* și acum mă pregătesc" (al cui răspuns? sau o adresare cu vocativul? — genitivul atribut sau un substantiv în vocativ, fără funcție sintactică?). Evitarea **e.** în cazul în care avem în primul exemplu un dativ, iar în celelalte două un vocativ, se face în aceste situații printr-o intonație și o punctuație corespunzătoare a vocativului, ca și prin schimbarea topicii în cadrul propoziției: „Am expediat *prietenului* scrisoarea"; „Le-am trimis *fetelor*!" sau „*Fetelor*, le-am trimis!", „Am primit răspunsul *fraților* și acum mă pregătesc" sau „*Fraților*, am primit răspunsul...".

EGALITÁTE, s.f. (cf. fr. *égalité*, lat. *aequalitas*): valoare relațională a comparației la adjective și la adverbe, care presupune o intensitate relativă a însușirilor sau a caracteristicilor comparate, doi termeni de comparație și o realizare cu mijloace gramaticale (cu formanți sau morfeme) neschimbătoare. Ea are în vedere însușirea a două obiecte (sau a aceluiași obiect privit în împrejurări diferite) sau caracteristica acțiunii efectuate de doi autori (sau de același autor în împrejurări diferite) în măsură egală. Termen folosit în sintagma tradițională *comparativ de* **e.** (v. și *comparativ*).

ELEMÉNT, s.n. (cf. lat. *elementum*, fr. *élément*, it. *elemento*): parte componentă a unui întreg. De aici și sintagmele *elemente componente* sau *elemente constitutive* ale unei limbi (pentru sistemul fone-

tic, sistemul lexical sau sistemul gramatical al acesteia); al unui cuvînt compus, al unei locuțiuni sau expresii, al unei construcții perifrastice, al unei propoziții etc. ◇ ~ **autohtón:** totalitatea trăsăturilor fonetice, lexicale și gramaticale, proprii unei limbi, moștenite din substrat. **E.** *autohton* al limbii române cuprinde: cîteva nume de plante; cîteva nume de locuri, de rîuri și de persoane; inscripția cu litere grecești (nedescifrată) de pe inelul găsit în 1912 la Ezérovo în Bulgaria; inscripțiile cu litere grecești și latine găsite pe pietrele de la Grădiștea Muncelului; sufixul *-esc*, vocalele mediale *ă* și *î*, postpunerea articolului, dualitatea conjunctiv-infinitiv; cuvinte comune cu albaneza (70), ca: *abure, argea, balaur, barză, brad, brîu, brusture, bucur(a), buză, cătun, copac, cruța, curma, dărîma, fărîmă, gard, grapă, gresie, groapă, grumaz, grunz, mal, măgură, mazăre, mălură, mînz, moș, mugure, murg, năpîrcă, pîrîu, rînză, scăpăra, scrum, sîmbure, sterp, strungă, șopîrlă, vatră, viezure, zgardă, zgîria* etc.; cuvinte care lipsesc atît în albaneză cît și în latină sau în limbile cu care româna a venit în contact: *amurg, aprig, arunca, băiat, beregată, bordei, brîndușă, brînză, burtă, caier, carîmb, cîrlan, cîrlig, copil, creț, custură, droaie, gheară, gorun, grui(u), gudura, îngurzi, mușat, păstra, prunc, răbda, ridica, scurma, strugure, sugruma, șoric, țarc, țarină, țăruș, undrea, urca, urdă, vătăma, viscol, zăr, zburda, zestre, zgîrma* etc. Printre lingviștii care au studiat **e.** *autohton* în limba română se numără: J. Thunmann, B. Kopitar, Franz Miklosich, Hugo Schuchardt, B.P. Hasdeu, O. Densusianu, Al. Philippide, Th. Capidan, S. Pușcariu, Al. Rosetti, I.I. Russu și Gr. Brîncuș. ◇ ~ **formánt (formatív):** cuvînt simplu care intră ca parte constitutivă într-un cuvînt compus sau într-o locuțiune. De exemplu *unt-* din substantivul *untdelemn*, *stat-* din substantivul *stat-major*, *cap* din locuțiunea substantivală *bătaie de cap*, *bine-* din verbul *binevoi*, *rămas* din locuțiunea verbală *a-și lua rămas bun* etc. ◇ ~ **corelatív:** cuvînt care intră în relație reciprocă (în corelație) cu un alt cuvînt; cuvînt care indică un raport de reciprocitate (v. *cuvînt corelativ*). ◇ ~ **de relație (de joncțiune, relațional, joncțional):** cuvînt care realizează un anumit tip de relație, în propoziție sau în frază (de coordonare sau de subordonare). Sînt considerate **e.** *de relație (joncționale)* în limba română: conjuncțiile coordonatoare (pentru coordonare); prepozițiile, locuțiunile prepoziționale, conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale subordonatoare, pronumele și adjectivele relative, pronumele și adjectivele nehotărîte relative, adverbele relative (v. și *conjuncție, pronume, adjectiv* și *adverb*). ◇ ~ **predicativ suplimentar:** parte secundară, de propoziție cu dublă subordonare (față de verb sau față de

interjecția predicativă pe de o parte, și față de numele sau pronumele subiect sau obiect, pe de altă parte). El însoțește deci aceste unități, exprimînd o acțiune, o calitate, o însușire sau o caracteristică, simultană cu acțiunea exprimată de verb sau sugerată de interjecția predicativă și atribuită uneia sau mai multor persoane. **E.** *predicativ suplimentar* este o parte de propoziție cu însușiri mixte: de atribut, dar și de complement; de parte de propoziție secundară necircumstanțială, dar și de parte de propoziție secundară circumstanțială. Este exprimat prin substantive, adjective, numerale sau verbe (la moduri nepersonale) și de aici clasificarea sa în **e. predicativ suplimentar cu aspect nominal** și **e. predicativ suplimentar cu aspect verbal**. Cel exprimat prin nume stă în cazurile nominativ sau acuzativ: „Măria-sa nu vine *voievod* din mila necredincioșilor ismailiteni" (M. Sadoveanu); „Am decretat tricolorul *ca steag* național" (Camil Petrescu); „Razele străluceau *slabe* și *călduțe* printre crengi goale" (Cezar Petrescu); „Mahalaua înțelenise *îngropată* în troieni" (B. Șt. Delavrancea); „Plecat-am *nouă* din Vaslui" (V. Alecsandri); „Apoi mai rămîneți sănătoși, zisei *încălecînd* și *cîrmind* calul pe drum" (C. Hogaș). ◇ ~ **predicativ suplimentar simplu: e.** predicativ suplimentar exprimat printr-un singur termen. De exemplu: „Atunci tu prin întuneric te apropii *surîzîndă*" (M. Eminescu). ◇ ~ **predicativ suplimentar multiplu: e.** predicativ suplimentar exprimat prin doi sau mai mulți termeni. De exemplu: „O moară stă *bătrînă, uitată* pe pîrîu, / De oamenii din sate cu holdele de grîu" (I. Pillat). ◇ ~ **predicativ suplimentar prepozițional: e.** predicativ suplimentar exprimat printr-o parte de vorbire cu autonomie semantică, precedată de o prepoziție. De exemplu: „*Ca funcționar* comercial, pravila lui trebuie să fie punctualitatea" (G. Galaction); „Prietenii lui cei vechi îl știau *drept un* ușurel *diletant*" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **predicativ suplimentar subînțeles: e.** predicativ suplimentar a cărui prezență este dedusă în cadrul unei propoziții date prin raportarea acesteia la propoziția anterioară. De exemplu: „Vine *ca medic* sau nu vine? — Vine [ca medic].

ELIDÁRE, s.f. (< *elidá*, cf. fr. *élider*, it., lat. *elidere* „a elimina"); v. *eliziúne*.

ELÍPSĂ, s.f. (cf. fr. *ellipse*, gr. *elleipsis* „lipsă a unui cuvînt"); omitere din vorbire sau din scriere a unor cuvinte sau chiar a unor propoziții, care se subînțeleg sau care nu sînt absolut necesare pentru înțelesul comunicării. **E.** se datorește nevoii de concizinue, de scurtare a exprimării, grabei în exprimare și mai ales nevoii de expresivitate, motiv

pentru care e foarte frecventă în vorbirea afectivă și în limba vorbită. Un rol important în înțelegerea **e.** îl au *intonația, pauza, punctuația, gesturile* și *mimica*. ◇ ~ **lexicală: e.** care vizează elemente de ordin lexical (cuvinte) din cadrul unor sintagme, locuțiuni, expresii sau formule de diferite tipuri care preiau sensul cuvintelor omise: *roșie* (< pătlăgea roșie), *vînătă* (< pătlăgea vînătă), *o turcească* (< o cafea turcească), *tînăr de condiție* (< tînăr de bună condiție), *marfă de calitate* (< marfă de bună calitate), *de cînd lumea* (< de cînd există lumea), *cum să nu* (< cum să nu fac), *sărac lipit* (< sărac lipit pămîntului), *pe cuvînt* (< pe cuvînt de onoare), *nici vorbă* (< nici vorbă nu poate fi), *n-ai decît* (< n-ai decît să mergi), *ce mai* (< ce mai la deal, la vale), *n-are unde* (< n-are unde merge), *n-are de unde* (< n-are de unde lua), *n-are cînd* (< n-are cînd să facă), *n-are cum* (< n-are cum să facă), *n-are încotro* (< n-are încotro merge), *bată-te să te bată* (< bată-te să te bată norocul, nevoia), *are tensiune* (< are tensiune mare), *are temperatură* (< are temperatură ridicată), *urcă la doi* (< urcă la etajul doi), *coboară la Panduri* (< coboară la stația Panduri), *joacă pe 23 August* (< joacă pe stadionul 23 August) etc. ◇ ~ **gramaticală: e.** care vizează elementele de ordin gramatical, unitățile sintactice care nu sînt strict indispensabile pentru a fi exprimate în comunicare (inclusiv o propoziție întreagă). De exemplu: „A bătut-o rău; ea a răbdat — *nici o vorbă, nici o lacrimă*" (I.L. Caragiale) — „nu a scos"; „A fost un bal cum nici într-o capitală de județ *nu se poate mai splendid*" (idem) — „nu se poate să fie mai splendid"; „I-am făcut eu o mulțime de meșteșuguri și *degeaba*" (M. Sadoveanu) — „și degeaba i le-am făcut"; „Pe la 20 septembrie am dat o săritură la Sibiu, așa-ntr-o doară, ca să văd *ce și cum*" (L. Blaga) — „ce s-a întîmplat și cum s-a întîmplat"; „Cînd ordoni d-ta, d-le Niță, *chiar să nu, cu tot da*" (B. Șt. Delavrancea) — „chiar să nu vreau" sau „chiar să nu pot, eu tot spun da"; „Iarna pe gheață și la săniuș" (Ion Creangă) — „...ne dăm pe gheață și mergem la săniuș"; „De-aș ajunge mai degrabă la tîrg, zise Prepeleac" (idem) — „Ce bine-ar fi de-aș ajunge..."; „Da-ncotro, -ncotro, flăcăule?" (I.L. Caragiale) — „Da-ncotro mergi, flăcăule?" etc.

ELIZIÚNE (ELIDÁRE), s.f. (cf. fr. *élision*, lat. *elisio* < *elidere* „a elimina"): suprimare a vocalei finale a unui cuvînt atunci cînd cuvîntul următor începe tot cu o vocală. De exemplu: în loc de *mă am străduit* se spune *m-am străduit*, cu elidarea vocalei *ă* din *mă;* în loc de *se au înțeles* se spune *s-au înțeles*, cu elidarea vocalei *e* din *se* etc. În exemplele de mai sus **e.** este obligatorie. Sînt și cazuri în care ea rămîne la latitudinea vorbitorului, ca în exem-

plul „A zis *că a terminat* lucrarea" (sau: „A zis *c-a terminat* lucrarea", cu **e.** lui *ă* din cuvîntul *că*).

EMISIÚNE, s.f. (cf. fr. *émission*, it. *emissione*, lat. *emissio*): producere, emitere. ◇ ~ **de sunete:** emitere de către organul vorbirii a sunetelor articulate cu care se formează cuvintele. ◇ ~ **consonántică:** emitere de consoane de către organul vorbirii. ◇ ~ **vocálică:** emitere de vocale de către organul vorbirii.

EMIȚĂTÓR, s.m. (< *emite* + suf. *-ător*, după fr. *émetteur*): cel care emite mesajul (cuvinte, propoziții și fraze); cel care vorbește, vorbitorul sau locutorul.

ENCICLOPEDÍE, s.f. (cf. fr. *encyclopédie*, gr. *en* „în" + *kyhlos* „cerc" + *paideia* „educație", „învățămînt"): lucrare lexicografică de mare întindere, care cuprinde sistematic cunoștințe amănunțite, termeni de bază (nume comune și proprii) dintr-un singur domeniu (**e.** de specialitate) sau din toate domeniile cunoașterii umane (**e.** universală), fie în ordine alfabetică, fie pe probleme sau pe ramuri de activitate. Lucrări cu caracter enciclopedic au existat încă din antichitate: la egipteni (în mileniul al doilea î.e.n.), la chinezi (în secolele al XII-lea — al IX-lea î.e.n.), la greci, la romani, la arabi etc. În evul mediu a apărut prima **e.** alfabetică (în secolul al XIII-lea) și primele **e.** pe specialități (istorică, agricolă, medicală, veterinară etc.). O mare circulație au cunoscut în secolul al XVIII-lea, în Europa, *Dictionnaire historique et critique* („Dicționar istoric și critic") editat în două volume de P. *Bayle*, între 1695—1697, și *Dicționarul artelor și științelor*, editat în 1728 de *E. Chambers*. Acesta din urmă a constituit punctul de plecare în editarea celebrei opere a enciclopediștilor francezi: *Enciclopedie sau Dicționar rațional al științelor, artelor și meșteșugurilor*. A apărut la Paris între 1751—1780, în 35 de volume, sub conducerea lui *D. Diderot* (cu excepția ultimelor 7 volume, editate fără participarea lui). La elaborarea acestei **e.** au luat parte cele mai luminate minți ale epocii (filozofi, scriitori, savanți, economiști, ingineri, medici, specialiști militari etc.): *D'Alembert, Helvetius, Holbach, Rousseau, Voltaire, Condillac, Condorcet, Montesquieu, Buffon, Daubenton, Turgot, Quesnay* etc. Ea prezintă un bilanț al tuturor cunoștințelor dobîndite pînă atunci de omenire. Sînt criticate în ea — iscusit voalat — instituțiile politice, juridice și economice feudale, dogmele și superstițiile religioase, concepțiile înapoiate și prejudecățile etc. Ea constituie un adevărat monument al filosofiei iluministe a veacului și a avut un rol deosebit în pregătirea ideologică a revoluției burgheze din Franța de la 1789. Pe baza tradiției create de această **e.**, în întreaga Europă a început edita-

rea unor e. cu caracter universal (în Anglia, între 1768—1771; în Germania, una între 1808—1811 și alta între 1818—1890; în Franța una între 1866—1888 și alta între 1885—1902; în Italia, între 1875—1888; în Rusia, între 1890—1907 etc.). Prima încercare de elaborare a unei e. românești a fost făcută de o societate literară din Iași, condusă de *Gheorghe Asachi*, care a publicat în 1842 o fasciculă dintr-un *„Lexicon de conversație"*. Prima e. românească realizată este însă *Enciclopedia română*, care a apărut la Sibiu între anii 1898—1904, în trei volume, sub auspiciile Astrei. Ea a fost alcătuită de un colectiv de peste 200 de oameni de știință, de cultură și de artă din toate provinciile istorice românești, sub conducerea lui *Constantin Diaconovici*. Este o operă de sintetizare a valorilor culturii noastre naționale, avînd 3 000 de pagini și tratînd 40 000 de termeni — comuni și proprii — din toate domeniile de activitate. Ea rămîne ca o expresie vie a devotamentului intelectualității românești față de idealul sfînt al unității politice și culturale a poporului român. Înainte de primul război mondial ea a avut o largă răspîndire în toate zonele locuite de români. Între 1963—1966 a apărut în București, editat de Academia R.S.R., *„Dicționarul enciclopedic român"* în patru volume (I 1963, II 1964, III 1965 și IV 1966).

ENCLÍZĂ, (POSTPÚNERE, POSTPOZÍȚIE), s.f. (cf. fr. *enclise*, germ. *Enklise*, gr. *enklisis* „înclinare"): așezare a unui cuvînt sau a altui element neaccentuat în urma altui cuvînt accentuat; atașare a unui cuvînt sau a oricărui element neaccentuat la cuvîntul precedent. Se vorbește astfel despre e. formelor pronominale sau verbale neaccentuate, despre e. articolului hotărît în limba română, despre e. sufixelor, a desinențelor sau a particulelor: cîntecu-*i* minunat, toate-*s* bune; teiu*l*, teiu*lui*, satu*l*, satu*lui*, cas*a*, case*i*, tei*i*, tei*lor*, sate*le*, sate*lor*, case*le*, case*lor*; veni*se*, trec*îndi*; scri*i*, merg*em*, ram*e*, grădinar*i*; acela*și*, ce*va*, nimene*a*, acum*a*, cînd*va*, iară*și* etc.

ENGLÉZĂ, s.f. (cf. ngr. *englézos*, it. *inglese*): limbă germanică din grupul de apus, vorbită de locuitorii Angliei și ai S.U.A., de majoritatea locuitorilor Canadei, de foarte mulți locuitori din Irlanda și din fostele colonii britanice din Africa, Asia, Oceania și America. E. este un rezultat al contopirii dialectelor populațiilor germanice venite de pe continent în insulă prin secolele al V-lea — al VI-lea e.n., care s-au impus populațiilor autohtone de limbă celtică și latină. În evoluția limbii engleze există trei mari perioade: a) vechea engleză (anglo-saxona)

vorbită între secolele al V-lea și al XI-lea. Este atestată documentar încă din secolul al VII-lea prin poemul epic *Beowulf*, în care este înfățișată viața și moartea regelui legendar din Iutlanda. Avea o structură sintetică, cu un sistem flexionar bogat și o ortografie fonetică. b) engleza medie, vorbită între secolele al XI-lea — al XV-lea inclusiv și caracterizată prin pierderea treptată a flexiunii (parțial la substantiv, pronume și verb și total la adjectiv) și printr-o ortografie conservatoare cu deosebiri de pronunțare și scriere. A fost puternic influențată de dialectul francez al normanzilor, care au ocupat Anglia în anul 1066 și care au impus franceza, timp de două sute de ani, ca limbă oficială folosită la curte, în administrație, în învățămînt, în biserică și în literatură. În secolul al XIV-lea a început reafirmarea limbii engleze prin activitatea marelui poet *Chaucer*, care prin operele sale a impus dialectul londonez ca bază a limbii literare engleze. Introducerea tiparului la sfîrșitul secolului al XV-lea și activitatea neobosită de traducător a primului tipograf englez *Caxton* au contribuit considerabil la răspîndirea dialectului londonez și la fixarea normelor de scriere ale limbii engleze. c) engleza modernă, vorbită de la apariția Renașterii în Anglia (începutul secolului al XVI-lea) pînă azi și caracterizată prin construcții analitice. În această perioadă **e.** a făcut foarte multe împrumuturi din limbile latină (în mod deosebit), greacă, franceză, italiană, spaniolă și portugheză și din limbile popoarelor supuse de spanioli și de portughezi. Împrumuturile acestea au fost făcute în mare măsură de scriitori, lucru care se vede foarte bine în vocabularul marelui dramaturg *Shakespeare*. Ea a împrumutat și cuvinte internaționale formate pe baza rădăcinilor din limbile clasice. Deși este o limbă germanică, vocabularul limbii engleze are în proporție de 50% cuvinte de origine romanică (mai ales franceză). Engleza literară actuală este așa-numita King's English, bazată pe dialectele din jurul Londrei. Paralel cu ea se folosește varianta formată sub influența celebrei universități din Oxford în secolul al XIX-lea, accesibilă numai vîrfurilor intelectuale britanice și oarecum artificializată. Ortografia actuală a limbii engleze are un caracter conservator: ea nu mai oglindește schimbările apărute în pronunțare, deosebirile dintre scriere și pronunțare fiind foarte mari. Scrierea corectă a limbii engleze constituie în prezent o mare dificultate atît pentru străini cît și pentru englezi. **E.** a rămas pînă în prezent limba internațională cu cea mai întinsă întrebuințare dintre toate limbile internaționale. Engleza americană, vorbită în S.U.A. și în Canada, a urmat un drum propriu după cucerirea independenței și formarea S.U.A. (1787).

El s-a transformat într-o variantă a limbii engleze vorbite în Europa, ale cărei trăsături fundamentale s-au păstrat și pe care a influențat-o după aceea în lexic. Dispune de unele *trăsături specifice* în fonetică, în gramatică și mai ales în vocabular: pronunțarea lui *r* (în **e.** europeană a amuțit), ritm și intonație deosebite de **e.** europeană, folosirea unor substantive cu valoare adjectivală, folosirea specifică a prepozițiilor, generalizarea auxiliarului *will* la viitor și a auxiliarului *would* la optativ la toate persoanele, împrumuturi lexicale din olandeză, din spaniola emigranților și din limbile indienilor, creații specifice (prescurtări), termeni de argou în limbajul curent etc.

ENÚNȚ, s.n. (< *enunță*, cf. it. *enunziare*, fr. *énoncer*, lat. *enuntiare*): comunicare întreagă, desine-stătătoare, organizată gramatical sub forma unor unități sintactice superioare (propoziții și fraze), care cuprind informații, constatări, sfaturi, îndemnuri, întrebări etc.; text care poate fi înțeles de cititori fără să se simtă nevoia unor completări și care se încheie cu un punct, cu semnul întrebării sau cu semnul exclamării. De exemplu: „Nu confundați fumul, cu fumurile" (T. Mușatescu); „În suflet port tristețea planetelor ce-apun / Și-n cîntece tumultul căderilor de ape" (I. Minulescu); „De ce te frămînți așa, om bun?" (Ion Creangă); „Ajunge, Moromete!" (M. Preda). **E.** sînt despărțite între ele prin virgulă: „— Știam eu, zîmbi măgulit sergentul" (Dragoș Vicol); prin două puncte: „Primarul, văzînd pecetea tactului, zice țăranului: — Ce mi-o dai mie?" (I.L. Caragiale); prin punct și virgulă: „Toporași violeți răzbăteau prin frunzele moarte; pițigoi și cintezi cîntau între muguri de mesteceni" (M. Sadoveanu); prin semnul întrebării: „— Ce a fost asta? întrebă el aprins" (I. Slavici); prin semnul exclamării: „— Te felicit! îi zise Bologa" (L. Rebreanu). ◇ ~ **lung: e.** alcătuit din mai multe cuvinte sau propoziții (v. exemplele de mai sus). ◇ ~ **scurt: e.** alcătuit din puține cuvinte, uneori dintr-un singur cuvînt (care reprezintă răspunsul la o întrebare, prin adverbele *da*, *ba*, *nu* sau printr-o interjecție). De exemplu: „...vă închinați ori ba? — *Ba*" (C. Negruzzi); „Te mai doare nasul, puișorule? întreabă mam'mare. — *Nu*... răspunde Goe" (I.L. Caragiale); „— Dumneata ești român? — *Da.*" (L. Rebreanu); „Ce ai, nene Iorgule? Parcă ai fi supărat. — *E!*..." (I. Al. Brătescu-Voinești). ◇ ~ **abstract: e.** formulat în gînd, dar nerostit; **e.** conceput într-un mod prea abstract, prea general. ◇ ~ **concret (vorbit): e.** conceput și exprimat, enunț real (v. pe cele notate mai sus). ◇ ~ **inteligibil: e.** clar, limpede, ușor de înțeles. ◇ ~ **ambiguu: e.** care poate da naștere la confuzii și poate fi interpretat în mai multe

feluri; enunț neclar, confuz, neinteligibil, echivoc, datorat folosirii necorespunzătoare a unor cuvinte omofone și omografe, a accentului, a topicii și a punctuației (v. exemplele de la *echivóc*). ◇~ **sinonim:** e. care exprimă o idee asemănătoare cu aceea exprimată de un alt enunț și are o organizare sintactică identică sau diferită de a acestuia. De exemplu: „Acest brad este foarte înalt" în raport cu „Bradul acesta este foarte înalt"; „El este gata de plecare", în raport cu „El este gata să plece"; „Am chemat un tehnician ca să-mi repare televizorul" în raport cu „Am chemat un tehnician care să-mi repare televizorul" etc. ◇~ **omonim:** e. care este format din cuvinte identice cu ale altui enunț, așezate în ordine identică cu ale acestuia, dar cu o organizare sintactică diferită: „Venea pe nesimțite *seara*" (*seara* = substantiv subiect) în raport cu „Venea pe nesimțite *seara*" (*seara* = adverb complement circumstanțial de timp); „I-am povestit întîmplarea *lui Radu*" (*lui Radu* = substantiv în genitiv, atribut) în raport cu „I-am povestit întîmplarea *lui Radu*" (*lui Radu* = substantiv în dativ, complement indirect); „A ajuns acolo *primul*" (*a ajuns* = verb predicativ; *primul* = numeral subiect) în raport cu „A ajuns acolo *primul*" (*a ajuns* = verb copulativ; *primul* = numeral nume predicativ) etc.

ENUNȚIATÍVĂ, s.f. (< adj. *enunțiativ, -ă,* cf. it. *enunziativo,* fr. *énonciative* < lat. *enuntiativa*) ♦ propoziție care conține o enunțare, o constatare obiectivă, relatarea unui fapt real, realizabil sau ireal. Este marcată gramatical prin intonație enunțiativă și prin topică normală, obișnuită a termenilor, iar grafic prin punct. ◇~ **propriu-zisă (reală):** propoziție care exprimă relatarea unui fapt real, o constatare în legătură cu acest fapt. E specifică descrierilor, relatărilor științifice, publicistice și administrative. Ea poate fi independentă, principală sau secundară, regentă sau subordonată. Se construiește cu modul indicativ: „Amîndoi simțise un gol sub picioare, în jur, pretutindeni" (H. Papadat-Bengescu); „Tudor Arghezi trece astăzi... drept cel mai de seamă artist contemporan al cuvîntului" (T. Vianu); „Toader spune că a vorbit cu cumnatul" (I. Slavici); „Frumos era pe atunci; căci și părinții și frații și surorile îmi erau sănătoși" (Ion Creangă). ◇~ **optativă:** propoziție care exprimă dorința de realizare sau de nerealizare a unui anumit fapt (realizabil sau ireal). Ea poate fi independentă sau coordonată, principală sau secundară, regentă sau subordonată. Se construiește obișnuit cu aspectul optativ al modului condițional-optativ-potențial (rar e construită și cu conjunctivul — prezent sau perfect — sau cu indicativul imperfect): „Aș bea un pahar cu

apă" (A. Vlahuță); „Eu aș pleca numaidecît și aș intra pe moșia lui popa ăsta" (M. Preda); „Să trăiască pentru fericirea județului nostru!" (I.L. Caragiale); „Da, mult mai bine ar fi fost / Să fi rămas în sat la noi / De-ai fi avut și tu vreun rost, / De-am fi avut pămînt și boi" (Șt. O. Iosif); „Eu i-aș fi strîns la piept pe-acești flăcăi / Și le-aș fi spus întreaga mea mîhnire" (N. Labiș); „Tu trebuia să te cuprinzi de acel farmec sfînt" (M. Eminescu). ◇ ~ **potențială:** propoziție care exprimă posibilitatea realizării unui fapt (realizabil sau ireal), în prezent, în trecut sau în viitor. Ea poate fi independentă sau coordonată, principală sau secundară, regentă sau subordonată. Se construiește obișnuit cu aspectul potențial al modului condițional-optativ-potențial (prezent sau perfect), iar uneori cu conjunctivul (prezent sau perfect) sau cu indicativul imperfect (precedat de sintagmele *mai bine* și *mai degrabă*): „Și guraliv și de nimic / Te-ai potrivi cu mine" (M. Eminescu); „A nu, asta nu... Nu i-aș fi îngăduit-o niciodată" (Camil Petrescu); „Mai bine măria-sa și-ar căuta de drum și ar da pace unor oameni care nu i-au făcut nimica" (C. Negruzzi); „Ar fi cine să te mîngîie" (M. Sadoveanu); „Dacă eram jurat, și eu îl achitam" (Camil Petrescu). ◇ ~ **dubitativă:** propoziție care exprimă îndoiala, nesiguranța, nehotărîrea sau bănuiala în legătură cu un anumit fapt (realizabil sau ireal). Ea poate fi independentă sau coordonată, principală sau secundară, regentă sau subordonată. Se construiește cu prezumtivul (prezent sau perfect), cu conjunctivul perfect și rar cu indicativul viitor: „O fi avînd și ea pe cine să aștepte" (T. Mușatescu); „Cine știe, va fi uitat ceva; va fi avînd să-i spună ceva lui Lică" (I. Slavici); „Vor fi fost fericiți în țara lor" (M. Sadoveanu); „Doar numai Ochilă și Lungilă din poveste să-ți poată veni de hac" (C. Hogaș); „Să fi mers o bucată bună de drum" (I.L. Caragiale); „Oi fi bolnav!" (B. Șt. Delavrancea); „Așa a fi, n-a fi așa, vreau să-mi fac băiatul popă" (Ion Creangă). ◇ **falsă** ~ **dubitativă:** propoziție care dă impresia că este o enunțiativă dubitativă (datorită conținutului), dar care în realitate este o propoziție enunțiativă propriu-zisă (ideea de îndoială, de probabilitate nu este exprimată gramatical prin modurile verbului, ci lexical, prin sensul verbelor folosite la indicativ). De exemplu: „Ei se îndoiesc de sinceritatea lui". ◇ ~ **imperativă:** propoziție care exprimă o poruncă, un ordin, o dispoziție, o interdicție, un îndemn, un sfat, o invitație, o rugăminte adresate de obicei persoanei cu care se vorbește. Ea poate fi independentă, coordonată, principală sau secundară, regentă sau subordonată. Se construiește obișnuit cu modul imperativ; alteori cu modul conjunctiv (cu valoare de imperativ), cu mo-

dul indicativ (cu formă de prezent și sens de viitor sau cu formă de viitor, ambele cu intonație de imperativ) și cu modul infinitiv (cu intonație de imperativ): „Nu mă combate... Susține-mă... Alege-mă" (I.L. Caragiale); „Primește dară în semnul vechii prietenii, ca un dar, pînza ostenelilor mele, și-ți adă aminte în zilele tale fericite de prietenul tău Dianeu" (I. Budai-Deleanu); „Alungă patimile mele, / Pe veci durerea lor o frînge" (O. Goga); „*Spune*, l-a îndemnat dulce Nicoară" (M. Sadoveanu); „Fă-mi cel din urmă bine: / Pămîntul țării să-l săruți / Și pentru mine" (G. Coșbuc); „*Dă-mi o părăluță, draga mea*, că trei zile n-am mîncat" (V. Alecsandri); „Dadă Irină, să faci și mamei foc" (B. Șt. Delavrancea); „...d-ta, firește, vii imediat după el și înconjuri cazarma" (Camil Petrescu); „Vei da în ordinea mea două mii cinci sute de rubiele... și le vei trece în socoteala mea" (N. Filimon); „A nu se apleca în afară!"; „A se slăbi cu observațiile!" ◇ ~ **neafectivă (neexclamativă):** propoziție **e.** fără indici afectivi (dispune de o intonație enunțiativă, neutră); **e.** care exprimă relatarea, dorința, posibilitatea, îndoiala, ordinul sau îndemnul în mod obiectiv, fără coloratură afectivă (v. toate exemplele de la cele cinci categorii de **e.**) Este marcată grafic prin punct. ◇ ~ **afectivă (exclamativă):** propoziție enunțiativă cu indici afectivi (intonație exclamativă, specifică): **e.** care exprimă relatarea, dorința, posibilitatea, îndoiala, ordinul sau îndemnul în mod subiectiv, cu coloratură afectivă, însoțite de participarea afectivă a vorbitorului (mirare, admirație, plăcere, surprindere, indignare, dezaprobare, regret, desperare, durere etc.). Este marcată grafic de obicei prin semnul exclamării; uneori prin puncte de suspensie: „Era strașnic om Cozma Răcoare!" (M. Sadoveanu); „Aoleo, Spiridoane, nu te-oi prinde odată!" (I.L. Caragiale); „Dac-aș ști să cînt... *ce fericit aș fi...*" (A. Vlahuță); „Cum m-ar cinsti azi satul..." (O. Goga); „*Ce-aș mai vîde* să te văd întorcîndu-te cu nasul în jos!" (P. Ispirescu); „Or fi fugit!" (V. Alecsandri); „Dă-i zece tătarului, dă-i zece!" (B. Șt. Delavrancea); „N-aveți frică, fraților! Stați pe loc!... Nu fugiți!... Să le luăm puștile și gloanțele!" (L. Rebreanu).

EPENTÉZĂ, s.f. (cf. fr. *épenthèse*, gr. *epenthesis* „adaos înăuntru", „intercalare" < *epi* „pe" + *en* „în" + *thesis* „așezare"): modificare fonetică condiționată care constă în apariția unui sunet nou *(epentétic* sau *eufónic)*, de obicei consoană, între două consoane greu de pronunțat, în interiorul unui cuvînt. De exemplu: de la etimonul v. sl. *mlatiti* s-a ajuns, prin **e.** lui *b*, la românescul regional *îmblăti* „treiera"; de la etimonul tc. *damlá*, prin **e.** lui *b*, la românescul *dambá;* de la etimonul francez *casserole*, prin **e.** lui *t*, la românes-

cul *castrón*; de asemenea, regional, adjectivul *slab* este pronunțat cu **e.** lui *c* — *sclab*. **E.** presupune și apariția vocalei *i* între două consoane. O întîlnim astfel mai ales în Oltenia, unde se creează diftongii *ăi, ui, ai* și *ei* prin anticiparea caracterului palatal al unor consoane: *oichi, straichină, veichi, ureiche, roichie, păduiche* etc. Este prezentă însă și în sudul Transilvaniei. Prin această modificare fonetică corpul cuvîntului se mărește.

EPIGRAFÍE, s.f. (cf. fr. *épigraphie* < gr. *epi* „pe", „deasupra" + *graphein* „a scrie"): știință (disciplină auxiliară a istoriei) care se ocupă cu descifrarea și interpretarea inscripțiilor vechi, făcute de obicei pe piatră, metal, lemn etc.

ESPERANTÍSM, s.n. (cf. fr. *espérantisme*): doctrină a partizanilor limbii internaționale esperanto; mișcare a tuturor adepților limbii esperanto.

ESPERANTÍST, s.m. (cf. fr. *espérantiste*): adept al limbii internaționale esperanto.

ESPERÁNTO, s.n. (cf. fr. *espéranto* < *Esperanto*, pseudonimul creatorului ei): limbă artificială, creată în 1887 de medicul polonez dr. *L. Zamenhof* cu scopul de a servi ca limbă internațională. Vocabularul ei este constituit, în cea mai mare parte, din cuvinte formate pe baza rădăcinilor din limbile romanice și germanice, iar structura gramaticală este foarte simplă (nu are diftongi, accentul e numai pe silaba antepenultimă, genul e indicat prin sufix, iar timpul și modul prin schimbarea vocalei din silaba finală etc.) și nelegată de aceea a limbilor naturale. S-a răspîndit mai întîi în Rusia, în Germania și în Anglia. Are numeroși adepți în toate țările lumii și este propagată de două mari asociații, cu filiale în 90 de țări. Acestea dispun de publicații și traduceri proprii și anual organizează congrese internaționale la care participă 2 000—3 000 de delegați. Se învață foarte ușor. Conducerea esperantiștilor a atras încă din 1950 atenția O.N.U. în legătură cu importanța pe care o are folosirea acestei limbi în relațiile internaționale, iar UNESCO a dat în 1954 o rezoluție favorabilă în acest sens.

ETIMOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *étymologie*, lat., gr. *etymologia* < *etymos* „adevărat", „real" + *logos* „cuvînt", „știință"): **1.** origine a unui cuvînt (v. și *origine*). **2.** ramură complexă a lingvisticii care se ocupă cu originea și cu evoluția formală și semantică a cuvintelor. Preocupări de a stabili originea cuvintelor au existat încă din antichitate, dar ea s-a constituit ca știință abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu descoperirea legilor fonetice și cu întemeierea gramaticii istorice și comparate. Metoda principală de cercetare folosită în **e.** este

metoda istorică; alături de aceasta este folosită și metoda structuralistă care are în vedere: structura limbii, caracterul sistematic al derivării și al morfologiei, presiunea sistemului; forța analogiei, apartenența unităților lexicale la anumite cîmpuri morfosemantice, cu alte cuvinte întregul ansamblu de relații fonetice, morfologice, semantice și de altă natură în care pot intra cuvintele unei limbi. Pe această disciplină mixtă se sprijină aproape toate celelalte discipline lingvistice, în sensul că orice lucrare de lingvistică, din orice ramură a științei limbii, face apel direct sau indirect la ea. **E.** comportă multe greutăți și reclamă o imensă muncă de documentare, studiul ei fiind deosebit de complicat. Problemele ei au stat în atenția multor lingviști din țara noastră, o contribuție însemnată în acest sens aducînd *B.P. Hasdeu, V. Bogrea, I.-A. Candrea, N. Drăganu, Sextil Pușcariu,* acad. *Iorgu Iordan,* acad. *Al. Graur* și conf. univ. dr. *Theodor Hristea.* ◇ ~ **internă: e.** al cărei obiect de cercetare îl constituie toate creațiile lexicale interne ale unei limbi, sistemul de formare a cuvintelor (derivarea, compunerea, conversiunea). ◇ ~ **externă: e.** al cărei obiect de cercetare îl constituie toate împrumuturile lexicale ale unei limbi (neologismele). ◇ ~ **specială: e.** al cărei obiect de cercetare îl constituie calcurile lingvistice. ◇ ~ **populară (atracție paronimică):** modificare a formei unui cuvînt (de obicei recent intrat în limbă) sub influența altui cuvînt mai cunoscut, cu care se aseamănă ca formă și de la care s-ar putea crede că derivă. De exemplu: *funicular* a fost modificat sub influența lui *furnică* și a devenit *furnicular; lingoare* a fost modificat sub influența lui *lung* și a devenit *lungoare* (fiind vorba de o „boală lungă") etc. (v. și *atracție*). Denumirea de **e.** *populară* i-a fost dată de lingvistul german *E. Förstemann* prin termenul de *Volksetimologie.* A fost discutată de mai mulți lingviști români și străini. În lingvistica românească, cel care i-a dedicat un studiu amplu în lucrarea sa „*Probleme de etimologie*", București, 1968, p. 205—275, este *Theodor Hristea.* Acest fenomen lingvistic joacă un rol deosebit în viața oricărei limbi. El se poate manifesta în limba oricărui subiect vorbitor, în orice mediu social și explică cuvintele exclusiv sincronic (arată cum funcționează în limbă în momentul interpretării lor). Prin **e.** *populară* vorbitorii încearcă să-și lămurească anumite cuvinte, vechi sau noi, frecvente sau rare în limbă, cu sensuri neclare sau cu forme neobișnuite, în general puțin cunoscute sau susceptibile de a fi interpretate prin falsă asociație etimologică. Un rol deosebit în acest fenomen îl au asemănarea formală (uneori și cea semantică) dintre cuvîntul care e supus **e.** *populare* (elemen-

tul indus) și cuvîntul care o provoacă (elementul inductor) și asociația de idei pe care o face vorbitorul în legătură cu sensurile acestora. Numărul **e.** *populare* este foarte mare atît în limba română cît și în alte limbi. Ele se pot clasifica după următoarele criterii: 1. după originea termenilor care vin în contact (cel indus și cel inductor): a) **e.** *populare în care termenii sînt de origini complet diferite* (mult mai numeroase decît cele în care termenii se înrudesc): rom. *razie* (< fr., it. razzia) a devenit în vorbirea țăranilor *rază* (< lat. pop. radia); fr. *hebdomadaire* „săptămînal" (< lat. hebdomadarius) s-a transformat în vorbirea oamenilor lipsiți de cultură din Franța în *hebdromadaire*, sub influența lui *dromadaire* „cămilă cu o cocoașă" (< lat. dromedarius); rom. *feminin* (< fr. feminin, lat. femininus) se pronunță aproape general *femenin*, prin atracția cuvîntului *femeie* (< lat. familia) etc. b) **e.** *populare în care termenii sînt înrudiți genealogic* (mai rare decît primele): *Bonaparte* a devenit în vorbirea oamenilor simpli de la noi *Bunăparte*, sub influența adjectivului *bună* (< lat. bonus, -a, -um); rom. *contravenient* (< fr. contrevenant, germ. Kontravenient) devine *contravenit*, formă latinizată sub influența lui *veni* (< lat. venire); *coxalgie* (< fr. coxalgie) s-a transformat în *copsalgie*, sub influența substantivului *coapsă* (< lat. coxa); rom. *incubație* (< fr. incubation) devine *incuibație* sau *încuibație* prin asocierea sa cu substantivul *cuib* (< lat. cubium) și verbele *încuiba* (< în + cuib + suf. -a) și *cuibări* (< cuibar + suf. -i); *nevroză* (< fr. nevrose) e modificat în *nervoză* sub influența substantivului *nerv* (< lat. nervus, it. nervo); *neurologie* (< fr. neurologie) e deformat în *nervologie* sub influența substantivului *nerv* (< lat. nervus); *Portugalia* devine *Portocalia*, după substantivul *portocală; prizonier* (< fr. prisonnier) s-a transformat în *prinzonier* sub înrîurirea lui *prins* (< a prinde < lat. prehendere); *responsabil* (< fr. responsable) e modificat la *răspunzabil* după verbul *a răspunde* (< lat. respondere); *estradă* (< fr. estrade) devine *stradă* sub influența substantivului *stradă* (< ngr. stráta, it. strada) etc. 2. după relațiile de ordin formal și semantic care există între elementul indus și cel inductor: a) **e.** *populare în care termenii sînt asemănători din punct de vedere formal și semantic* (aparțin aceleiași sfere semantice) sau permit stabilirea unei legături logice între ei. Sînt cele mai numeroase: *policlinică* e pronunțat *boliclinică* prin asociere cu *boli; poțiune* (calmantă) e pronunțat *porțiune*, sub influența lui *porție; dactilografă* e pronunțat fie *actilografă*, sub influența substantivului *acte*, fie *dictalografă*, sub influența substantivului *dictare; lapsus* e rostit *lipsus*, datorită substantivului *lipsă; astenie* devine *ostenie*, sub influența verbului *osteni; arogant*

a fost pronunțat *acrogant*, după locuțiunea *a-și da acre; basculantă* e rostit *basculată* datorită adjectivului *lată;* regional (în Transilvania, Crișana și Banat) *treaptă* e înlocuit prin *dreaptă* datorită paronimiei termenilor și faptului că treptele sînt „drepte" etc. b) **e.** *populare în care cei doi termeni sînt numai în raporturi de natură formală* (de la similitudine la omonimie), iar modificarea e incompletă: regional (Oltenia), *bormașină* e pronunțat *boiermașină*, sub influența lui *boier; apă chiară* („apă clară"), cu *chiară* din lat. *clara*, a devenit *apă chioară; gaz metan* a devenit *gaz metal;* it. *pomi dei Mori* („pommes des Maures") „pătlăgele roșii", s-a transformat în franceză în *pommes d'amour*, sub influența lui *amour;* germ. *Packwagen* (< Pack „pachet" + Wagen „vagon") a devenit în limba română *patvagon*, sub influența lui *pat*. 3. după felul în care se exercită acțiunea fenomenului asupra cuvintelor există patru tipuri fundamentale de **e.** *populară:* care atinge numai forma cuvîntului, care atinge numai sensul cuvîntului, care atinge și forma și sensul cuvîntului, care nu atinge nici forma nici sensul cuvîntului (latență). a) **E.** *populară care atinge forma cuvîntului* este cea mai frecventă. Este modificată parțial structura fonetică a cuvîntului supus etimologiei (a elementului indus), în partea inițială sau finală: *acoladă* e pronunțat *arcoladă* sub influența lui *arc; cooperativă* devine *comparativă* sub influența lui *a cumpăra; ferăstrău* > *fierăstrău* sub influența lui *fier; friație* > *freație* sub influența lui *a freca; lăcaș* și *lăcui* > *locaș* și *locui* sub influența lui *loc; pîrlog* > *pirlog* sub influența lui *pir; spaghete* > *sparghete* sub influența lui *sparge; somieră* > *somnieră* sub influența lui *somn; busculadă* > *brusculadă* sub influența lui *a brusca; remunerație* > *renumerație* sub influența lui *a număra; pîrău (părău)* > *pîriu* sub influența lui *rîu; sănătoare* > *sunătoare* sub influența verbului *suna; primar* > *primare* sub influența lui *mare; filigran* > *filigram* sub influența lui *gram; funebru* > *funegru* sub influența lui *negru; escortă* > *iscurtă* sub influența lui *scurt; lăstun* > *lăsturn* sub influența lui *turn; tramcar* > *trameal* sub influența lui *cal; trandafil* > *trandafir* sub influența lui *fir* etc. Este substituit uneori cuvîntul supus **e.** *populare* (element indus) prin cuvîntul care provoacă **e.** *populară* (elementul inductor), ajungîndu-se la omonimie: *furgior* („furuncul al pleoapelor") a devenit *urcior*, **som* (pește) > *somn*, *sfară* („fum") > *sfoară* (în „a da sfoară-n țară"), *caritate* > *calitate* (în „soră de calitate"), *companie* > *companie* (în „pat de companie") *corvetă* („navă de război") > *covertă* („punte superioară"), *deportat* > *depărtat; corobora* > *colabora; fracțiune* > *fracțiune* (în „fracțiune politică"), *ucfroză* (boală de ri-

nichi) > *nevroză* (boală de nervi), *prenume* > *pronume*, *laţuri* > *lanţuri*; *ţigaie* > *ţigară* (în „lînă ţigară"), *Königgrätz* > *Cîne-creţ*, *Barbarossa* > *Barbă-roasă* etc. b) **E.** *populară care atinge sensul cuvîntului* (schimbă sensul originar, restrînge acest sens, adaugă un nou sens, deformează sensul) este mai puţin frecventă decît cea care atinge forma cuvîntului: *babalîc* („moşneag venerabil"), care era folosit ca titlu de respect, a devenit cu vremea un cuvînt cu sens peiorativ, complet schimbat, datorită asocierii lui cu *babă*; *siestă* („odihnă de după prînz") e asociat de unii vorbitori cu verbul *a sta* şi de aici noul sens restrîns de „repaus la pat, după masa principală"; *a căpia* (cu referire la oi) „a se îmbolnăvi de capie" s-a folosit ulterior şi cu referire la oameni, sub influenţa lui *cap* (cu sensul de „a se sminti", „a înnebuni"); *primitiv* e folosit de oamenii neinstruiţi cu sensul de „ospitalier", punîndu-l în legătură cu *primitor*; *mutual* cu sensul de „pe ascuns", legîndu-l de *muţeşte*; *vindicativ* („răzbunător"), cu sensul de „vindecător", fiind asociat cu *a vindeca* (în „medicamente vindicative"); *temerar* („îndrăzneţ"), cu sensul de „fricos", „temător", fiind simţit ca un derivat al lui *a se teme* etc. c) **E.** *populară care atinge forma şi sensul cuvîntului* (mai mult forma şi mai puţin sensul, mai mult sensul şi mai puţin forma, ambele deopotrivă) este mai rar întîlnită: *epilepsie* e pronunţat *pedepsie*, sub influenţa lui *pedeapsă* şi a lui *a pedepsi*; *a făreca* („a potcovi") > *a fereca* sau *a fiereca* („a încătuşa") sub influenţa lui *fier*; *stomatologie* > *stomacologie* sub influenţa lui *stomac*; *expoziţie* > *dispoziţie*; *cărdăşie* („tovărăşie") > *cîrdăşie* („clică"), sub influenţa lui *cîrd* şi a locuţiunii *a-şi băga în cîrd* (cu cineva); *întreprid* („curajos") > *întreprid* („întreprinzător") sub influenţa lui *a întreprinde*; *hidos* > *hîdos* sub influenţa lui *hîd* etc. d) **E.** *populară latentă* este o falsă asociaţie etimologică; ea nu atinge nici forma, nici sensul cuvîntului, dar stabileşte false legături de înrudire între doi termeni care n-au nimic comun din punct de vedere etimologic: *dar* (< v.sl.) e încadrat de unii în familia verbului *a da* (< lat.), datorită asemănării formale şi faptului că „darul se dă"; *a depila* „a îndepărta părul de pe piele" (< fr.) e asociat adesea cu *piele* (< lat.) şi încadrat în familia acestuia; *şezlong* „scaun lung" (< fr.) e legat de verbul *a şedea* (< lat.); *perie* (< v.sl.) şi *perucă* (< fr., it.) sînt asociate cu *păr* (< lat.) pentru că „sînt făcute din păr"; *patrulă* (< germ.) e pus în legătură cu *patru* (< lat.); *pufoaică* (< rus.) e legat de *puf* (< bg.) şi sufixul *-oaică*; *bancher* (< it., fr.) e apropiat de cuvîntul *bani*; *a mîna* (< lat.) e trecut în familia lui *mînă* (< lat.); *a omorî* e legat de *om*, *capişon* de *cap*, *primă* de *a primi*, *cezariană* de *Caesar* etc. Un aspect al **e.** popu-

lare latente este și asocierea stabilită de vorbitori între două omonime (cu aceeași **e.** sau cu **e.** diferite): între substantivul *mare* (< lat. mare, -is) și adjectivul *mare* (< lat. mas, maris); între substantivul *gol* din terminologia sportivă (< engl. goal) și adjectivul și substantivul *gol* „vid" (< v.sl.); între *rasol* din terminologia culinară (< v.sl.) și *rasol* (< ras + suf. -ol) din expresia bărbierilor „a da rasol"; între *a pili* „a bea" (< țig. pilo) și instrumentul *pilă* (< fr.); între *rîs* (animalul; < v.sl.) și *rîs* (< a rîde); între *pană* (< fr.) din expresiile „a fi în pană", „a rămîne în pană" și *pană* (< lat. pinna); între *carte* din „carte poștală" (< fr. carte) și *carte* (< lat. charta) etc. Unele **e.** *populare* au fost asimilate de limba literară: *carte* („scrisoare"), *fereca*, *pîrîu*, *pușoaică*, *sunătoare* etc.; altele nu au perspective de generalizare, deși, regional, au răspîndire mare: *dreaptă* (pentru treaptă), *filigram* (pentru filigran), *remunerație* (pentru remunerație), *somnieră* (pentru somieră), *țigară* în „lînă țigară" (pentru țigaie) etc.; altele sînt accidentale: *acrogant* (arogant), *dispoziție* (expoziție), *luminărică* (luminărică), *telegrabnică* (= telegramă) etc. ◇ ~ **latinizántă:** explicare fantezistă a originii unui cuvînt numai prin limba latină. De exemplu: *clește* ar proveni din lat. *forceps* (în realitate provine din v.sl. *klěšta*); *slujitor* ar proveni din lat. *servitor* (în realitate derivă de la verbul *sluji*, din v.sl. *služiti* + suf. *-tor*) etc. ◇ ~ **multíplă:** explicare a originii unui cuvînt prin mai multe etimoane, ținîndu-se seama de toate sensurile acestuia. De exemplu: substantivul *lampă*, cu sensul de „lampă cu ulei" și cu forma *lambă* provine din neogreacă; cu sensul de „lampă cu petrol" și cu forma *lampă* provine atît din neogreacă cît și din germană, franceză, rusă și maghiară (cf. ngr. *lampa* < v. gr. *lampas*, fr. *lampe*, germ. *Lampe*, rus. *lampa*, magh. *lámpa*). Majoritatea lingviștilor români sînt de părere că cele mai multe împrumuturi neologice din limba română au o **e.** multiplă. Aceasta se explică prin faptul că la constituirea vocabularului neologic al limbii noastre moderne au contribuit mai multe limbi: latina savantă, neogreaca, rusa, germana, italiana și mai ales franceza. Posibilitatea împrumutării multor neologisme din mai multe limbi de cultură — în aceeași epocă istorică sau la distanță în timp și în spațiu — este confirmată de existența variantelor lexicale etimologice, nediferențiate semantic în raport cu forma acceptată din limba literară. De exemplu: *aghent* (< rus. *aghent*, germ. *Agent*) în raport cu *agent* (< fr. *agent*, it. *agente*); *haractir* (ngr. *haraktir*) și *haracter* (< rus. *harakter*), în raport cu *caractér* (< fr. *caractère*) și *carácter* (cf. lat. *charácter*, germ. *Charákter*); *monetă* (< it. *moneta*, cf. lat. *moneta*), în raport cu *monedă* (< ngr. *monéda*) etc.

ETIMOLOGÍSM, s.n. (< cf. fr. *étymologisme*): tendință de a reforma limba română literară de la sfîrșitul secolului trecut, apropiind-o de o formă a ei mai veche, pretinsă a fi mai corectă. A fost caracteristic curentului latinist care promova principiul etimologic în ortografia românească (v. *curént*).

ETIMOLOGÍST, s.m. (cf. fr. *étymologiste*): **1.** specialist în etimologie (v. *etimologíe*). **2.** adept al ortografiei etimologice (v. *ortografíe*).

ETIMÓN, s.n. (cf. fr. *étymon*): cuvînt de bază (în latină sau în alte limbi — romanice sau neromanice) de la care provine un cuvînt moștenit sau împrumutat. De exemplu, pentru limba română: lat. *solem* este e. substantivului moștenit *soare*; lat. *viridem* al adjectivului moștenit *verde*; lat. *ego* al pronumelui personal moștenit *eu*; lat. *decem* al numeralului moștenit *zece*; lat. *cantare* al verbului moștenit *(a) cînta*; lat. *quando* al adverbului moștenit *cînd*; lat. *per* al prepoziției moștenite *pe*; lat. *quod* al conjuncției moștenite *că*; v.sl. *greblo* al substantivului împrumutat *greblă*; magh. *muszáj* al adverbului împrumutat *musai*; tc. *haydi* al interjecției împrumutate *haide!* ngr. *efthinos* al adjectivului împrumutat *ieftin*; bg., srb. *gradina* al substantivului împrumutat *grădină*; ucr., rus. *borščˇ* al substantivului împrumutat *borș*; germ. *Kartoffel* al substantivului împrumutat *cartof*; fr. *million* al numeralului împrumutat *milion*; it. *addio* al interjecției împrumutate *adio!* lat. *primum* al numeralului împrumutat *prim* etc.

ETNOLINGVÍSTICĂ, s.f. (< adj. *etnolingvistic, -ă*, cf. fr. *ethnolinguistique*, engl. *ethnolinguistics*): curent lingvistic din S.U.A. inițiat de Edward Sapir, care susține că limba este un produs al societății și o funcție a culturii (v. *curént*).

EUFONÍE, s.f. (cf. fr. *euphonie*, lat., gr. *euphonia* < *eu* „bine" + *phone* „voce"): împerechere armonioasă de sunete care impresionează plăcut auzul.

EVOLÚȚIE, s.f. (cf. fr. *évolution*, it. *evoluzione*, lat. *evolutio*): dezvoltare a limbii bazată pe schimbări cantitative necontenite, premergătoare schimbărilor calitative. ◇ ~ **fonétică:** modificare, prin acumulări cantitative, treptate, a unui sunet, a unui grup de sunete sau a întregului sistem fonetic al unei limbi. De exemplu: trecerea lui *n* la *n'* (*n* muiat) și apoi la *i* semivocalic în cuvîntul latinesc *cúneus* care, prin formele intermediare *cúneu* (cu dispariția consoanei finale *-s*), *cún'u, cun'* (păstrată regional în Banat), *cúiu*, a ajuns la forma literară de azi *cui*. ◇ ~ **semántică:** modificare a sensului inițial al unui cuvînt sau adăugare de sensuri noi

(secundare) la sensul inițial și fundamental al cuvîntului. De exemplu: sensul inițial al cuvîntului latinesc *familia* „familie" a fost modificat odată cu evoluția sa la cuvîntul românesc *femeie* „persoană de sex feminin". ◇ ~ **gramaticálă:** modificare a structurii gramaticale, a elementelor de ordin gramatical sau adăugare de noi elemente gramaticale la cele moștenite din latină: din cele cinci declinări ale substantivului latinesc, în limba română au rămas numai trei; în loc de trei grupe de adjective (cu o terminație, cu două terminații și cu trei terminații), cum avea latina, limba română are doar două grupe (cu o terminație și cu două terminații); cele șase cazuri latinești s-au redus în limba română la cinci, prin pierderea ablativului, funcțiile acestuia preluîndu-le acuzativul etc.

EXCLAMÁRE, s.f. (< *exclamá*, cf. fr. *exclamer*, lat. *exclamare*): rostire a unui cuvînt, a unei propoziții sau a unei fraze cu o anumită modulație a vocii, cu exteriorizarea unei emoții, a unui sentiment; strigăt. Termen folosit în sintagma *semnul exclamării* (v. *semn*).

EXCLAMÁȚIE, s.f. (cf. fr. *exclamation*, lat. *exclamatio*): cuvînt, propoziție sau frază rostită cu o anumită modulație a vocii, prin care se exteriorizează o emoție, un sentiment.

EXERCÍȚIU, s.n. (cf. lat. *exercitium*, fr. *exercice*): **1.** acțiune intelectuală repetată, formă de antrenament sistematic, organizat, întreprins pentru a forma, dezvolta sau consolida anumite deprinderi. **2.** temă dată elevilor pentru a se verifica în ce măsură aceștia și-au însușit cunoștințele predate. ◇ ~ **de familiarizáre,** de obișnuire a elevilor cu anumite categorii (fonetice, lexicale, gramaticale, stilistice, ortografice etc.) ce urmează să fie predate, fără a se ajunge la definirea acestora. ◇ ~ **de recunoáștere** a categoriilor lingvistice învățate anterior (fonetice, lexicale, gramaticale, ortografice etc.). ◇ ~ **de repetíție** a unor cuvinte, sintagme și enunțuri cu aceleași dificultăți de pronunțare și de scriere sau a cunoștințelor predate anterior (reluare și precizare a categoriilor lingvistice învățate prin evidențierea caracteristicilor acestora), în vederea învățării lor. ◇ ~ **de alcătuíre** a unor propoziții, fraze, enunțuri, texte sau compuneri, care să cuprindă anumite cuvinte privite din punct de vedere fonetic, lexical, gramatical, stilistic, ortografic etc. ◇ ~ **de evidențiére** a anumitor sunete în cuvinte, a părților de propoziție în propoziții și a propozițiilor în fraze; rolul sunetelor în schimbarea sensului cuvintelor; rolul accentului în omonimie; rolul semnelor de ortografie și de punctuație; rolul prefixelor și al sufixelor; rolul articolelor; rolul particulelor; rolul prepozițiilor și al locuțiunilor

prepoziționale în propoziție; rolul conjuncțiilor și al locuțiunilor conjuncționale în propoziție și în frază; rolul pronumelor și adjectivelor relative în frază; rolul adverbelor relative în frază; acordul adjectivului cu substantivul determinat; acordul numeralului cu substantivul; acordul predicatului cu subiectul; acordul atributului adjectival cu substantivul determinat; acordul elementului predicativ suplimentar cu subiectul sau cu complementul direct; valoarea stilistică a anumitor cuvinte etc. ◇ ~ **de diferențiére,** de deosebire a două categorii lingvistice care frecvent se confundă între ele din cauza uneia sau a mai multor trăsături comune: vocalele de semivocale; cuvintele derivate de cuvintele compuse; adjectivele calificative de adjectivele pronominale; adjectivele pronominale de pronume; adjectivele numerale de numerale; adjectivele de origine participială de participii; pronumele personale de persoana a III-a de pronumele posesive de persoana a III-a; verbele impersonale de verbele unipersonale; adverbele și interjecțiile predicative de verbele predicative; prepozițiile cu genitivul de prepozițiile cu dativul; conjuncție coordonatoare de conjuncțiile subordonatoare; subiectul inclus de subiectul subînțeles; predicatul verbal prin verb la diateza pasivă de predicatul nominal cu nume predicativ adjectiv de origine participială; atributul substantival în genitiv de atributul substantival în dativ; atributul adjectival, exprimat prin adjectiv pronominal, de atributul pronominal; atributul adjectival, exprimat prin adjectiv de origine participială, de atributul verbal exprimat prin participiu cu sens pasiv; complementul direct de subiect; complementul de agent de complementul indirect; complementul circumstanțial de cauză de complementul circumstanțial de scop; complementul circumstanțial sociativ de subiectul multiplu etc. ◇ ~ **de substituire,** de înlocuire a unei categorii lingvistice printr-o altă categorie lingvistică asemănătoare sau diferită (o formă de singular printr-o formă de plural și invers; o formă de persoana I printr-o formă de persoana a II-a și invers; un cuvînt prin sinonimul, omonimul, antonimul sau paronimul său; substantivul prin pronumele personal de persoana a III-a, singular și plural și invers; locuțiunea verbală prin verb; locuțiunea adverbială prin adverb; locuțiunea prepozițională prin prepoziție; locuțiunea conjuncțională prin conjuncție; interjecția prin verb etc.). ◇ ~ **de întrebuințáre,** de folosire în propoziții a unor categorii de cuvinte (simple sau compuse etc.), de predicate (verbale, nominale, adverbiale sau interjecționale), de semne (ortografice sau de punctuație) sau, în frază, a unor categorii de propoziții (enunțiative sau interogative, afirmative sau negative etc.). ◇ ~ **de trans-**

formáre a verbului predicativ *a fi* în verb nepredicativ și invers, a diatezei active în diateză pasivă și invers, a unei părți de propoziție într-o propoziție și invers, a unei propoziții afirmative într-o propoziție negativă și invers, a unei propoziții simple în propoziție dezvoltată și invers, a unei propoziții dezvoltate într-o frază și invers, a vorbirii directe în vorbire indirectă și invers etc. ◇ ~ **de trécere** a unei părți de vorbire de la o categorie gramaticală la alta (de la un număr la altul, de la un caz la altul, de la o persoană la alta, de la un mod la altul, de la un timp la altul, de la o diateză la alta, de la un grad de comparație la altul) sau a unui cuvînt dintr-o clasă de cuvinte în altă clasă de cuvinte (substantivul la adverb, la prepoziție sau la interjecție; adjectivul la substantiv, la adverb sau la prepoziție; verbul la substantiv sau la adjectiv; adverbul la substantiv, la adjectiv, la prepoziție sau la conjuncție; interjecție la substantiv etc.). ◇ ~ **de formáre** a unor cuvinte noi pornind de la anumite părți de vorbire: substantive de la adjective, de la verbe, de la adverbe și de la interjecții; adjective de la verbe și de la adverbe; adverbe de la substantive și de la adjective; interjecții de la substantive; prepoziții de la substantive, de la adjective și de la adverbe; conjuncții de la adverbe etc. ◇ ~ **de ordonáre,** de grupare a sunetelor din cuvinte pe categorii (vocale, semivocale, consoane), a cuvintelor dintr-un text pe familii și categorii (simple și compuse, monosilabice și polisilabice, accentuate și neaccentuate etc.), a părților de propoziție pe categorii (subiecte simple și subiecte multiple, predicate verbale și predicate nominale, atribute substantivale și atribute adjectivale, complemente directe și complemente indirecte etc.), a propozițiilor pe categorii (principale și secundare, simple și dezvoltate etc.), a semnelor grafice pe categorii (de ortografie și de punctuație) etc. ◇ ~ **de extrágere** din operele studiate a unor fragmente sau texte și din acestea a unor cuvinte, părți de vorbire, părți de propoziție, propoziții sau fraze. ◇ ~ **de marcáre** prin subliniere cu o linie sau cu două linii continui, cu o linie întreruptă sau cu o linie ondulată etc. a unor cuvinte, a unor părți de vorbire, a unor părți de propoziție sau a unor propoziții. ◇ ~ **de copiére** a unui fragment sau a unui text (din operele studiate sau de pe tablă), în vederea formării, dezvoltării și consolidării deprinderilor de scriere corectă. ◇ ~ **de corectáre** a cuvintelor scrise greșit în mod intenționat, a cuvintelor despărțite greșit în silabe, a acordului greșit dintre atributul adjectival și substantivul determinat sau dintre predicat și subiect etc. ◇ ~ **de pronunțáre** a unor sunete, silabe sau cuvinte, în vederea însușirii lor corecte de către elevi. ◇ ~ **fonétic: e.** care

vizează sunetele, grupurile de sunete și silabele din care sînt alcătuite cuvintele unei limbi, precum și felul în care acestea se pronunță sau se scriu. ◇ ~ **lexicál: e.** care vizează cuvintele unei limbi, structura acestora (rădăcina, tema, terminația), modalitățile lor de formare (derivarea, compunerea și schimbarea valorii gramaticale,) sensurile de care dispun (lexicale și gramaticale), gruparea lor pe familii și pe categorii (simple, compuse, sinonime, omonime, antonime, paronime) etc. ◇ ~ **gramaticál: e.** care vizează părțile de vorbire ale unei limbi *(morfologic)*, părțile de propoziție, propozițiile și frazele din această limbă *(sintactic)*. ◇ ~ **ortográfic și de punctuație: e.** care vizează folosirea corectă a semnelor de ortografie și de punctuație în scriere, prin copiere și dictare. ◇ ~ **stilístic: e.** care vizează stilurile individuale ale scriitorilor și stilurile funcționale ale limbii literare actuale (administrativ, beletristic, publicistic și științific) precum și valorile afective ale părților de vorbire. ◇ ~ **tradițional: e.** transmis prin tradiție în gramatici și manuale și intrat în obișnuință; **e.** cu caracter limitat la operații cu noțiuni de limbă folosite de manualele și gramaticile școlare pentru interpretarea unui material dat. Sînt tradiționale: exercițiile de familiarizare, de recunoaștere, de alcătuire, de evidențiere, de diferențiere, de folosire, de trecere, de formare, de grupare, de extragere, de subliniere, de copiere, de corectare, de pronunțare, fonetice, lexicale, gramaticale, ortografice și de punctuație, stilistice. ◇ ~ **structurál: e.** sau operație cu structuri alcătuite din unități lingvistice între care există relații de intercondiționare: cu silabe, cu cuvinte, cu propoziții, cu fraze, cu enunțuri — toate privite ca tipuri de organizare internă a unei comunicări. Sînt structurale **e.** de repetiție, de înlocuire și de transformare.

EXPANSIÚNE, s.f. (cf. fr. *expansion*, lat. *expansio, -onis*): orice element adăugat unui enunț, care nu modifică raporturile reciproce și funcția elementelor preexistente. De exemplu: la monemul (v.) predicativ izolat *Vorbește!*, care reprezintă un enunț, se pot adăuga monemele: *neîntîrziat* (obținîndu-se enunțul-propoziție „Vorbește neîntîrziat!"), *cu ei* (obținîndu-se enunțul-propoziție „Vorbește neîntîrziat cu ei!") și *să te ajute* (obținîndu-se enunțul-frază „Vorbește neîntîrziat cu ei să te ajute!"), toate **e.** ale monemului predicativ amintit (nu este considerat **e.** subiectul, element indispensabil actualizării acestui monem). **E.** privește nu numai monemul predicativ, ci și monemul subiect sau oricare alt element adăugat. De exemplu: la monemul subiect *Oamenii* din enunțul „Oamenii lucrează" se adaugă monemul *harnici* („Oamenii *harnici* lucrează"); la monemul atribut *asortat* din enunțul

„Iată un magazin asortat" se adaugă monemul *bine* („Iată un magazin *bine* asortat"); la monemul complement *cuvintele* din enunțul „Ascult cuvintele" se adaugă monemul *lui* („Ascult cuvintele *lui*") etc. **E.** permite deci completarea elementelor nepredicative ale enunțului în același fel în care permite completarea elementelor predicative ale acestuia. De aceea rolul ei în constituirea mesajelor este foarte mare. Se disting *două tipuri de* **e.:** a) **e.** prin coordonare (cînd funcția elementului adăugat este identică cu aceea a unui element preexistent în același cadru): de la „Astăzi lucrez" la „Astăzi și *mîine* lucrez", cu monemul *mîine* element de **e.** prin coordonare, cu funcție identică cu a monemului preexistent *astăzi;* de la „Au venit la noi" la „Au venit la noi și *la voi*" și „Au venit și *s-au odihnit* la noi și la voi", cu monemele *la voi* și *s-au odihnit* elemente de **e.** prin coordonare, cu funcții identice cu ale monemelor preexistente *la noi* și *au venit* etc. b) **e.** prin subordonare (cînd funcția elementului adăugat nu se găsește la un element preexistent în același cadru, ea fiind modificată fie de poziția acestuia față de alt monem, după care și-o exercită, fie cu ajutorul unui monem funcțional): de la „Ei cîntă" la „Ei cîntă *marșuri*", cu monemul *marșuri* element de **e.** prin subordonare, cu funcția indicată de poziția sa după monemul predicativ; de la „Ei cîntă" la „Ei cîntă *cu entuziasm*", cu monemul *entuziasm* element de **e.** prin subordonare, cu funcția indicată prin mijlocirea monemului funcțional *cu* etc.

EXPLÓZIE, s.f. (cf. fr. *explosion*, lat. *explosio*): a doua fază a articulării unei consoane oclusive, care constă în deschiderea bruscă a organului fonator și în realizarea unei tensiuni descrescînde, marcate prin ieșirea aerului oprit de organe în actul imploziei (v. și *implózie*).

EXPRÉSIE, s.f. (cf. fr. *expression*, lat. *expressio*): **1.** totalitatea elementelor de ordin fonetic care țin de forma cuvîntului; înfățișare a unui cuvînt, formă a acestuia (v. și *fórmă*). Între **e.** și conținutul unui cuvînt (v.) există un raport de interdependență. **2.** îmbinare fixă de cuvinte, care exprimă figurat o idee și formează în mod obișnuit o unitate lexicală (uneori și gramaticală, apropiindu-se foarte mult sau chiar identificîndu-se cu o locuțiune): *negru pe alb, de bine de rău, apă de ploaie, cal de bătaie, de joi pînă mai apoi, de amorul artei, după chip și asemănare, cu atît mai bine, atîta și nimic mai mult, nu de alta* etc. ◇ ~ **idiomatică (frazeologică): e.** cu structură complexă, specifică unui anumit idiom (limbă, dialect sau grai), care amintește prin întindere, de cele mai multe ori, de aspectul unei

propoziții sau al unei fraze foarte sudate și care, datorită înțelesului figurat al întregii structuri, nu poate fi tradusă cuvînt cu cuvînt în alte limbi decît prin perifraze aproximative. I se mai spune și *idiotism* (v.). De exemplu: lat. *tenere lupus de auribus* („a ține lupul de urechi" = „a ieși din încurcătură"); rom. *e cu ochi și cu sprîncene, nu-i sînt boii acasă, nu e nici o afacere, i-a ajuns cuțitul la os, nu-i ajungi cu prăjina la nas, s-a ales praful și pulberea, e la mare ananghie, scoate apă și din piatră seacă, nu e în apele lui, a jeștelit iacaua, a pus-o de mămăligă, s-a dus pe apa Sîmbetei, i-a venit apa la moară, e la mintea cocoșului, e c-un picior în groapă și cu unul afară; a ales pîn-a cules, s-amestecă unde nu-i fierbe oala, bate șaua să pricească iapa, bate apa să s-aleagă untul, n-are nici după ce bea apă* etc. V. Alecsandri a ridiculizat încercările unora de a dezmembra asemenea expresii și a le reda „ad litteram" într-o limbă străină, ca de exemplu fr. *comme l'eau* (care ar corespunde rom. „ca pe apă") și *tambour de livre* (care ar corespunde rom. „tobă de carte"). ◇ ~ **verbală: e.** în structura căreia intră obligatoriu un verb (de obicei *a fi*) și care reprezintă fie numai o unitate lexicală (ca în cazul celor de mai jos), fie o unitate lexicală și gramaticală (ca în cazul expresiilor verbale impersonale): *mi-e foame, mi-e sete, mi-e dor, mi-e milă, mi-e frig, mi-e cald, mi-e necaz, mi-e teamă; e nevoie; e timpul, e cazul, e ceasul, e clipa, e momentul, e vremea* etc. ◇ ~ **verbală impersonală: e.** verbală cu sens impersonal alcătuită din verbul copulativ *a fi* și un adverb, o locuțiune adverbială, un alt verb la supin sau chiar un substantiv. În cadrul propoziției reprezintă un predicat nominal, iar în cadrul frazei o propoziție regentă insuficientă, după care poate urma o subordonată subiectivă: *e adevărat, e bine, e rău, e frumos, e urît, e imposibil, e posibil, e sigur, e greu, e ușor* (să, că etc.); *e fără importanță, e de mirare, e cu putință, e peste putință, e tot aceea* (că, să, dacă etc.); *e de dorit, e de neconceput, e de neînțeles, e de văzut* (să, cine etc.); *e un făcut, e o întîmplare, nu-i chip* (că, să) etc. ◇ ~ **arhaică: e.** învechită, specifică unei perioade vechi din dezvoltarea limbii. De exemplu: *a face năvală, a face cercare, a lua știre, a da știre, a da goană* etc. ◇ ~ **dialectală: e.** care aparține unui dialect: dr. *de comun acord*, arom. *tu turnată* „la întoarcere", megl. *pită di ghieps* „cuib de viespi", istr. *ca și uzanța nostra* „după obiceiul nostru") etc. ◇ ~ **artistică: e.** care presupune măiestrie, care corespunde gustului estetic și exigențelor artei (adeseori ea poate fi echivalată cu anumite figuri de stil folosite de scriitori). De exemplu: *lanțuri de aramă, floarea Apusului, regina nopții, vis de lumină* etc. (M. Eminescu);

◇ ~ **curéntă: e.** care circulă în mod obișnuit, uzuală. De exemplu: *de florile mărului, din adîncul inimii* etc. ◇ ~ **echivócă: e.** neclară, confuză, ambiguă, dacă e scoasă din context. De exemplu: *i-a ajuns cuțitul la os* („nu mai poate răbda" sau „s-a tăiat atît de rău"?), *apă de ploaie* („fără importanță" sau e vorba de „apă strînsă din căderea ploilor"?) etc. ◇ ~ **elíptică: e.** la baza căreia stă o elipsă. De exemplu: *de cînd cu lupii albi* („erau", „s-a-ntîmplat"), *de cînd lumea* („există") etc. ◇ ~ **démnă: e.** cu un conținut cuviincios, ales, fin, admis de simțul cultivat al limbii; expresie care nu jignește sensibilitatea interlocutorului, a cititorului sau a auditorilor. De exemplu: *face un act de dreptate, a ajuns la liman, nu știe în ce ape se scaldă* etc. ◇ ~ **vulgáră: e.** cu un conținut necuviincios, neadmis de simțul cultivat al limbii; expresie jignitoare, grosolană, ordinară, josnică, degradantă pentru cel care o folosește.

EXPRESIVITÁTE, s.f. (cf. fr. *expressivité*): calitate a unui cuvînt, a unei locuțiuni, a unei opere artistice sau a unui limbaj de a fi expresive, vii, clare, plastice; rezultat al îndepărtării cuvintelor de la utilizarea lor curentă, al trecerii acestora de la relațiile în care ne-am deprins să le întîlnim la alte relații. În principiu, cu excepția uneltelor gramaticale, toate cuvintele se pretează la o îndepărtare mai mult sau mai puțin evidentă de la normă. Cînd noua relație, rezultată din îndepărtare, devine constantă, în conținutul semantic al cuvîntului apare o valoare suplimentară și paralelă cu cea curentă, care împarte cu aceasta din urmă numărul de contexte de care dispune cuvîntul și face din el un cuvînt expresiv. **E.** ia naștere prin deplasarea cuvintelor de la obiectele la care se referă la alte obiecte, prin trecerea lor dintr-un context în altul (sau dintr-un limbaj în altul), prin schimbarea poziției sintactice a cuvintelor (datorate inversiunilor, despărțirilor intenționate de epitete, schimbării regimului verbal etc.), prin insistența asupra cuvintelor, prin polisemantismul termenilor care permite alegerea, folosirea lor în diferite contexte, prin simetria de aranjare a fonemelor, prin simbolismul fonetic etc. **E.** e un criteriu foarte labil și neconvenabil de stabilire a distribuției lexicale. Ea are grade diferite care nu apar exact în aceleași situații. De exemplu: din seria adjectivelor cu sensul generic de „prost" — *nătărău, nătăfleț, tonțălău, netot, credul, prost* și *naiv* primele patru sînt mai puternic marcate de ideea de „non-deștept", decît celelalte trei; din seria adjectivelor cu sensul generic de „deștept" — *inteligent, deștept, pătrunzător, iscusit, priceput, ager* și *vioi* primele trei sînt mai puternic marcate de ideea de „non-prost" decît celelalte patru etc.

EXPRIMÁRE, s.f. (< *exprimá*, cf. fr. *exprimer*, lat. *exprimere*): formulare a unor idei sau sentimente cu ajutorul cuvintelor. ◇ ~ **orálă: e.** prin viu grai, liberă (v. *oralitáte*). ◇ ~ **scrísă:** exprimare prin semne grafice (v. *scriére*). ◇ ~ **coréctă: e.** fără greșeli, conformă cu normele ortoepice, ortografice, de punctuație și gramaticale (v. *corectitúdine*). ◇ ~ **greșítă: e.** cu greșeli de pronunțare, ortografice, de punctuație și gramaticale (v. *abátere*). ◇ ~ **lógică: e.** conformă cu regulile logicii, rațională. ◇ ~ **coeréntă: e.** închegată, care presupune o succesiune logică a ideilor. ◇ ~ **nuanțátă: e.** cu variații de expresivitate (v. *nuanțáre*). ◇ ~ **concísă: e.** scurtă, concentrată, laconică. ◇ ~ **lacónică:** v. **e.** *concísă*. ◇ ~ **lapidáră:** v. **e.** *concísă*. ◇ ~ **clară: e.** limpede, deslușită, ușor de înțeles, lămurită. ◇ ~ **echívocă: e.** neclară, nedeslușită, nelămurită, confuză, ambiguă (v. *echívoc*). ◇ ~ **prolíxă: e.** confuză și complicată, lipsită de concizie. ◇ ~ **pleonástică: e.** cu pleonasme, cu erori determinate de folosirea alăturată a unor cuvinte sau construcții care au același înțeles (v. *pleonásm*). ◇ ~ **literáră: e.** care corespunde normelor limbii literare actuale. ◇ ~ **neliteráră: e.** care nu corespunde normelor limbii literare actuale. ◇ ~ **aleásă: e.** corectă și nuanțată, distinsă, deosebită din punctul de vedere al cuvintelor folosite și în raport cu un alt fel de exprimare (neîngrijită). ◇ ~ **îngrijítă: e.** curată, corectă, realizată cu grijă, în conformitate cu normele limbii literare actuale. ◇ ~ **neîngrijítă: e.** care nu respectă normele limbii literare actuale; exprimare cu dezacorduri și greșeli de pronunțare, ortografice, de punctuație și gramaticale. ◇ ~ **familiáră: e.** obișnuită într-un mediu intim, exprimare simplă, fără pretenții. ◇ **formă de** ~: v. *fórmă* ◇ **greșeală de** ~: v. *abátere*).

EXPÚNERE, s.f. (*expúne*, cf. lat. *exponere*, după *pune*): exprimare sau redare prin cuvinte a unei situații; relatare, narațiune, povestire ◇ ~ **sumáră: e.** scurtă, succintă. ◇ ~ **detaliátă: e.** amănunțită, în multe cuvinte etc. (Pentru restul clasificării v. *exprimáre*).

F

FACTÓR, s.m. (cf. fr. *facteur*, lat. *factor*): condiție, element, împrejurare care poate influența, determina sau explica, la un moment dat, un fenomen de ordin lingvistic sau gramatical. ◇~ **extralingvístic: f.** de altă natură decît de ordin lingvistic, din afara lingvisticii. ◇~ **extragramatícál: f.** de altă natură decît de ordin gramatical, din afara gramaticii.

FALÍSCĂ, s.f. (cf. it. *falisco*): limbă indo-europeană vorbită de triburile faliscilor din Italia centrală, care populau — împreună cu latinii, oscii și umbrienii — anumite zone ale acesteia.

FAMÍLIE, (cf. lat. *familia*, fr. *famille*, it. *famiglia*): grup de cuvinte sau de limbi cu trăsături comune ce reflectă înrudirea lor. ◇~ **de cuvinte:** grup de cuvinte înrudite, cu sensuri și forme asemănătoare, derivate și compuse, formate de la un cuvînt de bază. **F.** de cuvinte include atît derivatele și compusele, cît și cuvîntul de bază: *român, România, românaș, românime, românesc, românește românism, a româniza; bun, bunătate, bunăvoință, bună-cuviință, bunișor, bunicel, a îmbuna; a trece, trecut, trecătoare, trecător, a întrece* etc. ◇~ **de limbi:** grup de limbi care provin din aceeași limbă comună inițială și care se aseamănă din punct de vedere fonetic, lexical și gramatical. De exemplu: **f. limbilor indo-europene,** care au la bază limba indo-europeană comună (italo-celtice, germanice, balto-slave, indo-iraniene, greaca, hitita, toharica, armeana și albaneza); **f. limbilor romanice,** care au la bază limba latină (româna, dalmata, retoromana, italiana, sarda, provensala, franco-provensala, franceza, catalana, spaniola și portugheza) etc.

FIGURĂ ETIMOLOGICĂ, s.f. + adj. (cf. it., lat. *figura*, fr. *figure* + fr. *étimologique*): construcție sintactică în care se alătu-

ră două cuvinte înrudite etimologic (de obicei un verb și un substantiv cu funcție de subiect sau de complement direct intern) sau apropiate semantic. De exemplu: *și-a trăit traiul, a cîntat un cîntec, sapa sapă, scrie o scrisoare* etc.

FILOLÓG, s.m. (cf. fr. *philologue*): specialist în filologie (v. *filologie*).

FILOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *philologie*, gr. *philos* „prieten", „iubitor de" și *logos* „cuvînt", „vorbire"): disciplină care studiază cultura scrisă a popoarelor, mai ales textele vechi și operele literare din punctul de vedere al limbii în care acestea au fost scrise, al influențelor pe care le-au suferit, al modului în care ni s-au transmis, al editării lor, al autenticității acestora. Termen apărut pentru prima dată în opera lui *Platon* cu sensul de „pasiune pentru cultura literară" în general. ◇ ~ **clásică:** disciplină care studiază antichitatea din punct de vedere istoric, literar și arheologic. S-a constituit în secolul al XIX-lea. ◇ ~ **comparátă:** disciplină care studiază comparativ mai multe limbi. S-a constituit tot în secolul al XIX-lea. ◇ ~ **románică:** disciplină care studiază comparativ și multilateral limbile și literaturile popoarelor romanice. ◇ ~ **germánică:** disciplină care studiază comparativ și multilateral limbile și literaturile popoarelor germanice. ◇ ~ **slávă:** disciplină care studiază comparativ și multilateral limbile și literaturile popoarelor slave. ◇ ~ **română:** disciplină care studiază, sub toate aspectele, limba și literatura poporului român. Creatorul filologiei române este considerat *Timotei Cipariu* cu lucrarea sa „*Crestomație sau Analecte literare*" (1858). Reprezentanți ai filologiei române de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și din prima jumătate a secolului al XX-lea: *B.P. Hasdeu, M. Gaster, I. Bianu, O. Densusianu, I.-A. Candrea, N. Cartojan, N. Drăganu.*

FINÁLĂ, s.f. (< adj. *final, -ă*, cf. lat. *finalis*, fr. *final*, it. *finale*): propoziție subordonată cu funcție de complement circumstanțial de scop pe lîngă verbul sau locuțiunea verbală din propoziția regentă (v. *circumstanțială*). ◇ **fálsă ~:** propoziție care dă impresia că este o subordonată circumstanțială de scop (datorită elementelor introductive), dar care în realitate este o propoziție subordonată opozițională. De exemplu: „Ne depărtăm în grabă de acest spectacol înfiorător... p e n t r u c a s ă *dăm peste altul și mai crunt*" (V. Alecsandri).

FLECTÍV, s.n. (cf. fr. *fléctif*): unitate morfemică — indivizibilă sau divizibilă — rezultată din prima analiză în constituenți imediați a unui cuvînt, asemănătoare cu un morfem dependent (poate fi reprezentată printr-unul

sau mai multe morfeme dependente) și așezată de obicei după radical (echivalent cu o terminație). De exemplu: *-înd* din *trecînd* (sufix modal gerunzial), *-usem* din *trecusem* (*-u-* = sufixul perfectului, *-se-* = sufixul mai mult ca perfectului și *-m* = desinența de persoana I singular), *des-* și *-asem* din *desrădăcinasem* (*des-* = prefix, *-a-* = sufixul perfectului, *-se-* = sufixul mai mult ca perfectului și *-m* = desinența de persoana I singular).

FLEXIBILITÁTE (VARIABILITÁTE), s.f. (cf. fr. *flexibilité*, lat. *flexibilitas*): calitate a unor părți de vorbire (substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul și verbul) de a-și schimba forma, în raport cu categoriile gramaticale specifice sau comune, în vederea exprimării unor relații gramaticale.

FLEXIÚNE, s.f. (cf. fr. *flexion*, lat. *flexio* „îndoire"): totalitate a schimbărilor pe care le suferă forma unui cuvînt pentru a exprima anumite raporturi gramaticale. ◇ ~ **nominálă: f.** caracteristică numelui (substantivului, adjectivului și numeralului). Ea apelează la categoriile gramaticale de număr și de caz (la substantiv), de gen, de număr și de caz (la adjectivul calificativ) și de gen și de caz (la numeral). Se realizează cu ajutorul articolelor, al desinențelor și al adjectivelor (calificative proclitice și pronominale). ◇ ~ **pronominálă: f.** caracteristică pronumelor și adjectivelor pronominale. Ea apelează la categoriile gramaticale de gen, de număr, de caz și parțial de persoană (la pronumele personale, de întărire, reflexive și posesive) și se realizează cu ajutorul desinențelor caracteristice de genitiv-dativ *-ui*, *-ei* și *-or*. ◇ ~ **verbálă: f.** caracteristică verbelor. Ea apelează la categoriile gramaticale de diateză, de mod, de timp, de persoană, de număr și accidental (la participiul diatezei pasive) de gen. Se realizează cu ajutorul sufixelor, al desinențelor și al verbelor auxiliare morfologice. ◇ ~ **sintétică: f.** realizată cu ajutorul desinențelor, al articolelor hotărîte enclitice și al sufixelor, care fac corp comun cu părțile de vorbire la care se atașează. E întîlnită la substantiv, la adjectiv, la pronume, la numeralul *unu-una* și la verb. ◇ ~ **analítică: f.** realizată cu ajutorul prepozițiilor, al articolului hotărît proclitic, al articolului demonstrativ, al articolului nehotărît și al adjectivelor proclitice care nu fac corp comun cu părțile de vorbire pe care le însoțesc. E întîlnită la substantiv, la numeral și la verb. ◇ ~ **internă: f.** care constă în modificarea rădăcinii sau a temei cuvintelor cu ajutorul alternanțelor fonetice (fonologice). Limba română are o flexiune internă foarte bogată. ◇ ~ **externă: f.** care constă în modificarea terminației cuvintelor cu ajutorul arti-

colului hotărît enclitic, al sufixelor și al desinențelor.

FOND, s.n. (cf. fr. *fond*): ceea ce este esențial într-un cuvînt; conținut, sens, semnificație (componentă care realizează o unitate dialectică cu forma cuvîntului). Termen folosit în sintagma *abatere (greșeală) de fond*, cu sensul de „abatere esențială", „principală" (v. *abătere*). ◇ ~ **principal de cuvinte (~ lexical principal):** partea esențială a vocabularului unei limbi, caracterizată printr-o mare stabilitate, cuprinzînd toate cuvintele cu mare frecvență care denumesc, de obicei, noțiuni fundamentale și care sînt, în general, cuvinte vechi cu numeroase derivate și cu multe expresii și locuțiuni. **F.** *principal de cuvinte* al limbii române este format în cea mai mare parte din cuvinte de origine latină, după care urmează ca număr cele de proveniență slavă, franceză, maghiară etc. (v. și *teoria circulației cuvintelor*).

FONĒM, s.n. (cf. fr. *phonème*, gr. *phonema* < *phone* „sunet"): cea mai mică unitate sonoră a limbii, care nu poate fi divizată în unități succesive mai mici decît ea și care are rolul de a diferenția între ele cuvintele și formele gramaticale ale aceluiași cuvînt. **F.** este reprezentat totdeauna printr-un sunet (o consoană — *fonem consonantic* — sau o vocală — *fonem vocalic*) care poate fi însă realizat prin două sau mai multe *variante* și *varietăți*. Variantele sînt sunete asemănătoare ca pronunțare și ca percepere cu fonemul, dar diferite ca grad de deschidere. **F.** se deosebește de variantele sale prin faptul că se definește printr-un raport determinat între variante (prin raportul de distribuție complementară și de transformare pozițională). De exemplu: **f.** *e* din limba română literară poate fi realizat în variante regionale, în cadrul aceluiași cuvînt: lit. *vede*, mold. *vedę* cu *e* final mai închis, trans. *vẹ́de* cu *e* medial mai deschis. Varietățile sînt entități diferite de sunete prin faptul că reprezintă o raportare a sunetului concret la **f.**, adică la capacitatea acestuia de a intra într-un raport de comutare (v.) cu un alt sunet. **F.** este deci o unitate sonoră invariantă în raport cu diversele sale poziții. El este însă și o entitate care nu poate fi definită cu ajutorul observației directe, ci cu ajutorul unor concepte moderne ca cele de „comutare", de „distribuție", de „transformare" și de „echivalență". Variantele și varietățile sale nu fac altceva decît „să-l reprezinte", fiind legat de acestea printr-un raport de încorporare (adică printr-un ansamblu de reguli de corespondență între calitatea sa de entitate ce nu poate fi definită prin observație directă și realitatea fonetică obiectivă). **F.** diferențiază un cuvînt de alte cuvinte sau o formă gramaticală de alte forme gramaticale: **f.** *e* distinge cuvîntul *em* („spor de

salariu pentru o anumită funcție") de cuvintele *am, om* și *im* sau cuvîntul *emit* de cuvintele *imit* și *omit;* **f.** *e* diferențiază forma gramaticală *trece,* de prezent indicativ (în care reprezintă desinența persoanei a III-a singular) de forma gramaticală *treci,* tot de prezent indicativ, dar de persoana a II-a singular, sau de forma gramaticală *să treacă,* de prezent conjunctiv, persoana a III-a singular; **f.** *e* distinge forma gramaticală de singular *tare* (în care reprezintă desinența) de forma gramaticală de plural *tari* etc. **F.** se află în număr determinat în fiecare limbă (lista lor este o listă închisă), existînd diferențe în inventarele de unități distinctive și succesive ale limbilor. Astfel, spaniola castiliană dispune de 24 de foneme, în timp ce spaniola din America de 22; franceza poseda înainte 34 de foneme, iar după 1940 foarte mulți vorbitori au redus numărul de foneme la 31 etc.

— **FONÉTICĂ,** s.f. (cf. fr. *phonétique):* ramură a lingvisticii care studiază producerea, transmiterea, audiția și evoluția sunetelor limbajului articulat. ◇ ~ **generală:** ramură a **f.** care studiază sunetele în general, ca produse fiziologice, neoprindu-se la o limbă anumită. ◇ ~ **descriptivă (sincronică):** ramură a **f.** care se ocupă cu descrierea și clasificarea sunetelor vorbirii în mod neevolutiv, static sau ale unei limbi anumite într-o perioadă determinată. În *lingvistica românească* este cunoscută lucrarea de **f.** *descriptivă* a acad. *Alexandru Rosetti*: *„Introducere în fonetică"*, București, 1957 și 1963 (ediția a II-a, a apărut în Portugalia, la Lisabona, în 1962: *„Introdução à fonetica").* ◇ ~ **istorică (diacronică):** ramură a **f.** care studiază sunetele unei limbi sau ale unui grup de limbi înrudite, în evoluția lor, încercînd să stabilească legile după care au loc modificările fonetice. Reprezentanții cei mai de seamă ai **f.** *istorice* au fost lingvistul german *August Schleicher* (1821—1868), creatorul concepției naturaliste în lingvistică, și lingvistul rus, *Filip Fiodorovici Fortunatov* (1848—1914). ◇ ~ **comparată:** ramură a **f.** care studiază sunetele în evoluția lor paralelă în mai multe limbi înrudite. A apărut odată cu **f.** istorică și în strînsă legătură cu ea, presupunîndu-se și completîndu-se reciproc. ◇ ~ **experimentală (instrumentală):** ramură a **f.** care studiază sunetele articulate cu ajutorul unor aparate speciale și al unor mijloace tehnice avansate *(chimograful*: aparat pentru obținerea traseelor care corespund unor caracteristici articulatorii sau acustice ale sunetelor vorbirii; *spectrograful*: aparat pentru înregistrarea spectrelor sonore pe o placă fotografică; *chimogramă*: rezultatul cercetării cu chimograful; *spectrogramă*: rezultatul cercetării cu spectrograful; *palatogramă*: ima-

ginea suprafeței palatului gurii atinse de limbă la pronunțarea unui sunet etc.); metodă de cercetare a sunetelor cu ajutorul mijloacelor mecanice. **F.** *experimentală* a fost întemeiată de abatele francez *Jean Pierre Rousselot* (1846—1924) la începutul secolului al XX-lea (lucrare principală: *Principes de phonétique expérimentale* — „Principii de fonetică experimentală", 1897—1909). Ea a permis cunoașterea mult mai amănunțită și mai exactă a modului de pronunțare a sunetelor (nici un cuvînt nu e pronunțat la fel de doi vorbitori; nici un vorbitor nu poate pronunța de două ori la fel același cuvînt etc.). Printre *lingviștii români* care au acceptat și au folosit metoda **f.** *experimentale* se numără *Sextil Pușcariu* (1877—1948), *Alexandru Rosetti*, *Emil Petrovici*, *Andrei Avram* și *Emanuel Vasiliu*. ◇ ~ **funcțională (fonologie):** ramură a **f.** care se ocupă cu studiul sunetelor limbii din punctul de vedere al valorii lor funcționale, stabilind sistemele de foneme ale unui idiom (limbă, dialect, grai) și caracterul diferitelor variante ale acestora. Unul din creatorii **f.** *funcționale* a fost lingvistul rus *Nikolai Sergheevici Trubețkoi* (1890—1938), a cărui lucrare principală este *Grundzüge der Phonologie* („Principii de fonologie"), 1939. ◇ ~ **structurală (structuralistă):** ramură a **f.** care se ocupă cu studiul structurilor fonetice ale unei limbi din perspectiva diferențelor și a opozițiilor, cu studiul sistemului fonetic al unei limbi în care componentele se condiționează reciproc. ◇ ~ **sintactică (sandhi):** modificare fonetică (asimilare, disimilare etc.) intervenită între două (sau trei) cuvinte datorită vecinătății lor în lanțul vorbirii (în sintaxă sau în plan sintagmatic). Fenomenul afectează finala primului cuvînt sub influența inițialei celui de-al doilea. De exemplu: sunetul *n*, nazală dentală, devine *m*, nazală bilabială, sub influența bilabialei *p* cu care începe cuvîntul următor în combinarea *în pădure* > *îm pădure!* de asemenea, consoana surdă *s*, care în enunțul „Copiii ăștia-*s* buni" reprezintă forma neaccentuată de persoana a III-a plural a verbului *a fi* la prezentul indicativului, se pronunță *z* (se sonorizează) datorită vecinătății sale cu consoana sonoră *b*, cu care începe cuvîntul următor. Forma unui cuvînt pronunțat izolat, precedat și urmat de pauză, este forma lui absolută, în timp ce forma unui cuvînt pronunțat în frază, fără a fi separat prin pauze de forma precedentă și următoare, este o formă în *sandhi* (conjunctă, legată), așa cum există în limba franceză: *ils sont six* („il sõ sis"), *six oiseaux* („sizwazo"). **F.** *sintactică* relevă influența exercitată asupra formelor de către grupurile de cuvinte în frază; ea este „o replică" dată de sintaxă evoluției fonetice și morfologice a formelor.

FONETICIÁN, s.m. (cf. fr. *phonéticien)*: specialist în fonetică (v. *fonétică)*.

FONETÍSM, s.n. (cf. fr. *phonétisme)*: **1.** totalitatea sunetelor unui sistem fonetic. **2.** mod specific de a pronunța un anumit sunet sau un anumit cuvînt. **F. etimologic** preconizat în limba română de *Aron Pumnul* (1818—1866) cerea ca toate cuvintele noi să fie pronunțate nu așa cum au fost împrumutate, ci așa cum ar fi fost transformate dacă le-am fi moștenit din latină. De exemplu: *dicționar* (cf. fr. *dictionnaire*, lat. *dictionarium)* trebuia pronunțat *zipciunar*. Iată un text specific acestui f.: „Acéá lampae mágicae este mintea, carea e dactorîŭ omul sae-și-o aprindae cu oloiul tuturor sciințelor".

FONETÍST, s.m. (cf. fr. *phonétiste)*: **1.** fonetician. **2.** adept al ortografiei fonetice.

FONÍE, s.f. (cf. fr. *phonie)*: sonoritate a sunetelor limbii, rezultată din vibrarea coardelor vocale în timpul pronunțării.

FONOLÓG, s.m. (cf. fr. *phonologue)*: specialist în fonologie (v. *fonologie)*.

FONOLOGÍE (FONETICĂ FUNCȚIONALĂ), s.f. (cf. fr. *phonologie* < gr. *phone* „voce" + *logos* „cuvînt", „știință"): ramură a foneticii care se ocupă cu studiul sunetelor limbii din punctul de vedere al valorii lor funcționale, stabilind sistemele de foneme ale unui idiom (limbă, dialect, grai) și caracterul diferitelor variante ale acestora. Scopul acestei științe este inventarierea claselor de foneme, a sunetelor nonechivalente, cu definirea acestora după relațiile specifice pe care aceste clase le contractează în sistemul dat, cu descrierea modului în care elementele inventariate definite se comportă în raport cu clasele de sunete echivalente în lanțul vorbirii. Unitatea de bază a f. este *fonemul* (*v. fonetică funcțională* și *foném)*. Bazele ei au fost puse de *Cercul lingvistic din Praga*, reprezentat prin *Nikolai Serghecvici Trubețkoi* (1890—1938), *Serghei Karcevski* (1884—1955) și *Roman Jakobson*. Printre *lingviștii români* care au realizat studii de fonologie se numără *Alexandru Rosetti*, *Emil Petrovici*, *Andrei Avram* și *Emanuel Vasiliu* (sînt cunoscute lucrările fundamentale în acest domeniu ale lui *Emanuel Vasiliu*: *„Fonologia limbii române"*, București, 1965 și *„Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne"*, București, 1968).

FORMALIZÁRE, s.f. (< *formaliză*, cf. fr. *formaliser)*: descriere formală (structurală) a relațiilor dintre unitățile diverselor niveluri ale unei limbi date (foneme, morfeme, lexeme, propoziții, fraze etc.), fără a face apel la conținutul semantic al categoriilor gramaticale (gen, număr, caz, mod, timp etc.), al funcțiilor sintactice

(subiect, predicat, atribut, complement) etc.; reducere a unui sistem de cunoștințe la un sistem pur sintactic de simboluri, potrivit procedurii logicii moderne.

FORMÁNT (FORMATÍV), s.m. (cf. fr. *formant*): element care intră ca parte într-un întreg, care reprezintă o parte dintr-un cuvînt compus, dintr-o locuțiune, dintr-o expresie, dintr-o construcție perifrastică etc. (v. *elemént*); morfem care ajută la formarea cuvintelor noi, în calitate de sufix, de sufixoid, de prefix sau de prefixoid lexical.

FORMÁRE, s.f. (< *formá*, cf. fr. *former*, it., lat. *formare*): **1.** acțiunea de alcătuire a cuvintelor într-o limbă, prin diferite procedee interne. Termen folosit în sintagma *exerciţiu de formare a cuvintelor* (v. *exerciţiu*). **2.** naștere, constituire a unui mijloc de comunicare între oameni, a unei limbi. Termen folosit în sintagmele *formarea limbii române, perioada de formare a limbii române* și *locul de formare a limbii române.*

FORMATÍV, s.n. (cf. fr. *formatif*): v. *formánt.*

FORMÁȚIE, s.f. (cf. fr. *formation*, it. *formazione*, lat. *formatio*): **1.** mod de dispunere, de combinare a elementelor de formare a unui cuvînt. **2.** cuvînt format pe terenul limbii române prin derivare sau prin compunere. De exemplu: tinerime (< *tînăr* + suf. *-ime*), dulcișor (< *dulce* + suf. *-ișor*), vulturește (< *vultur* + suf. *-ește*); bunăstare (< *bună* + *stare*), clarvăzător (< *clar* + *văzător*), altcineva (< *alt* + *cineva*), treisprezece (< *trei* + *spre* + *zece*), binevoi (< *bine* + *voi*), nicidecum (< *nici* + *de* + *cum*), înspre (< *în* + *spre*), încît (< *în* + *cît*), tronca-tronca etc. ◇ ~ **regresivă: f.** obținută prin derivare regresivă. De exemplu: *cînt* (< a cînta), *licăr* (< a licări) etc.

FÓRMĂ, s.f. (cf. fr. *forme*, it., lat. *forma*): **1.** complex de sunete prin care se exprimă sensul unui cuvînt; aspect exterior al unui cuvînt prin care acesta exprimă o valoare sau o funcție gramaticală (componentă care realizează o unitate dialectică cu conținutul cuvîntului). În raport cu părțile de vorbire existente se poate vorbi despre o **f.** substantivală, o **f.** adjectivală, o **f.** numerală, o **f.** pronominală, o **f.** verbală, o **f.** adverbială, o **f.** interjecțională, o **f.** prepozițională și o **f.** conjuncțională. ◇ ~ **pronominală paralelă: f.** a pronumelui personal de persoana a III-a, realizată pe terenul limbii române, care circulă paralel cu **f.** moștenită a aceluiași fel de pronume. De exemplu: *dînsul, dînsa, dînșii, dînsele* (< de + însu, de + însă,

de + inși + i, de + inse + le) sînt **f.** paralele cu **f.** *el, ea, ei, ele.* ◇ ~ **pronominală accentuată: f.** de dativ și de acuzativ a pronumelui personal propriu-zis care reliefează persoana în comunicare. De exemplu: *mie-mine; ție-tine; lui, ei; nouă; vouă; lor.* ◇ ~ **pronominală neaccentuată: f.** de dativ și de acuzativ a pronumelui personal propriu-zis care nu reliefează persoana prin accent, în comunicare. De exemplu: *îmi, mi-mă; îți, ți-te; îi, i-îl, o; ne, ni-ne; vă, vi-vă; le, li-îi, le.* ◇ ~ **pronominală independentă: f.** neaccentuată a pronumelui personal propriu-zis pronunțată independent în comunicare (nu cu alte cuvinte). V. exemplele de mai sus. ◇ ~ **pronominală conjunctă: f.** neaccentuată a pronumelui personal propriu-zis pronunțată împreună cu un alt cuvînt și legată de acesta prin cratimă. De exemplu: *mi-, -mi-, -mi; -mă-, -mă, m-, -m-; ți-, -ți-, -ți; te-, -te-, -te; i-, -i- -i; l-, -l-, -l; o-, -o-, -o; -ne, -ne-, ne-, ni-, -ni-; ne-, -ne-, -ne; -vă-, -vă, v-, -v-, vi-, -vi-; -vă-, -vă, v-, -v-; le-, -le-, -le, li-, -li-; i-, -i-, -i; le-, -le-, -le.* ◇ ~ **verbală accentuată: f.** de persoana I singular sau a III-a (singular și plural) a verbului *a fi*, la prezentul indicativului, care reliefează persoana prin accent, în comunicare. De exemplu: *sînt, este, sînt.* ◇ ~ **verbală neaccentuată: f.** de persoana I sau a III-a a verbului *a fi*, la prezentul indicativului, care nu reliefează persoana prin accent, în comunicare. De exemplu: *-s, is* (pers. I singular); *-i, îi* (pers. a III-a singular); *-s, îs* (pers. a III-a plural). ◇ ~ **verbală independentă: f.** neaccentuată a verbului *a fi* pronunțată independent în comunicare (nu cu alte cuvinte). De exemplu: *is, îi, is.* ◇ ~ **verbală conjunctă: f.** neaccentuată a verbului *a fi* pronunțată împreună cu un alt cuvînt și legată de acesta prin cratimă. De exemplu: *-s, -i.* ◇ ~ **verbală afirmativă (pozitivă): f.** *verbală* care conține o afirmație; **f.** *verbală* care sugerează prin conținutul ei lexical ideea de afirmare a acțiunii. De exemplu: *lucrează, a mers, a trece, ascultînd, ascultat* etc. ◇ ~ **verbală negativă (negată): f.** *verbală* care conține o negație; **f.** *verbală* care sugerează prin conținutul ei lexical ideea de negare a acțiunii, datorită adverbului *nu* sau particulei *ne* — care precedă formele verbale. De exemplu: *nu lucrează, n-a mers, nu va trece, neascultînd, neascultat* etc. ◇ ~ **verbală iodizată (iotacizată): f.** *verbală* în structura căreia există o consoană modificată fie sub influența unui iod (iot) următor (a semivocalei *i* sau a semivocalei *e*), în momentul trecerii de la latină la română, fie sub influența analogiei, după formarea limbii române (de aici și existența a două feluri de **f.**: **f.** iotacizate originare sau moștenite și **f.** iotacizate analogice sau refăcute). De exemplu: *poci* (< *potco), *șez* (< sedeo), *văz* (< video), *rămîi* (< remaneo), *scoț*

(< *excotio), *țiu* (< teneo), *sai* (< salio), *simț* (< sentio), *viu* (< venio) etc.; *amîi* (< amîn), *aprinz* (< aprind), *caz* (< cad), *cei* (< cer), *pui* (< pun), *spui* (< spun), *trimiț* (< trimit). ◇ ~ **verbală inversă: f.** *verbală* în structura căreia ordinea elementelor componente este inversată. De exemplu: *trecut-au, venit-a, opritu-s-au, ducă-se* (< să se ducă) etc. ◇ ~ **simplă: f.** reprezentată printr-un singur cuvînt, printr-o singură unitate lexicală. De exemplu: *crin, parfumat, zece, voi, cere, aici, vai!, în, să* etc. ◇ ~ **compusă: f.** reprezentată printr-un cuvînt compus, rezultat din îmbinarea a doi sau mai mulți termeni. De exemplu: *bunăvoință, gri-închis, nouăsprezece, oarecare, binecuvînta, nicicînd, hodoronc-tronc, de pe lîngă, ca să* etc. ◇ ~ **mixtă: f.** care presupune îmbinarea unor elemente cu funcții diferite (îmbinare a două tipuri de **f.**: simple și compuse). De exemplu: **f.** modale realizate cu ajutorul sufixelor flexionare, al auxiliarelor morfologice și al unor morfeme de origine prepozițională sau conjuncțională; **f.** modale cu timpuri simple și cu timpuri compuse (indicativul, conjunctivul și infinitivul). ◇ ~ **gramaticală: f.** luată de un cuvînt pentru a exprima un anumit raport gramatical. De exemplu: **f.** de plural *copii* este o **f.** gramaticală a cuvîntului *copil;* **f.** de genitiv-dativ *(al) trenului* este o **f.** gramaticală a cuvîntului *tren* etc. ◇ ~ **supletivă: f.** gramaticală cu rădăcină diferită, care completează seria paradigmelor incomplete sau defective ale unor cuvinte flexibile. De exemplu: *sînt* și *ești* sînt **f.** supletive în paradigma verbului *a fi*, ele avînd o altă rădăcină decît **f.** de infinitiv a acestuia; la fel *iau* în raport cu radicalul infinitivului *lua* (*lu-*). ◇ ~ **hibridă: f.** rezultată din contaminarea a două elemente diferite. De exemplu: *vroiesc, vroiești-vroiește* etc. sînt **f.** *hibride* rezultate din contaminarea **f.** *vreau, vrei* și *vrea* cu **f.** *voiesc, voiești* și *voiește*. ◇ ~ **proprie: f.** pronominală moștenită din latină. De exemplu: *sie, sieși, sine, sineși, -și, se* sînt **f.** *proprii* ale pronumelui reflexiv. ◇ ~ **împrumutată: f.** pronominală adăugată ulterior paradigmei unui alt pronume. De exemplu: *îmi, îți, ne, vă, mă, te, ne, vă* sînt **f.** *împrumutate* ale pronumelui reflexiv, de la pronumele personal de persoana I și a II-a, pentru cazurile dativ și acuzativ. ◇ ~ **flexionară: f.** rezultată din flexiunea unui cuvînt, proprie unui cuvînt cu flexiune (flexibil); **f.** care se modifică în raport cu categoriile gramaticale specifice părții de vorbire căreia-i aparține. De exemplu: **f.** (unei) *case* e o **f.** flexionară a cuvîntului *casă;* **f.** *glici* este o **f.** flexionară a cuvîntului *glie;* **f.** *vorbești* e o **f.** flexionară a cuvîntului *a vorbi* etc. **F.** flexionară este în același timp și o **f.** gramaticală. ◇ ~ **flexionară analitică: f.** flexionară care exprimă cu ajutorul unor cuvinte-instrumente (prepoziții, conjunc-

ții, pronume reflexive, verbe auxiliare morfologice), separate de cele de bază, o relație, o valoare sau o caracteristică gramaticală. De exemplu: **f.** *de învățat* (prepoziție + participiu) reprezintă modul supin, **f.** *să vină* (conjuncție + verb) reprezintă modul conjunctiv prezent, **f.** *se duce* (pronume reflexiv + verb la prezentul indicativ) reprezintă o diateză reflexivă, **f.** *a vorbit* (**f.** specializată de verb auxiliar morfologic + participiu) reprezintă perfectul compus, **f.** *va fi mergînd* (viitorul verbului *a fi* + gerunziu) reprezintă prezumtivul prezent etc. ◇ ~ **flexionară sintetică: f.** flexionară care exprimă un raport, o valoare sau o caracteristică gramaticală cu ajutorul unor afixe (sufixe și desinențe). De exemplu: **f.** flexionară sintetică *făcusem* (rădăcina *făc-*, sufixul perfectului *-u-*, sufixul mai mult ca perfectului *-se-* și desinența *m*) reprezintă mai mult ca perfectul etc. ◇ ~ **fixă: f.** neschimbătoare, împietrită, proprie unui cuvînt fără flexiune (neflexibil) sau unei construcții gramaticalizate. De exemplu: *unde, na, cu* și *să* sînt **f.** fixe, ele aparținînd, în ordine, adverbului, interjecției, prepoziției și conjuncției — părți de vorbire neflexibile; **f.** *cîte* este o **f.** fixă în structura gramaticală *cîte doi* (numeral adverbial) etc. ◇ ~ **perifrastică: f.** verbală temporală cu aspectul unei perifraze, în structura căreia intră un verb auxiliar morfologic. De exemplu: *am să vin, o să vină, era mergînd, era plecat* etc. ◇ ~ **multiple: f.** în număr de două la unele substantive, în raport cu singularul sau în raport cu pluralul. ◇ ~ **multiple de singular** (la substantive vechi, nediferențiate semantic, de genuri diferite sau de același gen sau la substantive noi, împrumutate, nediferențiate sau diferențiate semantic). De exemplu: *călăuz-călăuză, rod-roadă, țol-țoală; berbec-berbece, flutur-fluture, livadă-livede; basc-bască, poem-poemă; cartel-cartelă, cifru-cifră* etc. ◇ ~ **multiple de plural** (la trei serii de substantive, vechi și noi, împrumutate, fără diferențieri semantice și cu diferențieri semantice, unele cu **f.** de masculin singular, altele cu **f.** de feminin singular și altele cu **f.** de neutru singular). De exemplu: *bobi-boabe, cocoși-cocoașe, ochi-ochiuri, curenți-curente, derivați-derivate; boli-boale, școli-școale, haine-hăini, ulițe-uliți, secerători-secerătoare, balamale-balamăli, cărnicărnuri, mîncări-mîncăruri, lefi-lefuri, trebi-treburi; cămin-căminuri, chibrite-chibrituri, ghiveceghiveciuri, rapoarte-raporturi, resoarte-resorturi* etc. **2.** aspect exterior, ținută a unui cuvînt sau a unei comunicări. ◇ ~ **literară (îngrijită): f.** care corespunde normelor limbii literare actuale; **f.** corectă, curată, realizată cu grijă, îngrijită. De exemplu: *înfățișează, al meu, l-a trimis, ei fac* etc. ◇ ~ **neliterară: f.** care nu corespunde normelor limbii literare actuale; **f.** incorectă (dezacord, greșeală de pronunțare, ortografică, de punctuație, gramati-

cală etc.). De exemplu: *înfățișază, al mieu, la trimes, ei face* etc. ◇ ~ **dialectálă: f.** fonetică, lexicală, morfologică sau sintactică care caracterizează o anumită varietate geografică (teritorială) a unei limbi. De exemplu: conservarea lui *u* final în Crișana și estul Munteniei — *capŭ, mortŭ*; palatalizarea labialelor în Moldova: *g'ine* (= bine), *k'atră* (= piatră) etc.; conservarea lui *arină* („nisip") și *păcurar* („cioban") în vestul Transilvaniei, a lui *curechi* („varză") în Moldova; **f.** identice pentru indicativul prezent, persoana a III-a singular și plural — (el, ei) *vede*, și **f.** verbale iotacizate — (eu) *văz, să văz*, în Muntenia; conservarea construcției cu infinitivul — *mere a vîna* („merge să vîneze") în Maramureș etc. **F.** dialectale se opun, în cazul unei limbi date, **f.** *populare* (specifice vorbirii populare și nelimitate la o anumită zonă geografică) prin grade diferite de generalitate pe un anumit teritoriu. Împreună cu cele populare ele se opun, în plan socio-cultural, **f.** *literare*. Există o interferență permanentă între **f.** dialectale și varietatea literară a unei limbi. Anumite **f.** dialectale selectate în procesul istoric al constituirii normei supradialectale participă la elaborarea varietății literare a unei limbi. Limba literară poate avea o coloratură dialectală într-o provincie cu prestigiu cultural și economic deosebit și cu tradiții bogate, datorită infiltrării particularităților (sub)dialectului respectiv. Unele **f.** dialectale și populare sînt utilizate de scriitori în operele lor ca mijloc de realizare a culorii locale. Influența limbii literare asupra graiului și a (sub)-dialectelor contribuie la nivelarea diferențelor dialectale. ◇ ~ **aleásă: f.** corectă și nuanțată, distinsă, expresivă, deosebită din punctul de vedere al cuvintelor folosite în comunicare de **f.** neîngrijită. ◇ ~ **populáră: f.** care aparține vorbirii populare. De exemplu: *nea, omăt, catrință, zurgălăi* etc. ◇ ~ **hipercoréctă: f.** greșită, izvorîtă din teama de a nu greși, din aplicarea, prin analogie, a unei reguli lingvistice potrivită pentru alte situații. De exemplu: *piftea* în loc de *chiftea, poplen* în loc de *poplin, știart* pentru *start, ficsonomie* pentru *fizionomie* etc.

FORMŪLĂ, s.f. (cf. lat., it. *formula*, fr. *formule*): expresie generală și invariabilă a unei idei sau relații, care poate fi aplicată în mai multe cazuri particulare. ◇ ~ **de adresare (de politețe, de reverență): f.** convențională consacrată, veche sau nouă, care era sau este folosită în raporturile dintre oameni și autorități, evidențiind natura acestor raporturi și rangurile celor cărora era sau este adresată. De exemplu: *împărăția-ta, măria-ta, domnia-ta, înălțimea-ta, luminarea-ta, luminăția-ta, sfinția-ta, cucernicia-ta, excelența-voastră* etc. ◇ ~ **elíptică: f.** care are la bază o elipsă. De

exemplu: *cum să nu, cum nu, ba bine că nu, de ce nu, n-are unde, n-are cînd, n-are cum, n-are încotro* etc. ◇ ~ **fixă:** construcție (sintagmă, expresie, locuțiune) proprie stilurilor beletristic, științific și publicistic care comunică concis și elocvent o idee, dînd stilului vioiciune și sugestivitate. Limba română cunoaște foarte multe f. fixe. De exemplu: *în ultimă instanță, în ultimă analiză* (înlocuite uneori nerecomandabil, prin analogie, cu *în ultimă judecată* și *în ultimă perspectivă*), *prin prisma* (înlocuită uneori nerecomandabil cu *din această prismă*, sub influența lui *din această perspectivă*), *pune la dispoziție* sau *pune la bătaie* (înlocuite nerecomandabil, prin analogie, cu *pune la contribuție*), *la un nivel* (înlocuită nerecomandabil, prin analogie, cu *la un mod*), *pe teme* (înlocuită nerecomandabil, prin analogie, cu *pe probleme*) etc.

FRANCÉZĂ, s.f. (cf. it. *francese*, fr. *française*): limbă romanică din grupul occidental, vorbită în Franța de peste 50 de milioane de oameni, iar ca limbă oficială, în afara Franței, de peste 30 de milioane de oameni — în sudul Belgiei, în Luxemburg, în vestul Elveției, într-o parte a Canadei, în Republica Haiti și în fostele colonii (mai ales cele din Africa: Africa Centrală, Algeria, Tunisia, Maroc, Guineea, Mali, Congo, Niger, Madagascar și cele din Asia: Siria, Liban etc.). **F.** s-a răspîndit pe plan mondial ca limbă internațională în știință, cultură și relații diplomatice. Limba franceză s-a format printr-o evoluție aparte, în comparație cu celelalte limbi romanice. Mai întîi s-a contopit *latina* — limba învingătorilor romani, cu *galica* — limba galilor, locuitorii Galiei învinse și romanizate (galica era singura limbă celtică de pe continentul european în vremea cuceririi romane — secolul I î.e.n.). Din această contopire s-a născut *o limbă galo-romană*, denumită convențional de specialiști *le roman*. După căderea imperiului roman de apus această limbă a evoluat separat, cu tendința vădită de diversificare în două grupuri de dialecte distincte, cunoscute în evul mediu sub numele de *langue d'oïl* (grupul dialectelor de nord, dintre care cel mai important — cel din „Ile de France" a devenit embrionul limbii franceze) și de *langue d'oc* (grupul dialectelor de sud, transformat treptat în limba provensală), după adverbul de mod de afirmație din acea vreme (oïl-oc). Între secolele al V-lea — al X-lea, „le roman" a fost puternic influențată în structură și în vocabular de limba triburilor germanice venite pe teritoriul galo-roman și asimilate total (în special de limba francilor, care i-a definitivat fizionomia și de la care a rămas numele țării de „Franța"). Există trei perioade în istoria limbii franceze: a) f r a n c e z a v e c h e (între secolele al X-lea — al XIV-lea), în care a fost scris primul docu-

ment de limbă franceză — *„Les Serments de Strasbourg"* („Jurămintele de la Strasbourg") din 842 (un tratat de alianță între nepoții lui Carol cel Mare) și celebra epopee în dialect d'oïl — *„Chanson de Roland"* („Cîntecul lui Roland"), de la sfîrșitul secolului al XI-lea). b) franceza medie (între secolele al XIV-lea și al XVI-lea), care se transformă foarte mult în raport cu franceza veche. Ea devine limbă națională și limbă literară a poporului francez, pe baza dialectului din Ile de France. În această limbă au creat toți scriitorii *Pleiadei* (școală literară inovatoare, întemeiată la Paris în 1549 de către *J. de Bellay*, care preconiza în manifestul intitulat *„Apărare și valorificare a limbii franceze"* cultivarea unei literaturi noi, umaniste în limba națională, limbă situată pe același plan cu latina și greaca) și marii scriitori ai Renașterii: *Ronsard*, *Rabelais* și *Montaigne*. c) franceza modernă (între secolele al XVII-lea — al XX-lea), în care au creat scriitorii clasicismului — *Corneille*, *Racine*, *Molière*, *La Fontaine* (secolul al XVII-lea), scriitorii iluminismului — *Voltaire*, *Diderot* și *Rousseau* (secolul al XVIII-lea) și marii poeți și prozatori — *Hugo*, *Baudelaire*, *Balzac*, *Flaubert* și *Zola* etc. (secolul al XIX-lea). Există astăzi o mare deosebire între limba franceză literară și limba franceză vorbită, între pronunțarea și scrierea cuvintelor franceze. **F.** literară s-a îmbogățit cu foarte multe cuvinte romanice (mai ales italiene) și în secolul nostru cu foarte mulți termeni englezești. **F.** vorbită, în schimb, a adoptat mulți termeni de argou (în special cea din regiunea Parisului). Cele mai importante *dialecte* ale limbii franceze sînt: *francien* (în Ile de France), *normand* (în Normandia), *picard* (în Picardia), *valon* în Valonia), *franco-provensal* (de trecere spre provensală, considerat de unii lingviști a unsprezecea limbă romanică), cel din Champagne, cel din Lorena etc. Alături de provensală, limba franceză a avut cea mai mare influență asupra limbii italiene. Existența unui număr mare de elemente lexicale franceze în limba română i-a determinat pe lingviști să vorbească despre o *influență franceză* asupra limbii române (v. *influență*). Influența franceză s-a exercitat mai ales în secolul al XIX-lea, cînd termenii de origine franceză iau locul celor de origine turco-otomană și greacă. *Franceza americană*, vorbită în Antile, în Canada (mai ales în *Québec* și *Montréal*) și în S.U.A. pierde teren în fața englezei. Ea a păstrat unele elemente arhaice și dialectale, specifice regiunilor de emigrare (Normandie și Poitiers), a amplificat unele aspecte gramaticale și a împrumutat multe cuvinte din engleză.

FRANCOFÓN, s.m. (cf. fr. *francophône*): vorbitor de limbă fran-

ceză, fără ca aceasta să fie limba lui maternă (de obicei, este vorba de vorbitorii din fostele colonii franceze, devenite ulterior „țări francofone").

FRANCO-PROVENSALĂ, s.f. (cf. fr. *franco-provençale*): entitate lingvistică originală, intermediară între franceză și provensală, vorbită de două milioane de oameni, în majoritate bilingvi, pe teritoriul fostului regat al burgunzilor (zonele Forez, Dauphiné, Savoia și Franche Comté din Franța; Geneva, Vaud, Neuchâtel, parțial Fribourg, Valois și Berna din Elveția și Val d'Aosta din Italia). Centrele cele mai importante de limbă franco-provensală sînt: Lyon, Saint-Etienne, Grenoble, Geneva, Lausanne și Neuchâtel. **F.-p.** s-a fragmentat lingvistic datorită influențelor exercitate asupra ei de franceză, germană, provensală și italiană precum și condițiilor geografice, istorice și politice din cele trei state la care aparține. Specialiștii au împărțit *graiurile franco-provensale* în vîte două grupe: *de nord* și *de sud* (P. Bec) sau *occidentale* și *orientale* (P. Gardette). Ea are în comun cu franceza anumite particularități vocalice; se deosebește însă de aceasta prin substratul burgund care se manifestă în fonetică, lexic și toponimie (conservarea lat. *a* în poziție liberă și palatalizarea lui după consoane palatale; menținerea lui *e* final neaccentuat; păstrarea vocalelor *a*, *u* și *e* în poziție finală neaccentuată; palatalizarea consoanelor; păstrarea formelor pronominale posesive *nostri*, *vostri* etc.).

FRANȚUZÍSM, s.n. (< *franțúz* < rus. *franțuz* + suf. *-ism*): element de jargon luat fără a fi nevoie de el din limba franceză și introdus în limba română. De exemplu: *aprehensiune* („frică"), *badinaj* sau *badinerie* („glumă"), *bistrou* („local"), *cozeur* („mare întreținător de discuții"), *cozerie* („conversație"), *crocant* („sfărîmicios"), *cupură* („tăietură"), *demoazelă* („domnișoară"), *edulcora* („a îndulci", „a atenua"), *edulcorant* („îndulcitor", „atenuant"), *foncé* („închis") etc.

FRÁZĂ, s.f. (cf. fr. *phrase*, it. *frase*, gr. *phrasis* „vorbire"): unitate sintactică superioară, constituită din două sau mai multe propoziții (dintre care măcar una, obligatoriu, principală) aflate în raport de coordonare, în raport de subordonare sau în raport de coordonare și de subordonare. De exemplu: „Fiul craiului, punîndu-i zăbala în gură, încalecă și atunci calul odată zboară cu dînsul pînă la nouri și apoi se lasă în jos ca o săgeată „(Ion Creangă); „Trecu grabnic în vagonul soldaților, se înghesui printre țăranii de pe coridor" (L. Rebreanu); „Ar fi de dorit însă ca ostenelile acelor puțini ce se străduiesc pentru folosul obștesc să fie cunoscute" (C. Negruzzi); „Tot ar fi voit să știe dacă el trece ori

nu, și o adîncă întristare o cuprindea cînd se ivea în mintea ei gîndul că el ar putea să plece mai departe fără ca să treacă pe aici" (I. Slavici). ◇ ~ **incidéntă: f.** intercalată între propozițiile altei **f.**, fără legătură sintactică cu acestea și despărțite de ele prin linie de pauză. De exemplu: „Spun — *nu știu de e așa* — că lupii... au ales o deputăție dintre ei" (C. Negruzzi). ◇ ~ **intercalátă: f.** așezată între componentele unei propoziții din interiorul unei alte **f.**, legată sintactic de acestea și despărțită de ele prin virgulă. De exemplu: „Firește că, *oricît s-ar fi străduit să-l convingă*, totul ar fi fost zadarnic". ◇ ~ **echivócă: f.** neclară, ambiguă, confuză, datorată folosirii necorespunzătoare a unor cuvinte, legăturilor accidentale dintre acestea, gîndirii neorganizate a vorbitorilor. De exemplu: „Nouă copii, coane Fănică, să trăiți! nu mai puțin... *Statul n-are idee de ce face omul acasă...*" (I.L. Caragiale).

FRAZEOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *phraséologie*, gr. *phrasis* „frază" + *logos* „vorbire"): **1.** fel, manieră de a construi frazele, proprie unei anumite limbi sau unui anumit scriitor. **2.** vorbire goală, fără conținut, pălăvrăgeală. **3.** disciplină care se ocupă cu studiul grupurilor (unităților) frazeologice opuse îmbinărilor libere de cuvinte. Ea ține atît de vocabular cît și de sintaxă. **F.** limbii române contemporane s-a îmbogățit mai ales prin calchierea unor modele franțuzești și rusești.

FRAZEOLOGÍSM, s.n. (< *frazeologie* + suf. *-ism*): unitate frazeologică sau îmbinare de cuvinte cu caracter constant, creată în interiorul unei limbi, împrumutată, tradusă sau calchiată după modele străine. De exemplu: *carte poștală, economie politică, petrol lampant* — din limba franceză; *fata morgana, politică externă, salt mortal* — din italiană; *coexistență pașnică* — calc după rusă; *președinte ales, numărătoare inversă* — traduceri din engleza americană; *a lua cuvîntul, a pune în lumină, a trece în revistă* — calcuri după franceză etc. După părerea conf. univ. dr. *Theodor Hristea* nu întotdeauna etimologia **f.** (a grupurilor frazeologice) este soluționată corect sau complet în dicționarele limbii noastre (v. și *frazeologie, expresie frazeologică*).

FRIGIÁNĂ, s.f. (< adj. *frigian, -ă*, cf. fr. *phrygien*): limbă indoeuropeană vorbită de frigieni, locuitori ai Frigiei (ținut în Asia Mică), urmași ai pelasgilor (cei mai vechi locuitori ai Greciei, cu centrul în Thesalia, ai arhipelagului grecesc, ai litoralului Asiei Mici și Italiei). Tradiția antică îi socotește pe armeni coloniști frigieni, dar nu există probe lingvistice sau istorice care să sprijine această ipoteză.

FRIULÁNĂ (FURLÁNĂ), s.f. (cf. it. *friulano*, fr. *frioulan*): ramură

estică a limbii reto-romane, vorbită în nord-estul Italiei, în ținutul Friuli (v. *retoromână*).

FÚNCTOR, s.m. (cf. fr. *fonctеur*, lat. *functus* < *fungi* „a îndeplini un rol"): orice cuvînt cu funcție sintactică. De exemplu: cuvintele *operație*, *alb*, *cinci*, *fiecare*, *se coc*, *pretutindeni* și *haide* sînt **f.**, deoarece integrați în propoziții pot îndeplini funcții sintactice.

FÚNCȚIE (FUNCȚIÚNE), s.f. (cf. lat. *functio*, it. *funzione*, fr. *fonction*): rol sintactic pe care-l poate îndeplini un cuvînt sau o parte de propoziție în propoziție (substantivul, de exemplu, poate avea **f.** de subiect, nume predicativ, atribut, complement și element predicativ suplimentar). ◇ ~ **gramaticálă:** **f.** care ține de natura gramaticală a cuvîntului; **f.** specifică gramaticii. ◇ ~ **sintáctică:** **f.** specifică sintaxei; **f.** care ține de posibilitățile sintactice ale unui cuvînt. ◇ ~ **predicatívă:** **f.** de predicat pe care o pot avea verbele și locuțiunile verbale, anumite adverbe, locuțiuni adverbiale și interjecții, denumite special „predicative". ◇ ~ **fundamentálă:** **f.** de bază, principală, esențială și specifică naturii morfologice a unei părți de vorbire sau a unui caz. De exemplu: **f.** de atribut a adjectivului sau a numeralului, de predicat a verbului, de complement circumstanțial a adverbului, de subiect a nominativului, de atribut a genitivului, de complement indirect a dativului, de complement direct a acuzativului etc. ◇ ~ **secundáră:** **f.** nespecifică naturii morfologice a unei părți de vorbire sau a unui caz. De exemplu: **f.** de complement circumstanțial a adjectivului, de subiect a verbului, de predicat a adverbului; de complement (indirect sau circumstanțial) a genitivului, de atribut a dativului etc.

G

GALICÍSM, s.n. (cf. fr. *gallicisme*, lat. *gallicus*): expresie sau construcție proprie limbii franceze, contrară regulilor generale ale gramaticii, greu ori imposibil de tradus în altă limbă. Provine foarte adesea dintr-o elipsă, dintr-un pleonasm, dintr-o inversiune sau din cuvinte care au o semnificație deviată, ocolită, lăturalnică. De exemplu: *„C'est ici que je demeure"* (pentru: „Le lieu dans lequel je demeure est ici"); *„C'est á vous que je parle"* (pentru „Celui auquel je parle est vous"); *„Si j'étais que de vous..."* (pentru: „Si j'étais à votre place...") etc.

GĂGĂÚZĂ, s.f. (cf. tc. *gagauz*): limbă din ramura vest-hunică, grupa oguz, subgrupul oguzo-bulgar, foarte puțin studiată, vorbită de găgăuzi, populație care locuiește în R.S.S. Ucraineană, în R.S.S. Moldovenească (în Bugeac), în Dobrogea (România) și în răsăritul Bulgariei. Cunoaște unele diferențieri dialectale (în lexic). A suferit influența limbilor slave (ucraineană și bulgară), a limbii române și a limbii grecești.

GEMINÁȚIE, s.f. (cf. fr. *gémination*, lat. *geminatio* „dublare"): lungire a unei consoane, pronunțată cu o durată mai mare decît cea obișnuită.

GEN, s.n. (cf. lat. *genus*): categorie gramaticală flexionară bazată pe distincția naturală dintre ființele de sex masculin și ființele de sex feminin din cadrul însuflețitelor (animatelor), dintre însuflețite (animate) și neînsuflețite (inanimate). Impus inițial de realitatea obiectivă, de genul natural al animatelor (care face distincție între cele două sexe) la substantivele ce denumeau această categorie, el și-a pierdut parțial, cu timpul, legătura cu noțiunile de sex, de animat și de inanimat, extinzîndu-se prin analogie și prin tradiție la numele inanimatelor și prin acord la cuvintele care se acomodau după substantiv (la articole, la adjective, la

unele numerale și la participiile verbelor) sau care înlocuiau substantivul (la pronume). ◇ ~ **natural: g.** existent în realitatea obiectivă, bazat pe distincția dintre cele două sexe în lumea însuflețitelor (ființe masculi și ființe femele, ființe bărbați și ființe femei). ◇ ~ **gramaticál: g.** exprimat lingvistic prin intermediul substantivului cu ajutorul desinenței sau al articolului. Limba română posedă trei **g.** gramaticale: *masculin, feminin* și *neutru*. ◇ ~ **masculín: g.** care caracterizează substantivele nume de oameni sau de animale de sex bărbătesc precum și substantivele nume de arbori, de plante, de flori, de fructe, de orașe, de munți, de luni, de vinturi, de litere, de note muzicale, de monede, unele nume de cifre și numele de lucruri care, prin analogie sau prin tradiție, au fost socotite tot masculine. Aceste substantive se numără *un-doi: fiu, român, Nicolae, Roibu, Pitești, Pietrosul, corcoduș, trandafir, pepene, aprilie, zefir, ce, do, ban, trei, scripete, sac* etc. ◇ ~ **feminín: g.** care caracterizează substantivele nume de oameni sau de animale de sex femeiesc precum și substantivele nume de arbori, de plante, de fructe, de flori, de orașe, de munți, de țări, de continente, de insule, de abstracte nominale sau verbale (nume de sentimente, de atitudini, de stări psihice, de acțiuni), de zile, de părți ale zilei, de anotimpuri, de vinturi, de monede, de cifre sau de lucruri care, prin analogie sau prin tradiție, au fost asimilate la cele feminine. Aceste substantive se numără *o-două: fiică, româncă, Nicoleta, Roiba, răchită, ferigă, garoafă, Craiova, Mîndra, Italia, Africa, Sardinia, dragoste, îndrăzneală, îndoială, petrecere, joi, seară, iarnă, briză, liră, sută, casă* etc. ◇ ~ **neútru: g.** care caracterizează substantivele nume de obiecte inanimate, fără sex (majoritatea numelor de lucruri), unele substantive cu sens colectiv, unele substantive generice (care denumesc specii), unele substantive nume de materii, unele nume de țări, de fructe, de părți ale zilei, de simțuri, de acțiuni (abstracte verbale), de însușiri, de sporturi și de jocuri, de vînturi și de cifre, asimilate la cele neutre prin analogie și asociații. Aceste substantive se numără *un-două: creion, motor, batalion, popor, macrou, mamifer, fosfor, zinc, Iran, măr, jir, amurg, prînz, gust, văz, arat, semănat, curaj, fotbal, șah, uragan, milion* etc. Existența **g.** *neutru* în limba română constituie o caracteristică a acesteia în comparație cu celelalte limbi romanice, care nu-l au, dar și un aspect controversat al gramaticii acestei limbi, deoarece există lingviști care sau îl neagă, sau văd în el un a m b i g e n, datorită asemănărilor formale cu celelalte două **g.** (la singular cu masculinele, iar la plural cu femininele). Din cele trei **g.** ale limbii române cercetătorii au de-

dus două arhigenuri: un *arhigen de tipul A*, admis numai de contextul *acest* (parte comună a masculinului și a neutrului) și reprezentat prin nume de inanimate de categoria *singulare tantum*: *aur, lapte, mărar, mei, piper, sînge, unt* etc. și un *arhigen de tipul B*, admis numai de contextul *aceste* (parte comună a femininului și a neutrului) și reprezentat prin nume de inanimate din categoria *plurale tantum*: *icre, moaște, tărîțe* etc. ◇~ **animát: g.** care caracterizează substantivele masculine și substantivele feminine ce denumesc numai însuflețite (adică două *subgenuri*: masculinul și femininul). De exemplu: *prieten, școlar, călător; colegă, elevă, turistă* etc. Tot la **g.** *animat* sînt sau ar trebui incluse și substantivele neutre ce denumesc însuflețite: *batalion, popor, macrou, mamifer* etc. ◇~ **inanimát: g.** care caracterizează substantivele neutre ce denumesc numai neînsuflețite (adică subgenul neutru). De exemplu: *bec, scaun, fier, plumb, zer* etc. Tot aici sînt sau ar trebui incluse și substantivele masculine și feminine care denumesc neînsuflețite: *ban, perete, scripete, sac, liră, masă, tabacheră, carte* etc. ◇~ **común: g.** caracteristic anumitor substantive, nume de persoane, folosite atît pentru desemnarea masculinului cît și pentru desemnarea femininului. De exemplu: *complice, nătăfleață, gură-cască, încurcă-lume, Adi, Didi, Gabi, Vali* etc. ◇~ **personál: g.** caracteristic limbii poloneze, care evidențiază persoana, în opoziție cu celelalte însuflețite și cu neînsuflețitele. În limba română există *elemente ale unui* **g.** *personal neconstituit*, situate în interiorul **g.** masculin și feminin, cu mărci manifestate mai ales la singular, în cazul numelor de persoane cunoscute, individualizate (acestea sînt precedate de articolul hotărît proclitic *lui*, de prepoziția *pe* sau de articolul invariabil *alde*; au formă specifică de V sau de G-D; păstrează diftongii *-ea-* și *-oa-* la G-D sau la **g.** cuvintelor de bază de la care derivă; formează o unitate semantico-gramaticală cu adjectivele pronominale posesive care li se adaugă direct, fără intermediari; se articulează după prepoziție chiar fără determinări etc.): *lui Nicu, lui Jeni, lui Cristinel, lui tata*, văd *pe Ion*, ajut *pe mama, alde Viorel, alde Liliana, alde Simionescu, alde mama; Floareo* (față de: floare), *Lupule* (față de: lupe), *Podarule* (față de: podare), *Puicăi* sau *Puichii* (față de: puicii), *Olgăi* sau *Olghii* (față de: vergii), *mămucăi* sau *mămuchii* (față de: stîncii); *Leanei* (față de: serii), *Floarei* (față de: florii), *Vlădoiu* (< Vlad) — în raport cu *băboi* (< babă), *Irinel* (< Irina) — în raport cu *rîndunel* (< rîndunea); *frate-meu, tată-meu, bunică-mea, soră-mea* — în raport cu: *cîinele meu, colegul meu, servieta mea, colega mea;* vorbesc *despre mama*, am luat *pentru tata*—

în raport cu: vorbesc *despre stîncă*, am luat *pentru colegă*.

GENITÍV, s.n. (cf. lat. *genitivus*; fr. *génitif*): caz al substantivului (al doilea, în ordinea studierii). Îi sînt proprii următoarele funcții sintactice: funcția de atribut (fundamentală), aflată cu întrebările *al cui?, a cui?, ai cui?, ale cui?* și *care?* („Albastrul șters *al văzduhului* topit apăsa greu peste pămînt" — C. Hogaș; „Se poate zice că Mizilul este poarta *Bărăganului*" — I.L. Caragiale; „Ochii *oamenilor* sticlesc, chipurile sînt pămîntii" — Z. Stancu; „... el aduce corăbiilor cataarguri și umple schelele *Dunării* de avuțiile codrilor depărtați" — A. Vlahuță; „Și nu erau verzi decît cei doi molizi *din dreptul ferestrelor*" — Al. Sahia); funcția de nume predicativ („Povestea-i *a ciocanului* ce cade pe ilău" — M. Eminescu); funcția de complement indirect aflată cu întrebările *asupra cui?, contra cui?, împotriva cui?* („Fulgerele adunat-au *contra fulgerului* care / În turbarea-i furtunoasă a cuprins pămînt și mare" — M. Eminescu); funcția de complement circumstanțial: de loc („*Deasupra unui zid* / A pîlpîit un flutur cu aripi de fum" — O. Cazimir), de timp („*Asupra iernii* coboară la locuri largi" — M. Sadoveanu), de cauză („*Din pricina alergăturilor* zadarnice rămăsese în urmă cu munca cîmpului" — L. Rebreanu), de instrument („Tu vei deveni... *cu ajutorul cărții* atotputernic" — M. Eminescu), de concesie („*Împotriva așteptărilor*, nenea Iorgu nu sări de pe canapea" — Cezar Petrescu), de relație („Nu ne putem pronunța *asupra acestei maxime*" — N. Filimon), de condiție („*În locul lui vodă*, eu nici nu vă mai judecam" — Camil Petrescu), de opoziție („... se aude că *în locul Anei* am dus la lege pe sora ei" — Pavel Dan) și de excepție („... și asta dimineața înainte de ora șapte sau de la șapte seara pînă la miezul nopții, *cu excepția zilei* de duminică" — G. Călinescu). Ca atribut, **g.** are diferite valori, în raport cu conținutul său, dintre care cele mai cunoscute sînt următoarele: valoarea de genitiv posesiv (valoare fundamentală, cu diverse nuanțe: „Diacul Radu își isprăvea istorisirea despre întîlnirea de la hanul *lui Goraşcu Haramin*" — M. Sadoveanu; „Luna trecuse de pe crestele *Parîngului* peste pădurile întunecate" — Geo Bogza); valoarea de genitiv subiectiv („După plecarea *măriei-sale*, așezările de la Timiș rămaseră ca-ntr-o destindere lenească" — M. Sadoveanu); valoarea de genitiv obiectiv („Irimia vînzătorul s-ar afla în Iași la curtea domnească, venit cu strîngătorii *haraciului*" — M. Sadoveanu); valoarea de genitiv al termenului calificat („Nemărginirea *firii*... pătrundea adînc în sufletul învățătorului" — L. Rebreanu); valoarea de

genitiv partitiv („Majoritatea *colegilor* terminaseră lucrarea"); valoarea de genitiv al denumirii („Abia către amiază ajunseră la apa *Bistriței*" — M. Sadoveanu); valoarea de genitiv al superlativului („Ieși la lumină frumoasa *frumoaselor*" — M. Sadoveanu).

GEOGRAFIE LINGVISTICĂ, s.f. + adj. (cf. fr. *géographie linguistique*): metodă care înregistrează pe hărți varietățile dialectale ale unei limbi și le interpretează în perspectivă geografică. Pe baza ei se realizează un corpus de lucrări (atlase, studii și monografii lingvistice), care constituie o componentă a dialectologiei. Există o deosebire netă între **g.l.** și monografia lingvistică: prima studiază răspîndirea și evoluția formelor (fonetice, morfologice, lexicale, sintactice etc.) într-o perspectivă largă, cu o capacitate explicativă mai mare, în cîteva sau în toate graiurile unei limbi, reconstituind istoria acestora pe baza repartiției geografice, în timp ce a doua studiază graiul într-o perspectivă închisă, de „celulă lingvistică", cu o capacitate explicativă mai mică. Ea a fost folosită pentru prima oară de către lingvistul german G. Wenker în lucrarea sa *„Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland"* („Atlas lingvistic al Germaniei de Nord și de Centru"), apărută în 1881, dar s-a impus prin lucrarea lui Jules Gilliéron și Edmond Edmont *„Atlas linguistique de la France"* („Atlas lingvistic al Franței"), Paris, 1902—1910 și prin studiul fundamental al lui J. Gilliéron *„Généalogie des mots qui désignent l'abeille"* („Genealogia cuvintelor care desemnează albina"), Paris, 1918, consacrat examinării primei hărți din atlas. Una din constatările fundamentale pe care Gilliéron le face pe baza materialului interpretat este călătoria formelor, a cuvintelor care explică evoluția graiurilor (v. și *metódă*).

GERMÁNĂ, s.f. (cf. lat. *Germanus*): limbă germanică din grupul de apus. I se mai spune și *germană de sus (Hochdeutsch)*. Este limba de stat a R.D.G., a R.F.G. și a Austriei și una din cele patru limbi oficiale ale Elveției (alături de franceză, italiană și retoromană). Este vorbită și de grupurile compacte de germani care trăiesc în Franța, Italia, Luxemburg, U.R.S.S. și S.U.A. precum și de germanii din țara noastră: de *sași*, veniți din Germania în regiunile Bistrița-Năsăud, Sibiu și Brașov, și de *șvabi*, veniți din Austria în Banat. În istoria limbii germane există trei perioade distincte: a) veche a germană de sus *(Althochdeutsch)*, între secolul al VIII-lea și secolul al IX-lea, în care au fost scrise cele mai vechi documente de limbă germană (glosele) și cel mai vechi cîntec eroic german *„Cîntecul lui Hildebrand" (Hildebrandslied)*. b) germana medie de sus *(Mittel-*

hochdeutsch), între secolele al XII-lea și al XV-lea, în care a fost scrisă — probabil în secolul al XIII-lea — epopeea eroică germană *„Cîntecul Nibelungilor"* *(Nibelungenlied)* și care se diversifică dialectal. În această perioadă limba germană a fost puternic influențată de cultura cavalerească franceză, împrumutînd din limba franceză multe cuvinte. c) germana nouă de sus *(Neuehochdeutsch)* între secolul al XVI-lea și al XIX-lea. În această perioadă începe procesul de unificare a limbii literare germane, prin traducerea în limba germană a Bibliei de către *Luther*, proces ușurat în mare măsură de inventarea tiparului, de Reformă, de apariția dicționarelor și a gramaticilor, de lupta puriștilor din secolul al XVII-lea, organizați în „academii lingvistice" (Sprachgesselschaften), împotriva influențelor străine etc. Procesul de unificare a limbii germane literare s-a desăvîrșit în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea prin influența marilor poeți, scriitori și filosofi clasici germani: *Lessing, Goethe, Schiller, Kant* etc. În secolul al XIX-lea, paralel cu procesul de unificare a limbii germane scrise, începe și procesul de unificare a limbii germane vorbite — proces lent care n-a dus încă la ștergerea diferențelor esențiale dintre cele două mari grupuri de dialecte: *cele germane de jos* și *cele germane de mijloc și de sus*. Uneori deosebirile dintre acestea sînt așa de mari, încît vorbitorii nu se pot înțelege decît pe baza limbii germane literare. Alături de germana de sus, în zona de nord-vest a Germaniei (Saxonia) s-a vorbit și germana de jos *(Niederdeutsch)*, sub forma *vechii saxone* (vechii germane), atestată încă din secolul al IX-lea prin poemul *„Heliand"*. Aceasta este continuată azi prin ceea ce lingviștii denumesc *Plattdeutsch*. Limba germană este folosită și ca limbă internațională, în diplomație. Existența unor elemente lexicale germane în limba română și a unor elemente lexicale române în limba germană vorbită în România i-a determinat pe lingviști să vorbească despre o *influență germană* asupra limbii române și invers, despre o *influență română* asupra limbii germane vorbite de sașii și șvabii de pe teritoriul patriei noastre, din Transilvania și din Banat (v. *influență*).

GERMÁNICĂ, s.f. (< adj. *germanic, -ă*, cf. fr. *germanique*, lat. *germanicus*): limbă indo-europeană neatestată în scris, vorbită de populațiile germanice cu cîteva mii de ani în urmă. I se mai spune și *germanica comună*, deoarece din ea s-au desprins toate limbile germanice cunoscute. Dintre acestea islandeza a păstrat cel mai bine structura gramaticală și vocabularul limbii germanice comune.

GERMANÍSM, s.n. (cf. fr. *germanisme,* lat. *Germanus*): cuvînt sau expresie specifică limbii germane, împrumutată de o altă limbă fără să fie asimilată de aceasta. În limba română sînt considerate **g.:** *alles gute* („toate bune"), *aufwiedersehen* („la revedere"), *bitte* („te rog"), *Frau* („doamnă"), *gross* („mare"), *gut* („bun"), *gute Nacht* („noapte bună"), *guten Tag* („bună ziua"), *guten Abend* („bună seara"), *Herr* („domn"), *ja, jawohl* („da"), *klein* („mic"), *liebe* („dragă"), *Lied* („cîntec"), *nicht, nix* („nu"), *Wasser* („apă"), *zurück* („înapoi") etc.

GERMANÍSTICĂ, s.f. (cf. germ. *Germanistik*): totalitatea disciplinelor care studiază comparativ limbile și literaturile, cultura, istoria și felul de viață al popoarelor germanice.

GERUNDÍV, s.n. (cf. lat. *gerundivus,* fr. *gérondif*): **1.** formă verbală latină cu sens pasiv dublat de cel de necesitate, derivată de la tema gerunziului: *laudandus, -a, -um* („care trebuie să fie lăudat"). **2.** una dintre formele participiului prezent (ale gerunziului) din limba franceză, precedată de prepoziția *en: en chantant* („cîntînd").

GERÚNZIU, s.n. (cf. lat. *gerundium,* it. *gerundio*): mod al verbului (nepersonal, nepredicativ, simplu) care exprimă acțiunea în desfășurare sau încheiată sub forma unei caracteristici circumstanțiale. Este alcătuit din rădăcina verbului la care se adaugă sufixele gramaticale modale *-ind* sau *-înd: citind, fugind, tăcînd, trecînd, cîntînd, zburdînd* etc. Poate avea următoarele funcții sintactice: subiect („Se aude *strigînd*"), nume predicativ („Rămase... *uitîndu-se* la ea" — I. Slavici), atribut verbal („...au sărit în picioare, cu părul vîlvoi și cu inima *bătînd*" — M. Sadoveanu), complement direct („Am auzit *vorbind*"), complement indirect („Nu s-au plictisit *citind*"), complement circumstanțial de mod, de timp, de cauză etc. („... fețele [pietricelelor] scînteiau de-ți luau ochii, *jucînd* ca apele încrețite în talazuri mărunte" — Z. Stancu; „... și, *trîntind* la pămînt satîrul, fuge printre mulțimea adunată împrejur" — N. Bălcescu; „Bătrînul, *văzînd* bine că nu mai este chip... trecu ușor colțul pînzei în celălalt bord al bărcii" — Jean Bart) și element predicativ suplimentar („... iar cățelandrul a prins a sări în jurul meu *lătrînd* cu bucurie" — M. Sadoveanu).

GHILIMÉLE (SEMNELE CITĂRII), s.f. (cf. fr. *guillemets*): semne de punctuație sub forma a două virgulițe sau unghiuri dispuse paralel („ " sau « ») întrebuințate în scrieri pentru reproducerea citatelor, titlurilor, vorbirii directe, fragmentelor, grupurilor de cuvinte sau cuvintelor la care scriitorul face referire, care îl interesează dintr-un anumit punct de vedere, pe

care vrea să pună accentul sau să le evidențieze. De exemplu: „Țugulea cu ai săi sta pe o măgură și se uita" (P. Ispirescu); „O, cum ai răscula norodul, / «Sărmana plebe care-asudă» — / Ai da nebun cu calapodul / În rînduiala asta crudă!" (G. Topîrceanu); „... și într-un tîrziu îi aduse un maior... care le striga întretăiat, ca și cum se înneca: «După mine, băieți, după mine, băieți». Așa i-a adus prin rovinele semănate de morți, înapoi" (Em. Gîrleanu); „Mă uitam la el cum clătina din cap și mormăia: «hm!... de!» la orice socotea el că e un act de risipă" (I. Al. Brătescu-Voinești); „Pandurii primiseră învoire de la el să dobîndească însă doar averile «rău agonisite», dar acum era greu de lămurit" (Camil Petrescu); „Foarte mulți, foarte ușor și acest «foarte» creștea-n închipuirea ei" (I. Slavici); „Cînd a înnoptat l-a dus la unul din «palate»: o colibă de stuf..." (V. Em. Galan); „Dar împăratul a zis la rîndul său: «Acest lapte nu se mai bea»" (Ion Creangă); „«Să trăiască Domnul Ștefan!» mii de glasuri îi urează" (V. Alecsandri).

GLOSÁR, s.n. (cf. fr. *glossaire*, lat. *glossarium*): **1.** listă de cuvinte însoțite de explicația lor, concepută ca anexă sau ca lucrare independentă. **2.** (înv.) dicționar, vocabular. ◇ ~ **dialectál:** repertoriu de cuvinte, forme și sensuri lexicale înregistrate prin anchete speciale, monografii și atlase lingvistice ca particularități ale unui grai, subdialect sau dialect. El reprezintă o selecție a elementelor amintite, bazată pe o verificare cu atestări în dicționare și în alte **g.** *dialectale*. În redactarea unui **g.** *dialectal* se folosesc normele lexicografice utilizate și în dicționarele obișnuite. **G.** *dialectal* se publică fie independent, în volume separate și în reviste, fie ca anexe la monografii și studii monografice (dialectale, folclorice, etnografice) sau la opere literare cu o coloratură dialectală pronunțată.

GLOSÁRE, s.f. (< *glosá*, cf. fr. *gloser*, după *glosă*): explicare a unui cuvînt sau a unei îmbinări de cuvinte dintr-un text.

GLÓSĂ, s.f. (cf. fr. *glose*, germ. *Glosse*, lat., gr. *glossa* „limbă"): explicare a sensului unui cuvînt sau al unui pasaj dintr-o scriere; comentariu sau notă explicativă făcută pe marginea unui text.

GLOSEMÁTICĂ, s.f. (cf. fr. *glossématique*, engl. *glossematics*, germ. *Glossematik*): ramură a lingvisticii structuraliste care aplică teoria pozitivismului logic, considerînd limba ca un sistem de relații interne, ca obiect în sine. A fost elaborată de lingvistul danez *L. Hjelmslev*.

GLOTOLOGÍE, s.f. (cf. it. *glottologia*): (rar) dialectologie (v.).

GRAD, s.n. (cf. lat. *gradus*, fr. *grade*, it. *grado*, germ. *Grad*): **1.**

unitate de măsură a însușirilor exprimate de adjective și a caracteristicilor exprimate de adverbe. ◇ ~ **de comparație:** formă pe care o ia adjectivul sau adverbul pentru a arăta măsura în care un obiect prezintă o însușire (în raport cu un alt obiect sau cu el însuși, într-o altă împrejurare) sau măsura în care o acțiune prezintă o caracteristică (în raport cu o altă acțiune sau cu ea însăși, într-o altă împrejurare). În limba română există trei **g.** *de comparație* ale adjectivelor: *pozitivul, comparativul* și *superlativul* (v. fiecare din aceste noțiuni). **2.** unitate de apreciere a poziției pe care o are relația de subordonare în cadrul frazei, raportată atît la locul propoziției subordonate, cît și la calitatea propoziției regente. Din acest punct de vedere există *subordonate de gradul I* (cele care depind direct de o regentă principală) și *subordonate de gradul II* (cele care depind direct de o regentă subordonată).

GRAFÉM, s.n. (cf. fr. *graphème*): semn vizual al unui sunet sau al unui fonem. În scrierea alfabetică corespunde literei.

GRAFÍE, s.f. (cf. fr. *graphie*, it. *grafia*, gr. *graphe* „artă de a scrie"): scriere sau scris; felul în care e scris un cuvînt sau un text. ◇ ~ **dúblă:** notare diferită a aceluiași fonem în aceeași epocă (în același text sau în texte diferite), datorită unor cauze diverse. Astfel, în textele vechi românești existau multe **g.** *duble* fie din cauza contradicției dintre tradiția grafică și evoluția limbii (**g.** *den* și *din*), fie datorită caracterului complex al unui sunet greu de notat (**g.** *bunră* și *bură* din textele rotacizante), fie coexistenței a două sunete în graiul aceleiași persoane, fie influenței exercitate de **g.** unor cuvinte slave asemănătoare, fie copiștilor în vorbirea cărora existau fonetisme deosebite de cele din original etc.

GRAFOLÓG, s.m. (cf. fr. *graphologue*): specialist în grafologie. (v. *grafologie*).

GRAFOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *graphologie*, gr. *graphein* „a scrie" + *logos* „știință"): știință care se ocupă cu studiul raporturilor dintre scrisul unei persoane și caracterul sau comportarea ei. Acest studiu are aplicații în criminalistică, în autentificarea actelor și a semnăturilor, în psihologie și în psihiatrie. **G.** are în vedere: aranjamentul general al scrisului în pagină, direcția rîndurilor, dimensiunile, forma și înclinarea literelor, apăsarea, înțeala și stabilitatea în scriere, factura semnăturii etc.

GRAI, s.n. (< *grăl*, prin derivare regresivă): **1.** glas, voce. **2.** limbaj. **3.** unitate lingvistică subordonată dialectului, caracteristică pentru o regiune mai puțin întinsă, cu particularități proprii (mai ales fonetice și lexicale): **g.** din

Țara Oașului, g. din Oltenia etc.; varietate geografică (teritorială) a unei limbi, inferioară subdialectului și dialectului (căruia-i este subordonată) și opusă altor graiuri printr-o serie de particularități: **g.** unei localități, **g.** unui grup de localități, **g.** unei anumite părți dintr-o regiune (**g.** din nordul Moldovei, **g.** din Țara Oașului, **g.** din nord-vestul Olteniei etc.). **G.** dispune de un sistem lingvistic coerent cu norme proprii care asigură comunicarea eficace în cadrul comunității sociale (rurale, de obicei). Termenul **g.** are accepțiuni variate: desemnează vorbirea unui singur individ (idiolect) sau mijlocul de comunicare lingvistică folosit într-o familie, într-o localitate sau într-o regiune. Definirea și delimitarea **g.** este adeseori o problemă dificilă, datorită intervenției criteriilor extralingvistice alături de cele lingvistice. **G.** este obiectul unui travaliu necontenit, al unei acțiuni de ameliorare și de retuș, de rafinare, consecință a tendinței de perfecționare prin raportare la un model superior (în general, limba literară). Trebuie spus că pentru româna actuală părerile în privința **g.** sînt împărțite: unii lingviști consideră **g.** unitățile care, pentru alții sînt dialecte (muntean, moldovean, crișean, bănățean), în timp ce alți lingviști consideră **g.** unitățile care pentru ceilalți sînt subdialecte (oltean, ialomițean, vrîncean, putnean, oșan etc. (V. și *dialect.* ◇ ~ **rotacizánt: g.** care prezintă fenomenul rotacismului, adică transformarea lui *n* intervocalic în *r* în elementele de origine latină, ca în exemplul *pîre* (= *pîne*). V. *rotacism.* (Pentru terminologia folosită în studiul limbii române, al (sub)dialectelor și al graiurilor sale amintim lucrarea *„Introducere în studiul graiurilor românești"*, București, 1977, de Valeriu Rusu).

GRAMÁTIC, s.m. (cf. lat. *grammaticus*, ngr. *ghrammalikos*): v. *gramaticián.*

GRAMATICALIZÁRE, s.f. (< *gramaticalizá*, cf. fr. *grammaticaliser*): fenomen complex, strîns legat de abstractizarea cuvintelor și de slăbirea sau pierderea conținutului noțional, lexical și afectiv-al acestora, a cărui consecință este transformarea cuvintelor în instrumente gramaticale (cu semnificație gramaticală abstractă). Cel mai concludent exemplu e dat de articol. (v. *abstractizáre* și *instrument gramatical*).

GRAMÁTICĂ, s.f. (cf. lat. *grammatica*, gr. *grammatikę* < *gramma* „literă", „scriere", it. *grammatica*, germ. *Grammatik*): **1.** ramură a lingvisticii care studiază regulile privitoare la modificarea formei cuvintelor și la îmbinarea acestora în propoziții și în fraze; știință care se ocupă cu studiul părților de vorbire, al părților de propoziție, al propozițiilor și al

frazelor. **2.** manual (tratat, carte) care cuprinde studiul structurii gramaticale a unei limbi, al regulilor gramaticale. Prima **g.** românească, rămasă în manuscris, a fost *„Gramatica românească"* a lui Dimitrie Eustatievici din 1757, scrisă după modele slave și grecești. Prima **g.** tipărită a limbii române este *„Elementa linguae dacoromanae sive valahicae"* a lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, publicată la Viena în 1780. Prima **g.** tipărită în Țara Românească este cea a lui Ienăchiță Văcărescu, apărută la Rîmnicu Vîlcea și la Viena în 1787. Prima **g.** importantă a limbii române este aceea a lui I. Heliade-Rădulescu, tipărită la Sibiu în 1828 (prin modul de tratare a problemelor gramaticale, prin simplificarea scrierii cu alfabetul chirilic). Prima **g.** istorică a limbii române este cea a lui Timotei Cipariu, tipărită în 1854. Prima **g.** științifică a limbii române a fost *„Gramatica română"*, în două volume, a lui H. Tiktin, publicată în 1891. Alte **g.** ale limbii române: a lui Ioan Molnar-Piuariu (1788), a lui Radu Tempea (1797), a lui Paul Iorgovici (1799), a lui I. Budai-Deleanu, a lui C. Diaconovici-Loga (1822), a lui Al. Lambrior (1892), a lui Al. Philippide (1897), a lui Iorgu Iordan (1937), a lui Al. Rosetti și J. Byck (1943), a Academiei R.S.R. (1954, 1963, 1966) etc. ◇ ~ **descriptivă (sincronică): g.** al cărei țel este descrierea structurii unei limbi într-un moment dat al dezvoltării sale. Este tipul cel mai vechi de **g.** și ea abordează static, neevolutiv, neistoric, sincronic obiectul de studiu. Are două variante: **g.** *descriptivă logicistă (logicizantă)*, care se bazează pe corespondența dintre formele limbii și formele universale ale gîndirii, dintre categoriile gramaticale și cele logice, dintre planul gramatical și cel logic (reprezentant de seamă — lingvistul elvețian Charles Bally) și **g.** *descriptivă normativă*, care se bazează pe ideile de corectitudine și de normă, condamnînd abaterile de la normele limbii literare și recomandînd reguli obligatorii pentru toți vorbitorii unei limbi. **G.** românești amintite mai sus au fost în totalitate **g.** descriptive normative. ◇ ~ **istorică (diacronică): g.** al cărei obiectiv este studiul evoluției structurii unei limbi și al perspectivelor de dezvoltare a acesteia. Este un tip relativ nou de **g.** (din secolul al XIX-lea) și ea abordează dinamic, evolutiv, istoric, diacronic obiectul de studiu. Este considerat creator al gramaticii istorice lingvistul german Jacob Grimm (1785—1863). Un reprezentant strălucit al cercetărilor de gramatică istorică a fost lingvistul francez Antoine Meillet (lucrări principale: *Introduction dans l'étude*

comparatif des langues indo-européennes „Introducere în studiul comparativ al limbilor indo-europene", 1903; *La méthode comparative dans la linguistique historique* „Metoda comparativă în lingvistica istorică", 1925). El a dezvoltat teoria **g.** comparate, insistînd asupra socialului ca element determinant în istoria limbii și asupra factorilor care permit impunerea și generalizarea inovațiilor din cadrul vorbirii. ◇ ~ **comparátă (comparativă):** **g.** care are ca obiectiv studiul paralel al evoluției structurii mai multor limbi (mai ales înrudite). A apărut odată cu cea istorică și în strînsă legătură cu ea, presupunîndu-se și completîndu-se reciproc. Întemeietorii **g.** *comparative* sînt lingviștii germani Franz Bopp, Jacob Grimm și Friedrich Diez, lingvistul danez Rasmus Cristian Rask și lingvistul rus Alexandr Hristoforovici Vostokov. Prima încercare de realizare a unei **g.** comparative în lingvistica românească a făcut-o I. Manliu în 1894, prin lucrarea *„Gramatica istorică și comparativă a limbii române pentru cursul superior"*. ◇ ~ **structuralístă:** **g.** care se ocupă cu studiul structurii gramaticale a unei limbi din perspectiva diferențelor și a opozițiilor care-i caracterizează componentele la un moment dat, limbă concepută ca un sistem autonom, de-sinestătător, rupt de celelalte fenomene, în care aceste elemente se condiționează reciproc, definindu-se prin relațiile dintre ele. Bazele sale au fost puse prin celebru *„Curs de lingvistică generală"* din 1916 al lingvistului elvețian Ferdinand de Saussure, dar impunerea ei ca un nou tip de **g.** a avut loc abia în ultimele decenii. Ea uzează de noi metode și procedee de cercetare și de o terminologie influențată în mare măsură de științele matematice. Lucrări de **g.** structuralistă au apărut la noi abia în ultimii zece ani: Iorgu Iordan, Valeria Guțu-Romalo și Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967; Sorin Stati, *Teorie și metodă în sintaxă*, București, 1967; *Elemente de lingvistică structurală* (redactor responsabil acad. I. Coteanu), București, 1967; Valeria Guțu-Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, București, 1968; Maria Manoliu-Manea, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, București, 1968; Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București, 1968; Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, 1970; Ciompec Georgeta, Dominte Constantin, Guțu-Romalo Valeria, Mîrza Clement și Vasiliu Emanuel, *Limba română*

contemporană, vol. I (sub coordonarea acad. Ion Coteanu), București, 1974 etc. ◇ ~ **generativă: g.** rezultată din realizarea schemei de funcționare a unei mașini cibernetice, luată ca model de descriere a structurii gramaticale a unei limbi reale date. Schema (modelul) dispune de un ansamblu finit de simboluri ale cuvintelor limbii descrise și de regulile gramaticale de funcționare a acesteia, pentru a putea produce toate propozițiile corecte ce-i sînt specifice. Punctul de plecare în elaborarea **g.** generative îl constituie mai ales lucrările lingvistului american Noam Chomsky *(Syntactic structures*, The Hague, 1957 „Structuri sintactice" și *Topics in the theory of generative grammar*, The Hague, Paris, 1966 „Teme în teoria gramaticii generative"). ◇ ~ **transformațională:** variantă a **g.** generative, care operează cu cele mai amănunțite, mai riguroase și mai adecvate clasificări și subclasificări ale unităților lingvistice dintr-o limbă dată (mergînd uneori pînă la depășirea limitelor **g.**). Ea explică majoritatea schemelor propoziționale posibile în sistemul acestei limbi prin transformarea cîtorva scheme propoziționale de bază (numite „propoziții nucleare"), concepute ca tipuri structurale simple. Lucrări de **g.** transformațională au apărut și la noi în ultimii ani: E. Vasiliu și Sanda Golopenția-Eretescu, *Sintaxa transformațională a limbii române*, București, 1969; Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, București, 1974.

GRAMATICIÁN (GRAMÁTIC), s.m. (< *gramatică* + suf. *-ian*): specialist în gramatici (*v. gramatică*).

GRANDILOCVÉNȚĂ, s.f. (cf. fr. *grandiloquence*, it. *grandiloquenza*): folosire afectată, emfatică, pompoasă, umflată, bombastică a cuvintelor.

GRANIȚE DIALECTALE, s.f. + adj. (după fr. *frontières dialectales*): frontiere constituite dintr-un fascicul de izoglose (v.), în care se concentrează limitele unor particularități (fonetice, lexicale, morfologice, sintactice, intonaționale etc.) și care diferențiază unitățile dialectale (graiurile, subdialectele, dialectele). Între unitățile dialectale în contact există *zone de tranziție*, în care se produce interferența sistemelor acestora. În felul acesta se asigură continuitatea comunicării în plan geografic (între vorbitorii a două graiuri, subdialecte sau dialecte) și în plan diacronic (între generații, în succesiunea lor naturală). Există un anumit raport între **g.d.** și cele administrative, economice și geografice în sensul că ele nu se suprapun mecanic. Numai în cazul **g.d.** dintre limbi (familii de limbi) se poate vorbi de o suprapunere (aproximativă) cu granițele dintre state.

GRASEIÉRE, s.f. (< *graseiá*, cf. fr. *grasseyer*): pronunțare velară sau uvulară a sunetului *r*, ca francezii din nord (adică articulat în partea posterioară a cavității bucale, cu vibrarea omușorului). G. este caracteristică și aromânilor din Albania (fărșeroților).

GREÁCĂ, s.f. (cf. lat. *Graecus*) limbă indo-europeană vorbită de grecii din Grecia continentală, din insulele Mării Ionice și ale Mării Egee și de cei răspîndiți în sudul Italiei, în Sicilia, în Albania, în Iugoslavia, în Bulgaria, în România, în Cipru, în sudul U.R.S.S., în Africa, în America, în Australia etc. Limba greacă a fost prima limbă indo-europeană care a servit ca mijloc de exprimare a unei civilizații de mare prestigiu (în filozofie, în literatură, în retorică). A fost singura limbă străină respectată și cultivată de romani, deoarece îi era recunoscută superioritatea, iar influența ei asupra limbii și literaturii latine a fost foarte mare. Folosea alfabetul împrumutat de la fenicieni, alfabet care a stat apoi la baza celui latin (din care s-au format ulterior toate alfabetele occidentale europene) și a celui chirilic. G. a fost limba oficială a imperiului bizantin, pînă la căderea Constantinopolului sub turci (1453) și, parțial, limbă de cult. Istoria limbii grecești cuprinde trei etape: a) greaca veche (elína), atestată prin inscripțiile de la Micene ce datează din secolul al XIV-lea î.e.n. În această limbă a scris *Homer* celebrele sale poeme — *Iliada* și *Odiseea*. Se presupune că era scindată în *cinci dialecte*: dialectul ionic — în care a scris marele istoric *Herodot*; dialectul atic — în care au scris marii tragici *Eschil*, *Sofocle* și *Euripid*, și marii filozofi *Platon* și *Aristotel*; dialectul eolic — în care au scris *Hesiod*, *Alceu* și *Sapho*, dialectul doric — în care au scris poetul *Pindar* și învățatul *Arhimede*; dialectul aheean. Contopindu-se treptat între ele, pe baza dialectului atic, aceste dialecte au dat naștere, în secolele al IV-lea — al III-lea î.e.n., limbii grecești comune denumită koiné, care a devenit, datorită prestigiului civilizației grecești în vremea împăratului Alexandru cel Mare, limbă internațională de înțelegere între populațiile din Balcani, Asia Mică și Egipt. b) greaca medie (bizantină), vorbită între secolele al VI-lea — al XV-lea e.n. și devenită limba oficială a imperiului bizantin. Aceasta a contribuit mult la crearea unei civilizații balcanice unitare și explică multe din trăsăturile lingvistice comune pe care le au popoarele din această zonă. c) greaca modernă (néogreaca), constituită prin secolul al XVI-lea, cînd limba greacă începuse să-și restrîngă influența și folosirea. Este limba vorbită astăzi în Grecia (v. și *néogreacă*).

GRECÍSM, s.n. (cf. fr. *grécisme*): cuvînt sau expresie împrumutată

din limba greacă și neasimilată de limba care a împrumutat-o. De exemplu: *fos-mu, parighoria tu kosmu* („lumina mea, mîngîierea lumii") — I.L. Caragiale.

GREȘEALĂ DE LIMBĂ, s.f. (*greși*, cf. v. sl. *grešiti* + suf. *-eală* + *de* < lat. *de* + *limbă* <lat. *lingua*): v. *abătere*.

GROTÉSC, s.n. (cf. fr. *grotesque*, it. *grotesco*): corp de literă de tipar fără piciorușe, format din arce și segmente de dreaptă de aceeași grosime.

GRUP, s.n. (cf. fr. *groupe*, it. *gruppo*): ansamblu de unități (fonetice, morfologice sau sintactice) de același fel, reunite pe baza caracteristicilor (fizice, formale, funcționale) și alcătuind un tot. ◇ ~ **consonántic:** g. de consoane. De exemplu: *tl, str* și *șn* în cuvintele *atlas* și *strașnic*. ◇ ~ **vocálic:** g. de vocale în hiat sau formînd diftongi și triftongi. De exemplu: *oo, oe* și *eu* în cuvintele *zoologie, poet, Eugen* și *oa, oai, ăi* în cuvintele *poartă, leoaică, zurgălăi*. ◇ ~ **de sunete:** g. de elemente ale vorbirii orale, care comportă o emisiune cu caracter muzical și care se concretizează în diftongi, triftongi și silabe. De exemplu: *-îi, -oai-, stri-* și *-par* în cuvintele *pîine, tigroaică, strident* și *compar*. ◇ ~ **coordonatív (șir coordonatív):** g. de cuvinte cu rol de părți de propoziție nepredicative, în relație de coordonare, nedependente sau dependente de un element regent, comun tuturor, sau regente față de un element subordonat tuturor. De exemplu: *mama și copiii; echipa noastră și echipa voastră;* este *limpede și bună;* om *tînăr și frumos;* om *cu talent și cu experiență;* om *fără experiență, dar cu talent;* om *tînăr, deci fără experiență;* haine *pentru bărbați, femei și copii;* cărți *și caiete* noi; cîteva *caiete, cărți și maculatoare;* depinde de *pregătirea și voința omului;* un om cam *ursuz și zgîrcit* etc.

GRÚPĂ, s.f. (cf. fr. *groupe*): subdiviziune în cadrul sistemului morfologic, care cuprinde elemente cu trăsături comune; subîmpărțire în cadrul unei clase de cuvinte în morfologie. ◇ ~ **flexionáră:** g. de cuvinte din cadrul aceleiași părți de vorbire, care au aceleași caracteristici de flexiune. În limba română se întîlnesc g. (tipuri) flexionare la substantive, la adjective și la verbe (v. *substantiv, adjectiv* și *verb*).

H

HAPLOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *haplologie*, gr. *haplos* „simplu", „o dată" + *logos* „cuvînt", „vorbire"): v. *disimilație silabică*.

HARTĂ LINGVÍSTICĂ, s.f. ◆ adj. (după fr. *carte linguistique*) ı hartă rezultată din cartografierea faptelor de limbă (v. și *cartografiére*) ; reprezentare (în transcriere fonetică, în scriere normală, prin simboluri, linii, culori, haşuri etc.) pe harta naturală a unui anumit domeniu (regiune, provincie, țară, continent) a formelor de limbă înregistrate prin anchete dialectale sau în texte. Prin **h.l.** se înfățișează deci o imagine geografică — limitată la un anumit teritoriu — a fenomenelor lingvistice. În principiu, într-o **h.l.** se notează tot materialul cules într-o anchetă dialectală ca răspuns la o întrebare din chestionar. Ea cuprinde: limitele și centrele administrative cele mai importante; particularitățile fizice (munți, văi, ape), localitățile anchetate (notate prin cifre, în transcriere fonetică sau în scriere obișnuită), formele dialectale (înregistrate în transcriere fonetică), note marginale (cu materialul neinclus în harta propriu-zisă și cu observațiile anchetatorului). **H.l.** alcătuiesc, în mod obișnuit, conținutul atlaselor lingvistice (v. și *atlás*). Ele pot însoți însă ca material documentar și monografiile lingvistice, dar în număr redus (numai cu valoare exemplificatoare a unor fenomene mai interesante). Există mai multe tipuri de **h.l.**, în raport cu anumite criterii: a) după natura materialului înregistrat: *fonetice*, *lexicale*, *morfologice* și *sintactice*; b) după modul de înfățișare a materialului: *simple* și *interpretative* (cu evidențierea trăsăturilor dominante ale unui fenomen, a intensității sau frecvenței acestuia).

HIÁT, s.n. (cf. fr. *hiatus*, lat. *hiatus* „deschizătură" < *hiare* „a căsca"): întîlnire a două vocale, care fac parte din silabe diferite,

fie în același cuvînt, fie în două cuvinte alăturate. De exemplu: *ă* și *i* în *găină*, *a* și *u* în *maurii*, *o* și *o* în *cooperator*, *e* și *e* în *orhidee*, *a* și *i* în *hain*, *u* și *a* în *nuanță*, *a* și *a* în *a auzit*, *e* și *e* în *e elegant*, *o* și *o* în *o operație*, *u* și *u* în *cu unul* etc. În limba română există tendința de a elimina **h.** prin eliziune (ca în exemplele: *nu am* > *n-am*, *nu întreabă* > *nu-ntreabă*, *cu un* > *c-un*, *cu o* > *c-o* etc.) sau prin contracție (ca în exemplele: *de odată* > *de-odată*, *de atunci* > *de-atunci*, *pe afară* > *pe-afară* etc.).

HIDRONÍM, s.n. (cf. fr. *hydronyme*, gr. *hydor* „apă" + *onoma* „nume"): cuvînt care denumește o apă. De exemplu: *Jiu*, *Olt*, *Mureș*, *Argeș*, *Siret*, *Prut*, *Nistru*, *Dunăre*, *Marea Neagră* etc.

HIDRONIMÍE, s.f. (cf. fr. *hydronymie*): totalitatea numelor de ape dintr-o regiune sau dintr-o țară.

HIEROGLÍFĂ, s.f. (cf. fr. *hiéroglyphe*, gr. *hieros* „sacru" + *glyphein* „a grava"): semn sau caracter din scrierea sacră a vechilor egipteni, care reprezenta noțiunile prin figuri de ființe și de obiecte. Secretul scrierii cu **h.** a fost descifrat în 1821 de învățatul francez *J.-F. Champollion*.

HIPERCORECTITÚDINE (HIPERLITERARIZÁRE, HIPERURBANÍSM), s.f. (< *hiper* „peste" „excesiv de" + *corectitudine*, după engl. *hyper-correction*, fr. *hypercorrection*, germ. *Hyperkorrektheit*): greșeală de limbă sau de scriere izvorîtă din necunoașterea adevăratei forme a etimonului unui cuvînt de către vorbitori și din teama acestora de a nu greși. **H.** este un tip special de abatere lingvistică, datorată în ultimă instanță efortului conștient al vorbitorilor de a se conforma normelor limbii literare. Aceștia reconstituie, prin falsă analogie, fonetisme, grafii și forme gramaticale hipercorecte, avînd însă întotdeauna sentimentul că se conformează acestor norme (în conștiința lor e vie opoziția „literar" — „neliterar"). A fost studiată de mai mulți lingviști români și străini. Este tratată exhaustiv în lucrarea lingvistului român Theodor Hristea *„Probleme de etimologie"*, București, 1968, p. 277—315. **H.** apare atît în exprimarea orală cît și în exprimarea scrisă a vorbitorilor. De acéea se poate vorbi despre o **h.** fonetică, o **h.** ortografică și o **h.** gramaticală (morfologică și sintactică). **H.** *fonetică și ortografică* din limba română vizează deopotrivă patru mari categorii de cuvinte: franțuzismele, germanismele, englezismele și spaniolismele. În această perspectivă se poate vorbi de hiperfranțuzisme, apărute din aceeași grijă exagerată pentru corectitudine, avînd același substrat psihologic ca orice formă hipercorectă (ca de exemplu: *bleumaren*, în loc de *bleumarin*, cum e corect; *flör*, în loc de *fler*; *poplen*, în loc de *poplin*;

veliur, în loc de *velur; Galacsion*, în loc de *Galaction; Rişard*, în loc de *Richard* sau de *Ričard; Şarl(i) Şaplin*, în loc de *Čarli Čeplin* etc.), de hipergermanisme (ca de exemplu: *şpicher*, în loc de *spicher*, cum e corect; *şprint*, în loc de *sprint; ştand*, în loc de *stand; ştart*, în loc de *start; ştandard*, în loc de *standard; ştas*, în loc de *stas; ştat* (de salarii) în loc de *stat; ştatut*, în loc de *statut; prişniţ*, în loc *de prisniţ;* (Turnul) *Aifăl*, în loc de *Efél* etc.), de hiperenglezisme (ca de exemplu: *Vaşington*, în loc de *Uoşintăn; Velington*, în loc de *Ŭelingtăn; Vilson*, în loc de *Ŭilsn; Ŭaterlo*, în loc de *Vaterlo; Cicago*, în loc de *Şicago* etc.) şi de hiperspaniolisme (ca de exemplu: *Rio de Haneiro*, în loc de *Rio de Janeiro* sau *Riu de Janeiru*, cum e corect). **H.** fonetică poate fi întîlnită chiar la unii lingvişti şi scriitori. Ele se datoresc în mare măsură reacţiei acestora faţă de rostirile neliterare *escursie, espediţie, escepţie, esploatare* etc., cu grupul consonantic *cs* (x) redus la *s*. Astfel, S. Puşcariu scria *juvaer* în loc de *giuvaer* şi *înţerca* în loc de *înţărca;* G. Călinescu scria *excroc, excortă* şi *extompa*, în loc de *escroc, escortă* şi *estompa* (cf. fr. *escroc, escorte* şi *estomper*); Ştefan Pascu scrie *excadron* şi *excalada*, în loc de *escadron* şi *escalada* (cf. fr. *escadron* şi *escalader*). În publicistica actuală apare şi forma *excapadă*, în loc de *escapadă* (cf. fr. *escapade*), cum ar trebui. În limba română există şi o **h.** fonetică latentă, pe care o întîlnim la unele forme devenite cu timpul literare, din teama vorbitorilor faţă de aparenta rostire dialectală a formelor originare. Aceştia sînt nevoiţi să aleagă din două pronunţări (ambele etimologice sau una originară şi alta explicabilă pe cale pur fonetică) pe aceea pe care o socotesc conformă cu sistemul lor fonetic, în opoziţie cu cealaltă pe care o tratează ca produs al vorbirii populare sau regionale. De exemplu: *jecmăni* (muntenesc), în loc de *jăcmăni* (originar, în graiurile moldoveneşti şi ardeleneşti), simţit ca regionalism lexical şi fonetic; *jefui*, în loc de *jăfui; jeli*, în loc de *jăli; jeratic*, în loc de *jăratic; berbant* în loc de *birbant*, care făcea impresia unui fonetism incorect (ca *ficior, fimeie, rigiment* etc.); *ciocolată*, în loc de *şocolată* (simţit de către unii vorbitori ca fonetism moldovenesc — cf. *şiocan*) etc. **H.** *fonetică* se poate combina uneori cu analogia (v. mai sus), cu contaminaţia şi mai ales cu etimologia populară. Astfel: pronunţările olteneşti *piclie*, în loc de *chelie* şi *pisăliţă*, în loc de *chisăliţă* se explică nu numai prin reacţia vorbitorilor faţă de formele cu labiala *p* palatalizată (cf. *k'ele, k'ičor*), prin **h.**, ci şi prin apropierea semantică dintre cele două cuvinte şi termenii *piele* şi, respectiv, *a pisa* (=a chisa), adică prin etimologie populară; rostirea *şedlong* în loc de *şezlong* se explică atît prin reacţia vorbitorilor faţă

de formele iotacizate (cf. *șez, auz, văz*) cît și prin apropierea cuvîntului de verbul *a ședea* etc. În cadrul h. *fonetice consonantice* se pot lua în discuție următoarele patru fenomene: a) pseudodepalatalizările (falsele depalatalizări): modificări conștiente, prin falsă analiză și din dorința de corectitudine, a formelor literare sau normale din punct de vedere etimologic, în forme „hipercorecte" (de teama pronunțărilor regionale de tipul: *k'atră* = piatră, *k'ept* = piept, *grine* = bine, *hir* = fir, *herbe* = fierbe, *hicat* = ficat etc.). De exemplu: *cheltui* > *pieltui, chei* > *piei, chibrit* > *pibrit, cheag* > *piag; chiftea* > *piftea; gestionar* > *destionar; ghibaci* > *dibaci* (impus în limba literară); *magheran* > *maderan; șchiop* > *știop; arfimandrit* > *arhimandrit* (impus în limba literară), *arhiereu* > *arfiereu, arhivă* > *arfivă, nihilist* > *nifilist, Arhip* > *Arfip, Valahia* > *Valafia, patrahil* > *patrafil* > *patrafir* (formă rezultată din combinarea falsei depalatalizări cu etimologia populară provocată de atracția substantivului *fir*, generalizată și acceptată de limba literară); *hirav* („bolnăvicios") > *firav* (cu sensul de „subțire", datorat etimologiei populare create prin atracția lui *fir*), impus în limba literară; *stahie* (dublet etimologic al lui *stihie*) > *stafie* (simțit în Muntenia ca o rostire regional-moldovenească); *nirui* (regionalism transilvan cu sensul de „a cîștiga") s-a refăcut prin falsă analogie în *mirui*, ca reacție a vorbitorilor față de formele regionale cu labiala *m* alterată (*ńere* = miere, *ńilă* = milă, *ńiros* = miros etc.), confundîndu-se cu celălalt *mirui* din terminologia religioasă și constituind un caz rar de omonimie realizată prin h. fonetică; *mulțăni* „mulțumi" (regionalism transilvan) s-a refăcut în *mulțămi* (> *mulțumi*) tot prin falsă analogie; formele mai vechi regionale *mńel* „miel" și *mńia* „mia" > *miel* și *mia* în regiunile cu labialele nealterate prin falsă analogie și etimologie populară (influențate de *mie* și *mieu*); forma *mniță* (regionalism) a devenit *miță*, urmînd aceeași cale. b) pseudodefricatizările (falsele defricatizări): modificări conștiente prin falsă analogie și din dorința de corectitudine a formelor din graiurile moldovenești, ardelenești și bănățene, în care africata surdă *c* e pronunțată apropiat de constrictiva prepalatală *ș*. De exemplu: trecerea de la varianta etimologică *șimpanzeu*, variantă regională rezultată din contaminația cu *cimpanz* (*cimpans*), la forma *cimpanzeu* (de teama pronunțărilor regionale de tipul *șinși, rădășină* etc.); trecerea neologismului *șerbet* la *cerbet*; a moldovenismului *șepeleag* („peltic") la *cepeleag*, a neologismului *șaslă*, folosit inițial în Moldova, la *ceaslă* prin „demoldovenizare" (formă ce tinde să se impună în limba literară), a lui *schimnic* la *schivnic*, formă ce tinde să se generalizeze (s-a ajuns aici de teama pronun-

țărilor regionale de tipul *țîrcomnic*, în loc de *țîrcovnic*, *pimniță*, în loc de *pivniță* etc.). c) pseudodealfricatizările (falsele dealfricatizări): modificări conștiente prin falsă analogie și din dorința de corectitudine, în graiurile moldovenești, a alfricatei *ğ* la *j*. De exemplu: *magion (magim)* > *majon*; *ginvaier* > *juvaier* etc. d) pseudoderotacizările (falsele derotacizări): modificări conștiente, prin falsă analogie și din dorința de corectitudine, a formelor în care *r* e pronunțat *n*. De exemplu: *fănă* în loc de *fără*, *aminoase* în loc de *amiroase*, *viezune* în loc de *viezure* etc. În cadrul **h.** *fonetice vocalice* pot fi luate în discuție următoarele patru fenomene: a) apariția diftongului *ea* în locul unui *a* accentuat: variantele etimologice și regionale *gălbază* și *călbază* au devenit *gălbează* și *călbează* în urma reacției vorbitorilor față de pronunțările neliterare (mai ales moldovenești și transilvane): *albață* (pentru *albeață*), *bată* (pentru *beată*), *pribag* (pentru *pribeag*), *sîrbască* (pentru *sîrbească*) etc.; formele *sarbăd* (reprezentantă a două cuvinte diferite: 1. „palid" 2. „acrișor") și *samă* au fost refăcute prin falsă analogie devenind *searbăd* și respectiv *seamă* în urma reacției vorbitorilor față de formetip regionale ca *sară*, *sacă*, *obosală*, *însamnă* etc., impunîndu-se astfel în limba literară; vechiul *strang* > *streang* tot prin falsă analogie, în urma reacției vorbitorilor față de forme regionale ca *ra* (= rea), *vra* (= vrea), *razăm* (= reazem), *să tracă* (= să treacă) etc. b) apariția unui *e* accentuat în locul unui *à* accentuat: varianta *răpede* > *repede*, deoarece era simțită ca neliterară. c) apariția unui *e* neaccentuat în locul unui *ă* neaccentuat: variantele literare *trăsură*, *răbda*, *răvaș*, *grătar*, *grădină*, *brățară*, *învăli* și *se tîrăște* au fost evitate de unii vorbitori ca presupuse rostiri neliterare (prin falsă analogie cu formele regionale *răce* pentru *rece*, *trămur* pentru *tremur*, *trăbuie* pentru *trebuie*, *Murăș* pentru *Mureș*, *răcrut* pentru *recrut*, *rățelă* pentru *rețelă* etc.) și transformate în forme periferice ca *tresură*, *rebda*, *revaș*, *gretar*, *gredinar*, *bretară*, *învali* (singura cu tendință de generalizare) și *se tîrește* (cu *ă* după *r* înlocuit prin *e*). d) apariția unui *e* (neaccentuat sau accentuat) în locul unui *i* (neaccentuat sau accentuat) ca o consecință a unei false analogii și a tendinței de evitare a formelor neliterare de tipul *ficior*, *fimeie*, *trin* etc.: forma veche și originară *misadă* > *mesadă* (cu tendință de generalizare); varianta etimologică *oriz* („orez") > *orez* (generalizată), *binoclu* > *benoclu*, *antilopă* > *antelopă*, *piramidon* > *peramidon* etc. — acestea fără perspective de generalizare. **H.** gramaticală nu e suficient studiată. Se pot aduce însă

ca exemple următoarele două situații: a) prin falsă analogie, din teama de a nu comite dezacorduri, vorbitorii reacționează față de suprimarea articolului *a* dinaintea numeralelor cardinale feminine (tipul *partea doua, seria treia* etc.), prin introducerea acestui articol acolo unde nu se justifică, creînd formele hipercorecte și analogice *partea a întîia, seria a întîia* etc. b) asimilînd adverbul cu adjectivul, datorită identității formale a acestora, și din teama de a nu comite dezacorduri gramaticale vorbitorii „acordă" adverbul cu substantivul pe lîngă care stă: „copii *noi* născuți" (în loc de „*nou* născuți"), „musafiri *proaspeți* sosiți" (în loc de „*proaspăt* sosiți"), „formă *grea* de explicat" (în loc de „*greu* de explicat"), „oameni *puțini* politicoși" (în loc de „*puțin* politicoși") etc.

HIPERLITERARIZÁRE, s.f. (< *hiper* „peste", „excesiv de" + *literarizare* < *literariza*): v. *hipercorectitúdine.*

HIPERURBANÍSM, s.n. (cf. fr. *hyperurbanisme,* gr. *hyper* „în exces" + lat. *urbs* „oraș"): **1.** fenomen care constă în crearea unor variante fonetice, forme gramaticale, accentuări sau grafii necorecte, datorită intenției vorbitorului de a evita o exprimare sau o grafie presupusă neliterară (v. *hipercorectitúdine*). **2.** formă rezultată din acest fenomen (formă hipercorectă): *piftea* în loc de *chiftea* (cum e corect), *devorța, teribel, triveal, coraj, fonqionar, fonție, poblic, docoment, famelic, ficsonomie, arfivă, ezirciț, dicoрație, dipotat, procoror* etc.

HIPOCORÍSTIC, s.n. (< adj. *hipocoristic, -ă,* cf. fr. *hypocoristique,* gr. *hypokoristikos* < *hypokorisma* „vorbire mîngîietoare"): cuvînt care, datorită sufixului diminutival din structură, exprimă un sentiment de afecțiune, de mîngîiere, de alintare, de dezmierdare. De exemplu: *fluieraș, fluturaș, motănaș, strungaraș, Ionuț, Mitică, Irinel, Tudorel, Cateluța, Mărinica* etc.

HISPANÍSM, s.n. (cf. fr. *hispanisme*): cuvînt sau expresie împrumutată din limba spaniolă. Sînt considerate h. în limba română cuvintele: *adios* („adio"), *amigo* („amic", „prieten"), *corrida* („luptă cu tauri"), *gitana* („țigancă"), *muchacho* („băiat"), *pronto* („rapid", „repede"; „gata") etc.

HISPANÍST, s.m. (cf. fr. *hispaniste*): specialist în studiul limbii și literaturii spaniole.

HISPANÍSTICĂ, s.f. (cf. germ. *Hispanistik,* it. *hispanistica*): **1.**

disciplină care se ocupă cu studiul limbilor spaniolă, portugheză și catalană și al culturii hispanice. 2. disciplină care se ocupă cu studiul limbii și culturii spaniole.

HITÍTĂ, s.f. (cf. fr. *hittite*) : limbă indo-europeană vorbită de hitiți, o populație care a pătruns în mileniul al doilea î.e.n. în Asia Mică. Limba textelor hitite găsite în secolul nostru în acea zonă are un caracter foarte arhaic și prezintă o mare importanță pentru gramatica comparată a limbilor indo-europene.

I

IDEOGRAFÍE, s.f. (cf. fr. *idéographie*, gr. *idea* „idee" + *graphein* „a scrie"): sistem de scriere cu ideograme; sistem de notare a ideilor prin semne care reprezintă obiectele. De exemplu, scrierea cu ideograme (hieroglife) din Egiptul antic sau scrierea cu ideograme din China.

IDEOGRÁMĂ, s.f. (cf. fr. *idéogramme*, gr. *ideogramma* „reprezentare a ideilor" < *idea* „idee" + *gramma* „semn", „scriere"): semn folosit în scrierea unor limbi, care reprezintă un cuvînt, o idee, un obiect; imagine care înfățișează sintetic, prin forme pictografice, o anume gîndire.

IDIOLÉCT, s.n. (cf. fr. *idiolecte*): totalitatea particularităților de grai ale unui vorbitor, într-un moment determinat. În raport cu limba standard, **i.** este un caz particular, un uzaj specific; în raport cu atlasele lingvistice, care prezintă un summum de **i.**, el este un etalon al varietății dialectale respective. Și **i.** (unui vorbitor) poate constitui obiectul unui studiu monografic. Noțiunea de **i.** implică existența unei varietăți nu numai de la o țară la alta, de la o regiune la alta, de la o clasă socială la alta, ci și de la o persoană la alta.

IDIÓM, s.n. (cf. fr. *idiome*, lat., gr. *idioma*): 1 termen general care denumește o unitate lingvistică (limbă, dialect, subdialect sau grai). Se spune, de exemplu: *idiomul românesc, idiomul aromân (macedoromân), idiomul muntenesc* și *idiomul oltean*.

IDIOTÍSM, s.n. (cf. fr. *idiotisme*, lat. *idiotismus*, gr. *idiotismos* < *idios* „propriu", „specific"): construcție sau expresie proprie unui idiom, care nu se poate traduce într-un alt idiom cuvînt cu cuvînt, decît printr-o perifrază aproximativă. De exemplu, pentru limba română: *a-și lua lumea-n cap, a da bir cu fugiții, a o pune*

de mănăligă etc. (*v.* și *expresie frazeologică*).

IDO, s.n. (cf. fr. *ido*): limbă artificială internațională formată prin simplificarea limbii esperanto în 1907 de către *L. Couturat* în colaborare cu *L. de Beaufort*.

ILÍRĂ, s.f. (< *Iliria*, prin derivare regresivă): limbă indo-europeană, în contact sau înrudită (?) cu traca, vorbită de iliri — locuitori ai Iliriei, provincie antică în nordul Peninsulei Balcanice. Este foarte puțin cunoscută (numai prin cîteva nume de persoane și de locuri).

IMPERATÍV(Ă), s.n. și f. (< adj. *imperativ, -ă*, cf. lat. *imperativus* < *imperare* „a porunci", fr. *impératif*): **1.** mod al verbului (personal, predicativ, simplu) care exprimă o poruncă, un îndemn, un sfat, o rugăminte sau o interdicție a subiectului și care este caracterizat printr-o intonație suplimentară în raport cu forma prezentului indicativ cu care e omonim. Este folosit numai în adresare directă, care implică existența a două persoane, a unui dialog între o persoană care ordonă, îndeamnă, sfătuiește, roagă, interzice etc. și alta (sau altele) care execută. De aceea are *o formă temporală unică* (prezentul) realizată numai prin persoana a II-a (singular și plural). ◇ ~ **afirmativ: i.** a cărui formă afirmă ceva. De exemplu: *mergi — mergeți, fugi — fugiți, ia — luați, vorbește — vorbiți, spune — spuneți* etc. ◇ ~ **negativ: (prohibitiv): i.** a cărui formă neagă ceva. De exemplu: *nu șopti — nu șoptiți, nu alerga — nu alergați, nu țipa — nu țipați, nu trece — nu treceți* etc. ◇ ~ **narativ (dramatic): i.** care alternează cu indicativul în narațiuni și care înlocuiește acest mod, imprimînd povestirii vioiciune, dramatism. Este caracteristic limbii populare și limbii familiare: „Baba, să crape de necaz și, mai mult nu. După ce adormiră copiii, *ia*-l pe moș la ocări și *batjocorește*-l cum era mai rău" (Folclor); „Pe noi ne bufni un rîs... și *rîzi*, și *rîzi*..." (B. Șt. Delavrancea). **2.** propoziție care exprimă un ordin, un îndemn, un sfat, o rugăminte sau o interdicție prin intermediul modului imperativ cu care se construiește (sau al conjunctivului cu valoare modală de imperativ). Ea este de obicei o propoziție afectivă, afirmativă sau negativă (prohibitivă): *„Ionică, dragul mamei, tu mai lasă drumurile* și *stăi lîngă mănuca* de-*i fă fevi* și *leagănă copilul"* (Ion Creangă); *„Nu ieșiți la marginea cuibului! Nu strigați* cînd nu sînt eu cu voi!" (Em. Gîrleanu); *„...să-i spui lui domnu prefect* că-l aștept" (M. Sadoveanu) ◇ **falsă ~: i.** construită cu indicativul unui verb care prin sensul lui originar exprimă ideea de ordin, de îndemn, de sfat, de rugăminte, de interdicție. De exemplu: *„A poruncit* să vină armata"; *„A ordonat* să tragă"; *„Îi îndeamnă* la fapte bune"; *„Îl*

sfătuise să renunțe"; „*Te rugăm* să mai aștepți"; „*I-a interzis* să mai vorbească neîntrebat" etc.

IMPERFÉCT, s.n. (cf. lat. *imperfectus* < *in-* „fără" + *perfectus* „făcut", „realizat", it. *imperfetto*, fr. *imparfait*): timp verbal simplu al modului indicativ, care exprimă un proces trecut și neterminat în momentul la care se referă. De exemplu: *cîntam, lucram, tăceam, făceam, veneam, hotăram* etc. Este alcătuit din radicalul invariabil al verbelor *(cînt-, lucr-, tăc-, făc-, ven-, hotăr-)* la care se adaugă sufixele trecutului *-a-* și *-ea-* și desinențele de persoană *(-m, -i, zero, -m, -ți, -u)*. Este folosit frecvent în corelație cu perfectul compus și poate avea alte semnificații temporale sau modale decît aceea a indicativului. ◇ ~ **iterativ: i.** care exprimă un proces repetat în timp („Vara *mergea* totdeauna la munte"). ◇ ~ **istóric (narativ, dramátic): i.** cu semnificație temporală de perfect compus, cu rol de dinamizare a acțiunii și de realizare a monorimei („Ghemiș iute-*ncăleca* / Și spre Dunăre *pleca*/ Apa-n două *despica*" — Folclor). ◇ ~ **al modestiei: i.** cu semnificație temporală de prezent, în limbajul copiilor („Acuma eu *eram* lupul și tu *erai* iedul") sau al adulților („Știți, *mă gîndeam* să vă cer un sfat"). ◇ ~ **al regretului: i.** cu semnificație modală de optativ perfect, care exprimă ideea de reproș („De ce nu *te-ntorceai* acasă, dacă ai văzut că trenul plecase?").

IMPLÓZIE, s.f. (cf. fr. *implosion*): prima fază a articulării unei consoane oclusive, care constă în închiderea totală a organului fonator și în realizarea unei tensiuni crescînde prin oprirea aerului.

INCOERÉNȚĂ, s.f. (cf. fr. *incohérence*): lipsă de legătură logică între cuvinte și între propoziții. **I.** e o caracteristică accidentală a scrierii, vorbirii, stilului și textului.

INCONGRUÉNȚĂ, s.f. (cf. it. *incongruenza*, lat. *incongruentia*, fr. *incongruité*): v. *dezacórd*.

INCORECTITÚDINE, s.f. (< *in* + *corectitudine*): **1.** caracteristică a unui scris de a fi incorect, cu greșeli (abateri) fonetice, lexicale, gramaticale, ortografice și de punctuație. **2.** trăsătură negativă a stilului individual izvorîtă din nerespectarea regulilor gramaticale în redactarea unei compoziții literare.

INDEPENDÉNTĂ, s.f. (< adj. *independent, -ă*, cf. fr. *indépendant*): propoziție care nu depinde de o altă propoziție; propoziție autonomă. ◇ ~ **suficiéntă:** propoziție **i.** cu autonomie semantică și gramaticală. De exemplu: „Trenul se tîra scîrțîindu-și osiile în noapte" (Cezar Petrescu); „La început, Constanța nu auzi"

(M. Preda); „Fata babei era slută, leneșă, țîfnoasă și rea la inimă" (Ion Creangă). ◇ ~ **insuficiéntă:** propoziție **i.** cu autonomie gramaticală, dar fără autonomie semantică. De exemplu: „Venea strigînd"; „Se dusese pentru a discuta"; „Unde? *Întrebase Barbu Ilie.* Unde-oi vedea cu ochii, *răspunsese Țurlea, uitîndu-se pierdut în urma trenului*" (M. Preda); „*Dară ca, uitîndu-se cu milă la dînsul, îi zise:* — Bine-ai venit, Făt-Frumos!" (P. Ispirescu); „Dă pace băietului, moșule, *zise un humulesteam de-ai noștri*" (Ion Creangă).

INDEPENDÉNȚĂ, s.f. (cf. fr. *indépendance*): calitate a unei părți de propoziție sau a unei propoziții de a nu depinde de un regent, de a fi autonome. Beneficiază de această calitate subiectul, predicatul și propoziția principală independentă.

INDICATÍV, s.n. (cf. lat. *indicativus*, fr. *indicatif*): mod al verbului (personal, predicativ, mixt) cu morfem caracteristic zero, care exprimă un proces real sub forma *prezentului, trecutului* (cu patru aspecte: *imperfectul, perfectul simplu, perfectul compus, mai mult ca perfectul*) și a *viitorului* (cu două aspecte: *viitorul I* și *viitorul al II-lea* sau *anterior*). Este alcătuit din radicalul verbului, la care se adaugă sufixele temporale și desinențele de persoană (la timpurile simple: prezent, imperfect, perfectul simplu și mai mult ca perfect) sau din participiul invariabil al verbului, precedat de formele specializate ale auxiliarelor morfologice *a avea* (la perfectul compus) și *a vrea* (la viitorul I, timp compus) sau de viitorul I al auxiliarului morfologic *a fi* (la viitorul al II-lea, timp compus): *cîntăm, cîntam, cîntarăm, cîntaserăm; am cîntat, vom cînta; vom fi cîntat.* Este folosit frecvent în propoziții independente, în propoziții principale regente, în propoziții enunțiative, în toate stilurile limbii române literare.

ÍNDICE, s.m. (cf. lat. *index*, it., fr. *indice*): fapt, indiciu; morfem cu o anumită semnificație în limbă. ◇ ~ **gramatícal: i.** cu semnificație gramaticală după care se recunoaște o anumită structură, categorie sau unitate gramaticală. Astfel, formele neaccentuate de dativ și de acuzativ ale pronumelui reflexiv, însoțitoare obligatorii ale formelor verbale, constituie **i.** gramatical al diatezei reflexive; formele verbului *a fi*, însoțitoare ale unui participiu, sînt **i.** gramatical al diatezei pasive; lipsa formelor neaccentuate ale pronumelor reflexive sau lipsa formelor verbului *a fi* din structurile verbale constituie **i.** gramatical (zero) al diatezei active; numeralele cardinale *un — doi, o — două* și *un — două* sau adjectivele demonstrative *acest — acești, această — aceste* și *acest — aceste* constituie un **i.** gramatical al genului substantivelor

desinențele *zero*, *-i*, *-e*, *-m*, *-ți* și *zero* în formele *merg*, *mergi*, *merge*, *mergem*, *mergeți*, *merg* reprezintă **i.** gramatical al persoanei la prezentul indicativ al verbului *a merge*; desinențele *-i*, *-e* și *-uri* în formele *băieți*, *mese* și *tablouri* constituie **i.** gramatical al numărului plural la cele trei genuri; apariția prepoziției *pe* ca însoțitoare a formelor substantivale sau pronominale *pe tata*, *pe Cristinel*, *pe mama*, *pe el*, *pe ea*, *pe acesta*, *pe aceasta* etc. reprezintă un **i.** gramatical al cazului acuzativ; sufixul *-se* în formele verbale *cîntasem*, *lucrasem*, *tăcusem*, *făcusem*, *venisem* și *coborîsem* constituie **i.** gramatical al timpului mai mult ca perfect; sufixele *-ind* și *-înd* din formele verbale *venind*, *suind*, *primind*, *cîntînd*, *lucrînd*, *făcînd* și *coborînd* reprezintă **i.** gramaticali ai modului gerunziu; prezența unui verb la un mod personal într-o comunicare constituie un **i.** gramatical al existenței predicatului, ca în exemplele: „Oamenii *lucrează* cîntînd", „Ei *se grăbesc* pentru a depăși planul"; prezența modului imperativ într-o propoziție constituie un **i.** gramatical al propoziției imperative; existența unui singur verb predicat într-o comunicare constituie un **i.** gramatical al existenței unei singure propoziții, iar existența mai multor verbe predicate într-o comunicare reprezintă un **i.** gramatical al existenței unei fraze etc. Prin urmare se poate vorbi despre **i.** gramaticali de diateză, de gen, de număr, de caz (cazual), de timp (temporal), de mod (modal), de predicație, de propoziție, de frază etc. ◇ ~ **extragramatical: i.** care este situat în afara gramaticii; **i.** care nu este de natură gramaticală. De exemplu: *intonația* (enunțiativă, interogativă, exclamativă, predicativă), după care recunoaștem unele tipuri de propoziții (enunțiative, interogative, exclamative) sau predicatul; *accentul*, care diferențiază formele omonime (cîntă-cîntă, véselă-veselă etc.). ◇ ~ **extralingvistic: i.** situat în afara limbii, de altă natură decît lingvistică. De exemplu: mimica și gestul.

INDO-EUROPEÁNĂ, s.f. (< adj. *indo-european*, *-ă*, cf. fr. *indo-européenne*): limbă vorbită acum cîteva mii de ani, neatestată în texte, dar reconstituită, în esență, cu ajutorul metodei comparativ-istorice. Este considerată bază a limbilor *indiană veche* (sanscrită și vedică), *greacă veche*, *iraniană*, *hitită*, *toharică*, *latină*, *oscă*, *umbriană*, *faliscă*, *venetă*, *mesapică*, *slavă comună*, *germanică comună*, *celtă* (celtică), *baltică*, *armeană*, *albaneză*, *macedoneană antică*, *frigiană*, *tracă* și *iliră*, care au apărut ca rezultat al diferențelor dialectale existente încă din acea vreme și adîncite ulterior prin despărțirea lor din trunchiul comun (cele mai apropiate dintre aceste limbi de **i.-e.** sînt socotite limbile slave, deoarece au un carac-

ter mai arhaic, mai conservator decît celelalte). I se mai spune și *indo-europeana commună*. Lingvistul german *August Schleicher* (1821—1868) este primul cercetător care a reușit să determine trăsăturile acestei limbi-bază.

INEGALITÁTE, s.f. (cf. fr. *inégalité*): valoare relațională a comparației la adjective și adverbe, care presupune o intensitate relativă a însușirilor sau a caracteristicilor comparate, doi termeni de comparație și o realizare cu mijloace gramaticale (cu formanți sau morfeme) neschimbătoare. Ea are în vedere însușirea a două obiecte (sau a aceluiași obiect privit în împrejurări diferite) sau caracteristica acțiunii efectuate de doi autori (sau de același autor în împrejurări diferite) într-o măsură mai mare sau mai mică. I. are două aspecte: a) i. n o n-i n c l ú s ă, care privește termenii comparați neincluși într-o totalitate de obiecte sau de acțiuni și care se referă fie la superioritatea termenului comparat, neinclus în această totalitate, însușirea sau caracteristica fiind într-o măsură mai mare (aspect denumit tradițional *comparativ de superioritate*), fie la inferioritatea termenului comparat, neinclus în această totalitate, însușirea sau caracteristica fiind într-o măsură mai mică (aspect denumit tradițional *comparativ de inferioritate*). V. și *comparativ;* b) i. i n c l u s ă, care privește termenii comparați incluși într-o totalitate de obiecte sau de acțiuni și care se referă fie la superioritatea termenului comparat, inclus în această totalitate, însușirea sau caracteristica fiind la cel mai înalt nivel (aspect denumit tradițional *superlativ relativ de superioritate*), fie la inferioritatea termenului comparat, inclus în această totalitate, însușirea sau caracteristica fiind la cel mai scăzut nivel (aspect denumit tradițional *superlativ relativ de inferioritate*). V. și *superlativ*.

INERÉNȚĂ, s.f. (cf. fr. *inhérence*): calitate sau caracteristică a unui raport, a unei relații de reciprocitate (a unei corelații) între două categorii sintactice ce se presupun în cadrul aceleiași unități, ce fac parte integrantă din această unitate, ce aparțin în mod firesc acestei unități și se definesc una prin cealaltă. Termen folosit în sintagmele *raport de inerență* și *relație de inerență* (cu referire la relația existentă între predicat și subiect). V. *rapórt* și *relație*.

INFERIORITÁTE, s.f. (cf. fr. *infériorité*): particularitate a termenului comparat de a dispune de o însușire sau de o caracteristică într-o măsură mai mică decît termenul cu care se compară sau în mod absolut. Termen folosit în sintagmele *comparativ de inferioritate, superlativ relativ de inferioritate* și *superlativ absolut de inferioritate* (v. *comparativ* și *superlativ*).

INFINITÍV, s.n. (cf. lat. *infinitivus* „neterminat", „nehotărît", fr. *infinitif*): mod al verbului (nepersonal, nepredicativ, mixt) care exprimă acțiunea în chip general, abstract, nedeterminat. Este considerat forma-tip a verbului, la care se raportează celelalte forme din paradigma fiecărui verb. Are două timpuri: p r e z e n t u l, alcătuit din radicalul verbului urmat de sufixele modale, caracteristice fiecărei conjugări *(-a, -ea, -e, -i* și *-î)*, și precedat de morfemul segmental de origine prepozițională *a (a cînta, a lucra, a tăcea, a face, a veni, a sosi, a coborî, a hotărî)* și p e r f e c t u l, alcătuit din **i.** prezent al auxiliarului morfologic *a fi* urmat de participiul verbului *(a fi cîntat, a fi lucrat, a fi tăcut, a fi făcut, a fi venit, a fi sosit, a fi coborît, a fi hotărît)*. ◇ ~ **lung:** formă a **i.** folosită în limba română veche sau în limba populară cu valoare verbală și devenită substantiv în limba română modernă. De exemplu: „...cu cît veți îndemna a ceti pre acest letopisețu mai mult, cu atîta... veți fi mai învățați *a dare* răspunsurile la sfaturi" (I. Neculce); „...căci îmi era acum *a scăpare* de dînsul" (Ion Creangă); *„Închinare-aș* și n-am cui" (Folclor). ◇ ~ **scurt:** formă a **i.** cu sens verbal, folosită dependent de conjugare, în structura viitorului I, a condițional-optativ-potențialului prezent și a imperativului negativ *(voi învăța, aș petrece, nu vorbi)* sau independent de conjugare, cu diferite funcții sintactice în cadrul propoziției. De exemplu: *„A munci* este o datorie" — subiect; „Dorința noastră era *de a reuși*" — nume predicativ; „...vine vremea *de a pricepe* omul ce-i bine și ce-i rău" (Ion Creangă) — atribut verbal; „Și *a vorbi* de la dînsa am învățat" (idem) — complement direct; „Eu nu mă încumet *a prinde* pe hoți" (P. Ispirescu) — complement indirect; „Mihai cugetă... că împrejurarea cere neapărat vreo faptă eroică *spre a descuraja* pe turci și *a îmbărbăta* pe ai săi" (N. Bălcescu) — complement circumstanțial de scop; „...miile de păsărele... cîntau... *fără a se sfii de* nimeni" (P. Ispirescu) — complement circumstanțial de mod; „Și chiar *înainte de a-i fi deschis*, au constatat două lucruri" (Fr. Munteanu) — complement circumstanțial de timp; „...mi-e teamă că, *în loc de a avea* un sprijin, aș avea o piedică" (L. Rebreanu) — complement circumstanțial opozițional etc.

INFÍX, s.n. (cf. fr. *infixe*, lat. *infixus* „inserat"): consoană cu valoare morfologică, inserată în rădăcina unui cuvînt. De exemplu: consoana *n*, inserată în rădăcina indo-europeană *jug-* (păstrată în lat. *jugum* „jug" și în rom. *jug*) a dat naștere temei *jung-*, care apare în lat. *jungere* „a uni"; consoana *n*, inserată în lat. *punctum*, s-a păstrat și în rom. *punct*

consoană *p* inserată în lat. *rumpere* a păstrat numai în v.rom. *rump* (folosit și de M. Eminescu: *să rumpă*) dar a dispărut mai târziu: *rup* — *să rupă*.

INFLUÉNȚĂ, s.f. (cf. fr. *influence*, it. *influenza*): acțiune deliberată sau întâmplătoare organizată sau neorganizată, exercitată de vorbitorii unei limbi asupra vorbitorilor altei limbi, de o limbă asupra altei limbi, a cărei consecință este schimbarea — parțială sau totală — a caracterului sau a evoluției comportamentelor acesteia. În cazul limbii române se poate vorbi de mai multe **i.** care s-au exercitat asupra ei (mai ales sau aproape numai asupra vocabularului), care n-au alterat însă caracterul latin al acesteia: *o influență albaneză, o influență slavă* (veche slavă, bulgară, sîrbo-croată, cehă, slovacă, polonă, ucraineană, rusă), *o influență slavonă* (a slavonei bisericești), *o influență bizantină* (directă sau prin mijlocirea paleoslavei), *o influență maghiară, o influență turcă, o influență neogreacă, o influență germană, o influență italiană* și *o influență franceză*. De asemenea, se poate vorbi și de *o influență a limbii române* exercitată asupra limbilor vorbite de naționalitățile conlocuitoare (asupra limbii germane și asupra limbii maghiare), de popoarele din jurul țării noastre (asupra limbii bulgare, asupra limbii sîrbo-croate asupra limbii cehe, asupra limbii slovace, asupra limbii polone, asupra limbii ucrainene, asupra limbii ruse și asupra limbii maghiare), sau de cele cu care am venit cîndva în contact (asupra limbii albaneze, asupra limbii turce, asupra limbii neogreceșți).

INFORMATÓR (SUBIÉCT), s.m. (cf. fr. *informateur*): individ care posedă o anumită competență lingvistică și o anumită intuiție care-i permite să furnizeze anchetatorului date despre graiul studiat. Alegerea **i.** este decisivă pentru culegerea unor date reale și reprezentative despre graiul respectiv. Calitățile **i.** (inteligență, dicție și auditie excelente, sociabilitate, cunoaștere a graiului și a realităților etnografice, sociale, economice și folclorice ale regiunii etc.), ca și ale anchetatorului, trebuie să asigure un context favorabil desfășurării cercetării dialectale. Se poate folosi un singur sau mai mulți **i.** (dintre aceștia unul este de bază, principal). **I.** unic oferă anchetatorului date certe.

INOVÁȚIE, s.f. (cf. fr. *innovation*, lat. *innovatio, -onis*): creare a sau elaborare a unei forme (fonetice, lexicale, morfologice sau sintactice) în cadrul sistemului unui grai, ca urmare a evoluției normale a formelor, a analogiei, a etimologiei populare etc. **I.** este expresia caracterului „deschis" al unui sistem și a creativității lingvistice a vorbitorilor. Graiurile inovatoare se opun graiurilor ar-

haice, conservatoare. Se spune, în general, despre graiurile muntenești că sînt mai inovatoare decît celelalte graiuri românești (decît cele din Crișana, de exemplu). **I.** este la origine o creație individuală. Anchetatorul poate surprinde uneori **i.** lingvistice în stadiu incipient (înainte de acceptarea și generalizarea lor).

INSTRUMENT GRAMATICAL, s.n. + adj. (cf. fr. *instrument*, lat. *instrumentum* + fr. *grammatical*, lat. *grammaticalis*): cuvînt care exprimă exclusiv un raport gramatical, o funcție gramaticală; cuvînt care are numai o semnificație gramaticală, nu și una lexicală. **I. g.** sînt o consecință a abstractizării și gramaticalizării cuvintelor de la care au provenit (v. *abstractizáre* și *gramaticalizáre*). Exemple de **i.g.:** desinențele, sufixele gramaticale (flexionare), articolele, verbele auxiliare morfologice, verbul copulativ *a fi*, prepozițiile și conjuncțiile.

INSTRUMENTÁL, s.n. (< adj. *instrumental, -ă*, cf. fr. *instrumental*): caz al flexiunii nominale în indo-europeană, care arăta obiectul (instrumentul) cu ajutorul căruia se realizează acțiunea verbului. S-a transmis și în limba rusă.

INSUFICIÉNȚĂ, s.f. (cf. lat. *insufficientia*, it. *insufficienza*, fr. *insuffisance*): stare deficitară a cuvintelor din punct de vedere noțional și semantic; slăbire accentuată pînă la dispariție a conținutului noțional și semantic al cuvintelor. ◇ ~ **noțională:** slăbire accentuată sau lipsă a conținutului noțional al unui cuvînt. ◇ ~ **semántică:** slăbire accentuată sau lipsă a conținutului semantic al unui cuvînt sau chiar al unei propoziții.

INTERCALÁRE, s.f. (< *intercalá*, cf. fr. *intercaler*, it., lat. *intercalare*): așezare neobișnuită a unei părți de propoziție între componentele unei structuri verbale sau prepoziționale sau a unei propoziții întregi între componentele unei alte propoziții. De exemplu: ne-*o* arată, mi-*l* aduce; datu-*l*-am, i *l*-am dat, datu-*mi*-s-a, am *mai* spus, s-a *prea* întins, am *tot* vorbit, am *și* trimis, am *cam* întîrziat; ruga-*mă*-*vei*, vedea-*l*-aș, dîndu-*mi*-se; am *altceva* de făcut, este *irremediabil* pierdută; „... neglijînd pe aceasta din urmă [educațiunea inimii], nu poți, *cu toată învățătura*, produce decît monștri sociali" (I.L. Caragiale) — un complement circumstanțial concesiv intercalat între predicatul *nu poți* și complementul direct *produce*, deși locul lui firesc era după infinitivul complement direct; „Avu, *o clipă*, curiozitatea să se ridice" (M. Sadoveanu) — un complement circumstanțial de timp intercalat între predicat și complementul direct, deși locul lui ar fi fost după complementul direct; „Nimic *nu-l putea opri* și nimeni" (Cezar Petrescu) — predicatul cu complementele directe

au fost intercalate între componentele subiectului multiplu, cu toate că locul lor era după subiectul multiplu; „Firește că, *oricît i-ar fi crescut mîhnirea*, Niță n-avea de ce să despere" (I.L. Caragiale) — o subordonată circumstanțială concesivă intercalată între conjuncția subordonatoare *că*, introductivă a subiectivei, și subiectul acestei subiective, *Niță*, deși ar fi trebuit să stea la sfîrșitul frazei; „... continuă căpitanul, *fără să asculte gluma fratelui său*, întorcîndu-se spre Titu" (L. Rebreanu) — o subordonată circumstanțială modală intercalată între subiectul regentei principale, *căpitanul* și elementul predicativ suplimentar *întorcîndu-se*, din aceeași principală, deși locul ei ar fi trebuit să fie la sfîrșitul principalei regente.

INTERCONDIȚIONÁRE, s.f. (< *intercondiționá* < *inter* + *condiționá*, cf. fr. *conditionner*, it. *condizionare*): raport de condiționare reciprocă între subiect și predicat; raport de dependență reciprocă, de presupunere reciprocă, de definire a subiectului prin predicat și, invers, a predicatului prin subiect. Tot un fel de **i.** este și raportul dintre propozițiile coordonate sau cel existent între propozițiile subordonate și regentele lor.

INTERDEPENDÉNȚĂ, s.f. (cf. fr. *interdépendance*): v. *intercondiționáre*.

INTERDIALÉCT, s.n. (cf. fr. *interdialecte*): variantă lingvistică intermediară de comunicare apărută, sub presiunea limbii standard, în condițiile nivelării divergențelor dialectale, între limba standard și aspectul regional al limbii, sub nivelul limbii standard și deasupra graiului local. **I.** elimină unele particularități dialectale, iar pe altele le păstrează; el este rezultatul raporturilor dintre cele două aspecte ale limbii (standard și dialectal), în continuu proces de interacțiune, în noile condiții de dezvoltare a societății; o fază intermediară a procesului istoric al integrării dialectelor în limba națională. În procesul de apariție a **i.** se pot distinge două etape: una incipientă, în care dialectul dobîndește, sub influența limbii standard, o coloratură literară (predominînd totuși elementele dialectale); alta, superioară, în care dialectul cedează locul limbii standard cu coloratură dialectală (predominînd de data aceasta elementele literare ale limbii standard).

INTERDÍCȚIE, s.f. (cf. fr. *interdiction*, lat. *interdictio*): oprire, prohibire a anumitor acte sau fapte. ◇ **~ de limbaj** sau **de vocabular (tabú):** fenomen de evitare a folosirii unui cuvînt și de înlocuire a lui cu altul, din superstiție sau din pudoare. Astfel, în limba română cuvîntul *drac* este înlocuit din superstiție prin nume ca *Aghiuță*, *Necbipercea* sau prin perifraze ca *ăl din baltă*,

ucigă-l toaca, ducă-se pe pustii etc., iar cuvîntul *dos*, din pudoare, prin cuvîntul *spate* sau prin perifraza *partea posterioară*. În mod asemănător, în engleză cuvîntul *devil* („drac") a fost înlocuit cu *dash* („liniuță"), deoarece în scris apărea liniuța în locul numelui; în germană cuvîntul *Teufel* („drac") a fost înlocuit cu *Kuckkuck* („cucu") și *Henker* („călău"); în franceză cuvîntul *Dieu* („Dumnezeu") a fost evitat și înlocuit cu *bleu* („albastru") în expresii ca *corbleu* (pentru *corps Dieu* „corpul lui Dumnezeu"), *morbleu* (pentru *mort Dieu* „moartea lui Dumnezeu") etc.

INTERJÉCȚIE, s.f. (cf. fr. *interjection*, lat. *interjectio* < *inter* „între" + *iacere* „a arunca"): parte de vorbire care sugerează stări fizice și psihice sau care evocă prin imitare aproximativă sunetele și zgomotele din natură. Este caracterizată prin lipsa conținutului noțional, prin conținut semantic suficient sau insuficient, prin lipsa flexiunii, prin posibilitatea (parțială) de a contracta anumite funcții sintactice în cadrul propoziției (predicat interjecțional, subiect, nume predicativ, atribut interjecțional, complement direct și complement circumstanțial de mod) și prin distribuție unidirecțională (parțial și bidirecțională: numai **i.** *iată*, *iacă* și *iacălă*) sau prin lipsă de distribuție. ◇ ~ **moștenită: i.** transmisă probabil din latină în limba română. De exemplu: *vai*, *zău (zeu)*. ◇ ~ **împrumutată: i.** pătrunsă în limba română din alte limbi, după formarea acesteia, în etape diferite. De exemplu: *aleluia!*, *amin!*, *of (oh)* — din v. slavă: *aferim*, *aman*, *bre*, *haide*, *halal*, *haram* — din turcă; *bogdaproste*, *huideo*, *ia*, *iată*, *na* — din bulgară; *pașol*, *utiu* — din rusă; *țibă* — din ucraineană; *alo*, *aport*, *marș* — din franceză; *basta!*, *bravo!* — din italiană și din franceză; *stop!* — din engleză, prin filieră franceză. ◇ ~ **creată** pe terenul limbii române din cele mai vechi timpuri, potrivit cu reacțiile specifice ale vorbitorilor și cu sistemul fonetic al limbii noastre: *ah!*, *aho!*, *au!*, *boc!*, *balang!*, *bîr!*, *ceal dang!*, *ehei,!* *fîș!*, *gîl!*, *hei!*, *jap!*, *leop!*, *oleoleo!*, *măi!*, *nea!*, *pleosc!*, *scîrț!*, *tronc!*, *țac!*, *uf!*, *vîj!*, *zbrr!* etc. ◇ ~ **provenită** din substantiv: *fa (fă)* < *față*, *drace!* < *drace*, *doamne!* < *doamne* etc. sau din verb: *poftim!* < *poftim*. ◇ ~ **simplă: i.** alcătuită dintr-o singură unitate de expresie. De exemplu: *vai*, *of*, *na*, *bravo!*, *aho!*, *hăi!*, *pac!*, *trosc!*, *zdup!* etc. ◇ ~ **compusă: i.** alcătuită din două sau mai multe unități de expresie (interjecții diferite). De exemplu: *balanga-langa!*, *cioc-boc!*, *haida-de!*, *hăp-șa!*, *hei-rup!*, *hodoronc-tronc!*, *șart-part!*, *tronca-tranca!* *tropa-leopa!*, *trosc-pleosc!* etc., ◇ ~ **care sugerează o stare fizică sau o stare emoțională:** *a!*, *adio!*, *ah!*, *aha!*, *au*, *brrr!*, *bravo!*, *de!*, *ehe!*, *ei!*, *ha!*, *halal!*, *huo!*, *măre*, *o!*, *of!*, *ptii!*, *sîc!*, *uf!*, *uva!*, *vai!*

etc. ◇ ~ **care sugerează o stare voliţională:** *aho!, alo!, aport!, bîr!, bre!, cea!, dii!, fa, hai!, hăis!, iată!, marş!, măi!, na!, nani!, pardon!, poftim!, sst!, stop!, vite!, zît!* etc. ◇ ~ **care evocă prin imitare aproximativă sunete şi zgomote (onomatopée):** *boc!, bang!, behehe!, bîldîbîc!, buf!, cîr!, clanţ!, cotcodac!, cucurigu!, crau!, cucu!, gogîlţ!, groh!, ham!, haţ!, hîrşti!, mîrr!, oac!, pac!, pleosc!, sfîrr!, teleap!, trop!, ţîşti!, zdronc!* etc. ◇ ~ **dependéntă (regím, subordonátă, determinántă): i.** care intră în relaţie cu un element regent, îndeplinind pe lîngă acesta o anumită funcţie sintactică (nume predicativ, atribut interjecţional, complement direct, complement circumstanţial de mod). De exemplu: „E *vai* de tine", „Era o iarnă... *hehe!*", „Şi am auzit odată *oh!*", „Mergea *lipa-lipa* pe drum". ◇ ~ **regéntă (determinátă): i.** de care depinde o anumită unitate sintactică (un nume predicativ, un complement direct, un complement circumstanţial de loc, de mod, de timp, sociativ, instrumental etc., un element predicativ suplimentar; o subordonată subiectivă, o subordonată predicativă, o subordonată completivă directă, o subordonată circumstanţială de timp, de cauză, de scop, de condiţie etc. sau o subordonată predicativă suplimentară): „Un mintean negru... cioareci la fel... o manta scurtă... cizme înalte: i a t ă *îmbrăcămintea* sa" (Al. Odobescu); „Şi într-o ramă i a t ă *o canava* iubită (D. Anghel); „Eu atunci h a ţ i *de sumanul* moşneagului" (Ion Creangă); „H a i d e, *înainte!*" (Th. Neculuţă); „Asemenea cel mijlocin, ţ u ş t i *iute* sub chersin" (Ion Creangă); „Dar *mai în desară,* i a c a şi moş Vasile, *cu vornicul* şi *paznicul*" (idem); „Şi z v r r ! *cu pravila* cea mare după călugări" (idem); „I a c ă t ă-ne *teferi*" (P. Ispirescu); „*Ceea ce nu se ştie,* i a t ă ce ne interesează acum!" „Nouă ani din viaţa mea... i a t ă *ce reprezintă acest Dicţionar*" (I.-A. Candrea); „I a t ă *cît vi-i de frumos pămîntul!*" (E. Camilar); „Şi *cînd să pun mîna pe dînsa,* z b r r!" (Ion Creangă); „H o ! H o ! *că acu vezi pe dracu*" (L. Rebreanu); „H i, căluţii tatei, *să ne întoarcem cît mai degrabă acasă*" (Ion Creangă); „.... v a i de sat, *dacă n-or găsi* ce caută" (M. Sadoveanu); „Eu aşa am bătut găina şi i a c ă t ă-o *cum se oună*" (Ion Creangă). ◇ ~ **independéntă: i.** cu valoarea unei propoziţii independente neanalizabile, folosită ca răspuns la o propoziţie interogativă („E adevărat ce spui? — *Zău!*"; „Şi a primit? — *Aş!*") sau ca reprezentantă a stilului direct: „*Aa!* S-a mirat prelung... domnul Dionisie" (M. Sadoveanu); „Unde te-a izbit, omule?... *Aha!* Curge sîngele dintr-însul ca dintr-o viţă!" (L. Rebreanu); „*Ei,* ce-a zis Codan?" (Camil Petrescu); „Oameni de la Dunăre şi nu te pot îndruma! *Halal!*" (R. Tudoran); „*Ura!* măreţ se-nalţă-n vînt!

Stindardul României" (G. Coșbuc); „*Valeu!* și unde-i balaurul, moș Nichifor?" (Ion Creangă); „*Sst!* ascultă, mămico... Îl auzi?" (Cezar Petrescu). ◇ ~ **cu distribuție unidirecțională: i.** care se combină, pe rînd, cu cîte un singur termen, în cadrul aceleiași propoziții. De exemplu: *adio!, vai!, hai!, na!, uite!, poc!, trosc!, zvîc!* etc. ◇ ~ **cu distribuție bidirecțională: i.** care se combină simultan cu doi termeni, întocmai ca o copulă în cadrul aceleiași propoziții. De exemplu: *iată, iacă (iaca)* și *iacătă*. ◇ ~ **specializată (specifică): i.** cu folosire specifică, bazată pe un sens unic, fundamental. De exemplu: *adio!* (regretul), *aferim!* (aprobarea), *halal!, huo!* (disprețul), *hm!* (îndoiala), *sîc!* (satisfacția), *ura!, vivat!* (entuziasmul, bucuria); *alo!, hați!, haide!, mersi!, nani!, pardon!, stop!, bîr!, cea!, hăis!, marș!, odîr!, zît!; buf!, cotcodac!, pitpalac!, ham!, plici!, puf!, sforr!, țuști!, zvrr!* etc. ◇ ~ **cu valori multiple (nespecifică): i.** cu mai multe folosiri, în funcție de contextele variate în care apare. De exemplu: *ah!* (durere, milă, deznădejde, teamă, nostalgie, regret, ciudă, satisfacție, admirație etc.), *o!* (regret, surpriză, satisfacție, îngîmfare, dispreț, admirație, dorință fierbinte etc.), *hei* (regret, nemulțumire — adresare), *mă* (amenințare sau nemulțumire — adresare) etc. ◇ ~ **cópulă (copulativă): i.** cu rol de copulă în structura unui predicat nominal sau în regenta unei subordonate predicative. De exemplu: *iată, iacă (iaca)* și *iacătă* („Un creion, două caiete și șase manuale, i a t ă *conținutul* servietei"; „Zile și nopți de trudă — i a t ă *ce înseamnă această lucrare*"). ◇ ~ **predicativă: i.** cu funcție de predicat interjecțional într-o propoziție. De exemplu: *haide!, ho!, iată!; na!, poftim!, uite* etc. („Atunci *na!* strigă Șerbu" — Em. Gîrleanu; „*Uite*, așa am umblat și noi" — B. Șt. Delavrancea; „Mai bine ia-ți traista și *hai* la drum" — R. Tudoran). ◇ ~ **momentană: i.** care sugerează o acțiune terminată, care durează foarte puțin. De exemplu: *bîldîbîc!, buf!, hîrști!, haț!, jap!, jart!, leop!, marș!, na!, pac!, poc!, tranc!, trosc!, țac!, țîști!, țuști!, uile!, zdranc!, zdup! zvîc!* etc. ◇ ~ **durativă: i.** care sugerează o acțiune neterminată, care durează sau se prelungește în timp. De exemplu: *balang!, mîrr!, morr!, fîrr!, sforr!, vîjj!, zbrr!, fîl-fîl, gogîlț-gogîlț, lipa-lipa, teleap-teleap, tipa-tipa* etc. (Pentru clasificarea i. v. *criteriu*).

INTERJECȚIONALIZÁRE, s.f. (< *interjecționalizá* < *interjecțional* + suf. *-iza*): transformare a unei părți de vorbire într-o interjecție prin schimbarea valorii gramaticale (v. *conversiune*).

INTERLINGVÍSTICĂ, s.f. (cf. fr. *interlinguistique*): parte a lingvisticii generale care studiază structura și noțiunile de bază ale tuturor limbilor.

INTERLOCUTÓR, s.m. (cf. fr. *interlocuteur*, it. *interlocutore*): cel cu care se vorbește, cel care participă la o discuție, la o conversație. **I.** este reprezentantul persoanei a II-a gramaticale (v. și *locutór*).

INTEROGATÍVĂ, s.f. (< adj. *interogativ, -ă*, cf. lat. *interrogativus*, fr. *interrogatif*): propoziție întrebătoare; propoziție prin care se formulează o întrebare. Este marcată gramatical prin intonație interogativă, prin cuvinte interogative (cu care poate începe) — cum ar fi pronumele, adjectivele și adverbele interogative — și prin topica termenilor din structura ei (deosebită de aceea a enunțiativei), iar grafic prin semnul întrebării, care se așază la sfîrșit. Are aspectul unei propoziții independente sau regente. ◇ ~ **propriu-zisă (reálă): i.** care cere un răspuns (o informație cu privire la o acțiune, la un autor, la un obiect sau la o circumstanță necunoscută, considerată ca reală). Se construiește cu indicativul și poate avea aspectul unei propoziții independente sau al unei propoziții regente principale în cadrul frazei: „Să mă încred în voi?" (C. Negruzzi); „Ce spui tu, străine?" (D. Bolintineanu); „Darie, ce armă vei făuri tu pentru această bătălie?" (Z. Stancu); „Unde sînt părinții voștri?" (B.Șt. Delavrancea); *„De ce trebuie...* să intrăm în Cetate la Suceava noaptea?" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **totálă: i.** care cuprinde o întrebare referitoare la predicat. Ea cere în răspuns un adverb de afirmație sau de negație: „N-o să aluneci cu el, mă?" (I.L. Caragiale); „Adeveritu-s-au vorbele mele?" (Ion Creangă); „Au ieșit cu oile la păscut?" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **parțiálă: i.** care cuprinde o întrebare referitoare la altă parte de propoziție decît predicatul (subiect, atribut, complement). Ea cere în răspuns partea de propoziție la care se referă întrebarea: „De dreapta cui ascultă el, / Din leu turbat făcîndu-l miel?" (G. Coșbuc); „Dar mai întîi care va fi chipul de răscumpărare adoptat de această lege?" (M. Kogălniceanu); „Dar de cc întrebi de el?" (M. Preda); „Unde ai să ajungi cu inima asta a ta?" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **directă: i.** care cuprinde o întrebare adresată direct interlocutorului și care cere obligatoriu un răspuns. De exemplu: „Și de crunta-mi vijelie tu te aperi c-un toiag?" (M. Eminescu); „Poți opri vîntul, apa și gurile oamenilor?" (Ion Creangă). ◇ ~ **indirectă: i.** prin care vorbitorul reproduce o întrebare sub forma unei subordonate ce depinde de un termen regent cu sens de informare (**i.** e introdusă în acest caz printr-o conjuncție sau printr-un pronume, adjectiv sau adverb interogativ-relativ). De exemplu: „Mam'mare... îl întreabă *dacă-l mai doare nasul*" (I.L. Caragiale); „Nu se poate ști *cine a tras manivela*" (idem); „Să-mi răspunzi *cînd a plecat măriă-sa Alexăndrel*" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **retórică (fálsă): i.**

care nu cere un răspuns (întrebarea pusă prin acest fel de **i.** este echivalentă, de fapt, cu o constatare și subliniază un adevăr incontestabil). De exemplu: *„Au doară nu mi-ați jurat și mie credință?... Nu m-ați ales voi?"* (C. Negruzzi); „Și iar lua mama nănașa din coardă, și iar ne jnăpăia, *dar noi parcă bindiseam de asta?"* (Ion Creangă); *„De ce m-ați dus de lîngă voi? / De ce m-ați dus de-acasă?"* (O. Goga). ◇ ~ **optativă: i.** care cere un răspuns, o informație cu privire la dorință. Se construiește cu modul optativ sau (mai rar) cu modul conjunctiv (perfect). De exemplu: „Tu așa ai face?" (M. Sadoveanu); „Cum? *Să fi rămas acasă?"* ◇ ~ **dubitativă: i.** prin care se exprimă îndoiala vorbitorului cu privire la ceva. Se construiește cu modul prezumtiv sau cu modul conjunctiv: „Mihai, oare să fi existînd strigoi?" (D. Zamfirescu); „Acesta să fie Potcoavă?" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **potențială: i.** prin care se exprimă ideea de posibilitate în legătură cu un anumit fapt. Se construiește cu modul conjunctiv sau cu modul optativ: „Ce să facem, dom' perceptor?" (L. Rebreanu); *„Ce ai zice* cînd ți-ar strica cineva somnul?" (Ion Creangă). ◇ ~ **imperativă: i.** prin care se exprimă, în mod indirect, o poruncă, o rugăminte, un îndemn etc. Se construiește cu modul indicativ și are aspect negativ: „De ce nu-mi dai odată cartea?" (= Dă-mi odată cartea!). ◇ ~ **neafectivă (neexclamativă): i.** care nu include și atitudinea afectivă a vorbitorului (v. în acest sens marea majoritate a exemplelor date la categoriile de **i.** de mai sus). ◇ ~ **afectivă (exclamativă): i.** care include și atitudinea afectivă a vorbitorului. De exemplu: „Adică să fiu eu în adevăr stăpînitorul credincioșilor?!" (I.L. Caragiale); „Să-i dea mămițica lăptic băiatului?" (idem); „Cum?... *S-o omoare și pe asta,* după ce-a asuprit... două femei?" (M. Sadoveanu); „Aveam o piele-n pod, de miel, */ Doar nu veți fi vîndut-o?"* (G. Coșbuc).

INTONAȚIE, s.f. (cf. it. *intonazione,* fr. *intonation*): **1.** modulație a vocii în timpul vorbirii; variație de înălțime în modul de emitere a unei tranșe sonore. ◇ ~ **ascendéntă**; emitere a tranșei sonore pe un ton mai înalt. ◇ ~ **descendéntă:** emitere a tranșei sonore pe un ton mai scăzut. ◇ ~ **enunțiativă: i.** normală, obișnuită, continuă, care caracterizează o propoziție enunțiativă. ◇ ~ **interogativă: i.** ascendentă, întrebătoare, care ajută la realizarea unei întrebări, care caracterizează o propoziție interogativă. ◇ ~ **exclamativă: i.** descendentă, a mirării, care sugerează o stare sufletească, care ajută la realizarea unei exclamări, care caracterizează o propoziție exclamativă. ◇ ~ **predicativă: i.** specifică predicatului, care sugerează acțiunea verbului predicat. ◇ ~ **suplimentară: i.** care se adaugă celei

obișnuite, enunțiative; pentru a evidenția anumite categorii (vocativul, imperativul, anumite adverbe predicative etc.). 2. fel specific de a pronunța un sunet vocalic.

INTRANZITIVITÁTE, s.f. (cf. fr. *intransitivité*): proprietate intrinsecă a verbelor de a nu putea primi, într-un context dat, un complement direct sau o subordonată completivă directă.

INVARIABILITÁTE, s.f. (cf. fr. *invariabilité*): însușire a unei părți de vorbire (adverb, interjecție, prepoziție, conjuncție, adjectiv sau pronume) de a nu-și schimba forma, de a nu flexiona.

INVARIÁNTĂ, s.f. (cf. fr., engl. *invariant*, germ. *Invariant*): formă lexicală care, luată în raport cu o altă formă din paradigma aceluiași cuvînt, dovedește atît diferență de expresie cît și diferență de conținut. De exemplu: *școală-școli, flutur-fluturi* etc.

IOD, s.n. (cf. fr. *yod*): v. *iot.*

IODIZÁRE (IOTACIZÁRE), s.f. (< *iodizá* < *iod* + suf. *-iza*): 1. palatalizare sau înmuiere a unei consoane sub influența unui iod (iot) 2. apariție a unui iod (iot) înaintea vocalei anterioare *e*, la început de cuvînt sau de silabă (v. și *palatalizáre*). De exemplu: **i.** consoanei *d*, urmată de un iot, în *auz* „aud" (< lat. *audio*); **i.** consoanei *t*, urmată de un iot, în *scoț* „scot" (< lat. **excoteo*); **i.** consoanei *n*, urmată de un iot, în *țiu* „țin" (< lat. *teneo*); **i.** consoanei *r*, urmată de un iot, în *sai* „sar" (< lat. *salio*); **i.** vocalei *e*, prin apariția unui iot înaintea ei, în pronunțarea cuvintelor *el* (>iel), *eram* (>ieram) etc.

IOT (IOD), s.n. (cf. fr. *yod*, germ. *jot*, gr., lat. *iota*): semivocala *i*, numită și „*i* consonantic", notată de obicei, în diverse alfabete fonetice, *y*, *i* sau *j*. Funcția unui **i.** este de a palatiliza (de a muia) o consoană sau vocala *e* de la începutul unui cuvînt sau al unei silabe. Uneori, și semivocala *e* poate îndeplini rolul unui **i.** (v. *iodizáre*).

IOTACÍSM, s.n. (cf. fr. *iotacisme*): **i.** fenomen fonetic de folosire frecventă a sunetului *i* (iod, iot) într-o limbă, fie ca element de palatalizare a unei consoane, fie ca element de procliză pentru vocala anterioară *e*, la început de cuvînt și de silabă. 2. evoluție a unei vocale sau a unui diftong spre *i* (iot), ca de exemplu evoluția lui *e*, *y*, *ei* și *oi*, în limba greacă postclasică și modernă, la *i*.

IOTACIZÁRE, s.f. (< *iotacizá* < *iotac(ism)* + suf. *-iza*): v. *iodizáre.*

IRANIÁNĂ, s.f. (cf. fr. *iranien*): limbă indo-europeană vorbită de populații iraniene acum cîteva mii de ani. I. se mai spune și *iraniană comună*. A început să se diferențieze puternic probabil în mileniul al II-lea î.e.n. A influențat prin secolul al IV-lea î.e.n.

limbile altaice apusene și din ea s-au desprins toate celelalte limbi iraniene.

IREÁL, s.n. (< adj. *ireal, -ă*, cf. fr. *irréel*): construcție perifrastică, cu statut de mod după unii lingviști, care prezintă acțiunea ca ipoteză nerealizată sau nerealizabilă. Este un rezultat al îmbinării dintre imperfectul invariabil al verbului *a fi*, sub forma persoanei a III-a singular, folosit ca auxiliar de modalitate pentru exprimarea iminenței acțiunii, și conjunctivul prezent al unui alt verb: *era să cad, era să cazi, era să cadă, era să cădem, era să cădeți, era să cadă*. Folosirea variabilă a formei de imperfect într-un asemenea tip de construcție este nerecomandabilă (eram să cad, erai să cazi etc.).

ISOGLÓSĂ (IZOGLÓSĂ), s.f. (cf. fr. *isoglose*, gr. *isos* „egal" + *glossa* „limbă"): linie care arată pe o hartă lingvistică limitele teritoriale aproximative ale unei particularități de limbă. I. au fost folosite prima dată de *Jules Gilliéron*, creatorul geografiei lingvistice. O i. poate separa pe o hartă lingvistică două puncte (localități) anchetate care prezintă termeni diferiți din mai multe puncte de vedere: noțional (în acest caz e denumită *isolexă*: varză-curechi, pisică-mîță, *zăpadă-nea-omăt* etc.), fonetic (în acest caz e denumită *isofonă*: cîne-cîine, pernă-perină etc.) sau morfologic (în acest caz e denumită *isomorfă*: văd-văz, ei scriu-ei scrie etc.).

ISTROROMÂN, -Ă, adj. și s.m. (< *Istria* + *român*): 1. termen folosit în sintagmele *dialect istroromân* și *idiom istroromân* (v. *dialect* și *idiom*). 2. locuitor din peninsula Istria, de pe coasta dalmată a Mării Adriatice, între muntele Učka (Maggiore) și lacul Cepih (Iugoslavia), vorbitor al unui dialect românesc. Se consideră că istroromânii reprezintă o populație de origine română care a migrat acolo prin secolele al X-lea sau al XI-lea, probabil din vestul Transilvaniei și din Banat, din cauza infiltrării populațiilor maghiare în aceste zone. În prezent istroromânii sînt toți bilingvi.

ITALIÁNĂ, s.f. (cf. it. *italiano*): limbă romanică din grupul central, vorbită în Italia (Peninsula Italică, Sicilia și Sardinia) de peste 50 de milioane de oameni, în nordul Corsicei, în cantonul elvețian Ticino, pe litoralul francez al Mării Mediterane, în S.U.A., în Argentina, în Tunisia etc. Este limba oficială a Italiei și una dintre cele patru limbi oficiale ale Elveției. Este cea mai armonioasă limbă romanică („si canta, non si parla"). Spre deosebire de celelalte limbi romanice, i. posedă consoane geminate, a căror opoziție cu cele simple creează diferențe de sens (*fata* „soartă" — *fatto* „făcut"; *calo* „coborîre" —

callo „bătătură" etc.). De asemenea, **i.** se remarcă prin posibilitățile ei inepuizabile în derivarea cu sufixe și prin libertatea de construire a frazelor. Vocabularul ei este mai apropiat de cel latin (e singura limbă romanică formată „în patria romanilor", limbă cu foarte multe împrumuturi savante din latină). Istoria limbii italiene cuprinde trei perioade: a) perioada **italienei vechi** (între secolele al IX-lea și al XIII-lea), caracterizată printr-o puternică fărîmițare dialectală (transmisă celorlalte faze), prin dialecte literare de mare prestigiu (menținute pînă azi), prin folosirea ei în poezia siciliană a secolului al XIII-lea: *Carta Capuana* (960). b) perioada **italienei medii** (între sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIX-lea), caracterizată prin înlocuirea treptată a limbii latine cu **i.**, într-un proces de unificare lingvistică în jurul dialectului literar cu cel mai mare prestigiu — cel toscan (florentin), oferit ca model al unei limbi literare unice pe întreaga Italie de către marii poeți prerenascentiști — *Dante Alighieri* (în *Divina Comedia*), *Petrarca* și *Boccaccio;* prin perfecționarea limbii literare italiene de către marii scriitori ai Renașterii — *Torquato Tasso, Machiavelli, Ariosto* etc. și prin apogeul atins de toscana literară în operele lui *Manzoni.* c) perioada **italienei moderne** (între secolul al XIX-lea și al XX-lea), caracterizată prin deplasarea bazei dialectale a limbii literare de la dialectul toscan (florentin) la exprimarea caracteristică Romei și împrejurimilor sale. Limba italiană dispune de trei mari *grupuri dialectale*: în nord, la granița Italiei cu Franța — *dialectele galo-italiene,* printre care se remarcă cel *ligurian, piemontez, lombard* și *genovez;* în centru, cel *toscan, marchizan, umbric, roman* și *corsican;* în sud, cel *abruzzez, napolitan, apulian, calabrez* și *sicilian.* Diferențele dialectale sînt uneori atît de mari, încît un vorbitor din sud nu se înțelege cu unul din nord. Asupra limbii italiene s-au exercitat mai multe influențe (în special în vocabular): în evul mediu influența arabă (prin intermediul Siciliei), influența spaniolă, influența provensală și influența franceză (acestea două din urmă fiind cele mai puternice). Vocabularul **i.** s-a îmbogățit și cu termeni germanici și germani, rămași în nordul Italiei (de la triburile de cuceritori din secolul al VI-lea și de la stăpînitorii austrieci din epoca modernă). Existența în limba română a unor cuvinte de origine italiană i-a determinat pe lingviști să vorbească despre o *influență italiană* asupra limbii române (v. *influență*).

ITALIENÍSM, s.n. (cf. it. *italianismo,* fr. *italianisme*): **1.** concepție greșită, proprie lui *I. Heliade Rădulescu* (1802—1872), după care limba română și limba

italiană ar fi „dialecte" ale unei limbi unice. Heliade urmărea apropierea, prin mijloace artificiale, a limbii române de limba italiană, creîndu-și „un *jargon italo-român* de înfățișare grotescă" și compunînd poezii în acest jargon. Principalele modificări făcute de Heliade au fost: notarea prin *qu* a lui *c;* dublarea consoanelor și vocalizarea finalelor din cuvinte: *quel* = cel, *quand* = cînd; *syllaba, corrupt, sufflet, illustru, abbatere, adducere, suppun, oppositiune, commitere, collecție; cllu* = el, *quellu* = cel, *allu* = al etc. Chiar unele cuvinte existente în limbă au fost modificate ca scriere după limba italiană. De exemplu: *angeli* („îngeri"), *batelle* („corăbii"), *baciu* („sărut"), *bellă* („frumoasă"), *bellețe* („frumusețe"), *bellissime* („foarte frumoase"), *damă amată* („doamnă iubită"), *donzelle* („jupînese"), *passă* („trece"), *popol* („popor"), *solemnel* („solemn"), *stravagant* („extravagant"), *tempeste* („furtuni"), *calle* („cale", „drum"), *trasse* („găzdui") etc. **2.** element de jargon de origine italiană, împrumutat fără a fi nevoie de el (vezi exemple de **1.** mai sus, la punctul **1)**.

ITALIENIZÁRE, s.f. (< *italienizá,* cf. fr. *italianiser)*: **1.** modificare a formei cuvintelor unei limbi romanice (cazul limbii române) după modelul oferit de limba italiană (v. în acest sens *italienism).* **2.** imitare servilă a italienilor sub diverse aspecte (inclusiv din punctul de vedere al stilului și al limbii).

IZOGLÓSĂ, s.f.: v. *isoglósă.*

IZOLÁRE, s.f. (< *izolá,* cf. fr. *isoler,* it. *isolare)*: separare a părților de propoziție de propoziția din care fac parte sau a unei propoziții de fraza din care face parte, cu ajutorul virgulei sau al punctului. De exemplu: „Oamenii au rămas pînă în fundul ființei de cremene. *Aspri, colțuroși, năprasnici*" (Geo Bogza) — nume predicative izolate; „Satul n-are han. Numai *cîrciumi*" (Z. Stancu) — complement direct izolat; „Pe aici a trecut. Și *pe aici. Pretutindeni*" (Cezar Petrescu) — complemente circumstanțiale de loc izolate; „Se va răspunde că metrica... nu zace în firea limbii noastre. Sau *că această metrică ar fi prea savantă pentru poezia populară*" (L. Blaga) — o subiectivă izolată; „O dorință însă tot aveam... *Să las copiilor mei un nume*" (Camil Petrescu) — o atributivă izolată; „Mie îmi spuse tat-său că Polina și cu ăla sînt în vorbă de mult... *Că e daravelă veche*" (M. Preda) — o completivă directă izolată; „Atunci o să-i strîngem pe toți, cu cățel cu purcel din toate colțurile... *Ca să se împlinească voia dumitale*" (L. Rebreanu) — o circumstanțială de scop izolată etc.

Î

ÎMBINÁRE, s.f. (< *îmbină*, cf. lat. **imbinare*): unire într-un tot, împreunare sau asociere de elemente. Termen folosit în sintagmele *îmbinare de cuvinte* și *îmbinare de propoziții*. ◇ ~ **frazeológică**: combinare stabilă de cuvinte, existentă deja în limbă, consacrată de uz, simțită ca unitate distinctă prin sudura componentelor sale, în cadrul căreia elementele constitutive își păstrează independența semantică, sensul propriu, fapt care permite disocierea și transpunerea ei într-o altă limbă. De exemplu: *întrecere socialistă*. Ea evocă, în general, o singură idee, exprimă o noțiune unică ca și cuvîntul (cu care se aseamănă din acest punct de vedere și căruia îi este echivalent potențial). ◇ ~ **liberă de cuvinte**: combinație accidentală de cuvinte în procesul comunicării, neconsacrată de uz. De exemplu: *întrecerea sportivilor, trecerea timpului* etc.

ÎMPRUMÚT, s.n. (cf. lat. *in promutuum*): element lingvistic luat de o limbă dintr-o altă limbă, înrudită sau diferită (de aici și denumirea de **î.** *lingvistic*). ◇ ~ **dirécț (populár)**: **î.** luat nemijlocit de către vorbitorii obișnuiți ai unei limbi dintr-o altă limbă cu care ei vin în contact — pe baza conviețuirii cu vorbitorii acesteia, a bilingvismului sau pe baza relațiilor de vecinătate dintre cele două popoare pe care aceștia le reprezintă (într-o perioadă mai veche sau într-o perioadă mai nouă, mai apropiată de momentul actual). Pentru limba română, de exemplu, un **î.** din vechea slavă este un **î.** *direct vechi*, deoarece îl raportăm la o perioadă veche din dezvoltarea limbii noastre (la sec. VII—XIII), în timp ce un împrumut din limba turcă este un **î.** *direct mai nou* (sau relativ nou), deoarece îl raportăm la o perioadă mai apropiată de momentul actual al dezvoltării limbii române (la sec. XVII—XIX): *bici* (cf. v. sl. biči), *brazdă* (cf. v. sl. brazda),

cinste (cf. v. sl. cĭstĭ), *cili* (cf. v. sl. cĭtati), *iubi* (cf. v. sl. ljubiti), *drag* (cf. v. sl. dragŭ), *gol* (cf. v. sl. golŭ) etc.; *basma* (cf. tc. basma), *cioban* (cf. tc. çoban), *zambilă* (cf. tc. sümbül), *ghiurghiuliu* (cf. tc. gülgülii), *mahmur* (cf. tc. mahmur), *murdar* (cf. tc. murdar), *laman* (cf. tc. tamān), *tiptil* (cf. tc. tebdil), *aman* (cf. tc. aman), *bre* (cf. tc. bre), *haide* (cf. tc. haydi), *halal* (cf. tc. hălal) etc. Sînt considerate **î.** directe pentru limba română **î.** din limbile albaneză, slavă veche, bulgară, sîrbocroată, maghiară, poloneză, rusă, ucraineană, cehă, slovacă, bizantină, turcă, neogreacă și germană. ◇ ~ **indirect (savant):** **î.** luat mijlocit de către anumiți vorbitori ai unei limbi dintr-o limbă; **î.** realizat pe cale culturală, prin voința unor oameni cunoscători ai unei limbi străine, în urma contactului acestora cu lucrări, documente și texte străine pe care adeseori le traduc în limba maternă. Sînt considerate **î.** *indirecte* pentru limba română împrumuturile din limbile franceză, italiană și latină: *algebră* (cf. fr. algèbre, lat. algebra), *balon* (cf. fr. ballon), *actual* (cf. fr. actuel, lat. actualis), *dinamic* (cf. fr. dynamique, it. dinamico), *energic* (cf. fr. énergique, it. energico), *milion* (cf. fr. million), *miliard* (cf. fr. milliard), *accepta* (cf. fr. accepter, lat. acceptare), *explica* (cf. fr. expliquer, lat. explicare), *imita* (cf. fr. imiter, it. imitare, lat. imitari), *contra* (cf. fr. contre, lat. contra), *or* (cf. fr. or) etc. (v. și *calc*).

ÎNĂLȚIME, sf. (< *înalt* + suf. *-ime*): număr de vibrații cu care se rostește un sunet articulat într-o secundă.

ÎNCORPORĂRE, s.f. (< *încorporá*, cf. fr. *incorporer*, lat. *incorporare*): absorbire, înglobare a unui conținut noțional și semantic de către o parte de vorbire care nu-l posedă, în anumite condiții sintactice (în cazul fenomenului lingvistic de schimbare a valorii gramaticale). V. *conversiúne*. Î. în limba română se constată rar și numai la părțile de vorbire neflexibile care nu au un asemenea conținut: transformarea prepoziției *la* în adjectiv de cantitate cu sensul de „mult", „multă" („Era acolo *la* grîu!"; „Era acolo *la* lume!") sau în adverb de mod de aproximație, cu sensul de „cam", „aproape" („Să fi fost *la* șaizeci de oameni"); trecerea prepoziției *după* la adverb de timp cu sensul de „apoi", „după aceea", „mai tîrziu" („Urcați mai repede și luați bilete *după*!") etc. Î. este un fenomen corelativ cu delexicalizarea (v. *delexicalizáre*).

ÎNCRUCIȘĂRE, s.f. (< *încrucișá* < *în* + *cruciș* + suf. *-a*): amestec a două limbi; proces îndelungat de contact activ între două limbi, care se termină de obicei prin victoria uneia dintre ele și dispariția treptată a celeilalte, cu asi-

milarea unor elemente de vocabular din limba învinsă de lexicul limbii învingătoare. Limba română e un rezultat al **î.** dintre limba latină (care a ieșit învingătoare) cu limba geto-dacă (tracodacă) care, deși învinsă, a lăsat în vocabularul latinei orientale din Dacia un anumit număr de termeni.

ÎNDREPTÁR, s.n. (< *îndreptar* < *drept* + suf. *-ar*): lucrare care dă îndrumări într-un anumit domeniu; călăuză. ◇ ~ **ortoepic, ortografic și de punctuație: î.** de pronunțare și de scriere corectă a cuvintelor, a propozițiilor și a frazelor dintr-o limbă, în spiritul normelor limbii literare actuale.

ÎNMUIÉRE, s.f. (< *înmuiá* < *în-* + *muia*, cf. lat. **molliare*): articulare a unei consoane prin mărirea zonei de contact dintre limbă și palat, astfel încît să se obțină o consoană cu un timbru palatal caracteristic, care amintește de *i*. **Î.** e un aspect al asimilării consoanelor de către elementul vocalic prepalatal *i*. De exemplu: *b'* în *crab'* (scris: *crabi*), *m'* în *pom'* (scris: *pomi*), *p'* în *crap'* (scris: *crapi*) etc.

ÎNȚELÉS, s.n. (< *înțelege*, cf. lat. *intelligere*): sens, tîlc, noimă (a unui cuvînt, a unei părți de vorbire, a unei propoziții, a unei comunicări, a unui text etc.).

ÎNVELIȘ SONOR, s.n. + adj. (< *învelí* + suf. *iș* — cf. fr. *sonore*, lat. *sonorus*): totalitatea sunetelor dintr-un cuvînt care alcătuiesc forma sau aspectul exterior al acestuia. De exemplu: *cetate* este **î.s.** al cuvîntului cu sensul de „cetate", de „fortăreață", de „loc întărit".

J

JARGÓN, s.f. (cf. fr. *jargon)*: limbaj specific categoriilor sociale înstărite și unor profesiuni (de medic, de avocat etc.); are o sferă de circulație îngustă, nu dispune de un fond principal de cuvinte și de o structură gramaticală proprie, ci de un număr redus de cuvinte și expresii pretențioase de origine străină (foarte apropiate de etimoanele din limbile de la care au fost împrumutate și neasimilate de limba uzuală). Elemente de j. sînt folosite și de alte categorii sociale din dorința acestora de a se diferenția de masa mare a vorbitorilor. Ele sînt însă nerecomandabile, din moment ce în limbă există destule sinonime — moștenite sau împrumutate — folosite de toți vorbitorii. În limba română au existat mai ales *elemente de* j. *grecizant și franțuzit.* Azi mai persistă încă în vorbirea unora elemente de j. franțuzit. Iată cîteva exemple din cele care s-au folosit sau se mai folosesc: á n i m ă „suflet", cf. lat. *anima,* c o l ú m b ă „porumbiță" cf. fr. *colombe,* d e m o a z é l ă „domnișoară", cf. fr. *demoiselle,* m e r s í „mulțumesc" cf. fr. *merçi,* m o n s í u (m o n s i ó, m u s í u) „domn" cf. fr. *monsieur,* o r v u á r „la revedere" cf. fr. *au revoir,* r e z ó n „dreptate" cf. fr. *raison,* s u a r e á „serată" după fr. *soirée,* ș a r m á n t „fermecător" cf. fr. *charmant,* t u j u r „totdeauna" cf. fr. *toujours,* ú i „da" cf. fr. *oui* etc.

JONCȚIÚNE, s.f. (cf. fr. *jonction,* lat. *junctio)*: legătură, unire, contact realizat între o parte de propoziție și elementul regent, între două părți de propoziție, între o parte de propoziție și o propoziție, între două propoziții sau între două fraze, cu ajutorul unor instrumente gramaticale (prepoziții, conjuncții, locuțiuni prepoziționale, locuțiuni conjuncționale) sau al unor părți de vorbire cu funcție de relație (pronume și adjective relative, adverbe relative). Termen folosit în sintag-

mele *element de joncțiune*, *coordonare prin joncțiune* și *subordonare prin joncțiune* (v. *element*, *coordonáre* și *subordonáre*).

JUXTAPÚNERE (PARATÁXĂ), s.f. (< *juxtapúne*, după fr. *juxtaposer*): alăturare a două cuvinte într-o structură compusă, a unei părți de propoziție de elementul regent, a două părți de propoziție în cadrul propoziției, a unei părți de propoziție și a unei propoziții, a două propoziții sau a două fraze. Termen folosit în sintagmele *compunere prin juxtapunere*, *coordonare prin juxtapunere* și *subordonare prin juxtapunere* (v. *compúnere*, *coordonáre* și *subordonáre*). **J.** e nemarcată sau marcată cu virgulă, punct și virgulă sau două puncte.

K

KOINÉ, s. (< gr.): limbă comună greacă formată în secolele IV—III î.e.n. pe baza dialectului atic (vorbit la Atena și în împrejurimi și în care au fost scrise cele mai multe și mai importante opere literare și filozofice grecești: tragediile lui *Eschil*, *Sofocle* și *Euripide*; comediile lui *Aristofan*, istoriile lui *Tucidide* și *Xenofon*, operele filozofice ale lui *Platon* și *Aristotel* etc.) și răspîndită ca limbă de înțelegere internațională la populațiile din Balcani, Asia Mică și Egipt. Termenul s-a impus în terminologia dialectologică actuală cu sensul de „limbă comună sau limbă supralocală, realizată pe baza elementelor comune dialectelor unei limbi, prin evitarea particularităților stridente, și folosită ca mijloc de comunicare între vorbitorii aparținînd unor dialecte sau graiuri diferite". Punctul de plecare al unei **k.** este fie un dialect relativ omogen sau amestecat al unui centru, fie un compromis supraregional sau un intermediar între aceste tipuri.

L

LABIALIZÁRE, s.f. (< *labializá*, cf. fr. *labialiser*, fr. *labialisation*) : pronunțare a unui sunet însoțit de o mișcare de rotunjire a buzelor. De exemplu, în vorbirea regională cuvîntul *lac* e pronunțat cu **l.** ușoară a consoanei finale *c*.

LADINA DOLOMITICĂ, s.f. ◆ adj. (cf. it. *ladino*) : ramură centrală a limbii retoromane, vorbită în munții Tirolului (Alpii Dolomitici), pe văile afluenților Adigelui (v. *retoromînă*).

LATÍNĂ, s.f. (< adj. *latin, -ă*, cf. lat. *latinus*, fr. *latin*) : limbă indo-europeană din ramura italică vorbită inițial pe un teritoriu restrîns în jurul Romei, apoi pe întreg teritoriul Peninsulei Italice și în cele din urmă în cea mai mare parte a regiunilor cucerite de romani. Odată cu slăbirea legăturilor dintre centru și provincii, cu izolarea teritorială și cu invazia popoarelor migratoare (secolul al V-lea e.n.) a avut loc și procesul de *diversificare a limbii latine în dialecte*, transformate ulterior, prin accentuarea deosebirilor dintre ele și prin contactul nemijlocit cu limbile populațiilor autohtone, în adevărate *limbi (romanice)* vorbite de popoarele din fostele provincii romane și legate structural prin originea lor comună: *româna, dalmata, italiana, sarda, retoromana, provensala, franceza, catalana, spaniola* și *portugheza* (pentru mulți lingviști și *franco-provensala*, diferită de provensală). Limba latină s-a folosit ca limbă de cult, în justiție și în administrație în Germania, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea; în Polonia ea a fost folosită ca limbă literară a vechilor polonezi pînă în secolul al XIV-lea; în Ungaria a fost întrebuințată ca limbă oficială pînă în secolul al XIV-lea (cînd a început lupta de emancipare a limbii maghiare de sub influența l.), iar în nordul Africii ea a devenit limba oficială și literară a populațiilor berbere încă din secolul al IV-lea e.n.,

înlocuind feniciana, pînă cînd a fost înlocuită de arabă (secolul al VII-lea e.n.). În Italia ea a fost înlocuită progresiv de italiană abia în secolul al XIV-lea, rămînînd totuși ca limbă de cult în Cetatea Vaticanului pînă în zilele noastre. Alături de greaca veche ea a fost și este astăzi cel mai important izvor de creare a terminologiei științifice internaționale, influențînd vocabularul a numeroase limbi. ◇ ~ **populară (vulgară): l.** vorbită cîndva de populația romană neinstruită, caracterizată prin evoluție mai liberă a sunetelor și a formelor și prin elemente afective de vocabular. Este cunoscută din inscripții, din scrierile unor autori populari, din mărturii ale autorilor antici (mai ales gramatici) și din compararea actualelor limbi romanice. ◇ ~ **clásică (literară): l.** folosită în scris de populația romană instruită. Constituită în urma unei îndelungate tradiții ea și-a fixat normele prin scrierile celor mai buni autori din sec. I î.e.n. *(Cezar, Cicero, Ovidiu, Horațiu* și *Virgiliu)* și s-a impus ca model tuturor scriitorilor romani din secolele următoare. ◇ ~ **tîrzie: l.** vorbită de populația romană în perioada imediat anterioară formării limbilor romanice. ◇ ~ **dunăreană: l.** vorbită de populațiile romanizate din ținutul Dunării pînă în secolele V—VI. Este cunoscută, ca și **l.** populară, din inscripții (rămase în această zonă) și din compararea limbii române cu celelalte limbi romanice, a stadiilor mai vechi ale limbii noastre cu **l.** clasică și populară. Ea constituie baza cea mai largă și mai solidă pentru înțelegerea evoluției limbii române. ◇ ~ **medievală: l.** folosită în țările Europei occidentale și centrale ca limbă a actelor publice și particulare și de cult. ◇ ~ **vie: l.** limbă internațională auxiliară, care se bazează pe transformarea universală a limbii latine. A fost creată în 1956 prin adaptarea **l.** la cerințele unei limbi moderne (libertate stilistică pentru vorbitorii ei, îmbogățirea vocabularului prin latinizarea termenilor moderni intrați în uzul general etc.). ◇ ~ **latina sine flexione** („latina fără flexiune"): limbă artificială creată prin simplificarea la maximum a gramaticii limbii latine.

LATINÍSM, s.n. (cf. fr. *latinisme)*: **1.** cuvînt, formă sau construcție sintactică împrumutate fără necesitate din limba latină și neasimilate încă în limba care a făcut împrumutul. De exemplu: *content* „mulțumit" (cf. lat. *contentus*, fr. *content)*, *contentație* „mulțumire" (cf. lat. *contentatio)*. **2.** curent rationalist apărut în lingvistica și filologia românească spre mijlocul secolului al XIX-lea, care, pentru a demonstra caracterul latin al limbii române, a încercat să elimine din ea cuvintele de alte origini; să modifice structura unor cuvinte străine și formele celor de origine latină, încît să le apropie cît mai mult

— pe primele de etimoane latinești, iar pe celelalte de formele originare; să elaboreze dicționare, gramatici și sisteme ortografice, respectînd principiul etimologic; să îmbogățească limba română cu termeni latini introduși în mod forțat în structura ei sau cu termeni noi, formați special din elemente latine. De exemplu: au explicat cuvîntul de origine slavă *Slatina* prin *Stella Latina*, modificîndu-i forma în *Stelatina*; cuvîntul de origine slavă *război* prin latinul *bellum* („război"), modificîndu-i structura în *răzbel*; cuvîntul de origine slavă *năravuri* prin latinul *mos, moris* („obicei"), modificîndu-i forma în *moravuri*; au înlocuit cuvintele împrumutate *chibrit* și *cravată* prin formațiile aberante *de părete frecătoriu* și *de gît legătu*; scriau *licrra* în loc de *țară*, iar sunetul „î" era redat în mai multe feluri: *mânâ, vênt* („vînt"), *rîu, rônd* („rînd"), *gît* („gît") etc. Susținînd puritatea integrală a limbii române, curentul latinist ajungea astfel la o exagerare cu consecințe dăunătoare. El a fost combătut de învățații și scriitorii timpului ca *B.P. Hasdeu, Al. Odobescu, T. Maiorescu, V. Alecsandri, C. Negruzzi* și *A. Russo*. Reprezentanții cei mai de seamă ai curentului latinist au fost: *G. Săulescu, T. Cipariu, A.T. Laurian* și *I.C. Massim*. Pe lîngă aceștia mai figurează: *G. Barițiu, Aron Pumnul, G. Munteanu, I. Hodoș, A.M. Marienescu, I.G. Sbiera* etc. Meritele lui au fost însă importante: a contribuit la generalizarea scrierii cu caractere latine, a stimulat interesul pentru vechile texte de limbă românească, a adus noi argumente în sprijinul originii latine a limbii române, a contribuit la dezvoltarea lingvisticii și filologiei românești. Și-a încetat influența în jurul anului 1880 (v. și *curent*).

LATINÍST, s.m. (< adj. *latinist, -ă*, cf. fr. *latiniste*): **1.** adept al curentului latinist; **2.** specialist în filologia latină și în antichitatea romană.

LATINITÁTE, s.f. (cf. lat. *latinitas*, fr. *latinité*): **1.** faptul de a avea origine latină, caracter latin. Termen folosit în sintagmele *latinitatea limbii române* și *latinitatea limbilor romanice*. **2.** cultura și civilizația latină; lumea latină.

LATINIZÁRE, s.f. (< *latinizá*, cf. fr. *latiniser*, lat. t. *latinizare*): **1.** introducere, pe cale savantă, masiv și fantezist, de cuvinte latine într-o limbă și apropierea cuvintelor de origine latină dintr-o limbă de etimoanele lor prin modificarea arbitrară a formelor acelor cuvinte; **2.** acțiune de modificare arbitrară a formei cuvintelor străine dintr-o limbă pentru ca acestea să capete aspect latin.

LÉGE, s.f. (cf. lat. *lex, legis*): categorie filozofică ce exprimă raporturi esențiale, necesare, generale, relativ stabile și repetabile între laturile interne sau stadiile

succesive ale aceluiași fenomen, între fenomene diferite. ◇ ~ **lingvistică:** **l.** care exprimă un raport necesar, esențial și repetabil între laturile aceluiași fenomen lingvistic sau între fenomene lingvistice diferite; modificare cu caracter regulat care intervine într-un fenomen lingvistic și care exprimă esența acestuia. **L.** lingvistice sînt **l.** interne, obiective de dezvoltare a limbii, care decurg cu necesitate din natura internă a structurii acesteia și care privesc atît fonetica, cît și vocabularul sau structura ei gramaticală. Ele sînt indisolubil legate de **l.** gîndirii, sînt constituite într-un sistem, acționează — prin intermediul vocabularului — în legătură cu evoluția societății și în concordanță cu specificul fiecărei limbi naționale în parte. Pînă în prezent lingviștii au studiat mai mult **l.** *fonetice*, acestea fiind mai accesibile investigației lor. Există **l.** lingvistice generale, care privesc un număr foarte mare de limbi diferite, ca, de exemplu, **l.** dezvoltării inegale a compartimentelor limbii (vocabularul evoluează mai repede decît celelalte componente; morfologia evoluează mai încet, fiind cea mai rezistentă la influențele externe etc.) și **l.** lingvistice particulare, specifice unei familii de limbi sau unei singure limbi, ca de exemplu: **l.** trecerii treptate de la structura sintetică la cea analitică și **l.** sistematizării flexiunii verbale în clase regulate sau în clase aberante (proprii limbilor romanice), **l.** suprimării treptate a flexiunii nominale (proprie limbii engleze), **l.** transformării treptate a articolului hotărît din proclitic în enclitic și **l.** transformării lui *l* intervocalic latin în *r* (acestea sînt **l.** proprii limbii române) etc. ◇ ~ **fonetică:** modificare cu caracter regulat a unui sunet de-a lungul evoluției unei limbi. Noțiune folosită pentru prima dată de neogramatici (v. *neogramatic* și *neogramatică*), dar asimilată **l.** naturii. Pentru lingvistica modernă **l.** fonetică e o simplă corespondență între două faze din istoria unei limbi sau între mai multe limbi aparținînd aceleiași familii; ea acționează într-o anumită epocă și în anumite condiții. Astfel, în limba română, transformarea lui *l* intervocalic în *r*, care reprezintă o **l.** fonetică a acesteia, a avut loc în epoca ei de formare (în perioada românei comune, înainte de separarea dialectelor) și numai în elementele moștenite din latină, ca în exemplele: *dolem* > *dor*, *dolorem* > *durere*, *molam* > *moară*, *solem* > *soare* etc. **L.** fonetice ale limbii române conferă acesteia o fizionomie specifică față de limbile romanice apusene. ◇ ~ **fonetică generală:** **l.** care se referă la modificarea regulată a unui sunet de-a lungul istoriei unei limbi. Pentru limba română sînt considerate **l.** fonetice generale: închiderea vocalelor deschise neaccentuate, în trecerea de la latină la română (*a*

> *ă*; casa > casă, gallina > găină etc.); deschiderea vocalelor accentuate închise (*e* > *ę* > *ea*: sera > seră > *seară*, cera > cęră > *ceară* etc.); trecerea lui *l* intervocalic la *r* (molam > moară, solem > soare etc.); trecerea grupului consonantic *ct* la *pt* (lactem > lapte, noctem > noapte etc.) etc. ◇ ~ **fonetică regională: l.** care acționează parțial, numai într-o zonă din cadrul teritoriului în care se vorbește o limbă. Pentru limba română sînt cunoscute ca **l.** fonetice regionale: trecerea lui *e* neaccentuat la *ă* în pronunțarea regională muntenească (dă, pă, dăscui etc.); anticiparea (anaptixa) lui *i* în pronunțarea regională oltenească (oichi, straichină, ureiche etc.) etc.

LEXÉM (SEMANTÉM), s.n. (cf. fr. *lexème*) ♦ parte dintr-un cuvînt sau cuvînt care servește ca suport minimal al semnificației, care constituie purtătorul de sens lexical; unitate minimă de expresie cu sens lexical. Se identifică de obicei cu rădăcina, cu radicalul cuvîntului sau cu orice cuvînt autonom. De exemplu: r o ș- în *roșcală, roșcată, roșietic, înroși*; l e m n în *lemnărie, lemnar, lemnos, înlemni*; o ă d- (c ă z-) în *cădea, recădea* și *căzătură*; v î n t- din *vîntișor* și *vîntuleț*; c o p i l- din *copilaș, copilărie, copilăresc, copilăros* și *copilandru*; *om, casă, nor, bun, acei, cinci* etc. În terminologia lingvistului francez *André Martinet* **l.** este un monem (v.) cu înțeles, al cărui loc este în dicționar. De exemplu: *casă, frumos, acesta, zece, trece, aici* etc.

LÉXIC, s.n. (cf. fr. *lexique*, gr. *lexikon* „vocabular") ♦ v. *vocabular*.

LEXICOGRÁF, s.m. (cf. fr. *lexicographe*) ♦ specialist în lexicografie (v. *lexicografie*).

LEXICOGRAFÍE, s.f. (cf. fr. *lexicographie*, gr. *lexikon* „lexic" < *lexis* „cuvînt" + *graphein* „a scrie") ♦ ramură a lingvisticii care stabilește principiile și metodele practice de întocmire a dicționarelor.

LEXICOLÓG, s.m. (cf. fr. *lexicologue*) ♦ specialist în lexicologie (v. *lexicologie*).

LEXICOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *lexicologie*, gr. *lexikon* „lexic" < *lexis* „cuvînt" + *logos* „știință"): ramură a lingvisticii care studiază lexicul unei limbi.

LEXICÓN, s.n. (cf. lat. *lexicon*, gr. *lexikon* „lexic") ♦ **1.** dicționar în mai multe limbi. De exemplu: *Lexiconul de la Buda*, 1825, care cuprindea cuvinte românești, latinești, ungurești și nemțești. **2.** (rar) enciclopedie în mai multe volume, care cuprinde cunoștințe de orientare din anumite domenii. De exemplu: *Lexiconul tehnic român*, vol. I—VII, București, 1949—1955, care cuprinde termeni din chimie, fizică, matematică, biologie, agronomie, botanică și

zootehnie; *Lexiconul tehnic român*, vol. I—XIX, București, 1957—1965. etc.

LICENȚĂ POETICĂ, s.f., + adj. (cf. fr. *licence*, it. *licenza*, lat. *licentia*): abatere ușoară de la regulile gramaticale ale limbii, cerută de necesitatea rimei sau a ritmului sau din dorința de a realiza o notă stilistică particulară (suprimarea unei litere, dezacord, inversarea termenilor). De exemplu: „Fulgii *zbor*, plutesc în aer" (V. Alecsandri); „*De din vale de Rovine* / Grăim, doamnă, către tine" (M. Eminescu); „Meșterii *grăbea*, / Sforile-*ntindea*, / Locul *măsura*" (Folclor).

LIMBÁJ, s.n. (cf. it. *linguaggio*, fr. *langage*): **1.** sistem de sunete articulate apărut odată cu gîndirea, dezvoltat odată cu ea într-o unitate indisolubilă și devenit învelișul material al acesteia. **2.** sistem de semne de orice fel, care îndeplinește o funcție de cunoaștere și de comunicare în activitatea oamenilor, mijloc general de realizare a comunicării. **L.** are următoarele cinci funcții: a) *funcția referențială (denotativă* sau *cognitivă)*: orientează **l.** spre context, spre semnificat (v. *comunicáre* și *semn)*; b) *funcția emotivă (expresivă)*: exprimă atitudinea față de conținutul mesajului transmis; c) *funcția conativă*: orientează mesajul spre destinatar, în vederea descifrării lui de către acesta; d) *funcția fatică*: verifică stabilirea comunicării, prelungirea sau întreruperea ei; e) *funcția metalingvală*: orientează l. asupra lui însuși. **3.** mod de folosire a unei limbi (mai ales a lexicului ei), specific profesiunilor și grupurilor sociale. ◇ ~ **mimico-gesticular**: **l.** apărut și dezvoltat de-a lungul evoluției speciei umane și bazat pe semnificația mimicii și a gesturilor care însoțesc **l.** verbal ca auxiliare ale acestuia. ◇ ~ **verbál (articulát)**: **l.** bazat pe un sistem de semne alcătuite din sunete articulate specifice oamenilor, prin care aceștia își exprimă și își comunică gîndurile, sentimentele și dorințele. El este forma fundamentală a **l.** — formă apărută într-un anumit moment istoric din evoluția omului și are două aspecte: unul o r á l (rostit și auzit) și altul s c r i s (notat cu semne grafice reprezentante ale sunetelor articulate). ◇ ~ **natúral**: **l.** alcătuit din sunete naturale articulate rezultate din evoluția speciei umane, prin care oamenii comunică între ei în mod obișnuit la nivel de trib, de popor, de națiune. ◇ ~ **artificiál**: a) **l.** prețios, neuzual; b) **l.** creat de om, alcătuit dintr-un sistem de semne nelingvistice, care pot fi înțelese pe baza unei convenții anumite. De exemplu: **l.** matematic (al simbolurilor matematice) și **l.** sistemelor de semnalizare. ◇ ~ **dialectál**: **l.** în care termenii de circulație locală sînt preponderenți. ◇ ~ **tehnic (profesionál)**: **l.** de grup social, care uzează de termeni tehnici ai diferitelor meserii (m.

nerit, siderurgie, croitorie, cizmărie etc.). ◇ ~ **argótic:** l. de grup social, care uzează de termenii diverselor argouri existente (v. *argóu*). ◇ ~ **de jargon:** l. de grup social care uzează de jargon (v. *jargón*). ◇ ~ **artístic:** l. propriu creatorilor de opere literare și creațiilor beletristice; l. specific artei scrisului și corespunzător gustului estetic. ◇ ~ **poétic:** stil poetic (v. *stil*). ◇ ~ **comerciál:** l. de grup social, care folosește cuvinte referitoare la comerț. ◇ ~ **marinărésc:** l. de grup social, care folosește termeni referitori la viața și activitatea marinarilor. ◇ ~ **medicál:** l. de grup social, care folosește termeni referitori la activitatea medicilor de toate categoriile (internişti, chirurgi, stomatologi, pediatri, homeopați, neurologi, psihiatri, balneologi etc.). ◇ ~ **sportív:** l. de grup social care folosește termeni referitori la exercițiile fizice și jocurile sportive de toate tipurile. ◇ ~ **gazetărésc:** l. de grup social care folosește termeni specifici activității gazetarilor, redacțiilor de ziare și reviste. ◇ ~ **de conversație (dialóg):** l. caracterizat prin întrebări și răspunsuri. Abundă în enunțuri care nu pot fi înțelese decît în funcție de replica precedentă, deoarece le lipsește adesea predicatul sau subiectul sau ambele părți principale de propoziție, ele fiind rostite în replica anterioară. ◇ ~ **familiár:** l. care exprimă un anumit grad de intimitate, care este obișnuit într-un mediu intim, care este apropiat de o exprimare obișnuită, simplă, fără pretenții. ◇ ~ **figurát:** l. folosit cu un înțeles diferit de cel propriu, obișnuit; l. folosit în scopuri afective, expresive, artistice. ◇ ~ **ideológic:** l. care cuprinde termeni referitori la un sistem de idei, de noțiuni, de concepții politice, morale, juridice etc. ◇ ~ **polític:** l. care cuprinde termeni referitori la un sistem de concepții politice și la activitatea unui partid politic. ◇ ~ **stándard:** l. uzual, general, comun, cu fapte și reguli lingvistice folosite în împrejurări obișnuite, neoficiale (normale, neafective) de toți vorbitorii instruiți ai unui idiom (v. și *limbă standard*).

LÍMBĂ, s.f. (cf. lat. *lingua*): **1.** mijloc principal de comunicare între membrii unei colectivități umane, istoricește constituită, alcătuit din mai multe sisteme: fonetic, lexical și gramatical; instrument de comunicare conform căruia experiența omenească este analizată diferit în fiecare comunitate, în unități înzestrate cu un conținut semantic și cu o expresie fonică. De exemplu: l. unui trib, l. unui popor, l. unei națiuni. ◇ ~ **vorbítă:** l. rostită și auzită, întrebuințată în viu grai, fără o respectare riguroasă a normelor ei (v. și l. *uzuală*) ◇ ~ **scrísă:** l. notată cu semne grafice; l. întrebuințată în scris, cu respectarea normelor de care dispune. ◇ ~ **de bază (-mámă):** l. din care provin l. aceleiași familii sau ale aceluiași

grup genealogic de **l.** De exemplu: *latina*, **l.** de bază a **l.** romanice. ◇ ~ **comună:** a) aspect vechi al **l.** vorbite de un popor, anterior diversificării acesteia în dialecte. De exemplu: *româna comună* (străromâna; protoromâna sau traco-romanica) din secolele VI-XIII. b) aspect actual al **l.** vorbite de o națiune, bazat pe o cît mai mare uniformitate cerută de practica comunicării, însușit de întreaga colectivitate, indiferent de apartenența dialectală a vorbitorilor. De exemplu: *româna comună actuală*. c) **l.** folosită ca mijloc de înțelegere între popoarele unui stat multinațional (*rusa* în U.R.S.S.) sau între un popor și naționalitățile conlocuitoare din țara respectivă (*româna*). ◇ ~ **vehiculară: l.** folosită în scopuri practice de comunități lingvistice diferite, existente pe un anumit teritoriu. De exemplu: *franceza* — pentru vorbitorii corsicani, bretoni, alsacieni și flamanzi. Contactul dintre o **l.** *vehiculară* și un grai sau un dialect constituie una dintre sursele bilingvismului la nivel dialectal. ◇ ~ **națională: l.** comună a unei națiuni, constituită mai ales pe baza unui dialect, în anumite condiții istorice și tinzînd să înlocuiască dialectele și graiurile teritoriale. De exemplu: **l.** *română* vorbită în cadrul statului național român. ◇ ~ **literară:** aspectul cel mai îngrijit al unei **l.** naționale (de aici unicitatea ei), folosit în scris și în vorbirea oamenilor instruiți, la care se raportează stadiile din dezvoltarea ei. Este caracterizată printr-un sistem de norme deja fixate (de aici unicitatea și stabilitatea ei) și prin existența mai multor *stiluri funcționale*: artistic (beletristic, poetic, literar), științific, publicistic (gazetăresc) și administrativ (oficial). De exemplu: **l.** *română literară*. **L.** *literară* este o formă cultivată a **l.** întregului popor, un simbol de distincție și de educație aleasă. Ea constituie aspectul fundamental al **l.** comune, prin mijlocirea ei menținîndu-se unitatea și corectitudinea acesteia, sistemul său de norme, reguli și convenții necesare comunicării. Ea este o sinteză a graiurilor și a stilurilor particulare și expresia cea mai generală a **l.** într-un anume moment al evoluției sale. Este supusă mereu transformărilor, adaptîndu-se într-una nevoilor generale de transmitere a experienței umane. În provinciile cu tradiție culturală și istorică bogată ea capătă, în vorbirea unor intelectuali, o colorătură dialectală. În condițiile vieții moderne **l.** *literară* influențează — prin școală, armată, presă, radio, televiziune etc. — graiurile populare. Se constată o „presiune" tot mai crescîndă asupra acestora și de aici febrila activitate a dialectologilor de a înregistra ultimele forme de existență a graiurilor și a dialectelor. Evoluția istorică a unei **l.** *literare* presupune un proces continuu de selectare și de rafinare, fapt care o opune **l.** populare, graiurilor

subdialectelor, dialectelor, argourilor etc. Există mai multe *opinii* cu privire la istoria **l.** române literare. Astfel: acad. *Al. Graur*, acad. *I. Coteanu* și conf. univ. dr. *Liviu Onu* consideră că la baza ei stau producțiunile literaturii populare, a căror l. e mai îngrijită decît cea comună și oarecum generalizată pe tot întinsul țării; că literatura populară a contribuit la generalizarea unora din normele ei incipiente și la fixarea aspectului ei literar. *B.P. Hasdeu*, *O. Densușianu*, *N. Iorga*, acad. *Al. Rosetti*, prof. univ. *Boris Cazacu* și prof. univ. dr. doc. *Dimitrie Macrea* sînt de părere că **l.** română literară a apărut odată cu primele texte românești scrise din secolele al XV-lea—al XVI-lea, pe baza cărora s-a elaborat și normarea necesară; că apariția primelor noastre texte scrise a precizat și a consolidat perimetrul acesteia. După prof. univ. *George Ivănescu* ca și după lingvistul sovietic *R.A. Budagov* se poate vorbi de începuturile **l.** române literare în secolul al XVIII-lea, cînd funcțiile ei încep să se lărgească. *G. Ibrăileanu*, *Al. Philippide* și acad. *Iorgu Iordan* socotesc că numai în secolul al XIX-lea, odată cu consolidarea națiunii și a literaturii române, se poate vorbi de o **l.** română literară. Dezvoltarea masivă a literaturii artistice, apariția presei și a literaturii științifice au amplificat acest proces într-un mod care să-l facă evident și necesar pentru toată lumea, înlesnind desăvîrșirea lui pînă în contemporaneitate. După părerea lor, **l.** română de pînă atunci era scrisă în „dialecte literare" (munteau, transilvănean și moldovean), care s-au contopit într-o **l.** literară unitară abia după Unire (1859). **L.** română literară reprezintă un proces îndelungat care, început în secolul al XVI-lea prin tipăriturile lui Coresi, a fost perfecționat în fiecare secol următor conform noilor realități politice, sociale și culturale. ◇ ~ **populară: l.** care este creată de un popor, aparține acestuia și este vorbită de el, caracterizîndu-se prin fonetisme, cuvinte, locuțiuni, expresii, formule, structuri, combinații și topică specifice acestuia. ◇ ~ **oficială: l.** folosită în administrația unui stat multinațional sau a unui stat cu naționalități conlocuitoare. De exemplu: *rusa* în U.R.S.S. Există însă și state care au două sau mai multe **l.** oficiale: *sîrbocroata*, *slovena* și *macedoneana* în R.S.F. Iugoslavia; *engleza* și *franceza* în Canada; *flamanda* și *franceza* în Belgia; *franceza*, *retoromana*, *germana* și *italiana* în Elveția etc. ◇ ~ **internațională: l.** folosită în relațiile internaționale dintre state. De exemplu: pentru antichitate *greaca* și *latina;* pentru evul mediu: *araba;* pentru secolul al XVI-lea: *spaniola;* pentru epoca noastră: *engleza*, *franceza*, *germana*, *rusa*, *spaniola* și *chineza*. ◇ ~ **mixtă: l.** rezultată din amestecul a două sau mai multe

l. datorită contactului permanent al acestora. De exemplu: *lingua franca* din porturile mediteraneene care e un amestec între italiană și l. popoarelor mediteraneene, sau *pidgin english* din porturile Extremului Orient. ◇ ~ **vie: l.** folosită în momentul de față de către toți vorbitorii unui trib, unui popor sau unei națiuni. De exemplu: **l.** *beja (bedan)* vorbită de triburile de păstori din Sudan (Africa), **l.** *bască* din Spania și Franța, *româna, germana, engleza* etc. ◇ ~ **moártă: l.** care a încetat să mai fie vorbită din motive de ordin istoric (vorbitorii ei au dispărut în timp sau au suferit transformări radicale odată cu limba). De exemplu: *etrusca, celta, greaca veche, slava veche, latina, dalmata* etc. ◇ ~ **aglutinántă: l.** care, pentru exprimarea raporturilor gramaticale, folosește afixe specializate înlănțuite (aglutinate) atașate la rădăcină. De exemplu: *magiara, turca* etc. ◇ ~ **flexionáră: l.** în care raporturile gramaticale se exprimă prin afixe perfect sudate cu tema și avînd, în general, funcții complexe (printre acestea și realizarea flexiunii interne sau sintetice a cuvintelor, care, în acest caz, își schimbă forma și au o structură analizabilă din punct de vedere morfologic). De exemplu: *româna, franceza, italiana, spaniola, portugheza, germana* etc. ◇ ~ **izolántă: l.** lipsită de structură morfologică, în care raporturile gramaticale se exprimă cu precădere prin ordinea cuvintelor (topică) în propoziție, prin intonație și prin numeroase cuvinte auxiliare, nu cu ajutorul afixelor (în acest caz cuvintele nu-și schimbă forma și nu mai au o structură analizabilă). De exemplu: *anamita* din Vietnam, unele *limbi africane, chineza* etc. ◇ ~ **incorporántă (polisintetică): l.** în care toate părțile de propoziție — principale și secundare — ale unei propoziții sînt încorporate într-un singur cuvînt, al cărui punct de plecare e predicatul și care reprezintă astfel o propoziție întreagă. De exemplu: *eschimosa, ciukota* din Siberia și *unele limbi indigene americane.* ◇ ~ **analítică: l.** flexionară în care raporturile gramaticale sînt exprimate mai ales cu ajutorul mijloacelor analitice, al cuvintelor auxiliare (al prepozițiilor, al conjuncțiilor, al pronumelor și al adjectivelor pronominale, al verbelor auxiliare). De aici și denumirea acestui tip de flexiune: *flexiune analitică.* Alături de aceste mijloace o **l.** *analitică* mai folosește și mijloace sintetice pentru exprimarea raporturilor gramaticale (articole, desinențe, sufixe etc.). De exemplu: *franceza* și *engleza.* ◇ ~ **sintétică: l.** flexionară în care raporturile gramaticale sînt exprimate mai ales prin modificări ale formei cuvintelor cu ajutorul mijloacelor sintetice, al afixelor gramaticale (articole, desinențe și sufixe), adăugate la tema cuvintelor. De aici și denumirea acestui tip de flexiune: *flexiune sintetică.* Alături de aceste mijloace o **l.**

sintetică mai folosește și mijloace analitice pentru exprimarea raporturilor gramaticale: prepoziții, conjuncții, pronume și adjective pronominale, verbe auxiliare. De exemplu: *latina*. ◇ ~ **céntum: l.** indo-europeană care a păstrat în evoluția ei sunetele *g'* și *k'* înaintea vocalelor *e* și *i*. De exemplu: *greaca, latina, celtica, germanica* etc. ◇ ~ **sátem: l.** indo-europeană care a păstrat în evoluția ei sunetul *s* înaintea vocalelor *e* și *i*. De exemplu: *iraniana, armeana, balto-slava, albaneza* etc. Împărțirea limbilor indo-europene în două mari grupuri (centum și satem) după tratamentul consoanelor velare *c* și *g* s-au făcut de către unii din primii comparatiști (*Friedrich Schlegel, Wilhelm von Humboldt* și *August Schleicher*) și a fost rediscutată de către lingvistul francez *Antoine Meillet*. ◇ ~ **naturálă: l.** a unui trib, a unui popor, a unei națiuni prin care oamenii comunică între ei, în mod obișnuit, în fiecare zi. De exemplu: *româna, italiana, portugheza, suedeza, norvegiana, daneza, japoneza* etc. ◇ ~ **artificiálă: l.** creată convențional, pe baza unor elemente din limbile latină, engleză și franceză, pentru a servi ca mijloc de comunicare între oamenii cu limbi materne diferite (mai ales diplomați). De exemplu: *volapük* (1880), *esperanto* (1887), *ido* (1907), *occidental* (1933), *interlingua* (1951), *delmondo* (1960) etc. Tot artificiale sînt și l. obținute prin simplificarea limbilor naturale (reale), cum ar fi *basic-english* (1932), *basic-french* sau *franceza elementară* (1952), *latina sine flexione* sau *le latin vivante* (1956). ◇ ~ **matérnă: l.** vorbită de părinți și de copii, **l.** moștenită de la părinți, **l.** familiei în care te-ai născut. Pentru fiecare cetățean al țării noastre de naționalitate română limba sa maternă este **l.** *română*. ◇ ~ **specială: l.** creată convențional și alcătuită dintr-un sistem de semne nelingvistice care pot fi întrebuințate prin gesticulație și mimică în vederea comunicării ideilor și a sentimentelor. De exemplu: *limba surdo-muților*. ◇ ~ **abstráctă: l.** care a ajuns la un înalt grad de abstractizare a vocabularului ei. De exemplu: *engleza* (v. *abstractizáre*). ◇ ~ **concrétă: l.** care păstrează semnificația lexicală concretă a cuvintelor și conținutului noțional al acestora. De exemplu: *limbile triburilor de indigeni* din Africa și America. ◇ ~ **stándard: l.** însușită de întreaga colectivitate instruită, indiferent de apartenența dialectală a vorbitorilor unei națiuni; **l.** uzuală, generală, comună, folosită în împrejurări obișnuite, neoficiale, care reprezintă un etalon de cercetare lingvistică. **L.** *standard* este o formă a limbii naționale unice în care coloratura dialectală este redusă la minimum (prin eliminarea cvasitotală a particularităților dialectale). Ea este o aproximație a uzului general al limbii. Adeseori este folosită ca sinonim al limbii literare, constituind

obiectul de studiu preferat al lingviștilor transformaționaliști și generativiști. ◇ ~ **uzuală: l.** sau aspect al unei limbi care se folosește în mod obișnuit, în mod curent, frecvent; **l.** sau aspect al unei limbi care este în uz. ◇ ~ **indigénă: l.** pământeană, băștinașă, autohtonă; **l.** vorbită de vechii locuitori ai unei țări. De exemplu: *limba dacă, limba vechilor iberi, limba etruscă, limbile australiene* etc. ◇ ~ **indo-europeánă: l.** care reprezintă continuarea indo-europenei comune; **l.** care descinde din indo-europeana comună. De exemplu: *indiana veche (sanscrita* și *vedica), iraniana veche, hitita, toharica, greaca veche, germanica comună, slava comună, baltica comună, latina, celtica, osca, umbriana, falisca, veneta, mesapica, armeana, albaneza, macedoneana antică, traca, frigiana* și *ilira.* **L.** indo-europene se grupează astăzi în zece familii sau unități distincte: *indiene, iraniene, armeana, greaca, albaneza, slave, baltice, germanice, romanice* și *celtice.* ◇ ~ **itálică: l.** indo-europeană vorbită în antichitate de unul din popoarele Peninsulei Italice. De exemplu: *falisca, osca, umbriana, veneta, mesapica, latina* etc. ◇ ~ **románică (neolatínă): l.** care are la bază limba latină, care descinde din limba latină. De exemplu: *româna, dalmata* (dispărută), *retoromana, italiana, sarda, provensala, franceza, catalana, spaniola* și *portugheza* (după unii lingviști se poate lua în discuție și a unsprezecea limbă romanică: *franco-provensala*). ◇ ~ **germánică: l.** care are la bază limba germanică comună, care descinde din aceasta. De exemplu: *gotica, ostrogota, vizigota* (grupul de răsărit — dispărut), *vechea nordică* (dispărută), *islandeza, norvegiana, suedeza, daneza* (grupul de nord), *germana, olandeza, flamanda, frizona* și *engleza* (grupul de apus). ◇ ~ **slávă: l.** care are la bază slava comună, care descinde din aceasta. De exemplu: *ucraineana, bielorusa* și *rusa* (grupul de răsărit); *soraba* sau *vendă, polaba* (dispărută), *cașuba, sîrba lusaciană, polona, slovaca* și *ceha* (grupul de apus), *bulgara, sîrbo-croata, slovena* și *macedoneana* (grupul de sud). ◇ ~ **báltică: l.** indo-europeană vorbită de un popor baltic (din zona Mării Baltice). De exemplu: *letona, lituaniana* și *vechea prusiană* (dispărută). ◇ ~ **céltică: l.** indo-europeană vorbită de un popor urmaș al celților. De exemplu: *galica* (dispărută), *irlandeza, scoțiana, mank* (grupul gaelic), *galeza, cornica* (dispărută) și *bretona* (grupul britonic). ◇ ~ **indiánă: l.** indo-europeană vorbită de unul din numeroasele popoare de origine indiană din Asia. Există trei faze ale dezvoltării limbilor indiene: a) i n d i a n a v e c h e (cu limbile *vedica* și *sanscrita*); b) i n d i a n a m e d i e (cu variantele prokrit, sanscrita literară și pāli); c) i n d i a n a m o d e r n ă (cu limbile: hindi, urdu, bengali, oriya, assam, bihari, marathi, rajasthani, gujarati, paharî,

nepali, kumani, garhvali; hohistani, khowar, kashmira, șina; punjabi, lalinda, sindi, singhaleza, limba țigănească). ◇ ~ **iraniană: l.** indo-europeană provenită din iraniana comună și vorbită de unul din numeroasele popoare de origine iraniană din Asia. Există trei faze ale dezvoltării limbilor iraniene: a) limbile iraniene vechi: vechea persană, avestica (zenda), scita (scitica), sarmata; b) limbile iraniene medii: sogdiana, saka, rezmica, parta (partica), persana medie (pehlevi); c) limbile iraniene moderne: persana nouă, tadjica, afghana (pusthu), beluciana, tăti, kurda, oseta, yaghnobi, sugni, văzgulami, ișkașimi, wakhi, ormuri și parăci). ◇ ~ **hamito-semitice: l.** de origine hamito-semitică din Peninsula Arabică, din nordul acesteia și din nordul Africii. Există cinci ramuri ale acestei familii de limbi: *semitică* (din care fac parte și limbile arabă, etiopiană, feniciană, arameeană, siriană și ebraică), *kușită* (din care fac parte și limbile kușită, beja, afar și somali), *egipteană*, *berberă* și *ciadă*. ◇ ~ **burușáski: l.** folosită în zona munților Kakoram din Asia, în statele Hunzu și Nagu. ◇ ~ **dravidiană: l.** vorbită de unul din numeroasele popoare din India de sud și de sud-vest. ◇ ~ **mundú: l.** vorbită de unul din numeroasele popoare din India centrală (cea mai răspîndită din această familie de limbi este khewari). ◇ ~ **uralo-altaică: l.** vorbită de unul din numeroasele popoare ugro-finice, altaice și samoede. Există mai multe ramuri ale acestei familii de limbi: *ugro-finice* (din care fac parte și maghiara, finlandeza, estona și lapona), *samoede* (în Asia), *turco-tătare* (din care fac parte și limbile turkmenă, găgăuză, osmană veche, turcă, tătară, kazahă, uzbekă și kirghiză), *mongole* (în Mongolia, U.R.S.S. și China), *tunguso-manciuriene* (în Asia nord-estică), *coreeana*. ◇ ~ **paleosiberiană: l.** vorbită de unul din numeroasele popoare din nord-estul și nord-vestul Siberiei. ◇ ~ **ainú: l.** vorbită în insulele Hokkaido, Sahalin și Kurile de numeroase popoare. ◇ ~ **chino-tibetană: l.** vorbită de unul din numeroasele popoare din China și din țările sud-estului Asiei. Există două ramuri ale acestei familii de limbi: *thai-chineză* sau *chino-siameză* (din care fac parte și chineza, și vietnameza) și *tibeto-birmană* (din care fac parte și tibetana, și birmana). ◇ ~ **mon-kmer: l.** vorbită de unul din numeroasele popoare din Peninsula Indochina (din care fac parte și khmera, și cambodgeana). ◇ ~ **japonéză: l.** vorbită de japonezi. ◇ ~ **negro-africană: l.** vorbită de unul din numeroasele popoare africane. Există trei grupuri de limbi negro-africane: *limbile din Sudan și Guineea* (dintre care cele mai răspîndite sînt mandingo, fulbe, boki și nubiana), *limbile bantú* (dintre care cea

mai răspîndită este suahili), *limbile khoisan* (dintre care cea mai răspîndită este hotentota). ◇ ~ **malgașă: l.** vorbită în insula Madagascar. ◇ ~ **amerindiană: l.** vorbită de indienii din America (Canada, S.U.A., Mexic, America Centrală, America de Sud și insulele Antile). ◇ ~ **indoneziană: l.** vorbită în arhipelagul indonezian, în sud-estul Vietnamului, în Malaya, în insulele Filipine, în Madagascar și în Taiwan de popoare de origine indoneziană. ◇ ~ **polineziană: l.** vorbită în insulele Noua Zeelandă, Chathan, Fiji, Tonga, Samoa, Cook, Phoenix și Hawaii de diferite popoare. ◇ ~ **melaneziană: l.** vorbită de diferite popoare în insulele Mariane, Caroline, Noile Hebride, Gilbert, Bismark, Louisiade, Solomon, Marshall, Amiralității și Noua Caledonie. ◇ ~ **papuașă: l.** vorbită de unul din popoarele din Noua Guinee și din arhipelagurile Solomon și Noile Hebride. (În clasificarea limbilor pe familii, ramuri și grupuri au fost reținute numai acelea care ni s-au părut a-i interesa mai mult pe cititori sau care ar putea prezenta o importanță mai mare din anumite puncte de vedere. Pentru amănunte se poate consulta cu mult folos lucrarea *Ce limbi se vorbesc pe glob*, București, 1968 de Lucia Wald și Elena Slave). Pentru clasificarea **l.** v. și *criteriu*. **2.** fel propriu, specific unui scriitor, de exprimare în operele literare.

LINGVÍST, s.m. (cf. fr. *linguiste*): specialist în lingvistică (v. *lingvistică*).

LINGVÍSTICĂ, s.f. (< adj. *lingvistic, -ă*, cf. fr. *linguistique*): știință care studiază limba și legile ei de dezvoltare. ◇ ~ **generală:** disciplină care studiază faptele de limbă din perspectiva trăsăturilor comune mai multor limbi (înrudite sau neînrudite). **L.** *generală* studiază: originea limbii, legătura dintre limbă și gîndire, legătura dintre limbă și societate, caracterul sistematic al limbii, legile de dezvoltare a limbii, rolul analogiei în limbă, clasificarea limbilor, ramificațiile teritoriale și sociale ale limbii, limba literară și stilurile ei funcționale, metodele de cercetare în lingvistică, cele mai generale trăsături ale foneticii, lexicului și gramaticii etc. În **l.** românească s-au remarcat în acest domeniu: acad. *Al. Graur*, conf. univ. *Lucia Wald* și *Elena Slave*. ◇ ~ **diacronică (istorică):** disciplină care studiază istoric faptele de limbă, adică în evoluția lor. ◇ ~ **sincronică (descriptivă):** disciplină care studiază faptele de limbă așa cum se prezintă ele la un moment dat, fără a mai ține seama de fazele anterioare. ◇ ~ **comparată (comparativă):** disciplină care studiază comparativ mai multe limbi (concordanțele fonetice, semantice și gramaticale) pentru a putea explica legăturile istorice dintre ele (mai ales cele de înrudire), cauzele dezvoltării lor paralele,

diferențierea și influențele reciproce în cursul istoriei lor. ◇ ~ **matemátică (aplicátă):** disciplină care studiază limba cu mijloace matematice pentru a putea fi folosită în traducerea automată (cu mașini). Ea se ocupă de aspectele algebrice, cantitative și formale ale fenomenelor de limbă. ◇ ~ **structurálistă (structurálă):** disciplină care studiază relațiile dintre elementele limbii și caracterul sistematic al acesteia, independent de sensurile cuvintelor și de istoria societății. ◇ ~ **neștiințífică:** totalitatea preocupărilor lingvistice neorganizate manifestate în antichitate de vechii indieni, de vechii greci și de romani, în evul mediu de arabi și în perioada Renașterii de europeni (interes pentru studiul limbilor europene și al limbilor indigene din colonii), fără concepții și metode riguroase de cercetare. ◇ ~ **științífică:** disciplină care se bazează pe un ansamblu organizat de cunoștințe veridice despre limbă și de principii și metode științifice de cercetare. Ea a luat naștere în primul sfert al secolului al XIX-lea, odată cu cercetările istorice și comparative (v. și *curênt, gramátică*).

LINIE DE DIALOG, s.f. + prep. + s.n. (cf. lat., it. *linea*, germ. *Linie*, fr. *ligne* + lat. *de* + fr. *dialogue*, it. *dialogo*, lat. *dialogus*): semn de punctuație de forma unei linii orizontale (—), care marchează începutul vorbirii fiecărei persoane ce participă la o convorbire. De exemplu: „— Atunci va fi fost filozof? a rîs mezinul Lixandru. — Cu voia domniei-tale, da." (M. Sadoveanu).

LINIE DE PAUZĂ, s.f. + prep. + s.f. (cf. lat., it. *linea*, germ. *Linie*, fr. *ligne* + lat. *de* + lat., it. *pausa*, cf. fr. *pause*): semn de punctuație, de forma unei linii orizontale (—) frecvent repetate (— —), mai lungă decît cratima, care marchează pauza dintre cuvintele sau construcțiile incidente și restul propoziției („Am zăcut o lună de zile — zice — alaltăieri m-a grijit, m-a spovedit" — I.L. Caragiale; „Madam Georgescu — fatalitate! — Nicăieri" — idem): dintre o propoziție incidentă și restul frazei („Era și drăgălaș — bată-l fericea — puiul de împărat!" — Al. Odobescu; „Românii — noi, strănepoții lui Traian, începem totdeauna de la romani — cunoșteau, printre alte multe, și aceste două specii de păsărele" — idem); dintre o apoziție explicativă și restul propoziției („Mosneagul nostru — Ilie Aldea a lui Ion — era om vechi" — M. Sadoveanu) sau dintre o apoziție și restul frazei („Uite, vezi! Ăsta e cusurul tău — exagerezi" — I.L. Caragiale); pauza dinaintea unei comparații fără *ca* („...sprîncene de mușchi uscat, nasul — cioc de cucuvaie" — G. Galaction); intervenția autorului în cursul vorbirii directe sau la sfîrșitul ei („Aurica — strigă ea — vino repede, că i-a venit rău lui Costache" — G. Călinescu; „— Două

pînă la Salva — zise Nicolae pleoștit" — L. Rebreanu); elipsa predicatului sau a verbului copulativ („Hăbaragia... e mai bună, că ai a face tot cu marfă vie, care la deal se dă pe jos, la vale — pe jos" — Ion Creangă; „Trenul sosește la Sinaia regulat. Lume — destulă" — I.L. Caragiale; „Religia — o frază de dînșii inventată" — M. Eminescu) etc.

LINIUȚĂ DE UNIRE ȘI DE DESPĂRȚIRE: v. *crătimă*.

LÍTERĂ, s.f. (cf. lat. *littera*): semn grafic care corespunde, în general, unui fonem al limbii și care face parte din alfabetul unei limbi. ◇ ~ **aldínă: l.** de tipar cu conturul mai plin, folosită la culegerea titlurilor, a subtitlurilor, a unor cuvinte etc. ◇ ~ **cursívă: l.** de tipar cu conturul subțire, aplecat spre dreapta, care imită scrisul de mînă și este folosită la sublinieri în texte. ◇ ~ **dreáptă: l.** de tipar cu conturul subțire și drept (vertical). ◇ ~ **minúsculă: l.** mică, de dimensiuni reduse. ◇ ~ **majúsculă (verzálă): l.** mare, de dimensiuni ridicate, folosită la scrierea numelor proprii, a cuvintelor la început de propoziție etc.

LOCATÍV, s.n. (cf. fr. *locatif*): caz al flexiunii nominale în indoeuropeană, sanscrită, greacă veche și latină, care arăta locul unde se săvîrșește acțiunea verbului.

LOCUTÓR, s.m. (cf. fr. *locuteur*, it. *locutore*): cel care vorbește cu cineva (vorbitorul); cel care pune întrebări interlocutorului, participînd la o discuție; cel care emite o comunicare destinată cuiva de față (emițătorul). **L.** este reprezentantul persoanei I gramaticale (v. și *interlocutór*).

LOCUȚIÚNE, s.f. (cf. fr. *locution*, lat. *locutio*): grup de cuvinte cu înțeles unitar, care se comportă din punct de vedere gramatical ca o singură parte de vorbire. În limba română există **l.** pentru aproape fiecare parte de vorbire (excepție făcînd numeralul și articolul, care este instrument gramatical). ◇ ~ **substantiválă: l.** care se comportă gramatical ca un substantiv. De exemplu: *aducere-aminte* (amintire), *băgare de seamă* (atenție), *bătaie de joc* (batjocură), *părere de rău* (regret), *ținere de minte* (memorie), *aruncătură de ochi* (ochire), *deschizător de drumuri* (pionier), *nod în papură* (cusur), *punct de vedere* (opinie) etc. ◇ ~ **adjectiválă: l.** care se comportă gramatical ca un adjectiv. De exemplu: *de valoare* (valoros-valoroasă), *de ispravă* (capabil-capabilă), *în toată firea* (matur-matură), *în floarea vîrstei* (tînăr-tînără), *de neînțelat* (minunat-minunată), *de invidiat* (deosebit-deosebită), *scos din fire* (înfuriat), *ca vai de lume* (necorespunzător-necorespunzătoare) etc. ◇ ~ **pronominálă: l.** care se

comportă gramatical ca un pronume nehotărît. De exemplu: *cine ştie cine* (cineva), *cine ştie ce* (ceva), *nu ştiu cine* (cineva), *nu ştiu ce* (ceva), *cîte şi mai cîte* (multe), *de toate* (multe şi feluri te), *vrute şi nevrute* (multe şi felurite) etc. ◇ ~ **verbală: l.** care se comportă gramatical ca un verb personal sau impersonal (de aici cele două feluri de **l.** verbale: *personală* şi *impersonală*). De exemplu: *a da ajutor* (a ajuta), *a-şi bate joc* (a batjocori), *a se face foc* (a se supăra), *a-şi veni în fire* (a se trezi), *a o lua la sănătoasa* (a fugi), *a o lăsa moartă* (a renunţa), *a lua la trei păzeşte* (a certa), *a se da jos* (a coborî), *a se da de-a dura* (a se rostogoli), *a da cu sîc* (a necăji), *a face tranc* (a trînti); *a se crăpa de ziuă* (a se lumina), *a se face dimineaţă* (a se lumina), *a se face cald* (a se încălzi), *a se da de veste* (a se vesti), *a se lua în consideraţie* (a se considera) etc. ◇ ~ **adverbială: l.** care se comportă gramatical ca un adverb de loc, de timp, de mod, de cauză, de scop şi de concesie (de aici şi denumirea **l.** adverbiale: *de loc, de timp, de mod, de cauză, de scop* şi *concesivă*). De exemplu: *în faţă, în spate, în urmă, la dreapta, de jur împrejur, ici şi colo; de dimineaţă, cu noaptea-n cap, din vreme-n vreme, într-un rînd, în permanenţă, după aceea, din cînd în cînd* etc.; *bob cu bob, cu asprime, din fir în păr, de nevoie, de-a berbelacul, pe îndelete, pe din două, cu grămada, de multe ori, din ce în ce, cu siguranţă, fără îndoială, în nici un caz, aşa şi-aşa, cel puţin, cît pe ce, de exemplu* etc.; *de aceea, de asta, de aia; pentru aceea, pentru asta, pentru aia! cu toate acestea, cu toate astea* etc. ◇ ~ **interjecţională: l.** care se comportă gramatical ca o interjecţie. De exemplu: *apoi de!, auzi colo!, ca să vezi!, doamne fereşte!, la naiba!, na-ţi-o bună!, păcatele mele!, ţi-ai găsit!* etc. ◇ ~ **prepoziţională: l.** care se comportă gramatical ca o prepoziţie cu genitivul sau cu acuzativul. De exemplu: *în faţa, în spatele, în largul, în stînga, în susul, în urma; conform cu, de faţă cu, alături de, din sus de, începînd cu, împreună cu, cît despre, cît pentru, cu privire la, în ce priveşte* etc. ◇ ~ **conjuncţională: l.** care se comportă gramatical ca o conjuncţie coordonatoare (copulativă, adversativă şi conclusivă) sau subordonatoare (necircumstanţială şi circumstanţială). De exemplu: *cît şi, precum şi* — copulative; *în schimb, decît că, numai că* — adversative; *ca atare, în concluzie, în consecinţă, cu alte cuvinte, prin urmare* — conclusive; *cum că* — necircumstanţială; *în timp ce, ori de cîte ori, pînă să, după ce, pînă cînd* etc.; *fără să, pe măsură ce, ca şi cum, după cum* etc.; *de ciudă că, din cauză că, dat fiind că, pentru că, de vreme ce* etc.; *pentru ca să; chiar dacă, cu toate că, măcar că* etc.; *în caz că, în caz cînd* etc.; *aşa încît; în loc să, pe cît vreme* etc.; *după ce că, în afară că* etc.; *decît să* etc. — circumstanţiale.

M

MACEDONEÁNĂ, s.f. (< *Macedonia* + suf. *-ean* + *ă*): **1.** limbă indo-europeană folosită în antichitate în imperiul lui Alexandru Macedon, în nordul Greciei. Era apropiată ca structură de limba greacă. **2.** limbă slavă din grupul meridional vorbită de macedonenii ce locuiesc un teritoriu situat la granițele dintre Iugoslavia, Bulgaria, Albania și Grecia. Ca structură se apropie mai mult de bulgară și de sîrbă. Este limba slavă cu cea mai nouă limbă literară și una din cele trei limbi oficiale ale R.S.F. Iugoslavia (alături de sîrbo-croată și slovenă). Ea nu trebuie confundată cu limba indo-europeană macedoneană (1) din antichitate și nici cu macedo-româna (aromâna), care reprezintă un idiom de factură românească, considerat unul din cele patru dialecte ale (străjromânei.

MACEDOROMÂN, -Ă, adj. și s.m. (< *Macedonia* + *român*): **1.** termen folosit în sintagmele *dialect macedoromân* și *idiom macedoromân* (v. *dialéct* și *idióm*). **2.** (substantivat, m.) locuitor de origine română din Macedonia, provincie în Peninsula Balcanică aparținînd mai multor state (Grecia, Albania, Iugoslavia și Bulgaria). Se consideră că **m.** (aromânii) sînt o ramură directă a străromânilor (protoromânilor). V. *aromân* și *dialéct.*

MAGHIÁRĂ, s.f. (< magh. *magyar*): limbă din familia ugro-finică (împreună cu estona, finlandeza, karela, lapona etc.), ramura uraliană, subgrupul ugric, vorbită de locuitorii Ungariei și de ungurii care trăiesc în alte țări din Europa (Iugoslavia, Austria, Cehoslovacia, România și U.R.S.S.) și din America. Este caracterizată din punct de vedere fonetic printr-un număr mic de sunete și prin fenomenul armonici vocalice (v.), printr-un accent care cade pe prima silabă, printr-un sistem morfologic bazat pe aglu-

tinare (pentru evidențierea valorilor gramaticale rădăcina se combină cu diferite afixe: *ház* „casă" — *házban* „în casă", *házak* „case" — *házakban* „în case"; *házam* „casa mea", *házad* „casa ta"; *kérem* „eu cer", *kéred* „tu ceri" etc.) și prin ordinea relativ liberă a cuvintelor. În istoria limbii maghiare există trei perioade: a) perioada veche, între secolele al VIII-lea și al XIV-lea, perioadă în care **m.** a împrumutat un mare număr de cuvinte din limba turcilor bulgari (între secolele al VIII-lea și al X-lea, cînd erau stabiliți în regiunea Caucazului și a Donului) și din limba slavă (între secolele al X-lea și al XII-lea, după stabilirea lor în Panonia). Tot din perioada aceasta există primele atestări de limbă maghiară (cuvinte izolate, păstrate în documente latine din jurul anului 1000, data trecerii la creștinism a ungurilor). Primul text de limbă maghiară datează din secolul al XIII-lea (e vorba de un discurs funebru de vreo 300 de cuvinte); b) perioada medie, între secolul al XIV-lea și al XVI-lea, în care se duce lupta de emancipare a limbii maghiare de sub influența latinei, care era folosită ca limbă oficială, luptă ușurată de Reformă, de introducerea tiparului și de traducerea Bibliei; c) perioada nouă, care începe în secolul al XVII-lea, prin dezvoltarea limbii literare maghiare. În secolul al XVIII-lea **m.** împrumută multe cuvinte din germană și din franceză; ca o reacție, începe lupta pentru „reînnoirea limbii", prin crearea unui mare număr de cuvinte, prin elaborarea de gramatici și dicționare și prin introducerea în limba literară, în locul cuvintelor străine, a unui număr însemnat de termeni dialectali și arhaici. În secolul al XIX-lea s-a dezvoltat limba poeziei și a prozei, răspîndirea limbii literare maghiare fiind legată acum în primul rînd de creația marelui poet *Petőfi Sándor*. Existența unor elemente lexicale maghiare în limba română și a unor elemente lexicale române în limba maghiară — pe baza vecinătății statale și a conviețuirii istorice dintre cele două popoare — i-a determinat pe lingviști să vorbească despre o *influență maghiară* asupra limbii române și invers, despre o *influență română* asupra limbii maghiare (v. *influență*).

MAHALAGÍSM, s.n. (< *mahalagiu* + suf. *-ism*): cuvînt sau expresie vulgară, caracteristică oamenilor de la periferie, de la mahala, neinstruiți.

MAI MULT CA PERFECT, s.n. (după fr. *plus que parfait*): timp al modului indicativ (simplu, de relație), care exprimă o acțiune trecută, terminată înaintea altei acțiuni trecute și încheiate (de obicei redată prin perfectul simplu sau prin perfectul compus).

Este alcătuit din radicalul invariabil al verbului la care se adaugă sufixul temporal al perfectului simplu (*-a-, -u-, -i-* sau *-î-*), sufixul temporal *-se-* al mai mult ca perfectului și desinențele de persoană *(-m, -și, zero, -răm, -răți, -ră)*: *cîntasem, lucrasem, tăcusem, făcusem, venisem, sosisem, coborîsem, hotărîsem* etc. Este frecvent folosit în narațiuni.

MAJÚSCULĂ (VERZÁLĂ), adj. și s.f. (cf. fr. *majuscule*, lat. *majuscula*): termen folosit în sintagma *literă majusculă* (v. *literă*) sau singur, cu sensul de „literă mare".

MÁRCĂ, s.f. (cf. ngr. *márka*, fr. *marque*, it. *marca*, rus. *marka*, germ. *Marke*): semn distinctiv, trăsătură specifică, însușire caracteristică, particularitate a unei categorii sau a unei unități gramaticale. Se vorbește astfel despre **m.** diatezei reflexive (care este pronumele reflexiv, formă neaccentuată de dativ și de acuzativ), despre **m.** unui anumit mod (de exemplu, **m.** modului gerunziu este sufixul modal *-ind* sau *-înd*) sau a unui anumit timp (de exemplu, **m.** timpului mai mult ca perfect este sufixul temporal *-se-*), despre **m.** unei propoziții (reprezentată prin existența unui singur predicat sau prin predicația unică), despre **m.** unei fraze (reprezentată prin existența mai multor propoziții sau prin predicația multiplă) etc.

MÁSĂ, s.f. (cf. fr. *masse*, it., lat. *massa*): cantitate mare de cuvinte care fac parte din vocabularul unei limbi, luată în raport cu nucleul acestuia, cu fondul lexical principal; partea cea mai mare și mai mobilă a vocabularului. Termen folosit în sintagma *masa vocabularului* (v. *vocabular*).

MÁTCĂ, s.f. (cf. bg., scr. *matka*): cuvînt care se află în fruntea unui articol de dicționar și sub care se grupează și se glosează toate variantele și expresiile cu sensurile corespunzătoare. Termen folosit singur sau în sintagma *cuvînt-mătcă* (v. *cuvînt*).

MEGLENORomÂN, -Ă, adj. și s.m. (< *Meglen* + *român*): **1.** termen folosit în sintagmele *dialect meglenoromân* și *idiom meglenoromân* (v. *dialéct* și *idióm*). **2.** locuitor de origine română de pe malul drept al Vardarului, din ținutul Meglen, Macedonia (sudul Bulgariei și nord-estul Greciei). Se consideră că meglenoromânii au migrat în ținutul amintit din Peninsula Balcanică, tocmai de lîngă Dunăre, din vecinătatea Daciei, în secolele al XI-lea — al XII-lea, datorită presiunii slavilor și altor popoare migratoare. În prezent sînt toți bilingvi.

MESÁJ, s.n. (cf. fr. *message*): informație; comunicare concretă — orală sau scrisă. ◇ ~ **codát (codificát):** **m.** realizat cu ajutorul unui cod, al unui sistem de semne

(simboluri), comun emițătorului și receptorului (v. *cod, emițător* și *receptór*). ◇ ~ **decodát (decodificát)**: **m.** descifrat, clarificat, lămurit, înțeles.

MESÁPICĂ, s.f. (< adj. *mesapic, -ă*, cf. fr. *mésapique*): limbă indoeuropeană vorbită de mesapi, locuitori ai peninsulei Salento și ai ținutului Apulia din Italia. Lingviștii consideră că **m.** este o limbă înrudită cu ilira sau chiar un dialect al acesteia, transplantat din Illyricum în ținuturile amintite, la începutul primului mileniu î.e.n. De la mesapi ne-au rămas mai multe inscripții (aproape exclusiv toponimice), care au fost adunate de lingvistul italian *Fr. Ribezzo* (1875—1925) în lucrarea *Corpus Inscriptionum Messapicarum*, Roma, 1944.

METADIALÉCT, s.n. (cf. fr. *métadialecte*): una din formele concrete de manifestare ale metalimbii (ale limbajului specializat al lingviștilor). Se caracterizează numai prin cuvinte și expresii specifice (v. și *metallimbă*).

METAFONÍE, s.f. (cf. fr. *métaphonie*, gr. *meta* „după", „lîngă" + *phone* „sunet"): modificare a timbrului unei vocale din tema unui cuvînt sub influența altei vocale dintr-o silabă învecinată, de care este despărțită printr-o consoană sau printr-un grup de consoane. De exemplu: vocala *o* accentuată din lat. *mola, porta* s-a diftongat, în trecerea acestor cuvinte la română, și a luat aspectul de *oa* în *moară, poartă*.

METALÍMBĂ, s.f. (cf. fr. *métalangue*): limbaj specific lingviștilor (limbaj de rangul al doilea), folosit curent de aceștia ca instrument specializat pentru a descrie limbile naturale (limbajele de rangul întîi). Termenul a fost pus în circulație de savantul american *Einar Haugen*.

METALINGVÍSTICĂ, s.f. (cf. fr. *métalinguistique*): disciplină lingvistică care se ocupă cu studiul limbajului specific folosit de lingviști (al metalimbii). Termenul a fost folosit prima dată de lingvistul american *G.L. Trager*, dar cu accepțiunea de „semasiologie" sau de „disciplină care studiază raporturile dintre limbă și factorii extralingvistici (gîndirea, societatea, cultura etc.)".

METAPLÁSMĂ, s.f. (cf. fr. *métaplasme*, lat. *metaplasma*, gr. *metaplasmos*): trecere a unui substantiv de la o declinare la alta (însoțită și de modificări de gen) sau a unui verb de la o conjugare la alta, pe baza schimbărilor survenite în forma lor, prin adăugarea sau prin înlăturarea unor sunete (ca rezultat al analogiei sau al unor cauze fonetice, etimologice, semantice și morfologice). De exemplu: *auricula* (decl. I lat. clasică) > *oricla* (decl. I lat. populară) > *ureche* (decl. a III-a română); *folium* (decl. a II-a lat.

clasică) > *folia* (decl. I lat. populară) > *foaie* (decl. a III-a română); *soror, -oris* (decl. a III-a imparisilabică lat. clasică) > *soru* (decl. a II-a lat. populară) > *soră* (decl. I română); *glans, -dis* (decl. a III-a imparisilabică lat. clasică) > *glanda* (decl. I lat. populară) > *ghindă* (decl. I română); *frons, -dis* (decl. a III-a imparisilabică lat. clasică) > *frondia* (decl. I lat. populară) > *frunză* (decl. I română); *leo, -ōnis* (decl. a III-a imparisilabică lat. clasică) > *leu* (decl. a II-a lat. populară) > *leu* (decl. a II-a română); *nurus, -us* (decl. a IV-a lat. clasică) > *noru* (decl. a II-a lat. populară și română veche) > *noră* (decl. I română modernă și actuală); *manus, -us* (decl. a IV-a, lat. clasică) > *manu* (decl. a II-a lat. populară și română veche) > *mînă* (decl. I română modernă și actuală); *facies, -ei* (decl. a V-a lat. clasică) > *facia* (decl. I lat. populară) > *față* (decl. I română); *respondēre* (conj. a II-a lat. clasică) > *respondĕre* (conj. a III-a lat. populară) > *răspunde* (conjug. a III-a română); *lucēre* (conj. a II-a lat. clasică) > *lucīre* (conj. a IV-a lat. populară) > *luci* (conj. a IV-a română); *cadĕre* (conj. a III-a lat. clasică) > *cadēre* (conj. a II-a lat. populară) > *cădea* (conj. a II-a română); *fugĕre* (conj. a III-a lat. clasică) > *fugīre* (conj. a IV-a lat. populară) > *fugi* (conj. a IV-a română). În limba română se constată și azi treceri de la o conjugare la alta (nerecomandabile): *a adăuga* (I) > *a adăogi* (IV), *a plăcea* (II) > *a place* (III), *a rămîne* (III) > *a rămînea* (II), *a scrie* (III) > *a scria* (I) și *a scri* (IV), *a despărți* (IV) > *a desparte* (III) etc.

METATÉZĂ, s.f. (cf. fr. *métathèse*, gr. *metathesis* „deplasare"): modificare fonetică condiționată care constă în schimbarea locului sunetelor (în special al consoanelor *l* și *r*) sau al silabelor dintr-un cuvînt. **M.** se constată mai ales în fazele de trecere de la latină la română, în momentul împrumutării unui cuvînt dintr-o limbă străină, în momentul pătrunderii unui cuvînt cult din limba literară în dialecte sau în graiuri și la copiii care învață să vorbească. De exemplu: lat. *fimbria* > lat. popular **frimbia* > rom. *frînghie*; lat. *integrum* > rom. *întreg*; lat. *paludem* > lat. popular *padulem* > rom. *pădure*; lat. *percipere* > rom. *pricepe*; v. sl. *protivĭnikŭ* > româna veche *protivnic* > română modernă și actuală *potrivnic*; bg. *krastavița* > româna veche *crastavete* > română modernă și actuală *castravete*; bg. *pritoča*, scr. *pritočiti* > rom. *pritoci* > rom. reg. *pitroci*; rom. *pitula* > rom. reg. *tupila*; *capră* > *crapă*, *portocală* > *potrocală*, *potcoavă* > *poctoavă*, *sculptură* > *scluptură* etc. (acestea patru din urmă, fiind, desigur, nerecomandabile).

METÓDĂ, s.f. (cf. fr. *méthode*, lat., gr. *methodos* < *meta* „după" + *hodos* „cale"): mod organizat de a

studia fenomenele de limbă; totalitatea procedeelor folosite în cercetarea unei limbi. ◇ ~ **comparativ-istorică: m.** de cercetare care constă în compararea faptelor similare din limbi care derivă din aceeași limbă de bază. Ea este folosită în reconstituirea limbii de bază (comune), atunci cînd pentru aceasta nu există texte, ca în cazul limbii indo-europene comune și a străromânei (a limbii române comune) sau pentru studierea evoluției formelor din limbile derivate, atunci cînd pentru limba de bază există texte, ca în cazul limbilor romanice. Aplicarea ei în studiul evoluției limbilor înrudite este condiționată de existența a două trăsături ale acestor limbi: a) aspectul complexului sonor al cuvintelor nu e determinat de sensul acestuia; b) regularitatea schimbărilor fonetice. *M. comparativ-istorică* a fost folosită întîia oară în primul sfert al secolului al XIX-lea, în mod independent, de către lingviștii germani *Franz Bopp* și *Iacob Grimm* și de lingvistul danez *Rasmus Cristian Rask* în lucrările lor despre limbile germanice, sanscrită, greacă și latină. După ei, lingvistul și filologul german *Friedrich Diez* a folosit-o în studierea limbilor romanice, iar lingvistul și filologul rus *Alexandru Hristoforovici Vostokov* în studierea limbilor slave. Această **m.** a rămas pînă astăzi principala **m.** de cercetare lingvistică și numai datorită aplicării ei lingvistica a devenit o știință. ◇ ~ **geografiei lingvistice: m.** de cercetare a fenomenelor de limbă prin stabilirea, pe bază de anchete, pe teren, a ariilor de răspîndire în care se încadrează. A fost folosită pentru prima oară de către lingvistul german *G. Weniker*, la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1881) în alcătuirea unui atlas lingvistic al limbii germane *(Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutsch)*, cu scopul de a demonstra existența granițelor dialectale așa cum preconizaseră neogramaticii. El s-a folosit de anchete prin corespondență și de chestionare mai ales fonetice. În ciuda lipsurilor, a reușit să demonstreze tocmai contrariul: că nu există granițe dialectale, limite precise între graiuri. În primul deceniu al secolului al XX-lea, **m.** a fost mult îmbunătățită de către lingvistul *Jules Gilliéron* (1854 — 1926) în alcătuirea *Atlasului lingvistic al Franței — Atlas linguistique de la France* (între 1902 — 1910), în colaborare cu *Edmond Edmont*. Din materialele adunate pentru atlas Gilliéron a tras următoarele *concluzii*, valabile și pentru studiul altor limbi: a) o inovație lingvistică pornește dintr-un punct oarecare al teritoriului unei țări și se răspîndește treptat, aproximativ circular, pe suprafețe variabile; b) ariile laterale (marginale sau periferice) ale punctului din care pornește inovația lingvistică au șansa de a evita această inovație; c) ariile laterale păstrează fazele anterioare ale limbii (pronunțarea, cuvin-

tele sau formele gramaticale vechi), prin aceasta avînd un caracter conservator, arhaic; d) una din cauzele principale ale dispariției cuvintelor este omonimia; e) izoglosele — liniile care arată pe harta lingvistică limitele aproximative ale răspîndirii unui fenomen de limbă — nu se suprapun, ci se intretaie, deci nu există granițe absolute între dialecte; f) unele cuvinte migrează dintr-o zonă în alta; g) e necesar ca fiecare fapt de limbă să fie studiat separat, deoarece fiecare își are istoria lui. Pe bună dreptate el a fost socotit „creatorul geografiei lingvistice", lucrarea lui atrăgînd atenția tuturor marilor lingviști din Europa. Astfel, **m.** *geografiei lingvistice* a fost apoi adoptată și folosită de lingvistul francez *Antoine Meillet* (1866—1936) și de lingvistul italian *Matteo Bartoli* (1873—1946). Sub influența atlasului întocmit de Gilliéron în multe țări s-a inițiat munca de elaborare a atlaselor lingvistice. Au apărut astfel: *Atlasul lingvistic al limbii italiene* (în 8 volume), sub conducerea romaniștilor elvețieni *Karl Jaberg* (1877—1958) și *Jakob Jud* (1882-1952), între 1919—1928; *Atlasul lingvistic și etnografic italian al Corsicei* (în 10 volume), sub conducerea lingvistului *Gino Bottiglioni*, între 1933—1942; *Atlasul lingvistic al limbii ruse* (un singur volum), sub conducerea lingviștilor *F.P. Filin* și *M.D. Maltev*, între 1936—1940; *Atlasul lingvistic al limbii ruse* (proiectat în 13 volume, primul apărînd sub conducerea lui *R.I. Avanesov* în 1957) etc. Pentru limba română au folosit **m.** *geografiei lingvistice*: lingvistul german *G. Weigand* (1860—1930), în alcătuirea primului atlas lingvistic al limbii române „*Lingvistischer Atlas des daco-rumänischen Sprachgebiets*", Leipzig, 1898—1909; *I.-A. Candrea*, în proiectul pentru alcătuirea unui *atlas lingvistic al Banatului*, în legătură cu care a publicat un studiu teoretic însoțit de cîteva hărți (1924); *Muzeul limbii române*, în alcătuirea *Atlasului lingvistic român* început în 1921—1922 și *Institutul de lingvistică din Cluj*, care a continuat publicarea acestui atlas (ALR I, vol. I și ALRM I, vol. 1, apărute în 1938, iar ALR I, vol. 2 și ALRM I, vol. 2, apărute în 1942 toate sub conducerea lui *Sever Pop*; ALR II, vol. 1 și ALRM II, vol. 1, apărute în 1940 sub conducerea lui *Emil Petrovici*; ALR II, vol. 2 și 3 și ALRM II, vol. 1, Serie nouă, apărute în 1956, sub conducerea lui *Emil Petrovici* și *I. Pătruț*; ALR II, vol. 4, apărut în 1961; Texte dialectale, Supliment la ALR II, apărute în 1943 la Sibiu și Leipzig, sub conducerea lui *Emil Petrovici* etc.); lingviștii clujeni *S. Pușcariu*, *E. Petrovici*, *D. Macrea*, *I. Pătruț* și *R. Todoran*, în elaborarea unor studii fonetice, de vocabular și de repartiție a graiurilor daco-române; lingviștii bucureșteni *B. Cazacu*, *Teofil Teaha*, *Ion Ionică*

și *Valeriu Rusu* în elaborarea și publicarea *Noului atlas lingvistic pe regiuni* (NALR) — Oltenia I (1967), II (1970), III (1974) și *Texte dialectale. Oltenia* (1967); lingviștii clujeni *Petru Neiescu, Gr. Rusu* și *Ionel Stan* în elaborarea și publicarea *NALR-Maramureș* I (1969), II (1971), III (1973). Pe lîngă atlasele și textele dialectale amintite trebuie să mai menționăm și numeroasele *monografii lingvistice* asupra unor dialecte și graiuri românești, în elaborarea cărora s-a folosit, de asemenea, **m.** amintită: *Graiul din Țara Oașului* (în Buletinul Societății de filologie, II, București, 1907) de *I.-A. Candrea; Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, de *Ovid Densusianu; Graiul din Țara Oltului* (în „Grai și suflet", 1924, I, p. 107—139) de *G. Șerban Cornilă; Graiul și folklorul Maramureșului*, București, 1925, de *Tache Papahagi; Ținutul Vrancei*, București, 1930, de *I. Diaconu; Graiul putnean* (în „Ethnos", 1941, 1, p. 91 și urm.) de *Iorgu Iordan; Graiul de pe valea Crișului Negru*, București, 1961, de *Teofil Teaha* etc. **M.** *geografiei lingvistice* a permis cunoașterea mai amănunțită și mai exactă a faptelor de limbă, căci cercetarea atentă a modului în care pronunțările, cuvintele și formele gramaticale se propagă de la un punct la altul ne ajută să pătrundem mai adînc în mecanismul evoluției limbii. ◇ ~ **de anchetă:** ansamblu de procedee prin care un anchetator obține, culege și înregistrează pe teren datele necesare descrierii unui grai, subdialect sau dialect. *Fazele* preliminare momentului aplicării acesteia sînt: fixarea scopului cercetării și a tipului de lucrare ce urmează a fi realizată în urma anchetei; alegerea localității și a informatorului, pe baza unor criterii dinainte stabilite etc. **M.** *de anchetă* are în vedere două *etape* ale cercetării pe teren: stimularea dirijată prin chestionar a informatorului și înregistrarea informației. Ea poate fi: d i r e c t ă (cînd dialectologul înregistrează datele obținute la fața locului) sau p r i n c o r e s p o n d e n ț ă (cînd dialectologul înregistrează datele obținute ulterior anchetei); m o n o g r a f i c ă (cînd se descrie graiul, subdialectul sau dialectul în ansamblu) sau a g e o g r a f i e i l i n g v i s t i c e (v. mai sus). Sarcina fundamentală a dialectologului este ca — în spiritul **m.** *de anchetă* — să culeagă cu răbdare faptele de pe teren, să le clasifice metodic și să le interpreteze corect. ◇ ~ **fonetici instrumentale: m.** care presupune folosirea mijloacelor mecanice prefecționate pentru înregistrarea vorbirii oamenilor, în vederea cercetărilor lingvistice. Creatorul acestei metode este abatele francez *Jean Pierre Rousselot* (1846—1924). Ea a permis cunoașterea mult mai amănunțită și mai exactă a modului de pronunțare a sunetelor (nici un cuvînt nu e pronunțat la fel de doi vorbitori; nici un vorbitor nu

poate pronunța de două ori la fel același cuvînt etc.). Printre *lingviștii români* care au acceptat și au folosit metoda foneticii instrumentale se numără *Sextil Pușcariu* (1877—1948), *Alexandru Rosetti*, *Emil Petrovici*, *Andrei Avram* și *Emanuel Vasiliu*. ◇ ~ **reconstrucției: m.** care vizează reconstruirea unei limbi-bază pornind de la trăsăturile comune ale limbilor derivate din aceasta. A fost folosită pentru prima dată în determinarea trăsăturilor indoeuropenei comune de către lingvistul german *August Schleicher* (1821—1868) care i-a stabilit și principiile fundamentale. **M.** *reconstrucției* presupune obligatoriu comparația istorică. ◇ ~ **lingvisticii matematice sau aplicate (~ statistică): m.** în lingvistica contemporană, care presupune cercetarea limbii cu mijloace matematice, cercetarea aspectelor algebrice, cantitative și formale ale fenomenelor de limbă, în vederea folosirii lor în traducerea automată. Prin folosirea **m.** *statistice* se urmărește stabilirea frecvenței, a modului de distribuție și ai importanței pe care o au în limbă cuvintele și alte elemente de ordin lingvistic (v. și *gramatică*, *lingvistică*).

MIGRAȚIA CUVINTELOR, s.f. ┼ s.n. (cf. fr. *migration*, lat. *migratio*, *-onis* ┼ lat. *conventus* „adunare", „întrunire", *conventum* „înțelegere"): fenomen de răspîndire a formelor, a cuvintelor pe zone geografice întinse, potrivit unor condiții favorabile. Este unul din factorii principali ai transformărilor lingvistice: întovărășind, de obicei, lucrurile, obiectele, obiceiurile, cuvintele iradiază (se propagă), din anumite centre (vetre folclorice și etnografice) și „călătoresc" spre graiurile învecinate și mai departe, suferind din partea acestora o anumită influență. Condițiile geografice pot facilita „călătoria" cuvintelor, a formelor literare (văile, cursurile de apă mijlocie navigabile și munții ușor de trecut pot asigura o ambianță propice contactelor lingvistice) sau pot îngreuna această „călătorie" (munții și apele mari, greu de trecut, pot constitui adevărate bariere naturale în calea propagării formelor lingvistice).

MIJLOC, s.n. (cf. lat. *medius locus*): ceea ce servește la realizarea unui scop precis. ◇ ~ **de comunicare: m.** de legătură între vorbitori, **m.** de transmitere reciprocă de cunoștințe. De exemplu: limba („Limba este un mijloc de comunicare între oameni"). ◇ ~ **de îmbogățire a vocabularului** unei limbi: procedeu, modalitate de formare a unor cuvinte noi într-o limbă. Pentru limba română se disting două feluri de **m.** de îmbogățire a vocabularului ei: i n t e r n e, între care se numără *derivarea*, *compunerea* și *conversiunea* (schimbarea valorii gramaticale a cuvintelor, trecerea cuvintelor dintr-o clasă în alta) și e x t e r n e (*împrumuturile*

de toate felurile). ◇ ~ **de realizare a flexiunii:** element lingvistic care ajută anumite părți de vorbire să flexioneze, să-și schimbe forma. În limba română există două feluri de **m.** de realizare a flexiunii: sintetice, între care se numără articolul hotărît enclitic, sufixele și desinențele (de aici și tipul de *flexiune sintetică*) și analitice, între care se numără articolul hotărît proclitic, articolul nehotărît, articolul posesiv (genitival), articolul demonstrativ (adjectival), adjectivele calificative și adjectivele pronominale în poziție proclitică față de substantiv și unele prepoziții (de aici și tipul de *flexiune analitică*). ◇ ~ **de realizare a gradelor de comparație:** element lingvistic reprezentat printr-un cuvînt, care ajută la exprimarea gradului de intensitate a însușirii de care dispun două obiecte comparate. Pentru limba română s-au fixat ca **m.** de realizare a acestor grade adverbele cu rol de instrumente gramaticale *mai, puțin, foarte, tare* și *prea* și locuțiunile adverbiale de mod, cu același rol de instrumente gramaticale, *tot așa* (de), *tot atît* (de), *la fel* (de); articolele demonstrative *cel, cea, cei, cele;* prepozițiile *decît, ca, din* și *dintre*. ◇ ~ **de exprimare a raporturilor sintactice:** element lingvistic reprezentat printr-un cuvînt, care ajută la realizarea unuia din cele două tipuri de relații sintactice fundamentale, existente în cadrul propoziției și al frazei (de coordonare și de subordonare). Pentru limba română sînt considerate ca **m.** de exprimare a raportului de coordonare, conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale coordonatoare, iar ca **m.** de exprimare a raportului de subordonare, flexiunea cazuală, prepozițiile și locuțiunile prepoziționale, conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale subordonatoare, pronumele și adjectivele relative și adverbele relative.

MOD, s.n. (cf. fr. *mode*, it. *modo*, lat. *modus*): categorie gramaticală flexionară, specifică verbului, care exprimă aprecierea vorbitorului față de acțiune, felul în care acesta exprimă acțiunea. ◇ ~ **personál: m.** la care un verb are în flexiunea sa categoriile gramaticale de persoană și de număr, precum și morfemele necesare marcării acestora. Sînt considerate **m.** *personale* în limba română: *indicativul, conjunctivul, condițional-optativ-potențialul, imperativul* și *prezumtivul* ◇ ~ **nepersonál: m.** la care un verb nu are în flexiunea sa categoriile gramaticale de persoană și de număr și nici morfemele necesare marcării acestora. Sînt considerate **m.** *nepersonale* în flexiunea verbului românesc: *infinitivul, gerunziul, participiul* și *supinul.* ◇ ~ **predicativ: m.** la care verbul poate apărea independent în comunicare, cu funcție de predicat. Sînt predicative în limba română toate **m.** personale (v. mai sus.) ◇ ~ **nepredicativ: m.** la care verbul nu poate apărea independent,

ci dependent, cu altă funcție decît aceea de predicat. Sînt nepredicative în limba română toate **m.** nepersonale (v. mai sus). ◇ ~ **simplu: m.** realizat cu ajutorul sufixelor flexionare, fără verb auxiliar morfologic. Sînt **m.** *simple* în limba română: *imperativul, gerunziul* și *participiul*. ◇ ~ **compús: m.** realizat cu ajutorul formelor specializate ale auxiliarelor morfologice *a avea, a vrea (a voi)* sau *a fi* sau cu ajutorul conjuncției *să* și al prepoziției *de*. Sînt **m.** *compuse* în limba română: *conjunctivul, condițional-optativ-potențialul, prezumtivul* și *supinul*. ◇ ~ **mixt: m.** realizat atît cu ajutorul sufixelor flexionare, cît și cu ajutorul auxiliarelor morfologice. Sînt **m.** *mixte* în limba română: *indicativul* și *infinitivul*. ◇ ~ **sintétic: m.** realizat cu mijloace sintetice (sufixe flexionare). Sînt sintetice în limba română **m.** simple (v. mai sus). ◇ ~ **analític: m.** realizat cu mijloace analitice (auxiliarele morfologice, prepoziția *de* și conjuncția *să*). Sînt analitice în limba română **m.** compuse (v. mai sus).

MODÁLĂ, s.f. (< adj. *modal, -ă*, cf. fr. *modal*): propoziție regentă și cu trei nuanțe ale raportului modal exprimat (propriu-zisă, comparativă — reală sau ireală —, de măsură progresivă). V. *circumstanțială*.

MODIFICÁRE, s.f. (< *modifică*, cf. lat., it. *modificare*, fr. *modifier*): schimbare, transformare a unui sunet, a sensului, a formei (structurii, aspectului exterior), a funcției sintactice a unui cuvînt, datorită unor cauze determinate. ◇ ~ **fonétică:** transformare suferită de un sunet în evoluția unei limbi. Ea poate fi de două feluri: a) **necondiționátă (necombinatórie):** transformare spontană care depinde numai de natura sunetului respectiv, indiferent de sunetele înconjurătoare. De exemplu: diftongarea lui *e* deschis în *ie* sau dispariția sunetului *h* în cuvintele moștenite de limba română din latină: *ferrum* > *fier*, *pectus* > *piept*, *homo* > *om*, *prehendere* > *prinde*; b) **condiționátă (combinatórie, poziționálă):** transformare provocată de coarticulație, de influența sunetelor învecinate. De exemplu: diftongarea lui *e* accentuat în *ea* înaintea unei silabe care conține un *ă*, în unele cuvinte românești ca *negru* — *neagră, sterp* — *seară* etc. Sînt condiționate următoarele **m.** *fonetice*: asimilarea, disimilarea (disimilația), haplologia, metateza, epenteza, anaptixa, proteza și sincopa (v. fiecare din aceste noțiuni). ◇ ~ **lexicálă: m.** a sensului sau a formei cuvintelor. ◇ ~ **gramaticálă: m.** a părților de vorbire, a propozițiilor și a frazelor. ◇ ~ **morfológică: m.** a formei, a structurii părților de vorbire. ◇ ~ **sintáctică: m.** a structurii propozițiilor și frazelor. ◇ ~ **semántică: m.** a sensului cuvintelor etc. ◇ ~ **analógică: m.** care se produce sub influența unui alt element asemănător (v. *analogie*).

MONÉM, s.n. (cf. fr. *monème*): unitate semnificativă elementară; unitate minimală de expresie dotată cu sens (în terminologia lingvistului francez *André Martinet*). **M.** este un semn sau o unitate lingvistică minimală înzestrată cu conținut semantic și cu expresie fonică, care nu mai poate fi analizată într-o succesiune de semne și este dezvăluită de prima articulare (v.). El are două componente: *înțeles sau valoare (semnifical)* și *aspect fonic (semnificant)* alcătuit din unități ale celei de-a doua articulări (din foneme). **M.** sînt concretizate în lexeme sau semanteme (v.) — semne care figurează în dicționar (cuvinte) — și morfeme (v.) — semne care figurează în gramatică (radical, prefix, sufix, desinență). Există și **m.** care figurează atît în dicționar cît și în gramatică, dar ele fac parte mai mult din categoria morfemelor (prepozițiile, conjuncțiile, articolele). Lista **m.** unei limbi este o listă deschisă, în sensul că este imposibil să determinăm exact cîte **m.** distincte prezintă aceasta, datorită apariției permanente a noi și noi denumiri precum și trecerii curente a **m.** dintr-o categorie în alta. ◇ ~ **autonóm: m.** care comportă sau implică în conținutul său semantic, în el însuși, alături de referirea la un fapt de experiență, și indicarea funcției, figurînd în orice poziție. De exemplu: *floare, merge, mîine* etc. („*Floarea* s-a ofilit în glastră", „S-a ofilit *floarea* în glastră", „În glastră s-a ofilit *floarea*"; „*Merge* pe stradă un om", „Un om *merge* pe stradă", „Pe stradă un om *merge*"; „*Mîine* ne întîlnim cu prietenii", „Ne întîlnim *mîine* cu prietenii", „Cu prietenii ne întîlnim *mîine*" etc.). ◇ ~ **funcțional: m.** care introduce în enunț un alt **m.** vecin care nu comportă (nu implică) în conținutul său semantic (în el însuși) și indicarea funcției, raportul său cu restul enunțului. De exemplu: *cu, după, în, la* etc. („Mergi *cu noi*", „S-au ascuns *după tufe*", „Au rămas *în șanțuri*", „L-am găsit *la ei*" etc.). ◇ ~ **dependént: m.** care nu comportă în el însuși indicarea funcției sale și nu are rolul de a arăta funcția unui alt monem vecin (marea majoritate a **m.**). De exemplu: *noi, tufe, șanțuri* și *ei* în secvențele de mai sus: *cu noi, după tufe, în șanțuri* și *la ei*. ◇ ~ **determinát: m.** dependent care se leagă direct de enunț ca un tot, cu funcția indicată de un alt **m.** (funcțional). De exemplu: *tine* din enunțul „Merg cu *tine*". ◇ ~ **determinánt: m.** dependent care se leagă indirect de enunț prin intermediul unui **m.** precedent. De exemplu: *-le* și *-i* în *verzile* din secvența *verzile cîmpii*. ◇ ~ **actualizatór: m.** care completează un **m.** dependent. De exemplu: articolul *o* în secvența *o călătorie*, adjectivul posesiv *sa* în secvența *părerea sa* etc. ◇ ~ **predicativ: m.** care nu poate fi scos din enunț fără distrugerea acestuia din urmă. În jurul lui se organizează întregul enunț și el

singur poate reprezenta enunțul. De exemplu: *vorbim, aici!, repede!, poftim!, extraordinar!* etc.

MONOFTÓNG, s.m. (cf. fr. *monophtongue*, gr. *monos* „singur" + *phthongos* „sunet"): sunet care provine din reducerea unui diftong. De exemplu: sunetele *e* și *o* din pluralele *genți* și *corzi* sînt monoftongi obținuți prin reducerea diftongilor *ea* și *oa* din singularele *geantă* și *coardă* (adică prin *monoftongare).*

MONOFTONGÁRE, s.f. (< *monoftongá*, cf. fr. *monophtonguer)*: reducere a unui diftong la un singur sunet. De exemplu, diftongul *ea* din v. rom. *feată* s-a redus cu timpul la monoftongul *a* din modernul și actualul *fată* (el s-a păstrat însă în dilectul aromân); diftongii *ca* și *oa* din singularele *ceartă* și *poartă* se monoftonghează la sunetele *e* și *o* în pluralele *certuri* și *porți.*

MONOGRAFIE DIALECTALĂ, s.f. + adj. (cf. fr. *monographie dialectale)*: descriere, cît mai detaliată, a particularităților fonetice, fonologice, lexicale, morfologice și sintactice ale unui grai (prin „grai" înțelegîndu-se graiul unui individ, al unei familii, al unei localități sau al unei regiuni) sau, mai rar, ale unui dialect. Culegerea materialului e făcută, în general, chiar de autorul monografiei, care folosește în acest caz metoda cercetării monografice pe teren. În vederea elaborării unei **m.d.** pot fi utilizate și date înregistrate în alte lucrări. Trebuie făcută deosebirea între **m.d.** (care își propune să studieze toate aspectele graiului sau dialectului respectiv) și *„studiul dialectal monografic"* (care este limitat la un anumit cuvînt, la o anumită noțiune, la anumite aspecte etc. ale graiului sau dialectului respectiv).

MONOLINGVÍSM, s.n. (cf. fr. *monolinguisme)*: întrebuințare a unei singure limbi (cea maternă) de către același vorbitor sau de către același grup social.

MONOSEMANTÍSM, s.n. (cf. fr. *monosémantisme)*: caracteristică a unui cuvînt de a dispune de un singur sens lexical.

MORFÉM, s.n. (cf. fr. *morphème*, gr. *morphe* „formă"): **1.** (în concepția tradițională) element lingvistic cu ajutorul căruia se formează un nou cuvînt, o nouă formă flexionară sau o nouă unitate morfologică (prefixele, sufixele lexicale, verbele auxiliare morfologice, prepozițiile *a* și *de*, conjuncția *să)*, care ajută la exprimarea unei anumite categorii gramaticale sau unități sintactice (desinențele, sufixele gramaticale, alternanțele fonetice, prepoziția *pe*, adverbele și locuțiunile adverbiale din structura comparației, verbele auxiliare sintactice sau copulative), care ajută la realizarea flexiunii cuvintelor (articolele), sau care poate avea, în anumite condiții, rol gramatical

de diferențiere (accentul). **2.** (în concepția modernă) unitate de expresie minimă, de ordin morfologic, rezultată din descompunerea fluxului sonor al cuvintelor, prin analiză, și alcătuită dintr-unul sau mai multe foneme perfect delimitate și asociate cu o semnificație de ordin gramatical care-i dă caracter de semn lingvistic. Ca unitate minimală de expresie **m.** se opune cuvîntului (care e, în general, analizabil în **m.**), iar ca unitate minimală cu sens (gramatical) se opune atît fonemului cît și grupului de foneme (silabei), ambele lipsite de sens și componente ale **m.** M. constituie obiectul de studiu al morfologiei. În concepția lingvistului francez *André Martinet*, **m.** este un monem (v.) cu sens (gramatical), al cărui loc este în gramatică și nu în dicționar. ◇ ~ **segmentál: m.** format dintr-un segment fonic. De exemplu: prefixele, sufixele, desinențele, articolele, verbele auxiliare morfologice, verbele auxiliare sintactice (copulative), adverbele și locuțiunile adverbiale din structura comparației la adjective și adverbe, fosta prepoziție *a* din structura infinitivului, fosta prepoziție *de* din structura supinului, fosta conjuncție *să* din structura conjunctivului, prepoziția *pe* de la acuzativul nume de persoană etc. ◇ ~ **suprasegmentál: m.** neprezentat prin segment fonic, dar însoțitor obligatoriu al unui asemenea segment. De exemplu: *intonația* (care imprimă secvenței cu care se asociază ideea de enunțare sau de întrebare, idei marcate în scris prin punct și, respectiv, prin semnul întrebării) și *accentul* (care rezolvă omonimia dintre două segmente ce reprezintă aceeași persoană, dar timpuri diferite, la verbele de conjugarea I). Intonația și accentul diferențiază, ca **m.** vocativul de nominativ și de dativ și imperativul de prezentul indicativului. ◇ ~ **independént: m.** care poate apărea și singur, sub aspectul unui cuvînt de-sine-stătător, nu numai în combinație cu un **m.** dependent. De exemplu: *șal, copil, cînt* și *face* din cuvintele *șaluri, copilaș, cîntă* și *reface* etc. ◇ ~ **dependént: m.** care nu poate apărea singur, sub forma unui cuvînt de-sine-stătător, ci numai în combinație cu un **m.** independent. De exemplu: *-uri*, desinență de plural neutru din *șaluri*; *-aș*, sufix lexical diminutival din *copilaș*; *-ă*, desinență de persoana a III-a din *cîntă* și *re-*, prefix din *reface* etc. ◇ ~ **continuu: m.** alcătuit dintr-o succesiune neîntreruptă de foneme. De exemplu: toate **m.** independente și dependente (v. mai sus). ◇ ~ **discontinuu: m.** alcătuit dintr-o succesiune întreruptă sau repetată de foneme. De exemplu: *a.....a* în *a admira* (**m.** de structură, element formant al infinitivului prezent + **m.** de flexiune, sufix al infinitivului la conjugarea I); *ă....ă* în „*lună plină*" (**m.** repetat ce ilustrează acordul dintre adjectivul atribut și substantiv) etc. ◇ ~ **lexicál: m.** care ajută la realizarea

mor cuvinte noi, în calitate de cuvînt de bază, de **m.** independent sau în calitate de element auxiliar, de **m.** dependent derivativ (de prefix sau sufix lexical) în aceste cuvinte. De exemplu: *copil* și *-aș, -andru, -iță* și *-ărie* din *copilaș, copilandru, copiliță* și *copilărie; pod* și *-eț, -işcă, -uț, -ar* și *-i* din *podeț, podișcă, poduț, podar* și *podi; face, re-* și *pre-* din *reface* și *preface* etc. ◇ ~ **gramatical: m.** care ajută la evidențierea unei categorii gramaticale (genul, numărul, cazul, persoana, modul sau timpul). E un **m.** dependent și se prezintă sub forma unei desinențe sau a unui sufix. ◇ ~ **nominál: m.** gramatical care ajută la evidențierea categoriilor gramaticale de gen, de număr și de caz la substantive și pronume. De exemplu: desinența *-e* din (unei) *case, plase, cascade;* desinența *-ei* din *acestei(a), ficcărei(a), cărei(a);* desinența *-ui* din *acestui(a), ficcărui(a), cărui(a), nimănui(a)* etc. ◇ ~ **verbál: m.** gramatical care ajută la evidențierea categoriilor gramaticale de persoană și de număr sau de timp și de mod la verbe. De exemplu: desinența *-m* din *cîntam* și *cîntasem* precizează persoana I, numărul singular la imperfect și mai mult ca perfect; sufixul *-a-* din *cîntam* și *coboram* precizează timpul imperfect; sufixul *-înd* din *cîntînd* și *coborînd* precizează modul gerunziu; sufixele *-ez, -esc* și *-ăsc* din *lucrez, zugrăvesc* și *hotărăsc* precizează timpul prezent al modului indicativ etc. ◇ ~ **zéro: m.** gramatical care ajută la evidențierea categoriilor gramaticale de număr (la nume și verbe), de persoană și de timp (la verbe). De exemplu: desinența zero (θ) evidențiază singularul în formele *balon*/θ, *teren*/θ și *alerg*/θ, luate în comparație cu *baloan*/**e**, *teren*/**uri** și *alergă*/**m** și persoana I în forma *merg*/θ, luată în comparație cu *merg*/**i** și *merg*/**e**; sufixul zero (θ) evidențiază timpul prezent în forma *cînt*/θ, luată în comparație cu forma *cînt*/**a**/*m* care include sufixul temporal *-a-*. ◇ ~ **omonim: m.** gramatical care dispune de o expresie identică cu aceea a altui **m.** gramatical, dar de un conținut sau de o semnificație cu totul diferite. De exemplu: desinența *-ă* din (el) *ceartă* este omonimă cu desinența *-ă* din substantivul *ceartă*, dar în primul caz ea se opune desinențelor zero (θ) și *-i* din *cert*/θ, *cert*/**i**, marcînd persoana a III-a, iar în al doilea caz desinenței *-uri* din *cert*/**uri**, marcînd numărul singular; primul sufix *-se-*, din forma verbală de mai mult ca perfect *spusese*, reprezintă sufixul temporal al perfectului, în timp ce al doilea *-se*, sufixul temporal al mai mult ca perfectului etc. ◇ ~ **sintétic: m.** care face corp comun cu unitatea lexico-gramaticală la care se atașează, pentru a putea exprima o anumită semnificație gramaticală (desinențele și sufixele gramaticale) sau lexicală

(prefixele și sufixele lexicale). ◇ ~ **analitic: m.** care nu face corp comun cu termenul la care se atașează, pentru a putea forma o unitate gramaticală determinată (prepoziția *de* din structura supinului, conjuncția *să* din structura conjunctivului, verbele auxiliare morfologice din structura timpurilor și a modurilor compuse din diatezele activă și reflexivă sau a diatezei pasive, adverbele și locuțiunile adverbiale din structura comparației, verbele auxiliare sintactice din structura predicatelor nominale) sau pentru a putea exprima o anumită semnificație gramaticală (prepoziția *pe* de la acuzativul persoanei).

MORFOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *morphologie*, gr. *morphe* „formă" + *logos* „studiu"): **1.** parte a structurii gramaticale a unei limbi, care privește cuvintele organizate în clase lexico-gramaticale, cu trăsături distincte. **2.** parte a gramaticii unei limbi, care se ocupă cu studiul părților de vorbire, sub aspect formal, semantic și funcțional. ◇ ~ **descriptivă (sincrónică): m.** care descrie structura morfologică a unei limbi într-un moment dat al dezvoltării sale. ◇ ~ **istórică (diacrónică): m.** care studiază evoluția structurii morfologice a unei limbi și perspectivele de dezvoltare a acesteia. ◇ ~ **comparativă: m.** care studiază paralel evoluția structurii morfologice a două sau mai multe limbi (mai ales înrudite). ◇ ~ **structurálistă: m.** care studiază structura morfologică a unei limbi din perspectiva diferențelor și a opozițiilor care-i caracterizează componentele la un moment dat, structură concepută ca sistem, în care componentele se condiționează reciproc (v. și *gramática*).

MORFONÉM, s.n. (cf. fr. *morphonème*): fonem folosit cu un anumit rol în structura unui morfem, într-o alternanță morfologică ce caracterizează unități morfologice. De exemplu: în formele de singular și de plural *rac-raci* și *drag-dragi*, constatăm în alternanța morfologică creată existența **m.** *c/c* și *g/gi*.

MORFONOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *morphonologie*, gr. *morphe* „formă" + *phone* „sunet" + *logos* „știință"): ramură a lingvisticii care studiază utilizarea în morfologie a mijloacelor fonologice ale unei limbi, care urmărește analiza structurii fonologice a morfemelor și a rolului pe care fonemele le au în aceste structuri.

MOȚIÚNE, s.f. (cf. fr. *motion*, lat. *motionem*): procedeu de formare a substantivelor feminine de la cele masculine sau a celor masculine de la cele feminine prin adăugarea unui sufix moțional ce face deosebirea de sex. De exemplu: substantivele *profesoară, doctoriță, bucătăreasă, gâscan* și *vulpoi* sînt formate prin acest procedeu cu sufixele moționale *-ă, -iță, -easă, -an* și *-oi*,

agăugate formelor de masculin *profesor, doctor, bucătar* și de feminin *gîscă* și *vulpe*.

MUTACÍSM, s.n. (cf. fr. *mutacisme*): pronunțare a unei consoane în locul altei consoane. De exemplu: *b* în locul lui *v*, în cuvintele *bompor* (vapor), *bagabont* (vagabond), *bopsea* (vopsea), *brăbete* (vrăbețe) etc.; *g* în locul lui *c*, în cuvîntul *gabrioletă* (cabrioletă); *č* în locul lui *ch* în cuvîntul *cestiune* (chestiune) sau *gh* în locul lui *ch* în cuvîntul *ghiabur* (chiabur); *ț* în locul lui *č*, în cuvintele *țentru* (centru), *țifră* (cifră), *țilindru* (cilindru), *țiment* (ciment) etc.; *s* în locul lui *č* în cuvîntul *santimetru* (centimetru); *p (pl)* în locul lui *f (fl)*, în cuvintele *pasole* (fasole), *păsui* (făsui), *potbal* (fotbal), *pluier* (fluier), *pluieră* (fluieră) etc.; *b* în locul lui *p*, în cuvîntul *bobor* (popor) etc. Evident, toate aceste pronunțări sînt neliterare, deci nerecomandabile.

MUTÁȚIE, s.f. (cf. lat. *mutatio* fr. *mutation*): schimbare, transformare. ◇ ~ **consonántică:** transformare a unor serii de consoane din limbile germanice în două perioade distincte: în perioada de trecere de la indoeuropeană la germanica comună (cînd au fost transformate oclusivele *d* în *t* și *k* în *h*) și în dialectul *hochdeutsch*, înainte de apariția primelor texte germane și a limbii literare germane, cînd au fost transformate consoanele *p* (> *pf*), *t* (> *ts*), *k* (> *ch*), *d* (> *t*), *x* (> *h*) etc.

N

NAZALITÁTE, s.f. (cf. fr. *nasalité*): particularitate a unui sunet de a se pronunța pe nas.

NAZALIZÁRE, s.f. (< *nazalizá*, cf. fr. *nasaliser*): pronunțare pe nas a unui sunet; transformare a unui sunet în sunet nazal; proces fonetic prin care o vocală situată înaintea unei consoane nazale capătă, prin anticiparea mișcării de coborîre a vălului palatului, un timbru nazal. N. este foarte răspîndită în limba franceză. Ea este marcată printr-o tildă (~) așezată deasupra vocalei pronunțate astfel: fr. *cotton* este pronunțat *cotõ*, cu ultimul *o* nazalizat; *enfant — ãfã, bon — bõ, en — ã* etc.

NEGÁȚIE, s.f. (cf. lat. *negatio*, fr. *négation*): cuvînt cu ajutorul căruia se neagă ideea exprimată de o parte de propoziție sau de o propoziție prin predicatul ei. De exemplu: „*Nu* Ion a luat cartea, ci Vicu" (se neagă ideea de subiect); „*Nu* cartea a luat-o Vicu, ci caietul" (se neagă ideea de obiect direct); „Ion *nu* a luat cartea" (se neagă ideea exprimată de întreaga propoziție prin predicatul ei).

NEOGRAMÁTIC, s.m. (< adj. *neogramátic, -ă*, după fr. *néogrammairien*, it. *neogrammatico*, germ. *Junggrammatiker*): adept al curentului neogramatic în lingvistică (v. *curént*).

NEOGRAMÁTICĂ, s.f. (după germ. *Junggrammatik*, fr. *néogrammaire*, it. *neogrammatica*): curent apărut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fundat de lingviștii germani *Hermann Osthoff* și *Karl Brugmann*, care puneau accentul pe cercetarea limbilor vii și pe legile fonetice (v. *curént*).

NEOGREÁCĂ, s.f. (cf. fr. *néogrec*): limbă greacă modernă, cu caracter popular, care a început să fie vorbită de grecii din Grecia încă din secolul al XVI-lea. Spre

deosebire de greaca scrierilor, care e o limbă puristă, apropiată de greaca veche, **n.** are o structură gramaticală mult mai simplă, iar vocabularul ei este împestrițat cu multe cuvinte franceze, italiene, slave, albaneze, turcești etc. Pe baza ei a luat naștere o nouă limbă literară, neoficială, cu multe împrumuturi turcești — *dhimotiki* („limba vorbită de popor"), influențată puternic de limba populară, adoptată de unii scriitori și impusă ca limbă a publicisticii, alături de limba literară oficială — *katharevoussa* („limba pură"), o variantă puristă a limbii *koiné* (v. *greacă* și *koiné*), foarte apropiată de greaca veche, menținută de oamenii cultivați, dar neînțeleasă de masa vorbitorilor (după 150 de ani de neîncetate dispute lingvistice guvernul grec a declarat în 1977 greaca modernă „dhimotiki" ca limbă obligatorie în școli, universități și instituții publice). Dusă de savanții refugiați din Bizanț în Italia, **n.** a devenit o limbă de cultură a Occidentului, oferind — alături de latină — cea mai importantă sursă de creare a terminologiei științifice și tehnice de circulație internațională. Influența ei în țările române s-a făcut simțită la început prin intermediul limbii slavone (înainte de secolul al XVIII-lea). În secolul al XVIII-lea ea a fost promovată de fanarioții din Moldova și Țara Românească ca limbă a comerțului, a afacerilor și a culturii, favorizînd astfel crearea în principatele române a unui puternic *curent grecizant*. Existența unor elemente lexicale neogrecești în limba română și în dialectul aromân și a unor elemente lexicale românești și aromâne în **n.** — pe baza contactului dintre acestea — i-a determinat pe lingviști să vorbească despre o *influență neogreacă* asupra limbii române (inclusiv asupra dialectului aromân) și invers, despre *o influență română (și aromână)* asupra limbii neogrecești (v. și *influență*). V. *greacă*.

NEOLINGVÍST, s.m. (< it. *neolinguista*): adept al curentului neolingvistic (v. *curént*).

NEOLINGVÍSTICĂ, s.f. (cf. it. *neolinguistica*): curent lingvistic creat de lingviștii italieni *G. Bertoni* și *M. Bartoli*. Este caracterizat prin importanța acordată împrumuturilor, prin negarea legilor lingvistice și prin explicarea, cu ajutorul ariilor lingvistice, a deosebirilor dintre limbile înrudite (v. *curént*).

NEOLOGÍSM, s.n. (cf. fr. *néologisme*, gr. *neos* „nou" + *logos* „cuvînt"): **1.** (în sens larg, etimologic) orice cuvînt nou creat prin mijloace proprii sau împrumutat (mai demult sau de curînd) din altă limbă sau orice accepțiune nouă a unui cuvînt deja existent în sistemul respectiv. Pentru limba română, în lumina acestei concepții, sînt neologisme! *muncă, mîndru, a trăi, razna, ofl*

(< v.sl.); *grădină, bolnav, a zvîrli, ba, iată* (< slavii de sud); *boroană, paşol, jibă!* (< slavii de nord-est); *oraş, vîlcan, a chellui, musai* (< magh.); *basma, murdar, tiptil, halal* (< tc.); *dascăl, nostim, a vopsi, agale* (< ngr.); *cartof, fain, a absolvi* (< germ.); *bravo!, basta!, adio!* (< it.); *algebră, dinamic, milion, a explica, marş!, ura!, contra, or* (< fr.); *prim, ultim* (< lat.) etc. Caracterul de noutate al unui cuvînt este deci în funcţie de etapa de dezvoltare a limbii respective. Astfel, împrumuturile din vechea slavă, din limbile slave, din maghiară şi de factură bizantină, ca şi formaţiile româneşti foarte vechi, realizate prin derivare, reprezintă nişte **n.** ale limbii române comune; împrumuturile din turcă, neogreacă, slavonă, latină şi germană, ca şi formaţiile româneşti vechi realizate prin derivare, compunere sau prin schimbarea valorii gramaticale, reprezintă nişte **n.** ale limbii române vechi; împrumuturile din franceză şi din italiană, ca şi formaţiile româneşti relativ recente realizate prin aceleaşi procedee amintite mai sus, constituie nişte **n.** ale limbii române moderne (sfîrşitul secolului al XVIII-lea, secolul al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea); împrumuturile şi formaţiile româneşti din epoca noastră (de după al doilea război mondial) reprezintă **n.** ale limbii române actuale. Abuzul de **n.** constituie o abatere de la calitatea generală a stilului individual — puritatea. **2.** (în dialectologie) formă (fonetică, lexicală, morfologică sau sintactică) pătrunsă, în anumite condiţii, din limba literară într-un grai oarecare. Conceput astfel, **n.** se opune împrumuturilor (din graiurile învecinate aparţinînd aceleiaşi limbi sau altei limbi) sau creaţiilor (inovaţiilor din cadrul sistemului graiului respectiv). El reprezintă o consecinţă de ordin cultural, deoarece rezultă din influenţa limbii literare. Pătrunderea **n.** în graiuri este favorizată de caracterul „deschis" (geografic, economic, cultural şi social) al unei regiuni şi comunităţi. Rezultatul infiltrării **n.** în graiuri este reprezentat de coexistenţa şi concurenţa formelor, de „adaptarea" lor fonetică, morfologică şi semantică, de specializarea pentru anumite terminologii a sinonimelor din fondul vechi al limbii.

NEUTRALIZÁRE, s.f. (< *neutralizá*, cf. fr. *neutraliser*) = suprimare, în anumite condiţii, a unei opoziţii existente între două unităţi lingvistice. Astfel, în limba română, opoziţia dintre consoanele *s* (surdă) şi *z* (sonoră) se neutralizează (se anulează) înaintea consoanei *b*: *sbir* (cf. fr. *sbire*) devine *zbir*. Sufixele augmentative *-oi, -oaie* şi *-oaică* sînt neutralizate atunci cînd sînt utilizate la formarea unor masculine sau feminine inexistente: *cinteZoi, vulpoi; cuţitoaie, Mircioaia, Vlădoaia; cerboaică, lupoaică* etc.; sufixele

diminutivale, atunci cînd sînt folosite la formarea unor substantive ce denumesc specii de plante sau de animale, cu totul diferite de ale cuvintelor-bază, sau la formarea unor nume de lucruri, de ocupații feminine, de mîncăruri, comune sau proprii: *-aș* în *toporaș, trandafiraș* (soi de trandafir), *morunaș* (specie de pește), *Andreiaș, Grigoraș* etc.; *-el* în *clopoțel, moșnegel, Costel, Ionel* etc.; *-ică*, în *lumînărică, Ionică* etc.; *-iță* în *garofiță, lămîiță, românițâ, cănăriță, porumbiță, casieriță, doctoriță, furculiță, linguriță* etc.; *-oară* în *sălcioară, roșioară* (specie de pește), *căprioară* etc.; *-(i)șor, -(i)șoară* în *nemțișor, rățișoară, perișoare* etc.; *-toare* în *plesnitoare, ciocănitoare, lipitoare* etc.; *-uliță* în *pungiuliță*; *-uș(ă)* în *căldărușă, cercelaș, țigănuș, căluș, picpănuș* etc.; *-uț(ă)* în *panglicuță, părăluță, săbiuță, Pătruț, Măriuța* etc.

NOMINATÍV, s.n. (cf. lat. *nominativus* < *nominare* „a numi", fr. *nominatif*): caz al substantivului (primul, în ordinea studierii). Îi sînt proprii următoarele funcții sintactice: funcția de s u b i e c t (fundamentală), aflată cu întrebările *cine?* și *ce?* („*Profesorul* a stat lîngă noi pînă ce ne-a tuns chilug" — Ion Creangă; „Se scuturâ din salcîmi *o ploaie* de miresme" — B. Șt. Delavrancea); funcția de a t r i b u t - a p o z i ț i o n a l („Însă Victorița, *nevasta* căpitanului, luase un condei să însemne" — I. Al. Brătescu-Voinești); funcția de e l e m e n t p r e d i c a t i v s u p l i m e n t a r („Măria-sa nu vine *voievod* din mila necredincioșilor ismailiteni" — M. Sadoveanu). **N.** singular este considerat forma de bază a substantivului.

NON-AUTONOMÍE, s.f. (cf. lat., fr., it., engl. *non* ⏚ fr. *autonomie* it. *autonomia*, gr. *autos* „însuși" + *nomos* „lege"): lipsă de independență semantică și sintactic-funcțională a unui cuvînt; lipsă de sens lexical suficient și de funcție sintactică determinată. Termen folosit în sintagmele *non-autonomie semantică, non-autonomie sintactică* și *non-autonomie funcțională*.

NÓRMĂ (RÉGULĂ), s.f. (cf. lat. *norma*, fr. *norme*, rus. *norma*) ordine recunoscută ca obligatorie, fixată prin uz, de care ține seama vorbitorii unei limbi în folosirea sunetelor, a cuvintelor, a formelor, a construcțiilor gramaticale dintr-o anumită perioadă a evoluției acesteia. Orice limbă își are **n.** ei, care sînt mai mult sau mai puțin respectate de către vorbitori. Aspectul literar al oricărei limbi cere o respectare mult mai riguroasă a **n.** lingvistice decît aspectul ei popular. ◇ ~ **ortoépică: n.** care privește pronunțarea corectă a cuvintelor unei limbi. ◇ ~ **ortográfică: n.** care privește scrierea corectă a cuvintelor unei limbi. ◇ ~ **gramaticálă: n.** care privește modificarea corectă a cuvintelor (*n. morfologică*) și îmbinarea corectă

a acestora în propoziții și în fraze (**n.** *sintactică*). V. și *regulă*.

NOȚIÚNE, s.f. (cf. fr. *notion*, lat. *notio* < *noscere* „a cunoaște"): formă logică de reflectare a lumii în gîndirea omenească, apărută pe baza practicii social-istorice prin comparare, analiză, sinteză, abstractizare și generalizare, cu ajutorul căreia este fixat și cunoscut caracterul general, esențial al unei clase de obiecte sau de fenomene, din natură sau din societate. **N.** se exprimă prin cuvinte (care constituie învelișul lor material) și suferă schimbări odată cu practica social-istorică. Științele operează cu **n.** specifice și de aici denumirile diferite ale acestora, în raport cu domeniile cărora le aparțin: **n.** *filozofice*, **n.** *istorice*, **n.** *geografice*, **n.** *lingvistice*, **n.** *stilistice*, **n.** *semantice* etc. În cadrul **n.** lingvistice se disting: **n.** *fonetice*, **n.** *fonologice*, **n.** *lexicale*, **n.** *gramaticale (morfologice* și *sintactice)*, **n.** *de istorie a limbii*, **n.** *de ortografie* și *de punctuație*. Ele sînt înscrise în dicționare și tratate de specialitate, în programele și în manualele școlare de limba română.

NUÁNȚĂ, s.f. (cf. fr. *nuance*): valoare, varietate, aspect pe care-l poate îmbrăca, în anumite condiții, o parte secundară de propoziție sau o propoziție subordonată, datorită elementelor introductive, datorită conținutului lexical și felului de formare a termenilor prin care sînt exprimate sau pe care îi determină, sau datorită topicii acestor unități etc. Se poate vorbi astfel despre o **n.** *lexicală* sau despre o **n.** *gramaticală* ce poate caracteriza, la un moment dat, o anumită unitate sintactică: la atributul adjectival se discută, de exemplu, despre mai multe **n.** lexicale (calitatea, cantitatea, arătarea, relația, originea, locul, timpul, materia, destinația) și gramaticale (posesia — dependența, apartenența — subiectul, obiectul); la atributul substantival în genitiv despre mai multe **n.** lexicale (materia, conținutul, originea, calitatea, locul, timpul) și gramaticale (posesia — dependența, apartenența — subiectul, obiectul, denumirea, scopul, termenul calificat, termenul comparat, superlativul); la atributul pronominal în genitiv despre mai multe **n.** gramaticale (posesia — posesorul, obiectul posedat, dependența, apartenența — subiectul, obiectul); la atributul substantival în dativ despre mai multe **n.** lexicale (filiația, vecinătatea, prietenia, dușmănia) și gramaticale (obiectul, scopul); la atribntul pronominal în dativ despre mai multe **n.** gramaticale (posesia — posesorul, apartenența, dependența — subiectul, obiectul); la atributul substantival în acuzativ despre mai multe **n.** lexicale (materia, calitatea, conținutul, originea, măsura, timpul, locul) și gramaticale (posesia — posesorul, obiectul posedat, dependența, aparte-

uența — subiectul, obiectul, partitivul, relația, denumirea, scopul, comparația, termenul calificat, termenul numărat, superlativul); la atributul pronominal în acuzativ despre mai multe **n.** gramaticale (obiectul, posesia, dependența, partitivul, comparația, termenul calificat); la atributul substantival apozițional despre mai multe **n.** lexicale (numele, profesia, naționalitatea, provincia de origine, însușirea) și gramaticale (obiectul, termenul determinat); la atributul circumstanțial despre **n.** lexicale (timpul, cauza, condiția și concesia); la complemente despre **n.** lexicale (la complementul direct: măsura; la complementul indirect: locul și condiția; la complementul de agent: cauza și instrumentul; la circumstanțialul de loc: modul, atribuirea și excepția; la circumstanțialul de timp; locul, modul, instrumentul, cauza, asocierea; la circumstanțialul de cauză: atribuirea, modul și timpul; la circumstanțialul de scop: atribuirea; la circumstanțialul de mod: locul; la circumstanțialul instrumental: modul; la circumstanțialul condițional: instrumentul, asocierea, modul și timpul; la circumstanțialul sociativ: instrumentul și modul; la circumstanțialul de relație: atribuirea și timpul; la circumstanțialul de excepție: modul; la circumstanțialul opozițional: locul; la circumstanțialul cumulativ: asocierea); la elementul predicativ suplimentar despre **n.** lexicale (modul, determinarea atributivă); la subordonate despre mai multe **n.** lexicale (la completiva indirectă: obiectul direct și condiția; la circumstanțiala de loc: modul; la circumstanțiala de mod: obiectul direct; la circumstanțiala de timp: condiția; la circumstanțiala de cauză: obiectul indirect, timpul și condiția; la circumstanțiala condițională: obiectul indirect și timpul; la circumstanțiala finală: obiectul indirect; la circumstanțiala consecutivă: timpul; la circumstanțiala concesivă: timpul; la circumstanțiala opozițională: comparația; la circumstanțiala de excepție: cumulul și modul).

NUCLÉU, s.n. (cf. fr. *nucléus*, lat. *nucleus*): centru al unei propoziții sau al unei fraze; element central cu funcție importantă în propoziție sau în frază; element esențial ce conferă stabilitate și contur propoziției și frazei. Termen folosit în sintagmele **n.** *propoziției* (cu referire la predicat) și **n.** *frazei* (cu referire la propoziția principală).

NUMĂR, s.n. (cf. lat. *numerus*): categorie gramaticală flexionară bazată pe distincția naturală dintre un singur exemplar și două sau mai multe exemplare ale aceluiași obiect. Este specific substantivelor. S-a extins prin acord la părțile de vorbire care se acomodează după substantiv (la articole, la adjective, la unele numerale și la participiile verbelor), care îl înlocuiesc (la pronume) sau

cu care intră în relație de inerență, de intercondiționare (la verbele predicat). ◇~ **natúrál: n.** existent în realitatea obiectivă, bazat pe distincția amintită mai sus. ◇~ **singulár: n.** care indică un singur exemplar dintr-o categorie de ființe, de obiecte, de fenomene. El include toate variantele substantivelor admise de unul din contextele tip: *un băiat* (un scaun, un dar, un secol, un fulger etc.), *o fată* (o casă, o coală, o ceată etc.), *băiat* (scaun, dar, secol, fulger etc.), *fată* (casă, coală, ceată etc.). ◇~ **plurál: n.** care indică două sau mai multe exemplare dintr-o categorie de ființe, de obiecte, de fenomene. El include toate variantele substantivelor admise de unul din contextele tip: *mulți băieți* (mulți ochelari, mulți secoli), *multe fete* (multe case, multe scaune, multe daruri, multe secole, multe fulgere, multe coale-coli etc.), *băieți* (ochelari, secoli), *fete* (case, scaune, daruri, secole, fulgere, coale-coli etc.). ◇~ **común: n.** reprezentat printr-o formă invariabilă, fără opoziții de desinență vizibile. El include toate variantele substantivelor admise de contextele tip: *un ochi* (un arici, un tei), *mulți ochi* (mulți arici, mulți tei); *o învățătoare* (o muncitoare, o țesătcare), *multe învățătoare* (multe muncitoare, multe țesătoare); *un nume* (un codice), *multe nume* (multe codice). ◇~ **duál:** v. *dual*. ◇~ **triál:** v. *trial*.

NÚME, s.n. (< lat. *nomen*): **1.** cuvînt sau grup de cuvinte prin care numim și individualizăm persoane, ființe, lucruri, fenomene etc. ◇~ **onomástic: n.** de persoană. De exemplu: *Gheorghe, Dan, Septimiu, Petrescu, Bitoleanu, Vlăduț* etc. ◇~ **de botez (mic): n.** care individualizează persoana, ca individ izolat; prenume. De exemplu: *Alexandru, Ion, Cristian, Nicolae, Dumitru, Maria, Elena, Eugenia, Alina, Ioana* etc. ◇~ **de familie (máre): n.** purtat de toți membrii unei familii și transmis de părinți urmașilor de sex masculin. De exemplu: *Marincea, Săvulescu, Bărbuleanu, Mitrache, Sturzoiu* etc. **2.** termen folosit pentru substantiv, în general: parte de vorbire care numește persoane, ființe, lucruri, fenomene etc. În antichitate și în evul mediu **n.** era un termen generic folosit pentru toate cuvintele ce se declină (substantiv, adjectiv, pronume și numeral). Termenul a rămas pînă astăzi cu această accepție. ◇~ **común:** v. *substantiv comun*. ◇~ **própriu:** v. *substantiv propriu*. ◇~ **de agent:** substantiv sau adjectiv care derivă dintr-un verb și care denumește pe autorul acțiunii. De exemplu: *muncitor, tăietor, spoitor, supraveghetor, inițiator, scriitor* etc. ◇~ **de acțiune:** substantiv provenit dintr-un infinitiv lung, ca de exemplu: *cîntare, trecere, sosire* etc.; dintr-un supin: *citit, cusut, arat, semănat* etc.; dintr-o temă verbală cu un sufix:

socoteală, îmbulzeală, bătaie etc. ◇~ **hipocoristic:** v. *hipocoristic.* ◇~ **predicativ: n.** (substantiv, adjectiv sau numeral în nominativ, în genitiv, în dativ sau în acuzativ) care, împreună cu un verb copulativ, formează predicatul nominal al unei propoziții. De exemplu: „... în masa omenirii eu *sînt un număr* trecut la statistica populației" (I.L. Caragiale); „... ziua următoare, deșteptîndu-se din somn, Ghiță *era neliniștit*" (I. Slavici); „Răducane, una și cu una *fac două*" (B. Șt. Delavrancea); „Gălăciuc *e al șaselea* care se prăbușește cu puntea" (Al. Sahia). N. *predicativ* se mai poate însă exprima și prin pronume, verb la un mod nepersonal, adverb și interjecție: „Războiu-i pentru trîntori, iar lupta-*i pentru noi*" (T. Arghezi); „Pămîntul *este al nostru*, că noi îl muncim" (L. Rebreanu); „Natura *va fi* totdeauna *aceeași*" (C. Bolliac); „*Altul este* al tău suflet" (M. Eminescu); „Mama... *ajunsese a crede* că am să ies al doilea Cucuzel" (Ion Creangă); „*Rămase... uitîndu-se* la ea ca la o arătare" (I. Slavici); „Acolo învălmășala brazilor *era de neînchipuit*" (Geo Bogza); „*Așa-i* turcu-n vitejie" (G. Coșbuc); „... dacă o află și a doua oară, *e vai* de steaua ei" (Folclor). ◇~ **predicativ simplu: n.** *predicativ* exprimat printr-un singur cuvînt reprezentant al unei părți de vorbire (v. exemplele de mai sus). ◇~ **predicativ multiplu: n.** *predicativ* exprimat prin două sau mai multe cuvinte, aflate într-un raport de coordonare. De exemplu: „Margareta era *sprințară, șăgalnică* și *neastîmpărată*" (A. Vlahuță); „Am iubit slujba ta care mie mi-a fost *cu credință* și *cu dreptate*" (M. Sadoveanu); „A fost crudă-nvinuirea,/ A fost *crudă* și *nedreaptă, fără razem, fără fond*" (M. Eminescu). ◇~ **predicativ prepozițional: n.** *predicativ* exprimat printr-un cuvînt cu autonomie semantică, precedat de o prepoziție. De exemplu: „Toți oamenii cinstiți sînt *împotriva războiului*"! „Codrii erau *asemenea aramei*"; „Ah, amintirile-s *ca fulgii* uitați în cuiburi goale!" (D. Anghel).

NUMERÁL, s.n. (cf. fr. *numéral*, lat. *numeralis*): parte de vorbire care exprimă, sub diverse aspecte, un număr abstract, un număr concret sau ordinea numerică a obiectelor sau a acțiunilor, în spațiu și în timp. Este caracterizat prin conținut noțional și semantic suficient, prin flexiune după gen și caz (parțial sintetică, în majoritatea cazurilor analitică) și prin posibilitatea de a contracta anumite funcții sintactice (atribut — funcție de bază; subiect, nume predicativ, complement direct, complement indirect, complement de agent, complement circumstanțial și element predicativ suplimentar). Ca însoțitor al substantivului se acomodează uneori după acesta în privința genului și a cazului.

◇ ~ **moștenit: n.** transmis în limba română din latină. De exemplu: *unu(l) — una (un — o), doi — două, trei, patru, cinci, șase, șapte, opt, nouă, zece, mie, întîi.* ◇ ~ **împrumutăt: n.** pătruns în limba română din alte limbi, după formarea acesteia, în epoci diferite. De exemplu: *sută* (< v.sl.?), *milion, miliard, bilion, trilion, secund* (< fr.), *prim, ultim* (< lat.). ◇ ~ **creăt** pe terenul limbii române, prin compunere, din **n.** moștenite și cele împrumutate + prepoziții, conjuncții, articole posesive, articole hotărîte enclitice și particula *-a* (aceasta numai la forma de masculin). De exemplu: *unsprezece, doisprezece, treisprezece... douăzeci, treizeci, patruzeci... cincizeci și unu, cincizeci și doi* etc.; *al doilea — a doua, al treilea — a treia, al patrulea — a patra* etc. ◇ ~ **símplu: n.** alcătuit dintr-o singură unitate de expresie. De exemplu: *unu(l) — una, doi — două, zece, mie, sută, milion* etc. ◇ ~ **compús: n.** alcătuit din două sau mai multe unități de expresie. De exemplu: *unsprezece, patruzeci, șaizeci și opt, al zecelea — a zecea* etc. ◇ ~ **cardinál: n.** care exprimă un număr abstract sau un număr concret și care corespunde contextelor diagnostice de tipul *cîți? — cîte?*. De exemplu: *unu(l) — una, doi — două, trei, patru... unsprezece, doisprezece, treisprezece... douăzeci și unu, douăzeci și doi* etc.; *trei* prieteni, *șase* bărci, *nouă* ore, *treizeci și cinci* de luptători etc. ◇ ~ **ordinál: n.** care exprimă ordinea numerică a obiectelor sau a acțiunilor în spațiu și în timp și care corespunde contextelor diagnostice de tipul *al cîtelea? — a cîta?*. De exemplu: *al doilea* (rînd) — *a doua* (încercare), *al treilea* (cerc) — *a treia* (mașină), *al o sută douăzeci și unulea* (stîlp) — *a o sută douăzeci și una* (cerere) etc. ◇ ~ **colectiv: n.** care exprimă ideea de însoțire, de grupare a obiectelor în spațiu și în timp. Este creat pe terenul limbii române din **n.** cardinal precedat de morfemul *tus-* (< adjectivul nehotărît *toți*). De exemplu: *tustrei tuspatru, tuscinci, tușase* etc. Există și forme de **n.** colectiv moștenite din latină: *amîndoi-amîndouă.* ◇ ~ **fracționár (partitiv): n.** care exprimă o parte sau o fracțiune dintr-un întreg sau dintr-un grup unitar de obiecte. Este creat pe terenul limbii române din **n.** cardinal urmat de sufixul colectiv *-ime*. De exemplu: *doime, treime, pătrime, cincime, șesime* etc. ◇ ~ **multiplicativ: n.** care exprimă o creștere cantitativă, proporțională și precisă (prin înmulțire) a unei forțe, a unei puteri, a unui efort, a unui cîștig etc. sau a unei acțiuni. Este creat pe terenul limbii române din participiile reale sau aparente, cu sufixul *-it*, ale unor verbe de conjugarea a IV-a (formate, la rîndul lor, din **n.** cardinale precedate de prefixul *în-* și urmate de sufixul *-i*): *îndoit, -ă; întreit, -ă; încincit, -ă; înșesit, -ă; înșeptit, -ă; înzecit, -ă; însutit, -ă; înmiit, -ă* etc. ◇ ~

distributiv: n. care exprimă repartizarea precisă a obiectelor în spațiu și în timp, pe grupe egale. Este creat pe terenul limbii române din n. cardinal precedat de adverbul *câte*: *câte unu(l) — câte una, câte doi, câte două, câte trei, câte patru, câte cinci* etc. ◇ ~ **adverbiál:** n. care arată de câte ori se îndeplinește precis o acțiune sau de câte ori însușirea (sau caracteristica) exprimată de un adjectiv (sau de un adverb) este superioară sau inferioară altei însușiri (sau caracteristici). Este creat pe terenul limbii române din n. cardinal precedat de prepoziția *de* și urmat de substantivul *ori* (de la *doi* înainte): *o dată, de două ori, de trei ori, de patru ori, de cinci ori, de șase ori* etc. (Pentru clasificarea n. v. *criteriu*).

O

OBIÉCT, s.n. (cf. lat. *obiectum*, fr. *objet*, germ. *Objekt*): conținut situat în afara eului, asupra căruia se îndreaptă gîndirea sau cunoașterea umană. ◇ ~ **diréct:** complement direct. ◇ ~ **indiréct:** complement indirect. (v. *complemént*). ◇ ~ **gramaticál: o.** denumit de un substantiv, indiferent de conținutul lui (ființă, lucru, fenomen etc.). În acest sens spunem despre substantiv că este „parte de vorbire care denumește **o.** *gramaticale*" (adică ființe, lucruri, fenomene etc. privite din punct de vedere gramatical). ◇ ~ **posedát: o.** care este în posesia cuiva, care este stăpînit de cineva (sintagmă care reprezintă una din referințele de conținut ale pronumelui posesiv).

OCCIDENTÁL, s.n. (cf. fr. *occidental*, lat. *occidentalis*): limbă artificială creată în 1922 de către estonianul *E. de Wahl*. Dispune de o gramatică mai complicată decît a celorlalte limbi artificiale, dar bazată pe procedee cunoscute în limbile naturale. Admite consoanele duble și schimbarea accentului după bunul plac al vorbitorului.

OCLUZIÚNE (OCLÚZIE), s.f. (cf. fr. *occlusion*, lat. *occludere* „a închide"): închidere a canalului vorbitor într-un anumit punct al lui în timpul pronunțării unei consoane.

OMOFONÍE, s.f. (cf. fr. *homophonie*, gr. *homos* „la fel" + *phone* „voce"): calitate a unor silabe sau a unor cuvinte de a se pronunța asemănător, dar de a se scrie diferit (v. *silabă omofonă* și *cuvînt omofon*).

OMONÍM, s.n. (< adj. *omonim, -ă*, cf. fr. *homonyme*, lat. *homonymus*, gr. *homonymos* < *homos* „asemănător" + *onoma* „nume"): cuvînt care are aceeași formă și aceeași pronunțare cu un alt cuvînt, dar care diferă de acesta prin sens și prin origine. De exemplu: *catarácta* (= cascadă), *cata-*

ráclă (= boală de ochi); *buhái* (= taur), *buhái* (= instrument); *límbă* (= organ), *límbă* (= neam), *límbă* (= mijloc de comunicare); *líră* (= instrument muzical), *líră* (= monedă); *másă* (= mulțime), *másă* (= mărime), *másă* (= mobilă), *másă* (= corp solid); *ochi* (= organ), *ochi* (= mugur), *ochi* (= geam) etc. Altfel spus, **o.** este un cuvînt care dispune de un corp fonetic identic cu al altui cuvînt (sau al altor cuvinte) fără ca acest corp fonetic să fie legat de celelalte printr-o caracteristică semantică comună (printr-un sem). De exemplu: *mai* („a cincea lună a anului") nu are nici un sem comun cu *mai* (adverb), cu *mai* („ciocan") și cu *mai* (reg. „ficat").

OMONIMÍE, s.f. (cf. fr. *homonymie*): faptul sau însușirea de a fi omonim; situația în care se află două sau mai multe cuvinte omonime (v. *omonim*). **O.** este manifestarea unui proces contrariu sinonimiei (v.) în sensul că același corp fonetic trimite la două obiecte diferite. De exemplu: *bancă* („instituție financiară") — *bancă* („scaun lung"); *ban* („a suta parte din moneda națională") — *ban* („titlu boieresc în evul mediu); *calcan* („soi de pește marin") — *calcan* („zid fără uși și fără ferestre") etc. **O.** e un mod normal de existență a cuvintelor; una din sursele sale cele mai importante este etimologia populară. Ea poate da naștere la confuzii, motiv pentru care a fost considerată un accident supărător, o piedică în actul de comunicare a ideilor, una din cauzele dispariției cuvintelor. În practica vorbirii unele **o.** duc în final la eliminarea unui omonim sau la modificarea lui. De exemplu: *pisoi* („pui de pisică") a scos din circulație pe *pisoi* („unealtă de pisat în piuliță"); *porumb* (plantă) a eliminat în Muntenia pe *porumb* (pasăre) și a determinat apariția lui *porumbel* etc. În limba franceză mai multe cuvinte se pronunță la fel, datorită reducerii corpului fonetic al cuvintelor și situației omonimice create prin această reducere: *vert* („verde"), *verre* („pahar"), *vers* („vers"), *vers* („către"), *ver* („vierme"), *vair* („blana unui anumit animal"). **O.** este — alături de sinonimie, polisemie și antonimie — una din cele patru modalități de manifestare a organizării vocabularului, un efect al acțiunii celor cinci factori de organizare ai sistemului lexical (frecvența, factorul stilistico-funcțional, factorul psihologic, factorul semantic și factorul etimologic). ◇ ~ **tolerábilă: o.** *parțială* care presupune forme diferite printr-un detaliu fonetic, gramatical sau stilistico-funcțional. De exemplu: *a* (articol posesiv-genitival) — *a* (formă de persoana a III-a singular, indicativ prezent, a verbului auxiliar morfologic *a avea*) — *a* (interjecție) — *a* (prepoziție); *arcan* („laț") — *arcan* (înv. „loc tăinuit"); *arie* („loc amenajat pentru treieriș") — *arie* („compoziție vocală dintr-o

operă sau operetă"); *baic* („scaldă") — *baie* (reg. „mină"); *bárem* („măcar"), adverb — *barém* („tarif"), substantiv; *berc* („fără coadă"), adjectiv — *berc* („dumbravă"), substantiv; *bob* („grăunte"), cu pluralul *boabe* — *bob* („sanie cu cirmă"), cu pluralul *boburi; boi* („făptură"), substantiv — *boi* („a colora"), verb; *boltă* („arcadă"), cu pluralul *bolți* — *boltă* (reg. „prăvălie"), cu pluralul *bolte; bun* („bunic"), cu pluralul *buni* — *bun* („produs de consum"), cu pluralul *bunuri; dragă* (adjectiv cu pluralul *dragi*) — *dragă* (substantiv cu pluralul *drăgi*); *noi* (adjectiv, formă de plural) — *noi* (pronume personal, persoana I plural); *spătar* („rezemătoare de scaun"; „curea de ham"), substantiv cu pluralul *spătare* — *spătar* („boier care ținea spada domnului în evul mediu"), substantiv cu pluralul *spătari* etc. ◇ ~ **intolerábilă: o.** *totală* bazată pe identitatea tuturor formelor lexicale ale omonimelor, pe apartenența acestora la aceeași variantă funcțională a limbii, pe apariția lor în cadrul acelorași tipuri de contexte. De exemplu: *căprar* („păstor de capre") — *căprar* („caporal"); *pupilă* („parte a ochiului") — *pupilă* („minoră tutelată"; „elevă preferată"); *fierărie* („meseria de fierar") — *fierărie* („locul unde se exercită meseria de fierar") etc.

ONOMASIOLOGÍE, s.f. (cf. fr., germ. *Onomasiologie*, gr. *onoma* „nume", *onomasia* „nume specific" + *logos* „știință"): ramură a lingvisticii care studiază numele din punctul de vedere al formei și conținutului lor.

ONOMÁSTICĂ, s.f. (< adj. *onomastic, -ă*, cf. fr. *onomastique*, gr. *onoma* „nume"): **1.** disciplină care studiază originea, formarea și evoluția numelor proprii. **2.** totalitatea numelor proprii dintr-o limbă, dintr-o regiune, dintr-o epocă.

ONOMATOPÉE, s.f. (cf. fr. *onomatopée*, gr. *onomatopoia* < *onoma* „nume" + *poiein* „a face"): cuvînt care prin elementele sale sonore imită cu aproximație un sunet sau un zgomot din natură; cuvînt imitativ. De exemplu: *cucu!, cucurigu!, cotcodac!, pitpalac!, muu!, beee!, ham!, poc!, zdup!, pleosc!, zdranc!* etc. **O.** formează o grupă distinctă în cadrul interjecțiilor din limba română (v. *interjécție*).

OPOZÍȚIE, s.f. (cf. fr. *opposition*, lat. *oppositio*, germ. *Opposition*, rus. *opozițija*): diferență, de obicei fonetică, cu sau fără valoare funcțională, între două unități lingvistice. În concepția structuralistă prin **o.** se înțelege unitatea fundamentală a unui sistem lingvistic, formată din doi termeni: unul *pozitiv* și altul *negativ*.

OPTATÍV(Ă), s.n. și f. (cf. fr. *optatif*, lat. *optativus*): **1.** aspect al modului condițional-optativ-potențial, care exprimă o posi-

bilitate reală, dorită în prezent sau în trecut. De exemplu: *„Închinare-aș* și n-am cui! / *Închinare-aș* murgului" (Folclor); „Ce-*aș* mai *fi colindat* atunci!" (v. și *condițional-optativ-potențial*). **2.** propoziție care exprimă dorința sau care cere în răspuns o informație cu privire la dorință. ◇ ~ **reală: o.** construită cu aspectul optativ (prezent) al modului condițional-optativ-potențial. De exemplu: *„Ar striga*... și nu se-ndură" (M. Eminescu). ◇ ~ **ireală: o.** construită cu aspectul optativ (perfect) al modului condițional-optativ-potențial. De exemplu: „Ce-*ar* mai *fi citit* în liniștea aceea!". ◇ **falsă ~:** propoziție construită cu unul din verbele *a vrea, a dori* sau *a pofti* (care exprimă lexical ideea de dorință) la modul indicativ. De exemplu: „*Vreau* o înghețată", „*Doream* înțelegere din partea ta"; „*Am poftit* și eu niște gogoși" (v. și *propoziție*).

ORALITÁTE, s.f. (< *oral* + suf. *-ități*, cf. it. *oralità*): **1.** calitate a stilului unei opere beletristice de a părea vorbit, de a folosi elemente de limbă vorbită, dînd expunerii un caracter spontan și viu atît în dialogurile care notează particularitățile vorbirii personajelor, cît și în narațiunea propriu-zisă. **2.** ansamblu de particularități ale limbii vorbite, ale graiului viu.

ÓRDINE (TÓPICĂ), s.f. (cf. lat. *ordo, -inis*, it. *ordine*): înșiruire după anumite reguli; organizare în raport cu anumite cerințe. Se vorbește astfel despre **o.** *(topica) părților de propoziție în propoziție* (subiect + predicat sau subiect + atribut + predicat + complement — într-o **o.** *obișnuită*; predicat + subiect sau predicat + complement + subiect + atribut — într-o **o.** *neobișnuită*), despre **o.** *(topica) propozițiilor în frază* (propoziție principală + propoziție secundară — într-o **o.** *obișnuită*; propoziție secundară + propoziție principală sau propoziție secundară + propoziție principală + propoziție secundară — într-o **o.** *neobișnuită*). ◇ ~ **alfabétică:** înșiruire în conformitate cu literele alfabetului: *a, b, c* etc. (*alb, bun, cald* etc.). ◇ ~ **liberă:** așezare a părților de propoziție sau a propozițiilor în frază în **o.** dorită de vorbitor sau de scriitor, la libera lor alegere, în raport cu preferințele și intențiile lor. ◇ ~ **fixă:** așezare a părților de propoziție în propoziție sau a propozițiilor în frază, într-o **o.** strictă, obligatorie, impusă de o normă gramaticală, de o exigență a limbii literare.

ORIENTALÍST, s.m. (cf. fr. *orientaliste*): specialist în orientalistică (v.).

ORIENTALÍSTICĂ, s.f. (cf. germ. *Orientalistik*): grup de discipline care studiază istoria, limbile și culturile popoarelor orientale.

ORONÍM, s n. (cf. fr. *oronyme*) nume toponimic dat unei forme

de relief. De exemplu: *deal, vale, cîmpie, munte, depresiune, Bărăganul* etc.

ORONIMÍE, s.f. (cf. fr. *oronymie,* gr. *oros* „munte" + *onoma* „nume"): **1.** totalitatea numelor geografice (proprii și apelative) care desemnează formele de relief. **2.** ramură a toponimiei care se ocupă cu studiul formării și evoluției numirilor referitoare la formele de relief.

ORTOEPÍE, s.f. (cf. fr. *orthoépie,* gr. *orthoepeia* „limbaj corect" < *orthos* „drept" + *epeia* „pronunțare"): **1.** pronunțare corectă, literară a cuvintelor. **2.** parte a lingvisticii care studiază pronunțarea corectă a cuvintelor dintr-o limbă, după anumite reguli. Majoritatea problemelor de ortoepie ale limbii române sînt în același timp și probleme de ortografie (Pentru regulile ortoepice, v. *regulă*).

ORTOFONÍE, s.f. (cf. fr. *orthophonie,* gr. *orthos* „drept" + *phone* „sunet"): pronunțare normală sau corectă a unui fonem sau a unui grup de foneme.

ORTOGRAFÍE, s.f. (cf. lat. *orthographia,* gr. *orthographia* < *orthos* „drept" + *graphein* „a scrie"): **1.** sistem de semne grafice convenționale care se folosesc în scrierea corectă a cuvintelor, a expresiilor și a locuțiunilor dintr-o limbă. Sînt considerate semne ortografice în limba română: *liniuța de unire (cratima)* și *apostroful* (v. și *semn*). **2.** parte a gramaticii care studiază scrierea corectă a cuvintelor, a expresiilor și a locuțiunilor dintr-o limbă, după anumite reguli. ◇ ~ **etimológică: o.** în care principiile scrierii cuvintelor se bazează pe etimologia lor. **O.** *etimologică* au limbile franceză, irlandeză, engleză și tibetană. În aceste limbi scrierea cuvintelor se deosebește profund de pronunțarea lor. De exemplu: fr. *temps* („timp") pronunțat „tă"; fr. *doigt* („deget") pronunțat „dua" *oiseau* („pasăre") pronunțat „*uazo*", *eau* („apă") pronunțat „o"; engl. *all right* („foarte bine") pronunțat „olrait", *enough* („destul") pronunțat „inaf", *chalk* („cretă") pronunțat „čok" etc. În general, se reproduc nu formele actuale ale cuvintelor, ci formele lor din limba de origine, mai vechi, faze intermediare din dezvoltarea acestora sau chiar forme false. ◇ ~ **fonétică: o.** în care principiile scrierii cuvintelor se bazează pe felul cum acestea se pronunță. Limba italiană și limba română au, în general, o **o.** *fonetică.* Din 1860, data la care alfabetul latin a luat locul celui chirilic, sistemul ortografic al limbii române s-a schimbat de mai multe ori (1881, 1904, 1932, 1953, 1965), modificările survenite reflectînd lupta dintre reprezentanții celor două curente (etimologic și fonetic) în stabilirea acestuia, cu cîștig de cauză pentru cel fonetic. ◇ ~ **talienizántă: o.** veche românească

în care principiile scrierii cuvintelor se bazau pe intenția de apropiere nefirească, forțată, artificială a acestora de formele limbii italiene. Ea a fost inițiată și folosită în limba română de *I. Heliade Rădulescu*, dar fără sorți de izbîndă, deoarece contravenea flagrant legilor limbii noastre (Pentru regulile ortografice v. *regulă*).

ORTOGRAFIÉRE, s.f. (< *ortografiá*, cf. fr. *orthographier*): scriere corectă a cuvintelor, a expresiilor și a locuțiunilor dintr-o limbă.

ORTOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *orthologie*, gr. *orthos* „drept" + *logos* „cuvînt"): arta de a vorbi corect.

ÓSCĂ, s.f. (cf. fr. *osque*): limbă indo-europeană vorbită de triburile oscilor din Italia centrală, care populau — împreună cu faliscii, latinii și umbrienii — anumite zone ale acesteia.

P

PACIÉNT, s.m. (cf. lat. *patiens*, it. *paziente*, fr. *patient*, germ. *Patient*): cel care suferă acțiunea exprimată de verb. **P.** constituie unul din cei doi poli ai acțiunii, alături de agent, și anume obiectul care suferă această acțiune, punctul de sosire al acțiunii.

PALATALIZÁRE, s.f. (< *palatalizá*, cf. fr. *palataliser*): transformare a unui sunet nepalatal într-unul palatal, prin mutarea locului de articulație în regiunea palatalului dur al gurii, sub influența unui *i* următor. De exemplu, în limba română e cunoscută **p.** labialelor *b, p, m, f* și *v* în cuvinte cu pronunțare regională ca *ģine* (bine), *Ķicior* (picior), *ńere* (miere), *ľerbe* (fierbe) și *ẏine* (vine) și **p.** dentalelor *d* și *t* în cuvinte tot cu pronunțare regională: *baģe* (bade), *ſrace* (frate) etc.

PALEOSLÁVĂ, s.f. (cf. fr. *paléoslave*): limba veche slavă, vechea slavă bisericească, vechea bulgară; cea mai veche ipostază scrisă cu caracter liturgic a limbii slave comune, folosită în aria de cultură din estul și sud-estul Europei medievale (secolele al IX-lea — al XI-lea), în două etape (cea *moravo-panonică* sau *clasică* — sfîrșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea, cînd frații misionari *Chiril* și *Metodiu* și discipolii lor apropiați au tradus din greacă primele cărți de cult în dialectul bulgaro-macedonean din sudul Salonicului — și cea *bulgară* — sfîrșitul secolului al X-lea — secolul al XI-lea, cînd în sud-vestul și estul Bulgariei au fost scrise 15 codice printre care *Codex Zographensis* și *Codex Marianus*). Modelată după greaca literară, mai ales sub raport sintactic, **p.** n-a fost niciodată vorbită de popoarele slave, cu excepția unor sfere diplomatice; ea a exercitat însă o puternică influență asupra limbilor literare contemporane slave și asupra limbii române (influență cunoscută pentru limba noastră sub numele de *influență-slavonă*). Denumirea de

p. este dată din perspectiva istoriei limbilor slave.

PARADÍGMĂ, s.f. (cf. fr. *paradigme*, lat. *paradigma*, gr. *paradeigma* „model"): **1.** totalitatea formelor flexionare ale unui cuvînt. Se vorbește astfel despre **p.** substantivului, a adjectivului și a verbului (mai ales). **2.** orice clasă de elemente lingvistice, indiferent de principiul ce guvernează reunirea acestora. În concepția lui *Ferdinand de Saussure* **p.** reprezintă niște „grupuri asociative", în care componentele (cuvintele evocate în memorie de un alt cuvînt) sînt reunite doar prin asociații de idei. Relațiile dintre **p.** grupate în sistemul limbii reprezintă *axa paradigmatică*. Sînt considerate ca aparținînd aceleiași **p.** două sau mai multe unități lingvistice care se pot înlocui în cadrul aceleiași sintagme. După *Roman Iakobson*, interpretarea oricărei unități lingvistice presupune în fiecare moment *comparația* cu elementele asemănătoare, existente în cadrul aceleiași **p.**, care-ar putea s-o substituie, precum și *raportarea* la unitățile coexistente, care aparțin aceleiași sintagme. În felul acesta sensul oricărui cuvînt ar fi determinat simultan atît de amintirea cuvintelor care i-ar fi putut lua locul în enunț cît și de influența cuvintelor înconjurătoare din cadrul enunțului.

PARAGRÁMĂ, s.f. (cf. fr. *paragramme*, gr. *paragramma* „pronunțare denaturată a cuvîntului"): greșeală de ortografie care constă în folosirea unei litere în locul alteia sau în substituirea unei forme gramaticale corecte cu alta incorectă (greșeală de copist).

PARALELÍSM, s.n. (cf. fr. *parallélisme*, it. *parallelismo*, gr. *parallelismos* < *para* „lîngă" + *allelos* „unul cu altul"): corespondență între două unități sintactice luate în comparație. Se vorbește astfel de **p.** *sintactic (aproape perfect) dintre părțile de propoziție și propozițiile subordonate* (subiect — subiectivă, nume predicativ — predicativă, atribut — atributivă, complement necircumstanțial — completivă, complement circumstanțial — subordonată circumstanțială, element predicativ suplimentar — predicativă suplimentară). V. și *corespondență*.

PARALOGÍE, s.f. (cf. fr. *paralogie*, gr. *para* „lîngă" + *logos* „cuvînt"): transformare analogică a formei unui cuvînt prin asemănarea lui formală cu alt cuvînt (v. *atracție paronimică*).

PARANTÉZĂ, s.f. (cf. fr. *parenthèse*, germ. *Parenthese*, lat. *parenthesis*, gr. *para* „alături" + *en* „în" + *thesis* „punere"): **1.** semn de punctuație care constă din două arcuri de cerc, din două dreptunghiuri cărora le lipsește o latură lungă sau din două linii orizontale, între care se izolează un amănunt, un adaos, o explica-

ție legată de restul unui text dat. ◇ ~ **rotúnde (mici): p.** care închid o explicație, o precizare, un amănunt și care sînt alcătuite din două arcuri de cerc. De exemplu ( ). ◇ ~ **drépte (mari): p.** care închid un adaos făcut de vorbitor într-un text citat și care sînt alcătuite din două dreptunghiuri cărora le lipsește o latură lungă în interior. De exemplu [ ]. ◇ ~ **orizontále: p.** alcătuite din două linii orizontale (— —). V. *linie de pauză*. **2.** frază cu un sens deosebit, cu caracter de adaos, de explicație suplimentară, de digresiune, care se intercalează între termenii unei alte fraze (în scris, închisă adesea între paranteze sau între linii de pauză).

PARATÁXĂ, s.f. (cf. fr. *parataxe*, gr. *parataxis* < *para* „alături" + *taxis* „așezare"): v. *juxtapúnere*.

PARONÍM, s.n. (cf. fr. *paronyme*, gr. *para* „alături" + *onoma* „nume"): cuvînt asemănător (nu identic) cu altul din punctul de vedere al formei, dar deosebit de acesta ca sens (și ca origine). De exemplu: *complement* și *compliment*, *aluzie* și *iluzie*, *glacial* și *glaciar*, *emersiune* și *imersiune*, *comunicare* și *comunicație*, *manifestare* și *manifestație*, *original* și *originar*, *familial* și *familiar*, *temporal* și *temporar*, *eminent* și *iminent*, *literal* și *literar*, *ordinal* și *ordinar*, *se înserează* și *se inserează* etc. Unele se pot confunda adesea între ele în vorbire.

PARONIMÍE, s.f. (cf. fr. *paronymie*): calitate pe care o au două cuvinte de a fi paronime; relația care se stabilește între două cuvinte paronime.

PARTE DE PROPOZIȚIE, s.f. + prep. + s.f. (cf. lat. *partem* + lat. *de* + fr. *proposition*, lat. *propositio*): cuvînt sau grup de cuvinte din alcătuirea unei propoziții, care poate fi identificat ca unitate sintactică aparte după funcția specifică îndeplinită în cadrul propoziției. Sînt considerate **p. de p.** în limba română: subiectul, predicatul, atributul, complementul și elementul predicativ suplimentar. ◇ ~ **principálă: p. de p.** care constituie, în mod obișnuit, minimul necesar pentru realizarea unei propoziții, centrul de organizare al acesteia. Sînt considerate **p. de p.** principale: subiectul și predicatul. ◇ ~ **secundáră: p. de p.** care se grupează în jurul **p. de p.** principale, completîndu-le înțelesul. Sînt considerate **p. de p.** secundare: atributul, complementul și elementul predicativ suplimentar. ◇ ~ **independéntă: p. de p.** care nu depinde sintactic de nici o altă unitate de această natură, care nu e subordonată niciodată unui element regent; **p. de p.** care poate exista în cadrul propoziției fără ajutorul alteia, putîndu-se afla cu aceasta cel mult într-un raport de inerență (de interdependență). Sînt considerate **p. de p.** independente: subiectul și predicatul. ◇ ~ **dependéntă (subordonátă): p.**

de p. care depinde sintactic de o altă unitate de acest fel, care este subordonată unui element regent; **p. de p.** care nu poate exista în cadrul propoziției independent de acest regent. Sînt considerate **p. de p.** dependente: atributul, complementul și elementul predicativ suplimentar. ◇ ~ **coordonátă: p. de p.** care se află cu o altă unitate de același fel (indiferent de nuanță, de aspect, de varietate) într-un raport de coordonare. Pot fi coordonate: subiectul cu subiectul, predicatul cu predicatul, atributul cu atributul, complementul cu complementul, elementul predicativ suplimentar cu elementul predicativ suplimentar (în mod excepțional pot exista în raport de coordonare și două părți de propoziție diferite: un atribut circumstanțial cu un complement circumstanțial, un element predicativ suplimentar cu un complement circumstanțial). V. și *coordonáre*. ◇ ~ **intercalátă (incidéntă): p. de p.** așezată într-un loc neobișnuit între alte unități sintactice, în cadrul aceleiași propoziții sau într-o altă propoziție (în acest caz poate fi legată sau nu în pronunțare prin cratimă, poate fi sau nu despărțită prin virgule). Pot fi intercalate: atributul, complementul și elementul predicativ suplimentar (în mod excepțional poate fi intercalat și predicatul însoțit de complemente între componentele subiectului multiplu). V. și *intercalâre*. ◇ ~ **simplă: p. de p.** exprimată printr-o singură parte de vorbire cu funcție sintactică determinată. Pot fi **p. de p.** simple: subiectul, predicatul, atributul, complementul și elementul predicativ suplimentar. ◇ ~ **dezvoltátă (multíplă, compúsă): p. de p.** exprimată prin două sau mai multe părți de vorbire cu aceeași funcție sintactică, aflate în raport de coordonare. Pot fi **p. de p.** dezvoltate: subiectul, atributul, complementul și elementul predicativ suplimentar (unii lingviști sînt de părere că există și predicate de acest fel, problema punîndu-se însă altfel decît la celelalte **p. de p.**). V. fiecare din aceste unități sintactice. ◇ ~ **anticipátă: p. de p.** exprimată prin intermediul formelor pronominale personale, înaintea părților de vorbire care îndeplinesc această funcție. Pot fi **p. de p.** anticipate: subiectul, complementul direct și complementul indirect (v. fiecare din aceste unități.) ◇ ~ **reluátă: p. de p.** exprimată prin intermediul formelor pronominale personale după părțile de vorbire care îndeplinesc această funcție. Pot fi **p. de p.** reluate: subiectul, complementul direct și complementul indirect (v. fiecare din aceste unități). ◇ ~ **cu aspect pozitiv (pozitívă): p. de p.** neînsoțită de negația *nu* sau de prepoziția cu rol de negare, *fără*. Pot fi **p. de p.** cu aspect pozitiv: subiectul, predicatul, atributul, complementul și elementul predicativ suplimentar. ◇ ~ **cu aspect negativ (negatívă): p. de p.** însoț-

ţită de negaţia *nu* sau de prepoziţia cu rol de negare, *fără*. Pot fi **p. de p.** cu aspect negativ: subiectul, predicatul, atributul, complementul şi elementul predicativ suplimentar (Pentru clasificarea **p. de p.** v. *criteriu*).

PARTE DE VORBIRE, s.f. + prep. + s.f. (cf. lat. *partem* + lat. *de* + *vorbi* < *vorbă* + suf. *-i*): clasă de cuvinte grupate după sensul lor lexical general şi după caracteristicile lor morfologice şi sintactice. Cuvintele din limba română au fost clasificate de gramatica tradiţională în zece **p. de v.**: *substantiv, articol, adjectiv, numeral, pronume, verb, adverb, interjecţie, prepoziţie* şi *conjuncţie*. Cercetările moderne şi actuale au arătat însă clar rolul de instrument gramatical al articolului (element lipsit de sens lexical şi de funcţie sintactică de parte de propoziţie), scoţîndu-l din rîndul **p. de v.** În felul acesta au rămas numai nouă **p. de v.** Dacă mai adăugăm şi faptul că tot aceste cercetări au stabilit lipsa de sens lexical şi de funcţie sintactică de părţi de propoziţie la conjuncţii şi la prepoziţiile de bază (moştenite), datorită abstractizării şi gramaticalizării lor maxime, şi trecerea lor tot în rîndul instrumentelor gramaticale, ar însemna că în limba română adevărate **p. de v.** (cu sens lexical şi cu funcţie sintactică de părţi de propoziţie) nu sînt decît şapte: substantivul, adjectivul, numeralul, pronumele, verbul, adverbul şi interjecţia. ◇ ~ **moştenită: p. de** rămasă într-o limbă din limba d bază sau din limbile care s-au în crucişat pentru a da naştere une limbi noi. De exemplu: *-l, -a un, o, al, a, ai, ale, casă, frate, bun dulce, trei, zece, eu,* (al) *meu, se acesta, cine, altul, nimeni, cînta avea, vrea, fi, afară, atîtnci, vai zău, către, cu, de, că, însă, să, şi* etc. (< latină); *barză, mînz, aprig, sterp,* (a) *cruţa,* (a) *răbda, puruci* etc. (< substrat). ◇ ~ **împrumutată: p. de v.** luată dintr-o limbă străină. De exemplu: *muncă, mîndru, razna, oţ* (< v. slavă); *grădină, bolnav, zvîrli, ba, da, iată* (< slavii de sud); *boroană, paşol, ţibă* (< slavii de nord-est); *oraş, viclean, cheltui, musai* (< maghiară); *basm, murdar, tiptil, halal* (< turcă); *dascăl, nostim, vopsi, agale* (< neogreacă); *cartof, fain, absolvi* (< germană); *bravo!, basta!, adio!* (< italiană); *algebră, dinamic, milion, explica, marş, ura!, contra, or* (< franceză); *prim, ultim* (< latină) etc. ◇ ~ **creată** pe terenul limbii române prin fonetică sintactică, derivare, compunere şi conversiune, din elemente moştenite sau împrumutate: *cel, cea, cei, cele* (< pronumele demonstrative), *frumuseţe* (< frumos + suf. *-eţe*), *bună-cuviinţă, rănitul; cenuşiu* (< cenuşă + suf. *-iu*), *binevoitor* (< bine + voitor), *vestit; treisprezece* (< trei + spre + zece), *douăzeci şi unu, al zecelea* (< al + + zece + le + a); *dînsul* (< de + + însu + l), *dumneata* (< domnia + + ta), *însumi* (< însu + mi), *acelaşi* (< acela + şi), *cel ce, oricare* (< ori

+ care), *nici unul*; *desface* (< des + face), *binevoi* (< bine + voi); *orbește* (< orb + suf. -ește), *morțiș* (< mort + iș), *pesemne* (< pe + semne), *nicidecum* (< nici + de + cum), *deschis*, *poate*; *aha!*, *pleosc!*, *trosc!*, *zdup!*, *doamne!*; *înspre* (< în + spre), *de pe lîngă*; *căci* (< că + ce), *fiindcă* (< fiind + că), *ca să* etc. ◇ ~ **cu conținut noțional** determinat (concret sau abstract: substantivul, adjectivul, numeralul, pronumele, verbul și adverbul); *patrie*, *devotat*, *ei*, *dînsele*, *opt*, *al doilea*, *lucra*, *aici* etc. ◇ ~ **fără conținut noțional** determinat (articolul, prepoziția, conjuncția și interjecția): *de*, *la*, *să*, *că*, *ch!*, *paf!*, *zvîc!* etc. ◇ ~ **cu sens lexical** determinat (concret sau abstract: substantivul, adjectivul, numeralul, pronumele, verbul și adverbul): *soldat*, *viteaz*, *noi*, *dînșii*, *zece*, *al zecelea*, *lupta*, *acolo* etc. ◇ ~ **fără sens lexical** determinat (articolul, prepoziția, conjuncția și interjecția): *de*, *cu*, *să*, *că*, *aha!*, *bruh!*, *dch!* etc. ◇ ~ **concretă: p. de v.** cu conținut reprezentabil în planul senzorial. De exemplu: *masă*, *nuc*, *soră*, *roșu*, *violet*, *acru*, *sărat*, *trăsni*, *fluiera*, *pocni*, *repede*, *zvrr!* etc. ◇ ~ **abstractă: p. de v.** cu conținut nereprezentabil în planul senzorial. De exemplu: *-l*, *-a*, *un*, *o*, *cel*, *cea*, *al*, *a*,: *demnitate*, *pricepere*, *dreptate*, *isteț*, *înțelegător*, *inteligent*, *trei*, *cinci*, *șapte*, *noi*, *tu*, *acesta*, *fiecare*, *avea*, *vrea*, *fi*, *gîndi*, *mai*, *atît*, *fără*, *prin*, *și*, *dar* etc. ◇ ~ **simplă: p. de v.** alcătuită dintr-un singur element formant. De exemplu: *-l*, *-a*, *un*, *o*, *cel*, *cea*, *al*, *a*, *munte*, *verde*, *voi*, *care*, *șase*, *merge*, *cum*, *ah!*, *cu*, *să* etc. ◇ ~ **compusă: p. de v.** alcătuită din două sau mai multe elemente formante distincte. De exemplu: *bunăvoință* (< bună + voință), *gura-leului*, *floare-de-colț*, *galben-închis*, *nord-american*, *macedoromân* (< macedo + român), *treizeci* (< trei + zeci), *însuși* (< însu + și), *acestălalt* (< acest + alalt), *cel ce*, *oricine* (< ori + cine), *nici unul*, *binevoi* (< bine + voi), *astăzi* (< astă + zi), *înspre* (< în + spre), *ci și* etc. ◇ ~ **flexibilă: p. de v.** care-și schimbă forma pentru a putea exprima diferite raporturi gramaticale (articolul, substantivul, adjectivul, numeralul, pronumele și verbul). De exemplu: *o masă*, *unei mese*; *o fată harnică*, *unei fete harnice*; *un*(ul) — *unui*(a), *o (una)* — *unei*(a); *cu*, *mie*, *pe mine*, *cînt*, *cînți*, *cîntă* etc. ◇ ~ **neflexibilă: p. de v.** care nu-și schimbă forma pentru a putea exprima diferite raporturi gramaticale (adverbul, interjecția, prepoziția și conjuncția). De exemplu: *oriunde*, *oricînd*, *oricum*; *vai!*, *bravo!*; *sub*, *peste*; *însă*, *că*, *să*, *deși* etc. ◇ ~ **cu funcție sintactică** determinată, în cadrul propoziției (subiect, predicat, nume predicativ, atribut, complement; element predicativ suplimentar): substantivul, adjectivul, numeralul, pronumele, verbul, adverbul și interjecția. ◇ ~ **fără funcție sintactică** determinată în cadrul propoziției: articolul,

prepoziția și conjuncția. ◇ ~ **cu distribuție unidirecțională: p. de v.** care intră în combinație, în cadrul unui context dat, obligatoriu, pe rînd, cu cîte un singur termen: articolul, substantivul, majoritatea adjectivelor, numeralul, majoritatea pronumelor, majoritatea verbelor, majoritatea adverbelor și unele interjecții. ◇ ~ **cu distribuție bidirecțională: p. de v.** care intră în combinație, în cadrul unui context dat, obligatoriu, simultan cu doi termeni: adjectivul relativ, pronumele relativ, verbul copulativ, adverbul relativ, prepoziția, conjuncția și cîteva interjecții (iată, iacă și iacătă). V. și *cuvînt*, iar pentru clasificarea **p. de v.** — *criteriu*.

PARTICÍPIU, s.n. (cf. lat. *participium*, it. *participio*, fr. *participe*): mod al verbului (nepersonal, nepredicativ, simplu) care exprimă acțiunea suferită de un obiect, acțiune concepută ca un rezultat, ca o expresie a stării obiectului, ca o însușire statică a acestuia. Prin natura sa ține deci și de verb, dar și de adjectiv, unele caracteristici ale sale coincizînd total sau parțial cu cele ale verbului sau cu cele ale adjectivului (uneori cele două tipuri de caracteristici coexistă). Este alcătuit din radicalul verbului + sufixele gramaticale modale *-s* sau *-t*: *spus, zis, cîntat, lucrat, avut, trecut, venit, sosit, coborît, hotărît* etc. Poate avea următoarele funcții sintactice: nume predicativ (atunci cînd include un puternic sens adjectival, transformîndu-se de fapt în adjectiv) — „Fața mării *era încrețită*", „Aripile pescărușilor *erau întinse*"; atribut adjectival (atunci cînd include un puternic sens adjectival, transformîndu-se în adjectiv), atribut verbal (atunci cînd își păstrează sensul verbal și poate avea determinări) sau atribut circumstanțial (atunci cînd își păstrează sensul verbal și se află înaintea subiectului și a predicatului): „Copitele *potcovite* ale tuspatru picioarelor sale... scăpărau în toate părțile" (C. Hogaș); „... și se informase despre aspra-i cercetare *făcută* în lipsă-i..." (N. Filimon); „*Privit* pe hartă, Siretul pare un copac uriaș *culcat* de-a lungul Moldovei"; complement circumstanțial de cauză precedat de prepoziția *de*: „Carul gemea *de încărcat*"; element predicativ suplimentar: „...buzduganul... sta *așezat*... de-a dreapta bolnavului" (C. Negruzzi).

PARTÍCULĂ, s.f. (cf. fr. *particule*, lat. *particula*): element lingvistic invariabil de diferite origini, cu corpul fonetic redus, atașat unui cuvînt ca întăritor al sensului acestuia. I se mai spune și **p.** *deictică*. Este întîlnită la numeralele ordinale, la unele pronume și adjective pronominale și la adverbe în unele forme populare (de aici și denumirea de particulă numerală, particulă pronominală și particulă adverbială): *al doile***a**, *al douăzeci și unule***a**; *acestu***ia**, *acestei***a**, *acestor***a**, *acel***aș**i, *aceeaș***i**, *căre***ia**, *căror***a**, *nimă-*

nuia; *aicea*, *acuma*, *atuncea*, *acuma-șa*, *atuncea-șa*, *colo-șa*, *ici-șa*, *acolo-ia* etc.

PATRONÍMIC, s.n. (< adj. *patronimic, -ă*, cf. fr. *patronymique*, lat. *patronymicus*, gr. *patronymikos*): nume de familie; nume pe care-l poartă după tată toți membrii unei familii. De exemplu: *Oprea, Niculescu, Manoliu, Guțu, Vișan, Stere, Ignat* etc.

PERFÉCT, s.n. (cf. lat. *perfectus*, it. *perfetto*, fr. *parfait*, germ. *perfekt*): timp al verbului care exprimă o acțiune petrecută și încheiată în trecut; trecut. Pentru limba română există un **p.** *al indicativului*, un **p.** *al conjunctivului*, un **p.** *al condițional-optativ-potențialului*, un **p.** *al prezumtivului* și un **p.** *al infinitivului* (v. *indicativ, conjunctiv, condițional-optativ-potențial, prezumtiv* și *infinitiv*). ◇ ~ **simplu:** timp al modului indicativ (simplu, absolut), care exprimă o acțiune trecută și încheiată de curînd, apropiată de prezent (pentru vorbitorii graiului oltean sau pentru cei din zonele limitrofe e vorba de o acțiune încheiată în cadrul aceleiași zile). Este alcătuit din radicalul invariabil al verbului, la care se adaugă sufixul temporal ce-i e caracteristic (*-a-, -u-, -i-* sau *-î-*) și desinențele de persoană (*-i, -și, zero, -răm, -răți, -ră*): *cîntai, lucrai, tăcui, făcui, venii, sosii, coborîi, hotărîi* etc. Este concurat tot mai mult de **p.** compus, îngustîndu-și aria de întrebuințare. Apare mai ales în narațiuni, ca timp al relatării, care dinamizează acțiunea, apropiind-o de momentul vorbirii. Poate avea și alte semnificații temporale: de perfect compus, subliniind atitudinea disprețuitoare a vorbitorului („*Făcuși* și tu mare ispravă!") sau de prezent, subliniind atitudinea familiară a vorbitorului („Eu *mă* cam *dusei*, dragii mei!"). ◇ ~ **compús:** timp al modului indicativ (compus, absolut), care exprimă o acțiune trecută și încheiată, dar neprecizată în timp în raport cu momentul vorbirii (pentru vorbitorii graiului oltean sau pentru cei din zonele limitrofe e vorba de un proces încheiat cel puțin cu o zi înainte de momentul vorbirii). Este timpul trecut cu cea mai mare frecvență în limba română (mai ales în vorbirea dialogată). Este alcătuit din formele specializate de prezent ale auxiliarului morfologic *a avea* (forme care marchează categoriile gramaticale de număr și de persoană) — *am, ai, a, am, ați, au* + participiul trecut invariabil al verbului de conjugat: *am cîntat, am lucrat, am tăcut, am făcut, am venit, am sosit, am coborît, am hotărît* etc. Poate avea și alte semnificații: o semnificație temporală de prezent („Taci odată! — *Am tăcut*" — I.L. Caragiale) sau de viitor („Dacă nu-mi aduci sălățile, să știi că te-*am șters* de pe fața pămîntului" — Ion Creangă), precum și o semnificație modală de conjunctiv, în subdialec-

tul muntean („Trebuie că *a venit*" = „Trebuie să fi venit").

PERIFRÁZĂ (CIRCUMLOCŪȚIE, CIRCUMLOCUȚIÚNE), s.f. (cf. fr. *périphrase*, germ. *Periphrase*, lat., gr. *periphrasis* < *peri* „în jurul" + *phrazein* „a rosti", „a exprima" < *phrasis* „cuvînt", „exprimare"): grup de cuvinte care poate înlocui sau echivala un termen unic, cu același sens, pentru a evita neclaritatea. În limba română sînt considerate **p.** toate tipurile de locuțiuni (de aici și denumirile de **p.** *substantivală*, **p.** *adjectivală*, **p.** *numerală*, **p.** *pronominală*, **p.** *verbală*, **p.** *adverbială*, **p.** *interjecțională*, **p.** *prepozițională* și **p.** *conjuncțională*), toate tipurile de expresii verbale impersonale (**p.** *verbale*), toate structurile temporale și modale compuse din diatezele activă și reflexivă în care intră, ca elemente componente, verbele auxiliare morfologice (**p.** *verbale*), toate structurile temporale ale diatezei pasive (**p.** *verbale*), toate combinațiile verbului auxiliar morfologic *a fi* (la imperfect și la prezent) cu alte forme verbale (de participiu, de gerunziu), cu valoare temporală de imperfect, de perfect compus și de mai mult ca perfect (**p.** *verbale*). Sînt considerate, de unii lingviști, **p.** verbale chiar și combinațiile ocazionale dintre verbele auxiliare de modalitate sau cele de aspect și conjunctivele, infinitivele sau participiile altor verbe. Exemple de perifraze: *părere de rău* (regret) *în floarea vîrstei* (tînăr, -ă), *cine știe cine* (cineva), *cîte doi, de două ori, a-și veni în fire* (a se trezi), *na-ți-o bună! alături de* (lîngă), *ca atare* (deci), *din cauză că* (deoarece), *e bine, e de dorit, e un făcut; am vorbit, mi-am amintit, m-am gîndit, voi vorbi, îmi voi aminti, mă voi gîndi, voi fi vorbit, îmi voi fi amintit, mă voi fi gîndit, să fi vorbit, să-mi fi amintit, să mă fi gîndit, aș fi vorbit, mi-aș fi amintit, m-aș fi gîndit, va fi vorbind, și-ar fi amintind, s-ar fi gîndind, a fi citit, a-și fi amintit, a se fi gîndit; sîntem ajutați, eram ajutați* etc.; *erau trecînd* („treceau"), *e plecat* („a plecat"), *eram ajuns* („ajunsesem"); *pot să cînt, pot cînta, trebuie să vorbesc, trebuie vorbit, trebuie de vorbit, trebuie a vorbi, am a spune, am de spus, era să cadă, e de spus, vrea să zică, vrea a zice* etc.

PERIOÁDĂ, s.f. (cf. fr. *période*, lat. *periodus*, ngr. *periodos* „circuit", „înconjur" < *peri* „împrejur" + *hodos* „cale"): **1.** interval de timp în jurul căruia se desfășoară diferite fenomene; fază, epocă. Termen folosit în sintagmele **p.** *de trecere de la latină la română* și **p.** *de formare a limbii române*. **2.** frază amplă, specifică stilului individual, cu caracter unitar și armonios (datorat în special modului de organizare internă, simetriei membrelor din structura sa), care exprimă o gîndire complexă și mănțată, prin propoziții care tind să se

intîlnească și care antrenează gîndirea și simțirea ascultătorului sau a cititorului, dînd exprimării măreție și solemnitate. Se caracterizează printr-o intonație deosebită, prin ramificare, prin topica inversă a propozițiilor (de obicei subordonatele precedă regenta) și prin existența a două părți distincte în structura sa, intersectate de un punct distinct numit *secțiune*: p r o t á z a, alcătuită din propoziții care creează prin conținutul lor un interes crescînd, amplificat, o stare de concentrare, de așteptare, de tensiune progresivă și care este așezată la începutul **p.,** și a p o d ó z a, alcătuită din propoziții care aduc prin conținutul lor rezolvarea, împlinirea, afirmarea plenară a unei constatări cu forță de argument, considerată de vorbitor sau de scriitor ca foarte importantă, și care este așezată la sfîrșitul **p. P.** este întîlnită *mai ales în proză* (în literatura română, mai ales Al. Odobescu, B. Șt. Delavrancea, N. Iorga și C. Hogaș au ilustrat-o cu succes): „Apoi cînd soarele își grămădește focurile în vii, cînd ogoarele și finațurile, cetinele coastelor împădurite și crucea de alamă a unei umile chinovii scînteiază, și cînd zarea se tulbură și împrăștie pe munți vălu-i de aburi, te crezi ca-ntr-un vis al închipuirii, în care dormind ușor, sufletul singur parcă se bucură și se lasă dus ca de o lenesă voluptate" (Al. Rnsso); „Chiar de pe cînd cei dintîi eruditi ai Renașterii au început a se ocupa, în mod cam comun, cu cercetări arheologice, adică s-au cercat să extragă din studiul autorilor clasici și al rămășițelor plastice noțiuni, cînd asupra stării sociale, cînd asupra belelorarte ale popoarelor vechi, de atunci însă s-a simțit că există o diferență destul de bine însemnată între aceste două cercuri de activitate, cu toate că materialul care servă la ambele este mai totdeauna comun" (Al. Odobescu); „În țara unde chiparoșii stau de pază la capetele celor întru vecinică pace adormiți, unde măslinii cu frunzele lor argintii îmbracă munții ce se oglindesc în marea nemărginită, unde bolta cerului se înalță pînă la infinit, iar lumina soarelui pătrunde toate, dîndu-le lumină din lumină — acolo omul are sufletul mai simplu și mai clar, seninul cerului și al mării îl însenineză și pe el și gîndul iubitor de lumină se avîntă în visare spre înălțimile albastre cu Platon, ori pe mările de smarald și safir cu Homer" (Vasile Pârvan).

PERMUTÁRE, s.f. (< *permută*, cf. fr. *permuter*, lat. *permutare*): reașezare a unei unități lexicale (a unui cuvînt) dintr-un loc în alt loc în cadrul unui enunț, fără ca acesta din urmă să-și schimbe înțelesul. De exemplu: enunțul-propoziție „Ion a spus ceva" se reduce prin **p.** la cinci formule posibile cu nuanțe de înțeles proprii, dar cu același înțeles global, ele reprezentînd niște *va-*

riante — „A spus Ion ceva", „Ceva a spus Ion", „Ceva Ion a spus", „A spus ceva Ion" și „Ion ceva a spus". Pentru a face proba **p.**, pentru a verifica nuanțele de înțeles proprii variantelor unui enunț-propoziție recurgem la substituirea unui termen din acest enunț prin alt termen: „Ion a spus o poezie " (v. *substituție*).

PERSOÁNĂ, s.f. (cf. lat. *persona*, it. *persóna*, fr. *personne*, germ. *Person*): categorie gramaticală flexionară nespecifică, purtătoare a raportului ce se stabilește între locutor (vorbitor), interlocutor, cel care nu este prezent și acțiunea exprimată de verb. Este proprie pronumelor (personale, posesive, de întărire și reflexive) și verbelor. Se manifestă solidar, simultan cu categoria numărului. În limba română există trei **p.**: **p.** *I*, reprezentată de locutor (de cel care vorbește cu cineva, de vorbitor; de cel care pune întrebări cuiva, de cel care emite o comunicare destinată cuiva de față, de emițător); **p.** *a II-a*, reprezentată de interlocutor (de cel cu care se vorbește, de cel care răspunde la întrebările puse de locutor) și **p.** *a III-a*, reprezentată de cel despre care se vorbește în discuția dintre locutor și interlocutor, de cel care nu ia parte la această discuție și poate fi reprezentat printr-o persoană sau printr-un obiect.

PICTOGRÁMĂ, s.f. (cf. fr. *pictogramme*): desen sugestiv prin care este reprezentat un obiect, un fenomen sau o întîmplare. Este caracteristică scrierii pictografice, care constituie prima fază în dezvoltarea scrierii la toate popoarele primitive (v. și *scriere*).

PLASTICITÁTE, s.f. (cf. fr. *plasticité*): calitate a unui cuvînt, a unei expresii, a exprimării, a stilului unei opere literare, a imaginilor poetice de a evoca ceva în mod viu, sugestiv, expresiv.

PLASTICIZÁRE, s.f. (< *plasticiza* < *plastic* + suf. *-iză*): exprimare a unui anumit lucru, a unui anumit aspect din realitate, prin imagini plastice, sugestive, expresive, evocatoare.

PLEONÁSM, s.n. (cf. fr. *pléonasme*, lat. *pleonasmus*, gr. *pleonasmos* < *pleon* „ mai mult"): folosire alăturată a mai multor cuvinte sau construcții cu același înțeles, din dorința de subliniere convingătoare a ideii sau a imaginii exprimate de acestea. În limba vorbită și în limba familiară el constituie o *greșeală de limbă*, vizînd ignoranța, neglijența, graba în exprimare: *moș bătrîn, babă bătrînă, geniu mare, avansați înainte!, mai superior, mai inferior, cel mai perfect, mai principal, foarte vast* etc. Datorită generalizării în comunicare, unele **p.** s-au gramaticalizat, nemaiconsituind greșeli de limbă: *ani de zile, ieși afară!, coboară jos!* etc.; tot **p.** gramaticalizate sînt și anticipările sau reluările subiec-

telor, complementelor indirecte și complementelor directe (*v. anticipáre* și *reluáre*). Alte **p.** au funcție stilistică, distingîndu-se față de celelalte prin spontaneitate și inedit: *l-am văzut cu ochii mei, l-am auzit cu urechile mele, nu-i frumos ce-i frumos, ci-i frumos ce-mi place mie;* „Moaie pana în culoarea unor vremi de mult trecute. / Zugrăvește *din nou iarăși* pînzele posomorîte" (M. Eminescu). I.L. Caragiale a folosit **p.** ca mijloc de caracterizare a personajelor semidocte: „Este chiar *el însuși în persoană*". În limba română întîlnim și **p.** acceptate, denumite tautologii (*v.*): repetări ale cuvintelor, cu intonație și funcție diferită sau asemănătoare (în aceeași propoziție sau în propoziții diferite). În mod obișnuit, aceste cuvinte au funcție sintactică de subiect sau de predicat. De exemplu: „*Podvada* era *podvadă*, *meremetul* era *meremet*" (Camil Petrescu); „*Ți-e scris, ți-e scris; nu ți-e scris, nu ți-e scris*" (I. Slavici).

PLURÁL, s.n. (cf. lat. *pluralis*, it. *plurale*, fr. *pluriel*, germ. *Plural*): unul din cele două aspecte (valori) ale categoriei gramaticale flexionare de număr, care indică două sau mai multe exemplare dintr-o categorie de ființe, de obiecte sau de fenomene. El include toate variantele substantivelor admise de unul din contextele-tip: *mulți oameni, multe case (multe becuri), oameni, case (becuri)* etc. ◇ ~ **al modestiei: p.** folosit spontan, mai ales în limba populară, în locul singularului, atunci cînd vorbitorul evită, din modestie, să vorbească despre sine la persoana I singular, cu un interlocutor căruia îi acordă considerație sau socotit de el superior. De exemplu: „Ce vrei tu? — *Noi?* Bună pace!..." (M. Eminescu); „Moș Ioane, vezi colo, în ogradă la mine, bolovanul cel mare? — Îl *vedem*, cucoane" (Ion Creangă). ◇ ~ **al autorului: p.** folosit deliberat în locul singularului, în operele științifice, publicistice și oratorice: „*Noi credem* că această singură doină plătește cît Rossi întreg al D-lui N. Blaremberg" (B.P. Hasdeu). ◇ ~ **al autorității (al majestății): p.** folosit în locul singularului în vechile acte oficiale, cînd autoritățile vorbeau despre ele însele, sau în noile acte oficiale, cînd autoritățile sînt reprezentante ale unei puteri colective. De exemplu: „*Noi*, comisarul secției 55... constatînd următoarele..." (I.L. Caragiale); „*Noi*, primarul municipiului București, *decidem...*". ◇ ~ **al solidarității: p.** folosit în locul singularului, în adresarea părinților către copii: De exemplu: „*Noi sîntem* copii cuminți și *nu ne ducem* la fereastră!". ◇ ~ **al politeții (al reverenței): p.** folosit în locul singularului, într-o adresare respectuoasă către cineva. De exemplu: „*Sînteți* un om cumsecade"; „*Dumneavoastră*

aveți dreptate". ◇~ **poétic: p.** folosit de poeți în operele lor pentru a sugera un anumit lucru, pentru a sublinia o anumită idee. Este frecvent în poezia latină, dar nu lipsește nici din cea românească. De exemplu: „Priami... *regna*" („*regatele* lui Priam"), „*cineres... animae... umbrae paternae*" („cenușile...sufletele... umbrele părintești") în „Eneida" lui Virgiliu; *încîntări*, în poezia lui Al. Macedonski, *amurguri*, în poezia lui O. Goga etc. Îl întîlnim magistral ilustrat și în proza lui M. Sadoveanu: „Pădurea avea în *răstimpuri înfiorări* rare, după care urmau *alinări, liniști* ca din alte lumi".

PLURALE TANTUM: locuțiune latină care se referă la un nume ce are „numai formă de plural". Denumirea s-a extins asupra tuturor substantivelor care au numai formă de plural, adică asupra acelor substantive ce denumesc obiecte existente ca o multiplicitate de exemplare din aceeași categorie, ajungînd astfel să simbolizeze o întreagă categorie (grupă): *Ploiești, Topoloveni, Cîmpurile, Ulmi; Florii, Rusalii; bretele, foarfeci, ochelari, pantaloni; cîlți, icre, ițe, jumări, măruntaie, moaște, zori* etc.

POLARIZÁRE, s.f. (< *polarizá*, cf. fr. *polariser*): dezvoltare în direcții opuse a sensurilor unui cuvînt, nediferențiate la origine. De exemplu: lat. *tempestas* însemna inițial „starea timpului" (bună sau rea), iar mai tîrziu și „timp frumos", și „furtună"; lat. *altus* însemna și „înalt", și „adînc" etc. Rămase în limbile romanice, aceste cuvinte și-au păstrat numai unul din cele două sensuri opuse: cel de „furtună" — fr. *tempête*, it. *tempesta* și cel de „înalt" — fr. *haut*, it. *alto*, rom. *(în)alt*. În limba română verbul *a învăța* înseamnă și „a da lecții", și „a primi lecții"; *a lua*, și „a cumpăra", dar și „a fura" etc.

POLILINGVÍSM, s.n. (cf. fr. *polylinguisme*): întrebuințare curentă și în egală măsură a mai multor limbi diferite de către același individ sau același grup social.

POLIMORFÍSM, s.n. (cf. fr. *polymorphisme*): coexistența mai multor forme (fonetice sau gramaticale) cu aceeași funcție în sistem, într-un anumit grai sau într-un idiolect. El este un stadiu de tranziție, care vizează dinamica graiului (dispoziția anumitor dublete sau sinonime, schimbarea sensurilor anumitor cuvinte etc.); un aspect de limbă real, în contradicție cu legea minimului efort în comunicare; un semnal al unei schimbări care va interveni. **P.** variază după indivizi, după localități, după unități dialectale etc.

POLISEMANTÍSM, s.n. (cf. fr. *polysémantisme*): v. *polisemie*.

POLISEMÍE (POLISEMANTÍSM), s.f. (cf. fr. *polysémie*, gr.

polys „mult" + *semaino* „arăt"): însușire a unui cuvînt de a evoca mai multe sensuri; stare a unui cuvînt care are capacitatea de a indica fie mai multe caracteristici semantice (seme) ale aceluiași obiect, fie caracteristica semantică comună (sensul) a mai multor obiecte (*v. cuvînt polisemantic*). Se poate vorbi astfel despre **p.** cuvintelor *aripă, a bate, bază, cap, coadă* etc. **P.** este — alături de sinonimie, omonimie și antonimie — una din cele patru modalități de manifestare a organizării vocabularului, un efect al acțiunii celor cinci factori de organizare ai sistemului lexical (frecvența, factorul stilistico-funcțional, factorul psihologic și factorul etimologic). **P.** se transformă periodic în omonimie, fiind justificată de regula generală de a se da cuvintelor în enunțuri un singur sens, fără echivoc; așa se explică tendința limbajelor tehnico-științifice spre monosemantism. Ea e favorabilă expresivității: cu cît un cuvînt are mai multe sensuri (deci posibilități nenumărate de apariție în diferite contexte), cu atît capacitatea lui de a fi expresiv e mai mare (conținutul lui semantic oferă posibilitatea de a alege). Una din sursele importante ale **p.** este etimologia populară (*v.*).

POLÓNĂ (POLONÉZĂ), s.f. (< *Polonia* — fr. *polonaise*): limbă slavă din grupul occidental vorbită de poloni (polonezi), actualii locuitori ai Poloniei, și de polonezii din Uniunea Sovietică, din Canada, din America de Sud (mai ales din Brazilia și Argentina), din Australia și din zona de nord a Moldovei (Bucovina). Ceea ce caracterizează polona sînt: locul accentului pe penultima silabă a cuvintelor, prezența vocalelor nazale *ẽ* și *õ* (în împrumuturi și *ã*, *ĩ* și *ũ*) și-a copulei verbale în structuri, poziția postpusă a determinantului față de determinat, folosirea alfabetului latin etc. Limba polonă s-a dezvoltat în trei faze: a) p o l o n a v e c h e, care a înlocuit treptat latina între secolele al XIV-lea și al XVI-lea, în care a fost scris primul document polonez (în secolul al XIV-lea), în care s-au făcut nenumărate traduceri din cehă și latină, care a împrumutat multe cuvinte cehe, latine și germane și pe baza căreia începe să se dezvolte limba polonă literară; b) p o l o n a m e d i e, între secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, care împrumută foarte multe cuvinte din franceză și influențează foarte puternic limbile ucraineană și bielorusă (fiind, la rîndu-i, influențată de acestea). Tot acum s-a dezvoltat și limba polonă literară pe baza literaturii tradiționale; c) p o l o n a m o d e r n ă, care se leagă mai ales de opera marelui scriitor *Adam Mickiewicz*, cel care a contribuit în mare măsură la apropierea limbii poloneze literare de izvoarele poloneze populare. **P.** dispune de trei mari

grupuri dialectale: cel v e l i c o p o l o n, cel m a l o p o l o n și cel s i l e z i a n. Existența unor elemente lexicale poloneze în limba română și a unor elemente lexicale române în polonă — pe baza vecinătății istorice statale — i-a determinat pe lingviști să vorbească despre o *influență polonă* asupra limbii române și, invers, despre o *influență română* asupra limbii polone.

PORÉCLĂ, s.f. (cf. sl. *porchlo*): v. *supramîne*.

PORTUGHÉZĂ, s.f. (cf. it. *portoghese*, germ. *Portugiese*, fr. *portugaise*): limbă romanică din grupul occidental vorbită de portughezi (de actualii locuitori ai Portugaliei), de locuitorii insulelor Azore și Madeira, ai Guineii, Angolei și Mozambicului (Africa) și ai Braziliei (America de Sud). Este atestată pentru prima oară în secolul al XII-lea. În dezvoltarea ei se constată două mari perioade: a) p o r t u g h e z a a r h a i c ă, între secolele al XII-lea și al XVI-lea și b) p o r t u g h e z a m o d e r n ă, care se constituie între secolele al XVI-lea și al XIX-lea și în care a fost scrisă celebra epopee *Lusiadele (Os Lusiadas)* a lui *Camoĕs* (pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea). **P.** s-a extins în această perioadă în Africa și America de Sud (Brazilia). Principalele *grupuri dialectale* ale acestei limbi sînt: cele de pe continentul european, cele din insulele Atlanticului și cele creole din Africa. În momentul de față se conturează tot mai mult p o r t u g h e z a b r a z i l i a n ă (prin caracterul ei arhaic și dialectal și prin numeroasele sale împrumuturi din limbile indiene — mai ales din limba *guarani*). Caracteristicile limbii portugheze sînt: structura ei arhaică (determinată de izolarea sa la extremitatea continentului); modificarea vocalelor latinești sub influența nazalelor; un vocabular împestrițat cu elemente arabe (în 7—8 secole de stăpînire arabă, între secolele al VIII-lea și al XV-lea, vocabularul **p.** s-a îmbogățit cu numeroase cuvinte din domeniile astronomiei, matematicii, medicinei și filozofiei), franceze, italiene, spaniole și exotice (din limbile africane, asiatice și amerindiene împrumutate în perioadele de colonizări); sunete și ortografie complicate etc.

POSESÓR, s.m. (cf. fr. *possesseur*, lat. *possessor*): persoană care posedă ceva și la care face referire pronumele posesiv.

POSTDETERMINÁNT, s.m. (< *post-*, cf. fr., it. *post-*, lat. *post* + *determinant*, cf. fr. *déterminant*, it. *determinante*): determinant așezat după regent; determinant enclitic. De exemplu: articolul hotărît (v. și *determinánt*).

POSTNOMINÁL, s.n. (< adj. *postnominal, -ă*, cf. fr. *postnominal*): cuvînt derivat dintr-un nume

(dintr-un substantiv sau dintr-un adjectiv). De exemplu: *înfrumusețа* (< *în* + *frumusețe* + suf. *-a*; *îndulci* (< *în* + *dulce* + suf. *-i* etc.

POSTPOZÍȚIE, s.f. (cf. fr. *postposition*): v. *enclizǎ*.

POSTPÚNERE, s.f. (< *postpúne*, după fr. *postposer*): v. *enclizǎ*.

POSTVERBÁL, s.n. (cf. fr. *postverbal*): substantiv provenit dintr-un verb prin derivare regresivă (prin suprimarea sufixului verbal modal). De exemplu: *auz* (< auzi), *înconjur* (< înconjura); *miros* (< < mirosi), *seamăn* (< semăna), *suspin* (< suspina), *tun* (< tuna), *zbor* (< zbura) etc.

POTENȚIÁL(Ă), s.n. și s.f. (< adj. *potențial, -ă*, cf. fr. *potentiel*, lat. *potentialis*): **1.** aspect al modului condițional-optativ-potențial care prezintă acțiunea ca posibilă, ca realizabilă, în *prezent* sau în *trecut*, fără însă a preciza dacă se realizează sau nu. De exemplu: „Cînd îi vezi așa *ai zice* („ai putea zice") că n-au griji"; „Cine *ar fi crezut* („ar fi putut crede") că ea e capabilă de așa ceva?" (v. și *condițional-optativ-potențial*). **2.** propoziție care exprimă posibilitatea realizării unei acțiuni sau care cere în răspuns o informație cu privire la această posibilitate. ◇ ~ **reálă: p.** construită cu prezentul modului condițional-optativ-potențial sau al modului conjunctiv. De exemplu: „Și guraliv și de nimic / *Te-ai potrivi* („ai putea să te potrivești") cu mine" (M. Eminescu); „Ce *să facem* („putem face"), dom'perceptor...?" (L. Rebreanu). ◇ ~ **ireálă: p.** construită cu perfectul modului condițional-optativ-potențial. De exemplu: „*Nu mi-aș fi închipuit* („n-aș fi putut să-mi închipui") niciodată că am să ajung să fiu tratată astfel" (Camil Petrescu); „Cine-*ar fi zis* („ar fi putut zice") că toată căsnicia voastră stă să se prăbușească?!" (G. Galaction). ◇ **fálsă ~:** propoziție construită cu verbul *a putea* (care exprimă lexical ideea de posibilitate) la modul indicativ (în realitate este o enunțiativă propriu-zisă sau o interogativă directă propriu-zisă): „*Pot* și singur să ajung pînă acolo"; „*Putea-vor* ele trezi o licărire de bun simț în sufletul acelor oameni deșerți...?" (A. Vlahuță).

POZITÍV, s.n. (< adj. *pozitiv, -ă*, cf. fr. *positif*, lat. *positivus*): grad care prezintă însușirea obișnuită a unui obiect sau caracteristica obișnuită a unei acțiuni, neraportate la nimic (fără termen de comparație); formă normală a adjectivului și a adverbului, prin care se constată existența unei însușiri sau a unei caracteristici, de o intensitate absolută la un obiect sau la o acțiune izolată. **P.** este unitatea de referire sau *gradul zero* al comparației: *harnic, inteligent, pricepută, muncitoare; repede, tîrziu, departe* etc.

POZÍȚIE, s.f. (cf. fr. *position*, lat. *positio*, germ. *Position*): loc ocupat de o unitate lingvistică în raport cu alte unități lingvistice. Astfel, se vorbește despre **p.** anumitor consoane sau vocale în cuvinte, despre **p.** articolelor în raport cu substantivele și cu adjectivele din propoziții, despre **p.** vocativelor în cadrul propoziției, despre **p.** adjectivelor în raport cu substantivele din propoziții, despre **p.** pronumelor și a adjectivelor interogative în cadrul propoziției și a pronumelor și adjectivelor relative în cadrul frazei, despre **p.** adverbelor în raport cu verbele din propoziții, despre **p.** adverbelor relative în cadrul frazei, despre **p.** prepozițiilor în raport cu regentul și subordonatul în cadrul propoziției, despre **p.** conjuncțiilor în raport cu părțile de propoziție din propoziții și cu propozițiile din frază, despre **p.** interjecțiilor în cadrul propoziției, despre **p.** unor propoziții în raport cu alte propoziții din frază etc. ◇ ~ **inițială:** locul de la începutul cuvîntului, al propoziției sau al frazei. ◇ ~ **mediálă:** locul de la mijlocul cuvîntului, al propoziției sau al frazei. ◇ ~ **finálă:** locul de la sfîrșitul cuvîntului, al propoziției sau al frazei.

PREDETERMINÁNT, s.m. (cf. fr. *prédéterminant*): v. *determinant proclitic*.

PREDICÁT, s.n. (cf. fr. *prédicat*, lat. *predicatum*): parte principală de propoziție care arată ce se spune despre subiect. Răspunde la întrebările *ce face?*, *ce este?*, *cine este?* sau *cum este?* subiectul: „Și *mănîncă* frumușel / Și *bea* vin din burdușel / Și *grăiește* în ăst fel" (Folclor); „Rușinea-*i o rugină* pe-o armă de viteaz" (V. Alecsandri); „Eu *sînt Budulea*, cimpoiesul de la Cocorăști" (I. Slavici); „Opinca-i *era sparfă*..." (V. Alecsandri). ◇ ~ **verbál: p.** exprimat printr-un verb predicativ sau printr-o locuțiune verbală (ambele la un mod personal și la orice diateză) sau printr-o construcție perifrastică de viitor popular. Răspunde la întrebările *ce face?* subiectul sau *ce se spune?* despre subiect: „Codrul *clocoti* de zgomot și de arme și de bucium" (M. Eminescu); „Vrînd, nevrînd, domnul *fu silit* a se îmblînzi și a-i dărui viața" (N. Bălcescu); „...*se strînsese* lumea ca la o comedie împrejurul nostru" (Ion Creangă); „Moșule, *ia seama* de ține bine telegarii ceia, *să nu iepe vînt*..." (idem); „*Am să te apăr* eu, Bologa!" (L. Rebreanu); „Eu mă temeam că acuma Budulea Taichii *are să fie pedepsit*" (I. Slavici). ◇ ~ **nominál: p.** exprimat printr-un verb copulativ la un mod personal și un nume predicativ (substantiv, adjectiv, pronume, numeral, verb la infinitiv, verb la supin sau adverb). Răspunde la întrebările *ce este?*, *cine este?* sau *cum este?* subiectul sau *ce se spune?* despre subiect: „...pupăza *era ceasornicul* satu-

lui" (Ion Creangă); „Eu *sînt nevasta* lui Nechifor Lipan" (M. Sadoveanu); „Radu *devenì* iarăși *trist*" (A. Vlahuță); „Au crezut-ai că *sînt mort?*" (G. Topîrceanu); „Tată, *acesta este* viteazul care ne-a scăpat din mîna zmeilor" (P. Ispirescu); „Iată, Gălăcinc *e al șaselea* care se prăbușește cu puntea" (Al. Sahia); „...mama, în slăbăciunea ei pentru mine, *ajunsese a crede* că am să ies un al doilea Cucuzel" (Ion Creangă); „Frica ce le cuprinsese pe amîndouă *era de nepovestit*" (P. Ispirescu); „*Astfel este* țara Ardealului" (N. Bălcescu). Tot **p.** *nominale* sînt considerate și cele exprimate prin construcțiile perifrastice de viitor, în structura cărora se află un verb copulativ la conjunctiv sau cele exprimate prin expresii verbale impersonale: „...s-ar bucura Safta, dac-ar afla că feciorul ei *are să fie dascăl*" (I. Slavici); „*Nu-i rău*, măi Ștefane, să știe și băietul tău oleacă de carte" (I. Creangă); „Oameni ca dînsul sînt atît de rari..., încît *e de mirare* cum de se se mai găsesc" (C. Negruzzi). ◇ ~ **adverbiál: p.** exprimat printr-un adverb sau printr-o locuțiune adverbială predicativă. De exemplu: „*...negreșit* că și tu ai să te întorci rușinat ca și frații tăi mai mari" (P. Ispirescu); „Bine, frate, *firește* că sînt curios să aflu" (I.L. Caragiale); „*Probabil* că un sentiment de răzbunare... l-a făcut pe om vînător" (T. Arghezi); „*Fără îndoială* că nu aștepta de la mine nici vorbă bună, nici dezmierdare" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **interjecțional: p.** exprimat printr-o interjecție predicativă. De exemplu: „*Iată* și pe Fefeleaga!" (I. Agârbiceanu); „Atunci, *na!* strigă Sorbu" (Em. Gîrleanu); „*Aho!* car nebun, *aho!*" (Ion Creangă); „Mai bine ia-ți traista și *hai* la drum" (R. Tudoran). ◇ ~ **subînțelés: p.** a cărui prezență este dedusă, în cadrul unei propoziții date, prin raportarea acesteia la propoziția anterioară sau prin intonație și pauză. De exemplu: „*Să aducă* volumele? — Cine?" [*să le aducă, să aducă* volumele?]; „Și iepurele *alerga* nebunește la vale. Mingea — după el!" [*alerga*]. Pentru clasificarea **p.** v. *criteriu*.

PREDICATÍVĂ, s.f. (< adj. *predicativ, -ă*, cf. lat. *praedicativus*, fr. *prédicatif*): propoziție subordonată necircumstanțială, care îndeplinește funcția de nume predicativ pe lîngă un verb copulativ nepredicativ din propoziția regentă. Este introdusă prin conjuncțiile subordonatoare *că, să, ca... să, dacă, de* („să", „că") și *precum*, prin locuțiunile conjuncționale subordonatoare *ca și cum, ca și cînd, după cum* și *de parcă*, prin pronumele relative *cine, ce* și *ceea ce* sau interogativ-relative *care, cine* și *ce* (precedate sau nu de prepoziții), prin pronumele nehotărîte relative *oricare* și *oricine*, prin adverbele relative *cum* și *cît*, prin adverbele nehotărîte relative *oricum* și *oricît* și prin adverbele interogativ-relative

cum, cît, unde, cînd și *încotro*. Răspunde la întrebările *care este?, cine este?, al cui este?, pentru cine este?, ce este?, ce devine?, ce ajunge?, ce se face?, ce înseamnă?; cum este?, cît este?, cum devine?, cum ajunge?, cum se face?, cum pare?, cum rămîne?*: „Cel dintîi gînd al lui a fost să *mă ducă la Copou*" (I. Slavici); „Aspirația mea secretă era *să-mi scap părinții*" (L. Blaga); „Furtuna zilelor trecute... părea că *nu a fost niciodată*" (A. Maniu); „Porunca era ca *fiecare span... să stea la locul lui*" (Pavel Dan); „...ș-am ajuns precum *mă vezi*" (M. Sadoveanu); „...iar Anghelina a rămas de *ți-e mai mare mila*" (L. Rebreanu); „Întrebarea era dacă *vom ajunge la timp*"; „A fost odată... pe vremea cînd chiar și dobitoacele ajungeau să *se facă domni și boieri aci pe pămînt*" (Al. Odobescu); „Pace înseamnă / Să *nu-mi fie teamă*" (N. Cassian); „Probabil cheltuiala frugalei gustări populare rămase să *fie trecută în viitorul buget al Republicii*" (I.L. Caragiale); „Ea era ca și cînd *soarele ar fi ieșit din nori*" (B. Șt. Delavrancea); „...ucenicii urmau să fie ca și cum *n-ar fi văzut niciodată nimic*" (M. Sadoveanu); „Eu, bunicule, aș vrea să mă fac ce *ești tu*" (idem); „...dar în zadar: ea nu mai era pentru dînsul ceea ce *fusese*" (I. Slavici); „...dar mîine albii cavaleri / ... Vor deveni ce-*au fost de-a pururi...*" (D. Anghel); „Asta este pentru cine *m-a ajutat întotdeauna*"; „Banul din negoț este al oricărui *ar voi* să te înșele" (B. Șt. Delavrancea); „Problema este cine *va merge acolo*"; „S-a schimbat boierul, nu cum *îl știi*" (Gr. Alexandrescu); „Las', mamă, că lumea asta nu-i numai cît *se vede cu ochii*" (Ion Creangă); „...de aceea mă fac iar cum *m-ai văzut în herghelie*" (P. Ispirescu); „Înălțimea ta ești / Oricît *de slab pofțești*" (Gr. Alexandrescu); „Problema este unde *îl așezăm*" etc. ◇ ~ **suplimentară**: propoziție subordonată care îndeplinește funcția de element predicativ suplimentar pe lîngă verbul predicat (tranzitiv sau intranzitiv) și substantivul sau pronumele subiect din propoziția regentă; pe lîngă un verb la infinitiv sau la gerunziu și subiectul acestuia din propoziția regentă; pe lîngă un verb (cu sau fără funcție de predicat) și obiectul direct sau indirect al acestuia din propoziția regentă. P. *suplimentară* este o propoziție subordonată cu *însușiri mixte*: de atributivă, de completivă directă sau de completivă indirectă, dar și de modală; de subordonată necircumstanțială, dar și de subordonată circumstanțială. Este introdusă prin conjuncțiile subordonatoare *că, să* și *precum*, prin locuțiunea conjuncțională subordonatoare *așa cum*, prin pronumele și adjectivul relativ *cîte* și prin adverbele relative *cum, cît* și *ce* („cît"): „... ceilalți îi trimiteau

rotocoalele de fum care-l făceau să *înghită în sec*" (I. Al. Brătescu-Voinești); „...lasă-mă să *adaug* și să *pui unul după altul portretul cinelui*" (Al. Odobescu); „...și nu știu ce sentiment de... copilărească semeție te face să-*ți ridici fruntea*" (C. Hogaș); „Aș simți-o că-*i aproape*" (M. Eminescu); „Se pomenește că-*i chemat la oaste*" (E. Camilar); „Acea culme înverzită / O revăd precum *o știu*" (Al. Macedonski); „...și am pornit-o așa cum *mă găseam*" (Camil Petrescu); „Ba o știu cu de cîte *e în stare*" (M. Sadoveanu); „Te cunosc cu cît *parale faci*" (idem); „Se văd parcă pîlcurile de oameni cum *trec de pe un munte pe alt munte*" (Geo Bogza); „Mă uitam la ei cît *erau de obosiți*" (G. Galaction); „Nu l-ai văzut ce („cît de") *iritat era?*" (I.L. Caragiale).

PREDICÁȚIE, s.f. (cf. lat. *praedicatio*, fr. *prédication*): însușire a unei comunicări, după care aceasta poate fi considerată enunț organizat sub forma unei propoziții sau a unei fraze. ◇ ~ **unică: p.** ce caracterizează propoziția, la baza căreia stă un singur predicat. ◇ ~ **multiplă: p.** ce caracterizează fraza, la baza căreia stau mai multe predicate. ◇ **indice de ~:** semn distinctiv după care ne orientăm în stabilirea propozițiilor și a frazelor. Prezența unui verb autonom la un mod personal într-o comunicare constituie un indice de **p.**, dovedește existența unui predicat în acea comunicare precum și faptul că aceasta are statut de propoziție; în aceeași situație se află și locuțiunea verbală la un mod personal, un adverb predicativ și o interjecție predicativă. Indice de p. este considerată și intonația predicativă ce poate caracteriza la un moment dat o comunicare lipsită de predicat.

PREFÍX, s.n. (cf. fr. *préfixe*, lat. *praefixus* < *prae* „înainte" + *fixum* „așezat"): afix lexical sau particulă cu sens abstract care se atașează înaintea rădăcinii sau a temei unui cuvînt, pentru a forma un derivat, un cuvînt nou. În limba română actuală numai cinci **p.** servesc efectiv la formarea de cuvinte noi: *des- (dez-, de-), în- (îm-), ne-, răs- (răz-)* și *re-*. Astfel, *descătușá* (< des- + cătușă + suf. -a), *descreți* (< des- + creț + suf. -i), *dezgropa* (< dez- + groapă + suf. -a), *dezvinovăți* (< des- + vinovat + suf. -i), *dejuga* (< de- + jug + suf. -a), *desăra* (< de- + săra), *desăvîrși* (de- + săvîrși), *încolăci* (< în- + colac + suf. -i), *îngălbeni* (< în- + galben + suf. -i), *împerechea* (< în- + pereche + suf. -a), *îmbătrîni* (< în- + bătrîn + suf. -i), *necinstit* (< ne- + cinstit), *neadevăr* (< ne- + adevăr), *nemaiîntîlnit* (< ne- + mai + întîlnit), *necontenit* (< ne- + contenit), *nemulțumi* (< ne- + mulțumi), *răsputeri* (< răs- + puteri), *răzbucuros* (< răz- + bucuros), *răzgîndi*

(< răz- + gîndi), *răscumpăra* (< răs- + cumpăra), *răzjudeca* (< răz- + judeca), *reacoperi* (< re- + acoperi), *redobîndi* (< re- + dobîndi), *retipări* (< re- + tipări) etc. La unele cuvinte se constată chiar un cumul de prefixe: *nedezlipit, nerecunoscător, neîncrezător, reîmpăduri, reîntîmpi* etc. ◇ ~ **internațional: p.** savant, de origine greacă sau latină folosit în terminologia tehnico-științifică a limbajelor de specialitate din cadrul limbilor evoluate. De exemplu: *a-, an-, in-, im-, i-, ante-* („înainte"), *anti-* („contra"), *arhi-* („foarte"), *bi-* („de două ori"), *circum-* („împrejur"), *con- (co-)* („împreună"), *contra-* („împotrivă"), *ex-* („în afara"), *extra-* („exterior", „foarte"), *hiper-* („peste măsură de"), *hipo-* („foarte mic"), *inter-* („între, „în corelație cu"), *intra-* („înăuntru"), *intro-* („înăuntru"), *post-* („după"), *pre-* („înainte de"), *sub-* (dedesubt"), *supra-* („deasupra, „foarte"), *tri-* („trei") și *ultra-* („dincolo de limită", „foarte"): *afon, alogic; anorganic, analfabet; inadaptabil indispune, inegalitate; impropriu, impolitețe; imoral, ilizibil; antepenultim, antevorbitor; antidot, antiepidemic; arhicunoscut, arhidiacon; bianual, bioxid; circumscrie, circumscripție; concetățean, conlucra, coautor; contrasemna, contraindicat, contrapropunere; excentric, exmatricula; extrașcolar, extrafin; hipersensibil, hiperurbanism; hipoaciditate, hipotensiune; interacțiune, interplanetar, interzice; intramuscular, intravenos; introducere, introvertit; postbelic, postpune; precuvîntare, prefabricat, prevedea; subcarpatic, subgrupă, subînțelege; supracopertă, suprapune, suprasensibil; trisilabic, tricolor; ultrascurt, ultrasunet* etc. ◇ ~ **privativ: p.** cu sensul general de „fără", „lipsit de"; **p.** care exprimă lipsa, excluderea. De exemplu: *a-, an-, de-, des- (dez-)* — *amoral, afon, analfabet, anorganic, dejuga, deșuruba, desperechea, descălțat, dezbrăcat* etc. ◇ ~ **negativ: p.** care neagă valoarea semantică a bazei cuvîntului sau una din valorile posibile ale acesteia. De exemplu: *i-, im-, in-* și *ne-* — *imoral, improprie, inegalitate, neîncredere, nesupunere, neacoperit* etc. ◇ ~ **delocutiv: p.** de origine prepozițională care formează cuvinte de la locuțiuni. De exemplu: *de-* și *în- (îm-)* — *desăvîrșit* (< lucru de săvîrșit), *împerechea* (< a pune în pereche), *înfățișa* (< a pune în față) etc. ◇ ~ **iterativ: p.** care exprimă repetarea. De exemplu: *răs- (răz-)* și *re-* — *răsciti, răscumpăra, răzda, realege, realipi, retipări* etc.

PREFIXÁRE, (PREFIXÁȚIE), s.f. (< *prefixá*, cf. fr. *préfixer*): atașare a unui prefix la începutul unei rădăcini sau teme pentru a forma un derivat, un nou cuvînt.

PREFIXÁȚIE, s.f. (cf. fr. *préfixation*): v. *prefixáre.*

PREFIXOÍD (PSEUDOPREFÍX), s.n. (cf. fr. *préfixoïde*): fals prefix, deosebit de prefix prin aceea că în limba de origine din care provine (obișnuit din greaca veche, dar și din latină) constituie un cuvînt. Pentru limba română deosebirea aceasta nu are consecințe funcționale (nu creează diferențe de ordin funcțional), deoarece marea majoritate a **p.** nu sînt împrumutate direct din greacă, iar pe vorbitori nu-i interesează originea lor, ci numai sensul. **P.** țin de limbajul cult și specializat. Sînt considerate **p.**: *aero-* („privitor la aer și la aviație"), *auto-* („propriu", „prin sine"; „privitor la automobil"), *bio-* („privitor la viață"), *geo-* („privitor la pămînt"), *hemo-* („referitor la sînge"), *hipo-* („referitor la cal"), *homo-* („identic"), *hidro* („referitor la apă"), *iso-(izo-)* („egal", „la fel"), *macro-* („mare"), *micro-* („mic"), *mono-* („unul singur"), *orto-* „corect"), *poli-* („multe"), *pseudo-* („fals"), *tele-* („departe"), și *zoo-* („referitor la animale") în cuvinte ca *aerogară, aeroportal, autobiografic, autocritică, autocamion, autostradă, biochimie, biografie, geografie, geologic, hemoglobină, hemogramă, hipodrom, hipotracțiune, (h)omonim, (h)omograf, hidroavion, hidroelectric, izomorfism, izoglosă, macrocosm, macromoleculă, microcosm, microbiologic, monocelular, monocultură, ortoepie, ortografie, polisemie, polisportiv, pseudonim, pseudoștiință, televizor, telescop, zoologie, zootehnie* etc.

PRENÚME, s.n. (cf. fr. *prénom*, lat. *praenomen* — după *nume*): nume care se dă unui om la naștere și care distinge pe fiecare dintre membrii aceleiași familii; nume de botez, nume mic. De exemplu: *Ilie, Dumitru, Frusina, Carmen* etc.

PREPOZÍȚIE, s.f. (cf. lat. *praepositio* < *prae* „înainte" + *positia* „poziție"; fr. *préposition*): parte de vorbire care leagă, în cadrul propoziției, diferite unități sintactice de elementele regente corespunzătoare acestora (numele predicativ de verbul copulativ; atributul, complementul și elementul predicativ suplimentar de părțile de vorbire pe care le determină), realizînd astfel un raport de subordonare între doi termeni inegali. Este caracterizată prin lipsa unui conținut noțional (datorită abstractizării și gramaticalizării ei), prin conținut semantic foarte abstract și insuficient (semnificațiile lexicale ale **p.** create pe terenul limbii române sînt și ele insuficiente pentru a defini întreaga clasă și pentru a-i da posibilitate să contracteze funcții sintactice), prin lipsă de flexiune (neflexibilitate) și de funcții sintactice, prin distribuție bidirecțională. Lipsa conținutului noțional și insuficiența conținutului semantic au făcut pe unii cercetători contemporani să n-o mai considere parte de vorbire, ci *instrument gramatical* (v. și *parte de vorbire*). ◇ ~ **moștenită: p.** transmisă în limba română din

limba latină. De exemplu: *a* (< ad), *asupra, către, cu, de, după, fără, în, între, întru, la, lîngă, pe, pentru, peste, pînă, prin, printre, spre, sub.* ◇ ~ **împrumutată: p.** pătrunsă în limba română din franceză. De exemplu: *a* (< à), folosită exclusiv în construcțiile cu numerale, și *contra* (< contre). ◇ ~ **creată** pe terenul limbii române prin compunere (din prepoziții simple) și prin conversiune (de la adverbe, substantive, adjective, participii și gerunzii): *despre* (< de + spre), *din* (< de + în), *dinspre* (< de + înspre), *dintre* (< de + între), *dintru* (< de + întru), *înde* (< în + de); *înspre* (< în + spre); *de din, de după, de la, de lîngă, de pe, de peste, de prin, de sub; pe din, pe după, pe la, pe lîngă, pe sub; de pe la, de pe lîngă, de pe sub; deasupra, dedesubtul, înaintea, înapoia, dinaintea, dinapoia, îndărătul, dindărătul, împrejurul, împotriva; ca, cît, decît; asemenea, aidoma; grație, mulțumită; conform, contrar, drept; datorită, potrivit; exceptînd, privind.* ◇ ~ **cu semnificație abstractă: p.** al cărei conținut lexical (insuficient și cu grad de abstractizare foarte ridicat) nu permite reprezentarea sa senzorială. De exemplu: *a, cu, de, fără, în, la, pe, pentru, prin, contra, despre, din* etc. ◇ ~ **cu semnificație concretă: p.** al cărei conținut lexical (insuficient și cu un grad de abstractizare mai mic) permite, în anumite limite, reprezentarea sa senzorială. De exemplu: *dinspre, între, înspre, spre, sub; deasupra, dedesubtul, înaintea, înapoia, dinapoia, îndărătul, dindărătul, împrejurul* etc. ◇ ~ **simplă: p.** alcătuită dintr-o singură unitate de expresie (cele moștenite, cele împrumutate și cele obținute prin conversiune). De exemplu: *a, asupra, către, cu, de, după, fără, în, între, întru, la, lîngă, pe, pentru, peste, pînă, prin, printre, spre, sub; a, contra; înaintea, înapoia, îndărătul, ca, cît, asemenea, aidoma, grație, mulțumită, conform, contrar, datorită, potrivit, exceptînd, privind.* ◇ ~ **compusă: p.** alcătuită din două sau mai multe unități de expresie prin compunere. De exemplu: *despre, dinspre, dintre, dintru, înspre, de din, de după, de la, de lîngă, de pe, de peste, de prin, de sub, pe din, pe după, pe la, pe lîngă, pe sub, de pe la, de pe lîngă, de pe sub, pînă pe la, pînă pe lîngă, dedesubtul, dinaintea, dinapoia, dindărătul, împotriva, decît.* ◇ ~ **cu genitivul: p.** care cere după ea un substantiv, un pronume sau un numeral în cazul genitiv. De exemplu: *asupra, deasupra, contra, împotriva, împrejurul, înaintea, dinaintea, înapoia, dinapoia, îndărătul, dindărătul* etc. ◇ ~ **cu dativul: p.** care cere după ea un substantiv, un pronume sau un numeral, în cazul dativ. De exemplu: *grație, mulțumită; asemenea, aidoma; conform, contrar; potrivit, datorită.* ◇ ~ **cu acuzativul: p.** care cere după ea un substantiv, un pronume sau un numeral în cazul

acuzativ. De exemplu: *către, cu, de, din, după, fără, în, la, lîngă, pe, pentru, peste, pînă, prin, spre, sub; despre, înspre, de către, de după, de la, de pe, de peste, de prin, de sub, fără de, pe după, pe la, pe lîngă, pe sub, de pe după, de pe la, de pe lîngă, de pe sub* etc. (Pentru clasificarea p. v. *criteriu*).

PREPOZIȚIONALIZÁRE, s.f. (< *prepoziționalizá* < *prepoziționál* + suf. *-izà*): trecere — conversiune (convertire) — a unui adverb, substantiv, adjectiv, participiu sau gerunziu la prepoziție. De exemplu: *deasupra, dedesubtul, înaintea, înapoia, dinaintea, dinapoia, îndărătul, dindărătul, împrejurul, împotriva, ca, cît, decît, asemenea* și *aidoma* sînt prepoziții provenite din adverbe cu sau fără articol hotărît enclitic („...ridică *deasupra* oilor toiegelul alb" — M. Sadoveanu; „... în același timp îl sugruma și o furie mare *împotriva* comandantului" — L. Rebreanu; „...abătea grindina în alte părți, înfigînd toporul în pămînt, *dinaintea* ușii" — Ion Creangă; „*Asemeni* atîtor călători care străbat Țara de Sus, le-am văzut și eu" — Geo Bogza; „*Datorită* acestei activități cîmpia... poartă pe întinsul ei o așezare omenească" — idem; „Și Irinuca avea o cocioabă veche de bîrne cu ferestile *cît* palma" — Ion Creangă; „Am decretat tricolorul *ca* steag național" — Camil Petrescu etc.); *grație* și *mulțumită* sînt provenite de la substantive („*Grație* ei i-a revenit inspirația poetică" — L. Rebreanu); *conform, contrar* și *drept* sînt provenite de la adjective („Și alese *drept* profesor pe verișorul ei" — V. Alecsandri; „A procedat *conform* directivelor"); *datorită* și *potrivit* sînt provenite de la participii („*Potrivit* legilor în vigoare, nu are dreptul la alocație"; „*Datorită* lor n-a putut ajunge la timp"); *excepțînd* și *privind* sînt provenite de la gerunzii („Am adus totul *excepțînd* binoclul"; „Am citit hotărîrea *privind* economiile de carburanți").

PREPÚNERE, s.f. (< *prepúne*, cf. lat. *praeponere*, după *pune*): v. *procliză*.

PREZÉNT, s.n. (cf. fr. *présent*, it. *presente*, lat. *praesens, -tis*): timp verbal (simplu sau compus) de bază al modurilor indicativ, conjunctiv, condițional-optativ-potențial, imperativ, prezumtiv și infinitiv, care exprimă o acțiune ce se desfășoară în momentul vorbirii. Este alcătuit la indicativ, conjunctiv și imperativ din radicalul invariabil sau variabil (total sau parțial) al verbului, la care se adaugă sufixul temporal zero sau sufixele temporale variabile *-cz-* și *-caz* (conj. I), *-esc-, -eșt-* și *-easc-, -ăsc-, -ășt* și *-asc-* (conj. a IV-a), asociate cu desinențele *zero, i, e, ă, zero*, la persoanele I și a II-a singular și a III-a (singular și plural) + sufixele temporale variabile *ă* și *a* (conj. I), *e* (conj. a II-a și a III-a), *i* și *î*

(conj. a IV-a), asociate cu desinențele *-m* și *-ți*, la persoanele I și a II-a plural: (să) *cînt*, (să) *cînți*, *cîntă*, *să cînte*, (să) *cîntăm*, (să) *cîntați*, *cîntă*, *să cînte*; (să) *lucrez*, (să) *lucrezi*, *lucrează*, *să lucreze*, (să) *lucrăm*, (să) *lucrați*, *lucrează*, *să lucreze*; (să) *tac*, (să) *taci*, *tace*, *să tacă*, (să) *tăcem*, (să) *tăceți*, *tac*, *să tacă*; (să) *fac*, (să) *faci*, *face*, *să facă*, (să) *facem*, (să) *faceți*, *fac*, *să facă*; (să) *vin*, (să) *vii*, *vine*, *să vină*, (să) *venim*, (să) *veniți*, *vin*, *să vină*; (să) *sosesc*, (să) *sosești*, *sosește*, *să sosească*, (să) *sosim*, (să) *sosiți*, *sosesc*, *să sosească*; (să) *cobor*, (să) *cobori*, *coboară*, *să coboare*; (să) *coborîm*, (să) *coborîți*, *coboară*, *să coboare*; (să) *hotărăsc*, *să hotărăști*, *hotărăște*, *să hotărască*, (să) *hotărîm*, (să) *hotărîți*, *hotărăsc*, *să hotărască*. La condițional-optativ-potențial este alcătuit din formele specializate de prezent ale auxiliarelor morfologice *a avea* și *a vrea*: *aș*, *ai*, *ar*, *am*, *ați*, *ar* + infinitivul verbului de conjugat (lipsit de morfemul *a*): *aș cînta*, *aș lucra*, *aș tăcea*, *aș face*, *aș veni*, *aș sosi*, *aș coborî*, *aș hotărî* etc. La prezumtiv e alcătuit din paradigmele de viitor I, de conjunctiv invariabil și de condițional-optativ-potențial ale auxiliarului morfologic *a fi* + gerunziul verbului de conjugat: *voi fi cîntînd*, *să fi cîntînd*, *aș fi cîntînd* etc. La infinitiv este alcătuit din radicalul verbului precedat de morfemul *a* și urmat de sufixul modal al fiecărei conjugări (-a, -ea, -e, -i, -î): *a cînta*, *a lucra*, *a tăcea*, *a face*, *a veni*, *a sosi*, *a coborî*, *a hotărî*. ◇ ~ **gnómic (etérn): p.** al indicativului care exprimă o acțiune ce se îndeplinește indiferent de timp. Este caracteristic legilor, definițiilor, maximelor, aforismelor și proverbelor care exprimă adevăruri cu caracter permanent: „Apa *îngheață* la zero grade", „Oamenii *se nasc*, *trăiesc* și *mor*", „Apa *trece*, pietrele *rămîn*". ◇ ~ **istóric: (narativ, dramátic): p.** al indicativului folosit în narațiuni ca mijloc de dinamizare (de dramatizare) a procesului, cu semnificație temporală de perfect compus. De exemplu: „... mărinimosul domn *cheamă* în ajutoru-i protecția mîntuitoare... *smulge* o secure ostășească de la un soldat, *se aruncă* în coloana vrăjmașă... *doboară* pe toți cei ce se încearcă a-i sta împotrivă, *ajunge* pe Carajman-Pașa, îi *zboară* capul, *izbește* și pe alte capete... și... *se întoarce* la ai săi plin de trofee și fără a fi rănit" (N. Bălcescu). ◇ ~ **iterativ: p.** al indicativului, însoțit de determinări temporale care ajută la exprimarea ideii de repetare a procesului la anumite intervale. De exemplu: „Iarna viscolu-l *ascult*" (M. Eminescu). ◇ ~ **descriptív: p.** al indicativului folosit în descrierile poetice de natură, cu semnificație temporală de imperfect. De exemplu: „Umbre mari *răsar* pe cale, / Zina *moare* după culmi..." (G. Coșbuc).

PREZUMTÍV, s.n. (cf. lat. *praesumptivus*, it. *presuntivo*, fr. *pré-*

somptiv): mod al verbului (personal, predicativ, compus), care prezintă acțiunea ca presupusă, bănuită sau probabilă. Are două forme temporale: p r e z e n t u l, timp specific alcătuit din viitorul I, conjunctivul prezent (cu auxiliarul *fi* invariabil) și condițional-optativ-potențialul prezent al verbului *a fi* + gerunziul verbului de conjugat *(voi fi cîntînd, să fi cîntînd, aș fi cîntînd* etc.) și p e r f e c t u l, timp nespecific, omonim cu viitorul anterior, cu conjunctivul perfect și cu condițional-optativ-potențialul perfect, alcătuit deci din aceleași structuri ale verbului *a fi* + participiul verbului de conjugat *(voi fi cîntat, să fi cîntat, aș fi cîntat* etc.).

PRINCIPÁLĂ, s.f. (< adj. *principal, -ă*, cf. fr. *principal*, it. *principale*, lat. *principalis)*: propoziție care constituie, în mod obișnuit, condiția obligatorie pentru realizarea unei fraze; propoziție care constituie fie nucleul unei fraze, cu înțeles suficient sau insuficient, fie o comunicare de-sine-stătătoare, în afara frazei. ◇ ~ **independéntă: p.** care nu intră în nici un fel de raport gramatical cu vreo altă propoziție; **p.** care realizează o comunicare de-sine-stătătoare în afara unei fraze. De exemplu: „Nu-i faptă mai frumoasă ca munca pentru țară" (Adrian Păunescu); „Patria e continuitate și întemeiere" (Ion Lăncrănjan); „Un om înalt, subțire și drept, s-a ridicat din umbra unei sălcii" (M. Sadoveanu); „Se îndreptau spre noi discutînd"; „Cu cine mai ești? *îl întrebă căpitanul*" (E. Camilar); „— Nu mi-i foame nici mie, mămucă, *răspunde Minodora*" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **independentă suficientă: p.** independentă cu autonomie semantică și gramaticală. De exemplu: „Bătrînul ofta de bucurie și de fericire" (I. Agârbiceanu); „Glasul și înfățișarea învățătorului dovedeau sinceritate fără umbră" (L. Rebreanu); „Două milenii-n clipa noastră sînt" (Adrian Păunescu). ◇ ~ **independentă insuficientă: p.** independentă, cu autonomie gramaticală, dar fără autonomie semantică. De exemplu: „Se duceau vociferînd", „Venise aici pentru a afla"; „De ce? *a întrebat bunica încruntată*" (I.L. Caragiale); „Înțelegem, cucoane, așa a fi, *răspunseră cîțiva țărani mai rușinoși*" (Ion Creangă); „*În sfîrșit începură a striga*: — Să micșoreze dăjdiile!" (C. Negruzzi); „— Aurica — *zise ea* — vino repede, că i-a venit rău lui Costache" (G. Călinescu). ◇ ~ **regéntă: p.** cu înțeles suficient sau insuficient, de care depinde o altă propoziție din cadrul frazei. ◇ ~ **regentă suficientă: p.** regentă cu autonomie semantică, capabilă să realizeze un enunț de-sine-stătător. De exemplu: „*Aici e țara singurului loc, / Țara de totdeauna și de mîine, /* În care și eroii se întorc / Din moarte, pe-un afet măreț de pîine" (Adrian Păunescu); „Dar *nici în teatru*, dacă ar fi rămas, *Constantin nu ar fi ajuns departe*" (G. Galaction);

„Acuma, după ce mi i-au luat, *au lăsat bon de rechiziție pentru doi cai*" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **regentă insuficientă: p.** regentă fără autonomie semantică, incapabilă de a realiza un enunț de-sine-stătător. De exemplu: *„Ai ji putut* să-ți mai schimbi apucăturile" (H. Papadat-Bengescu); „Ca să ajungi la dorința ta, *trebuie* să ceri la tată-tău palosul" (P. Ispirescu); „Dar *n-ai vrea* să te bagi la noi?" (G. Galaction); *„Pesemne* că dumneata ai luat biletul ăsta de mult" (I.L. Caragiale); *„...nu e cu putință* să faci istorie literară fără examen critic" (G. Călinescu); *„Uneori drumul pare* că se netezește" (Geo Bogza); *„Cea dintîi grijă a lui boier Ghcorghe,... era* să-și ia pistoalele de sub căpătîi" (I. Ghica); *„Cei de la comună au zis* că-s ai tatei" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **coordonátă: p.** care se află în raport de coordonare cu o altă **p.**, în cadrul frazei. ◇ ~ **coordonată jonctională: p.** care se află în raport de coordonare, printr-o conjuncție coordonatoare copulativă, adversativă, disjunctivă sau conclusivă, cu o altă **p.** De exemplu: „L-a tot ținut pe lîngă ea și *i-a dat cărți*" (Z. Stancu); „Noi n-am furat nimica, dar *ne-au furat destule*" (Adrian Păunescu); „Ori casa asta nu-i curată, ori *s-a cutremurat pămîntul*" (Ion Creangă); „Prin moartea eroică a unui strămoș, urmașul în viață se bucură de prestigiu, așadar *și el e gata oricînd a se jertfi pe sine spre a consolida familia*" (G. Călinescu). ◇ ~ **juxtapúsă (paratáctică, asindétică): p.** care se află în raport de coordonare prin juxtapunere (parataxă) cu o altă **p.** De exemplu: „Sîntem aici de două mii de ani, / *Sîntem aici de o vecie-ntreagă!*" (Adrian Păunescu); „— Dar tu, Moțoace? învechit în zile rele, deprins a te ciocoi la toți domnii, ai vîndut pre Despot, *m-ai vîndut și pre mine, vei vinde și pre Tomșa*". (C. Negruzzi).

PRINCÍPIU, s.n. (cf. lat. *principium*, it. *principio*, fr. *principe*): idee de bază, lege fundamentală a unui sistem. Sistemul ortografic al limbii române are la bază mai multe **p.**, analizate pe larg în lucrarea „Ortografia în școală", București, 1973 de G. Beldescu. Astfel: ◇ ~ **fonetic: p.** care prevede redarea (în general) a fiecărui sunet (tip sonor) prin cîte o literă, în virtutea rostirii literare actuale. Trebuie să scriem, așa cum trebuie să rostim: poet, nu *poiet;* epocă, nu *iepocă;* corupt, nu *conrupt;* traversăm, nu *tranversăm;* seară, nu *sară;* greșeală, nu *greșală;* șase, nu *șease;* ușă, nu *ușe;* plajă, nu *plaje;* cheie, nu *chee;* izlaz, nu *islaz;* idee, nu *ideie;* rouă, nu *roo;* buletin, nu *bulentin;* identitate, nu *indentitate;* cuviincios, nu *cuvincios;* obiect, nu *obect*, subiect, nu *subect;* intermediară, nu *intermedială* etc. ◇ ~ **silábic: p.** care

evidențiază valorile diferite ale sunetelor *c* și *g* în raport cu sunetele care le urmează în cadrul aceleiași silabe. Astfel, literele *c* și *g*, urmate de *a, ă, î, o, u* sau de o consoană în aceeași silabă redau sunetele *k* și *g*: *car, cămară, cîrd, cor, cuc, clasă — gard, găină, gînd, gol, gumă, glas*. Urmate în aceeași silabă de *e* și *i*, ele reprezintă sunetele *č* și *ǧ*: *cec, circ, gem, gir*. Grupurile *ch* și *gh*, urmate de *e* și *i* redau sunetele *k'* și *g'*: *chenar, chimir, ghete, ghiulea* etc. ◇ ~ **etimológic: p.** pe baza căruia ortografia se fixează în raport cu tradiția literară sau cu forma originară a unor cuvinte noi. Astfel, sunetul *c* e reprezentat prin *c* sau prin *ch* în cuvintele *vechi, crud, cald, chin* și *ochi* și prin *k* în cuvintele noi *kripton* (< germană), *kaliu, kilometru* și *kaki* (< franceză); sunetul *î* e reprezentat prin *î* în cuvinte ca *rămîn* și prin *â* în cuvinte ca *România, român, românește* etc.; grupul de sunete *cs* e reprezentat fie prin *x* — pronunțat *cs* în *box, taxi, excursie* și *explozie* (< franceză) sau *gz* în *examen, exemplu, exercițiu* (< franceză), fie prin *cs* în *ticsi* (vechi) și în *cocs* (< germană) etc. ◇ ~ **morfológic: p.** pe baza căruia se fixează ortografia unor cuvinte. E vorba de ortografia numelor proprii în comparație cu cele comune (*Ion — frate*), de ortografia cuvintelor cu doi și trei *i* în structură (desinența de plural + articolul sau un *i* în rădăcină + desinența de plural + articolul: *elevii, codrii, copiii, fiii* etc.), de ortografia unor cuvinte compuse (se ține seama de alcătuirea acestora și de comportamentul morfologic al termenilor constitutivi: în *rea-voință* termenii nu și-au pierdut individualitatea, fiecare flexionează — *relei-voințe*, în timp ce în *bunăvoință* primul termen și-a pierdut individualitatea, nemodificîndu-se — *bunăvoinței*), de ortografia unor cuvinte care au în structură sunetele *ș* și *j* sau grupurile de sunete *ch* și *gh* (se scrie cu *a, e* și *i* după *ș* și *j* în rădăcina cuvintelor *șale, așază, jale, așez, jertfă, șină, jilț* etc. și cu *ă, ea* și *î* în desinențele, sufixele gramaticale și sufixele lexicale ale cuvintelor *ușă, grijă, îngrașă, tovarășă, îngroșăm, dirijăm, înfricoșător, să sfîrșească, să îngrijească, greșeală, clujean, înfățișînd, dirijînd* etc.; se scrie cu *ea* după *ch* și *gh* și, în general, după alte consoane, în cuvintele care au forme alternante cu *e*: *cheamă-chem, gheață-ghețe, seară-seri, beată-bete, mearg-merg* etc. și cu *ia* în cuvintele care nu au asemenea forme alternante sau care au forme alternante cu *ie*: *chiar, ghiol, piață-piețe, biată-biete, piară-pier* etc.). ◇ ~ **sintáctic: p.** pe baza căruia ortografia anumitor cuvinte se fixează în raport cu sensul lor lexical și cu valoarea lor gramaticală. Astfel, separăm prin cratimă formele neaccentuate ale pronumelui personal sau reflexiv în encliza unui cuvînt accentuat: *trimite-***mi-le,** *revenindu-***și,** *înainte-***ne** etc.; de asemenea, deosebim în scris cuvintele omofone: *altă-*

dată („odinioară") și *altă dată* („în altă împrejurare"), *demult* („cîndva") și *de mult* („de mult timp"), *odată* („odinioară") și *o dată* („o singură dată") etc.

PROCES, s.n. (cf. fr. *procès*, it. *processo*, germ. *Processus*, lat. *processus*): denumire care include acțiunea, starea, existența, evoluția, dezvoltarea, desfășurarea pe care o poate exprima conținutul unui verb. Se spune, în mod obișnuit, că *verbele exprimă procese*.

PROCLÍZĂ (ANTEPÚNERE, PREPÚNERE), s.f. (cf. fr. *proclise*, gr. *proklisis*): așezare înainte a unui articol, a unui pronume (personal sau reflexiv) sau a verbului *a fi*, formă neaccentuată, a unui adjectiv (calificativ sau determinativ), a unui numeral. Se vorbește astfel despre **p.** articolului hotărît *lui*, a articolelor nehotărîte *un*, *o* și *niște*, a articolelor posesive *al*, *a*, *ai* și *ale* și a articolelor demonstrative *cel*, *cea*, *cei* și *cele*; despre **p.** formelor neaccentuate ale pronumelor (personale și reflexive) și ale verbului *a fi*, despre **p.** anumitor determinanți, cum sînt adjectivele (calificative sau pronominale) și numeralele (cardinale sau ordinale), despre **p.** prepozițiilor (la nume predicative, la atribute, la complemente, la elemente predicative suplimentare). De exemplu: *lui* Mitică, *lui* Vicu, *lui* Tanți, *lui* Jeni; *un* copac, *o* floare, *niște* vorbe; *al* catedrei, *a* copilului, *ai* văilor, *ale* părinților; (omul) *cel* muncitor, (strada) *cea* mare, (munții) *cei* stîncoși, (apele) *cele* repezi; *i*-a spus, *l*-a primit, *se* îmbracă, *își* zice; *s*-aici, *i*-acolo; *marii* exploratori, *călduroasele* zile, *acești* brazi, *aceleași* peisaje; *cinci* laboratoare, *al treilea* an; (lama este) *de* oțel, (arcuri) *de* suspensie, (vorbesc) *despre* voi, (i-am luat) *drept* oameni etc.

PRONÚME, s.n. (cf. lat. *pronomen* < *pro* „în loc de" + *nomen* „nume"; fr. *pronom*, după *nume*): parte de vorbire care înlocuiește numele. Este caracterizat prin conținut noțional și semantic suficient, dar foarte abstract, prin flexiune după gen, număr și caz (parțial și după persoană), prin posibilitatea de a contracta anumite funcții sintactice în cadrul propoziției (subiect, nume predicativ, atribut, complement direct, indirect, de agent și circumstanțial de toate categoriile, element predicativ suplimentar) și prin distribuție unidirecțională (parțial și bidirecțională: numai pronumele relativ). ◇ ~ **moștenit: p.** transmis în limba română din latină. De exemplu: *eu*, *tu*, *el*, *ea*, *noi*, *voi*, *ei*, *ele* (personal propriu-zis); (al) *meu*, (a) *mea*, (al) *tău*, (a) *ta*, (al) *său*, (a) *sa*, (al) *nostru*, (a) *noastră*, (al) *vostru*, (a) *voastră* etc. (posesiv); *sie*, *și*, *sine*, *se* (reflexiv); *acesta*, *aceasta*, *aceștia*, *acestea*, *acela*, *aceea*, *aceia*, *acelea*, *ăsta*, *asta*, *ăștia*, *astea*, *ăl*, *a* (demonstrativ); *cine*, *care*, *ce*, *cîți*, *cîte* (interogativ și relativ); *unul*,

una, altul, alta, alții, altele, toți, toate, cutare, atîția, atîtea, mulți, multe, puțini, puține (nehotărît); *nimeni, nimic* (negativ). ◇ ~ **creát** pe terenul limbii române prin compunere din elemente de origine latină: *dînsul* (< de + însu + l), *dînsa* (< de + însă + a), *dînșii* (< de + înși + i), *dînsele* (< de + înse + le) — pronume personal de persoana a III-a, sinonim și paralel cu *el, ea, ei, ele; dumneata* (< domnia + ta), *dumneavoastră* (< domnia + voastră), *dumnealui* (< domnia + lui), *dumneaei* (< domnia + ei), *dumnealor* (< domnia + lor) — pronume personal de politețe; *însumi* (< însu + mi), *însămi* (< însă + mi), *însuți* (< însu + ți), *însăți* (< însă + ți), *însuși* (< însu + și), *însăși* (< însă + și), *înșine* (< înși + ne), *însene* (< înse + ne), *înșivă* (< înși + vă), *însevă* (< înse + vă), *înșiși* (< înși + și), *înseși* (< înse + și), *însele* (< înse + le), — pronume de întărire; *acestălalt* (< acesta + ălalt), *aceastălaltă* (< aceasta + alaltă), *aceștilalți* (< aceștia + ăilalți), *acestelalte* (< acestea + alelalte), *celălalt* (< acela + ălalt), *cealaltă* (< aceea + alaltă), *ceilalți* (< aceia + ăilalți), *celelalte* (< acelea + alelalte), *același* (< acela + și), *aceeași* (< aceea + și), *aceiași* (< aceia + și), *aceleași* (< acelea + și) etc. — pronume demonstrative; *cel ce, ceea ce, cei ce, cele ce* — pronume relative; *oricine* (< ori + cine), *oricare* (< ori + care), *orice* (< ori + ce), *oricîți* (< ori + cîți), *oricîte* (< ori + cîte), *oarecine* (< oare + cine), *oarecare* (< oare + care), *oarece* (< oare + ce), *fiecine* (< fie + cine), *fiecare* (< fie + care), *fiece* (< fie + ce), *altcineva* (< alt + cine + va), *altcareva* (< alt + care + va), *altceva* (< alt + ce + va), *cineva* (< cine + va), *careva* (< care + va), *ceva* (< ce + va), *cîțiva* (< cîți + va), *cîteva* (< cîte + va), *vreunul* (< vre + unul), *vreuna* (< vre + una) etc. — pronume nehotărîte; *nici unul, nici una* — pronume negative. ◇ ~ **símplu: p.** alcătuit dintr-o singură unitate de expresie. De exemplu: toate **p.** moștenite (v. mai sus). ◇ ~ **compús: p.** alcătuit din două sau mai multe unități de expresie sau dintr-un cuvînt și o particulă. De exemplu: toate **p.** create pe terenul limbii române prin compunere (v. mai sus). ◇ ~ **personál: p.** care se referă la persoane după cele trei aspecte ale raportului lor față de vorbire. În limba română există trei tipuri de forme ale **p.** *personal*: propriu-zise *(eu, tu, el, ea, noi, voi, ei, ele)*, sinonime și paralele cu cele de persoana a III-a ale celui propriu-zis *(dînsul, dînsa, dînșii, dînsele)* și de politețe sau de reverență *(dumneata, dumneavoastră, dumnealui, dumneaei, dumnealor)*. ◇ ~ **reflexív: p.** care exprimă raportul gramatical dintre subiect și obiect în cadrul formelor verbale pronominale. Dispune de *forme proprii*, moștenite din latină (cele de persoana a III-a): *sic, sieși, își și-, -și, -și-;* (pe) *sine, se, -se, se-, s-, -s-* și de *forme împrumutate* de la pronumele personal (cele

de persoanele I și a II-a): *îmi, îți, ne, vă; mă, te, ne, vă.* ◇ ~ **de întărire:** p. care întărește ideea de persoană, identificînd această persoană cu autorul acțiunii (autor reprezentat, de obicei, printr-un p. personal propriu-zis, la orice persoană, cu care este echivalent din punct de vedere semantic, sau printr-un substantiv, simbol al persoanei a III-a): *însumi, însămi, însuți, însăți, însuși, înseși, înșine, însene, înșivă, însevă, înșiși, însești* sau *însele.* ◇ ~ **posesiv:** p. care exprimă ideea de posesie și care implică simultan o dublă referință pronominală (la obiectul posedat și la posesor). Dispune de forme care se grupează după cum este vorba de un posesor și un obiect posedat, de un posesor și mai multe obiecte posedate, de mai mulți posesori și un obiect posedat sau de mai mulți posesori și mai multe obiecte posedate: *al meu, a mea, al tău, a ta, al său, a sa; ai mei, ale mele, ai tăi, ale tale, ai săi, ale sale; al nostru, a noastră, al vostru, a voastră; ai noștri, ale noastre, ai voștri, ale voastre.* Întrucît p. *posesiv* nu are forme moștenite din latină pentru persoana a III-a plural, deseori se folosesc cu sens posesiv și cu valoare de nominativ sau de acuzativ (marcat cu *pe*) formele de persoana a III-a — singular și plural — ale p. *personal* în genitiv: (al, a, ai, ale) *lui, ei* și *lor.* ◇ ~ **interogativ:** p. care ajută la formularea unei întrebări sau a unei propoziții interogative directe, înlocuind în întrebare sau în propoziția interogativă cuvîntul (cuvintele) așteptat(e) ca răspuns. De exemplu: *care?, cine?, ce?, cît?, cîtă?, cîți?, cîte?.* ◇ ~ **relativ:** p. care ajută la stabilirea unei relații de subordonare între o propoziție subordonată și regenta ei din cadrul frazei. Dispune de forme simple: *care, cine, ce, cît, cîtă, cîți, cîte* și de forme compuse: *cel ce, cei ce, ceea ce, cele ce.* ◇ ~ **demonstrativ:** p. care exprimă raportul spațial sau temporal dintre vorbitor și obiecte (diferențiind obiectele, situîndu-le în spațiu și în timp în raport cu apropierea sau cu depărtarea acestora față de vorbitor) sau care identifică un obiect cu el însuși (în faze diferite) sau cu un alt obiect. Dispune deci de forme de apropiere, de forme de depărtare și de forme de identitate (simple și compuse, literare și neliterare): *acesta, aceasta, aceștia, acestea, ceslălalt, ceastălaltă, ceștilalți, cestelalte, ăsta, asta, ăștia, astea, ăstălalt, astălaltă, ăștilalți, astelalte* etc.; *acela, aceea, accia, acelea, celălalt, cealaltă, ceilalți, celelalte, ăla, aia, ăia, alea (ălea), ălălalt, ailaltă, ăilalți, alelalte;* etc.; *aceiași, aceeași, acciași, aceleași.* ◇ ~ **nehotărît:** p. care ține locul unui substantiv fără să dea vreo indicație precisă asupra obiectului denumit de acesta. Dispune de forme simple și de forme compuse (alcătuite din

p. interogativ-relative și particule proclitice, de origine conjuncțională: *ori-* sau verbală — *vrc-, oare-, fic-, fite-* și *fiște-*, particula medială întăritoare *-și-* sau particula enclitică de origine verbală *-va*): *unul, una, unii, unele; altul, alta, alții, altele; toți, toate; atîția, atîtea; mulți, multe; puțini, puține; oricare, oricine, orice; orișicare, orișicine, orișice; vreunul, vreuna, vreunii, vreuncle; oarecare, oarecine, oarece; oarecicare, oarecicine, oarecice; fiecare, fiecine, fiece; fitecare, fitecine, fitece; fiștecare, fiștecine, fiștece; careva, cineva, ceva; altcareva, altcineva, altceva* etc. ◇ ~ **negativ: p.** care neagă substantivul și a cărui apariție într-un context presupune obligatoriu și prezența unui termen negativ. Dispune de forme simple și de forme compuse (alcătuite din adverbul *nici* urmat de pronumele nehotărîte *unul, una*): *nimeni, nimic, nici unul, nici una.* (Pentru clasificarea **p.** v. *criteriu*).

PRONUNȚÁRE (PRONÚNȚIE), s.f. (< *pronunță*, cf. fr. *prononcer*): **1.** rostire a unui sunet, a unei silabe, a unui cuvînt. **2.** mod de a rosti un sunet, o silabă sau un cuvînt. ◇ ~ **corectă: p.** în conformitate cu regulile ortoepice. ◇ ~ **greșită: p.** care nu e în conformitate cu regulile ortoepice. ◇ ~ **hipercorectă: p.** eronată, produsă din teama de a nu greși (se aplică în acest caz, prin analogie, o regulă lingvistică valabilă pentru alte situații). De exemplu: **p.** *piftea* în loc de *chiftea* (literară) și *arfivă* în loc de *arhivă* (literară). ◇ **exercițiu de ~ :** exercițiu care vizează formarea deprinderilor de rostire corectă a sunetelor, a silabelor și a cuvintelor (v. *exercițiu*). ◇ **greșeală de ~ :** greșeală care se referă la **p.** sunetelor, a silabelor și a cuvintelor (v. *abătere*).

PRONÚNȚIE, s.f. (cf. it. *pronunzia*, după fr. *prononciation*): v. *pronunțare.*

PROPAGÁRE, s.f. (< *propagă*, cf. fr. *propager*, lat. *propagare*): transmitere parțială a vibrațiilor unui sunet (de obicei *n*) și repetarea sunetului în cuvînt. De exemplu: forma românească moștenită din lat. *genuculum* este *genuchi*, dar prin **p.** lui *n* s-a ajuns la *genunchi*, care a rămas în limba literară. Fenomenul este cunoscut sub numele de **p.** nazalității. Datorită lui întîlnim și astăzi forme ca *bulentin* în loc de *buletin, indentitate* în loc de *identitate* și *întinerar* în loc de *itinerar*, neadmise însă de limba literară și deci socotite incorecte.

PROPOZÍȚIE, s.f. (cf. fr. *proposition*, lat. *propositio, -onis*): unitate sintactică de ordin superior cu un singur predicat. Este caracterizată prin *conținut de cunoaștere* (rezultatul constatărilor vorbitorului în legătură cu realitatea) sau prin *conținut afectiv-volițional* (atitudinea vorbitorului față de realitate) și prin *ideea de predicație*

unică (referirea sau raportarea conținutului propoziției sau reprezentărilor vorbitorului la realitate prin intermediul unui singur indice de predicație: verb sau locuțiune verbală la moduri personale, expresie verbală impersonală cu verbul *a fi* la un mod personal, adverb predicativ, interjecție predicativă, intonație predicativă însoțită uneori de pauză, de topică și de punctuație corespunzătoare). ◇ ~ **enunțiativă: p.** care conține relatarea unui fapt real, realizabil sau ireal. De exemplu: „Munca e ritmul vieții" (V. Pârvan); „Cînd te-aud, *nu m-aș mai duce*" (Folclor); „Să fi rămas la coasă" (O. Goga). V. și *enunțiativă*. ◇ ~ **interogativă: p.** prin care se formulează o întrebare. De exemplu: „Acuma, ce-ai rămas cu capul între urechi?" (M. Preda); „...cum ai putut răzbate prin aceste locuri, femeie hăi?!" (Ion Creangă). V. și *interogativă*. ◇ ~ **neafectivă (neexclamativă): p.** care nu conține sentimente, care nu sugerează stări sufletești. De exemplu: „Frații săi prinseseră pizmă pe el" (P. Ispirescu); „Cîți ani or fi de atunci?" (Z. Stancu). ◇ ~ **afectivă (exclamativă): p.** care conține sentimente, care sugerează stări sufletești. De exemplu: „Ce mîndri sînt oțelarii de cutezătoarea lor muncă!" (Geo Bogza); „De ce nu moare omul... fericit!?" (I.L. Caragiale). ◇ ~ **afirmativă (pozitivă): p.** cu caracter de afirmație, de fapt pozitiv; **p.** care afirmă ceva, care reprezintă o afirmație. De exemplu: „Prin ceață — obosite, roșii, fără zare — / Ard afumate, triste felinare" (G. Bacovia); „În vremea asta el și pusese ochii pe o tînără din vecini" (I.L. Caragiale); „Ce ne facem, noi, Patrocle?" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **negativă: p.** cu caracter de negație, de fapt negativ; **p.** care neagă ceva (acțiunea verbului predicat), care reprezintă o negație. De exemplu: „— Ba cu... n-am înțeles!" (Ion Creangă); „Din fericire pentru dînsul, Eminescu n-a fost martor al acestei rătăciri" (N. Iorga); „...și să nu uitați a citi cartea" (Z. Stancu); „Nu-ți dă demîncare?" (I.L. Caragiale); „Moș Pricop, dumneata n-ai mai potcovit cumva cai din părțile Tarcăului?" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **analizábilă: p.** care poate fi analizată, care poate fi desfăcută în părțile ei componente. De exemplu: „Și pe-ntinderea pustie, fără urme, fără drum / Se văd satele pierdute sub clăbucii albi de fum" (V. Alecsandri). ◇ ~ **neanalizábilă: p.** care nu poate fi analizată, care nu poate fi desfăcută în părți componente. De exemplu: „— Așa a spus? — *Da*" (M. Sadoveanu); „A intrat în pămînt! — *Nu*... E la han" (I.L. Caragiale); „— Te întorci la Pașcani? — *„Desigur*" (M. Sadoveanu); („Ilinca): Fa, Oană, ție ți-e lene. (Oana): *Ba*" (B. Șt. Delavrancea). ◇ ~ **simplă: p.** alcătuită numai din subiect și predicat sau numai dintr-o parte principală de propoziție. De exem-

plu: „Drumeţul intră" (V. Alecsandri); „Petre Rădoi nu muncește" (Z. Stancu); „Era o frumusețe!" (I.L. Caragiale); „Apa e lină, adîncă, tăcută" (A. Vlahuță); „Primăvară!"; „Plouă". ◇ ~ **dezvoltátă: p.** alcătuită din părți principale (subiect și predicat) și părți secundare (atribut și complement). De exemplu: „Deasupra mulțimii plutea vocea răsunătoare a lui Gheorghe Jurca" (T. Popovici); „Acolo, lîngă izvoară, iarba pare de omăt" (M. Eminescu); „Patria e... tărîm de vis" (Ion Lăncrănjan); „... pădurea înseamnă pentru noi... o parte a ființei noastre sufletești, o notă constitutivă a noțiunii de român" (C. C. Giurescu). ◇ ~ **monomémbră: p.** care dispune numai de una din părțile sale principale (sau numai de predicat, sau numai de subiect), la care se pot adăuga, bineînțeles, determinantele fiecăreia (poate fi deci simplă sau dezvoltată). De exemplu: „... dimineața ninge iară" (V. Alecsandri); „De-abia se-nnoptase" (I. Slavici); *„Toamnă.* Pădurea fumegă" (Em. Gîrleanu); „Frumoasă vreme" (L. Rebreanu). ◇ ~ **bimémbră: p.** care dispune de ambele părți principale (exprimate sau neexprimate). De exemplu: „Dormi!" (G. Topîrceanu) — cu subiect inclus; „Tăceau acum toți" (L. Rebreanu) — cu subiect exprimat; „A intrat în baltă" (Em. Gîrleanu) — cu subiect subînțeles; „Să-mi aduci mai pe urmă p-acei patru jeluitori" (N. Filimon) — cu subiect inclus. ◇ ~ **verbálă: p.** în care există un verb la un mod predicativ. De exemplu: „Afară tuna... Afară fulgera" (I. Slavici); „Flăcăii tăcură" (Em. Gîrleanu); „Lina-i vinovată!" (G. Coșbuc); „Sună clopotele" (I.L. Caragiale); „Scutură ștergarul!" (B. Șt. Delavrancea). ◇ ~ **nominálă: p.** în care nu există un verb la un mod predicativ. De exemplu: *„Duminecă.* Satul e la horă" (L. Rebreanu); „Noapte lucie" (Em. Gîrleanu); „Curtea boierului — vraiște" (Z. Stancu); ◇ ~ **principálă: p.** cu înțeles suficient sau insuficient, care nu depinde de o altă propoziție, ea existînd fie singură ca unitate de-sine-stătătoare sau ca unitate reprezentantă a vorbirii indirecte, alăturată unei alte propoziții principale, reprezentantă a vorbirii directe, fie ca nucleu al unei fraze. De exemplu: „Eminescu și-a deschis singur calea spre poporul român într-o existență foarte de timpuriu împinsă înspre slujirea unor țeluri mai înalte decît acelea ale unei vieți individuale" (Zoe Dumitrescu-Buşulenga); „— Bagă de seamă, bărbate, — *îi zise nevastă-sa cu glasul răgușit de spaimă*" (L. Rebreanu); *„Maică, mulți te-au dușmănit, /* Că ești neam blagoslovit" (T. Arghezi). ◇ ~ **secundară: p.** cu înțeles insuficient, care depinde lexical și gramatical de o altă propoziție din cadrul frazei, ea neputînd exista ca unitate de-sine-stătătoare. De exemplu: *„După ce s-au dus leșii,* m-am dus cît colca pe urma lor pînă la Cotnar"

(C. Negruzzi); „Pînă la o sută de metri am impresia *că zbor ca un tren fulger*" (Aurel Vlaicu). ◇ ~ **regéntă (supraordonátă):** p. cu înțeles suficient sau insuficient, principală sau secundară, de care depinde gramatical o propoziție din cadrul unei fraze. De exemplu: „*Aici e țara*, unde-i brazda ei, / Și unde neamul a știut să lupte" (Adrian Păunescu); „Cine bea apă din pumni străini *nu se satură niciodată*" (Folclor); „*E firesc* să preferați un loc așa de frumos" (M. Sadoveanu); „*Desigur* că în știință lipsa de documentare supără" (G. Călinescu); „*Timpul însă părea* că contrariază înadins mania de lux și opulență a fanariotului" (N. Filimon); „*Iară Lică era*... precum nu fusese mai înainte" (I. Slavici); „... e fermecătoare naivitatea *să crezi* că tu poți îndrepta o țară" (Camil Petrescu). ◇ ~ **subordonátă (dependéntă):** p. cu înțeles insuficient, care depinde gramatical de o altă propoziție, denumită regentă, și care îndeplinește pe lîngă aceasta funcția unei părți de propoziție (de subiect, de nume predicativ, de atribut, de complement, de element predicativ suplimentar). De exemplu: „Nu e basm născocit *ceea ce spune mătușă-mea Ilupăr*" (Z. Stancu); „Doar să te porți de acum tare bine, să mai fiu *ceea ce am fost pentru tine*" (Ion Creangă); „Pînă una alta, își căutară culcuș *unde să mîie peste noapte*" (P. Ispirescu); „În cele din urmă premiantul tuși și începu *să spună o poezie*" (M. Preda); „Faptul... îl împiedica *să spuie* ce căuta" (I. Al. Brătescu-Voinești). ◇ ~ **independéntă:** p. cu înțeles suficient sau insuficient, care există ca unitate de-sine-stătătoare sau ca reprezentantă a vorbirii indirecte, alăturată unei alte propoziții, reprezentantă a vorbirii directe. De exemplu: „Oamenii din tîrg trec repede" (B. Șt. Delavrancea); „Catrino, ia, fa, secerile astea! *strigă el supărat*..." (M. Preda). ◇ ~ **dependéntă:** v. ~ *subordonată*. ◇ ~ **coordonátă:** p. principală sau secundară, regentă sau subordonată, care se află în raport de coordonare (paratactică sau joncțională) cu o altă propoziție de același fel, în cadrul frazei. De exemplu: „Patria e conștiință și muncă, *e luptă și cinste, e adevăr și dreptate, e durere și bucurie*" (Ion Lăncrănjan); „Nu-i simplă misiunea și *viața nu-i ușoară*" (Adrian Păunescu); „... mie îmi părea bine fiindcă Huțu știa lecția și *o spunea frumos*" (I. Slavici); „Mi se părea că pămîntul se scurge în haos... sau *mi se părea* că... niște negre și vaste cercuri concentrice se desfac" (C. Hogaș). V. și *coordonată*. ◇ ~ **fără subiect:** p. care nu dispune de subiect gramatical (acesta nu e nici inclus, nici subînțeles măcar). Ea are aspectul unei monomembre verbale: „O, cum fulgeră de strașnic" (C. Negruzzi); „Se-nserase bine"

(G. Coșbuc); „Ziua plouă" (G. Topîrceanu); „Ziua ninge" (V. Alecsandri). ◇ ~ **fără predicat: p.** care nu dispune de predicat (care nu e nici presupus, nici subînțeles). Are aspectul unei monomembre nominale: „Iarnă. Noapte lucie" (Em. Gîrleanu); „Curte dreptunghiulară, de cîteșipatru părțile întărită, ca o închisoare" (I. Al. Brătescu-Voinești). ◇ ~ **impersonală: p.** realizată cu ajutorul unui verb sau a unei expresii verbale impersonale. O asemenea **p.** poate fi de multe ori regenta unei subordonate subiective: „Plouase în ajun" (M. Sadoveanu); „Și ninge ca-ntr-un cimitir" (G. Bacovia); „... acuși se face ziuă!" (Ion Creangă); „Se luminează încet, încet" (Em. Gîrleanu); „Cred *că în noaptea asta brumează*" (Pavel Dan); „*Mi se întîmpla din cînd în cînd* să mă aflu cu Caragiale într-o cafenea" (I. Slavici); „... *trebuie* să ceri de la tată-tău... arcul" (P. Ispirescu); „— Nene Niță... *nu e bine* să porți țidula asta în buzunar" (I.L. Caragiale). ◇ ~ **hortativă: p.** care exprimă un îndemn prin modul imperativ cu care se construiește sau prin forma de conjunctiv cu valoare de hortativ pe care o include. De exemplu: „Să nu vă supărați, cucoane!" (Ion Creangă); „*Ascultați*!... marea fantomă face semn" (Gr. Alexandrescu); „Dă-mi patru mii de franci" (M. Preda); „... *să-i spui lui domn prefect* că-l aștept" (M. Sadoveanu); „... și-ți adă aminte în zilele tale fericite de prietenul tău Dianeu!" (I. Budai-Deleanu). ◇ ~ **intercalată: p.** așezată într-un loc neobișnuit, între componentele unei conjuncții subordonatoare compuse, între conjuncția subordonatoare și predicatul subordonatei pe care aceasta o introduce, între subiectul și predicatul altei propoziții, între predicatul și complementul altei propoziții, între complementul și predicatul altei propoziții. De exemplu: „Asta înseamnă ca, *după ce le-ai primit*, să anunți imediat editura"; „Știu că, *dacă întîrzie*, se va supăra"; „Jupînul, *ca să-l îmbărbătezе*, i-a dat un pumn în ceafă" (I.L. Caragiale); „... trebuie să mă urmezi — *și aceasta îți va fi pedeapsa* — într-o lungă controversă" (Al. Odobescu); „... totdeauna *cînd o pedepseam* se uita urît" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **incidentă: p.** intercalată între părțile unei propoziții sau între propozițiile unei fraze, care aduce o comunicare suplimentară, dar care nu e legată sintactic de fraza în care apare. De exemplu: „În sfîrșit, *ca să nu-mi uit vorba*, toată noaptea... m-am frămîntat" (Ion Creangă); „... numai barba și punga, *bat-o pustia*, te făcea să calci a popă!" (idem); „Mie, *adăugă mătușa mea Caliopi*, îmi place mai ales frumoasa poftă de mîncare a domnului Ghenciu" (M. Sadoveanu); „Poftim, nepoate Grigri, *zice*, citește și te bucură" (idem); „Nevastă-sa — *că uitasem*... — aprinsese o sumă de lumînări" (I.L. Caragiale); „Cînd a plecat de-acasă... mama lui —

de treabă femeie! — l-a sărutat" (idem); „Cé bine ar fi fost — *nu e așa amice?* — să-mi fi adus eu mai demult aminte" (Al. Odobescu); „Amicul nostru *(mărturisesc astăzi că acela eram eu însumi)*... s-a grăbit a schimba vorba" (idem). ◇ ~ **relativă: 1. p.** atributivă introdusă prin pronume, adjective sau adverbe relative (*v. atributivă*); **2.** orice propoziție subordonată introdusă prin pronume, adjective și adverbe relative (*v. circumstanțială* și *completivă*). ◇ ~ **echivócă: p.** care conține o construcție ambiguă, neclară, echivocă sau care capătă caracter ambiguu de la un cuvînt echivoc din propoziția anterioară. De exemplu: „...: vreau ceea ce merit în orașul ăsta de gogomani, *unde sînt cei dintîi... între frunțașii politici*" (I.L. Caragiale). ◇ **parte de ~:** *v. parte de propoziție.* (Pentru clasificarea **p.** *v. criteriu.*)

PROTÁZĂ, s.f. (cf. fr. *prolase*, lat. *prolasis*): primul termen al unei perioade, care cuprinde grupa propozițiilor secundare și care îndreaptă atenția cititorului asupra consecințelor ce se enunță în al doilea termen al perioadei — *apodoza* (*v. perioádă* și *apodóză*).

PROTÉZĂ, s.f. (cf. fr. *prothèse*, gr. *prothesis* ⟨ *pro* „înainte" + + *thesis* „așezare"): modificare fonetică condiționată care constă în adăugarea unui sunet la începutul unui cuvînt care începe cu o consoană, fără ca acesta din urmă să-și schimbe înțelesul. De exemplu: verbul românesc **a**mesteca provine din verbul *mesteca*, prin **p.** lui *a; a***lămîie** ⟨ *lămîie*, **a**miroase ⟨ *miroase* etc. **P.** lui *a* e frecventă în dialectul *aromân* (chiar în denumirea dialectului): **a***roman* ⟨ *a* + *român*); **a**cumpru, „a cumpăra", **a***lăudare* „lăudare", **a***rău* „rău", **a***roșu* „roșu", **a***rîd* „a rîde", **a***răcoare* „răcoare" etc.

PROTOROMÂNĂ, s.f. (⟨ *proto* „primul", cf. ngr. *prótos*, fr. *proto-* + *română*): limba română vorbită de poporul român între secolele al VI-lea și al XIII-lea în nordul (mai ales) și în sudul Dunării, pe locurile de formare a acestuia, pînă în momentul scindării sale în cele patru dialecte cunoscute: dacoromân, aromân (macedo-român), meglenoromân și istroromân (*v. romînă*).

PROVENSÁLĂ, s.f. (cf. fr. *provençale*, după lat. *provinciales* „locuitori ai regiunii Provincia"): limbă romanică din grupul occidental, vorbită de provensali în provinciile Gascogne, Languedoc, Limousin, Auvergne și Provence din sudul Franței. I se mai spune și *occitană* sau *langue d'oc*. S-a constituit ca limbă de-sine-stătătoare pe baza dialectelor cunoscute sub denumirea de „langue d'oc". În această limbă a fost creată, în secolele al XII-lea și al XIII-lea, poezia lirică a trubadurilor, care a influențat în mare măsură poezia medievală din alte

ări. Ea a fost însă înlocuită de franceză în diverse sfere de activitate, în urma cuceririi „Provinciei" de către francezi (în secolele al XIV-lea și al XV-lea). În secolul al XIX-lea a cunoscut o anumită înviorare prin promovarea ei în literatură, mai ales de poetul *Mistral*. În momentul de față în tot sudul Franței se vorbește franceza, provensala rămînînd numai ca limbă a conversației familiale.

PROVINCIALÍSM, s.n. (cf. fr. *provincialisme*): v. *regionalism*.

PSEUDOETIMOLOGÍSM, s.n. (< *pseudo* „fals", cf. fr., it. *pseudo*, gr. *pseudos* „fals" + *etimologism*, cf. fr. *étymologisme*): sistem ortografic intermediar între cel etimologic și cel fonetic.

PSEUDOFONETÍSM, s.n. (cf. fr. *pseudophonétisme*): sistem ortografic propus de *Aron Pumnul*, care se caracterizează prin întrebuințarea unui anumit semn pentru un anumit sunet, în mod independent de sunetul originar din care provine cel românesc.

PSEUDONÍM, s.n. (cf. fr. *pseudonyme*, gr. *pseudos* „mincinos", „fals" + *onoma* „nume"): nume creat sau adoptat, sub care cineva își ascunde adevărata identitate. Este folosit mai ales de scriitori și de artiști. De exemplu: *Tradem* (Traian Demetrescu), *Al. Sahia* (Alexandru Gh. Stănescu), *T. Arghezi* (Ion Teodorescu), *Gala Galaction* (Grigore Pișculescu), *Radu Tudoran* (Nicolae Bogza) etc.

PSEUDOPREFÍX, s.n. (cf. fr. *pseudopréfixe*): element de compunere sau cuvînt cu ajutorul căruia se formează — în compunerea savantă — termeni științifici și tehnici (v. *prefixoid*).

PSEUDOSUFÍX, s.n. (cf. fr. *pseudosuffixe*): element de derivare sau cuvînt cu ajutorul căruia se formează — pe cale savantă — termeni științifici și tehnici (v. *sufixoid*).

PSIHOLINGVISTICĂ, s.f. (cf. fr. *psycholinguistique*, engl. *psycholinguistics*): disciplină care se ocupă cu studiul psihologic al limbajului, cu studiul mecanismului psihic al acestuia; disciplină care cercetează limbajul ca pe o formă de manifestare a psihicului uman. În țara noastră și peste hotare s-a impus prin lucrările sale de **p.** prof. univ. dr. Tatiana Slama-Cazacu.

PUMNÍSM, s.n. (< Aron *Pumnul* + suf. *-ism*): v. *cinuism*.

PUNCT, s.n. (cf. lat. *punctum*, fr. *point*, it. *punto*): semn de punctuație mic și rotund (.) care se pune la sfîrșitul unei propoziții sau al unei fraze, pentru a marca pauza dintre propoziții sau fraze independente ca înțeles. Astfel, îl întîlnim la sfîrșitul propozițiilor independente enunțiative neafective (propriu-zise, potențiale, op-

tative, dubitative și chiar imperative), al propozițiilor interogative indirecte din cadrul frazei: „Căprarul vechi îi iese-n prag." (G. Coșbuc); „În situația asta ai spune orice."; „Aș citi-o și eu".; „Va fi fiind un drac la mijloc." (M. Sadoveanu); „Nu mai sta seara așa tîrziu."; „M-a-ntrebat ce s-a discutat acolo." **P.** apare și la sfîrșitul frazelor formate prin coordonare, prin subordonare sau prin coordonare și subordonare: „Se duse mai întîi la han și-l găsi în proastă stare." (N. Filimon); „Patria e zidul de care s-au sfărîmat secole întregi de vrăjmășie." (Ion Lăncrănjan); „Aici e țara, unde nasc și mor / Cu țara-n gînd, copiii României." (Adrian Păunescu). Atunci cînd la sfîrșitul propoziției există o paranteză în care e trecut un cuvînt sau un grup de cuvinte, **p.** se pune după paranteză: „E vorba aici de un adjectiv pronominal (posesiv)."; „Se pronunță *buletin de identitate* (nu *buletin de indentitate*)." Cînd însă la sfîrșitul frazei există o paranteză în care e trecută o propoziție sau o frază, **p.** se pune atît înaintea parantezei, cît și în interiorul parantezei, la sfîrșit: „Cu siguranță că nu are dreptate. (Dealtfel, i s-a explicat și altădată acest lucru.)" Ca semn grafic ce înlocuiește literele care nu se scriu, **p.** se pune și după unele tipuri de abrevieri: *M.A.N., O.N.U.; art., cap., ibid., id., op., cit.; acad., arh., dr., ing., prof.; locot., cpt., slt., serg.; dr., tov.; a.c., d.a., î.a., a.m., p.m., c.n., î.c.n., nr., obs., etc., de ex.* **P.** nu se pune după titlurile cărților, ale operelor literare și muzicale, după formulele de adresare din scrisori sau din cuvîntări; de asemenea, el nu trebuie pus nici după abrevieri de tipurile: *d-ta; Tarom, Aprozar, Comaliment; km, kg, m, l; O, H, Fe, Cu; N, S, E, V* etc.

PUNCT DE ANCHETĂ, s.n. + prep. + s.f.: localitate care urmează a fi anchetată din punct de vedere lingvistic, aleasă de anchetator după anumite criterii științifice (scopul cercetării; situația istorică, demografică, lingvistică, economică și geografică).

PUNCT ȘI VIRGULĂ, s.n. + conj. + s.f.: semn de punctuație constînd dintr-un punct așezat deasupra unei virgule (;) folosit pentru a despărți fie propoziții sau grupuri de propoziții, concepute ca unități relativ independente, în cadrul unei fraze, fie componentele unei perioade. El marchează o pauză mai mare decît cea redată prin virgulă și mai mică decît cea redată prin punct. Punctul și virgula se folosește mai mult ca *un mijloc stilistic* decît ca un mijloc gramatical, el rămînînd *la libera alegere a scriitorului*, care-l poate ușor înlocui prin punct sau prin virgulă, pauza marcată de el nefiind absolut indispensabilă, iar sensul frazei nesuferind schimbări. În

general, el ușurează înțelegerea textului la lectură: „Am multă sperare în acest neam a cărui adîncă cumințenie e tipărită într-o mulțime de proverbe, unele mai înțelepte decît altele; a cărui închipuire minunată e zugrăvită în poveștile sale poetice și strălucite ca înseși acele orientale; al cărui spirit satiric se vădește în nenumăratele anecdote asupra tuturor națiilor cu care s-a aflat el în relație; a cărui inimă bună și darnică se arată în obiceiul ospeției pe care l-a păstrat cu sfințenie de la strămoșii săi; al cărui geniu, în sfîrșit, lucește atît de viu în poeziile sale, alcătuite în onorul faptelor mărețe." (V. Alecsandri); „Spui de una o vorbă bună, superi pe alta; spui rău de alta, atunci nu mai poți pretinde că ești om galant; insiști cu deosebire asupra uneia, dai loc la bănuieli; neglijezi pe vreuna, îi inspiri o ură primejdioasă" (I.L. Caragiale).

PUNCTE DE SUSPENSIE (PUNCTE-PUNCTE), s.n. + prep. + s.f.: semn de punctuație constînd din trei sau mai multe puncte așezate în linie orizontală (...) pentru a marca o întrerupere în șirul gîndirii sau al acțiunii sau o omisiune dintr-un text reprodus. Ele sugerează o pauză mare în exprimare, anunțată de o intonație caracteristică (ascendentă sau descendentă) a comunicării dinaintea acestui semn precum și ritmul lent al gîndirii și vorbirii cuiva. **P. de s.** apar între părțile de propoziție, între propoziții sau chiar între fraze, întrerupînd pentru moment sau definitiv comunicarea (în primul caz cu mărirea surprinderii, a efectului urmărit; în al doilea caz sugerînd cititorului anumite lucruri, invitîndu-l să gîndească mai departe în direcția gîndirii scriitorului): „Curg din toate părțile pîraie... parcă-s de spumă... și miroase nu știu cum... dulce..." (M. Sadoveanu); „ — Ascunde-te... că de nu..." (E. Camilar); „Se mișcă fata... clipește din ochi... își ridică mîna la frunte... își dă frumos părul într-o parte... zîmbește... se scoală..." (I.L. Caragiale). **P. de s.** pot marca uneori și o vorbire incoerentă: „Arta este, cum am putea zice mai bine? încercarea spiritului omenesc de a satisface o mare nevoie a spiritului omenesc... care are nevoie pentru a fi satisfăcut, de o satisfacere tot din partea unui spirit, care și acela... în fine... da, în fine..." (I.L. Caragiale).

PUNCTUÁȚIE, s.f. (cf. fr. *ponctuation*, după *punct*): **1.** sistem de semne grafice convenționale care au rolul de a marca părțile de propoziții, propozițiile, frazele, pauzele, intonația (anumite unități morfologice caracterizate prin intonație specială cum sînt vocativul și imperativul), întreruperea șirului vorbirii etc. Următoarele semne de punctuație reprezintă **p.** limbii române: *punctul, semnul întrebării, semnul exclamării, virgula, punctul și virgula, două*

punctc, ghilimelele, linia de dialog, linia de pauză, parantezele și *punctele de suspensie* (*v.* și *semn*). **2.** ramură a gramaticii care indică folosirea corectă a acestor semne.

PURÍSM, s.n. (cf. fr. *purisme*, germ. *Purismus*): tendință eronată de a elimina dintr-o limbă elementele considerate străine de structura ei. În limba română s-a manifestat această tendință în secolul al XIX-lea la reprezentanții latinismului (*v. latinism, curent* și *cumism*). **P.** a fost un produs al realităților autohtone românești, în virtutea cărora era considerat ca un mijloc apt să contribuie la dezvedirea romanității poporului și a limbii române și la unificarea, dezvoltarea și perfecționarea limbii române. Rădăcinile sale istorice rezidă în crezul istoric profesat de Școala Ardeleană; premisele sale istorice se găsesc în conștiința romanității și a continuității noastre ca popor în Dacia. **P.** a fost generat și de situația în care se găsea limba română în acel timp, considerată „decăzută", „coruptă". Pe lîngă temeiurile istorico-lingvistice care l-au creat, **p.** a fost reclamat și alimentat și de polemicile virulente cu detractorii originii și drepturilor limbii și naținnii române.

PURÍST, s.m. (cf. fr. *puriste*, germ. *Purist*): adept al purismului (*v. purism*).

R

RADICÁL (RĂDĂCÍNĂ), s. n. (cf. fr. *radical*, it. *radicale*, lat. *radicalis* < *radix* „rădăcină"): **1.** element primitiv invariabil sau variabil (total sau parțial), ireductibil din punct de vedere morfologic, comun mai multor cuvinte care constituie o familie sau mai multor forme ale aceluiași cuvînt și care conține sensul lexical al cuvîntului. El nu privește flexiunea și nu include prefixe sau sufixe. De exemplu: *copil-* în *copilaș, copilandru, copilărie, copiliță, copilăresc, copilărește; alb-* în *alburiu, albișor, albeață, albuș, albi, albicios, albiliță, albitură, albeală; cred- (crez-)* în *credem, credeam, crezui, crezusem, crezînd, crezut; f-* în *fi, est-* în *ești, est-* în *este, sînt-* în *sîntem, er-* în *eram, fu-* în *fusei* și *fusesem, fi-* în *fiind, fo-* în *fost; lu-* în *lua, ia-* în *iau, ie-* în *iei; usc-* în *usca, usuc-* în *usuci* etc. **2.** element de bază al formei verbale, purtător al sensului lexical al cuvîntului derivat, alcătuit din rădăcină, prefix și sufix lexical: *încredinț-* (< *în* + *cred* + *inț-*) din *încredințăm; împămînten-* (< *în* + *pămînt* + *ean*) din *împămîntenim* etc. **R.** e o secvență fonică obligatorie pentru orice formă flexionară, o unitate morfemică rezultată din prima analiză în constituenți imediați a unui cuvînt. El se poate confunda cu un morfem independent, atunci cînd e reprezentat printr-o unitate morfemică indivizibilă (așa cum este morfemul), ca în cazul lui *ar-* din *arăm* (*-ă-* sufixul prezentului indicativului, *-m* desinența de persoana I plural); se poate însă deosebi de un morfem independent, atunci cînd e reprezentat printr-o unitate morfemică divizibilă (așa cum nu este morfemul), ca în cazul lui *îmbulz-* (< prefixul *îm-* + substantivul *bulz*) din *îmbulzeam* (*-ea-* sufixul imperfectului și *-m* desinența persoanei I).

RAMIFICĂȚIE, s.f. (cf. fr. *ramification*, it. *ramificazione*): subdiviziune, subîmpărțire a limbii. ◇ ~ **teritorială:** diferențiere a

limbii din punct de vedere teritorial (geografic), ca rezultat al întinderii acesteia în spațiu. Sînt considerate **r.** teritoriale ale limbii: *dialectele, subdialectele* și *graiurile* (v. *dialéct, subdialéct* și *grai*). ◇ ~ **socială:** diferențiere a limbii din punct de vedere social și cultural, ca urmare a folosirii limbii de diverse categorii de oameni, cu grade de cultură diferite. Sînt considerate **r.** sociale ale limbii: *limbajele tehnice, argourile* și *jargoanele* (v. *limbáj, argóu* și *jargón*).

RAPÓRT, s.n. (cf. fr. *rapport*): **1.** relație, legătură între unitățile lingvistice denumite moneme și foneme (v.). ◇ ~ **sintagmátic: r.** în cadrul enunțului, în contrast și nemijlocit observabil. De exemplu: **r.** dintre *tun* și vecinii săi, *un* și *bun* (în secvența *un tun bun*) și **r.** dintre *u* și vecinii săi, *t* și *n* (în secvența *tun*). ◇ ~ **paradigmátic: r.** în cadrul unuia și aceluiași context, în opoziție, între unități care se exclud. De exemplu: **r.** dintre *bun* și *rău*, care pot figura în aceleași contexte, dar în opoziție; **r.** dintre *b* și *f* care pot figura după *tu-* (tub, tuf), tot în opoziție etc. **2.** legătură, relație de natură sintactică, între părțile de propoziție sau între propoziții. ◇ ~ **de coordonare: r.** între două sau mai multe unități sintactice (părți de propoziție sau propoziții) care stau pe același plan sintactic, nedepinzînd una de alta (sînt fie principale, fie secundare). Este realizat sau *paratactic* (prin alăturare), sau *jonctional* (prin intermediul unor elemente de legătură) și are aspect *copulativ, adversativ, disjunctiv* și *conclusiv*: „Lipa și Cața începură a înfuleca hulpav" (M. Sadoveanu); „Funcționari, gardieni, deținuți, toți fac ovații celui liberat" (T. Arghezi); „Ea sta tot posacă și încruntată" (I.L. Caragiale); „Aici la han, în drum, la răspîntie trebuie un băiat iute, spirt" (I. Al. Brătescu-Voinești); „Vremurile s-au schimbat, scopul marilor construcții de asemenea s-a schimbat" (Geo Bogza); „Am oprit căruța în mijlocul ariei și m-am uitat întrebător la Iosub" (V. Em. Galan); „O sărmane! Ții tu minte cîte-n lume-ai auzit, / Ce-ți trecu pe dinainte, cîte singur ai vorbit?" (M. Eminescu); „Și-ascult cum plînge doina cea bătrînă / Și cum se tînguiește și se-ngînă" (Șt. O. Iosif). V. și *coordonáre*. ◇ ~ **de subordonare (de dependență, de determinare): r.** între un element subordonat (parte de propoziție sau propoziție) și un element regent (parte de vorbire sau propoziție), care nu stau pe același plan sintactic, deoarece subordonatul depinde de regent. Este realizat, ca și cel de coordonare, fie *paratactic*, fie *jonctional*: „La chemarea cornurilor, pîlcuri noi veneau într-un pas hotărît" (E. Camilar); „Saluta cu strigăte de entuziasm muntele cu plete și barbă de negură" (M. Sadoveanu); „Ai carte, ai parte" (Folclor); „Nu este sigur că toți vom ajunge

acolo" (Camil Petrescu); „Iar cine-i vînzător vîndut / Să iasă dintre noi!" (G. Coșbuc); „Băiatul ajunsese să fie mîna dreaptă a împăratului" (P. Ispirescu); „Șoseaua se încolăcește între Olt și dealurile care se ridică unele peste altele" (B. Șt. Delavrancea); „Am jurat ca peste dînșii să trec falnic, fără păs" (M. Eminescu); „... noaptea cînd vor dormi toți, să punem poște la talpe cui vom socoti noi" (I. Creangă); „Aș simți-o că-i aproape" (M. Eminescu). V. și *subordonare*. ◇~ **de subordonare necircumstanțial: r.** de dependență cu aspect *atributiv* sau *completiv* în cadrul propoziției și cu aspect *subiectiv, predicativ, atributiv* sau *completiv* în cadrul frazei. De exemplu: „Era un chin mut" (H. Papadat-Bengescu); „Un glas de bucium se auzi" (Al. Odobescu); „... acolo găsiră orașe" (P. Ispirescu); „Văd pe Petru Rareș..." (A. Vlahuță); „... a mulțumit Ali lui Mahomet" (Em. Gîrleanu); „Doar holdele cu spice grele / Răsar din lacrimi și din sînge" (O. Goga); „... au fost întîmpinați de Albu-împărat" (I.L. Caragiale); „Ar fi fost mai bine să mîie la Dăești" (G. Galaction); „Întrebarea este ce caută el acolo" (M. Sadoveanu); „Astfel sosi timpul cînd bruma cade" (I. Slavici); „În gînd își zicea că nici o meserie nu-i mai frumoasă" (L. Rebreanu); „Și mă gîndeam că poate ai dumneata vreo carte" I. Al. Brătescu-Voinești); „Fu(ese ajutat de cine avea asemenea lucrări". ◇~ **de subordonare circumstanțial: r.** de dependență cu aspect *temporal* (de anterioritate, de simultaneitate și de posterioritate), *de loc, modal, cauzal, final, sociativ, instrumental, concesiv, condițional, consecutiv, de relație, opozițional, cumulativ* și *de excepție*, atît în cadrul propoziției, cît și în cadrul frazei. De exemplu: „Ca să arăt la bătrînețe / Ce-am putut la tinerețe" (Folclor); „În mijlocul Dunării, pe apă, i-au ținut luni și luni" (Z. Stancu); „... ciocîrlia venea domol spre pămînt, ca într-o beție" (M. Sadoveanu); „Vuiește valea de zgomotul morilor" (A. Vlahuță); „... oamenii... erau împinși înainte... spre a fi vînduți în tîrg" (N. Bălcescu); „Și el venea acolo cu tovarășii" (M. Sadoveanu); „Iar el zvîrr! cu o scurtătură în urma noastră" (Ion Creangă); „... cu toată sărăcia, Humă nu muncea la nimeni cu ziua" (M. Preda); „La un caz iar... pac! la Războiul" (I.L. Caragiale); „Căzu la pat bolnavă de moarte" (Ion Creangă); „Pentru Ștefan... nebuniile copiilor sînt o petrecere" (G. Călinescu); „... în loc de a reacționa tăcut și cu fapta, mă mărginesc la simpla protestare verbală" (G. Călinescu); „... pe lîngă rezultatele cercetării... publică și descoperirea făcută la mănăstirea Brîncovenești" (T. Vianu); „... de tot te poți lecui afară de dezgust și de îndoială" (B. Șt. Delavrancea); „Și după ce ne-a așezat bunicul în gazdă... s-a întors" (Ion Crean-

gă); „Și-n timp ce ei dormeau... afară ploile vuiau" (E. Camilar); „Toți se uită cu mirare... / Pînă văd păienjenișul între tufe ca un pod" (M. Eminescu); „Cresc flori pe unde calci" (A. Vlahuță); „Pune-ți obrăzarul cum se pune" (Ion Creangă); „Eminescu și-a petrecut toate clipele vieții lui lucrînd, fiindcă nu se socotea îndeajuns de pregătit" (I. Slavici); „M-a trimis tătuca să le mai port" (M. Sadoveanu); „Nu m-am măritat cu cine mi-a plăcut" (Pavel Dan); „... parcă s-ar fi fălit cu ce-a pățit" (L. Rebreanu); „Deși vorbise aproape în șoaptă, glasul lui răsună aspru și poruncitor" (idem); „Chiar și eu m-aș tocmi la dumneata, dacă ți-a fi cu plăcere" (Ion Creangă); „Avea Pisicuța un așa talent de rontăit iarba, încît îți lăsa gura apă" (C. Hogaș); „... cu atît mai bine pentru cine n-a văzut stele căzătoare în plin miez al zilelor de iulie" (idem); „Soarele, în loc ca să-mi ajungă pînă la ochi..., a tras peste mine țolul ist greoi" (G. Galaction); „... după ce că nu sînt buni de nimic, apoi sînt și brutali" (I.L. Caragiale); „... alt chip nu e, decît... să-mi aduci pe fata lui Verdeș-împărat" (P. Ispirescu). ◇ ~ **de subordonare predicativ suplimentar: r.** de dependență specific elementului predicativ suplimentar și subordonatei predicative suplimentare. De exemplu: „Piatra din mijloc îi slujea *drept vatră*" (C. Hogaș); „... și nu știu ce sentiment de... copilărească semeție te face *să-ți ridici fruntea*" (idem). ◇ ~ **de inerență: r.** logic existent între subiect și predicat, oglindit în modul de definire a unuia prin celălalt. ◇ ~ **de interdependență: r.** gramatical existent între subiect și predicat, oglindit în legătura strînsă dintre ele în cadrul propoziției, în influențarea reciprocă a unuia de celălalt, în dependența reciprocă manifestată lingvistic prin acord. De exemplu: „... *tunete* prelungi s e a u d în depărtare" (A. Vlahuță); „*Budulea* p r i v i lung la ele" (I. Slavici); „*Fata* babei e r a s l u t ă" (Ion Creangă). ◇ ~ **apozitiv (referențial): r.** gramatical existent între un termen ce reprezintă o explicație și un alt termen care este explicat. De exemplu: „*Ion Bughea, ciobanul*, venea nepăsător" (Em. Gîrleanu). Prin conținut se aseamănă cu **r.** de subordonare dintre atribut și substantivul determinat, în sensul că aduce, ca și acesta, precizări, lămuriri. Se deosebește însă de acesta prin faptul că termenii **r.** *apozitiv* se referă la una și aceeași persoană, la unul și același obiect (în **r.** de subordonare se referă la persoane și obiecte diferite); prin faptul că termenii **r.** *apozitiv* sînt omisibili pe rînd în egală măsură (în **r.** de subordonare numai termenul subordonat): „*Ion Bughea* venea nepăsător" sau „*Ciobanul* venea nepăsător"; prin faptul că topica termenilor **r.** *apozitiv* e aceeași: întîi termenul explicat și apoi explicația, apoziția (în **r.** de subor-

donare topica termenilor raportului se poate schimba). Se aseamănă și cu **r.** de coordonare, în sensul că termenii aparțin adesea aceleiași părți de vorbire (substantiv — substantiv), se acordă și dispun de aceeași simetrie: *„Nicu, prietenul,* m-a așteptat ieri" față de *„Nicu, prietenul* m-au așteptat ieri, tu însă n-ai vrut."

RĂDĂCÍNĂ, s.f. (cf. lat. *radicina*): v. *radical.*

REACȚIA SUBIECTULUI, s.f. + s.n. (după fr. *réaction du sujet*): totalitatea „comentariilor" (lingvistice sau extralingvistice: cuvinte, gesturi, mimică, intonație etc.) cu care informatorul însoțește comunicarea anumitor forme lingvistice, produse în timpul anchetei, forme care aparțin idiolectului, graiului localității sau unor graiuri învecinate. Cantitatea de „comentarii" oferite de informator anchetatorului depinde de sentimentul sau intuiția sa lingvistică, de profunzimea cunoștințelor sale lingvistice asupra graiului, de disponibilitatea sa. Adeseori comentariile subiectului anchetat constituie o indicație prețioasă în explicarea faptelor lingvistice înregistrate de anchetator (în cazul nuanțelor semantice ale sinonimelor, al repartizării pe sexe și generații a formelor polimorfice, al concurenței dintre formele lexicale, morfologice etc., al frontierelor subiective dintre graiuri etc.).

RECEPTÓR, s.m. (cf. fr. *récepteur*): cel care primește mesajul (cuvinte, propoziții și fraze), cel care ascultă, interlocutorul.

RECONSTRÚCȚIE, s.f. (cf. fr. *reconstruction*): recompunere a formei aproximative a cuvintelor neatestate dintr-o limbă, pe baza legilor de corespondență fonetică. De exemplu, prin **r.** s-a obținut forma latină neatestată *plovia* (lat. clasic *pluvia*), pe baza căreia se pot explica rom. *ploaie* și it. *pioggia*. Metoda **r.** a fost folosită pentru prima dată în determinarea trăsăturilor indo-europenei comune, limbă-bază, de către lingvistul german *August Schleicher* (1821—1868) care i-a stabilit și principiile fundamentale. Ea s-a dovedit a fi o metodă de lucru științifică și, în anumite împrejurări, indispensabilă, cu condiția ca să se întemeieze pe forme atestate în cel puțin două idiomuri înrudite genealogic, să întrebuințeze comparația.

RECȚIÚNE, s.f. (cf. fr. *rection*, germ. *Rektion*, lat. *rectio-, -onis* „conducere"): **1.** formă de exprimare a unui raport sintactic în care termenul numărul 1 (regent sau element relațional) impune termenului numărul 2 (subordonat) categorii gramaticale morfologice pe care termenul numărul 2 nu le are (timp, persoană, număr, caz etc.). Astfel, verbele impun forme flexionare la un anumit timp, la un anumit caz, la o anumită persoană, iar prepozi-

țiile forme flexionare la un anumit caz (genitiv, dativ sau acuzativ). **2.** legătură între determinate și determinantele lor; regim.

REDUNDÂNȚĂ (REDONDÁNȚĂ), s.f. (cf. fr. *rédondance*, engl. *redundancy*, lat. *redundantia* „revărsare", „abundență" ⟨ *redundare* „a curge pe deasupra"): **1.** surplus de informație care asigură exactitatea transmiterii ei; prisos de semne lingvistice față de cele strict necesare transmiterii unui mesaj. De exemplu, desinența *-e* și sunetele *e* și *i* din rădăcină constituie elemente de **r.** în marcarea pluralului substantivului *sămînță*: *semințe*. Pe baza **r.**, ca formă de realizare a informației, este posibilă identificarea noutății dintr-un mesaj. Într-o limbă nu se poate menține decît ceea ce aduce o contribuție precisă la comunicare. Necesitățile practice ale comunicării cer deci ca forma lingvistică să fie constant și pe toate planurile cît se poate de redundantă. **R.** este indispensabilă funcționării limbajului, cînd copilul învață folosirea limbii de la cei din jur sau cînd adultul întîlnește cuvinte noi. **2.** abundență inutilă de cuvinte, de expresii sau de imagini în formularea ideilor.

REDUPLICÁRE, s.f. (⟨ *reduplicá*, cf. it., lat. *reduplicare*): dublare, repetare a unei silabe din rădăcina unui verb, pentru a-i da altă valoare temporală. De exemplu: formele *dădui*, *stătui*, *dădeam*, *stăteam*, *dădusem*, *stătusem* sînt forme reduplicate, deoarece au în plus o silabă în raport cu formele de infinitiv: *da*, *sta* sau cu cele de prezent indicativ: *dau*, *stau*. Cele de la imperfect și mai mult ca perfect sînt formate prin analogie cu cele de la perfect. În cazul imperfectului, **r.** evită confuzia cu prezentul (să se compare: *dădeai-dai*, *stăteai-stai*, *dădeați-dați* și *stăteați-stați*).

REFLEXÍV, s.n. (⟨ adj. *reflexiv*, *-ă*, cf. fr. *réflexif*, lat. *reflexivus*, germ. *reflexiv*): structură morfologică alcătuită dintr-un verb însoțit de un pronume reflexiv, formă neaccentuată de dativ sau de acuzativ, care-și păstrează sau nu sensul lexical originar și funcția sintactică. ◇ ~ **obiectiv: r.** care identifică subiectul cu obiectul și în structura căruia pronumele are funcție sintactică de complement indirect sau de complement direct. De exemplu: *își spune* (sieși, lui, ei) — *se spală* (pe sine, pe el, pe ea). ◇ ~ **reciproc: r.** care presupune reciprocitatea în acțiune între subiect și obiect și în structura căruia pronumele are funcția sintactică de complement indirect. De exemplu: *își vorbesc* (unul altuia) — *se înțeleg* (unul cu altul). ◇ ~ **participativ: r.** care presupune participarea interesată a subiectului la acțiune și în structura căruia pronumele are funcție sintactică de complement indirect. De exemplu: *își cumpără un*

palton (pentru sine, pentru el, pentru ea; în interesul său, al lui, al ei). ◇ ~ **posesív: r.** care exprimă ideea de subiect posesor al obiectului și în structura căruia pronumele îndeplinește funcția de atribut pronominal în dativ. De exemplu: *își ajută* mama (mama sa, mama lui, mama ei). ◇ ~ **pasív: r.** care exprimă ideea de pasiv, arătînd că subiectul gramatical suferă acțiunea făcută de altcineva și în structura căruia pronumele e morfem al acestei valori. De exemplu: „Turnurile *se zăresc* (= sînt zărite) de departe". ◇ ~ **dinámic: r.** care exprimă ideea de participare intensă a subiectului la acțiune și în structura căruia pronumele este morfem al acestei valori. De exemplu: *își amintește, se gîndește, se încă.* ◇ ~ **eventív: r.** care exprimă ideea de transformare calitativă în starea subiectului și în structura căruia pronumele este morfem al acestei valori. De exemplu: *se înroșește, se îngrașă.* ◇ ~ **impersonál: r.** cu sens impersonal, care exprimă o acțiune neatribuită unui subiect gramatical și în structura căruia pronumele este morfem al acestui sens. De exemplu: *se cuvine, se întîmplă, se cade, se spune* etc.

REGÉNT(Ă), SUPRAORDONÁT(Ă), s.n. și s.f. (cf. fr. *régent*, it. *reggente*, lat. *regens, -tis*): **1.** cuvînt sau parte de vorbire de care depinde o parte secundară de propoziție (un atribut, un complement sau un element predicativ suplimentar). După natura părții de vorbire se poate vorbi de un *regent substantival* (de care depinde un atribut sau un element predicativ suplimentar), de un *regent adjectival* (de care depinde un complement), de un *regent pronominal* (de care depinde un atribut sau un element predicativ suplimentar), de un *regent adverbial* (de care depinde un complement) și de un *regent interjecțional* (de care depinde un complement). **2.** propoziție de care depinde o altă propoziție. ◇ ~ **suficiéntă: r.** cu autonomie semantică, capabilă să realizeze un enunț de-sine-stătător. De exemplu: „Cînd veni acea zi, *toți zeii se așezară pe scaunele lor de aur*" (Al. Odobescu). ◇ ~ **insuficiéntă: r.** lipsită de autonomie semantică, incapabilă de a realiza un enunț de-sine-stătător. De exemplu: „*Nici nu te-mbăta de vorba* cui ar sta să te admire" (A. Vlahuță); „*N-ai vrea* ca nime-n ușa ta să bată" (M. Eminescu); „*Ce bine-ar fi* să se întoarcă el acasă" (M. Preda); „*Desigur* că-i treceau prin minte cîntecele" (B. Șt. Delavrancea); „S-a schimbat boierul, *nu e* cum îl știi" (Gr. Alexandrescu). ◇ ~ **juxtapúsă (paratáctică, asindétică): r.** în raport de coordonare prin juxtapunere (parataxă) cu o altă propoziție. De exemplu: „Șefa secției de învățămînt era într-o ședință, *trebui* s-o aștepte" (M. Preda); „Se știe că, *dacă nu-ți rînduiești lucrurile* cum trebuie, dacă nu-ți organizezi bine munca,

reușita întîrzie". ◇ ~ **joncțională: r.** în raport de coordonare prin joncțiune cu o altă propoziție. De exemplu: „Visuri sînt și unul ș-altul, / *Și totuna mi-este mie* / De-oi trăi în veci pe lume, / De-oi muri în vecinicie" (M. Eminescu); „El plecat-au dintr-un loc / *Unde iarba*, cînd răsare, / *Sub o arșiță de foc* / *Se usucă* și dispare" (V. Alecsandri). V. *principală* și *propoziție*.

REGÍM, s.n. (cf. fr. *régime)*: **1.** calitate a unui cuvînt de a primi un determinant (direct, prin flexiunea acestuia sau indirect, prin intermediul unei propoziții). Se vorbește astfel de **r.** cazual al prepozițiilor, în sensul că acestea cer după ele forme flexionare (substantivale, adjectivale, numerale sau pronominale) de genitiv, de dativ sau de acuzativ; de **r.** verbelor, în sensul că acestea se combină (direct sau indirect), în funcție de conținutul lor lexical, cu anumite cuvinte etc. (v. și *recțiúne)*. **2.** termen dependent de alt termen (direct, prin alăturare sau indirect, prin intermediul unei prepoziții), corespunzînd cerințelor recțiunii acestuia: substantivul și pronumele pot fi **r.** unui substantiv, al unui verb sau al unei interjecții predicative; adjectivul și numeralul, al unui substantiv, al unui pronume, al unui verb sau al unei interjecții predicative; adverbul, al unui substantiv, al unui verb, sau al unei interjecții predicative; verbul, al unui substantiv, al unui alt verb sau al unei interjecții predicative; interjecția, al unui substantiv sau al unui verb.

REGIONALÍSM, (PROVINCIALÍSM), s.n. (cf. fr. *régionalisme)*: pronunțare, cuvînt, expresie, locuțiune, formă flexionară sau construcție sintactică specifică unei provincii și neaderentă la limba literară (de aici și existența a trei tipuri de regionalism: *fonetic, lexical* și *gramatical)*. De exemplu: pronunțarea *„frace"* în loc de *„frate"* în Banat, folosirea cuvîntului *curechi* în loc de *varză* și a expresiei *a umbla lela* („a umbla fără rost") în Moldova, folosirea formei flexionare verbale *lucru* în loc de *lucrez* în Crișana etc. sînt **r. R.** sînt folosite de scriitori pentru realizarea culorii locale. Abuzul de **r.** într-o operă literară constituie o abatere de la calitatea generală a stilului individual — puritatea.

REGRESIÚNE, s.f. (cf. fr. *régression)*: reducere a extensiunii geografice a unui fenomen lingvistic (fonetic, morfologic, sintactic etc.) ◇ **falsă** ~ v. *hipercorectitúdine*.

RÉGULĂ, s.f. (cf. lat. *regula*, it. *regola*, după fr. *règle)*: (v). normă. În mod obișnuit, în limba română se vorbește despre mai multe *tipuri de* **r:** **r.** de despărțire a cuvintelor în silabe, **r.** ortoepice, **r.** ortografice și **r.** de punctuație. **R.** de despărțire a cu-

vintelor în silabe sînt r. obligatorii, fixate prin uz, de care țin seama (sau de care trebuie să țină seama) vorbitorii limbii noastre în folosirea cuvintelor. Cele mai importante dintre aceste r. sînt: a) o consoană așezată între două vocale formează întotdeauna silabă cu vocala următoare: *ca-la-mi-ta-te, bu-cu-ri-e* etc.; b) două, trei sau patru consoane așezate între două vocale formează silabe diferite: prima consoană trece de obicei la prima silabă, iar celelalte consoane trec la silaba următoare, ca în cuvintele *ac-tiv, as-tăzi, mul-te, poar-tă — as-pru, din-tre, în-dus-tri-e, noas-tre — mon-stru* etc.; c) două vocale succesive (în hiat, care nu formează diftong), trec în silabe diferite: prima vocală trece la prima silabă, iar cealaltă vocală la silaba următoare, ca în cuvintele *ce-re-a-le, du-ci, fe-e-ri-e, fi-in-ță, po-e-zi-e, zo-o-lo-gi-e* etc.; d) o semivocală și o vocală sau două semivocale și o vocală din cadrul unui diftong sau triftong intră toate în aceeași silabă: *țea-vă, pia-tră, ief-tin, cior-chi-ne, leor-pă-i, pîi-ne, moa-ră, ro-ua, zi-uă, leoar-că, ve-neau, su-iau, tă-iai* etc.; e) grupurile consonantice *bl, br, cl, cr, dl, dr, fl, fr, gl, gr, pl, pr, tl, tr, vl, vr* rămîn în aceeași silabă: *ta-blă, a-bra-ziv de-clam, la-cri-mă, Co-dlea, co-dru, a-fla-se, re-fren, i-zo-glo-să, a-grar, po-plin, cea-pra-zuri, bl-tlan, re-tras, e-vla-vi-e, li-vrea* etc.; f) grupurile consonantice *ct, cf* și *pt*, precedate de consoane, se despart, trecînd prima la silaba dinainte, iar a doua la silaba următoare: *punc-tu-a-ți-e, func-ți-e, somp-tu-os* etc.; g) cuvintele compuse cu componentele sudate se despart în silabe ținîndu-se seama de aceste componente: *a-tot-ști-u-tor* (< a + tot + știutor), *bi-ne-ve-nit* (< bine + venit), *drept-unghi* (< drept + unghi), *nici-o-da-tă* (< nici + o + dată), *ori-cînd* (< ori + cînd), *port-al-toi* (< port + altoi), *scurt-cir-cu-it* (< scurt + circuit) etc.; h) cuvintele derivate cu prefixe sau cuvintele împrumutate compuse, cu structură analizabilă în limba română, se despart în silabe ținîndu-se seama de existența elementelor componente: *des-tăi-nu-i* (< des + tăinui), *ne-sta-bil* (< ne + stabil), *ne-ști-u-tor* (< ne + știutor); *dez-ar-ti-cu-la* (< dez + articula), *in-e-gal* (< in + egal), *in-a-dec-vat* (< in + adecvat); *in-o-pe-rant* (< in + operant); *in-u-man* (< in + uman), *pre-scri-e* (< pre + scrie) etc. R. ortoepice sînt r. de pronunțare corectă a sunetelor și a cuvintelor din limba română. Cele mai importante dintre acestea sînt, în același timp, și r. ortografice. Astfel: 1) după *j* și *ș* se pronunță și se scrie *a*, nu *ea*, în cuvintele *coaja, jale, țînjală, coșar, șapte, ușa* etc.; 2) după *j* și *ș* se pronunță și se scrie *ea*, nu *a* în sufixele *-ean, -eală* și *-eață* ale substantivelor *doljean, prăjeală, ieșean, greșeală, roșcată* etc.; 3) după *j* și *ș* se pronunță și se scrie *ă* nu *e* în cuvintele *plajă, uriașă,*

tovarășă, fruntașă etc., în substantivele derivate *înfricoșător* și *îngrășământ*, în formele verbale *protejăm, înfățișăm* etc., în pluralele substantivelor de origine infinitivală *angajări, înfățișări* etc.; tot *ă*, nu *e*, se pronunță și se scrie și în formele verbale *acopăr, acoperă, sufăr, suferă, dădeam, să aibă;* 4) după consoanele *j* și *ș* se pronunță și se scrie *e*, nu *ă*, în rădăcina cuvintelor *jecmăni, jelanie, jelui, înșela, ședea, șes* etc.; 5) se pronunță și se scrie *e*, nu *i*, în finalul elementului de compunere *ante-: antepenultim, antevorbitor* etc.; 6) după consoanele *j* și *ș* se pronunță și se scrie *i*, nu *i*, în gerunziile verbelor de conjugarea I *angajînd, degajînd, înfățișînd, îngroșînd* etc.; tot cu *î* și nu cu *i* în gerunziu se pronunță și se scrie și verbul *creînd* și cu *î* inițial și nu cu *i* substantivul *întreprindere*; 7) în neologisme *e* inițial sau *e* în hiat, la început de silabă, se pronunță și se scrie *e*, nu *ie*: *ecran, ecuator, epocă, eră, eroism, evident, examen, explozie* etc. — *aeroport, alee, poem, agreez, creez* etc.; 8) *e* final din sufixul lexical *-eță* se pronunță și se scrie *e*, nu *ă*, în substantivele *bătrînețe, frumusețe, tinerețe* etc.; 9) *e* accentuat, înaintea unei silabe cu vocala *e*, se pronunță și se scrie *e*, nu *ea*: *crede, verde* etc.; 10) după *j, r, s, ș, ț* și *z*, vocala *e* se pronunță și se scrie *e*, nu *ă*, în cuvintele *jertfă, reușită, mătase, șed, țepi, zece* etc.; 11) după consoanele *j, s, ș, ț* și *z* și după grupul consonantic *st* se pronunță și se scrie *i*, nu *î*, în rădăcina cuvintelor *jir, singur, mașină, subțire, zile, stinge* etc.; tot *i*, nu *î*, se pronunță și se scrie în cuvintele *imbold, încarna* și *intitula;* 12) se pronunță și se scrie *e*, nu *ă*, în prepozițiile *către, de* și *pe; i*, nu *î*, în prepozițiile *din, dintre, prin* și *printre; î*, nu *ă*, în prepoziția *pînă* și *ă*, nu *e*, în prepoziția *după;* 13) se pronunță și se scrie *i* final în pronumele demonstrative *același, aceeași, aceiași* și *aceleași;* în pronumele de întărire *însuși, însăși, înșiși* și *înseși* și în adverbele *iarăși* și *totuși;* 14) se pronunță și se scrie *i*, nu *e*, în sufixul *-atic* din adjectivele *îndemînatic, primăvăratic, tomnatic, văratic* etc. și în adjectivul *distructiv;* 15) se pronunță și se scrie *î*, nu *ă*, în sufixele verbelor derivate din onomatopee, care au pe *î* în rădăcină: *bîjbîi, cîrîi, dîrdîi, gîgîi, hîrîi, mîrîi, pîrîi, scîrțîi, țîrîi, vîjîi* etc.; 16) se pronunță și se scrie *o*, nu *oa*, în singularele neologismelor *barocă, echivocă* și *pedagogă;* 17) se pronunță și se scrie *a-e*, nu *a-ie*, în cuvîntul *aer* și în derivatele sale: *aerian, aerisi, aerodrom, aeroport* etc.; 18) se pronunță și se scrie *e-a*, nu *e-ia*, în cuvintele *crea, creare, creație, recrea, recreație, agrea, agreabil, impermeabil* etc. 19) se pronunță și se scrie *e-e*, nu *e-ie*, în cuvintele *alee, idee, licee, agreez, creez* etc. 20) se pronunță și se scrie *i-e*, nu *i*, în formele verbale *scriem, scrieți, să scriem, să scrieți, a scrie.* 21) se

pronunță-și se scrie *i-i*, nu *i*, în cuvintele *conștiință, fiică, fiindcă, ființă* și *știință*. 22) se pronunță și se scrie *o-e*, nu *o-ie*, în cuvintele *poem, poet* și *poezie*. 23) se pronunță și se scrie *o-o*, nu *o*, în cuvintele *alcool, cooperativă, zoologie, zootehnie* etc. 24) se pronunță și se scrie *u-e*, nu *u-ie*, în cuvintele *duel, duet, menuet, perpetuez* etc. 25) se pronunță și se scrie *ia*, nu *ea*, după *b, p, m, f* și *v*, în cuvintele *biată, piatră, piață, amiază, fiare, viață* etc.; se pronunță și se scrie la fel și în cuvintele *aceștia, aliția, aceia, aceiași*. 26) se pronunță și se scrie *ea*, nu *a*, după *s, ț* și *z*, în cuvintele *seamă, seară, țeapă, țeapăn, zeamă* etc. și *ea*, nu *ia*, în femininele pronominale *aceea* și *aceeași*. 27) se pronunță și se scrie *ie*, nu *e*, în cuvintele *miel, miercuri, fier, piere, piept, pierde, vieți* etc. 28) se pronunță și se scrie *îi*, nu *î*, în cuvintele *cîine, mîine, pîine* și *îi*, nu *ăi*, în numeralul *întîi*. 29) se pronunță și se scrie *uă*, nu *o*, în cuvintele *două, nouă, piuă, plouă, rouă, ziuă*. 30) se pronunță și se scrie *b*, nu *v*, în numele lunilor *decembrie, februarie, noiembrie, octombrie* și *septembrie*. 31) se pronunță și se scrie *c*, nu *ț*, în cuvintele *cifră, cilindru, ciment, civil, lucernă, viciu* etc. 32) se pronunță și se scrie *d*, nu *z*, în formele verbale *aprind, să aprind, ard, să ardă, aud, să audă, cad, să cadă* etc. 33) se pronunță și se scrie *h*, nu se omite, în cuvintele *hegemon, hibrid, hidrogen, hipodrom, hotel* etc.; nu se pronunță și nu se scrie *h* în cuvintele *coerent, umor* etc. 34) se pronunță și se scrie *j*, nu *giu*, în cuvintele formate cu sufixul *-aj*: *peisaj, personaj* etc.; se pronunță și se scrie *giu*, nu *j*, în cuvintele *cortegiu, naufragiu, ravagiu* etc. 35) se pronunță și se scrie *n*, nu *i (ie)* în formele verbale *rămîn, să rămînă, spun, să spună, țin, să țină* etc. 36) se pronunță și se scrie *r*, nu *i (ie)* în formele verbale *cer, ceri, să ceară, pier, pieri, să piară, sar, sari, să sară* etc. 37) se pronunță și se scrie *s*, nu *z*, în neologismele terminate în *-asm* și *-ism* și în derivatele lor: *marasm, plasmă, pleonasm, sarcasm, prismă;* de asemenea, în cuvintele formate cu sufixul *-ism*: *socialism, structuralism* etc. și în cuvintele *chermesă, premisă, sesiune* etc. 38) se pronunță și se scrie *s*, nu *ș* în cuvintele *deschis, fisă, scenă, schimba, stand, stofă* etc. 39) se pronunță și se scrie *ș* nu *j* înainte de *n*, în cuvintele *obișnuit, pașnic, strășnic, veșnic* etc. 40) se pronunță *cs*, nu *s*, și se scrie *x* în cuvintele *expeditiv, expediție, experiență, exploatare, explozie* etc. iar *cș*, nu *cs*, în pluralele *ficși* și *ortodocși*. 41) se pronunță *gz*, nu *s* sau *z*, și se scrie *x* în cuvintele *exact, exactitate, examen, exemplu* etc. 42) se pronunță și se scrie *cv*, nu *cu*, în cuvintele *adecvat, cvartet* etc. 43) se pronunță și se scrie *nn*, nu *n*, în derivatele cu prefixul *în-*, cînd cuvintele de bază încep cu *n-*: *înnegri, înnoda, înnoi, înnopta* etc. 44) se pronunță și se scrie *n*, nu *nn*, în cuvintele

înăbuși, îneca și *înota*. 45) se pronunță și se scrie *r* în prepozițiile *prin* și *printre*. 46) se pronunță și se scrie *z*, nu *j*, în pluralele *brazi, chinezi, cruzi, francezi* etc. și în singularul *dezgheț*at. 47) se pronunță și se scrie *z*, nu *s*, în prefixele *dez-* și *răz-* din cuvintele *dezamăgi, dezaproba, dezechilibra, dezbrăca, dezdoi, dezgoli, dezlega, dezminți, deznoda, dezrădăcina; răzbate, răzbuna, răzgîndi* etc. 48) se pronunță și se scrie *v*, nu *vr*, în formele verbale *voi, voiesc, voiești, voiește, voim, voiți, voiesc, voiam, voisem, am voit* etc. 49) se pronunță și se scrie *corupt*, nu *conrupt; se*, nu *să* (în: se duce); *străin*, nu *strein* etc.

RELÁȚIE, s.f. (cf. fr. *relation*, it. *relazione*, lat. *relatio, -onis*, germ. *Relation*): **1.** legătură, conexiune, raport. Se vorbește astfel de o **r.** între interjecție, vocativ și imperativ, pe baza elementului afectiv comun, al intonației ce le caracterizează; de o **r.** între interjecție și propozițiile exclamative, interogative și imperative, pe baza acelorași elemente; de o **r.** între părțile de propoziție și elementele determinate sau între propoziții; de o **r.** între subiect și predicat etc. Termenul este folosit în mai multe sintagme: *element de* **r.** (v. *element*), *categorie gramaticală de* **r.** (v. *categorie*); **r.** *sintactică*, **r.** *de coordonare*, **r.** *de subordonare*, **r.** *de inerență (de interdependență* sau *predicativă)*, **r.** *apozitivă (apozițională* sau *referențială)*. În acest sens v. *rapórt, coordonáre, subordonáre* și *inerénță*. ◇ ~ **bináră: r.** care se stabilește între doi termeni. De exemplu: **r.** *de coordonare* (între doi termeni egali), **r.** *de subordonare* (între un termen regent și unul subordonat), **r.** *de inerență sau predicativă* (între un termen care reprezintă punctul de plecare în comunicare — subiectul și un alt termen care reprezintă punctul de sosire — predicatul) și **r.** *apozitivă* (între termenul apoziție și termenul explicat). *În concepția modernă*, **r.** este un raport de coexistență, în spațiu sau în timp, între doi termeni *a* și *b*; un raport dinamic de succesiune, de continuitate între termenii *a* și *b*. Ea este asemănătoare cu raportul de conjuncție logică „și... și". **R.** se poate stabili fie între două constante *a* și *b* (termenul *a* presupunînd existența termenului *b* și viceversa) și atunci avem o **r.** de interdependență (a←→b), ca în cazul **r.** dintre categoriile gramaticale de număr și gen la substantiv, adjectiv și pronume, al **r.** dintre subiect și predicat, al **r.** dintre semnificație (conținut) și tranșa sonoră (expresie) în cadrul limbii etc.; fie între o variabilă (*a*) și o constantă (*b*), termenul *a* presupunînd existența termenului *b*, dar nu și invers, și atunci avem o **r.** de dependență (a→b), ca în cazul **r.** dintre consoane și vocale în cadrul silabei (consoanele depind de vocale), al **r.** dintre atribut și regentul său etc.; fie

între două variabile (*a* și *b*), termenul *a* nepresupunînd cu necesitate prezența termenului *b* și nici termenul *b* prezența termenului *a* și atunci avem o **r.** de constelație (*a* × *b*), ca în cazul **r.** dintre consoanele *b* și *r* care aparțin aceleiași silabe în *brac*, *bac* și *rac* sau dintre consoanele *s* și *p* în *spun*, *sun* și *pun*. **R.** caracterizează atît planul conținutului cît și planul expresiei. De exemplu: **r.** dintre unitățile de conținut [plural și acuzativ] stabilită în ansamblul [pe oameni + masculin + plural + acuzativ] corespunde lanțului fonetic [p-e o-a-m-e-n-i] din planul expresiei (v. și *corelație*). **2.** indicație, referință, privind limitarea unei acțiuni sau a unei calități la un obiect sau la o acțiune. Termen folosit în sintagmele *complement circumstanțial de* **r.** și *subordonată circumstanțială de* **r.** (v. *circumstanțial*). **3.** indicație privind raportarea procesului la momentul vorbirii prin intermediari. Termen folosit în sintagma *timp de relație* (v. *timp*).

RELUÁRE, s.f. (< *reluá* < *re* + *lua*, după fr. *reprendre*): exprimare din nou a subiectului sau a subiectivei (prin formele de nominativ ale pronumelui personal de persoana a III-a), a complementelor directe și indirecte (prin formele neaccentuate de persoana a III-a ale pronumelui personal sau ale pronumelui reflexiv) și a subordonatelor completive directe și indirecte (prin formele neaccentuate de persoana a III-a ale pronumelui personal). De exemplu: „*Virtutea* pentru dînșii **ea** nu există" (M. Eminescu), „*Cine știe secretul* spune **el** mai tîrziu!"; „*Pe colegi* **i**-*a* primit bine", „*Pe sine* nu **se** înțelege", „*Lui Matei* **i**-*a* trimis o carte", „*Sieși* **își** reproșa"; „*Pe cine vezi acolo* să-**l** oprești", „*Cui întîrzie* atrage-**i** atenția".

RÉTICĂ, s.f. (cf. fr. *rhétique*): v. *retoromănă*.

RETÓRICĂ, s.f. (cf. lat *rhetorica*, it. *retorica*, fr. *rhétorique*, gr. *rhetorike*): **1.** arta de a vorbi frumos; oratorie, elocvență. **2.** declamație emfatică, lipsită de un fond serios de idei; discurs pompos.

RETORÍSM, s.n. (< *retor*, cf. lat., gr. *rhetor*, it. *retore*, fr. *rhéteur*, ngr. *ritor* + suf. *-ism*): elocvență seacă, vorbărie goală și emfatică, lipsită de idei.

RETOROMÂNĂ (LADÍNĂ DOLOMITICĂ, RÉTICĂ), s.f. (cf. fr. *rhéto-roman*): limbă romanică din grupul central, vorbită de retoromani, populație care trăiește în sud-estul Elveției, în nord-estul Italiei (în Friul) și în unele zone ale Alpilor Dolomitici (în Tirol). Prezintă mari deosebiri dialectale (cuprinde trei grupuri: *romanșa* sau grupul occidental, în sud-estul Elveției, *ladina dolomitică* sau grupul central, în munții Tirol și *friulana* sau grupul oriental în Friul din nord-estul Italiei). În evul mediu

era vorbită pe un vast teritoriu, dar invaziile au obligat pe vorbitorii ei să-și restrîngă spațiul. Primele documente de limbă retoromană datează din secolul al XII-lea. Cu caracter religios la început, literatura retică s-a laicizat prin secolul al XIX-lea, odată cu mișcarea de renaștere a **r.** reprezentată prin organizația *Società Retorumanscha*. În anul 1938 ea a fost declarată a patra limbă oficială a Elveției (alături de germană, franceză și italiană). Există și în țara noastră vorbitori de friuleană; ei au venit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și s-au așezat în Greci, Craiova și Țara Hațegului (cam 100 de familii). Toți sînt bilingvi sau trilingvi.

REȚEÁ, s.f. (cf. lat. **retella*): totalitatea punctelor de anchetă, a localităților ce urmează a fi anchetate lingvistic de către anchetator. Ea trebuie să fie suficient de deasă pentru ca să poată surprinde trăsăturile cele mai importante ale graiului cercetat.

ROL, s.n. (cf. fr. *rôle*, germ. *Rolle*): atribuție, sarcină, semnificație de ordin semantic sau lingvistic (fonetic, lexicologic, ortografic, morfologic sau sintactic relațional) pe care o poate avea un element lingvistic. Astfel, se poate vorbi despre **r.** unor sunete în schimbarea sensului cuvintelor; al accentului în diferențierea unor omonime; al intonației suplimentare în diferențierea imperativului de indicativ; al semnelor de ortografie și de punctuație; al prefixelor, al sufixelor și al desinențelor; al articolelor; al particulelor din structura numeralelor ordinale, a pronumelor demonstrative și a adverbelor; al prepozițiilor și al locuțiunilor prepoziționale; al conjuncțiilor și al locuțiunilor conjuncționale; al pronumelor și adjectivelor relative în frază; al adverbelor relative în frază etc. Adeseori termenul *rol* este echivalat (nerecomandabil) cu termenul *funcție* atunci cînd se are în vedere semnificația sintactic-funcțională a unor părți de vorbire, adică posibilitatea acestora de a deveni părți de propoziție (principale sau secundare). În acest caz formularea (nerecomandabilă) *rol sintactic* este sinonimă cu formularea *funcție sintactică*.

ROMÂNIA, s.f.: **1.** denumire dată în antichitate teritoriului stăpînit de romani (în opoziție cu *Barbária*, teritoriul locuit de „barbari"), iar mai tîrziu teritoriului locuit de populațiile romanizate. **2.** denumire convențională dată de lingviști și istorici teritoriului pe care sînt răspîndite limbile și popoarele romanice.

ROMANÍST, s.m. (cf. fr. *romaniste*, germ. *Romanist*): specialist în romanistică (v. *romanística*).

ROMANÍSTICĂ, s.f. (cf. it. *romanistica*, germ. *Romanistik*): totalitatea disciplinelor care studiază

comparativ limbile și literaturile, cultura, istoria și felul de viață al popoarelor romanice.

ROMANITÁTE, s.f. (cf. lat. *romanitas, -atis*, fr. *romanité*, it. *romanità*): 1. totalitatea popoarelor romanice; lumea romanică. 2. caracter romanic al unui popor sau al unei culturi; origine, descendență romană a unui popor sau a unei culturi.

ROMANIZÁRE, s.f. (< *romanizá*, cf. fr. *romaniser*, it. *romanizzare*): proces care presupune imprimarea caracterului romanic unei regiuni, unei populații; introducere a civilizației romane și impunere a limbii latine tuturor populațiilor cucerite de romani.

ROMÂNȘĂ, s.f. (cf. fr. *romanche*): ramură occidentală a limbii retoromane, vorbită în sud-estul Elveției, la izvoarele Rinului și ale Inului (v. *reloromână*).

ROMÂNĂ, s.f. (< adj. *român, -ă*): limbă romanică din grupul oriental vorbită de românii din toate provinciile istorice românești și din alte țări (U.R.S.S., Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, Austria, S.U.A. etc.). **R.** este un rezultat al încrucișării limbii latine orientale cu limba dacă; ea este continuatoarea latinei orientale vorbite în provincia romană Dacia, în zonele limitrofe cu aceasta și în regiunile romanizate din dreapta Dunării. **R.** este limba de stat a Republicii Socialiste România. Se caracterizează prin postpunerea articolului hotărît (ca în albaneză și bulgară), prin formarea viitorului cu *a voi* (ca în dalmată și neogreacă), prin păstrarea formelor flexionare mai bine decît celelalte limbi romanice, prin păstrarea unor cuvinte latinești necunoscute de celelalte limbi romanice etc. În istoria limbii române se disting următoarele momente importante: a) r o m â n a c o m u n ă (s t r ă r o m â n a, p r o t o r o m â n a): limba română vorbită de poporul român între secolele al VI-lea și al XIII-lea în nordul și în sudul Dunării, pe locurile de formare a acestuia, pînă în momentul terminării bilingvismului slavo-român și scindării ei în cele *patru mari dialecte — dacoromân* (vorbit cu aproximație pe teritoriul tuturor provinciilor istorice românești, amintite mai sus, și în zonele limitrofe acestora și devenit ulterior limbă națională), *aromân* sau *macedoromân*, *meglenoromân* și *istroromân* (vorbite în anumite zone ale Peninsulei Balcanice din sudul Dunării — v. în acest sens *dialect*); b) r o m â n a v e c h e, vorbită de poporul român între secolele al XIII-lea și al XVIII-lea inclusiv (limba română din secolele al XIII-lea — al XV-lea este cunoscută foarte puțin din lipsă de documente — doar prin cîteva nume proprii și comune care apar în texte bizantine, latine, maghiare și slave din evul mediu — și din cauză că limba oficială în ținuturile româ-

nești era slavona); c) r o m â n a m o d e r n ă, vorbită de poporul român în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea; d) r o m â n a c o n t e m p o r a n ă, vorbită de poporul român în secolul nostru, începînd cu sfîrșitul primului război mondial. *Primele documente românești* datează din secolul al XVI-lea. Ele sînt reprezentate prin texte originale și prin texte traduse după modele slave și maghiare. Primul text românesc original este *Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung* (1521) către *Hans Benkner*, judele Brașovului, iar cele mai importante traduceri acelea ale diaconului *Coresi*. Folosind în traducerile sale limba română vorbită în nordul Munteniei și în sudul Transilvaniei, Coresi a pus *bazele limbii române literare*, devenind creatorul primului stil literar din limba noastră, *stilul religios*. Se remarcă în această perioadă și *limba îngrijită a producțiunilor populare orale*. Numărul scrierilor originale în limba română a crescut în secolul al XVII-lea prin operele cronicarilor, care impun, alături de stilul religios, al doilea stil literar, *stilul cronicăresc*. În secolul al XVIII-lea limba română înlocuiește definitiv slavona, devenind limba oficială a bisericii și a cancelariei. Numărul stilurilor limbii române literare se îmbogățește prin apariția a încă trei noi categorii: *stilul filosofic, stilul științific* și *stilul beletristic*. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea s-a format *limba română literară modernă*, perfecționată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de marii noștri scriitori clasici — *Alecsandri, Eminescu, Creangă, Caragiale* etc. Treptat, baza dialectală a limbii române literare s-a deplasat din zona amintită în zona Bucureștilor, datorită prestigiului cultural de capitală a țării, pe care acesta l-a avut în decursul istoriei. *Limbii române actuale* îi sînt proprii *cinci tipuri (sub)-dialectale*: *muntean* (vorbit în Muntenia, Oltenia, Dobrogea și în valea Timocului din Iugoslavia), *moldovean* (vorbit în Moldova și Bucovina), *bănățean* (vorbit în Banat), *crișcan* (vorbit în Crișana) și *maramureșean* (vorbit în Maramureș). Celelalte arii din Transilvania sînt cuprinse, în raport de vecinătate, în aceste cinci tipuri (sub)dialectale. Astăzi diferențele dialectale (care sînt mai ales de natură fonetică) se șterg tot mai mult, ca urmare a acțiunilor școlii, presei, literaturii, radioului și televiziunii. Se constată o apropiere tot mai accentuată a limbii vorbite de popor de aspectul literar al limbii noastre naționale. Vocabularul limbii române actuale se intelectualizează ca rezultat al acțiunilor politico-sociale de perfecționare a vieții națiunii și de creștere a nivelului ei cultural. Existența unor elemente lexicale din limbile albaneză, veche slavă, bulgară, sîrbo-croată, cehă, slo-

vacă, poloneză, ucraineană, rusă, maghiară (inclusiv din limba secuilor și din limba ceangăilor), turcă, neogreacă, slavonă, germană (inclusiv din limba sașilor și din limba șvabilor), italiană și franceză și a unor elemente lexicale din limba română în aceste limbi (cu excepția vechii slave, a slavonei, a italienei și a francezei) i-a determinat pe lingviști să vorbească despre *o influență a tuturor limbilor amintite* asupra limbii române și, invers, despre o *influență a limbii române* asupra fiecăreia din aceste limbi (exceptînd vechea slavă, slavona, italiana și franceza) V. *influență* și fiecare limbă în parte.

ROMÂNIZÁRE, s.f. (< *româniza* < *român* + suf. *izá*): deformare, modificare a aspectului fonetic al unor termeni morfologici prin intervenția conștientă, premeditată a unor scriitori și cărturari din secolele al XIX-lea și al XX-lea de apropiere a acestora de cuvintele vechi, cu intenția de a le da o înfățișare cît mai românească. **R.** nu trebuie confundată cu etimologia populară (v.). De exemplu: c o n t i m p o r a u în loc de *contemporan* (după substantivul *timp*); f e r i c i t á în loc de *felicitá* (după adjectivul *ferice*); h i p o d r u m în loc de *hipodrom* (după substantivul *drum*); i n i m a t în loc de *animat* (după substantivul *inimă*); l i m b i s t i c ă în loc de *lingvistică* (după substantivul *limbă*) etc.

ROSTÎRE, s.f. (< *rosti* < *rost* + suf. *-i*): pronunțare, zicere, vorbire.

ROTACÍSM (ROTACIZÁRE), s.n. (cf. fr. *rhotacisme*, gr. *rhotakismos*): **1.** fenomen fonetic care constă în transformarea unei consoane intervocalice în „r" (a lui „s" în „r" în latina arhaică și a lui „l" în „r" în cuvintele românești moștenite din latină). De exemplu: lat. *molam* > *moară*, lat. *solem* > *soare* etc. **2.** transformare, în limba română, a lui „n" intervocalic în „r", în cuvintele moștenite din latină: *bine* > *bire*, *pîne* > *pîre* etc. Fenomenul rotacizării era răspîndit la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea în jumătatea de nord a Transilvaniei și în nordul Moldovei. Primele scrieri în limba română (Codicele Voronețean, Psaltirea Voronețeană, Psaltirea Scheiană și Psaltirea Hurmuzaki) din acea perioadă conțin fenomenul rotacizării, fapt care demonstrează originea lor maramureșeană. Acest fenomen mai este întîlnit azi numai în unele sate din zona Munților Apuseni (Scărișoara) și în dialectul istroromân din Istria.

ROTACIZÁRE, s.f. (< *rotaciză*, cf. fr. *rhotaciser*): v. *rotacism*.

RÚNĂ, s.f. (cf. germ. *Rune*, fr. *rune*, got. *runa* „taină"): semn grafic ce aparține celui mai vechi alfabet germanic (v. și *scriere runică*).

RUNOLÓG, s.m. (cf. germ. *Runolog*, fr. *runologue*): specialist în runologie (v. *runologie*).

RUNOLOGÍE, s.f. (cf. germ. *Runologie*): studiul, cercetarea runelor din inscripțiile rămase de la popoarele germanice.

RÚSĂ, s.f. (< adj. *rus, -ă*): limbă slavă din grupul oriental, vorbită de ruși — locuitorii R.S.F.S. Ruse, cu capitala la Moscova, și de rușii din celelalte republici ale Uniunii Sovietice. R. este limba comună, oficială, de înțelegere între toate popoarele U.R.S.S. În același timp ea este una dintre limbile internaționale. Se caracterizează prin: folosirea alfabetului chirilic, prezența consoanelor dure și muiate (care determină schimbări semantice); pronunțarea identică a vocalelor *a* și *o* în silabele neaccentuate (fenomenul *akanie*); prezența lui *ł* velar; o largă folosire a cuvintelor compuse; lipsa articolului; existența a șase cazuri; declinare proprie la adjective; aspect perfectiv și aspect imperfectiv la verbe etc. În istoria limbii ruse se disting trei mari epoci: a) v e c h e a r u s ă (v e l i c o r u s a), vorbită între secolele al VI-lea și al XIII-lea, în perioada de formare a poporului rus, de dezvoltare a statului kievean și de apariție a scrierii ruse (secolele al VI-lea—al IX-lea). Ea reprezenta o sinteză din elemente ale limbii vorbite de slavii din răsărit, ale poeziei orale a acestora și ale limbii slave bisericești (folosită în multe scrieri din secolele al XI-lea—al XIII-lea). În această limbă a fost realizat cel mai vechi monument de limbă literară rusă: *Cîntec despre oastea lui Igor* (în secolul al XII-lea); b) r u s a m e d i e, vorbită între secolele al XIII-lea și al XVIII-lea, după dezmembrarea statului kievean și diversificarea vechii ruse (în urma adîncirii particularităților dialectale) în trei limbi de sine-stătătoare: *rusa, ucraineana* și *bielorusa*. În perioada dezvoltării statului rus centralizat (între secolele al XIV-lea—al XVI-lea) a existat o strînsă interacțiune între cele două forme ale limbii ruse literare: forma livrescă — slavă (slava veche) și forma populară — rusă. Atunci s-au dezvoltat stilurile de bază ale limbii ruse literare: *stilul documentelor de afaceri, stilul religios, stilul literaturii artistice* și *stilul publicistic*. Limba rusă a împrumutat atunci multe cuvinte din limbile turcă, germană și poloană. Răspîndirea tiparului în secolul al XVI-lea a contribuit la unificarea limbii ruse literare, pe baza dialectului din zona Moscovei. În secolul al XVIII-lea limba literară rusă s-a apropiat tot mai mult de limba vorbită de popor, datorită scrierilor lui *Lomonosov*. Realizînd o sinteză din diferite elemente ale limbii literare ruse, concretizată în trei stiluri de bază, Lomonosov a reușit să limiteze astfel sfera de întrebuințare a limbii slave bise-

ricești numai la anumite genuri. Limba rusă a împrumutat în acest secol multe cuvinte din limbile apusene (mai ales în urma acțiunii de „occidentalizare" a Rusiei de către Petru cel Mare); c) r u s a m o d e r n ă, vorbită începînd cu secolul al XIX-lea și astăzi. La baza ei stă creația literară a poetului național rus *A.S. Pușkin,* care a avut un rol deosebit în realizarea unei sinteze între limba literară rusă și limba vorbită. Marii scriitori clasici ruși — *Gogol, Tolstoi, Cehov, Turghenicv, Dostoievski* etc. — au contribuit apoi la desăvîrșirea limbii ruse moderne prin opere de mare valoare. Limba rusă dispune de două mari grupuri de dialecte: *dialectele din nord* (cu menținerea deosebirii dintre vocala *o* și vocala *a* neaccentuate) și *dialectele din sud* (cu confundarea vocalelor *o* și *a* neaccentuate), între care există multe *graiuri de tranziție.* Existența unor elemente lexicale rusești în limba română și a unor elemente lexicale românești în limba rusă (explicabile prin contactele directe dintre cele două popoare în diferite momente istorice — mai ales în perioada Regulamentului Organic) i-a determinat pe lingviști să vorbească despre o *influență a limbii ruse* asupra limbii române și, invers, despre o *influență a limbii române* asupra limbii ruse.

S

SÁRDĂ, s.f. (cf. fr. *sarde*, it. *sardo*): limbă romanică din grupul central, vorbită pe teritoriul insulei Sardinia, care aparține Italiei. Este atestată încă din secolul al XI-lea, și are un caracter foarte arhaic (s-a menținut, ca în latină, articularea velară a lui *c* și parțial a lui *g*, înainte de vocalele palatale; s-au păstrat consoanele surde intervocalice; s-a păstrat demonstrativul *ipse, ipsa* sub formele *su, sa, sos* și *sas* cu rol de articol; multe forme verbale au rămas apropiate de cele din latină etc.). În vocabularul limbii sarde au intrat puține cuvinte străine (germane și arabe), cu excepția celor spaniole (în patru secole de stăpînire). În prezent vocabularul sardei este influențat de limba italiană, limbă oficială a insulei (generalizată în secolul al XIX-lea). Deși în secolul al XIV-lea limba relațiilor oficiale în insulă era catalana, aceasta nu s-a impus (se mai vorbește catalana numai în zona Alghero). Limba literară sardă s-a format în secolul al XVI-lea, pe baza dialectului central (logudorez).

SÁTEM, num. (cf. av. *satem* „o sută"): numeral cardinal avestic folosit în sintagma *limbă satem* (v. *limbă*).

SCRÍERE, s.f. (< *scrie*, cf. lat. *scribere*): **1.** sistem de semne grafice convenționale prin care sînt reprezentate în scris obiecte, fenomene, întîmplări, cuvintele, silabele sau sunetele unei limbi. ◇ ~ **pictográfică: s.** sub forma unor desene — *pictograme*, ce reprezentau grafic obiecte, fenomene sau întîmplări. Ea constituie prima fază a **s.** la toate popoarele lumii, prima încercare de a transmite grafic o cantitate de informație (v. și *pictogramă*). ◇ ~ **ideográfică: s.** cu ajutorul unor simboluri denumite *ideograme:* notare a ideilor prin semne care reprezintă obiectele puse în relație. Ea constituie a doua fază în dezvoltarea **s.** Există trei feluri de **s.** *ideografică:* **s.** *hieroglifică,* **s.**

chineză și **s.** *cuneiformă* (v. și *ideogramă*). ◇ ~ **hieroglifică: s.** cu ideograme pictate sau gravate, apărută în antichitatea egipteană pe la anul 3000 î.e.n. Dispunea de 3 000 de hieroglife. Din ea s-au dezvoltat **s.** *hieratică* și **s.** *demotică*. ◇ ~ **hierátică: s.** hieròglifică apărută în mileniul al III-lea î.e.n. în Egiptul antic și folosită în documentele comerciale. ◇ ~ **demótică: s.** cursivă hieroglifică egipteană, mult simplificată și având aspect stenografic, apărută în secolul al VIII-lea î.e.n. ◇ ~ **chinéză: s.** ideografică folosită de chinezi încă din anul 3000 î.e.n. Dispune de 50 000 de ideograme. ◇ ~ **cuneifórmă: s.** cu ideograme de forma unor cuie, imprimate în lut, folosită de popoarele mesopotamiene (sumerieni, akkadieni, babilonieni, asirieni, alamiți etc). ◇ ~ **rúnică: s.** a vechilor popoare germanice, cu semne — *rune* — derivate dintr-un alfabet italic de nord, folosită inițial ca **s.** secretă religioasă. Inscripții runice s-au găsit în țările scandinave și pe una din piesele Tezaurului de la Pietroasa, din țara noastră. **2.** ortografie. ◇ ~ **fonétică:** ortografie fonetică (v.) **s.** bazată pe folosirea unui sistem de semne, care reprezintă aspectul sonor al cuvintelor dintr-o limbă. A fost folosită pentru prima dată de fenicieni — inventatorii alfabetului — în jurul anului 800 î.e.n. Din ea au apărut ulterior toate celelalte sisteme de **s.** *alfabetică literală* (care notează fonemele): ebraică, arabă, indiană, greacă, sanscrită, latină, runică, gotică, chirilică etc. și sistemul de **s.** *silabică* (care notează silabele), folosit de japonezi. **S.** fonetică — literală (alfabetică) și silabică — reprezintă a treia fază și ultima în dezvoltarea **s.** popoarelor. **S.** *chirilică* introdusă în limba română din secolul al XVI-lea (și înlocuită cu **s.** latină la 1860) avea 43 de litere și foarte multe semne diacritice. Ea a fost ulterior simplificată de *Ienăchiță Văcărescu* în gramatica sa (la 33 de litere) și de *I. Heliade Rădulescu*, tot în gramatică (la 28 și apoi la 27 de litere). ◇ ~ **etimológică:** ortografie etimologică (v. *ortografie*). ◇ ~ **caligráfică: s.** concepută ca preocupare artistică, bazată pe decorațiuni cu frontispicii, cu inițiale ornamentale și cu miniaturi. Este specifică manuscriselor medievale grecești, siriene, georgiene, armenești, franceze, italiene, ceh etc. Pentru limba română se poate da ca exemplu **s.** caligrafică cu litere chirilice (slavone), realizată în principalele mănăstiri din Moldova și din Țara Românească în evul mediu (Putna, Neamț, Tismana, Căldărușani etc.). ◇ ~ **dictándo: s.** obișnuită, pe caiete liniate cu linii paralele orizontale, realizată după dictare. ◇ ~ **curéntă: s.** ușoară, curgătoare, fluentă, rapidă. ◇ ~ **cursívă: s.** care imită scrisul de mînă; **s.** aplecată spre dreapta. **3.** exprimare în scris; compunere, redactare a unui text. ◇ ~ **coréctă: s.** fără greșeli, fără defecte, confor-

mă cu normele lingvistice (ortografice, de punctuație și de redactare). ◇ ~ **greșită: s.** care nu e conformă cu normele lingvistice (ortografice, de punctuație și de redactare). ◇ ~ **lizíbilă (descifrábilă): s.** care se poate citi ușor; **s.** limpede, deslușită. ◇ ~ **ilizíbilă (indescifrábilă): s.** care nu se poate citi; **s.** neclară, nedeslușită. ◇ ~ **incoeréntă: s.** fără șir, lipsită de legătură logică între cuvinte și între propoziții. ◇ ~ **emfátică: s.** nenaturală, prețioasă, umflată, bombastică.

SECȚIÚNE, s.f. (cf. fr. *section*, lat. *sectio, -onis* „tăietură"): locul de întîlnire al protazei cu apodoza într-o perioadă (*v. perioádă*).

SECUNDÁRĂ, s.f. (< adj. *secundar, -ă*, cf. fr. *seconduire*, lat. *secundarius*): propoziție cu înțeles insuficient, care depinde lexical de o altă propoziție din cadrul frazei, ea neputînd exista ca unitate de-sine-stătătoare. ◇ ~ **regéntă: s.** de care depinde o propoziție subordonată. De exemplu: „E drept *că nici afară nu se știe nimic* de ceea ce se petrece în mină" (Geo Bogza). ◇ ~ **coordonátă: s.** care se află într-un raport de coordonare prin juxtapunere (coordonată juxtapusă, asindetică) sau prin joncțiune (coordonată joncțională) cu o altă propoziție secundară. De exemplu: „Miron nu se mai întreabă dacă cineva îl privește, *dacă lumea nu cumva bănuiește*" (I. Slavici): „Ar fi de dorit să știe unde-i și *ce face*" (idem).

SEDÍLĂ, s.f. (cf. fr. *cédille*, sp. *zedilla*): semn diacritic în formă de virgulă (,) , care se pune sub consoană pentru a-i da valoarea altui sunet. E caracteristic limbii franceze: *français* („francez"), *ça* („asta"; „aici") etc., dar și limbii turce.

SEGMÉNT, s.n. (cf. fr. *segment*, lat. *segmentum*): porțiune. ◇ ~ **fónic:** parte de natură fonetică, reprezentată printr-unul sau prin mai multe sunete. De exemplu: *re-, pre-, -abil, -eț, -ă, -i* etc.

SEM, s.n. (cf. fr. *sème*): (în terminologia analizei semice) unitate minimală de semnificație, totdeauna realizată în interiorul unei configurații semantice, a unui ansamblu denumit *semem* (*v.*). **S.** e o trăsătură semantică distinctivă (pertinentă) a unui obiect denumit.

SEMANTÉM, s.n. (cf. fr. *sémantème*): *v. lexém.*

SEMÁNTICĂ (SEMASIOLOGÍE), s.f. (< adj. *semantic, -ă*, cf. fr. *sémantique*, gr. *semantikos* <*sema* „semn"): ramură a lexicologiei care cercetează sensurile cuvintelor, cauzele schimbării acestora și evoluția lor în timp. **S.** e un factor de organizare a vocabularului. Ea nu aparține exclusiv lingvisticii, ci și filosofiei,

psihologiei, logicii, sociologiei și antropologiei. Creatorul s. este considerat lingvistul francez *Michel Bréal* (1832—1915). În lingvistica românească s-a impus prin cercetări semantice *Lazăr Șăineanu* (v. în acest sens lucrarea sa „*Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranziția unor sensuri*", București, 1877).

SEMANTICIÁN (SEMASIOLÓG), s.m. (cf. fr. *sémanticien*): specialist în semantică (v. *semántică*).

SEMANTICÍSM, s.n. (cf. rus. *semantizm*): curent lingvistic idealist, apărut la începutul secolului al XX-lea, care susține că principala problemă a filosofiei este limba, pe care o identifică cu logica și cu realitatea obiectivă, înlocuind cercetarea științifică a realității prin analiza formală a sensului cuvintelor.

SEMANTÍSM, s.n. (cf. fr. *sémantisme*): înțeles, sens al unui cuvînt.

SEMASIOLÓG, s.m. (cf. fr. *sémasiologue*): v. *semanticián*.

SEMASIOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *sémasiologie*, gr. *semasia* „desemnare" + *logos* „știință"): v. *semántică*.

SEMÉM, s.n. (cf. fr. *sémème*): în terminologia analizei semice) unitate care are drept corespondent formal lexemul (v.) și care este alcătuită dintr-un fascicol de trăsături semantice denumite *seme* (v.); ansamblu de seme.

SEMICÁLC, s.n. (< *semi* „jumătate", cf. lat. *semi* + *calc*, cf. fr. *calque*, it. *calco*): calc lingvistic lexical făcut pe jumătate (se traduce o parte din cuvînt, iar cealaltă se împrumută). De exemplu: *prevedea* e un s. după fr. *prévoir* (*pre-* e împrumutat, iar *vedea* e tradus după *voir*). S. este un aspect al calcului lexical parțial de structură (v.). Termenul e nepotrivit, deoarece niciodată nu se calchiază exact jumătate dintr-un cuvînt, ci numai o parte a lui (tema derivatului, un afix sau unul dintre elementele constituente ale unui cuvînt compus). De exemplu: it. *autostrada* (după germ. *Autobahn*) e un s. (prima parte e împrumutată, iar a doua tradusă); v. rom. *surveghea* (cf. fr. *surveiller*), *procentaj* (cf. fr. *pourcentage*), *triunghi* (cf. fr. *triangle*), *consfinți* (cf. fr. *consacrer*), *surprinde* (cf. fr. *surprendre*), *sustrage* (cf. fr. *soustraire*) — sînt calcuri parțiale, deoarece prefixele au fost împrumutate, iar temele calchiate. O situație asemănătoare are și *apeduct*, după lat. *aquaeductus* (*ape* e tradus după *aquae*, iar *duct* e împrumutat).

SEMIOLÓG, s.m. (cf. fr. *séniologue*): specialist în semiologie (v. *semiologie*).

SEMIOLOGÍE (SEMIÓTICĂ), s.f. (cf. fr. *sémiologie*, gr. *semeion* „semn" + *logos* „știință"): **1.** știință care studiază funcțiile semnelor întrebuințate în cadrul vieții sociale. Termenul a fost creat de lingvistul elvețian *Ferdinand de Saussure* în 1916; acesta includea lingvistica („știința semnelor constitutive ale limbajului") în **s.** și considera ramură a **s.** orice domeniu cercetat ca un sistem de semne care exprimă idei. **2.** știință care se ocupă cu studiul general al semnelor, indiferent de natura acestora (sub numele de *semiotică*), impusă prin lucrările filosofilor americani *Ch. Peirce* (1839—1914) și *Ch. W. Morris* (n. 1901).

SEMIÓTICĂ, s.f. (cf. fr. *sémiotique*, gr. *semeiotike* < *semeion* „semn"): v. *semiologie*.

SEMIVOCÁLĂ, s.f. (< *semi* „jumătate", cf. lat., it. *semi* + *vocală*, cf. it. *vocale*, lat. *vocalis*, germ. *Vokal*, după fr. *semi-voyelle*): vocală care nu se poate rosti decît împreună cu o altă vocală, cu care formează un diftong; sunet intermediar între vocală și consoană, cu însușiri comune amîndurora. **S.** limbii române sînt: *e̯* — corespunzătoare vocalei *e* și componentă a diftongilor *e̯a* și *e̯o* (*seară*, *pleosc!*) și a triftongului *e̯au* (*vreau*); *o̯* — corespunzătoare vocalei *o* și componentă a diftongului *o̯a* (*doagă*) și a triftongului *o̯oa* (*leoarcă*); *i̯* — corespunzătoare vocalei *i* și componentă a diftongilor *i̯a*, *i̯e*, *i̯o*, *i̯u* și *i̯i* (*iarbă*, *pietre*, *chiesc*, *iureș*, *întîi*) și a triftongilor *i̯ai* (*tăiai*) și *i̯au* (*tăiau*); *u̯* — corespunzătoare vocalei *u* și componentă a diftongilor *u̯a* și *u̯ă* (*roua*, *ziuă*) și a triftongului *i̯au* (*sulau*).

SEMN, s.n. (cf. lat. *signum*): indice, marcă distinctivă; element lingvistic perceptibil prin simțuri, care reprezintă, indică sau exprimă ceva diferit de sine însuși. Conceptul de **s.** a fost introdus în lingvistică de *Ferdinand de Saussure*, în 1916. Prin el acesta înțelegea o entitate psihică cu două fațete, care unește *un concept* (semnificatul) și *o imagine acustică* (semnificantul); un raport de interdependență între semnificație și un element semnificativ (o tranșă sau o secvență sonoră). **S.** lingvistic are caracter arbitrar, iar semnificantul caracter linear (sunetele vorbirii există numai în succesiune). În mod obișnuit prin **s.** lingvistic se înțelege complexul sonor (imaginea acustică) al cuvîntului, privit ca purtător al unui „conținut psihic", al unui „înțeles", al unei „noțiuni". **S.** lingvistic are *patru funcții fundamentale*, legate de natura conținutului general și abstract exprimat de el: a) funcția de abstractizare și de generalizare (el face posibil saltul de la cunoașterea senzorială la cunoașterea rațională, de la primul la cel de-al doilea sistem de semnalizare); b) funcția de fixare a datelor cunoașterii umane; c) func-

ția de diferențiere în cadrul sistemului, realizată prin fonemele și prin morfemele sale (în virtutea unor reguli și calități distincte, proprii); d) funcția de transmitere a informației (a ideilor și a sentimentelor), în calitate de element al comunicării. ◇ ~ **diacrític: s.** adăugat unei litere — deasupra, dedesubt sau lateral — pentru a reda un sunet diferit de cel notat prin litera respectivă, cînd îi lipsește acest semn. Alfabetul limbii române are trei **s.** *diacritice*: (⌣) la litera *ă*, (^) la literele *â* și *î* și (,) la literele *ș* și *ț*. ◇ ~ **grafic: s.** care reprezintă o literă, o cifră, o regulă ortografică sau de punctuație. De exemplu: *m* (literă), *8* (cifră), (-) cratimă, (;) punct și virgulă etc. ◇ ~ **ortográfic: s.** grafic convențional, care servește la realizarea scrierii corecte a cuvîntului, a expresiei sau a locuțiunii. Sînt considerate **s.** *ortografice* în limba română: *liniuța de unire (cratima)* și *apostroful* (v. și *ortografie*). ◇ ~ **de punctuație: s.** grafic convențional, care are rolul de a delimita o parte de propoziție, o propoziție, o frază, de a marca o unitate morfologică (un vocativ, un imperativ), o pauză, o întrerupere a șirului vorbirii etc. Sînt considerate **s.** *de punctuație* în limba română: *punctul, semnul întrebării, semnul exclamării, virgula, punctul și virgula, două puncte, ghilimelele, linia de dialog, linia de pauză, parantezele* și *punctele de suspensie* (v. și *punctuație*). ◇ ~ **exclamării: s.** de punctuație (!) care marchează grafic intonația exclamativă a unui vocativ sau a unei interjecții (considerate unități morfologice independente care exprimă stări afective); a unei propoziții (fraze) exclamative sau a unei propoziții imperative (considerate unități sintactice cu conținut afectiv) care înlocuiește replica dintr-o conversație (cînd aceasta este echivalentă cu o exclamație și exprimă surpriza, nedumerirea, admirația etc.) sau care sugerează îndoiala sau ironia autorului față de cele afirmate anterior. De exemplu: „Ionică!... Măi Ionică!... scoală... să te duci să dobori iarba ceea" (L. Rebreanu); „Ioane! Ioane! Ioane! — Și Ion, pace!" (Ion Creangă); „Moșule! știi drumul la Hîrlău?" (M. Sadoveanu); „Ura! măreț se-nalță-n vînt / Stindardul României!" (V. Alecsandri); „...cu zvrr! chibriturile din mînă și țuști! la spatele lui Zaharia" (Ion Creangă); „Pe urmă altă pasăre a îngînat încet adormind: Țic! țic! țic!" (I. Al. Brătescu-Voinești); „E sabie în țară! au năvălit tătarii!" (V. Alecsandri); „Dulce Românie, asta ți-o doresc!" (M. Eminescu); „Cît de frumoasă te-ai gătit / Naturo tu!" (G. Coșbuc); „Stai pașă! Să piară azi unul din noi" (idem); „Ia ascultă, băiete!" (Al. Odobescu); „Ioane, cată să nu dăm cinstea pe rușine și pacea pe gîlceavă!" (Ion Creangă); „Nu vrea și pace!..." (I.L. Caragiale); „Am scris lui Barbu în franțuzește (!) ca să-l felicit pentru dis-

cursul său" (idem). ◇ ~ **întrebării: s.** de punctuație (?) care marchează grafic intonația interogativă a unui cuvînt, a unui grup de cuvinte, a unei propoziții sau fraze cu caracter interogativ (directă sau retorică), care înlocuiește replica dintr-o conversație (cînd aceasta este echivalentă cu o întrebare și exprimă o nedumerire) sau care sugerează rezervele sau îndoielile autorului față de cele afirmate anterior. De exemplu: „Bine ar fi dacă ai face dumneata altceva... — Ce?" (Z. Stancu); „... mie să-mi dai scrisoarea... Primești?" (I.L. Caragiale); „Ei, flăcăule, de pe unde?... Ce vînturi?..." (B. Șt. Delavrancea); „De vînzare ți-i găinușa ceea, măi băiete?" (Ion Creangă); „Tu așa ai face?" (M. Sadoveanu); „Cui nu i-ar fi plăcut acea seară de vară...? Cine n-ar fi admirat cerul fără de nori...?" (B. Șt. Delavrancea); „Ai vrut să ucizi legea?" (B.P. Hasdeu); „Care s-a întors de la ușa mea fără să cîștige dreptate și mîngîiere?" (C. Negruzzi); „ — Ei, da! și Costică... — ? ... — Costică Arion..." (I.L. Caragiale); „G.D. Ladima un strălucit talent" sau „a fost unul dintre cei mai lăudați (?) pocți de azi" (Camil Petrescu).

SEMNELE CITĂRII, s.n.: v. *ghilimele.*

SEMNIFICÁNT, s.m. (cf. fr. *signifiant*): aspectul fonic al semnului lingvistic prin care acesta se manifestă; trană sau secvență sonoră proprie semnului lingvistic, care intră într-un raport de interdependență cu semnificația (cu semnificatul) acestuia. El este alcătuit din foneme (unități rezultate din cea de-a doua articulare) și este notat în bare oblice. De exemplu: în cuvîntul *pace,* **s.** / p-a-c-e / se află într-un raport de interdependență cu semnificatul (semnificația) „pace". Totalitatea **s.** dintr-o limbă constituie *planul expresiei.* Între expresie și conținut există un raport de interdependență (v. *expresie, conținut* și *semnificát*).

SEMNIFICÁT, s.m. (cf. fr. *signifié*): înțeles sau semnificație a semnului lingvistic, care intră într-un raport de interdependență cu semnificantul sau expresia (cu secvența sau trana sonoră) a acestuia. El este notat în ghilimele. De exemplu: în cuvîntul *casă,* **s.** „casă" se află într-un raport de interdependență cu semnificantul sau expresia / c-a-s-ă /. Totalitatea **s.** dintr-o limbă constituie *planul conținutului.* Între conținut și semnificant sau expresie există un raport de interdependență (v. *expresie, semnificánt* și *conținut*).

SEMNIFICÁȚIE, s.f. (cf. fr. *signification*): **1.** conținut semantic al unui cuvînt, înțeles, sens lexical strîns legat de conținutul noțional (logic) al acestuia. Astfel, se vorbește despre o **s.** *lexicală* la clasele de cuvinte; despre o **s.**

concretă sau despre o **s.** *abstractă* la unele părți de vorbire. **2.** înțeles al unui semn lingvistic, accepție; calitate a unui cuvînt sau a unui element lingvistic de a reprezenta ceva, de a simboliza ceva, de a avea o anumită însemnătate sau valoare din punct de vedere gramatical sau stilistic. Se vorbește astfel despre o anumită **s.** *gramaticală* a unei părți de vorbire (substantiv, adjectiv, numeral, pronume, verb etc.), a unei părți de propoziție (subiect, predicat, atribut, complement, element predicativ suplimentar), a unui atribut (substantival, adjectival, pronominal, verbal etc.), a unui complement (direct, indirect, de agent, circumstanțial), a unei propoziții (regentă, subordonată, subiectivă, predicativă, completivă, circumstanțială etc.) etc. sau despre o **s.** *expresivă* a unor termeni. **S.** unui cuvînt este ceea ce desemnează acesta (esența obiectului, o latură a obiectului, o clasă de obiecte etc.), ceea ce trezește în mintea vorbitorului și a ascultătorului legătura constantă de substituire a obiectului denumit prin cuvînt, imaginea generală (generalizatoare) a obiectului denumit de cuvînt, raportul concretizat dintre obiect și cuvînt. De exemplu: cuvîntul *rîndunică* are o **s.** generală, deoarece desemnează orice fel de rîndunică. **S.** sa poate fi însă particularizată în și prin contexte — situaționale sau verbale. Procedeul particularizării presupune reorientarea cuvîntului către anumite obiecte denumite, privite sub una dintre înfățișările lor sau printr-una dintre însușirile lor posibile, cuprinse în mod virtual și global în **s.** Astfel, **s.** cuvîntului *rîndunică* poate fi particularizată în contextele *rîndunică-de-țară* și *rîndunică-de-oraș*. Pentru ca o **s.** să poată fi considerată ca aparținînd unei limbi anumite, ea trebuie să fie asociată cu o anumită secvență de sunete cu rol semnificativ (tranșă sonoră) și invers. **S.** și tranșa sonoră sînt elemente interdependente în cadrul unei limbi.

SENS, s.n. (cf. fr. *sens*, lat. *sensus*): **1.** înțeles al unui cuvînt, al unei expresii, al unei forme sau al unei construcții gramaticale, al unei părți de vorbire, al unei propoziții, al unei comunicări, al unui text etc. (Problema **s.** cuvintelor este discutată pe larg în lucrarea *„Limba română contemporană. Vol. II: Vocabularul"*, București, 1975, de acad. *I. Coteanu* și lector univ. dr. *A. Bidu-Vrănceanu*). ◇ ~ **lexical: s.** care ține de natura lexicală a cuvîntului, de apartenența acestuia la lexicul unei limbi și la una din clasele lexico-gramaticale existente și care este sugerat de cuvînt în timpul întrebuințării sale (în cazul în care este flexibil el apare în toate formele sale flexionare). **S.** *lexical* este strîns legat de conținutul noțional (logic) al cuvîntului. ◇ ~ **fundamental: s.** lexical de bază, primor-

dial, originar, primitiv, principal, esențial al unui cuvînt. De exemplu: „fragment dintr-un întreg" pentru cuvîntul *bucată;* „încăpere destinată exercitării unei profesiuni" pentru cuvîntul *cabinet.* Acest **s.** este necesar atît în semantica diacronică (în studierea evoluției semantice a cuvîntului) cît și în semantica sincronică (în studierea **s.** cuvîntului într-un context dat). ◇ ~ **secundár: s.** lexical derivat din cel de bază, din cel fundamental. De exemplu: „fragment, operă literară sau muzicală" pentru cuvîntul *bucată;* „secție sau serviciu într-o instituție", „guvern" pentru cuvîntul *cabinet.* Acest **s.** este necesar în semantica diacronică. ◇ ~ **generál: s.** lexical care corespunde semnificației cuvîntului. El este necesar în studierea evoluției semantice a acestuia. ◇ ~ **particulár: s.** lexical diferit de cel general, care corespunde unei anumite situații contextuale. El este necesar în studierea evoluției semantice a cuvîntului: ◇ ~ **própriu: s.** lexical care redă exact ideea ce trebuie exprimată; sens fundamental și caracteristic pentru un cuvînt. De exemplu: „temperatură", „căldură" pentru cuvîntul *febră;* „deschizătură în zid" pentru cuvîntul *fereastră;* „urmă lăsată de un corp gras" pentru cuvîntul *pată.* Acest **s.** este necesar în semantica sincronică. El corespunde **s.** denominativ (denotativ) al cuvîntului. ◇ ~ **figurát: s.** lexical diferit de cel propriu, obișnuit, folosit în scopuri afective, expresive, artistice. De exemplu: „emoție", „neliniște", „încordare" pentru cuvîntul *febră;* „oră liberă în programul unui profesor" pentru cuvîntul *fereastră;* „faptă sau atitudine reprobabilă" pentru cuvîntul *pată.* Acest **s.** este necesar în semantica sincronică. ◇ ~ **impróprіu: s.** lexical nepotrivit, neindicat, nerecomandabil în exprimare, care nu aparține de fapt cuvîntului dat sau care nu i se potrivește. De exemplu: se consideră că sensul de „predicativ suplimentar" în denumirea dată unității sintactice „element predicativ suplimentar" este impropriu; de asemenea, sensul de „verbal" acordat unității sintactice de „predicat verbal" exprimată prin adverb sau prin interjecție. ◇ ~ **concrét: s.** lexical care se referă la ceva ce poate fi perceput prin simțuri, ce poate fi reprezentabil în planul senzorial. De exemplu: „coridor subteran" pentru cuvîntul *galerie;* „vas de sticlă din care se bea apă" pentru cuvîntul *pahar.* ◇ ~ **abstráct: s.** lexical care se referă la ceva ce nu poate fi perceput prin simțuri, ce nu poate fi reprezentabil în planul senzorial. De exemplu: „deșteptăciune", „istețime" pentru cuvîntul *inteligență;* „trebuință", „necesitate" pentru cuvîntul *nevoie;* „amiciție", „frăție" pentru cuvîntul *prietenie.* ◇ ~ **actuál: s.** lexical de care dispune un cuvînt în momentul de față; sens real. De exemplu: „care cîntă" pentru cuvîntul *cîntător;* „persoană care manevrează

cîrma unei ambarcații sau nave" pentru cuvîntul *cîrmaci*. ◇ ~ **învechít: s.** lexical care a devenit anacronic; sens depășit, degradat, uzat prin întrebuințare, ieșit din actualitate. De exemplu: „poet" pentru cuvîntul *cîntător;* „guvernator" pentru cuvîntul *cîrmaci*. ◇ ~ **rar: s.** lexical care nu este folosit decît cu totul întîmplător, în anumite împrejurări. De exemplu: „încîntare", „admirație" pentru cuvîntul *ademenire;* „a se codi", „a șovăi" pentru cuvîntul *cîrmi*. ◇ ~ **neutrál: s.** lexical indiferent față de genul (masculin sau feminin) indicat de forma neaccentuată de persoana a III-a (masculin și feminin) a pronumelui personal. De exemplu: „dă-*i* cu bere, dă-*i* cu vin", „a *o* pune de mămăligă", „a *o* lua la sănătoasa". ◇ ~ **depreciativ (peiorativ): s.** care sugerează lipsă de considerație, dispreț, batjocură. De exemplu: „nesuferit", „respingător" pentru cuvîntul *antipatic;* „funcționar mărunt" pentru cuvîntul *conțopist*. ◇ ~ **gramatícál: 1. s.** care ține de natura gramaticală a cuvîntului, de valoarea morfologică, de funcția sintactică și de distribuția acestuia, fiind sesizabil într-o formă flexionară, într-o construcție sintactică, într-o categorie gramaticală sau într-un raport gramatical. **2.** semnificație actualizată a unui cuvînt prin intermediul unui context situațional; semnificație restrictivă, precizată prin aducerea unei înfățișări sau a unei însușiri a obiectului în centrul atenției noastre. În **s.** intră deci imaginea, reprezentarea generală a obiectului denumit. De exemplu: cuvîntul *fluture* exprimă semnificația generală a obiectului, în vreme ce fiecare dintre cuvintele *fluture-de-mătase, fluture-cap-de-mort, fluture-coada-rîndunicii, fluture-amiral* etc. exprimă cîte unul din **s.** posibile cuprinse în semnificația de „fluture". În orice moment al existenței lui cuvîntul are un conținut semantic finit, alcătuit dintr-un număr de **s.** în relație, care dau echilibrul semantic al acestuia, ușurează înțelegerea modalităților de combinare a elementelor lexicale în planul sincronic al limbii și sugerează posibilitățile de evoluție semantică a cuvîntului. Acad. *Ion Coteanu* clasifică **s.**, după calitatea lor generală, în trei mari tipuri: a) **s.** denominative (denotative, apelative sau cognitive): **s.** care iau naștere ca rezultat al actului denotației, al denumirii obiectelor. Ele sînt însoțite în foarte multe cuvinte de **s.** conotative (afective sau expresive), ocupînd cu acestea conținutul semantic al cuvintelor și dînd naștere fenomenului de *polisemantism* (v.). Dar ele pot ocupa și singure conținutul semantic al cuvintelor, creînd în acest caz fenomenul de *monosemantism* (v.), mai ales în termenii tehnici de strictă specialitate, cum sînt *cric* „aparat portativ de ridicat la mică înălțime greutăți

prin împingere în sus" și *rotor* „parte a unei mașini — motor sau generator — care se rotește în jurul axei arborelui pe care e montată". Nici un cuvînt nu conține mai mult de un **s.** *denominativ* (chiar și atunci cînd denumește mai multe obiecte diferite, ca în cazul lui *căței* „pui de cîine, de lup, de vulpe", „parte a unui dispozitiv tehnic", „grăunte de usturoi" etc. — sau cînd are doi poli semantici, ca în cazul lui *a împrumuta* „a da cu împrumut" — „a lua cu împrumut", *a asculta* „de cineva" — „pe cineva" etc. **S.** *denominative* sînt necesare în semantica sincronică; b) **s.** conotative (afective sau expresive): **s.** care însoțesc virtual, în foarte multe cuvinte, **s.** denotative; **s.** care constituie devieri de la **s.** denotative, permițînd apariția tropilor de un singur cuvînt sau de mai multe cuvinte. **S.** *conotative* se prezintă sub două aspecte: unele, ușor de recunoscut la prima vedere (mai ales dacă cuvintele sînt în contexte), ca în formele diminutivale expresive, în cele de vocativ sau de imperativ, intrate de mult în conștiința publică; altele, greu de recunoscut la prima vedere, ascunse — ca în îmbinările poetice de tipul *așternutul de păturI de mistere*, specifice creației arghezIene și neimpuse conștiinței publice. Există însă și **s.** *conotative* care nu însoțesc obligatoriu. **s.** denotative: e cazul **s.** comunicate de interjecții, părți de vorbire care nu denumesc, ci evocă sau sugerează stări sufletești și de voință. **S.** *conotative* sînt necesare în semantică sincronică; c) **s.** relaționale: **s.** redate de obicei prin uneltele gramaticale (prepoziții și conjuncții) în contexte determinate. De exemplu: *cu* ajută la exprimarea ideii de asociere privită ca adăugare, ca instrument, ca modalitate etc.; *de la*, la exprimarea ideii de loc, privită ca punct de plecare în spațiu; *pînă la*, la exprimarea ideii de loc, privită ca punct de sosire în spațiu; *și*, la exprimarea ideii de continuitate pe același plan; *dar*, a ideii de opoziție; *sau*, a ideii de excludere; *deci*, a ideii de concluzie; *fiindcă*, a idee de cauză; *încît*, a ideii de consecință; *deși*, a ideii de concesie etc. Există însă și **s.** *relaționale* însoțite de unele **s.** denotative, ca în prepozițiile provenite din adverbe — *înaintea, înapoia, împrejurul, dedesubtul* etc., în locuțiunile prepoziționale cu adverbe — *împreună cu, laolaltă cu, înainte de* etc., în locuțiunile conjuncționale cu substantive — *în timp ce, în vreme ce, din cauză că* etc. sau cu adverbe — *acolo unde, atunci cînd, așa cum* etc. Pe lîngă aceste trei tipuri de **s.** se poate vorbi și despre **s.** gramaticale propriu-zise: **s.** a căror prezență e asigurată de existența categoriilor gramaticale ale cuvintelor în contexte, indiferent de **s.** denominative sau conotative ale acestora. De exemplu: **s.** de nominativ, **s.** de genitiv, **s.** de dativ, **s.** de acuzativ, **s.** fiecărui

timp etc. Toate cuvintele au **s.** gramatical. Acesta apare însă combinat cu cel denotativ și cu cel conotativ. Formulele generale de distribuire a **s.** în cuvinte sînt: 1. **s.** denominativ (denotativ) + **s.** gramatical; 2) **s.** denominativ (denotativ) + **s.** conotativ + **s.** gramatical; 3) **s.** conotativ; 4) **s.** conotativ + **s.** gramatical; 5) **s.** relațional.

SÍGLĂ, s.f. (cf. **fr.** *sigle*, lat. *sigla)*: prescurtare convențională formată din litera inițială sau din grupul de litere inițiale folosite în inscripții, în manuscrise etc. pentru a evita cuvintele sau titlurile prea lungi. De exemplu *ArhO* (Arhivele Olteniei), *RRL* (Revue Roumaine de Linguistique), *SG* (Studii de gramatică) etc.

SILABÁȚIE, s.f. (cf. fr. *syllabation)*: descompunere a cuvintelor în silabe. De exemplu: *autoritate* › *a-u-to-ri-ta-te.*

SILÁBĂ, s.f. (cf. fr. *syllabe*, lat. *syllaba*, gr. *syllabe)*: parte dintr-un cuvînt, care se rostește cu o singură emisiune a vocii; cea mai mică tranșă fonică susceptibilă de a fi caracterizată printr-un singur accent. Între **s.**, pe de o parte, și accent și intonație, pe de altă parte, există un raport de dependență: **s.** poate fi accentuată sau intonată (sau și accentuată și intonată); **s.** reprezintă elementul constant iar accentul și intonația — elementul variabil; **s.** constituie elementul independent, accentul și intonația — elementele dependente. ◇ ~ **proeminéntă: s.** care se deosebește de celelalte **s.** ale unui cuvînt prin intonația ei specifică, diferită. Ea poate fi alcătuită dintr-o vocală sau dintr-un grup de sunete între care se află obligatoriu o vocală. De exemplu: *u-* din **u**șă, *a-* din **a**re, *-ta-* din *cîn***ta**re. ◇ ~ **deschísă: s.** care se termină în vocală. De exemplu: *pre-gă-ti-re.* ◇ ~ **închísă: s.** care se termină în consoană. De exemplu: *pig-men-tat.* ◇ ~ **primă: s.** care se găsește la începutul cuvîntului. De exemplu: *stră-* din *stră-du-in-ță.* ◇ ~ **antepenúltimă: s.** care se găsește pe locul al treilea de la sfîrșitul cuvîntului (înainte de penultima). De exemplu: *-du-* din *străduință.* ◇ ~ **penúltimă: s.** care se află înaintea ultimei silabe dintr-un cuvînt. De exemplu: *-in-* din *strădu***in**ță. ◇ ~ **últimă: s.** care se află la sfîrșitul cuvîntului. De exemplu: *-ță* din *strădu***in**ță. ◇ ~ **tónică (accentuátă): s.** pe care cade accentul în cuvînt. De exemplu: *-la-* din cuvîntul *can-de-lá-bru.* ◇ ~ **atónă (neaccentuátă): s.** pe care nu cade accentul. De exemplu: *can-*, *-de-* și *-bru-* din cuvîntul *candelábru.* ◇ ~ **omofónă: s.** care se pronunță la fel cu alta, dar de care e diferită ca scriere. De exemplu: *nea-* din **nea**-*mu-ri-le* luată în raport cu *ne-a* din „**ne-a** trimis"; *sa-* din „cărțile **sa**-*le*" în raport cu *s-a* din „**s-a** dus acolo" etc. ◇ ~ **postónică: s.** care urmează după o

silabă accentuată. De exemplu: silaba *-re* din *cîn-tá-***re**, *-pe-* din *ré-***pe**-*de*, *-de-* din *în-tîn-***de**-*re* etc. ◇ ~ **protónică: s.** care se află înaintea unei silabe accentuate. De exemplu: silaba *a-* din cuvîntul *i-ni-ți-***a**-*tí-vă*; *-ci-* din cuvîntul *per-spi-ca-***ci**-*tá-te* etc. ◇ ~ **scúrtă: s.** cu o durată mică de pronunțare, motiv pentru care e reprezentată numai printr-o vocală. De exemplu: *a* din **a**-*re*, *e* din **e**-*ra*, *i* din **i**-*ni-mă*, *o* din **o**-*ră* etc. ◇ ~ **lúngă: s.** cu o durată mai mare de pronunțare, motiv pentru care e reprezentată prin mai multe sunete. De exemplu: *car-* din **car**-*te*, *pris-* din **pris**-*mă*, *struc-* din **struc**-*tu-ră* etc. ◇ ~ **oxitónă: s.** pe care cade accentul, indiferent de poziția ei în cuvînt. De exemplu: *sal-* din **sál**-*vă*, *-re* din *pe-***ré**-*le*, *-mea* din *du-și-***mea** etc. ◇ ~ **paroxitónă: s.** accentuată și penultimă în cadrul unui cuvînt. De exemplu: *-re-* în *ti-ne-***ré**-*țe*. ◇ ~ **proparoxitónă: s.** care se află înaintea silabei paroxitone. De exemplu: *-ne-* în *ți-***ne**-*ré-țe*. ◇ ~ **de reduplicare: s.** care apare în plus în rădăcina unei forme verbale, pentru a-i da o altă valoare temporală decît aceea a infinitivului prezent sau a prezentului indicativ, evitînd astfel confuzia cu acestea din urmă. De exemplu: *-deam* și *-team*, din *dădeam* și *stăteam*, *-du-* și *-tu-* din *dădusem* și *stătusem*, luate în raport cu *da*, *sta*, *dau*, *stau*, *dam*, *stam*. (Pentru regulile de despărțire a cuvintelor în **s.** v. *régulă*.)

SILABISÍRE, s.f. (< *silabisi*, cf. ngr. *sillavizo*, după *silabă*): pronunțare sau citire rară, pe silabe.

SILABÍSM, s.n. (cf. fr. *syllabisme*): sistem de scriere în care fiecare silabă este reprezentată printr-un semn.

SIMULTANEITÁTE, s.f. (cf. fr. *simultanéité*): însușire a unor acțiuni de a fi simultane, de a se petrece în același timp. Termen folosit în sintagmele *raport temporal de* **s.** și *temporală de* **s.** (v. *rapórt* și *temporálă*).

SINALÉFĂ, s.f. (cf. fr. *synalèphe*, lat. *synalaepha*, gr. *synaloiphe* „redare coerentă", „fuziune" < *synaleiphein* „a face coerent"): fuziune, în timpul pronunțării, a două silabe într-una singură, prin eliziune sau prin sinereză. De exemplu: „Lună tu, stăpîn-*a* mării, pe a lumii boltă luneci" (M. Eminescu); *de acolo* > *de-acolo*, *pe acolo* > *pe-acolo* etc.

SINALÉPSĂ, s.f. (cf. fr. *synalepse*, gr. *synaleipso* „cu amestec"): reducere a unui diftong (rezultat prin **s.** din întîlnirea a două vocale în pronunțare) la o vocală, prin pierderea semivocalei (e frecventă în vorbirea regională). De exemplu: *de-atunci* > *d-atunci*, *pe-aici* > *p-aici*, *de-aia* > *d-aia*, *de-abia* > *d-abia* etc.

SINARMONÍSM, s.n. (cf. fr. *synharmonisme*): asimilare progresivă a vocalelor dintr-un cuvînt,

specifică limbilor turco-tătare (v. *asimilare progresivă*).

SINCÓPĂ, s.f. (cf. fr. *syncope*, lat. *syncopa*, gr. *synkope* „suspensie" < *syn* „cu" + *koptein* „a tăia"): modificare fonetică condiționată care constă în dispariția unei vocale neaccentuate dintre două consoane sau a unei silabe neaccentuate din interiorul unui cuvînt. De exemplu: în trecerea la română, lat. *calidus* a dat *cald* prin sincoparea lui *i* neaccentuat, căderea consoanei finale *s* și amuțirea lui *u*, iar lat. *viridem* a dat *verde*, prin sincoparea lui *i* neaccentuat din a doua silabă, transformarea primului *i* (accentuat) în *e* și căderea consoanei finale *m*; lat. *collocare* a dat *culcá*, prin sincoparea lui *o* neaccentuat, reducerea consoanei duble *ll*, închiderea lui *o* neaccentuat la *u* și căderea grupului final *-re*; varianta *pernă*, impusă în limba română literară, provine prin sincoparea lui *i* neaccentuat, din forma originară *perină*; regional, *i* neaccentuat e sincopat în pronunțarea cuvintelor *chipurle* (< *chipurile*), *lingurle* (< *lingurile*), *treburle* (< *trcburile*) etc. iar în vorbirea familiară, silaba *-nu-* e sincopată în pronunțarea cuvîntului *dom'le*. **S.** reduce corpul fonetic al cuvintelor.

SINCRONÍE, s.f. (cf. fr. *synchronie*, gr. *syn* „împreună", „simultan" + *chronos* „timp"): stare de moment a unei limbi, aspect static, ncevolutiv al faptelor de limbă; considerarea unui ansamblu de fenomene lingvistice într-o anumită perioadă a istoriei lui. **S.** alcătuiește o pereche antinomică cu *diacronia* (v.). Lingvistul elvețian *Ferdinand de Saussure*, care a introdus primul această antinomie (sincronie/diacronie) a definit **s.** ca o axă orizontală de simultaneitate (AB) a unui singur moment din dezvoltarea istorică a unui fenomen, considerînd-o sinonimă cu staticul:

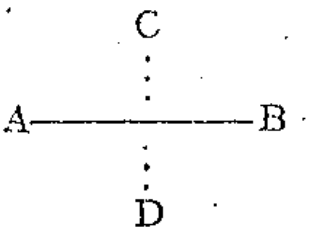

SINERÉZĂ, s.f. (cf. fr. *synérèse*, lat. *synaeresis*, gr. *synairesis* < *synaircin* „a contracta"): fuziune a două vocale într-un diftong ascendent, prima dintre ele devenind semivocală; transformare a unui hiat într-un diftong. De exemplu: de la pronunțarea veche, în trei silabe, a cuvîntului *teatru* (> *te-a-tru*), s-a ajuns la pronunțarea actuală — *tea-tru*, în două silabe, prin **s.** vocalelor *e* și *a*, cu transformarea lui *e* în semivocală. **S.** e frecventă în limba română: *de atunci* > *de-atunci*, *pe aici* > *pe-aici*, îmi pare o poveste > îmi pare-o poveste etc. **S.** este opusul dierezei (v. *dieréză*).

SINGULÁR, s.n. (cf. lat. *singularis*, fr. *singulier*): unul din cele două aspecte (valori) ale catego-

riei gramaticale flexionare de număr, care indică un singur exemplar dintr-o categorie de ființe, de obiecte sau de fenomene. El include toate variantele substantivelor admise de unul din contextele-tip: *un om (un bec), o casă, oameni (becuri), case* etc. ◇ ~ **colectiv**: s. cu semnificație colectivă, folosit la numele de popoare în limbajul poetic. El corespunde figurii de stil denumită *sinecdocă* și se referă la folosirea **s.** în locul pluralului. De exemplu: „Că steagul *turcului* se-nchină" (G. Coșbuc). Îl găsim și în proză: „Pre Lenski iar nu-i bine să-l puie crai, că *francuzul* este departe..." (I. Neculce).

SINGULARE TANTUM: locuțiune latină, care se referă la un nume ce are „numai formă de singular". Denumirea s-a extins asupra tuturor substantivelor care au numai formă de singular, adică asupra acelor substantive ce denumesc abstracte sau obiecte concepute ca o singularitate: *foame, sete, cinste* etc.; *linte, bob, mazăre, mei, rapiță; unt, untură, zer* etc.

SINONÍM, s.n. (< adj. *sinonim, -ă*, cf. fr. *synonyme*, gr. *synonymos* < *syn* „cu" + *onoma* „nume"): cuvînt care are același sau aproape același înțeles cu un alt cuvînt, într-un context dat, dar care se deosebește de acesta din urmă prin formă. De exemplu: *ascensor* pentru *lift; cameră* pentru *odaie; omăt* pentru *zăpadă; deficit* pentru *lipsă; policrom* pentru *multicolor; necesar* pentru *trebuincios; învinge* pentru *birui; necăji* pentru *supăra* etc.

SINONIMÍE, s.f. (cf. fr. *synonymie*, lat. *synonymia*): asemănare, identitate, corespondență, similitudine din punctul de vedere al înțelesului, care există între două sau mai multe cuvinte cu formă diferită și pe baza căreia acestea se pot înlocui unul prin celălalt în cadrul aceluiași context. Elementul decisiv pentru determinarea **s.** este contextul, deoarece prin înlocuirea unui cuvînt din context cu presupusul lui sinonim se evidențiază egalitatea sau inegalitatea lor semantică. Privită sub acest aspect **s.** reprezintă și posibilitatea de substituire a unor cuvinte cu altele într-un număr limitat de contexte, avînd capacitatea de a identifica obiectul la care se referă cuvintele înlocuibile. **S.** constituie manifestarea unui mod de organizare a cuvintelor în jurul unui obiect, ale cărui aspecte particulare sînt redate prin termeni sinonimi. **S.** trebuie interpretată în raport cu bogăția unei limbi (cu numărul de cuvinte atestate și inventariate în operele lexicografice și cu frecvența acestor cuvinte în texte). Ea este — alături de omonimie — un mod de existență a cuvintelor, iar alături de omonimie, polisemie și antonimie — una din cele patru modalități de manifestare a organizării vocabularului, un efect al acțiunii

celor cinci factori de organizare ai sistemului lexical (frecvența, factorul stilistico-funcțional, factorul psihologic, factorul semantic și factorul etimologic).

SINTÁGMĂ, s.f. (cf. fr. *syntagme*, gr. *syntagma* < *syn* „împreună" + *tagma* „rînd", „șir"): unitate semantico-sintactică stabilă, formată dintr-un grup de două sau mai multe cuvinte între care există raporturi de subordonare (sintagmatice). Două unități lingvistice sînt considerate ca aparținînd aceleiași **s.** dacă sînt de același tip. Sintagmaticul definește axa combinărilor de sunete, de morfeme, de cuvinte în propoziție. El se află, în text, în raport de solidaritate indisolubilă cu paradigmaticul (*v. paradigmă*). **S.** se identifică, în mod obișnuit, în planul gramatical, cu un cuvînt compus (care are componentele uesudate), cu o locuțiune sau cu o parte de propoziție: *nalbă-mare, floare-de-colț, om de știință, agent diplomatic, ministru de externe; băgare de seamă, deschizător de drumuri, scos din cutie, cu sînge rece; a da ajutor, a-și lua rămas bun* etc.

SINTÁXĂ, s.f. (cf. fr. *syntaxe*, lat., gr. *syntaxis* < gr. *syn* „împreună", „cu" + *taxis* „așezare", „ordine", „aranjament"): parte a gramaticii care studiază funcțiile părților de vorbire în cadrul propozițiilor și ale propozițiilor în cadrul frazelor, stabilind regulile de îmbinare a cuvintelor în propoziții și a propozițiilor în fraze. Ținînd seama de acestea se poate vorbi despre o **s.** a p r o p o z i ț i e i și despre o **s.** a f r a z e i. ◇ ~ **poétică:** ansamblu de procedee stilistice (cum sînt: inversiunea, repetiția, interogația retorică, invocația retorică și antiteza) care uzează de topica propoziției și a frazei, mărind posibilitățile de exprimare artistică, expresivitatea limbii literare.

SINTETÍSM, s.n. (< *sintétic*, cf. fr. *synthétique*, lat. *sinteticus* + suf. *-ism*): calitate a unei limbi de a exprima anumite valori și relații sintactice, în cadrul propoziției, prin intermediul morfemelor flexionare sintetice, care fac corp comun cu părțile de vorbire pe care le însoțesc (pentru limba română: articolele hotărîte enclitice, sufixele, desinențele, alternanțele fonetice).

SISTÉM, s.n. (cf. fr. *système*, lat., gr. *systema* < gr. *syn* „cu" + *istemi* „a așeza"): ansamblu de elemente lingvistice (unități, clase, categorii, criterii, principii, reguli etc.) dependente între ele și formînd un tot organizat. ◇ ~ **fonétic:** totalitatea sunetelor articulate ale unei limbi, a criteriilor de clasificare a acestora, a relațiilor dintre ele etc. ◇ ~ **fonológic (fonemátic):** totalitatea fonemelor unei limbi, a criteriilor de clasificare a acestora, a relațiilor dintre ele etc. ◇ ~ **consonántic:** **s.** alcătuit din consoane încadrate în clasificări riguroase și depen-

dente între ele. ◇ ~ **vocálic: s.** alcătuit din vocale încadrate în clasificări precise și dependente între ele. ◇ ~ **lexícal:** totalitatea cuvintelor unei limbi, a criteriilor de clasificare a acestora, a modalităților de formare etc. ◇ ~ **gramatícal:** totalitatea părților de vorbire, a criteriilor de clasificare a acestora, a relațiilor dintre ele, a părților de propoziție, a tuturor tipurilor de propoziții și de fraze etc. ◇ ~ **cazuál:** totalitatea cazurilor, a relațiilor dintre ele, a caracteristicilor și funcțiilor acestora etc. ◇ ~ **morfológic:** totalitatea părților de vorbire, a criteriilor de clasificare a acestora, a caracteristicilor și relațiilor dintre ele etc. ◇ ~ **nominál: s.** care cuprinde părțile de vorbire declinabile, din grupa numelui (substantivul, adjectivul, numeralul și pronumele). ◇ ~ **verbál: s.** care cuprinde verbele, organizate în conjugări și în clasificări numeroase. ◇ ~ **sintáctic:** totalitatea părților de propoziție, a tipurilor de propoziții și de fraze, a criteriilor de clasificare a acestora, a caracteristicilor și relațiilor dintre ele, a tuturor tipurilor de relații sintactice și a mijloacelor de realizare a lor etc. ◇ ~ **ortografíc și de punctuație:** totalitatea semnelor de ortografie și de punctuație, a regulilor de folosire a acestora etc. ◇ ~ **binár: s.** de clasificare a sunetelor, a părților de vorbire, a părților de propoziție și a propozițiilor, care este compus din două părți, care are două elemente de clasificare. De exemplu: după criteriul morfologic părțile de vorbire se clasifică în flexibile și neflexibile, alcătuind un **s.** *binar* de clasificare; la fel, după criteriul structurii morfematice părțile de vorbire pot fi simple și compuse, formînd tot un **s.** *binar* de clasificare; după scopul comunicării propozițiile sînt împărțite în enunțiative și interogative, reprezentînd alt **s.** *binar* de clasificare etc.

SÎRBĂ LUSACIANĂ, s.f. + adj. (< *sîrb* + *ă*, cf. scr. *srb*): limbă slavă din grupul occidental, vorbită de sîrbii dintre Oder și Elba, încadrați în două vechi regiuni germane: Saxonia și Brandenburgul. Se caracterizează prin: folosirea accentului pe prima silabă (ca în cehă și slovacă), folosirea alfabetului latin (ca poloneza, ceha, slovaca, croata și slovena), păstrarea dualului la nume și verbe, folosirea cazului instrumental cu prepoziție (sub influența limbii germane) și prin multe împrumuturi lexicale din limba germană. **S.l.** scrisă a apărut în secolul al XVI-lea; ea și-a păstrat caracterul religios pînă în secolul al XIX-lea cînd, prin cultivarea ei în literatură și în școli, a evoluat spre două forme literare distincte: l u s a c i a n a d e s u s, apropiată de cehă, și l u s a c i a n a d e j o s, apropiată de poloneză.

SÎRBO-CROATĂ, s.f. (< *sîrb* + *ă*, cf. scr. *srb* — fr. *Croate*, germ. *Kroate*): limbă slavă din grupul

meridional vorbită de popoarele sîrb și croat din Serbia și Croația (R.S.F. Iugoslavia) și de sîrbo-croații din Ungaria, România, S.U.A. și din alte state europene (la noi în țară sînt concentrați în zonele de graniță, mai ales în „satele carașovene"). Este una din cele trei limbi oficiale ale R.S.F. Iugoslavia (alături de slovenă și macedoneană). Ea a păstrat foarte bine, ca pronunțare, structura slavei comune. Ca și slovena este cea mai armonioasă dintre limbile slave, datorită urmelor de accent muzical păstrate din slava comună. Cel mai vechi document de limbă sîrbo-croată datează din secolul al XII-lea. În această perioadă sîrbii au trecut la ortodoxism, datorită influenței Bizanțului, și au început să folosească alfabetul chirilic; croații, supuși de unguri, au trecut la catolicism, intrînd în sfera de influență a culturii occidentale și adoptînd alfabetul latin (ca polonezii, cehii, slovacii, slovenii și sîrbii lusacieni). Deși Serbia a fost ocupată patru secole de turci iar dezvoltarea limbii literare sîrbe a fost frînată, cultura autohtonă n-a pierit. Literatura sîrbo-croată s-a dezvoltat pînă la începutul secolului al XIX-lea în limba bazată pe slava bisericească. În prima jumătate a acestui secol lingvistul *Vuk Karadjič* a pus bazele limbii literare sîrbo-croate scrise prin reforma ortografiei și prin alcătuirea unui dicționar și a unei gramatici, contribuind astfel la crearea unei limbi unice sîrbo-croate. Astăzi, deosebirile dintre cele două variante ale limbii literare sîrbo-croate — cea de la Belgrad și cea de la Zagreb — se reduc în ultimă instanță mai ales la vocabular. Limba sîrbo-croată dispune de *trei grupuri dialectale* stabilite după felul în care se exprimă pronumele interogativ *(što* „ce"?, *čakaj* „care"?): štokavian (pe baza căruia s-a format limba literară), čakavian și kajkavian. Existența unor elemente lexicale sîrbo-croate în limba română și a unor elemente lexicale românești în sîrbo-croată (pe baza vecinătății statale și a colaborării istorice dintre cele două țări și popoare) i-a determinat pe lingviști să vorbească despre o *influență a sîrbo-croatei* asupra limbii române și, invers, despre o *influență a limbii române* asupra limbii sîrbo-croate (v. *influență*).

SLÁVĂ, s.f. (< adj. *slav, -ă*, cf. fr. *slave*): limbă vorbită de oricare din populațiile sau popoarele slave dispărute (polabi) sau existente (ruși, bieloruși, ucraineni, polonezi, sorabi — venzi, — cehi, slovaci, bulgari, macedoneni, sîrbi, sîrbi lusacieni, croați și sloveni) ◇ ~ **comună**: limbă vorbită de populațiile slave care locuiau în mileniul al II-lea î.e.n. teritoriile dintre Nipru, Oder și Marea Baltică; limbă de bază a tuturor limbilor slave. A avut o evoluție îndelungată de la separarea ei de indo-europeana comună. După secolele al IV-lea — al III-lea

î.e.n. triburile slave care ocupau teritoriul dintre Vistula și Nipru (teritoriu de bază al slavei comune) s-au deplasat în două mari grupări: unul spre apus și altul spre răsărit. Limba slavă comună s-a diversificat astfel mai întîi în *două mari dialecte*: cel de apus, din care au apărut limbile slave de apus (polona, ceha, slovaca, sîrba lusaciană, soraba și polaba) și cel de răsărit, din care au apărut limbile slave de răsărit (rusa, ucraineana și bielorusa) și cele de sud (sîrbo-croata, slovena, bulgara și macedoneana). Structura **s.** comune (mai ales ca pronunțare) se păstrează cel mai bine în limba sîrbo-croată. ◇ ~ **véche** (denumire privită din punctul de vedere al istoriei limbii române, deși atît rușii, cît și bulgarii vorbesc despre **s.v.** ca despre limba de bază a celor două limbi neoslave): limbă slavă vorbită de triburile slave meridionale din momentul contactului acestora cu românii (secolul al VI-lea) și pînă cînd se termină epoca de delimitare lingvistică în Balcani și bilingvismul slavo-român (secolul al XIII-lea). Ea *a influențat limba română mai ales în domeniul vocabularului* (ponderea elementului slav este aici de circa 20%); printre faptele de limbă socotite de cercetători a fi influență slavă veche în limba română amintim: iodizarea lui *e*, apariția fonemului *h*, vocativul în *-o*, modul de formare a numeralelor cardinale de la 11 la 19, scurtarea infinitivului, extinderea diatezei reflexive, prefixele *ne-* și *răz-* și sufixele *-eală*, *-nic* și *-iște*. Existența acestor elemente, a unor elemente lexicale provenite din limbile slave vecine în limba română și a unor elemente lexicale române în aceste limbi — pe baza vecinătății istorice dintre țările și popoarele respective — i-a determinat pe lingviști să vorbească despre o *influență a limbilor slave* asupra limbii române și, invers, despre o *influență a limbii române* asupra limbilor slave (v. *influență*).

SLAVÍSM, s.n. (cf. fr. *slavisme*, germ. *Slawismus*): cuvînt, expresie sau construcție împrumutată dintr-o limbă slavă și neasimilată. De exemplu: *haraşo* („bun", „bine"), *denghi* („bani"), *niet* („nu") etc.

SLAVÍST, s.m. (cf. fr. *slaviste*): specialist în slavistică (v. *slavística*).

SLAVÍSTICĂ, s.f. (cf. germ. *Slawistik*): totalitatea disciplinelor care studiază comparativ limbile și literaturile, cultura, istoria și felul de viață al popoarelor slave.

SLAVÓNĂ, s.f. (< *slavon, -ă*, cf. fr. *slavon*): limbă slavă folosită oficial în țările române (în biserică, justiție, administrație, literatura religioasă și relații externe) din momentul delimitării lingvistice în Balcani și al încheierii bilingvismului slavo-român (secolul

al XIII-lea) și pînă în momentul în locuirii definitive a acesteia cu limba română (secolul al XVIII-lea). **S.** este limba textelor slavone scrise în evul mediu pe teritoriul patriei noastre — o limbă savantă (în sensul cel mai larg al cuvîntului), o limbă de vehiculare a culturii medievale de către păturile instruite ale poporului nostru, diferită de limba vie a acestuia, o limbă bazată pe tradiție culturală și nu pe comunitate etnică. Ea a facilitat și pătrunderea inițială (indirectă) a influenței grecești în țara noastră, primele documente slave în această limbă fiind traduceri după originale grecești. Trebuie spus că denumirea de „slavonă" este privită din punctul de vedere al istoriei limbii române. În istoria limbilor slave (bulgară, sîrbă și rusă) ea este cunoscută sub numele de *paleoslavă*, *vechea slavă*, *slava bisericească*, *vechea bulgară*, folosită tot ca limbă oficială în țările respective. Ea reprezintă pentru aceste limbi cea mai veche formă atestată a limbii slave, limba celor mai vechi documente slave (a cărților bisericești traduse de călugării *Chiril* și *Metodiu* și de ucenicii acestora în graiul slav din regiunea Salonicului, după originale grecești, în a doua jumătate a secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea), prima ipostază scrisă cu caracter liturgic a limbii slave comune, folosită în aria de cultură din estul și sud-estul Europei medievale între secolele al IX-lea — al XVIII-lea. În istoria limbii bulgare, ca și în istoria limbilor sîrbă și rusă, perioada de început este „perioada slavei bisericești" (pentru bulgară între secolele al IX-lea — al XI-lea, pentru sîrbă între secolele al XII-lea — al XIX-lea, iar pentru limba rusă între secolele al XI-lea — al XVIII-lea). Datorită particularităților distincte pe care le prezintă, în raport cu țările în care s-a folosit, se vorbește despre *redacția moravă*, *redacția mediobulgară*, *redacția sîrbo-croată*, *redacția ruso-ucraineană* și *redacția slavo-română* a **s.** (respectiv a limbii slavonești, a vechii slave, a slavei cărturărești, a slavei bisericești, a vechii bulgare). Unii cercetători fac distincție între *„slavona bisericească"* (folosită de slujitorii bisericii ca limbă de cult) și *„slavona laică"* (folosită de mireni în cancelariile domnești, în justiție și în administrație). Existența unor elemente lexicale slavone în limba română (ca o consecință a folosirii slavonei în țările române timp de atîtea secole) i-a determinat pe lingviști să vorbească despre *o influență slavonă* asupra limbii române.

SLAVONÍSM, s.n. (< *slavon* + suf. *-ism*): **1.** element de origine slavonă pătruns în altă limbă și neasimilat de către aceasta. De exemplu: *dijmarstvo* („dijmărit"), *hotarisati* („a hotărnici"), *kaşarstvo* („căşăric"), *liulka* („leagăn"), *povelenie* („poruncă"), *vameşistvo* („vămeşie") etc. — toate existente în textele slavo-române.

SLOVÁCĂ, s.f. (< adj. *slovac, -ă,* cf. fr. *slovaque)*: limbă slavă din grupul occidental, vorbită de slovaci — locuitori ai Slovaciei, componentă distinctă a R.S. Cehoslovace —, de slovacii din unele zone care aparțin U.R.S.S. și de slovacii stabiliți în România, în zona Banatului (centrul Nădlac). Este a doua limbă oficială a Cehoslovaciei (alături de cehă). Înrudită îndeaproape cu ceha, ea are același accent (pe prima silabă) și folosește același alfabet (latin); se deosebește de cehă mai ales prin elementele lexicale împrumutate din rusă și din limbile slave meridionale. A fost atestată prima dată în secolul al XV-lea, prin documente din timpul mișcării husite. Limba slovacă literară s-a format abia la sfîrșitul secolului al XIX-lea, pe baza dialectului slovac de apus, dezvoltarea ei fiind mult îngrădită de ocupația maghiară care nu permitea folosirea ei ca limbă oficială. După 1918 — anul independenței de stat a poporului cehoslovac — ea s-a dezvoltat ca limbă oficială (alături de cehă), cu *trei grupuri dialectale* distincte: cel de răsărit, cel de mijloc și cel de apus. Existența unor elemente lexicale slovace în limba română și a unor elemente lexicale române în limba slovacă (pe baza vecinătății istorice dintre cele două țări) i-a determinat pe lingviști să vorbească despre *o influență a limbii slovace* asupra limbii române și, invers, despre o *influență română* asupra limbii slovace *(v. influență)*.

SLOVÉNĂ, s.f. (cf. scr. *slovenj)*: limbă slavă din grupul meridional vorbită în Slovenia (în nord-vestul R.S.F. Iugoslavia), cu centrul la Ljubljana, și în unele regiuni din sudul Austriei și din nord-estul Italiei. Este a treia limbă oficială a R.S.F. Iugoslavia (alături de sîrbo-croată și macedoneană) și cea mai armonioasă (alături de sîrbo-croată) din limbile slave, deoarece a păstrat urme ale vechiului accent muzical din slava comună. Folosește alfabetul latin (ca polona, ceha, croata, slovaca și sîrba lusaciană), cu adaptările făcute de limba croată. Prima atestare de limbă slovenă datează din secolul al X-lea. Între secolele al XI-lea — al XV-lea ea n-a mai fost folosită în scris, datorită influenței germane și latine. În secolul al XVI-lea, după Reformă, s-a format limba literară slovenă, care s-a desăvîrșit, în aspectul ei modern, în secolul al XIX-lea.

SOCIOLÉCT, s.n. (cf. fr. *sociolecte)*: varietate socială a unei limbi (dialect social), utilizată de un individ în procesul comunicării (scrise sau orale), într-un anumit context sociolingvistic.

SOCIOLINGVÍSTICĂ, s.f. (cf. fr. *sociolinguistique,* it. *sociolinguistica,* engl. *sociolinguistics)*: ramură a lingvisticii care studiază relațiile dintre limbă, cultură și

societate, variația, în același timp, a fenomenelor lingvistice și sociale și, în primul rînd, conflictele între limbile culturale sau între graiurile populare. În ancheta sociolingvistică se acordă o atenție specială contextului în care are loc comunicarea (colectarea și interpretarea faptelor se face în ansamblurile contextuale ale acestora și în cursul activității umane).

SPANIÓLĂ, s.f. (cf. fr. *espagnole*, it. *spagnolo* — după *Spania*): limbă romanică din grupul occidental, vorbită în Spania, în toate țările Americii de Sud și ale Americii Centrale (cu excepția Braziliei, Guyanelor și statului Haiti), în Mexic, în sudul S.U.A. și în insulele Filipine (parțial). Este una din limbile internaționale actuale. Se caracterizează prin: sunete și ortografie mai simple decît în portugheză; semne de întrebare și de exclamare puse la începutul și la sfîrșitul propozițiilor (cele de la început în poziție răsturnată); elemente lexicale arabe (foarte numeroase), italiene, provensale și franceze (cele arabe între secolele al VIII-lea — al XV-lea); folosirea unui auxiliar dublu — *estar* (< lat. *stare*) și *ser* (< lat. *esse*); folosirea subiectului după verb etc. Trebuie spus că prin intermediul s. civilitația arabă a devenit cunoscută Europei și a avut o mare influență asupra culturii acesteia în evul mediu (termeni nenumărați din matematică, astronomie, medicină și filosofie s-au răspîndit în toate țările europene, mulți dintre ei devenind termeni internaționali). Este atestată prin documente din secolul al XII-lea; printre acestea a rămas celebru *Cidul (El Poema del Mio Cid)*, epopee populară scrisă în 3 730 de versuri în care sînt evocate luptele împotriva maurilor, conduse de eroul național spaniol *Rodrigo Ruy Diaz de Bivar*, supranumit de arabi *El Cid* („domnul"). Datorită descoperirii Americii în secolul al XV-lea și colonizării acesteia de către spanioli, limba spaniolă a căpătat cea mai mare extindere dintre toate limbile romanice. În acest secol și în secolul următor (al XVI-lea) s-a fixat limba literară spaniolă, pe baza dialectului castilian, dialect de centru (de aici și folosirea — alături de termenul *lengua espagñola* — a termenului *lengua castellana* „limba castiliană"), în care s-a dezvoltat o literatură bogată, ajunsă la apogeu la începutul secolului al XVII-lea prin operele unor scriitori de renume mondial ca *Lope de Vega*, *Cervantes* și *Calderón de la Barca*. **S.** dispune de *trei grupuri de dialecte*, dintre care cele mai importante sînt: în grupul de nord, dialectele *asturian*, *leonez* și *aragonez*; în grupul de centru, dialectul *castilian* și în grupul de sud, dialectul *andaluz*. Structura s. a m e r i c a n e, vorbită în America de Sud (cu excepția Braziliei), în

America Centrală și în Mexic, este în esență aceeași cu structura s. vorbite în Europa. Ea a păstrat unele elemente arhaice și dialectale, dar a introdus și inovații proprii, cum sînt: transformarea lui *e* neaccentuat în *i* (cf. *vestido* > *vistido* „îmbrăcăminte"); generalizarea pronunțării spirantei interdentale θ (notată *c* sau *z*) ca *s;* trecerea lui *l* palatal (notat *ll*) la *y;* modificarea sensurilor unor cuvinte; înlocuirea formei de persoana a II-a plural *vosotros*, a pronumelui personal, cu forma pronumelui de politețe *Usted* și a formei de persoana a II-a singular *tu*, a pronumelui personal, cu forma de persoana a II-a plural *vos*, a aceluiași pronume; folosirea formei neaccentuate de acuzativ *lo*, a pronumelui personal, în locul formei *le*, atît pentru lucruri cît și pentru persoane etc. S. americană este mai unitară în forma scrisă decît în forma vorbită, care prezintă mai multe *variante*, create prin influența, pe etape, a diverselor limbi indiene existente în țările din aceste zone. Astfel, în prima etapă (a așezării spaniolilor pe coastele Americii) s. a împrumutat cuvinte din limbile indiene *araucană* și *caraibi;* în a doua etapă (în timpul expediției lui Cortez în Mexic) ea a împrumutat cuvinte din limba indiană *nahuatl (aztecă);* în a treia etapă (după cucerirea Perului și a Boliviei) împrumuturile s-au făcut din limba indienilor incași *quechua*. Trebuie spus că cea mai apropiată de forma s. europene este s. *vorbită în Peru*, deoarece poziția de centru cultural al imperiului colonial spaniol pe care o avea această țară — (cu școli și universități) a favorizat păstrarea mai bine a aspectului literar al acestei limbi. Totuși, în lexicul ei există destule cuvinte împrumutate din limba indienilor incași — *quechua*. Aceeași influență o constatăm și în *limba spaniolă vorbită în Bolivia*. În lexicul s. *vorbite în Chile și într-o parte a Argentinei* s-a exercitat influența limbii indiene *araucana*. Foarte multe cuvinte din limba indiană *guarani* au fost împrumutate de s. *vorbită în Paraguay, Uruguay și Argentina* (în Paraguay, unde indienii guarani reprezintă jumătate din populația țării, s. este concurată chiar de limba acestora, care este vorbită de cercuri largi de muncitori, comercianți și intelectuali). Nici s. *vorbită în Mexic* nu e lipsită de influența limbii indienilor: în lexicul și fonetica ei se constată destule elemente din limba indiană *nahuatl (azteca)*. Pentru s. *vorbită în Cuba* este vizibilă influența limbii negrilor africani, aduși ca robi pe plantațiile din insulă, iar pentru s. *vorbită în Argentina și în Guyana* nota caracteristică în lexic este dată de elementele împrumutate din limbile emigranților europeni: în prima, din italiană, în a doua din franceză și din engleză.

STIL, s.n. (cf. fr. *style*, it. *stile* lat. *stylus* „condei", „compoziție", gr. *stylos* „stilet", „bățul cu care se scria pe tăblițele de ceară"): **1.** totalitatea particularităților lexicale, morfologice, sintactice, topice și fonetice precum și a procedeelor caracteristice modului de exprimare — orală și scrisă — al unui individ, al unei categorii sau al unei colectivități de vorbitori. De aici și denumirile de **s. individual** (mod propriu unui individ, unei singure persoane — de obicei scriitor — de a folosi limba, de a-și exprima cît mai personal, mai îngrijit și mai sugestiv ideile și sentimentele) și de **s. funcțional** (mod de a folosi limba, propriu unor grupuri de oameni care au o formație culturală comună și activează în același mediu; s. folosit într-un anumit domeniu de activitate). **S. individual** se îndepărtează de normă și se prezintă, de cele mai multe ori, ca o varietate a s. artistic, avînd drept caracteristică esențială *diferențiarea*. **S. funcțional** se apropie de normă, se conformează ei și o reprezintă, prezentîndu-se ca o varietate a limbii literare și avînd drept caracteristică esențială *unitatea* (trăsături comune cu celelalte varietăți). ◇ ~ **orál:** s. cu elemente de limbă vorbită, de grai viu. ◇ ~ **diréct:** s. care redă direct cuvintele cuiva, așa cum au fost spuse (v. *vorbire*). ◇ ~ **direct legat:** s. care redă direct cuvintele cuiva, legîndu-le prin conjuncția *că* de cele ale autorului povestirii. Este caracteristic vorbirii populare (v. *vorbire*). ◇ ~ **indiréct:** s. care redă spusele sau gîndurile cuiva prin subordonarea comunicării față de un verb sau de un alt cuvînt de declarație din propoziția regentă, legînd această reproducere de regentă cu ajutorul unor conjuncții subordonatoare, al unor pronume, adjective și adverbe relative (v. *vorbire*). ◇ ~ **indirect liber:** s. care redă spusele sau gîndurile cuiva indirect, fără legarea acestora de regentă cu conjuncții sau pronume, adjective și adverbe relative, folosind numai pronume, adjective și adverbe interogative, caracteristice vorbirii directe (v. *vorbire*). ◇ ~ **concís (lacónic, lapidár):** s. concentrat, scurt, succint, realizat cu puține cuvinte. ◇ ~ **prolíx:** s. confuz și complicat, lipsit de concizie. ◇ ~ **incoerént:** s. lipsit de legătură logică între cuvinte și între propoziții; s. fără șir. ◇ ~ **propriu:** s. prin care se urmărește numai realizarea funcției de comunicare a limbajului, de informare exactă, obiectivă. Este folosit cu precădere în știință, în viața politică și administrativă. ◇ ~ **figurát:** s. prin care se urmărește realizarea funcției expresive a limbajului, de transmitere a reacției personale a vorbitorului față de realitatea respectivă. Întrucît recurge la figuri de s. este folosit în arta literară. ◇ ~ **alegóric:** s. care conține multe alegorii, căruia îi sînt specifice alegoriile. ◇ ~ **hiperbólic:** s. care conține

multe hiperbole, căruia îi sînt specifice hiperbolele. ◇ ~ **metafóric:** s. care conține multe metafore. ◇ ~ **oratóric:** s. specific oratoriei, oratorului, celui ce compune și rostește discursuri; s. ales, elocvent. ◇ ~ **retóric:** s. afectat, emfatic, pompos. ◇ ~ **epistolár:** s. specific scrisorilor literare. ◇ ~ **redundánt:** s. încărcat cu termeni, expresii și imagini inutile, pline de emfază. ◇ ~ **arhaizánt:** s. cu aspect arhaic prin cuvintele, expresiile și topica folosită. ◇ ~ **pitorésc:** s. plastic, bogat în imagini, colorat, viu, variat, expresiv. ◇ ~ **căutát:** s. ales cu grijă, cu meticulozitate; stil pretențios, pedant. ◇ ~ **discursív:** s. cu întindere exagerată, dispersat. ◇ ~ **emfátic:** s. plin de emfază, nenatural, prețios, umflat, bombastic. ◇ ~ **gongóric:** s. excesiv metaforic, plin de neologisme, de cuvinte pompoase, de inversiuni și expresii eliptice, de prețiozitate. ◇ ~ **solémn:** s. impus de situația socială a vorbitorilor și de împrejurările în care aceștia se găsesc, caracterizat prin politețe pronunțată. ◇ ~ **familiár:** s. care exprimă un anumit grad de intimitate; stil bazat pe o exprimare obișnuită, simplă, fără pretenții, caracterizat prin cuvinte familiare (uneori de argou), prin fraze scurte, simple, realizate mai ales prin parataxă, în concordanță cu felul obișnuit de a vorbi al cuiva. ◇ ~ **artístic (beletrístic, literár, poétic):** s. funcțional, propriu creațiilor literare (beletristice, poetice, artistice), specific artei scrisului și corespunzător gustului estetic. Este caracterizat prin ambiguitate; prin folosirea constantă a figurilor de stil; prin selecția vocabularului; prin diferențierea și expresivitatea cuvintelor, a formelor și a sintagmelor; prin îmbinări îndrăznețe și neobișnuite de cuvinte; prin emoționalitate, prin subordonarea comunicării emoției spontane a scriitorului; printr-o exprimare cît mai sugestivă a ideilor și a sentimentelor etc. ◇ ~ **științífic:** s. funcțional, propriu creațiilor științifice. Elemente de s. *științific* găsim în limba romînă înainte de 1830, dar constituirea sa a avut loc după această dată. Între 1830—1860 terminologia științifică românească s-a îmbogățit și s-a modernizat datorită influențelor franceză (mai ales), italiană, latină și germană; a început procesul de unificare a limbii române literare, de precizare a normelor de adaptare fonetică și morfologică a neologismelor. În această perioadă se remarcă: proprietatea termenilor, frecvența ridicată a formelor verbale de prezent indicativ, spontaneitatea exprimării (datorată imixtiunii limbii vorbite), corectitudinea logico-gramaticală a frazei, inversiunile, structurile comparative și asocierile de cuvinte diferite etc. Între 1860—1880 s-au împrumutat noi termeni științifici, s-a intensificat procesul de unificare a normelor în adaptarea neologismelor după un mo-

del latino-romanic; au rămas însă unele forme regionale muntenești și iotacizate, unele forme arhaice și populare, unele forme fluctuante. Ceea ce caracterizează s. științific în această perioadă este: sobrietatea, restricțiile de expresie, delimitarea față de vorbirea familiară, față de stilul retoric și cel publicistic. În limba română actuală s. științific este caracterizat prin claritate, sobrietate, simplitate, uniformitate, precizie; prin asocieri de idei neașteptate; prin conținut de gîndire special; prin substituirea părților de exprimare verbală cu semne grafice; prin impersonalitate, prin eliminarea constantă a figurilor de stil, a emoției spontane; prin derivate neobișnuite în alte stiluri; prin compuse speciale; prin respectarea strictă a normelor limbii literare etc. ◇ ~ **publicístic (gazetărésc):** s. funcțional, propriu publicisticii (tuturor publicațiilor periodice, considerate ca mijloc de informare a publicului, în care apar articole cu caracter politic, social și cultural). Nu cuprinde trăsături proprii suficiente, care să justifice existența sa independentă (un articol din presă poate ține de s. științific într-o formă popularizată; ordonanțele, comunicatele, dispozițiile oficiale folosesc mijloacele s. administrativ; foiletoanele și reportajele folosesc mijloacele s. artistic etc.). S. *publicistic* nu are o terminologie propriu (o ia de la celelalte, adăugînd unele elemente ale s. familiar sau ale s. popular). Este caracterizat prin frază simplă, telegrafică sau prin frază amplă; prin diversitate lexicală, prin cuvinte și expresii mai puțin specifice decît în celelalte stiluri funcționale; prin construcții eliptice și discontinuitate; prin repetiții căutate, enumerări și construcții antitetice; prin forme retorice; prin abundență de neologisme, prin procedee care incită curiozitatea (epitete, superlative etc.), printr-un amestec de elemente beletristice, științifice, administrative. ◇ ~ **administrativ (oficiál):** s. funcțional, propriu administrației de stat, dispozițiilor, ordonanțelor și decretelor unui organ administrativ de stat. Pînă în 1830, în limba română, a purtat pecetea influenței turcești și grecești (în Muntenia și Moldova) și a influenței latino-germane-maghiare (în Transilvania); după aceea a influenței rusești (în perioada Regulamentelor organice). El a devenit tot mai neutru, mai impersonal, constituindu-se în formele actuale după unirea din 1918. Este caracterizat prin simplitate, claritate și precizie; prin formule speciale, consacrate, stereotipe; prin cuvinte și sintagme specifice; prin coexistența termenilor vechi cu cei noi; prin abundență de gerunzii; prin uniformitate etc. ◇ ~ **particulár:** s. în speță, precis determinat în timp și în spațiu, bazat pe reguli lingvistice care asigură modalitatea de structurare a mesajului. **2.** expresie a unei individualități (întocmai ca și limba sau limbajul,

în concepția lui *F. de Saussure* și *K. Vossler*). **3.** abatere de la întrebuințarea normală a limbii, care reflectă o abatere de la starea psihică normală în concepția lui *Leo Spitzer, E. Auerbach, D. Alonso* și *T. Vianu*).

STILÍST, s.m. (cf. fr. *styliste*): scriitor care se distinge prin calitatea stilului său; maestru al stilului.

STILÍSTICĂ, s.f. (< adj. *stilistic, -ă*, cf. fr. *stylistique*): disciplină care studiază stilurile (individuale și funcționale), caracteristicile și normele acestora. **S.** clasică s-a ocupat cu studiul figurilor de stil (*Aristotel*: „Poetica"; *Pseudo-Longin*: „Tratat despre sublim"; *Demetrios*: „Tratat despre stil"). **S.** modernă și-a extins aria de cercetare la stilurile limbii, la caracteristicile și normele acestora *(Ch. Bally, Leo Spitzer, K. Vossler* și *R. Jakobson)*. În felul acesta s-a ajuns la subordonarea s. fie teoriei literare, fie lingvisticii. ◇ ~ **lingvistică:** studiu al mijloacelor (fonetice, morfologice, sintactice, lexicale și semantice) de exprimare ale unei colectivități lingvistice, ale unui domeniu de activitate, privite din punctul de vedere al conținutului lor afectiv, al expresivității lor; studiu al stilurilor funcționale ale unei limbi literare. Întemeietorul **s.** *lingvistice*, a fost lingvistul elvețian Charles Bally (1865—1947), prin lucrarea sa *„Traité de stylistique française"* „Tratat de stilistică franceză" în două volume, apărută la Heidelberg și Paris în 1909, prima încercare *„Précis de stylistique"* („Manual de stilistică"), Genève, datînd din 1905 în care se ocupă de afectivul și expresivul exprimat în vorbire ca fapt colectiv. Modelul oferit de Bally a fost urmat în țara noastră de acad. Iorgu Iordan prin lucrarea sa *„Stilistica limbii române"*, București, 1944 și 1975. Pe aceleași coordonate ale **s.** *lingvistice* se înscrie și lucrarea acad. Ion Coteanu *„Stilistica funcțională a limbii române"*, București, 1973. ◇ ~ **literară:** studiu al mijloacelor lingvistice de exprimare ale unui scriitor, privite din punctul de vedere al expresivității lor; studiu al stilului individual al unui scriitor. Întemeietorul **s.** *literare* a fost lingvistul austriac Leo Spitzer (1887—1960), prin lucrarea sa *„Aufsätze zur romanischen Syntax und Stilistik"* („Eseu asupra sintaxei și stilisticii romanice"), Halle, 1918. În țara noastră este binecunoscută lucrarea de **s.** *literară*, în spiritul modelului oferit de Spitzer, *„Arta prozatorilor români"*, București, 1951, a lui Tudor Vianu (1897—1964). În concepția acestuia mijloacele lingvistice și teoretico-literare ale disciplinei se combinau într-o *metodă proprie*. Prin studierea elementelor de stil el urmărea descoperirea structurii unitare a operei ca întreg și explicarea valorilor și a semnifi-

cațiilor pe care componentele (sunetele, cuvintele, propozițiile, frazele) le au în raport cu întregul.

STILIZÁRE, s.f. (< *stilizá*, cf. fr. *styliser*): modificare a unui text în direcția unei forme literare; prelucrare a unui text și definitivare a lui din punct de vedere stilistic.

STRÁT, s.n. (cf. lat. *stratum*): limba în care intră elementele de substrat. De exemplu: limba latină în care au rămas elemente de substrat traco-dacice.

STRATIGRAFIE LINGVISTICĂ, s.f.+adj. (cf. fr. *stratigraphie linguistique*): dispunere pe o axă verticală în perspectivă cronologică (în evoluție) sau socială a unor fapte de limbă, subsisteme sau sisteme lingvistice. În studierea unui idiom perspectiva stratigrafică este complementară cu perspectiva geografică sau spațială. Ea poate fi aplicată pe o hartă lingvistică ce înfățișează sincronic faptele înregistrate într-un anumit teritoriu: se trasează arii arhaice și arii inovatoare care reprezintă faze diferite de evoluție a unui anumit fenomen lingvistic.

STRĂROMÂNĂ, s.f. (< *stră-*, cf. lat. *extra* + *română*): v. *protoromână* și *română*.

STRUCTURALÍSM, s.n. (cf. fr. *structuralisme*): curent în lingvistica contemporană care studiază limba independent de sensurile cuvintelor și de istoria societății, văzînd în ea o structură, un sistem unitar de relații — fonetice și gramaticale — ce se condiționează reciproc. S. folosește atît metoda inductivă cît și metoda deductivă. El s-a dezvoltat, pe baza concepției despre limbă a lingvistului elvețian *Ferdinand de Saussure* în mai multe direcții, care s-au manifestat în *Cercul lingvistic de la Praga*, în *Școala lingvistică funcțională din Franța*, în *școlile lingvistice din Rusia și U.R.S.S.*, în *Cercul lingvistic de la Copenhaga*, în *Școala descriptivistă* și în *Școala transformațională din S.U.A.* Cei mai de seamă reprezentanți ai s. lingvistic sînt: *Serghei Karcevski*, *Nikolai Serghcevici Trubețkoi*, *Roman Iakobson* (Școala lingvistică din Praga), *André Martinet* (Școala lingvistică funcțională din Franța), *I.A. Baudouin de Courtenay*, *L.V. Șcerba*, *V.V. Vinogradov*, *F.F. Fortunatov*, *S.K. Șaumian* (Școlile lingvistice din Rusia și U.R.S.S.), *Vigo Bröndal*, *Louis Hjelmslev* (Școala lingvistică din Copenhaga), *Edward Sapir*, *Leonard Bloomfield* (Școala lingvistică descriptivistă din S.U.A.), *Noam Chomsky* (Școala lingvistică transformațională din S.U.A.). V. și *curént*.

STRUCTURALÍST, s.m. (< adj. *structuralist, -ă*, cf. fr. *structuraliste*): adept al curentului structuralist în lingvistică (v. *structuralism*).

STRUCTÚRĂ, s.f. (cf. fr. *structure*, lat. *structura* „construcție" < *struere* „a clădi"): **1.** alcătuire, aranjare, ordine, formă, organizare internă specifică a unui întreg lingvistic (cuvînt, enunț, limbă) în elemente constitutive determinate. Ea presupune existența unor relații între componentele întregului. Se poate vorbi astfel despre o **s.** *morfematică a cuvîntului*, despre o **s.** *fonetică a limbii*, despre o **s.** *fonologică a limbii*, despre o **s.** *lexicală a limbii*, despre o **s.** *gramaticală a limbii* (*morfologică și sintactică*), despre o **s.** *semantică a limbii*, despre o **s.** *dialectală a limbii*, despre o **s.** *a propoziției*, despre o **s.** *a frazei* etc. ◇ ~ **fonétică:** organizare a limbii în grupe de sunete cu trăsături distincte, în virtutea unor criterii și a unor relații existente între ele. ◇ ~ **fonológică:** organizare a limbii în unități minimale de expresie cu funcție diferențiatoare a cuvintelor și formelor gramaticale (foneme), combinațiile acestora, gruparea lor în clase după anumite criterii, influențele unora asupra altora, caracteristicile lor suprasegmentale etc. ◇ ~ **lexicálă:** organizare a cuvintelor unei limbi în grupe cu însușiri specifice (din fondul principal, din masa vocabularului etc.). ◇ ~ **gramaticálă:** organizare a limbii în unități funcționale (morfeme, părți de vorbire, părți de propoziție, propoziții și fraze), între care există anumite relații. ◇ ~ **morfológică:** organizare a limbii în clase distincte, cu însușiri specifice (părți de vorbire); organizare a limbii în unități minimale funcționale (morfeme), tipurile acestora, ierarhia lor, raporturile care decurg din unirea lor în cuvinte etc. ◇ ~ **sintáctică:** organizare a limbii în lanțuri de cuvinte în relație (părți de propoziție, grupuri coordonative, sintagme, propoziții și fraze), pe baza posibilităților de combinare ale cuvintelor. ◇ ~ **semántică:** organizare a limbii după unitățile minimale de înțeles, (seme, sememe, lexeme), legăturile dintre acestea și consecințele ce decurg din cercetarea lor. ◇ ~ **dialectálă:** organizare a limbii în unități dialectale (grai, subdialect și dialect) între care există anumite relații ierarhice (de subordonare) stabilite pe baza analizei și descrierii domeniului lingvistic respectiv. În abordarea **s.** dialectale precizarea raportului între „limbă" și „dialect" este fundamentală. Cei mai mulți lingviști (români și străini) consideră că limba română are *patru dialecte: dacoromân, aromân (macedoromân), meglenoromân* și *istroromân;* că numai dialectul dacoromân a devenit limbă națională a românilor, în timp ce celelalte trei dialecte (sud-dunărene), datorită condițiilor istorice, au evoluat mult mai încet și divergent, păstrînd un caracter arhaic. Pentru unii lingviști considerarea celor patru idiomuri amintite ca dialecte se potrivește numai pentru româna comună, deoarece în momentul de față fostele dialecte

sud-dunărene ar avea statut de limbi. În acest caz limbii române actuale i-ar fi proprii, după primii, *cinci subdialecte*: *muntean, moldovean, bănățean, crișean* și *maramureșean*, iar după ultimii, cinci dialecte (aceleași, amintite mai sus). V. și *dialect*. ◇ ~ **analizăbilă: s.** care poate fi analizată în părți componente. De exemplu: în **s.** cuvîntului *mergînd* se disting două componente — rădăcina *merg* + sufixul modal gerunzial *-înd*; în **s.** cuvîntului *prelungisem* distingem prefixul *pre-*, rădăcina *lung-*, sufixul perfectului *-i-*, sufixul mai mult ca perfectului *-se-* și desinența de persoana I singular *-m*; în **s.** propoziției „Limba noastră-i o comoară" se disting: subiectul *Limba*, atributul adjectival *noastră* și predicatul nominal *i o comoară* etc. În general, cuvintele limbilor flexionare au **s.** analizabile. ◇ ~ **neanalizăbilă: s.** care nu poate fi analizată în părți componente. De exemplu: cuvintele *bun, se, trei, cînd, pe, că* și *ah!* au o **s.** neanalizabilă; de asemenea, răspunsurile la interogativele directe *da* și *nu* reprezintă niște propoziții neanalizabile. Sînt recunoscute ca avînd **s.** neanalizabile mai ales cuvintele limbilor izolante, cum este chineza. ◇ ~ **concretă: s.** care e reprezentată printr-un enunț real, concret (realizat sonor sau marcat grafic) și care poate fi pătrunsă, explicată și caracterizată cu mijloace de investigație obișnuite, tradiționale. De exemplu: „Prietenul meu citește jurnalul". În gramaticile generative i se spune *structură de suprafață (superficială)*. Ea se poate transforma în **s.** abstractă (de adîncime, profundă), aplicînd anumite reguli de reducere a ei la niște simboluri categoriale. ◇ ~ **abstractă: s.** care stă la baza unui enunț concret, care conține în germene relațiile gramaticale fundamentale pentru înțelegerea acestuia și e redusă la niște simboluri categoriale. Ea poate fi pătrunsă, explicată și caracterizată cu mijloace de investigație moderne. În gramaticile generative i se spune *structură de adîncime (profundă)*. De exemplu: S (subiect-substantiv), D (determinant — adjectiv pronominal posesiv), P (predicat-verb), C (complement direct — substantiv) reprezintă **s.** de adîncime a unui enunț concret. Aplicînd anumite reguli de dezvoltare a simbolurilor în cuvinte concrete, ea se poate transforma în **s.** concretă amintită mai sus: „Prietenul meu citește jurnalul". **2.** schemă, mecanism, rețea internă a punctelor esențiale ale unui fenomen lingvistic. **S.** intră în opoziție cu *funcția*, dînd naștere relației *static-dinamic*. Termenul a fost folosit pentru prima oară în 1916 de către *Ferdinand de Saussure*, odată cu analiza semnului lingvistic și considerarea limbii ca sistem. În concepția structuralistă **s.** este un tot închegat, unitar, coerent, un sistem al relațiilor dintre părți.

SUBCLĂSĂ, s.f. (< *sub-*, cf. lat. *sublus* + *clasă*, cf. fr. *classe*, germ. *Klasse*, după fr. *sous-classe*): grupă de unităţi lingvistice rezultată din a doua divizare a acestora (subclasificare) pe baza unui criteriu determinat. Termen folosit în sintagmele *subclasă de adjective, subclasă de atribute substantivale* etc. De exemplu: adjectivele calificative şi adjectivele determinative (pronominale) sînt **s.** ale clasei de adjective variabile, rezultate dintr-o clasificare făcută pe baza unui criteriu semantic; atributele substantivale în nominativ, cele în genitiv, cele în dativ şi cele în acuzativ sînt **s.** ale clasei atributelor substantivale, rezultate dintr-o clasificare făcută în virtutea unui criteriu morfologic etc.

SUBCLASIFICĂRE, s.f. (< *sub-* + + *clasificare* < *clasifică*): clasificare secundară, făcută după prima, în virtutea unui criteriu identic, asemănător sau diferit şi raportată la o categorie sau la o unitate lexicală sau gramaticală determinată. Rezultatul **s.** în lingvistică vizează una din componentele clasificărilor şi e reprezentat prin *subclase*, în opoziţie cu rezultatul primelor clasificări care e reprezentat prin *clase*. De exemplu: prima clasificare a adjectivelor se face după criteriul flexionar în variabile şi invariabile; la rîndul lor, cele variabile se subdivid, după criteriul semantic, în calificative şi determinative (pronominale). Deci adjectivele variabile şi adjectivele invariabile reprezintă clase de adjective, în timp ce adjectivele calificative şi adjectivele pronominale reprezintă subclase de adjective. De asemenea, atributele se clasifică, după criteriul morfologic, în atribute substantivale, atribute adjectivale, atribute numerale, atribute pronominale, atribute verbale, atribute adverbiale şi atribute interjecţionale. Cele substantivale se subdivid apoi, după cazuri — tot criteriu morfologic — în atribute substantivale: în cazul nominativ, în cazul genitiv, în cazul dativ şi în cazul acuzativ. Rezultatele primei clasificări reprezintă deci clase de atribute, iar rezultatele **s.**-subclase de atribute.

SUBDIALÉCT, s.f. (< *sub-* + *dialect*): ramificaţie teritorială a unei limbi, subordonată dialectului, superioară graiului şi opusă altor **s.** printr-o serie de particularităţi. Pentru cei mai mulţi lingvişti români şi străini *dialectul dacoromân* are cinci **s.**: *muntean, moldovean, bănăţean, crişean* şi *maramureşean* (pentru unii lingvişti români şi străini acestea reprezintă de fapt „dialectele limbii române moderne şi actuale"). **S.** dispune de un sistem lingvistic coerent, cu norme proprii care asigură comunicarea eficace în cadrul comunităţii sociale (rurale, de obicei). Definirea şi delimitarea **s.** este, în general, o problemă dificilă, datorită intervenţiilor criteriilor extralingvistice alături de cele lingvistice. Noţiunea de **s.**

este relativă și poate fi înțeleasă diferit de la o limbă la alta, în funcție de condițiile în care se prezintă un teritoriu lingvistic.

SUBIÉCT, s.n. (cf. lat. *subjectum*): **1.** parte principală de propoziție despre care se spune ceva cu ajutorul predicatului. Răspunde la întrebările *cine?* sau *ce?* și poate fi exprimat prin substantiv, prin pronume, prin numeral sau prin verb la modurile infinitiv și supin: „*Copiii* plîngeau pe vatră" (Folclor); „Dar *Manole* sta / Nici că mai lucra" (Folclor); „*Luca Moșneagu*, însă, mîna cum știa el" (Ion Creangă); „În văzduh voios răsună *clinchete* de zurgălăi" (V. Alecsandri); „Se auzea *fișîitul* unui cîine" (I. Al. Brătescu-Voinești); „*El* pluguri va face din țeava de tun" (G. Lesnea); „Mă rog, ce doriți *dumneavoastră?*" (M. Sadoveanu); „Bine, bine, firește, șopti *dînsul* cu o voce ca un suspin prelungit" (L. Rebreanu); „Acolo sînt *ai noștri*! izbucni Jiga" (A. Mihale); „*Acela* avea două părți din oi" (M. Sadoveanu); „Dar aste decorații cum, *cine* ți le-au dat?" (V. Alecsandri); „Iubește toți eroii *ce*-au căzut" (M. Beniuc); „N-apucă să isprăvească vorba și se auzi *ceva*" (Folclor); „Totuși *nici unul* nu m-a mișcat așa de mult, frate dragă..." (M. Sadoveanu); „Unde-s *doi*, puterea crește" (V. Alecsandri); „Sosind la locul unde trebuia *a primi* moartea, gîdea cu satîrul în mînă se apropie de osîndit" (N. Bălcescu); „Ce s-a întîmplat pe urmă nu e greu *de-nchipuit*" (G. Topîrceanu). ◇ ~ **simplu: s.** exprimat printr-un singur cuvînt, reprezentant al unei părți de vorbire. De exemplu: „Numa-n zarea depărtată sună *codrul* de stejari" (M. Eminescu); „Și au dzis *Purice* aprodul..." (I. Neculce). ◇ ~ **multiplu: s.** exprimat prin două sau mai multe cuvinte, reprezentante ale uneia sau mai multor părți de vorbire: „... încet-încet, *pocnetele* și *strigătele* s-au pierdut, s-au stins" (I. Al. Brătescu-Voinești); „*Jder* și *Nicoară* au prins a bate și a mîna înapoi coada" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **exprimát: s.** concretizat în contexte sub forma unei părți de vorbire. El poate fi, la rîndul lui, d e t e r m i n a t (cînd se referă exclusiv la persoana reprezentată de partea de vorbire prin care este exprimat) sau n e d e t e r m i n a t (cînd nu se referă exclusiv la persoana pe care o reprezintă partea de vorbire prin care este exprimat, ci la toate persoanele). De exemplu: „Da' *tu* de ce tragi? mă-ntrerupe maiorul" (I.L. Caragiale); „Ce e rău și ce e bine / *Tu* te-ntreabă și socoate" (M. Eminescu). ◇ ~ **neexprimát: s.** neconcretizat în context sub forma unei părți de vorbire. El poate fi, la rîndul său, i n c l u s în forma verbală (dedus din desinențele persoanelor I și a II-a ale acesteia) sau s u b î n ț e l e s din context (dedus din propozițiile anterioare în care a fost exprimat, ca reprezentant al persoanei a III-a). De exemplu:

„Dacă văzui și văzui, / Șoim de codru mă făcui" (Folclor) — *eu;* „Ce să stai așa? Îmbătrînești" (I. Agârbiceanu) — *tu;* „N-avem nevoie de nici o hîrtie" (M. Sadoveanu) — *noi;* „Zdrobiți orînduiala cea crudă și nedreaptă" (M. Eminescu) — *voi;* „Se apropie încet de el și începe să-i care la pumni în cap" (I.L. Caragiale) — *el, arendașul* despre care s-a vorbit mai înainte, în alte propoziții. **S.** inclus, corespunzător persoanei a II-a singular, poate fi și el d e t e r m i n a t (cînd se referă exclusiv la persoana a II-a, exprimabilă printr-un pronume personal) sau n e d e t e r m i n a t (cînd nu se referă exclusiv la persoana a II-a, exprimabilă printr-un pronume personal, ci la toate persoanele). De exemplu: „L-ai adus la țanc, Sîngeorzane!" (Dragoș Vicol) — *tu;* „Ori încotro te-i uita, vezi colori felurite ca un întins curcubeu" (N. Bălcescu) — *tu* (= eu, tu, el, ea, noi, voi, ei, ele). ◇ ~ **anticipát: s.** exprimat prin formele de nominativ ale pronumelui personal așezate înaintea părților de vorbire care îndeplinesc această funcție (substantive, pronume etc.). De exemplu: „Vine **el** *tata* și-ai să vezi tu!" ◇ ~ **reluát: s.** exprimat prin formele de nominativ ale pronumelui personal așezate după cuvintele care îndeplinesc această funcție (substantive, pronume etc.). De exemplu: „*Virtutea* pentru dînșii **ea** nu există" (M. Eminescu). În limba română nu există o corespondență perfectă între **s.** g r a m a t i c a l (definit mai sus) și **s.** l o g i c (autorul real al acțiunii exprimate de un verb), în sensul că termenul corespunzător **s.** logic în cazul folosirii diatezei pasive, a reflexivului pasiv, a participiului pasiv, a unui anumit verb unipersonal sau a unui anumit tip de expresie verbală reprezintă în planul gramatical fie complementul de agent, fie complementul indirect: „Elevii sînt ajutați *de profesor*", „Blocurile se construiesc (= sînt construite) *de muncitori*", „Desenul făcut *de tine* este reușit"; „*Îmi* plac florile", „*Îmi* vine amețeală"; „*Mi*-e teamă de apă", „*Mi*-e foame mereu" etc. ◇ **propoziție fără ~:** v. *propoziție*. Pentru clasificarea **s.** v. *criteriu*. **2.** persoană anchetată de către anchetator, pe baza chestionarului lingvistic, în vederea alcătuirii unei lucrări de dialectologie sau a unui atlas lingvistic; informator folosit de către anchetator în geografia lingvistică, în cercetarea dialectelor (v. *informátor*).

SUBIECTÍVĂ, s.f. (< adj. *subiectiv, -ă*, cf. fr. *subjectif*, lat. *subjectivus*): propoziție subordonată necircumstanțială care îndeplinește funcția de subiect pe lîngă verbul predicativ (personal sau impersonal; activ, reflexiv sau pasiv), pe lîngă expresia verbală impersonală, adverbul predicativ sau interjecția predicativă din propoziția regentă. Este introdusă prin conjuncțiile subordonatoare *că*,

să, ca... să, dacă și *de*, prin locuțiunea conjuncțională subordonatoare *cum că*, prin pronumele relative *cine, care, ce, cîți, cîte, cel ce* și *ceea ce* (în diferite cazuri, cu sau fără prepoziție), prin adjectivele relative *cîți, cîte* și *ce*, prin pronumele nehotărîte relative *oricine* și *orice*, prin adverbele relative *cum, unde, cînd, cît* și *încotro*. Răspunde la întrebările *cine?* și *ce?*: „.... e drept **că** *avea un spirit de observație nemaipomenit*" (I. Al. Brătescu-Voinești); „Pesemne **c-***aista-i Flămînzilă*" (Ion Creangă); „.... nu se cade **să** *facă așa lucru*" (C. Negruzzi); „Numai arareori se întîmplă **ca** *el* **să** *stea mai mult*" (I. Slavici); „Puțin ne importă **dacă** *aceste trei dame se hotărăsc a părăsi locul lor...*" (I.L. Caragiale); „Pentru mine e totuna **de-***ai mîncat* sau *n-ai mîncat*" (B.P. Hasdeu); „Se pare **cum că-***i altă toamnă*" (M. Eminescu); „**Cine** *nu învață la tinerețe* va plînge la bătrînețe" (Folclor); „**Care** *începe bine* sfîrșește frumos" (idem); „Și-a fost minune **ce** *spunea*" (G. Coșbuc); „**Cîți** *au auzit* s-au mirat"; „**Cel ce** *se uită la vînt* nu va semăna (Folclor); „**Ceea ce** *ai spus prima oară* a intrat perfect în urechea lui" (M. Sadoveanu); „**Oricine** *trece...* vede" (E. Camilar); „.... întîmple-se **orice** *s-o întîmpla*!" (I.L. Caragiale); „E rău **cînd** *aștepți la mîna altuia*" (Folclor); „E de neînchipuit **cît** *de nedestoinici sîntem...*" (Em. Gîrleanu) etc. ◇ ~ **anticipată**: s. anunțată înainte, în propoziția regentă, prin intermediul formelor de nominativ ale pronumelui personal cu rol de subiect. De exemplu: „Nu prinde **el** nici unul **cine** *aleargă după doi iepuri*". ◇ ~ **reluată**: s. întărită, subliniată prin formele de nominativ ale pronumelui personal cu rol de subiect în propoziția regentă de după ea. De exemplu: „**Cine** *alergă după doi iepuri* nu prinde **el** nici unul!".

SUBÎNȚELÉGERE, s.f. (< *subînțelege* < *sub* + *înțelege*, după fr. *sous-entendre*): deducere a prezenței unei părți de propoziție neexprimate (subiect, predicat, verb copulativ, nume predicativ, atribut, complement, element predicativ suplimentar), în cadrul unei propoziții date, prin raportarea acesteia la propozițiile anterioare din comunicare. Este frecventă mai ales în dialog, iar părțile de propoziție la care se referă pot fi completate cu precizie: „Cocostîrcul s-a sculat cu noaptea-n cap. [Cocostîrcul] A intrat în baltă" (Em. Gîrleanu); „Eu n-am cunoscut niciodată dumbrava asta. Acum văd că [dumbrava]-i o pădure ca-n povești" (M. Sadoveanu); „Atunci iepurele sare și dracul [sare] după el" (Ion Creangă); „— Să-mi scoată calul! — Cine?... [să-l scoată] Argații s-au culcat" (I.L. Caragiale); „— Cine cîștigă? — Aglaie [cîștigă] — șopti Costache" (G. Călinescu); „Eu să fiu a ta stăpînă, tu [să fii] stăpîn vieții mele" (M. Eminescu); „Cîți domni a avut Țara Românească? — [Țara

Românească a avut domnii Mulți, domnule" (I.L. Caragiale); „— Cine a trecut astăzi pe aici? — [Pe aici au trecut astăzi] Oameni, fel de fel" (I. Slavici) etc.

SUBORDONÁRE, s.f. (< *subordonă*, cf. fr. *subordonner*, it. *subordinare*): raport sau relație sintactică de dependență gramaticală între un element subordonat și un element regent (în cadrul propoziției sau în cadrul frazei). ◇ ~ **paratáctică (asindétică): s.** prin parataxă, prin juxtapunere (marcată sau nemarcată prin virgulă) între părțile secundare de propoziție și elementele regente ale acestora sau între propozițiile subordonate și regentele lor. De exemplu: „Și bietului pașă dreptate i-au dat" (G. Coșbuc); „Colo Dunărea bătrînă, liberă-ndrăzneață, mare / C-un murmur rostogolește a ei valuri gînditoare" (M. Eminescu); „Bine faci, bine găsești" (Folclor). ◇ ~ **joncțională: s.** prin joncțiune, prin contact între părțile secundare de propoziție și elementele regente ale acestora sau între propozițiile subordonate și regentele lor. Este realizată cu ajutorul prepozițiilor și al locuțiunilor prepoziționale (în cadrul propoziției), al conjuncțiilor subordonatoare, al locuțiunilor conjuncționale subordonatoare, al pronumelor și adjectivelor relative, al pronumelor și adjectivelor nehotărîte cu funcție de relație, al adverbelor relative și al adverbelor nehotărîte cu funcție de relație (în cadrul frazei): „În golul înalt de sub picioarele mele, se întindea spre răsărit noianul fără de hotar al munților pitici" (C. Hogaș); „Prietenii... îl știau drept un ușurel diletant" (M. Sadoveanu); „O beșică-n loc de sticlă e întinsă-n ferăstruie" (M. Eminescu); „Fecioru-meu... m-a trimes... să aduc la cunoștință că el cică poate să facă podul" (Ion Creangă); „... și atunci mă duceam și eu să-l ajut pentru că-mi plăcea să port coșul cu pește" (I. Slavici); „Părul tău joacă în vîntul pe care l-am întîlnit ieri în alt oraș" (L. Blaga); „Aici vine oricine dorește"; „... cînd... își revărsa... răsuflarea vijelioasă a pieptului său puternic, obcina întreagă se cutremura" (C. Hogaș); „Vii oricînd poftești". ◇ ~ **de gradul I: s.** caracteristică unei părți de propoziție secundară ce depinde de o parte de propoziție principală sau unei propoziții secundare ce depinde de o principală. De exemplu: „... vîntul adormise *obosit*, frunza *codrilor* nu se clătina" (C. Hogaș); „Victoria simțea *cum o umplu gînduri și hotărîri nebiruite*" (M. Sadoveanu); „Alții nu-l puteau înțelege, *pentru că Eminescu spunea altceva*" (G. Ibrăileanu); „Să nu faceți gură *cînd trecem pe lîngă moară*" (T. Arghezi). ◇ ~ **de gradul II: s.** caracteristică unei părți de propoziție secundare ce depinde de o altă parte de propoziție secundară sau unei propoziții secundare ce depinde de o altă secundară. De exemplu: „Din

adîncimea *nopții* se desprinseseră becuri strălucitoare și *parcă* ireale, așa că puneau capăt... compactei întunecimi *de pînă atunci*" (Geo Bogza); „.... pe cînd el asudă trăgînd *la năvod*, crainicii trimiși *prin țară* îl caută de zor" (A. Vlahuță); „Acu parcă înțelegea că este cu putință *ca unul să citească ceea ce au scris alții*" (I. Slavici); „Pe cînd în focul povestirii, el rostea aceasta cu cea mai deplină încredințare, *ca și cînd lucrul ar fi fost întocmai după cum îi spunea*, deodată se simți tras de dindărăt, de mîneca surtucului" (Al. Odobescu). ◇ ~ **únică: s.** caracteristică atributelor și complementelor, în general, subiectivelor, predicativelor, atributivelor, completivelor și circumstanțialelor care depind de un singur element regent. De exemplu: „Deasupra cîmpiei întinse, părea un lung ogor de fier dezlănțuit" (Geo Bogza); „Văd pe Petru Rareș cu pletele pe umeri, cu cămașa desfăcută la piept, îngenunchind pe marginea Brateșului" (A. Vlahuță); „Este cu putință să faci critică curată fără proiecție istorică" (G. Călinescu); „Întrebarea era dar cine... să ducă vorba" (I. Slavici); „Trestia care se pleacă vîntului, niciodată nu se frînge" (Folclor); „Numai soarele poate să încălzească toată lumea" (idem); „Unde n-a fost semănată sămînță de grîu..., a răsărit iarba" (Z. Stancu). ◇ ~ **dúblă (multíplă): s.** caracteristică atributelor circumstanțiale, elementelor predicative suplimentare, atributivelor circumstanțiale și predicativelor suplimentare care depind simultan de două elemente regente (un substantiv sau pronume subiect și un verb predicativ; un substantiv sau pronume obiect direct și un verb predicat). De exemplu: „Ba *copil* chiar, era să fiu sfîșiat de un buldog" (Camil Petrescu); „N-o mai cred, s-o văd *murind*" (G. Coșbuc); „Nici o mîndră n-ai afla / *Care să grăiasc-așa*" (Jarnik-Bîrseanu); „Își lasă și boul *să-le moară*" (M. Sadoveanu). Tot **s.** *dublă* trebuie să considerăm și **s.** întîlnită la atribut sau la complement, atunci cînd acestea depind de două elemente regente în același timp (rar) sau **s.** întîlnită la alte atributive, la completive sau la circumstanțiale, atunci cînd acestea depind simultan de două propoziții regente (mai des la circumstanțiale): „...și numai ea s-a împotrivit, fiindcă tot *mai bine* poate fi îngrijit aici" (L. Rebreanu); „.... să vezi *cum* o început să ningă" (Cezar Petrescu); „...începui a mă gîndi... la ce ni se putea întîmpla *la noapte*" (C. Hogaș); „...*dacă se hotărăște cineva* să asiste la o sărbătoare națională așa de importantă, trebuie s-o ia de dimineață" (I.L. Caragiale); „*Cînd vuia în sobă lăcrunele aprins*..., mama îl mustra acolo, în vatra focului și-l buchisea cu cleștele" (Ion Creangă); „...oamenii sînt bucuroși de oaspeți și cu plin te primesc, *oriunde ajungi*" (I. Slavici); „Altfel eram în stare

să tai lemne, să sap, să car saci, să bat cu ciocanul, să scriu, să citesc, să predau lecții ori să învăț *fără să mă sinchisesc prea mult de ele*" (Z. Stancu). ◇ ~ **necircumstanțială: s.** specifică atributelor, în general (atributivă), și complementelor necircumstanțiale (completivă) precum și propozițiilor necircumstanțiale (subiectivă, predicativă, atributivă și completivă). De exemplu: „...*cele dintîi* raze *ale soarelui* se topiră în ochii celor doi îndrăgostiți" (Em. Gîrleanu); „Țugulea... lovi *pe zmeu*..., apoi îi tăie *capul*" (P. Ispirescu); „Aruncase *cînelui* o bucățică de carne" (B. Șt. Delavrancea); „Această strîmtoare fu aleasă *de Mihai-vodă*" (N. Bălcescu); „*Cui îi e frică de orice nor* nici o călătorie nu face" (Folclor); „...întăia lui treabă este *să se ducă la Micula*" (C. Negruzzi); „...dar toată durerea *ce-o simt* n-o simt în mine" (L. Blaga); „Dumneavoastră... numai ne-ați poruncit *să aducem bolovanul*" (Ion Creangă); „Nu da ciomag *cui nu-i ești drag*" (Folclor); „Bibliografia este comunicată *de cine a alcătuit și cursul*". ◇ ~ **circumstanțială: s.** specifică complementelor circumstanțiale și propozițiilor circumstanțiale de loc, de timp, de mod, de cauză, de scop, condiționale, concesive, consecutive, sociative, instrumentale, opoziționale, cumulative, de relație și de excepție. De exemplu: „*Tresărind* scînteie lacul / Și se leagănă *sub soare*" (M. Eminescu); „*Odată, vara, pe-aproape de Moși*, mă furișez din casă" (Ion Creangă); „Grăind *așa*, pășea mărunt... prin bătătura uscată" (M. Sadoveanu); „...zmeul se făcu foc și pară *de mînie*, se turbură de necaz" (P. Ispirescu); „...se făcuse mare pregătire *pentru ospățul* acesta" (C. Negruzzi) etc.; „*Pe unde trece ea*, fața pămîntului se usucă" (M. Eminescu); „*După ce-l coborîră în locașul de veșnicie*, îi înfipseră la căpătîi două iatagane legate cu sîrmă" (B. Șt. Delavrancea); „Omul e dator să lupte *cît o putea* cu valurile vieții" (Ion Creangă); „...tunicile foșnesc la fiecare mișcare aspru, *fiindcă de patru zile... s-au înțărît scoarță*" (Cezar Petrescu); „De acolo plecai călare, *ca să merg la Bisoca*" (Al. Odobescu) etc.

SUBORDONÁT(Ă), s.m. și f. (< *subordonă*, cf. fr. *subordonner*, it. *subordinare*): **1.** element dependent, din punct de vedere gramatical, de un alt element regent. După natura morfologică a subordonatului din cadrul propoziției se vorbește despre un **s.** *substantival*, despre un **s.** *adjectival*, despre un **s.** *numeral*, despre un **s.** *pronominal*, despre un **s.** *verbal*, despre un **s.** *adverbial* și despre un **s.** *interjecțional*: „Copii! aduceți *un ulcior* / De apă *de sub stîncă*" (V. Alecsandri); „Cîteva vrăbii *zglobii* se coborau din sălciile *singuratice*" (D. Zamfirescu); „*Amîndoi* prietenii și-au strîmbat nasurile" (M. Sadoveanu); „...la *paisprezece* ani nimeni n-a avut

douăzeci de ochi" (B. Șt. Delavrancea); „Unde e Mișu *lui!*" (I. Al. Brătescu-Voinești); „Mai suna-vei, dulce corn, / *Pentru mine* vreodată?" (M. Eminescu); „...cîntau pe rămurele și *fără a se sfii* de nimeni" (P. Ispirescu); „Ajuta *la țesălat, la curățat...*" (I. Agârbiceanu); „...pretutindeni țîșneau șuvoaie puternice *spălîndu-i* de nămoluri și de tristețe, *primenindu-i* și *înviorîndu-i*" (Geo Bogza); „...că, de m-ai junghiat *hoțește*, / mi-ai fugit și *mișelește*" (V. Alecsandri); „... cred că *acum* ați priceput!" (Ion Creangă); „Conducătorul sări *jos* cel dintîi" (L. Rebreanu); „De cîte ori auzeam *jart*!, auzeam și *aoleo*! (B. Șt. Delavrancea); „La a patra măsură șeful strigă chemarea: *hăp-șa*" (M. Preda). **2.** propoziție cu înțeles insuficient, care depinde gramatical de o altă propoziție, denumită regentă, și care îndeplinește pe lîngă aceasta funcția unei părți de propoziție ◇ ~ **paratactică (asindetică): s.** care se află în raport de subordonare prin parataxă (prin juxtapunere) față de regenta ei. De exemplu „...*zic zece*, tu taie una" (C. Negruzzi); „*Rău faci*, rău găsești" (Folclor). ◇ ~ **jonctională: s.** care se află în raport de subordonare prin joncțiune față de regenta ei. De exemplu: „Te-am ruga, măi ruga, / **Să**-*mi trimiți prin* cineva / **Ce**-*i mai mîndru-n valea ta*" (M. Eminescu); „Îi zicea lumea moș..., **pentru că** *vorbea în tîlcuri*" (A. Vlahuță); „N-am să am hodină **cum** *n-are pîrâul Tarcăului*" (M. Sadoveanu). ◇ ~ **de gradul I: s.** care depinde de o propoziție principală. De exemplu: „Trec furnici ducînd în gură de făină marii saci / *Ca să coacă pentru nuntă și plăcinte, și colaci*" (M. Eminescu). ◇ ~ **de gradul II: s.** care depinde de o propoziție secundară. De exemplu: „El nu cînta, pentru că nu știa *să cînte*" (I. Slavici). ◇ ~ **regentă: s.** de care depinde o altă subordonată. De exemplu: „*Cînd te-am poftit aseară* să cinezi cu mine, ți-am spus obiceiul meu..." (I.L. Caragiale). ◇ ~ **coordonată: s.** care se află în raport de coordonare cu o subordonată identică sau diferită. De exemplu: „Se vede că zmeii erau răi, puternici, *dar glagorie n-aveau nici cît negru sub unghie*" (Folclor). ◇ ~ **necircumstanțială: s.** care nu exprimă o circumstanță, care îndeplinește funcția unui subiect, a unui nume predicativ, a unui atribut sau a unui complement de agent (v. subordonatele: subiectivă, predicativă, atributivă și completivă de agent). De exemplu: „Nu era chip *să te apropii de dînsul*" (Ion Creangă); „Părerea mea e *că e mai bine* să lași caii în pace" (M. Preda); „Erau clăcași: oștenii fără nume / *Ce duc războiul mare-al tuturora*" (O. Goga); „N-aș putea spune hotărît *dacă în timpul somnului mi-a fost frig*" (C. Hogaș); „Imensul rezervor de legende i-a slujit *să-și scrie propriile lui balade*" (V. Eftimiu); „Locurile au fost reținute *de cine nu ne așteptam*". ◇ ~ **circumstanțială: s.** care ex-

primă o circumstanță, care îndeplinește funcția unui complement circumstanțial de loc, de timp, de mod, de cauză, de scop etc. De exemplu: „Și *pe unde trecea*, lumea din toate părțile îl înghesuia" (Ion Creangă); „*Îndată ce soarele scăpătă după culme*, luna... ieși în răsărit la marginea dumbrăvii" (M. Sadoveanu); „Mama Iana era posomorită *cum nu fusese de mult*" (B. Șt. Delavrancea); „Maică, mulți te-au dușmănit, / *Că ești neam blagoslovit*" (T. Arghezi); „*Ca dintr-un bob să odrăslească mia*, / Cu sîngele tău cald stropește glia!" (A. Vlahuță) etc. ◇ ~ **anticipátă: s.** anunțată înainte, în regență, prin formele de nominativ (în cazul subiectivei) sau neaccentuate (în cazul completivei directe și a completivei indirecte) ale pronumelui personal. De exemplu: „Ajunge **el** departe *cine se scoală de dimineață*"; „**îl** ajută *pe cine se străduiește*"; „**îi** spune *cui merită*". ◇ ~ **reluátă: s.** întărită în regența care o urmează prin formele de nominativ (în cazul subiectivei) sau neaccentuate (în cazul completivei directe și a completivei indirecte) ale pronumelui personal. De exemplu: „*Cine se scoală de dimineață* ajunge **el** departe"; „*Pe cine se străduiește* **îl** ajută"; „*Cui merită* **îi** spune".

SUBSTANTÍV, s.n. (cf. fr. *substantif*, lat. *substantivus* ⟨ *substans* „substanță" ⟨ *sub* „dedesubt" + *stans* „așezat"): parte de vorbire care denumește obiectele gramaticale. Este caracterizat prin conținut noțional și semantic suficient, prin flexiune după număr și caz (parțial după gen), prin posibilitatea de a contracta anumite funcții sintactice în cadrul propoziției (subiect — funcție de bază; nume predicativ, atribut, complement direct, complement indirect, complement de agent, complement circumstanțial și element predicativ suplimentar) și prin distribuție unidirecțională. ◇ ~ **moștenít: s.** transmis în limba română din latină sau din limba geto-dacilor. De exemplu: *cap, casă, câine, floare, frate, pâine* etc. (din latină); *barză, buză, mânz, sâmbure, viezure* etc. (din substrat). ◇ ~ **împrumutát: s.** pătruns în limba română din alte limbi, după formarea acesteia, în etape diferite. De exemplu: *lumcă, mtuncă, nevastă, plug, vreme* etc. (din v. slavă); *gând, hotar, marfă, oraș, sobă* etc. (din maghiară); *basmá, calaif, ceaușaf, ciobau, zambilă* etc. (din turcă); *dascăl, hârtie, patimă, piper, tipar* etc. (din neogreacă); *ban, clacă, crap, grădină* etc. (de la slavii de sud); *boroană, borș, horn, nadă, posmag* etc. (de la slavii de nord și de est); *cartof, cufăr, flanelă, halbă, stofă* etc. (din germană); *algebră, balon, diviziune, epidemie, fotograf* etc. (din franceză). ◇ ~ **créat** pe terenul limbii române prin derivare, prin compunere sau prin conversiune (provenit din substantiv, din adjectiv, din verb, din adverb și din

interjecție): *iepuraș, lupoaică, mucet, străbun, tristețe, țărănime* etc.; *bunăvoință, Cîmpulung, miazăzi, Bolintinul din Vale, floarea-soarelui, Cluj-Napoca* etc.; *aproapele, binele, leneșul, oful, grăpatul, rănitul* etc. ◇ ~ **denominativ: s.** derivat de la un nume — de la un substantiv sau de la un adjectiv. De exemplu: *cățeluș* (< cățel + suf. -uș), *puiandru* (< pui + suf. -andru), *strămoș* (< pref. stră- + moș), *răutate* (< rău + suf. -ătate), *frumusețe* (< frumos + suf. -ețe), *înălțime* (< înalt + suf.-ime) etc. ◇ ~ **concrét: s.** care are un conținut reprezentabil în planul senzorial. De exemplu: *arbore, bondar, cioară, lăstun, masă, pămînt, trăsnet* etc. ◇ ~ **abstráct: s.** care are un conținut nereprezentabil în planul senzorial. De exemplu: *corectitudine, curaj, dezvoltare, dreptate, înțelepciune, necesitate, posibilitate, vigoare* etc. ◇ ~ **simplu: s.** alcătuit dintr-o singură unitate de expresie (orice substantiv moștenit, împrumutat sau creat prin derivare și conversiune). De exemplu: *adevăr, albină, cer, inimă; bec, halva, hîrleț; blîndețe, copilaș, strămoș; vitcazul, aratul* etc. ◇ ~ **compús: s.** alcătuit din două sau mai multe unități de expresie (orice substantiv creat prin compunere). De exemplu: *bună-cuviință, scurtcircuit, planisferă, radioreceptor, cineclub, microfotografie, miniautomobil, telecinematecă, aeronavă, electromotor, Albă ca Zăpada, Cheile Bicazului, Curtea de Argeș, floare-de-colț, rochița-rîndunicii, unidelemn, Cîmpulung* etc. ◇ ~ **articulát: s.** însoțit de articol hotărît enclitic. De exemplu: *omul, oamenii, coasa, coasele, cercul, cercurile* etc. ◇ ~ **determinát: s.** însoțit de articolul hotărît sau de articol nehotărît (de aici: *determinat hotărît* sau *definit* și *determinat nehotărît* sau *nedefinit*). De exemplu: *fratele — un frate, mama — o mamă, tabloul — un tablou* etc. ◇ ~ **nedeterminát: s.** neînsoțit de articol hotărît sau de articol nehotărît: *frate, mamă, tablou* etc. ◇ ~ **nearticulát: s.** neînsoțit de articol hotărît enclitic. De exemplu: *om, oameni, casă, case, cerc, cercuri* etc. ◇ ~ **común (apelativ): s.** care denumește obiecte gramaticale de același fel. De exemplu: *animal, copac, fag, frate, leu, mamă, nor, om, plantă, pod, turturea, viespe, zebră* etc. ◇ ~ **própriu: s.** care denumește obiecte gramaticale individualizate. De exemplu: *Andrei, Anișoara, Badea, Constantin, Cristina, Dumitru, Despina, Eustațiu, Eufrosina; Floreșcu, Filipescu, Pictreanu, Stamate, Tudorache; Grivei, Joiana, Roiba; Caransebeș, Satu-Mare, Suceava, China, Iugoslavia, România; Dunărea, Mureșul, Nistrul, Ollul; Bucegi, Carpați, Himalaia* etc. ◇ ~ **epicén: s.** care are o singură formă pentru ambele genuri. De exemplu: *cocostîrc, cuc, dihor, elefant, pițigoi, rinocer* etc.; *cămilă, cîrtiță, lebădă, pupăză, veveriță, zebră* etc. ◇ ~ **mobil: s.** format în limba română prin moțiune (cu ajutorul unui sufix moțional) fie de la masculin,

fie de la feminin. De exemplu: *rățoi* (< rață + suf. -oi), *vulpoi* (< vulpe + suf. -oi); *curcan* (< *curcă* + suf. -an), *gîscan* (< gîscă + suf. -an); *lupoaică* (< lup + suf., -oaică), *tigroaică* (< tigru + suf. -oaică) etc. ◇ ~ **individuál:** s. care denumește la forma de singular un singur obiect gramatical. De exemplu: *bujor, dimineață, ferigă, fiu, gutui, măr, salcie, șah, uragan* etc. ◇ ~ **colectiv:** s. format cu ajutorul unui sufix colectiv; s. care denumește la forma de singular o multitudine de obiecte identice, considerate ca un întreg. De exemplu: *brădet, nucet, pietriș, stejăriș, studențime, țărănime* etc. ◇ ~ **defectiv** (de număr): s. lipsit de unele forme flexionare de singular sau de plural; s. care dispune de o flexiune sau de o paradigmă incompletă (fie la singular, fie la plural). De exemplu: *aur, lapte, mărar, mei, pătrunjel, piper, sînge, usturoi* etc.; *icre, moaște, tărîțe* etc. ◇ ~ **cu forme multiple** de singular sau de plural: *călăuz — călăuză, cojoc — cojoacă, țol — țoală; berbec — berbece, fluier — fluiere; bască — basc, poem — poemă; cifru — cifră, deviz — deviză, ordin — ordine; bobi — boabe, ochi — ochiuri; capi — capete — capuri; curenți — curente, derivați — derivate; coli — coale, roți — roate; cărni — cărnuri, blăni — blănuri; mărfi — mărfuri, trebi — treburi; cămine — căminuri, refrene — refrenuri; rapoarte — rapoarturi, resoarte — resorturi* etc. ◇ ~ **de declinarea I:** s. terminat la nominativ singular nearticulat în *-ă, -ea* accentuat și *-a* accentuat. De exemplu: *fată, sîmbătă, duminică, perdea, mahala, ziuă* etc.; *papă, pașă, popă, tată, vlădică, vodă* etc. ◇ ~ **de declinarea a II-a:** s. terminat la nominativ singular nearticulat în *consoană dură, consoană muiată, -u* vocalic, *-u* semivocalic, *i* vocalic accentuat, *-i* semivocalic și *-o* accentuat sau neaccentuat. De exemplu: *bărbat, unchi, zimbru, leu, vulpoi; bloc, unghi, filtru, atu, magneton, taxi, sloi, tango, radio* etc. ◇ ~ **de declinarea a III-a:** s. terminat la nominativ singular nearticulat în *-e* neaccentuat. De exemplu: *pepene, pește, femeie, vulpe, codice, nume* etc. ◇ ~ **de tipul flexionar I:** s. comun feminin, cu două forme cazuale la singular (una de NA și alta de GD) și cu o singură formă cazuală la plural (identică cu aceea de GD singular). De exemplu: *o casă — unei case, niște case — unor case* etc. ~ ◇ **de tipul flexionar II:** s. comun masculin sau neutru, cu o singură formă cazuală la singular și cu o altă formă cazuală la plural. De exemplu: *alai — alaiuri, butoi — butoaie, cîine — cîini, codru — codri* etc. ◇ ~ **de tipul flexionar III:** s. comun masculin, feminin sau neutru, cu o singură formă cazuală la ambele numere. De exemplu: *ochi, pui: directoare, învățătoare; codice, nume* etc. ◇ ~ **depreciativ (peiorativ):** s. care sugerează prin con-

ținutul său lexical o atitudine de dispreț, de lipsă de considerație, de batjocură. De exemplu: *ageamiu, circolaș, farfară, găgăuț, lichea, mulitate, scăătură* etc.

SUBSTANTIVÁRE (SUBSTANTIVIZÁRE), s.f. (< *substantivá*, cf. fr. *substantiver*): transformare a unei părți de vorbire în substantiv cu ajutorul articolelor și al topicii. Se vorbește astfel despre s. adjectivului, a numeralului, a pronumelui, a verbului, a adverbului și a interjecției: *frumosul, un leneș, cel sărac; treiul, un trei, cei trei; sinea, nimicul, un nimic; trecerea, o trecere, aratul, un arat, rănitul, un rănit, cel rănit; binele, un bine; ofu, un of* etc.

SUBSTANTIVIZÁRE, s.f. (< *substantivizá* < *substantiv* + suf. *-iza*): v. *substantivare*.

SUBSTITUÉNT, s.m. (cf. it. *sostituente*): v. *substitui*.

SUBSTITUÍRE (SUBSTITÚȚIE), s.f. (< *substitui*, cf. fr. *substituer*, it. *sostituire*, lat. *substituere*): înlocuire a unei unități lingvistice lexicale printr-o altă unitate lingvistică lexicală asemănătoare din cadrul unui enunț-propoziție, pentru a verifica în ce măsură nuanțele de înțeles, proprii variantelor acesteia, se datorează sau nu permutării unuia din termenii enunțului. De exemplu: substituind cuvîntul *spune* din enunțul-propoziție „Ion spune o poezie" și din variantele acestuia „Spune Ion ceva", „Ceva Ion spune", „Spune ceva Ion" și „Ion ceva spune" — prin cuvîntul *scrie* vom constata că atît enunțul cît și variantele în care s-a făcut **s.** au alt înțeles global decît noul enunț-propoziție și noile variante ale acestuia („Ion scrie o poezie", „Ion scrie ceva", „Scrie Ion ceva" etc.); că nuanțele variantelor date nu provin din înlocuirea lui *spune* prin *scrie*, ci din permutarea (reașezarea) termenilor în cadrul enunțului; că termenii *spune* și *scrie* sînt unități diferite. **S.** reprezintă proba permutării. Ea nu e însă concludentă atunci cînd termenul analizat se substituie printr-un sinonim („Ion zice o poezie"), deoarece numai pe baza înțelesului global al enunțurilor nu se poate ști dacă *spune* și *zice* sînt două unități sau una singură. Nici argumentul formei diferite a celor două verbe nu este hotărîtor, deoarece între *sînt, erau* și *fiind* sau între *iau* și *luăm* există numai diferențe formale nu și de înțeles global, care este comun. La fel se poate spune și despre argumentul formei identice, pentru că între *broască* (de baltă) și *broască* (de ușă) există totuși mari deosebiri de înțeles. Efectele **s.** sînt anulate deci (parțial sau integral) prin sinonimie și prin omonimie. De aceea este necesară o nouă probă, care urmărește comportarea presupusei unități în toate situațiile în care ea apare sau în care este posibil să apară, adică distribuția ei în limbă (*v. distribuție*).

SUBSTITÚT (SUBSTITUÉNT), s.n. (cf. fr. *substitut*, lat. *substitutis)*: element lingvistic care poate înlocui, în aceleași condiții gramaticale, un alt element lingvistic cu care are proprietăți asemănătoare. Se spune astfel curent despre *pronume* că este **s.** substantivului.

SUBSTITÚȚIE, s.f. (cf. fr. *substitution*, lat. *substitutio, -onis)*: v. *substituire* și *exercițiu*.

SUBSTRÁT, s.n. (cf. fr. *substrat*, lat. *substratum)*: totalitatea elementelor lingvistice pătrunse într-o limbă nouă din limba populației autohtone care a adoptat-o prin părăsirea limbii proprii, în urma unei cuceriri, a unei migrațiuni sau a unei colonizări. În cazul limbii române se vorbește despre un **s.** *dacic (geto-dacic* sau *traco-dacic)*, iar în cazul limbii franceze despre un **s.** *celtic (galic)*. De obicei, elementele de **s.** nu sînt numeroase, dar ele se integrează perfect în structura limbii noi și contribuie la evoluția acesteia. Influența **s.** se manifestă în toate sectoarele limbii noi (mai ales în vocabular și în sintaxă) și numai în perioadele de bilingvism și imediat următoare. Prin **s.** — atunci cînd acesta este cunoscut — se pot explica unele particularități ale limbii noi; însă nu orice fenomen lingvistic neexplicat (și neexplicabil) trebuie neapărat raportat la **s.** În studierea **s.** limbii române se remarcă lucrările lui *B.P. Hasdeu* (1836—1907), *O. Densusianu, Al. Philippide, Th. Capidan, S. Pușcariu* și ale lui *Al. Rosetti, I.I. Rusu* și *Gr. Brîncuș;* la acestea se adaugă cele ale lingviștilor străini: *J. Thunmann, B. Kopitar, Franz Miklosich* și *Hugo Schuchardt*.

SUFICIÉNȚĂ, s.f. (cf. it. *sufficienza*, fr. *suffisance)*: îndestulare cantitativă de ordin noțional și de ordin semantic care poate caracteriza un cuvînt. Termen folosit în sintagmele **s.** n o ț i o n a l ă (cînd e vorba de o noțiune întreagă, nealterată, care a dezvoltat în jurul ei un sens corespunzător) și **s.** s e m a n t i c ă (cînd e vorba de un sens deplin, care permite cuvîntului contractarea unor funcții sintactice adecvate clasei căreia-i aparține).

SUFÍX, s.n. (cf. fr. *suffixe*, lat. *suffixus)*: sunet sau grup de sunete care se adaugă la rădăcina sau la tema unui cuvînt pentru a crea cuvinte sau forme gramaticale noi. ◇ ~ **lexícal: s.** care ajută la formarea cuvintelor noi, schimbînd sensul sau clasa lexico-gramaticală a cuvîntului de bază. După rezultatul morfologic sau natura morfologică a cuvîntului nou distingem mai multe feluri de **s.** *lexicale*: s u b s t a n t i v a l e, a d j e c t i v a l e, n u m e r a l e, p r o n o m i n a l e, v e r b a l e, a d v e r b i a l e și i n t e r j e c ț i o n a l e. De exemplu: *-ar* în *acar*, *-aș* în *copilaș*, *-easă* în *jupîneasă*, *-ime* în *studen-*

time, *-iță* în *copiliță*, *-uș* în *vițelușș*; *-esc* în *românesc*, *-iu* în *argintiu*, *-os* în *dureros*; *-ime* în *doime*; *-uță* în *mătăluță* și *-ică* în *mătălică*; *-a* în *brăzda*, *-i* în *înflori*, *-iza* în *mușamaliza*, *-ui* în *chinui*; *-ește* în *mînzește*, *-iș* în *pitiș*, *îș* în *tîrîș*; *-ică* în *aolică*. După rezultatul semantic sau înțelesul derivatului există două grupe de s. *lexicale*. O primă grupă vizează *asemănarea dintre caracteristicile semantice ale cuvintelor și ale* s. *lexicale* și din acest punct de vedere se disting patru subgrupe de s.: polisemántice (la adjective, nume de instrument, nume de agent, nume de plante, nume de animale și nume abstracte: *-tor* în *dezăsător*, *stingător*, *desenator*, *sunătoare*, *lipitoare*, *ciocănitoare* și *numărătoare*), omoníme (la diminutive și nume de agent: *-aș* în *ciocănaș* „ciocan mic" și în *ciocănaș* „muncitor la saline"), sinoníme (la nume de agent: *-tor* din *supraveghetor*, în raport cu *-ar* din *rotar*, cu *-aș* din *plutaș*, cu *-giu* din *iaurgiu*, cu *-uș* din *cărăuș*, cu *-ist* din *fochist* etc.) și antoníme (la unele diminutive și augmentative: *-oi* din *băiețoi* în raport cu *-el* din *băiețel* și cu *-aș* din *băiețaș*; *-oaie* din *lădoaie* în raport cu *-iță* din *lăditță* etc.). O altă grupă de s. *lexicale* vizează *semnificația particulară a acestora* în cadrul relațiilor dintre derivate și obiectele denumite sau dintre elementele contextului. Din acest punct de vedere se disting mai multe subgrupe de s.: diminutivále (cu care se formează substantive, adjective, pronume, adverbe și interjecții diminutive: *-aș* în *băiețaș* și *golănaș*; *-el* în *băiețel*, *bunicel* și *încetinel*; *-ic* în *tătic*; *-ică* în *băiețică*, *bucățică*, *cuțărică* și *aolică*; *-ior* în *ciorăpior* și *bălăior*; *-ioară* în *aripioară* și *bătrînioară*; *-cior* în *cîrnăcior*, *pestricior* și *depărcior*; *-cioară* în *căscioară* și *pestricioară*; *-șor* în *puișor* și *binișor*; *-șoară* în *frunzișoară* și *mărișoară*; *-iță* în *fetiță*; *-uc* în *sătuc*; *ucă* în *mămucă*; *-uș* în *vițelușș*; *-ușă* în *găinușă*; *-uț* în *pătuț* și *căluț*; *-uță* în *franzeluță* și *mătăluță*; *-uleț* în *cornuleț* și *drăguleț* etc.); augmentatíve (cu care se formează substantive sau adjective augmentative: *-an* în *băietan* și *grăsan*; *-işcană* în *fetișcană*; *-andru* în *copilandru* și *puiandru*; *-oi* în *băiețoi* și *iepuroi*; *-oaie* în *căsoaie* și *nevăstoaie*; *-oaică* în *cerboaică* etc.); motionále (cu care se formează substantive masculine de la substantive feminine și invers, substantive feminine de la substantive masculine: *-an* în *gîscan* < *gîscă*, *-oi* în *vulpoi* < *vulpe*; *-ă* în *decană* < *decan*, *-oaică* în *tigroaică* < *tigru* etc.); colectíve (cu care se formează substantive colective: *-ărie* în *rufărie*, *-ăraie* în *colbăraie*, *-et* în *brădet*, *-ime* în *școlărime*, *-iș* în *aluniș* și *-iște* în *cînepiște*); hipocorístice (cu care se formează substantive hipocoristice: *-aș* în *izvoraș*, *-el* în *bărbățel*, *-ică* în *mielușică*, *-iță* în *vulpiță*, *-uc* în *năsuc*, *-uș* în *grecieruș*, *-uț* în *căluț*, *-uță* în *căsuță*, *-uleț* în *omuleț* etc.); pentru nume-

le de agent: *-ar* în *brutar* și *morar*, *-er* în *dulgher* și *pivnicer*, *-aș* în *arcaș* și *călăraș*, *-eș* în *băieș*, *-easă* în *lenjereasă* și *spălătoreasă*, *-eț (-ăreț)* în *certăreț* și *petrecăreț*, *-eață (-ăreață)* în *plimbăreață*, *-giu (-agiu)* în *camionagiu* și *mahalagiu*, *-ist* în *gornist* și *modistă*, *-iță* în *sudoriță*, *-tor* în *apărător* și *învățător*; pentru exprimarea însușirii: *-ar* în *fugar* și *inelar*, *-aș* în *fruntaș* și *mijlocaș*, *-ăreț* în *certăreț*, *-ist* în *căminist*, *-os* în *lunecos* și *omenos*, *-tor* în *ascultător* și *hrănitor*, *-al* în *săptămînal*, *-at* în *buzat* și *catifelat*, *-bil* în *atacabil* și *locuibil*, *-esc* în *prietenesc* și *strămoșesc*, *-iu* în *azuriu* și *trandafiriu*; pentru numele de plante: *-ar* în *gogoșar*, *-ariță* în *măselariță*, *-aș* în *colțunaș*, *-el* în *ghiocel*, *-ea* în *albăstrea*, *-eală* în *amăreală*, *-easă* în *cîrciumăreasă*, *-ică* în *vulturică*, *-ioară* în *tămîioară*, *-işor* în *cimbrișor*, *-iș* în *brădiș*, *-iță* în *lintiță*, *-oasă* în *bărboasă*, *-toare* în *plesnitoare*, *-uleț* în *răculeț*, *-uşă* în *căldărușă*, *-uță* în *feriguță*; pentru numele de animale: *-an* în *sorean* („obleț"), *-ar* în *cufundar* și *lăcustar* („soi de graur"), *-aș* în *ferestraș* („soi de rață") și *morunaș* („soi de pește"), *-at* în *dințat* („soi de pește"), *-eancă* în *dumbrăveancă* („cioară pucioasă"), *-el* în *albinărel* („prigoare") și *pietroșel* („soi de pește"), *-ică* în *stufărică* („soi de muscar") și *burtică* („soi de pește"), *-işor* în *domnișor* („soi de cinteză") și *albișoară* („soi de pește"), *-iță* în *gîrliță* („soi de rață") și *dunăriță* („soi de pește"), *-iu* în *arămiu* („lipan"), *-oi* în *pițigoi* și *codoi* („somn"), *-os* în *pietros* („chișcar"), *-toare* în *ciocănitoare*, *-uș* în *pescăruș* și *țigănuș* („soi de pește"), *-uț* în *poduț* („scobar") etc.; pentru numele instrumentelor: *-ar* în *brăzdar* și *porumbar*, *-iță* în *rîșniță*, *-niță* în *șurubelniță*, *-oaie* în *cuțitoaie*, *-tor* în *încălțător* și *ștergător*, *-toare* în *ascuțitoare* și *prășitoare*, *-uș* în *răzuș* etc.; pentru nume abstracte: *-re* în *adunare* și *cuvîntare*, *-ere* în *adiere* și *expediere*, *-t* în *iubit*(ul) și *îngrijit*(ul), *-ătate* în *bunătate* și *vietate*, *-eală* în *cicăleală* și *îndrăzneală*, *-ie* în *cumetrie* și *omenie*, *-ărie* în *copilărie* și *jucărie*, *-anță* în *siguranță* și *speranță*, *-ență* în *corigență*, *-ință* în *biruință* și *credință*, *-ime* în *agerime* și *vechime*, *-ism* în *afacerism* și *moldovenism*, *-ătură* în *apucătură* și *învățătură* etc.; pentru nume ce implică ideea de loc: *-ărie* în *benzinărie* și *fierărie*, *-ean* în *argeșean* și *craiovean*, *-et* în *alunet* și *stejăret*, *-iș* în *ariniș* și *păpuriș*, *-işte* în *rarişte* și *trifoişte* etc.; pentru indicarea modalității: *-este* în *bărbătește* și *frățește*, *-iș* în *boldiș* și *curmeziș*, *-îș* în *chiorîș* și *tîrîș*, *-mente* în *singularmente* etc.; pentru nume proprii de familie: *-eanu* în *Sireteanu* și *Turdeanu*, *-escu* în *Constantinescu* și *Oprescu* etc. ◇ ~ **gramaticál (flexionár)**: s. cu care se creează forme gramaticale cum sînt timpurile

(temporal) sau modurile (modal), la verbe. De exemplu: *-ă-(a)* în prezentul indicativului, *cîntăm, cîntați*; *-a-* în imperfectul indicativului, *cîntam*, în perfectul simplu al aceluiași mod, *cîntai* și în mai mult ca perfectul indicativului, *cîntaseni*; *-a, -ea, -e, -i* sau *-î* în infinitivele verbelor *cînta, tăcea, trece, veni* și *coborî*; *-t* sau *-s* în participiile verbelor *cîntat, tăcut, trecut, spus* și *adus*; *-ind* sau *-înd* în gerunziile verbelor *venind, sosind, cîntînd* și *tăcînd*. ◇ ~ **infinitival: s.** specific infinitivului. De exemplu: *-a* pentru conjugarea I, *-ea* pentru conjugarea a II-a, *-e* pentru conjugarea a III-a, *-i* și *-î* pentru conjugarea a IV-a (cînt*a*, plăc*ea*, trec*e*, ven*i*, cobor*î*). ◇ ~ **gerunzial: s.** specific gerunziului. De exemplu: *-ind* și *-înd* (ven*ind*, cînt*înd*, trec*înd*, cobor*înd* etc.). ◇ ~ **participial: s.** specific participiului. De exemplu: *-t* și *-s* (cînta*t*, plăcu*t*, trecu*t*, apu*s*, adu*s* etc.).

SUFIXÁȚIE, s.f. (cf. fr. *sufixation*): operație de alipire a unui sufix la rădăcina sau la tema cuvîntului pentru a forma un cuvînt sau o formă gramaticală nouă. În funcție de felul sufixului se poate vorbi despre o sufixație lexicală (diminutivală, augmentativă, motională, colectivă, hipocoristică) și despre o sufixație gramaticală (temporală și modală). V. *sufix*.

SUFIXOÍD (PSEUDOSUFÍX), s.n. (cf. fr. *sufixoïde*): fals sufix care ține de limbajul cult, specializat și cu care se formează unele cuvinte. **S.** provin din latină și greacă. De exemplu: *-fil* („iubitor") în *francofil*, *-fob* („disprețuitor") în *anglofob*, *-for* („purtător") în *hidrofor*, *-fug* în *centrifug*, *-gramă* („schemă") în *organigramă*, *-icid* („ucigător") în *vermicid*, *-log* („specialist") în *dermatolog* etc.

SÚNET, s.n. (cf. lat. *sonitus*): vibrație a particulelor unui mediu capabil să producă o senzație auditivă. ◇ ~ **articulát (vorbit):** element al vorbirii rezultat din modificarea curentului de aer expirat; **s.** pronunțat deslușit prin mișcarea organelor vorbirii, în cadrul unui cuvînt. De exemplu: *m* în *mamă*. ◇ ~ **nearticulát: s.** pronunțat nedeslușit, fără mișcarea organelor vorbirii; **s.** neintegrat în cuvînt, reprezentant al unui strigăt, al unei interjecții. ◇ ~ **epentétic: s.** care a apărut prin epenteză. De exemplu: *c* în forma adjectivală regională *sclab*. ◇ ~ **eufónic: s.** care produce eufonie, după apariția sa prin epenteză (v. *sunet epentetic* și *eufonie*). ◇ ~ **consonántic: s.** care se identifică cu o consoană. De exemplu: *d* în *cadă*. ◇ ~ **vocálic: s.** care se identifică cu o vocală. De exemplu: *e* în *lemne*. ◇ ~ **guturál (velár): s.** emis din fundul gîtului (prin apropierea bazei limbii de vălul palatului gurii). De exemplu: *g* în *fugă* și

u în *tură*. ◇ ~ **labiál:** s. care se articulează cu participarea buzelor. De exemplu: *p* în *drapel* și *o* în *om*. ◇ ~ **labializát:** s. care se pronunță însoțit de o rotunjire a buzelor, asemănător vocalei *u*. De exemplu: *c* în pronunțarea regională a cuvîntului *fac* (> *facu*). ◇ ~ **labiodentál:** s. care se pronunță prin atingerea buzei inferioare de dinții incisivi superiori. De exemplu: *f* în *rafală* și *v* în cuvîntul *zvon*. ◇ ~ **palatál:** s. care este articulat în regiunea palatului gurii, care se pronunță prin atingerea cerului gurii cu limba. De exemplu: *k'* în *unchi* și *g'* în *unghi*. ◇ ~ **palatalizát:** s. care își schimbă locul de articulație în regiunea palatului dur al gurii, care se transformă, în vorbirea regională, din s. nepalatal în s. palatal. De exemplu: *b* în cuvintele *g'ine* (bine), *alg'ină* (albină) etc.; *f* în cuvintele *h'erbe* (fierbe), *h'ir* (fir) etc. ◇ ~ **înált (ascuțit, subțire):** s. care are un număr mare de oscilații pe secundă. ◇ ~ **jos (gros, profúnd):** s. care are un număr mic de oscilații pe secundă. ◇ ~ **uvulár:** s. care se articulează în partea posterioară a cavității bucale, cu vibrarea uvulei (omușorului); s. care se pronunță grasseiat. De exemplu: *r* pronunțat de francezii din nord și de aromânii din Albania. ◇ ~ **inițiál:** s. care se află la începutul cuvîntului. De exemplu: *a-* în *arc*, *b-* în *bunic* etc. ◇ ~ **mediál:** s. care se află în mijlocul cuvîntului. De exemplu: *-e-* în *dilemă*, *-l-* în *căldură* etc. ◇ ~ **finál:** s. care se află la sfîrșitul cuvîntului. De exemplu: *-i* în *fugi*, *-c* în *hamac* etc. ◇ ~ **intervocálic:** s. care se află între două vocale în interiorul unui cuvînt. De exemplu: *-b-* în *treburi*, *-c-* în *trecuse*, *-d-* în *iederă*, *-f-* în *trifazic* etc. ◇ ~ **clar:** s. limpede, distinct, precis, deslușit, curat, lămurit, ușor de înțeles. ◇ ~ **dezarticulát:** s. modificat sub influența altui sunet, în cadrul unui cuvînt. De exemplu: *p-* e modificat regional sub influența lui *i* în *piept* (> *kept*) *f-* e modificat regional sub influența lui *i* în *fir* (> *fiir*) etc. ◇ ~ **iodizát (iotacizát):** s. pronunțat înmuiat sau s. palatalizat datorită influenței unui iod (iot) următor. De exemplu: *e-* pronunțat *ie-* în *el*, *eram* etc.; *-d* palatalizat la *-z* în *auz* (< lat. audio), *-t* palatalizat la *ț* în *scoț* (< lat. excoteo), *-n* palatalizat la *-u* în *țiu* (< lat. teneo), *-r* palatalizat la *-i* în *sai* (< lat. salio) etc. ◇ ~ **nazalizát:** s. pronunțat pe nas, transformat în sunet nazal. De exemplu: ultimul *-o* în fr. *cotton* e pronunțat *õ* > *cotõ*. (Pentru clasificarea s. v. *criteriu*.)

SUPERIORITÁTE, s.f. (cf. fr. *supériorité*): calitate a termenului comparat de a dispune de o însușire sau de o caracteristică într-o măsură mai mare decît termenul cu care acesta se compară. Termen folosit în sintagmele *comparativ de* s., *superlativ relativ de* s. și *superlativ absolut de* s. (v. *comparativ* și *superlativ*).

SUPERLATÍV, s.n. (cf. fr. *superlatif*, lat. *superlativus* ⟨ *super* „deasupra" + *latus* „dus", „ridicat"): grad de comparație al adjectivului și al adverbului, prin care se arată că o însușire sau o caracteristică există fie în cea mai înaltă măsură, fie în foarte mare măsură, fie în foarte scăzută măsură, fără a mai fi nevoie de raportare explicită la alte obiecte sau acțiuni. ◇ ~ **relativ:** aspect al gradului superlativ prin care însușirea sau caracteristica obiectelor sau a acțiunilor ce se compară se află fie în cea mai înaltă măsură — **s.** relativ de superioritate —, fie în cea mai scăzută măsură — **s.** relativ de inferioritate. Se formează din adjectiv sau adverb, la care se adaugă proclitic articolele demonstrative și adverbele de mod *mai* și *puțin*: omul *cel mai priceput*, valea *cea mai adîncă*, a lucrat *cel mai bine*; omul *cel mai puțin priceput*, valea *cea mai puțin adîncă*, a lucrat *cel mai puțin bine*. ◇ ~ **absolút:** aspect al gradului superlativ prin care însușirea sau caracteristica obiectelor sau a acțiunilor ce se compară se află fie în foarte mare măsură — **s.** absolut de superioritate, — fie în foarte scăzută măsură — **s.** absolut de inferioritate — fără a mai fi nevoie de raportare explicită la alte obiecte sau acțiuni. De exemplu: om *foarte priceput*, vale *foarte adîncă*, a lucrat *foarte bine*; om *foarte puțin priceput*, vale *foarte puțin adîncă*, a lucrat *foarte puțin bine*.

SUPERSTRÁT, s.n. (cf. fr. *superstrat*): v. *suprastrát*.

SUPÍN, s.n. (cf. lat. *supinum*, fr. *supin*): mod al verbului (nepersonal, nepredicativ, simplu) care exprimă acțiunea într-un chip general, abstract (ca infinitivul), însă ca un deziderat. Este alcătuit din participiul verbului precedat de morfemele prepoziționale *de* sau *la*: *de cîntat*, *de lucrat*, *de avut*, *de spus*, *de venit*, *de sosit*, *de coborît*, *de hotărît* etc.; *la păscut*, *la cules*, *la pescuit* etc. Poate avea următoarele funcții sintactice: subiect („Dar singur duc ce-mi este dat *de dus*" — M. Beniuc), nume predicativ („Dar era *de temut* ca vrăjmașii să nu izbutească a scoate pe ai noștri din strîmtoare" — N. Bălcescu), atribut („...putem găsi și la noi sujeturi *de scris*" — M. Kogălniceanu), complement direct („...pe bună dreptate, ar mai avea *de luat*, nu *de dat*" — A. Vlahuță), complement indirect („Sînt grei bătrînii *de pornit*" — G. Coșbuc), complement circumstanțial de mod, de scop, de relație etc. („Să aibă tot cei lași ar vrea, / Pe *neluptat*" — G. Coșbuc; „...l-am văzut umblînd cu cotul subsuoară, *pentru cumpărat* sumani..." — Ion Creangă; „*De scris* a scris, dar greu").

SUPLETIVÍSM, s.n. (cf. fr. *supplétivisme*): calitate specifică anu-

mitor forme gramaticale de a completa paradigmele incomplete sau defective ale unor cuvinte flexibile; variație totală a radicalului acestora (v. și *formă supletivă*).

SUPRANÚME (PORÉCLĂ), s.n. (< *supra-* + *nume*, după fr. *surnom*): **1.** nume adăugat la numele propriu al unei persoane, în semn de cinste sau pentru a o distinge printr-o caracteristică sau printr-o circumstanță de altă persoană cu același nume. De exemplu: (la romani) Publius Cornelius Scipio *Africanus* („cel care a învins pe africani, pe cartaginezi"), Lucius Tarquinius *Superbus* („cel trufaș"), M. Manlius *Capitolinus* („cel care a salvat Capitoliul de gali"), Numerius Decinius *Samnitul* („cel din Samnium"), Fabius Maximus *Cunctator* („cel care întîrzie", „cel care în războiul cu cartaginezii a folosit tactica întîrzierii"). **2.** nume dat unei persoane, de obicei în bătaie de joc, în legătură cu o caracteristică a aspectului său exterior, a psihicului sau a activității sale. De exemplu: (în istoria României) Radu al II-lea *Praznaglava* („chelul"), Iuga *Ologul*, Petru *Șchiopul*, Mihnea *cel Rău*, Aron *Tiranul*, Mihnea vodă *Turcitul* etc. **S.** se dau și unor animale: *Moș Martin* (= ursul), *pintenatul* (= cocoșul), *urechilă* (= iepurele, măgarul); *codoi* (= somnul), *ruginoasă* (= caracudă) etc.

SUPRAORDONÁT(Ă), s.m. și f. (< *supra-*, cf. lat., fr. *supra-* + *ordonat* < *ordoná*, cf. fr. *ordonner*): v. *regént(ă)*.

SUPRASTRÁT (SUPERSTRÁT), s.n. (cf. it. *soprastrato*): influență exercitată de un idiom asupra altuia, în condițiile unui contact etnic îndelungat și masiv, înainte ca acesta din urmă să se constituie ca idiom nou. De exemplu: **s.** franc în formarea limbii franceze.

SUSPÉNSIE, s.f. (cf. fr. *suspension*, lat. *suspensio, -onis*): întrerupere voită a șirului gîndirii, a comunicării, cînd restul poate și este preferabil să fie subînțeles sau cînd vorbitorul caută anumite cuvinte, pentru că nu-i convine să-și îmbrace gîndurile în cuvintele pe care le are în minte în acel moment. Ea este marcată cu ajutorul punctelor de **s.** (v. *puncte de suspensie*): „Am înțeles, zic, du-te și n-ai grijă: aibi curaj!... cu metodele moderne..." (I.L. Caragiale); „— Dai cartea asta, căpitane Cozmuță. Dacă este vreo pricină de împotrivire... — Nu poate fi nici o împotrivire, măria-ta" (M. Sadoveanu); „Ai făcut bine că i-ai tăiat; pentru că..." (C. Negruzzi); „— M-a trimis tata-mare să-mi dai... să-mi dai... — Bani ai ori să... — Am, uite-i" (L. Rebreanu).

Ș

ȘABLÓN (CLIȘEU LEXICAL), s.n. (cf. germ. *Schablone*): cuvînt sau construcție lexicală (formulă, expresie stereotipă) care revine insistent în vorbirea sau în scrisul unui singur om sau al mai multor oameni și de care nu este nevoie, el (ea) putînd fi înlocuit(ă) printr-un alt cuvînt sau printr-o altă construcție lexicală sinonimică. **Ș.** e un element lexical banalizat, tocit prin repetare excesivă în aceleași împrejurări. El apare mai ales în limbajul criticii literare (stilul publicistic) și în stilul administrativ. De exemplu: *notabil* în „meditații *notabile*", „creație *notabilă*", „cupluri *notabile*", „momente *notabile*" etc. (în loc de *remarcabil*); *definitoriu* în „formulă *definitorie*", „semnificație *definitorie*", „fapt *definitoriu*", „gesturi *definitorii*", „linii *definitorii*", „culoare *definitorie*", „trăsătură *definitorie*" etc. (în loc de *esențial, caracteristic* și *determinant*); *memorabil* în „imagini *memorabile*", „piese *memorabile*", „perle *memorabile* etc. **Ș.** uniformizează vorbirea și scrisul, răpindu-le strălucirea originalității.

ȘCOÁLĂ LINGVISTICĂ, s.f.+adj. (cf. bg., scr. *škola*, pol. *szkola*, rus. *škola*, lat. *schola* + fr. *linguistique*): v. *curént*.

T

TABÚ, s.n. (< adj. *tabú*, cf. fr. *tabou*, polinez. *tabu* < *ta* „sacru", „sfințit" + *bu* „foarte"): interdicție de limbaj (de vocabular), determinată de superstiții sau de pudoare. Astfel, cuvîntul *drac* reprezintă un **t.** pentru mulți oameni mai puțin instruiți. Așa se explică diversele denumiri ale acestuia, care evită pe prima: *necuratul, Aghiuță, cel din bălării, cel de pe comoară, ducă-se pe pustii* etc.

TAUTOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *tautologie*, lat. *tautologia*, gr. *tautos* „același" + *logos* „cuvînt", „vorbire"): repetare a unui cuvînt cu intonație și funcție sintactică diferită sau asemănătoare, în aceeași propoziție sau într-o altă propoziție. În mod obișnuit se pornește de la funcțiile sintactice de subiect sau de predicat (se poate porni și de la funcțiile sintactice de nume predicativ, de complement direct sau de complement circumstanțial de relație) și se ajunge la funcțiile sintactice de subiect, de nume predicativ și de predicat (verbal sau nominal) — rar la aceea de complement direct. De exemplu: „Legea e lege"; „Dacă-i bal, bal să fie"; „Cînd merge, merge"; „Cine-i om, apăi să fie om"; „Eu îs bun cît îs bun..." (Ion Creangă); „Pitache cînd spune o vorbă, e vorbă" (I. Al. Brătescu-Voinești); „Am întîlnit oameni și oameni"; „De glumeț, glumeț era moș Nichifor" (Ion Creangă); „De băut, bei mereu sau numai așa, la sărbători?" (Radu Tudoran). Prin **t.** se subliniază în mod obișnuit calitatea (însușirea) unui subiect sau acțiunea unui predicat. Ea are înfățișarea unei propoziții sau a unei fraze, în care intră în relație doi termeni, primul termen fiind subliniat de cel de-al doilea: „Copilu-i tot copil"; „De ieftin, e ieftin"; „Cînd plouă, plouă". Cei doi termeni ai **t.** se pot găsi în relație de coordonare sau în relație de subordonare (în propoziție și în frază): „Există oameni și oameni", „O fi știind cineva, dar

eu nu știu"; „De frumoasă, e frumoasă, dar nu știe să lucreze", „Frate, frate, dar brînza e pe bani", „Nu joci, nu joci, dar vezi-ți de treabă", „Vorbește ca să vorbească", „Plec fiindcă plec" etc. Uneori, coordonarea se realizează între două grupuri tautologice: „Dealu-i deal și valea-i vale, / Mîndra-i mîndră pînă moare" (Folclor); „Slujba-i slujbă și drujba-i drujbă" etc. **T.** sînt printre cele mai frecvente imperfecțiuni de vocabular, un fel de pleonasme acceptate (v. *pleonásm*). Apariția lor este favorizată de tendința existentă în limbă de a întări o idee prin cuvinte cu valoare augmentativă.

TĂTĂRĂ, s.f. (cf. tc. *tatar*): limbă din ramura vest-hunică, grupul limbilor kîpceak, subgrupul kîpceako-bulgar, vorbită de tătari, locuitori ai R.S.S.A. Tătare, ai regiunilor învecinate acesteia, ai unor părți din Siberia și de tătarii răspîndiți în Astrahan, Kasimovski, Ural, R.S.S.A. Bașkiră, R.S.S.A. Ciuvașă și R.S.S.A. Mordvină. Se caracterizează printr-o mare bogăție de sinonime, omonime, antonime și expresii frazeologice. Studierea ei a început în secolul al XI-lea de către arabi și turci, care au creat dicționare și gramatici pentru diferite limbi turcice. Cele mai vechi atestări de limbă literară tătară datează din secolul al XVI-lea. Între secolele al XVI-lea și al XIX-lea în limba tătară s-a creat o bogată literatură; tot acum ea s-a dezvoltat sub influența limbii vechi uigure, care i-a îmbogățit mult vocabularul. În secolul al XVIII-lea **t.** a fost studiată de ruși, care au elaborat dicționare și gramatici ale acestei limbi. În secolul al XIX-lea **t.** literară s-a îmbogățit cu termeni din toate domeniile științei. Limba tătară are *trei dialecte*: central (al tătarilor de pe Volga), de apus (al tătarilor din afara R.S.S.A. Tătare) și de răsărit (al tătarilor din Siberia). **T.** *vorbită în țara noastră (în Dobrogea)* provine din alte două subgrupuri de limbi vest-hunice decît cel kîpceako-bulgar: din subgrupul kîpceako-polovțian, denumit krîm-tătar după locul de unde au venit vorbitorii limbii krîm-tătare (Crimeea) și din subgrupul kîpceako-nogai, denumit nogai-tătar, după numele neamului Noghai, nepotul lui Gingis-Han. Limba tătarilor din Dobrogea a fost puternic influențată de aceea a turcilor anatolieni.

TÉMĂ, s.f. (cf. fr. *thème*, it. *tema*, lat. *thema*, gr. *thema* „subiect pus"): **1.** problemă sau exercițiu ce trebuie rezolvat(ă) în scris de elevi, în clasă sau acasă. **2.** parte a unui cuvînt alcătuită din rădăcina acestuia + prefixul și sufixul cu care este formată, comună tuturor formelor flexionare ale cuvîntului. ◇ ~ **lexicală: t.** comună întregii flexiuni a unui cuvînt, caracterizată prin prezența unor afixe (prefixe și sufixe) cu valoare exclusiv lexicală (de

elemente care contribuie la formarea unor cuvinte noi). Din acest punct de vedere unele **t.** *lexicale* pornesc de la substantive și adjective și în acest caz se numesc **t. lexicale nominale**, ca de exemplu: substantivele *copilită* (< copil + -iță) și *bunătate* (< bun + -ătate) și verbele *a înfrumuseța* (< în- + frumusețe + -a) și *a înroși* (< în- + roșu + -i) sînt formate de la **t.** lexicale nominale; altele însă pornesc de la verbe și în acest caz se numesc **t. lexicale verbale**, ca de exemplu: substantivele *scuturătură* (< scutura + -ătură) și *prefăcătorie* (< preface + -ător + -ie) sînt formate de la **t.** lexicale verbale. ◇ **~ flexionară: t.** specifică unei singure forme sau unui grup de forme ale unei părți de vorbire. De exemplu: *tăcea* este **t.** flexionară a imperfectului, *tăcu* — a perfectului simplu, iar *tăcuse* — a mai mult ca perfectului — valabile pentru toate persoanele și numerele la aceste timpuri (la ele se adaugă desinențele de persoană și de număr).

TEMPORÁLĂ, s.f. (< adj. *temporal, -ă*, cf. fr. *temporel*, lat. *temporalis* < *tempus* „timp"): propoziție subordonată circumstanțială cu funcție de complement circumstanțial de timp pe lîngă verbul sau locuțiunea verbală din propoziția regentă. Exprimă *trei nuanțe* ale raportului temporal: de anterioritate, de simultaneitate și de posterioritate (v. în acest sens *circumstanțială*). ◇ **falsă ~:** subordonată circumstanțială care pare numai că este **t.**, dar care în realitate are valoare cauzală. De exemplu: „Iar căpitănia portului nu poate tolera întreruperea din lucru numai pentru înmormîntarea unui hamal, *cînd* (= din moment ce) *la chei au sosit vapoare încărcate cu piatră*" (Al. Sahia).

TEORIA CIRCULAȚIEI CUVINTELOR: teorie lingvistică generală de mare valoare, emisă de lingvistul român Bogdan Petriceicu Hasdeu (1836—1907), pentru a demonstra latinitatea limbii române, valoarea cuvintelor românești de origine latină („cuvintele cu circulația cea mai mare în limbă dau adevăratul caracter al acesteia"). Ea a generat în zilele noastre „teoria fondului principal lexical" (v. în acest sens lucrarea acad. Al. Graur *„Fondul principal al limbii române"*, București, 1957).

TÉRMEN, s.m. (cf. lat. *terminus*, fr. *terme*): **1.** (în limbajul comun) cuvînt, vorbă. În raport cu sfera vocabularului pe care o reprezintă întîlnim: **t.** *populari*, **t.** *dialectali*, **t.** *de jargon*, **t.** *de argou*, **t.** *literari*, **t.** *neologici* etc. **2.** (în limbajele speciale) expresie fixă, proprie unei anumite științe, care servește la exprimarea unei noțiuni specifice. În raport cu aceste noțiuni, cu domeniile de activitate în care se folosesc, se disting: **t.** *lingvistici*, **t.** *geografici*, **t.** *tehnici*, **t.** *istorici* etc. (v. și *cuvînt*).

TERMINÁȚIE, s.f. (cf. lat. *terminatio*, fr. *terminaison*): (în terminologia lingvistică mai veche) partea finală a unui cuvînt (de după rădăcină), reprezentată printr-unul sau mai multe sunete, echivalente cu o desinență, cu un sufix sau cu un sufix + o desinență. De exemplu: *-ar* din *strungar*, *-iște* din *porumbiște*, *-i* din *pomi*, *-uri* din *becuri*; *-ă* din *bună*, *-e* din *bune*, *-esc* din *românesc*; *-a* din (a) *cînta*, *-ăm* din *plecăm*, *-eți* din *tăceți* etc.

TERMINOLOGÍE, s.f. (cf. fr. *terminologie*, lat. *terminus* „termen" + gr. *logos* „vorbire"): totalitatea termenilor de specialitate folosiți într-o știință, într-o disciplină, într-o activitate practică etc. Există deci o **t.** *lingvistică* (fonetică, lexicală, gramaticală — morfologică și sintactică, ortografică etc.), o **t.** *stilistică*, o **t.** *semantică*, o **t.** *literară*, o **t.** *istorică*, o **t.** *geografică*, o **t.** *filozofică*, o **t.** *tehnică* etc.

TEXT, s.n. (cf. fr. *texte*, lat. *textus*): **1.** scriere originală, autentică. Se caracterizează prin *autonomie* și *limitare*. **2.** fragment dintr-o scriere. ◇ ~ **descriptív: t.** care are la bază o descriere. ◇ ~ **naratív: t.** care are la bază o narațiune, o istorisire, o povestire. ◇ ~ **dialogát: t.** care are la bază o conversație între două sau mai multe persoane; **t.** alcătuit în formă de dialog. ◇ ~ **dialectál: t.** în care termenii de circulație locală sînt preponderenți. **T.** *dialectal* este o relatare, într-un anumit grai, a unui subiect narativ (întîmplări, obiceiuri, ocupații etc.) cu ocazia unei anchete lingvistice pe teren. El reprezintă o mostră de vorbire dialectală. **T.** dialectale se culeg pe baza unui chestionar tematic pentru a se oferi elemente comparabile din diferite localități. Textele-convorbiri, pe teme sociale sau economice actuale, redau mai bine spiritualitatea populară. Ele sînt notate de anchetator cu creionul sau sînt înregistrate pe bandă de magnetofon și apoi transcrise selectiv. Cele transcrise se publică în volume sau ca anexă a unui studiu monografic, la sfîrșitul cărora se atașează, de obicei, un glosar de cuvinte. **T.** înregistrate cu mijloace mecanice sînt conservate pe benzi și pe discuri în cadrul unor arhive fonogramice (v.). **T.** dialectale sînt folosite mai ales în studierea intonației, a lexicului, a sintaxei dialectale și a stilisticii. În elaborarea atlaselor regionale românești aceste **t.** reprezintă o sursă de bază pentru informarea dialectologului asupra registrului de variante ale graiului studiat. Pentru limba română sînt cunoscute culegerile: *Texte dialectale, Suplement al ALR II*, apărute în 1943 la Sibiu și Leipzig sub conducerea lui *Emil Petrovici*; *Texte dialectale. Oltenia*, apărute în 1967 sub redacția prof. univ. *Boris Cazacu*. ◇ ~ **rotacizánt: t.** vechi românesc (din secolul al XVI-lea), localizat în Maramureș și carac-

terizat prin prezența rotacismului. Sînt considerate **t.** rotacizante: *Psaltirea Hurmuzaki*, *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Voronețeană*, *Codicele Voronețean* și *Codex Sturdzanus*. ◇ ~ **accesíbil (inteligíbil): t.** clar, limpede, ușor de înțeles, la îndemîna oricui. ◇ ~ **inaccesíbil: t.** neclar, greu de înțeles, care nu poate fi la îndemîna oricui. ◇ ~ **poétic (beletristic, literár): t.** extras dintr-o operă literară, specific stilului poetic (beletristic). ◇ ~ **științífic: t.** extras dintr-o operă științifică, specific stilului științific. ◇ ~ **administrativ: t.** extras din dispozițiile, ordonanțele și decretele unui organ administrativ, specific stilului administrativ. ◇ ~ **jurídic: t.** extras dintr-o operă juridică care privește dreptul și legislația unei țări, specific stilului administrativ. ◇ ~ **publicístic: t.** extras din articolele de ziar, specific stilului publicistic. ◇ ~ **unilíngv: t.** scris într-o singură limbă. ◇ ~ **bilíngv: t.** scris în două limbi diferite. ◇ ~ **trilíngv: t.** scris în trei limbi diferite. ◇ ~ **agramát: t.** care conține multe greșeli de ortografie și de gramatică, dovedind incultura sau ignoranța autorului. ◇ ~ **epistolár: t.** specific scrisorilor literare. ◇ ~ **stilizát: t.** supus unei revizii pentru a căpăta un aspect mai corect, mai îngrijit. ◇ ~ **hieroglífic: t.** scris cu ideograme hieroglife. ◇ ~ **incoerént: t.** lipsit de o legătură logică a frazelor. ◇ ~ **descifrábil (lizíbil): t.** care se poate descifra; **t.** citeț. ◇ ~ **indescifrábil (ilizíbil): t.** care nu se poate descifra, de nedescifrat; **t.** neciteț. **3.** (în terminologia lui *Louis Hjelmslev*) sistem conotativ, în care cuvintele își restrîng sau își extind sensurile în funcție de context. **4.** (în accepțiunea structuralistă) mod de funcționare a limbajului, înțeles ca mijloc de creare, de producere și transformare a sensului.

TEXTOLÓG, s.m. (cf. rus *tekstolog*): specialist în textologie (v. *texiologíe*).

TEXTOLOGÍE, s.f. (cf. rus. *tekstologhiia* < lat. *textus* „text" + gr. *logos* „studiu"): disciplină filologică aplicată la studiul comparat al textelor unor opere literare sau de altă natură, pentru stabilirea versiunii definitive corecte, autentice, în vederea republicării operei în ediții postume.

TIC VERBAL, s.n. + adj. (cf. fr. *tic* — cf. lat. *verbalis*, fr. *verbal*): cuvînt sau expresie de umplutură, ce revine inconștient, abuziv, inutil și supărător în vorbirea cuiva, pe baza unei deprinderi. **T.v.** în vorbirea unei persoane creează situații ridicole. De exemplu: „Stimabile, m-ai chemat să-mi arăți un document, arată documentul!" *Zice* „Mi-e teamă, *zice*, că o să fie o lovitură dureroasă pentru d-ta"... *Zic* iar: „Stimabile, *ai puțintică răbdare*, documentul" (I.L. Caragiale).

TÍMBRU, s.n. (cf. fr. *timbre*, it. *timbro*): calitate a unui sunet articulat prin care acesta se deosebește de un alt sunet articulat, rostit în condiții de durată, de intensitate și de înălțime. Termen folosit mai mult cu referire la vocale. De aici sintagmele **t.** palatal, atribuit vocalelor anterioare *e* și *i*, articulate în regiunea palatului gurii și **t.** velar, atribuit vocalelor posterioare *o* și *u*, articulate în partea de dinapoi a cavității bucale.

TIMP, s.n. (cf. lat. *tempus, -oris*): categorie gramaticală flexionară, specifică verbului, care arată momentul în care se desfășoară acțiunea. ◇ ~ **símplu: t.** alcătuit dintr-o singură formă verbală, dintr-o singură unitate de expresie: *prezentul indicativului, imperfectul, perfectul simplu, mai mult ca perfectul indicativului* etc. (citesc, citeam, citii, citisem etc.). ◇ ~ **prezént: t.** care arată că acțiunea verbului se desfășoară în momentul vorbirii: *prezentul indicativului, conjunctivului, condiționalului, imperativului* etc. (lucrez, să lucrez, aș lucra, lucrează etc.) ◇ ~ **trecút: t.** care arată că acțiunea verbului se desfășoară înainte de momentul vorbirii: *imperfect, perfectul simplu, perfectul compus, mai mult ca perfectul, perfectul conjunctivului* etc. (lucram, lucrai, am lucrat, lucrasem, să fi lucrat, aș fi lucrat, a fi lucrat etc.) ◇ ~ **viitór: t.** care arată că acțiunea verbului se desfășoară după momentul vorbirii. De exemplu: *viitorul I* și *viitorul anterior* (voi lucra, voi fi lucrat). ◇ ~ **compús: t.** alcătuit prin juxtapunere din două sau mai multe forme verbale sau unități de expresie, diferite între ele, dar identice ca valoare morfologică; **t.** format cu un verb auxiliar morfologic. De exemplu: *perfectul compus al indicativului, prezentul* și *perfectul condițional-optativ-potențialului, perfectul conjunctivului, prezentul prezumtivului, perfectul infinitivului* etc. (aș citi, aș fi citit, să fi citit, voi fi citind, a fi citit etc.). ◇ ~ **sintétic: t.** cu structură simplă; **t.** simplu (v. **t.** *simplu*). ◇ ~ **analític (perifrástic) t.** cu structură compusă; **t.** compus, cu elementele necontopite (v. **t.** *compus*). ◇ ~ **de bază (fundamentál): t.** care servește ca punct de plecare în alcătuirea celorlalte timpuri și în exprimarea tuturor nuanțelor temporale; **t.** definit în raport cu momentul vorbirii și susceptibil de a avea diferite nuanțe temporale. De exemplu: *prezentul, trecutul* și *viitorul*. ◇ ~ **absolút: t.** care arată că raportarea procesului la momentul vorbirii se face direct, nemijlocit, fără intermediari, fără a apela la un alt timp. De exemplu: *prezentul* și *perfectul compus*. ◇ ~ **de relație (relativ): t.** care arată că raportarea procesului la momentul vorbirii se face indirect, mijlocit, prin intermediari, apelînd la un alt timp. De exemplu: *imperfectul, mai mult ca perfectul*

și *viitorul anterior*. ◇ ~ **durativ:** **t.** care arată că un proces durează, este în curs de desfășurare, nu e momentan, nu e terminat. De exemplu: *imperfectul* (cîntam). ◇ ~ **momentán: t.** care arată că un proces este terminat, nu mai este în curs de desfășurare. De exemplu: *perfectul simplu*, *perfectul compus* și *mai mult ca perfectul* (cîntai, am cîntat, cîntasem).

TIP, s.n. (cf. fr. *type*, it. *tipo*, lat. *typus* „caracter", gr. *typos* „model"): soi, fel, gen, categorie, model rezultat dintr-o clasificare. El întrunește însușirile sau particularitățile unui anumit grup sau ale unei anumite clase de fenomene. Se poate vorbi astfel despre **t.** de unități fonetice sau fonologice, despre **t.** de unități lexicale, despre **t.** de unități gramaticale (morfologice și sintactice), despre **t.** de flexiune sau despre **t.** flexionare, despre **t.** de propoziții, despre **t.** de fraze, despre **t.** de unități stilistice, despre **t.** de relații sintactice (în propoziții și în fraze), despre **t.** de mijloace de realizare a acestor relații etc.

TOHÁRICĂ, s.f. (cf. fr. *tokharien*): limbă indo-europeană vorbită în antichitate în Asia Centrală (Turkestanul chinez) de către tohărieni. Textele găsite în secolul nostru datează din secolele al V-lea — al VII-lea î.e.n. și sînt scrise cu alfabet hindus; ele prezintă o mare importanță pentru gramatica comparată a limbilor indo-europene.

TON, s.n. (cf. fr. *ton*, it. *tono*, lat. *tonus*): grad de înălțime, de pronunțare a unui sunet (v. *înălțime*).

TONALITÁTE, s.f. (cf. fr. *tonalité*): **1.** intonație deosebită, în unele limbi, a unor cuvinte care se scriu la fel, dar care au sensuri diferite (v. și *intonáție*). **2.** înălțime caracteristică a unei vocale în scara normală a tonurilor.

TÓPICĂ, s.f. (cf. fr. *topique*, it., lat. *topica*, gr. *topika*): **1.** parte a sintaxei sau a stilisticii care se ocupă cu studiul ordinii cuvintelor (al părților de propoziție) în propoziții și a propozițiilor în fraze. **2.** ordine a cuvintelor (a părților de propoziție) în propoziții și a propozițiilor în fraze. Se vorbește astfel despre **t.** subiectului, despre **t.** predicatului, despre **t.** atributului, despre **t.** complementului și despre **t.** elementului predicativ suplimentar; despre **t.** regentei, a subiectivei, a predicativei, a atributivei, a completivei, a circumstanțialei, a predicativei suplimentare etc. ◇ ~ **liberă: t.** nesupusă vreunor reguli, vreunei restricții; **t.** la latitudinea vorbitorului sau a scriitorului (schimbarea ei nu are ca urmare modificarea raporturilor sintactice dintre cuvinte). În general, în limba română există o **t.** liberă. ◇ ~ **fixă: t.** neschim-

bătoare, conformă cu tradiția, care presupune anumite reguli și restricții, de care trebuie să țină seama vorbitorii și scriitorii (orice schimbare a ei are ca urmare modificarea raporturilor sintactice dintre cuvinte). **T.** fixă au limbile engleză și chineză. ◇ ~ **obiectivă (logică, directă): t.** normală, regulată, lipsită de factură afectivă; așezare a cuvintelor în ordinea obișnuită într-o limbă dată, în corespondență cu logica gîndirii (de la elemente cunoscute la cele necunoscute), cu normele gramaticale ale acelei limbi. ◇ ~ **afectivă (subiectivă, inversă): t.** diferită de cea obișnuită, datorită intervenției elementului afectiv, care scoate în relief anumite cuvinte (de obicei dintre cele cu accent în frază sau pronunțate cu intonație specială). De exemplu: *„Bine* ți-a făcut!" (în raport cu „Ți-a făcut bine!"), *„Jelui-m-aș* și n-am cui" (Folclor).

TOPONÍM (TOPONÍMIC), s.n. (cf. fr. *toponyme*): nume de loc (de oraș, de sat, de deal, de munte, de apă etc.). De exemplu: *Craiova, Dobridor, Feleac, Parîng, Olt* etc.

TOPONÍMIC, s.n. (cf. fr. *toponymique*): v. *toponím.*

TOPONIMÍE (TOPONOMÁSTICĂ), s.f. (cf. fr. *toponymie*, gr. *topos* „loc" + *onoma* „nume"): **1.** totalitate a numelor de locuri, a denumirilor geografice ale unui ținut, ale unei țări etc. **2.** ramură a lingvisticii care studiază numele de locuri.

TOPONOMÁSTICĂ, s.f. (cf. fr. *toponomastique*, germ. *Toponomastik*): v. *toponimie.*

TRÁCĂ, s.f. (cf. lat. *Thracus*): limbă indo-europeană vorbită în antichitate, în nord-estul Peninsulei Balcanice, de o populație foarte numeroasă (traci), răspîndită pe un teritoriu întins (inclusiv în zona vechii Dacii), alături de populația iliră. Este foarte puțin cunoscută, ca și ilira: numai cîteva nume de locuri și de persoane. Limba daco-geților era continuatoarea unui dialect al limbii trace, vorbitorii ei reprezentînd unul din numeroasele triburi ale acestora din urmă (v. și *dácă*).

TRADÚCERE, s.f. (< *traduce*, cf. lat. *traducere*, fr. *traduire*): **1.** transpunere a unui text, a unei fraze, a unui cuvînt dintr-o limbă în altă limbă; tălmăcire. **2.** transpunere a unui cuvînt compus dintr-o limbă într-o altă limbă printr-o perifrază sau printr-o unitate frazeologică. De exemplu: rom. *plan cincinal* și sp. *plan quinquenal* sînt traduceri după rus. *peatiletka;* rom. *purtător de cuvînt,* după fr. *porte-parole;* rom. *gazetă de perete,* după rus. *stengazeta;* rom. *practică pedagogică,* după rus. *pedpraktika;* rom. *fată în casă,* după germ. *Hausmädchen;* rom. *grădiniță de copii,* după germ. *Kindergarten;* rom. *cuvînt*

înainte, după fr. *avant-propos;* fr. *fin de semaine*, după engl. *weekend;* rom. *gardist alb*, după rus. *bolșevic;* v. rom. *asemenea lăturat* („echilateral") și *asemenea piciorat* („isoscel") folosite de Gh. Lazăr; *scurt de vedere* („miop"), după germ. *kurzsichtig;* rom. *aprindere de plămîni* („pneumonie"), după germ. *Lungenentzündung;* rom. *drum de țară* („șosea"), după germ. *Landstrasse;* rom. *muncă în asalt*, după rus. *șturmovșcina*, etc.

TRANSCRÍERE, s.f. (< *transcrie*, cf. fr. *transcrire*, lat. *transcribere*): copiere ◇~ **fonétică:** notare a pronunțării sunetelor unei limbi, ale unui dialect sau ale unui grai cu ajutorul alfabetului fonetic; înregistrare cît mai exactă a formelor sau a textelor dialectale cu ajutorul unui repertoriu de semne, care reproduce principalele realizări fonetice ale unei limbi. În general, sistemele de **t.** *fonetice* au la bază alfabete tradiționale. Cel mai cunoscut este *alfabetul fonetic internațional* (API), elaborat în 1888 de către *Asociația fonetică internațională*. Pentru graiurile și dialectele românești au fost folosite mai multe sisteme de **t.** *fonetică*, elaborate de *Gustav Weigand, Ovid Densusianu* și *Al. Rosetti*. Sistemul folosit astăzi de dialectologii români este cel elaborat de *autorii Atlasului lingvistic român* (ALR), cu unele mici modificări. Într-o **t.** *fonetică* notarea accentului și a fenomenului de fonetică sintactică este obligatorie. Există două feluri de **t.** *fonetică*: d i r e c t ă, mai ușor de realizat (cînd dialectologul notează direct, pe teren, în momentul desfășurării anchetei, formele sau textele obținute de la informator) și i n d i r e c t ă, mai costisitoare (cînd se face mai întîi înregistrarea cu magnetofonul, permițînd apoi audiția formelor și a textelor, oricînd e nevoie, în vederea **t.** acestora în laborator). În cazul **t.** indirecte este preferabil ca aceasta să fie efectuată chiar de cercetătorul care a făcut ancheta dialectală. **T.** textelor dialectale ridică o serie de probleme speciale, cum sînt: notarea intonației, a sintagmelor, a grupurilor ritmice etc. Pentru o **t.** fonetică exactă se cer îndeplinite următoarele *condiții*: informatorul să aibă pronunțare bună; anchetatorul să aibă dicție bună și să cunoască perfect sistemul de **t.**; contextul în care se lucrează (fizic, psihologic și material) să fie pregătit cu atenție etc.

TRANSFORMÁRE, s.f. (< *transformá*, cf. fr. *transformer*, lat. *transformare*): schimbare (prefacere) a formei, a înfățișării, a aspectului, a conținutului, a valorii vorbirii, unei părți de vorbire sau de propoziție, unei propoziții. Se poate vorbi astfel despre **t.** unei părți de vorbire într-o altă parte de vorbire, despre **t.** vorbirii directe dialogate în vorbire indirectă și invers, despre **t.** unei părți de propoziție în propoziție

corespunzătoare și invers, despre **t.** unei propoziții simple în propoziție dezvoltată și invers etc. Uneori **t.** presupune atît schimbarea unor trăsături cît și păstrarea altora. În unele cazuri ea are în vedere dezvoltarea sau restrîngerea unităților. Termen folosit și în sintagma *exerciții de* **t.** (v. *exerciții*).

TRANSLITERÁȚIE, s.f. (cf. fr. *translittération*, lat. *transliteratio, -onis*): transcriere dintr-un alfabet în altul a unui text scris, redîndu-se literele prin echivalentele lor din alfabetul în care se transcrie, fără a se ține seama de eventualele deosebiri de ordin fonetic dintre semnele celor două alfabete.

TRANZITIVITÁTE, s.f. (cf. fr. *transitivité*): proprietate intrinsecă a verbelor de a putea primi, într-un context dat, un complement direct, două complemente directe, o subordonată completivă directă sau un complement direct și o subordonată completivă directă (v. *verb tranzitiv* și *verb dublu tranzitiv*).

TRIÁL, s.n. (cf. lat. *trial*, it. *triale*): număr gramatical caracteristic limbilor vechi (sanscrita, greaca veche, slava veche) și slovenei actuale, deosebit de singular, de plural și de dual, prin care se arată trei exemplare de aceeași speță sau o triadă de obiecte.

TRIFTÓNG, s.m. (cf. fr. *triphtongue*, gr. *tri* „cu trei" + *phthongos* „sunet"): emisiune vocalică constituită din trei sunete diferite (semivocală + vocală + semivocală sau semivocală + semivocală + vocală) pronunțate în aceeași silabă. De exemplu: *-iai* din *tră-***iai,** *-ioa-* din *lă-crămioa-ră* etc. ◇ ~ **ascendento-descendent: t.** în care primul loc îl ocupă semivocala, al doilea loc vocala și al treilea loc semivocala. De exemplu: *-eai* în *dădeai*, *-eau* în *poceau*, *-iau* în *trăiau*, *-iai* în *suiai*, *-iei* în *miei* și *-oai-* în *lupoaică*. ◇ ~ **ascendént: t.** în care primul și al doilea loc sînt ocupate de semivocale, iar al treilea loc de vocală. De exemplu: *-eoa-* în *leoarcă* și *-ioa-* în *tămîioară*. **T.** rezultă uneori și din rostirea într-o silabă a două cuvinte diferite, legate între ele prin linioară de unire: *ne-***ai** *trimis*, *le-***au** *spus*, *mi-***ai** *dat*, **i-au** *adus* etc.

TÚRCĂ, s.f. (cf. tc. *türk*): limbă turcică din familia limbilor altaice, ramura turco-mongolă, grupa oguză (venită din Asia), subgrupa oguzo-seldjucă, vorbită de turci — actualii locuitori ai Turciei, urmași ai osmanlîilor (osmanilor, otomanilor, anatolilor) — și de turcii care locuiesc în unele sate din țările Peninsulei Balcanice sau din Asia (în România este vorbită de turcii din Dobrogea). Se caracterizează prin: armonie vocalică; rădăcină formată din consoană +

vocală + consoană; lipsa genului gramatical; aglutinarea sufixelor lexicale din derivare și a celor gramaticale; folosirea largă a numeroaselor forme nominale ale verbului; lipsa conjuncțiilor; existența propozițiilor nominale etc. Cele mai vechi atestări de limbă turcă datează din secolul al XI-lea. Influențată de limbi cu mare prestigiu (araba, care i-a oferit terminologia administrativă și științifică — și persana, care i-a pus la dispoziție bogăția ei literară), limba turcă a folosit pînă în 1929 *alfabetul arab*, după care, prin reforma lui *Kemal Atatürk*, scrierea veche a fost înlocuită cu *alfabetul latin* (astăzi chiar Coranul este editat cu litere latine, adaptate pentru limba turcă). Din amestecul elementelor altaice (turcești), semitice (arabe) și indo-europene (persane, bizantine, slave, italiene, germane, franceze etc.) a rezultat, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, limba literară turcă. Aspectul vorbit al acesteia are un caracter conservator, în sensul că a păstrat multe din trăsăturile limbii turce vorbite de vechii osmanlîi (osmani). Limba literară turcă s-a desăvîrșit după revoluția din 1919—1923, pe baza dialectului din Istanbul și Ankara. Limba turcă a exercitat *o puternică influență* asupra limbilor din sudul, centrul și răsăritul Europei, asupra limbii tătare din Dobrogea și asupra unor limbi din unele zone ale Asiei (krîm-tătara din R.S.S. Uzbekă; gruzina și zana din R.S.S. Gruzină). Încă din secolul al XIII-lea se poate vorbi de o *influență a limbilor turcice asupra limbii române*, exercitată în două etape: a) prin venirea pecenegilor și cumanilor în țările române (Moldova și Țara Românească); b) prin desele incursiuni ale turcilor osmani în țările române, timp de cîteva secole. *Influența turcă* s-a exercitat asupra limbii române atît în vocabular, cît și în domeniul formării cuvintelor (sufixele *-iu*, *-lîk* și *-giu* împrumutate), mai ales în Moldova și în Muntenia. În același timp însă se poate vorbi și despre *o influență a limbii române asupra limbii turce* (mai ales asupra celei vorbite de turcii din România).

TURCÍSM, s.n. (< *turc* + suf. *-ism*): cuvînt sau expresie împrumutată din limba turcă, fără necesitate și fără a se fi asimilat în limba română. De exemplu: *alagea* „stofă vărgată de mătase", *calemgiu* „copist", *ceacșiri* „pantaloni largi", *icioglan* „paj", *mumbașir* „funcționar fiscal" etc. — toate rămase ca arhaisme.

U

UCRAINEÁNĂ, s.f. (< *Ucraina* + + suf. *-ean*): limbă slavă din grupul de răsărit, vorbită de locuitorii R.S.S. Ucrainene, de grupuri compacte de ucraineni din Siberia, R.S.S. Moldovenească, din Kuban, din nordul Caucazului, din Altai, din Orientul Îndepărtat și de ucrainenii așezați în Ungaria, Iugoslavia, Canada, S.U.A. și România. Trăsăturile sale proprii au apărut încă din secolul al XII-lea. S-a desprins din velicorusă (din vechea rusă) după dezmembrarea statului kievean, în secolul al XIV-lea. Se caracterizează fonetic prin folosirea unui mare număr de consoane muiate și prin rolul deosebit al alternanțelor fonetice. În dezvoltarea limbii literare ucrainene există două mari perioade: a) p e r i o a d a v e c h e (între secolul al XIV-lea și al XVIII-lea inclusiv), în care baza ei a fost velicorusa (paralel, în scris, se folosea și slava bisericească, mai ales în literatura religioasă). Dezvoltarea ei a avut loc pe fondul luptei naționale de eliberare de sub stăpînirea polonezilor și a turco-tătarilor. În secolul al XVIII-lea s-a îmbogățit cu elemente din creațiile orale, din limba ucraineană vorbită și din limba poloneză; b) p e r i o a d a m o d e r n ă (din secolul al XIX-lea pînă azi), în care operele celui mai mare poet ucrainean, *Taras Șevcenko*, au influențat profund limba națională. **U.** dispune azi de *trei grupuri dialectale*: de nord, de sud-vest și de sud-est. Existența unor elemente lexicale ucrainene în limba română și a unor elemente lexicale române în ucraineană, ca urmare a conviețuirii și vecinătății istorice dintre cele două popoare, i-a determinat pe lingviști să vorbească despre o *influență ucraineană* asupra limbii române și, invers, despre o *influență română* asupra limbii ucrainene (v. și *influență*).

UMBRIÁNĂ, s.f. (cf. it. *umbriano*): limbă indo-europeană vorbită de triburile umbrienilor din

Italia centrală, care populau — împreună cu latinii, faliscii și oscii — anumite zone ale acesteia.

UNEALTĂ GRAMATICALĂ, s.f. + adj. (< *unele* + *altele* — cf. fr. *grammaticale*, lat. *grammaticalis*): v. *instrument gramatical*.

UNIFICÁRE, s.f. (< *unificá*, cf. it., lat. *unificare*, fr. *unifier*, lat. *unus* + *facere* „unul" + „a face"): **1.** proces lingvistic care duce la apropierea dialectelor unei limbi pînă la dispariția lor într-o limbă comună, unică, formată pe baza unuia dintre aceste dialecte. **U.** dialectelor e întîlnită în perioada sclavagistă și a formării statelor naționale centralizate (a națiunilor și a limbilor naționale), ea accentuîndu-se la maximum în perioada formării statelor socialiste. Un exemplu de unificare dialectală oferă istoria limbii grecești: jocurile panelenice, comerțul comunitatea de origine, împrumuturile reciproce, pierderea autonomiei și a supremației cetăților grecești prin cucerirea macedoneană sînt factori care au favorizat contopirea dialectelor grecești (atît de numeroase și de distincte) într-o limbă comună, pe baza fondului principal lexical și a structurii gramaticale a dialectului atic, limbă denumită *koiné* (v.), adoptată de toți grecii și în circulație pînă în epoca bizantină. **2.** proces lingvistic care duce la apropierea a două limbi diferite sau înrudite pînă la încrucișarea lor. El presupune o perioadă de *bilingvism* (v.) care poate dura sute de ani. Un exemplu în acest sens îl oferă bilingvismul româno-slav, soldat cu asimilarea vorbitorilor de limbă slavă din nordul și estul Dunării, cu o influență slavă în limba română, cu asimilarea unei părți a populației românești din sudul Dunării și cu o influență română în limbile slave vecine. În cazul bilingvismului bulgaro-slav s-a ajuns la încrucișarea celor două limbi, bulgarii părăsindu-și limba altaică și adoptînd limba slavă. Din încrucișarea limbii latine cu limbile popoarelor autohtone cucerite a ieșit învingătoare latina, diversificată ulterior în limbi romanice (neo-latine). Apropierea limbii latine de limba greacă în sudul Italiei s-a soldat însă cu o influență reciprocă, cu un transfer reciproc de elemente lingvistice, nu cu o asimilare unilaterală; la fel s-a întîmplat și în cazul bilingvismului româno-maghiar din Transilvania. Procesul de **u.** este opus procesului de diversificare (v. *diversificáre*).

UNITÁTE, s.f. (cf. fr. *unité*, lat. *unitas, -atis*): **1.** coeziune, omogenitate, unire. Se folosește cu referire la locuțiuni, considerîndu-se o calitate a acestora: **u.** elementelor componente în cadrul locuțiunii e direct proporțională cu vechimea acesteia. **2.** formație lingvistică caracteristică diverselor compartimente ale limbii sau discipline lingvistice. Se poate

vorbi astfel de **u.** fonetice (formații lingvistice caracteristice foneticii și echivalente cu sunetele articulate), de **u.** fonologice (formații lingvistice caracteristice fonologiei și echivalente cu fonemele), de **u.** segmentale (alcătuite din segmente fonice: vocale, semivocale și consoane), de **u.** suprasegmentale (nereprezentate prin segmente fonice, dar însoțitoare obligatorii ale silabelor, cuvintelor și enunțurilor: accentul și intonația), de **u.** lexicale (formații lingvistice caracteristice lexicului și echivalente cu cuvintele, expresiile și locuțiunile), de **u.** gramaticale — *morfologice* și *sintactice* — (formații lingvistice caracteristice gramaticii — morfologiei și sintaxei — și echivalente cu morfemele și, respectiv, cu părțile de propoziție, cu propozițiile și cu frazele), de **u.** frazeologice (îmbinări de două sau mai multe cuvinte a căror coeziune poate fi mai strînsă sau mai laxă), de **u.** lexico-gramaticale (formații lingvistice lexicale și gramaticale, de natură semantică și morfologică, echivalente cu părțile de vorbire), de **u.** sintactice omogene (de aceeași natură sintactică, de același fel) și de **u.** sintactice eterogene (de natură sintactică diferită, în raport cu alte **u.**), de **u.** stilistice (formații lingvistice caracteristice stilisticii și echivalente cu figurile de stil și cu stilurile) etc.

UZ, s.n. (cf. lat. *usus*, fr. *us*, it. *uso*): folosire, întrebuințare. Termen folosit în sintagma *ieșit(ă) din uz* (cu referire la un cuvînt sau la o expresie). ◇ ~ **limbii:** mișcare permanentă de adaptare a structurii unei limbi la necesitățile social-culturale ale vorbitorilor ei.

V

VALÉNȚĂ, s.f. (cf. fr. *valence*, it. *valenza*): capacitate de combinare a unui cuvînt cu alte cuvinte în funcție de conținutul noțional și semantic-al acestuia. ◇ ~ **expresivă:** însușire, forță sau resursă internă a cuvintelor de a fi sugestive, plastice, vii, elocvente.

VALOÁRE, s.f. (cf. fr. *valeur*, it. *valore* < lat. *valor, -is*): **1.** sumă a diverselor însușiri care caracterizează, dintr-un anumit punct de vedere, cuvintele, expresiile sau structurile dintr-un text; semnificație, de un anumit ordin, a cuvintelor, a expresiilor sau a structurilor dintr-o comunicare. Se poate vorbi astfel despre **v.** *lexicală*, despre **v.** *gramaticală*, despre **v.** *morfologică* (substantivală, adjectivală, numerală, pronominală, nominală, verbală, adverbială, interjecțională, prepozițională și conjuncțională), despre **v.** *onomatopeică* sau despre **v.** *stilistică* a cuvintelor, a expresiilor sau a construcțiilor dintr-un text; despre **v.** *neutrală* a formelor *i* și *o* neaccentuate ale pronumelui personal în anumite expresii și structuri (dă-*i* cu bere, dă-*i* cu vin..., a luat-*o* razna); despre **v.** *hortativă* a conjunctivului și a infinitivului prezent în anumite situații (să pleci!, a nu se apleca în afară!); despre **v.** *fundamentală* și despre **v.** *secundară* a unor timpuri; despre **v.** *condițională, optativă* sau *potențială* a unei comunicări etc. **2.** termen folosit în sintagmele *adverbe cu* **v.** *multiple, interjecții cu* **v.** *multiple* și *conjuncții cu* **v.** *multiple* (în opoziție cu „adverbe specializate", „interjecții specializate" și „conjuncții specializate"); în sintagmele **v.** *de întrebuințare* ale părților de vorbire, **v.** *relaționale* ale comparației (egalitatea și inegalitatea), **v.** *temporale* și **v.** *modale* la timpurile verbelor și **v.** *ale reflexivului* (de reflexiv obiectiv, reciproc, posesiv, participativ, pasiv, dinamic, eventiv și impersonal) în cadrul diatezei reflexive la verb.

VARIABILITÁTE, s.f. (cf. fr. *variabilité*): v. *flexibilitáte.*

VARIÁNTĂ, s.f. (cf. fr. *variante*): formă a unui element lingvistic (fonem, cuvînt, formă flexionară sau construcție sintactică) care diferă de aspectul tipic obișnuit al acestui element. **V.** pot fi de natură istorică, dialectală (regională) sau stilistică; pot avea caracter general (colectiv) sau individual, popular sau familiar etc. ◇ ~ **fonológică:** formă a unui sunet care nu are valoare fonologică independentă. De exemplu: *h* sonor în *înham* este o **v.** a fonemului *h* surd. ◇ ~ **lexicálă:** formă a unui cuvînt, diferită din punct de vedere fonetic și ortografic de forma lui obișnuită sau etimologică. De exemplu: *loton* față de *lolo*, *livede* față de *livadă holbură* față de *volbură*, *gemen* față de *geamăn*, *fondá* față de *fundá*, *răsipă* și *răsipi* față de *risipă* și *risipi*, *numa* față de *numai* și *toma (tomna)* față de *tocmai* etc. ◇ ~ **flexionáră:** formă gramaticală a unui cuvînt care, luată în raport cu o altă formă din paradigma aceluiași cuvînt, dovedește diferență de expresie, dar același conținut. De exemplu: *înseși — însele, școale — școli, coale — coli* etc. ◇ ~ **funcționálă:** formă specifică de exprimare într-un anumit domeniu de activitate, stil propriu unei opere literare, unei opere științifice, unui decret, unei ordonanțe sau dispoziții administrative, unui act sau unei opere juridice, unei publicații sau unui ziar etc. (v. și *stil*).

VENÉTĂ, s.f. (< adj. *venet, -ă*, cf. fr. *vénète*): limbă indo-europeană vorbită de veneți — locuitori ai unor ținuturi din vechea Galie Transalpină (în actualul departament Morbihan, prefectura Vannes, în Bretania meridională). Peste ea s-a suprapus latina, odată cu expansiunea romană.

VERB, s.n. (cf. fr *verbe*, lat. *verbum* „cuvînt"): parte de vorbire care exprimă un proces (o acțiune sau o stare). Este caracterizat prin conținut noțional și semantic suficient, prin flexiune după număr, persoană, diateză, mod și timp (parțial și după gen — la participiu), denumită conjugare, prin posibilitatea de a contracta anumite funcții sintactice (predicat verbal — funcție de bază; copulă sau nume predicativ într-un predicat nominal, subiect, atribut, complement direct, complement indirect, complement circumstanțial și element predicativ suplimentar) și prin distribuție unidirecțională (parțial bidirecțională — prin **v.** copulativ). ◇ ~ **moștenít: v.** transmis în limba română din latină sau din limba geto-dacilor. De exemplu: *cînta, lăuda, avea, putea, vrea, începe, răspunde, auzi, fi* etc. (din latină); *cruța, curma, gudura, răbda, scăpăra, zburda* etc. (din substrat). ◇ ~ **împrumutát: v.** pătruns în limba română din alte limbi, după formarea aces-

teia, într-o anumită etapă. De exemplu: *citi, clădi, hrăni, iubi, privi, trebui, trăi* etc. (din vechea slavă); *bănui, cheltui, făgădui, socoti, tăgădui* etc. (din maghiară); *fandosi, lipsi, pedepsi, sinchisi, ursi, vopsi* etc. (din neogreacă); *zvârli* (de la slavii de sud); *absolvi* (de la germani); *accepta, balansa, explica, fixa, garanta, imita, legifera, maltrata, oficia, participa* etc. (din franceză) etc. ◇ ~ **creát** pe terenul limbii române prin derivare și compunere: *desface, îmbunătăți, întrepătrunde, ofta, pocni, preface, răstălmăci, reface* etc.; *bine-cuvînta, binevoi, preamări* etc. ◇ ~ **denominativ: v.** care provine de la un nume (substantiv sau adjectiv) prin derivare. De exemplu: *biciui* (< bici + suf. -ui), *brăzda* (< brazdă + suf. -a), *descleșta* (< des + cleștе + suf. -a), *desfrunzi* (< des + frunză + suf. -i), *dezvinovăți* (< des + vinovat + suf. -i), *înflora* (< în + floare + suf. -a), *îngălbeni* (< în + galben + suf. -i), *întineri* (< în + tînăr + suf. -i), *mușamaliza* (< mușamale + suf. -iza) etc. ◇ ~ **concrét: v.** care are un conținut reprezentabil în planul senzorial. De exemplu: *aluneca, brăzda, cînta, fluiera, fugi, înota, parfuma, scrie; bubui, fulgera, trăsni* etc. ◇ ~ **abstráct: v.** care are un conținut nereprezentabil în planul senzorial. De exemplu: *încuraja, medita, gîndi, aminti; avea, fi, vrea; deveni, constitui, părea, reprezenta; putea, trebui; continua, începe, sfîrși* etc. ◇ ~ **momentán (perfectív): v.** care exprimă un proces de scurtă durată, un proces de moment. De exemplu: *adormi, anunța, ieși, încheia, pleca, sosi, veni* etc. ◇ ~ **duratív (imperfectív): v.** care exprimă un proces în curs de desfășurare, neterminat. De exemplu: *ajuta, călători, certa, coace, dormi, fierbe, plînge, trăi, unelti, vorbi* etc. ◇ ~ **incoatív: v.** care exprimă începutul unei acțiuni. De exemplu: *începe, prinde* (să) etc. În latină ideea de „început al acțiunii" era exprimată cu ajutorul unui sufix: *senesco* „încep să îmbătrînesc". ◇ ~, **cauzatív (factitív): v.** tranzitiv care arată că subiectul lui face (determină) pe cineva să îndeplinească acțiunea verbului de după el. De exemplu: *a determina* (pe cineva să facă ceva), *a face* (pe cineva să lucreze ceva), *a obliga* (pe cineva să facă ceva) etc. ◇ ~ **tranzitív: v.** al cărui proces se răsfrînge direct asupra unui obiect; **v.** care poate primi în mod obișnuit un complement direct sau o completivă directă. De exemplu: *mînca, lucra, avea, face, zice, auzi, citi, urî* etc. ◇ ~ **tranzitív absolut: v.** tranzitiv care nu are exprimat în context complementul direct sau completiva directă. De exemplu: „*Cîntă* admirabil", „*Scrie* frumos" etc. ◇ ~ **tranzitiv relativ: v.** tranzitiv care are exprimat în context complementul direct sau completiva directă. De exemplu: „*Cîntă* admirabil romanțe", „*Cîntă* admirabil ce a învățat", „*Scrie* frumos

tema", „*Scrie* frumos ce-i dictez". ◇ ~ **dublu tranzitiv: v.** care poate avea simultan, în același context, fie două complemente directe (unul al ființei și altul al lucrului), fie un complement direct al ființei și o completivă directă (reprezentantă a complementului direct al lucrului). De exemplu: „Profesorul *învață* carte pe elev", „*L-am rugat* să-mi spună adevărul". ◇ ~ **intranzitiv: v.** al cărui proces nu se poate răsfrînge direct asupra unui obiect; **v.** care nu poate primi un complement direct sau o completivă directă. De exemplu: *călători, deveni, exista, fi, fugi, ieși, părea, pleca, sosi, sta, străluci, ședea, veni* etc. ◇ ~ **personal: v.** care poate realiza relația cu subiectul reprezentat printr-o persoană; **v.** care exprimă un proces atribuit unei persoane, unui autor, unui subiect gramatical concret. De exemplu: *cînta, lucra, avea, tăcea, cere, face, dormi, coborî* etc. ◇ ~ **impersonal: v.** care nu poate realiza relația cu subiectul reprezentat printr-o persoană; **v.** care exprimă un proces neatribuit unei persoane, unui autor, unui subiect gramatical concret. De exemplu: *amurgește, burează, fulgeră, fulgue, ninge, plouă, trăsnește, tună, se împrimăvărează, se desprimăvărează, se înnorează, se înserează, se luminează* etc.; *caută* (să), *merită* (să), *trebuie* (să), *urmează* (să); (îmi) *convine* (să), (îmi) *place* (să), (îmi) *vine* (să); *se aude* (că), *se cade* (să), *se pare* (că), *se poate* (să), *se spune* (că), *se zice* (că); (îmi) *pasă* (că), *se cuvine* (să); *se întîmplă* (să) etc. ◇ ~ **cu distribuție unidirecțională: v.** care se combină, pe rînd, cu cîte un singur termen, în cadrul aceleiași propoziții, formînd împreună cu acesta o structură binară (marea majoritate a verbelor). De exemplu: *mînca, desena, putea, trece, veni, vopsi, coborî, hotărî* etc. (v. și *distribuție*). ◇ ~ **cu distribuție bidirecțională: v.** care se combină, simultan, cu doi termeni, în cadrul aceleiași propoziții, formînd împreună cu aceștia o structură ternară (verbele copulative). De exemplu: *fi, deveni, părea, însemna, rămîne, ajunge, ieși, constitui, reprezenta, întruchipa* etc. (v. și *distribuție*). ◇ ~ **predicativ: v.** care, la modurile personale, poate forma singur predicatul verbal al propoziției. De exemplu: *lupta, cerceta, avea, tăcea, vrea, cere, merge, fi, veni, hotărî* etc. ◇ ~ **nepredicativ: v.** care, la modurile personale, nu poate forma singur predicatul propoziției, ci împreună cu alte forme verbale *(fi, avea, vrea, voi)* sau împreună cu forme nominale, pronominale, verbale, adverbiale și interjecționale *(fi, deveni, părea, însemna, rămîne, ajunge, ieși, constitui, reprezenta, întruchipa* etc.). ◇ ~ **copulativ: v.** care leagă subiectul de numele predicativ, formînd cu acesta din urmă, atunci cînd se află la un mod personal, un predicat nominal sau, atunci cînd se află la un mod nepersonal, o construcție nominală (infinitiva-

lă, gerunzială, participială sau de supin). De exemplu: *fi, deveni, părea, însemna, rămîne, ajunge, ieși, constitui, reprezenta, întruchipa* etc. ◇~ **autonóm: v.** de-sine-stătător, care-și păstrează întreaga capacitate semantică și gramaticală; **v.** „plin", cu independență lexico-gramaticală. De exemplu: toate **v.** limbii române (v. mai sus, **v.** predicative amintite). ◇~ **auxiliár: v.** devenit instrument gramatical, care-și pierde, în anumite contexte, capacitatea semantică și gramaticală, intrînd obligatoriu în relație de structură, fie numai cu forme verbale, fie cu forme nominale, pronominale, verbale, adverbiale și interjecționale; **v.** „gol" sau „pe jumătate golit" de conținut lexical, abstractizat și lipsit de independență lexico-gramaticală. Există două tipuri de **v.** auxiliare: auxiliar morfologic, care ajută la realizarea modurilor și a timpurilor compuse din diatezele activă și reflexivă și la realizarea diatezei pasive (fi, avea vrea, voi) și auxiliar sintactic, care ajută la realizarea predicatului nominal al propoziției, atunci cînd se află la un mod personal (toate **v.** copulative — v. mai sus). ◇~ **(semi)auxiliar de mod: v.** abstract care exprimă prin conținutul său lexical (originar sau dobîndit în context) una din ideile de modalitate (de necesitate, de posibilitate, de probabilitate, de iminență, de voință sau de dorință). Deși poate fi urmat de conjunctive, infinitive, participii sau supine, el formează singur predicatul verbal al propoziției, atunci cînd se află la un mod personal: *trebui, putea, avea, fi, vrea, se cade, se cuvine, se pare* etc. ◇~ **(semi)auxiliar de aspect: v.** abstract care exprimă prin conținutul său lexical (originar sau dobîndit în context) una din ideile de aspect (începutul, continuarea sau sfîrșitul acțiunii). Deși poate fi urmat de conjunctive, infinitive sau supine, el formează singur predicatul verbal al propoziției, atunci cînd se află la un mod personal: *începe, porni, prinde* („începe"), *continua, găta, isprăvi, înceta, sfîrși, termina* etc. ◇~ **unipersonál: v.** care se conjugă și face referire numai la persoana a III-a (singular și plural), reprezentantă a unui subiect exprimat prin nume de animal, de plantă, de planetă, de obiect material, de categorie abstractă (accidental de persoană). De exemplu: *apune, răsări, behăi, cotcodăci, guița, a se gudura, lătra, măcăi, mieuna, mugi, necheza, oua, răgi, urla* etc.; *germina, înboboci, încolți, înfrunzi, înflori, înmuguri, odrăsli* etc.; *a se altera, curge, cocli, mucezi, rugini, a se strica; clămpăni, clefăi, a se declasa, duhni, fonfăi, morfoli; consta, converge, rezida, rezulta* etc. ◇~ **pluripersonál (tripersonál): v.** care se conjugă și face referire la toate cele trei persoane (singular și plural). De exemplu: *suna, picta, tăcea, zice, fugi, plivi, coborî, zăvorî* etc. (marea

majoritate a verbelor). ◇ ~ **integrál:** v. care are paradigma întreagă. completă; v. căruia nu-i lipsește nici o formă modală, temporală, de persoană sau de număr. De exemplu: *cînta, lucra, tăcea, trece, veni, privi, coborî, hotărî* etc. ◇ ~ **defectív:** v. care nu are unele forme flexionare, care dispune de o flexiune sau de o paradigmă incompletă; v. care nu este folosit cu toate formele gramaticale. De exemplu: *plăcea, putea, vrea; desfide, detraca* etc. ◇ ~ **regulát:** v. care nu prezintă în flexiune variații ale rădăcinii sau care prezintă numai variații nesemnificative pentru paradigma lui (cum sînt alternanțele fonetice). De exemplu: *ara, lucra, sonda, rupe, iubi, porni, privi, hotărî, urî* etc. ◇ ~ **neregulát (aberánt):** v. care se abate de la flexiunea obișnuită, avînd forme proprii, specifice; v. a cărui rădăcină prezintă în flexiune variații totale sau parțiale semnificative. neregularități specifice importante, care privesc paradigma în ansamblul ei (supletivism, reduplicare , etc.). De exemplu: *fi, avea, vrea, bea, da, a se la, lua, mînca, mînca, sta* și *usca*. ◇ ~ **de conjugarea I:** v. care formează infinitivul scurt cu sufixul accentuat *-a*, indiferent de consoana care-l precedă. De exemplu: *alerga, aslupa, apăsa, căuta, cînta, schimba* (grupa A, cu verbe lipsite de sufix și de desinență la persoana I singular a indicativului prezent); *apela, axa, colora, desena, fuma, mustra* etc. (grupa B, cu verbe care au sufixul gramatical variabil *-ez*, dar nu au desinență la persoana I singular a indicativului prezent). ◇ ~ **de conjugarea a II-a:** v. care formează infinitivul scurt cu sufixul accentuat *-ea*. De exemplu: *avea, bea, cădea, plăcea, putea, tăcea* etc. ◇ ~ **de conjugarea a III-a:** v. care formează infinitivul scurt cu sufixul neaccentuat *-e*. De exemplu: *arde, bate, face, merge, pune, trece* etc. ◇ ~ **de conjugarea a IV-a:** v. care formează infinitivul scurt cu sufixele accentuate *-i* și *-î*. De exemplu: *auzi, dormi, fugi, veni, coborî, doborî* etc. (grupa A, cu verbe lipsite de sufix și de desinență la persoana I singular a indicativului prezent); *citi, iubi, sosi, vorbi, hotărî, urî* etc. (grupa B, cu verbe care au sufixele gramaticale variabile *-esc* și *-ăsc*, dar fără desinență la persoana I singular a indicativului prezent). ◇ ~ **sfmplu:** v. alcătuit dintr-o singură unitate de expresie, dintr-o singură unitate lexicală. De exemplu: *da, seca, bea, face, citi, doborî, făgădui, pedepsi, accepta, refăce, ofta* etc. ◇ ~ **compús:** v. alcătuit din două sau mai multe unități de expresie, din două sau mai multe unități lexicale. De exemplu: *binevoi, preamări, contrasemna, cronometra, electromecaniza, fotografia, întrerupe, subscrie, supraviețui* etc. ◇ ~ **activ:** v. care arată că subiectul gramatical face acțiunea și altcineva o suferă. De exemplu: *ajuta, vedea, face, lovi, urî* etc. ◇ ~ **pasív:** v. care arată

că subiectul gramatical suferă acțiunea făcută de altcineva. De exemplu: *a fi ajutat, a fi văzut, a fi făcut, a fi lovit, a fi urît* etc. ◇ ~ **reflexiv: v.** care este însoțit obligatoriu de un pronume reflexiv, formă neaccentuată de dativ sau de acuzativ, cu care formează diateza reflexivă. De exemplu: *își spune, se spală, își împărtășesc, se ceartă, își ajută* (fratele), *își cumpără, se construiesc, se înroșește, își amintește, se gîndește, se întîmplă, se cuvine* etc. Pentru clasificarea v. *criteriu*.

VERBALÍSM, s.n. (cf. fr. *verbalisme*): tendință de a acorda mai multă atenție cuvintelor decît ideilor; abuz de cuvinte în exprimarea unor idei.

VERBUM DECLARANDI (VERBUM DICENDI): termeni latini pentru un verb care exprimă acțiunea de „a spune", „a întreba", „a răspunde" etc. De exemplu: *a zice, a spune, a povesti, a relata, a întreba, a chestiona, a răspunde* etc.

VERBUM SENTIENDI: termeni latini pentru un verb care exprimă o activitate a simțurilor. De exemplu: *a vedea, a auzi, a mirosi, a pipăi, a gusta, a simți* etc.

VIITÓR, s.n. (< *veni*, cf. lat. *venire* + suf. *-tor*): timp verbal (compus), de bază al modului indicativ, care exprimă un proces ce se desfășoară după momentul vorbirii. Are două aspecte sau valori: v i i t o r u l I, care nu raportează procesul la un alt proces și care este alcătuit din infinitivul verbului de conjugat precedat de formele specializate ale auxiliarului morfologic *a vrea (a voi)*: *voi cînta, vei cînta, va cînta, vom cînta, veți cînta, vor cînta* — și v i i t o r u l a l I I - l e a, care raportează procesul la un alt proces viitor și care este alcătuit din participiul verbului de conjugat, precedat de viitorul I al verbului auxiliar morfologic *a fi*: *voi fi cîntat, vei fi cîntat, va fi cîntat, vom fi cîntat, veți fi cîntat, vor fi cîntat.*

VÎRGULĂ, s.f. (cf. fr. *virgule*, lat. *virgula* „vărguță"): semn de punctuație cu care se notează pauzele mici dintre cuvinte (în cadrul propozițiilor) sau dintre propoziții (în cadrul frazelor). Ea marchează raportul de coordonare prin juxtapunere în propoziție și în frază. Î n p r o p o z i ț i e, desparte: 1. — părțile de propoziție de același fel (subiecte, nume predicative, atribute, complemente și elemente predicative suplimentare) nelegate între ele prin conjuncțiile coordonatoare *și* sau *ori*: „E pretutindeni *pace, seninătate, lumină*" (V. Pârvan); „*Toaca, Panaghia* sînt vîrfuri și stînci vestite ale Ceahlăului" (Geo Bogza); „Și erau *frumoși, cuminți* și ascultători" (I. Al. Brătescu-Voinești); „Zăpada începuse-ncet să cearnă... / Iulgi *uriași, legănă-*

tori, ca pufuĭ" (E. Jebeleanu); „Dă-i *fier, cărbune, haine* și bucate" (M. Beniuc); „Pentru fiecare *fîntînă, pîrîu, vălcică, dumbravă* și alte locuri drăgălașe ce lăsam în urmă-ne, scoteam cîte un suspin adînc din piepturile noastre!" (Ion Creangă); „Statura lui s-a proiectat în zare / *Încovoiată, lungă, omărîtă* / Ca un fantastic semn de întrebare" (G. Topîrceanu); 2. — unele complemente circumstanțiale așezate între subiect și predicat sau între predicat și complementele directe și indirecte: „Se auzeau în zăvoi, *dincolo, peste iaz* o mulțime..." (I. Al. Brătescu-Voinești); „Ea [munca] dă, *ca și libertatea*, tărie și frumusețe de caracter" (V. Pârvan); 3. — apozițiile care aduc o explicație suplimentară (mai ales cele dezvoltate): „Noaptea-l coace și ea, *luna*, / Caldă lui întotdeauna" (T. Arghezi); „Iată craiul, *socrul mare*, rezemat în jilț cu spată" (M. Eminescu); „Noi, *cei patru comandanți de companii*, îl urmăream cu privirile stăruitoare" (Dragoș Vicol); „Și Nic'a lui Costache, *dușmanul meu*, și cu Toader al Catincăi, *alt hoțomaliu*, au trecut pe lîngă mine vorbind cu mare ciudă" (Ion Creangă); 4. — unele atribute și complemente circumstanțiale așezate la începutul propoziției (înaintea subiectului și a predicatului): „... și, peste coșri destrămați, *domoale*, / suiau păduri de fumuri, din furnale" (E. Jebeleanu); „*Acolo, lîngă izvoară*, iarba pare de omăt" (M. Eminescu); „*Tapău, drept, cu schip-*

tru-n mînă, șede-n perine de puf" (idem); „*Grăbit*, dă roate, singuratic, / Tăcutul liliac" (G. Coșbuc); „*Tăcut*, urmăream cum se schimbă garda de onoare a cerului" (Geo Bogza); „... *fără veste, pe la patru ceasuri după-amiazi* (25 octombrie), oastea lui Mihai se arătă și intră în șesul dinaintea Giurgiului" (N. Bălcescu); „*Trecînd* pe lîngă sat, ... / Pe mulți din dregători să plîngă i-a-ndemnat" (Gr. Alexandrescu); „*Tîrziu, întorcîndu-mă*, îl găsii înseninat" (M. Sadoveanu); „Și *așa, încetul cu încetul, tropotind* din cizmele mari zina întreagă pe ulițele satului..., a început să-l uite pe Dinu" (I. Agârbiceanu); „*Lucrînd* săptămîna întreagă, *înțelegîndu-se* cu Bator, ... Fefeleaga nu știa cum trece vremea" (idem); „*Cîteodată, dimineața*, ... i se părea că și Bator s-ar gîndi la lucrul acesta" (idem); 5. — vocativele, adverbele de afirmație sau de negație (reprezentante ale unor propoziții) și interjecțiile: „*Ioane*, cată să nu dăm cinstea pe rușine..." (Ion Creangă); „Nu mă duc acasă, *dommule*, mă duc la Dorna" (M. Sadoveanu); „L-ai adus la țanc, *Sîngeorzane*!" (Dragoș Vicol); „ — *Da*, adevărat, se grăbi Klapka cu teamă" (L. Rebreanu); „*Da*, cucoane, însă eu zic ca fiecare să-și crească copiii" (I.L. Caragiale); „*Nu*, cucoane, dar cu prașila, drept și drept" (idem); „*Nu*, nu te înțeleg" (Al. Sahia); „*Ba*, răspunse leneșul" (Ion Creangă); „*Uite, uite* ce interesant!" (L. Rebreanu); „*Ei*, ce-i, ce

s-a-ntîmplat?" (idem); „*Auleo*, ai și la oraș!" (I.L. Caragiale); „*Măi*, ce vremuri și ce oameni!" (Cezar Petrescu); „*Haide*, Irino, pune mîna pe seceră și dă-i drumul!" (M. Preda); „*Ei*, dă-i înainte! sfîrși Vatică mulțumit" (idem); „*Mă*, ia cucoșul ista obraznic" (Ion Creangă). Î n f r a z ă desparte: 1. — propozițiile coordonate juxtapuse (principale sau subordonate): „El tușește, își încheie haina plină de șireturi" (M. Eminescu); „Sub dealuri amurgește zarea, / Se-ntunecă prin văi cărarea / Și-i umbră peste sat" (G. Coșbuc); „Se apropie de el, îi luă mîna, i-o strînse puternic și-l îmbrățișă bărbătește" (Dragoș Vicol); „Chiar atunci cînd era vinovat, cînd știa ea că e vinovat, îl apăra..." (C. Chiriță); 2. — propozițiile coordonate între ele cu ajutorul conjuncțiilor adversative și concluzive: „Nu-i palat, dar nici nu intră viscolul prin acoperiș" (Cezar Petrescu); „O luptă-i viața, deci te luptă / Cu dragoste de ea, cu dor" (G. Coșbuc); 3. — propozițiile atributive izolate sau explicative: „... căci sprințar și înșelător este gîndul omului, *pe ale cărui aripi te poartă dorul necontenit...*!" (Ion Creangă); „Dragostea mamei sale, *pe care abia acum o înțelegeam*, se revărsase parcă în ochii lui" (C. Chiriță); 4. — propozițiile subordonate completive directe și indirecte, așezate înaintea regentei: „*Cum s-a chinuit*, numai ea știa!" (I. Agârbiceanu); „*Cui te lovește*, nu-i răspunde" (A. Vlahuță); „*Despre cine sîntem*, ... să nu se afle nimic" (M. Sadoveanu); „... *că ieșiseră din încercuire*, nu se mai îndoia..." (A. Mihale); 5. — propozițiile subordonate circumstanțiale concesive: „*Deși flăcăul* cu care vorbeam *era numai de-o șchioapă*, năcazul lui era adînc și serios" (M. Sadoveanu); „*Deși nu au nimic cu trecutul*... le-am numi totuși cetățeni" (Geo Bogza); 6. — unele propoziții subordonate circumstanțiale condiționale, cauzale, consecutive și finale; „*Dacă e nevoie*, udă florile" (Tr. Coșovei); „Mai pasă de ține minte toate și acum așa, *dacă te slujește capul, bade Ioane*" (Ion Creangă); „Eu cred c-a obosit pădurea, / *Căci ziua-ntreag-a tot cîntat*" (G. Coșbuc); „Ochii îi străluciră atît de puternic, *încît noi, ceilalți, ne ridicarăm de pe scaunele noastre improvizate*" (Dragoș Vicol); „*Ca să nu mai rămînă repetent și anul acesta*, mam'mare, mamițica și tanti Mița au promis tînărului Goe să-l ducă-n București de 10 mai" (I.L. Caragiale); „... eu stăteam lîngă dînsa, *ca să-i dau apă* cînd vorbește" (M. Sadoveanu); 7. — propoziții subordonate circumstanțiale de timp și de mod, așezate înaintea regentei (uneori după regentă); „*Și cînd ridică ochii zîmbind spre mine* mă izbi deodată o amintire" (M. Sadoveanu); „*Cum o vede*, maiorul se oprește o clipă" (I.L. Caragiale); „*Ca și cînd ar fi înțeles* ce gîndeam, Sîngeorzan reluă ceea ce de fapt voise să ne povestească" (Dragoș

Vicol); „Toți oamenii își vedeau de lucru, *ca și cînd nimic nu s-ar fi întîmplat*" (I. Agârbiceanu); *„Fără să-și dea scama* pe unde merg, ajunseseră în dreptul liceului" (T. Popovici); 8. — propoziții incidente, intercalate între subiect și predicat; „Cineva, *nu se știe din ce vagon*, a tras semnalul de alarmă" (I.L. Caragiale).

VOCABULÁR (LÉXIC), s.n. (cf. fr. *vocabulaire*, lat. *vocabularium* ⟨ *vocabulum* „cuvînt"): **1.** totalitatea cuvintelor unei limbi ◇ ~ **fundamentál: v.** de bază, principal, esențial al unei limbi, reprezentat prin cuvinte stabile, care fac parte din fondul principal lexical. ◇ ~ **secundár: v.** care reprezintă *masa vocabularului*, în general, partea lui cea mai mobilă, cuvintele dialectale, cuvintele de argou, cuvintele de jargon, cuvintele arhaice, cuvintele tehnice, neologismele. **V.** are mai mulți factori de organizare, determinați de structura semantică a cuvintelor și de raporturile dintre aceasta și realitate (inclusiv de acțiunea social-culturală exercitată asupra limbii): *frecvența, factorul stilistico-funcțional, factorul psihologic, factorul semantic* și *factorul etimologic*. Ei sînt analizați exhaustiv în lucrarea *„Limba română contemporană. Vol. II: Vocabularul"* (București, 1975) de acad. *Ion Coteanu* și lector univ. dr. *A. Bidu-Vrănceanu*. Frecvența indică poziția statistică a cuvintelor în vocabular, le însoțește totdeauna și se gravează în memoria vorbitorilor (prin simplă observație se vede că unele cuvinte se folosesc mai des decît altele). Statistica matematică aplicată la studiul **v.** arată că există un raport obiectiv între lungimea cuvintelor și folosirea lor frecventă (un cuvînt este cu atît mai scurt din punctul de vedere al corpului fonetic cu cît este mai frecvent în limbă): că în orice limbă de cultură numărul celor mai frecvente cuvinte este relativ mic (circa 4 000); că între lungimea unui text și numărul de cuvinte utilizate în el este o constantă care se formulează matematic; că interesează și dispersia termenilor în text, bogăția textului (număr mare de unități lexicale, dar cu frecvență relativ mică) și concentrația acestuia (număr relativ mic de unități lexicale, dar cu frecvență mare). Frecvența în **v.** depinde de economia limbajului și de situație. Factorul stilistico-funcțional. Enunțătorii comunicărilor tind să facă economie de limbă, să întrebuințeze cît mai puține cuvinte (corpuri fonetice) cu cît mai multe înțelesuri, evidențiate în funcție de împrejurări și de determinările folosite. Interlocutorii, dimpotrivă, tind să primească, pentru aceeași semnificație, cît mai multe precizări prin intermediul mai multor cuvinte (corpuri fonetice). **V.** folosit de aceștia se adaptează din ce în ce mai strict numeroaselor și variatelor situații în care ei se află

(conversații curente, discuții profesionale, expuneri oficiale, formule administrative etc.), în raport cu natura comunicărilor, cu temele abordate în aceste comunicări. Se delimitează astfel în diversele limbaje *un* v. *format dintr-un număr de elemente comune, general-obligatorii*, care au cea mai mare frecvență și reprezintă lexicul fundamental, ca de exemplu: *avea, apă, cinci, da, eu, în, joi, lemn, lucru, mare, om, pe, repede, roșu, țară, vedea* etc.; *dintr-un număr de elemente de nivel cultural mediu, existente în limba literară curentă* (cu excepția limbajului poetic), ca de exemplu: *arțar, chilipir, cotrobăi, furișa, guraliv, hoțește, ifos, lumesc, moft, netot, polonic, scoloci, țanc, ului, vinișor* etc. și *dintr-un număr de elemente particulare, specifice științelor și tehnicii*, ca de exemplu: *carbonat, ecologie, fiziologic, gemă, genetică, habitat, inocula, injector, mitoză, noxă, rezecție, tal, tegument, unguent, zoomorf* etc. Mulți dintre termenii științifici trec în limbajul literar mediu prin mijloacele moderne de informare a publicului. Factorul psihologic organizează lexicul fiecărui vorbitor și îi asigură dezvoltarea. Ca element de organizare el favorizează bifurcarea v. individual în două: într-*o parte activă* — formată din cuvinte întrebuințate efectiv în toate împrejurările în care un vorbitor construiește și exprimă mesaje — și într-*o parte pasivă* — formată din cuvinte cunoscute sau recunoscute de el, dar neutralizate din diverse motive, începînd de la incertitudine și terminînd cu deprinderea. Dezvoltarea v. individual se realizează prin *imitație* (prin adoptarea cuvintelor auzite de vorbitori în diverse împrejurări, în care au înțeles că le sînt necesare sau au fost impresionați de ele) și prin *creație lexicală*, întemeiată pe un transfer cu expresie materială (cînd un sufix sau un prefix e adăugat la un radical sau la o temă cu care nu se mai aflase înainte în relație sau cînd se compune un cuvînt nou din cele existente) sau pe un transfer fără expresie materială (cînd se produce numai în conținutul semantic al cuvîntului). Factorul psihologic organizează și dezvoltă nu numai v. individual, ci și v. general. Datorită lui se extind rezultatele obținute în acest sens de indivizi la întreaga colectivitate și se fructifică v. în ansamblu. Factorul semantic organizează și el v., înțelesul comunicării verbale sprijinindu-se pe sensurile cuvintelor componente. În v. oricărei limbi există *un specific* pentru care pledează dificultatea traducerii dintr-o limbă în alta și care trebuie descoperit (acțiune ce depinde de: cunoașterea sensurilor și a distribuției pe care le pot avea cuvintele, cunoașterea influenței exercitate în decursul timpului de o limbă asupra alteia, evoluția generală a culturii și științei, circulația ideilor și a

cuvintelor, mutațiile semantice datorate evoluției **v.**, amănuntele fixate în cuvinte, relațiile dintre cuvinte etc.). Factorul semantic ne arată că relațiile dintre cuvinte, semnificațiile și distribuția lor se modifică în funcție de dezvoltarea culturii. Există mai multe *modalități de analiză și clasificare semantică* a cuvintelor: a) *o analiză și o clasificare semantică veche, tradițională*, care împarte **v.** în *cuvinte denominative* sau *apelative* (care denumesc obiectele fizice, fenomenele, activitățile, însușirile etc., au valoare demonstrativă, au sens și în care intră substantivele, adjectivele cu variantele lor, numeralele, verbele și adverbele) și *cuvinte non-denominative sau non-apelative* (care nu denumesc ceva anume, nu au valoare denotativă, dar au sens, și care asigură combinarea celor denominative în propoziții și în fraze — articolele, unele pronume, prepozițiile și conjuncțiile — sau care sugerează stări sufletești și de voință sau imită aproximativ sunete și zgomote — interjecțiile); b) *analize și clasificări semantice noi* prin raportarea tuturor cuvintelor din **v.** la conceptele generale, globale, presupuse a fi în orice limbă, la domeniile de activitate pe care le reprezintă sau la sferele lexicale (cîmpurile sau zonele semantice) pe care cuvintele le formează; prin descrierea componenților (constituenților) semantici, a celor mai mici unități în care se poate diviza conținutul semantic al unui cuvînt (analiză și clasificare componențială, inductivă); prin ordonarea ierarhică a **v.** pe baza unor trăsături (mărci) semantice universale, pornindu-se de la presupunerea că în orice limbă există un număr de concepte semantice universale (analiza și clasificarea conceptualistă, deductivă). În căutarea unei semantici generale cele mai multe cercetări sînt orientate către obiectele și conceptele denumite ca realități ale lumii înconjurătoare, neglijîndu-se situația specifică a fiecărei limbi concrete. F a c t o r u l e t i m o l o g i c trebuie invocat și el în descrierea **v.** unei limbi, prin „etimologie" înțelegîndu-se atît originea și evoluția cuvintelor în cursul istoriei limbii cît și geneza derivatelor și compuselor, fără referire obligatorie la evoluția lor istorică. El reprezintă un factor de organizare a **v.** bazat pe analogie și egal în linii mari cu procedeele sau cu sistemul de formare a cuvintelor. Datorită lui, vorbitorii analizează și grupează elementele vocabularului în diverse chipuri. **2.** totalitatea cuvintelor specifice unei anumite categorii sociale, unui anumit domeniu de activitate, unui anumit stil al limbii, unui scriitor sau vorbitor. ◇ ~ **argótic:** totalitatea cuvintelor de argou folosite de anumite categorii sociale (delincvenți, hoți etc.). ◇ ~ **științific:** **v.** folosit de diverse domenii de cercetare, de diverse științe, specific stilului științific. ◇ ~ **tehnic:** **v.** folosit în domeniul tehnicii, al

meseriilor, al artelor. ◇ ~ **activ:** **v.** înțeles și folosit efectiv de cineva în exprimare (el variază de la o categorie de vorbitori la alta). ◇ ~ **pasiv:** **v.** specific unei limbi, înțeles dar nefolosit de către vorbitori. ◇ ~ **bogát:** **v.** cu foarte multe cuvinte, folosite de o persoană în vorbirea curentă. ◇ ~ **sărác:** **v.** care dispune de puține cuvinte, folosite de o persoană în vorbirea curentă. ◇ **abatere de** ~**:** greșeală de lexic, care vizează necunoașterea sensului propriu al unui cuvînt folosit de către un vorbitor. ◇ **interdicție de** ~**:** **v.** *interdicție*. **3.** dicționar de proporții mici; glosar.

VOCÁBULĂ, s.f. (cf. fr. *vocable*, lat. *vocabulum*): **v.** *cuvînt*.

VOCÁLĂ, s.f. (cf. it. *vocale*, lat. *vocalis*, germ. *Vokal*): sunet care se produce prin scurgerea nestînjenită și continuă a curentului de aer sonor prin canalul vorbitor. ◇ ~ **simplă:** **v.** pronunțată și notată o singură dată. De exemplu: *a* și *e* din *parte*, *o* și *ă* din *zonă*, *u* și *i* din *puțin*, *î* din *pînă*. ◇ ~ **dúblă:** **v.** pronunțată și notată de două ori. De exemplu: *ee* în *alee* și *epopee*, *ii* în *ființă* și *viilor*, *oo* în *coopera* și *zoologie*. ◇ ~ **plenisónă:** **v.** care are caracter silabic (adică poate forma singură o silabă). De exemplu: *a* în *ață*, *e* în *eră*, *i* în *iar*, *o* în *oră* și *u* în *uşă*. ◇ ~ **în hiat:** **v.** care se întîlnește cu o altă **v.** în cadrul aceluiași cuvînt sau cu o **v.** din alt cuvînt. De exemplu: *e* și *a* sînt **v.** în hiat în cuvîntul *crea*, iar *o* și *o* în cuvinte diferite — *o operă*. ◇ ~ **palatálă:** **v.** articulată în regiunea palatului gurii prin apropierea limbii de această zonă. De exemplu: *e* în *estuar*, *i* în *istm*. ◇ ~ **anterioáră (prepalatálă):** **v.** care se articulează într-un punct situat în partea dinainte a cavității bucale. De exemplu: *e* în cuvîntul *era* și *i* în cuvîntul *imun*. ◇ ~ **mediálă (neutrálă, centrálă):** **v.** care are ca punct de articulație partea de mijloc a cavității bucale. De exemplu: *a* în *aur*, *ă* în *ăștia* și *î* în *înalt*. ◇ ~ **posterioáră (postpalatálă, veláră):** **v.** care se articulează în partea de dinapoi a cavității bucale. De exemplu: *o* în *obor* și *u* în *unic* ◇ ~ **deschísă:** **v.** care se articulează cu maxilarele mai depărtate și cu canalul dintre limbă și palatul gurii mai larg decît la o **v.** închisă. De exemplu: *a* din *baclavá*. ◇ ~ **semideschísă (mijlocíe):** **v.** care se articulează cu maxilarele pe jumătate deschise și cu canalul dintre limbă și palatul gurii strîmtat pe jumătate. De exemplu: *ă* din *țări*, *e* din *fler* și *o* din *corp*. ◇ ~ **închisă:** **v.** care se articulează cu maxilarele apropiate unul de celălalt și cu canalul dintre limbă și palatul gurii mult mai strîmtat decît în pronunțarea unei **v.** deschise. De exemplu: *i* din *in*, *î* din *încă* și *u* din *una*. ◇ ~ **labiálă (rotunjítă)** **v.** care se articulează cu partici-

parea buzelor. De exeimplu: *o* în *noare* și *u* în *unește*. ◇ ~ **nelabială (nerotunjită):** **v.** care se articulează fără participarea buzelor. De exemplu: *a* în *arc*, *ă* în *soră*, *e* în *era*, *i* în *inimos* și *î* în *mîine*. ◇ ~ **mobilă:** **v.** din rădăcina unui cuvînt flexibil, care apare numai în unele forme ale lui. De exemplu: *o* este o **v.** mobilă în cuvîntul rusesc *son* „vis", deoarece la nominativ singular apare — *son*, iar la genitiv singular — *sna*. ◇ ~ **mută:** **v.** care nu se pronunță deloc sau care se pronunță foarte slab. De exemplu: *e* (finală și medială) din cuvintele franțuzești *femme* „femeie" și *petit* „mic" este o **v.** mută (în primul caz nu se pronunță, în al doilea se pronunță foarte slab). ◇ ~ **accentuată (tónică):** **v.** care e scoasă în evidență prin accent. De exemplu: *a* în *tdre*, *e* în *férmă*, *i* în *ţîne*, *o* în *vóie*, *u* în *súnă*, *ă* în *zările* și *î* în *săptămîni*. ◇ ~ **neaccentuată (atónă):** **v.** care nu este scoasă în evidență prin accent. De exemplu: *a* în *canistră*, *e* în *trecător*, *i* în *direcție*, *o* în *colonel*, *u* în *bucuros*, *ă* în *ciupercă* și *î* în *cîmpie*. ◇ ~ **protónică:** **v.** care se află înainte de silaba accentuată. De exemplu: *a* în *calîbru*, *e* în *ferîgă*, *i* în *vioară*, *o* în *colţat*, *u* în *sulfină*, *ă* în *măsea* și *î* în *mîrîia*. ◇ ~ **posttónică:** **v.** care se află după silaba accentuată. De exemplu: *a* în *vremea*, *e* în *mare*, *i* în *fabrică*, *o* în *radio*, *u* în *abur* și *ă* în *salbă*. ◇ ~ **iodizátă:** **v.** care primește înainte un iod (iot), la început de cuvînt sau de silabă. De exemplu: vocala *e* în pronunțarea lui *el* (> „iel"), a lui *este* (> „ieste") etc. **V.** pentru clasificarea **v.** — *criteriu*.

VOCALÍSM, s.n. (cf. fr. *vocalisme*): **1.** sistem al vocalelor unei limbi într-un anumit moment al evoluției sale. **2.** parte a foneticii istorice care se ocupă cu studiul vocalelor unei limbi.

VOCATÍV, s.n. (cf. fr. *vocatif*, lat. *vocativus* < *vocare* „a chema"): caz al substantivului (ultimul, în ordinea studierii), caz al adresării directe. Este caracterizat prin intonație suplimentară specifică, prin afixele caracteristice *-e* și *-ule* (la singularul masculinelor și al neutrelor), *-o* (la singularul femininelor) și *-lor* (la pluralul tuturor genurilor) și printr-o topică mobilă, însoțită de virgulă sau de semnul exclamării: „*Moșnege*, copila plînge..." (M. Sadoveanu); „Degeaba te mai sclifosești, *Ioane!* răspunse mama" (Ion Creangă); „Haide, *Irino*, pune mîna pe seceră și dă-i drumul!" (M. Preda); „Să facem, *fraților*, de ce să nu facem!" (Z. Stancu); „Ce ne facem, *fetelor?*" (G. Topîrceanu). **V.** nu îndeplinește funcții sintactice.

VÓCE, s.f. (cf. lat. *vocem*): glas. ◇ ~ **clară:** **v.** limpede, curată, deslușită. ◇ ~ **guturálă:** **v.** emisă din fundul gîtului.

VOLAPÜK, s.n. (cf. germ. *Volapük*, fr. *volapük*, engl. *world* „lume", „univers" + *speak* „a vorbi"): limbă artificială cu caracter internațional, creată în 1880 de pastorul german *Johann Martin Schleyer*, pe baza elementelor de vocabular germanice (mai ales engleze), mult simplificate și devenite de nerecunoscut, și a unei flexiuni cu totul arbitrare. A avut o oarecare circulație pînă la începutul secolului al XX-lea (s-au publicat periodice în **v.**, s-au ținut trei congrese internaționale de limbă **v.**, iar în 1887 a apărut la Iași un manual de limbă **v.** pentru români).

VÓRBĂ, s.f. (et. nec., cf. sl. *dvorĭba*): v. *cuvînt*.

VORBÍRE, s.f. (< *vorbi* < *vorbă*): folosire a limbii în procesul de comunicare între membrii unei anumite colectivități. **V.** concretizează organizarea limbii. Numai prin cercetarea ei și a comportamentului pe care ea îl determină la ascultători putem ajunge la o cunoaștere a limbii. ◇~ **articulátă: v.** care se bazează pe articularea cuvintelor. ◇~ **afectívă: v.** care conține sentimente, care sugerează anumite stări sufletești. ◇~ **neútră: v.** care nu conține sentimente, care nu sugerează stări sufletești. ◇~ **curéntă (cursívă): v.** ușoară, curgătoare, fluentă, rapidă. ◇~ **directă (dialogátă, stil direct): v.** care prezintă cuvintele cuiva așa cum au fost spuse, care se desfășoară între două persoane sub formă de dialog. De exemplu: „M-a întrebat: — Ce faci acolo?" ◇~ **directă legată (stil direct legat): v.** prin care se redau direct spusele cuiva (păstrînd intonația și persoana verbului), legîndu-le prin conjuncția *că* de spusele autorului povestirii. Este caracteristică vorbirii populare. De exemplu: „M-a întrebat că ce faci acolo." ◇~ **indirectă (stil indirect): v.** care prezintă cuvintele cuiva nu așa cum au fost spuse, ci prin mijlocirea conjuncțiilor *că, să, de, dacă*, a pronumelor, adjectivelor și adverbelor relative, subordonînd comunicarea unui verb de declarație. De exemplu: „M-a întrebat ce fac acolo". ◇~ **indirectă liberă (stil indirect liber): v.** care prezintă indirect spusele cuiva, păstrînd însă intonația, pronumele, adjectivele și adverbele intergoative, caracteristice vorbirii directe. E folosită în literatura artistică mai ales pentru a reda gîndurile unui personaj în monologuri interioare: „Văzîndu-se scos la selemet, l-a apucat pe Kir Ianulea un fel de groază. *Ce are să facă el de-acuma, căzut în sărăcie, în necinste și-n ocară?*" (I.L. Caragiale). ◇~ **indirectă legată (stil indirect legat): v.** prin care se redau indirect spusele cuiva (prezintă doar intonația vorbirii directe), legîndu-le prin conjuncția *că* de spusele autorului povestirii. De exemplu: „M-a întrebat că ce fac acolo". ◇~ **incoerentă: v.** lipsită de legătură logică între cuvinte și între pro-

poziții: **v.** fără șir. ◇ ~ **discursivă: v.** care are o extindere exagerată, care se dispersează. ◇ ~ **prolixă: v.** confuză și complicată, lipsită de concizie. ◇ ~ **lacónică (lapidără): v.** scurtă, concisă, succintă. ◇ ~ **emfátică: v.** plină de emfază, nenaturală, prețioasă, umflată, bombastică. ◇ ~ **familiără: v.** obișnuită într-un mediu intim, simplă, fără pretenții. ◇ ~ **literără: v.** îngrijită, care respectă normele limbii literare. ◇ ~ **populară: v.** specifică poporului; **v.** caracterizată prin fonetisme, cuvinte, locuțiuni, expresii, formule, structuri, combinații și topică de factură populară. ◇ ~ **dialectală: v.** caracteristică vorbitorilor unui dialect sau grai; vorbire cu pronunțări regionale, cu termeni regionali etc. ◇ **parte de ~:** clasă de cuvinte grupate după sensul lor lexical general și după caracteristicile lor morfologice și sintactice (*v. parte de vorbire*).

VORBITÓR, s.m. (< *vorbi* + suf. *(i)tor):* cel care folosește limbajul articulat; cel care vorbește cu alții; locutor, emițător. ◇ ~ **bilingv: v.** care poate folosi, după nevoi, două limbi: limba maternă și o limbă străină. ◇ ~ **trilingv: v.** care poate folosi, după nevoi, trei limbi: limba maternă și două limbi străine.

LISTĂ DE IZVOARE

Exemplele folosite în cuprinsul dicționarului au fost extrase din scrierile unor scriitori, critici literari, folcloriști, lingviști, istorici, geografi și inventatori români, după cum urmează:

A. *Scriitori*: Ion Neculce, I. Budai-Deleanu, Gr. Alexandrescu, ezar Bolliac, C. Negruzzi, V. Alecsandri, Alecu Russo, D. Bolintineanu, N. Filimon, B.P. Hasdeu, Al. Odobescu, M. Eminescu, I. Creangă, I.L. Caragiale, I. Slavici, I. Ghica, Al. Macedonski, Duiliu Zamfirescu, B. Șt. Delavrancea, A. Vlahuță, G. Coșbuc, Tr. Demetrescu, Șt. O. Iosif, N. Iorga, D. Anghel, M. Sadoveanu, Panait Cerna, I. A. Basarabescu, I. Agârbiceanu, E. Gîrleanu, G. Topîrceanu, I. Minulescu, O. Goga, V. Eftimiu, I. Al. Brătescu-Voinești, C. Hogaș, L. Rebreanu, Cezar Petrescu, D. Th. Neculuță, Pavel Dan, Ioan Nenițescu, H. Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, G. Călinescu, Ionel Teodoreanu, Lucian Blaga, Adrian Maniu, I. Pillat, T. Arghezi, G. Bacovia, Z. Stancu, Jean Bart, Gala Galaction, Geo Bogza, George Lesnea, Al. Sahia, Eugen Jebeleanu, Al. Philippide, Tudor Mușatescu, M. Beniuc, V. Em. Galan, E. Camilar, N. Cassian, Dragoș Vicol, C. Chiriță, R. Tudoran, A. Mihale, M. Preda, Fr. Munteanu, T. Popovici, Al. Mitru, N. Jianu, I. Lăncrănjan, D.R. Popescu, Tr. Coșovei, N. Labiș, Mihnea Gheorghiu, Adrian Păunescu.

B. *Critici literari*: G. Ibrăileanu, T. Vianu, Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

C. *Folcloriști și culegeri de folclor*: Ion Pop-Reteganul, P. Ispirescu, V. Alecsandri, Jarník-Bîrseanu.

D. *Lingviști*: B.P. Hasdeu, I.-A. Candrea, D. Macrea

E. *Istorici*: M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, V. Pârvan, C.C. Giurescu.

F. *Geografi*: I. Simionescu.

G. *Inventatori*: Aurel Vlaicu.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de lingvistică din București, *Formarea cuvintelor în limba română*. Redactori responsabili: Acad. Al. Graur și Mioara Avram. Vol. I: *Compunerea*, de Fulvia Ciobanu și Finuța Hassan, București, 1970; Vol. II: *Prefixele*, de Mioara Avram, Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, Florica Fiținescu, Cristina Gherman, Finuța Hassan, Magdalena Popescu-Marin, Marina Rădulescu, I. Rizescu, Laura Vasiliu, București, 1978.

Academia Republicii Populare România, *Gramatica limbii române*. Vol. I și II, București 1954. Redactor responsabil: prof. univ. D. Macrea (ed. a II-a: 1966, Redactor responsabil acad. Al. Graur).

Academia Republicii Populare Române, *Istoria limbii române*, Vol. I și II. Redactor responsabil: Acad. Al. Rosetti, București, 1965 (I) și 1969 (II).

Academia Republicii Populare Române. Institutul de lingvistică din București. *Limba română. Fonetică — Vocabular — Gramatică*, București, 1956.

Académie de la République Populaire Roumaine, *Mélanges linguistiques*. Publiés à l'occasion du VIII-è Congrès International des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957, Bucarest, 1957.

Académie de la République Populaire Roumaine, *Recueil d'études romanes*. Publiés à l'occasion du IX-è Congrès International de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959, Bucarest, 1959.

Academia Republicii Populare Române. Institutul de lingvistică din București, *Studii de gramatică*, Vol. I-III. Redactori responsabili: Acad. Al. Graur și Jacques Byck, București, 1956 (I), 1957 (II) și 1961 (III).

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de lingvistică din București, *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*. Vol. I-II, Redactori responsabili: Acad. Al. Graur și Jacques Byck, București, 1959 (I) și 1960 (II); Vol. III, Redactor responsabil: Acad. Al. Graur, București, 1962; Vol. IV-V, Redactori responsabili: Acad. Al. Graur și Mioara Avram, București, 1967 (IV) și 1969 (V); Vol. VI, Redactor responsabil: Mioara Avram, București, 1972.

Avram Mioara, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, 1960.

Beldescu G., *Ortografia în școală*, București, 1973.

Berceanu B.B., *Sistemul gramatical al limbii române (reconsiderare)*, București, 1971.

Berejan S., Dîrul A., Iliașenko T., *Curs de gramatică istorică a limbii moldovenești*, Chișinău, 1964.

Borșci A.T., Corlăteanu N.G. și Soloviev V.P., *Curs de limbă moldovenească literară contemporană*. Vol. IV, *Morfologia*, Chișinău, 1956.

Brîncuș Grigore, *Limba română contemporană. Morfologia verbului*, București, 1976.

Bucă Marin și Evseev Ivan, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, 1976.

Bulgăr Gh., *Eminescu despre problemele limbii române literare*, București, 1963; *Limba română. Sintaxă și stilistică*, București, 1969.

Byck Jacques, *Studii și articole*, București, 1967.

Capidan Th., *Limbă și cultură*, București, 1943.

Caragiu-Marioțeanu Matilda, *Fonomorfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București, 1968; *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București, 1975.

Cazacu B., *Studii de dialectologie română*, București, 1966.

Celac Tatiana, *Dicționar de termeni lingvistici rus-moldovenesc și moldovenesc-rus*, Kișineu, 1963.

Chivescu R., Dantiș Vasilica, Șerbănescu Paraschiva, Tache Inesa, Vascenco V. și Wolf S., *Dicționar rus-român de termeni lingvistici și filologici* (redactor responsabil Victor Vascenco), București, 1970.

Clopoțel Ion, *Originile, dezvoltarea și desăvîrșirea limbii române literare*, București, 1970.

Comitetul român de istorie și filozofia științei, *Istoria științelor în România. Lingvistica*. Volum elaborat sub conducerea acad. Iorgu Iordan de Ion Ghețiе, Valeria Guțu Romalo, Luiza Seche, Mircea Seche și Flora Șuteu, București, 1975.

Constantinescu-Dobridor Gheorghe, *Morfologia limbii române*, București, 1974.

Corlăteanu N., Berejan S., Mocreac I., *Curs de limbă moldovenească literară contemporană*. Vol. I și II, Chișinău, 1959.

Coteanu Ion, *Cum dispare o limbă (istroromâna)*, București, 1957; *Româna literară și problemele ei principale*, București, 1961; *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961; *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, București, 1969; *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, București, 1973.

Coteanu I. și Bidu-Vrănceanu A., *Limba română contemporană*. Vol. II, *Vocabularul*, București, 1975.

Coteanu I. și Dănăilă I., *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme — bibliografie*, București, 1970.

Covrig-Nonea Ion, *Noțiuni de compoziție și stil*, București, 1970.

Cultivarea limbii. Culegere de articole (Responsabil: conf. univ. Gh. Bulgăr), București, 1964.

Densusianu Ovid, *Istoria limbii române*. Vol. I, *Originile*, Vol. II, *Secolul al XVI-lea*, București, 1961.

Diaconescu Paula, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, 1970; *Elemente de istorie a limbii române literare moderne. Partea I. Probleme de normare a limbii române literare moderne (1830—1880)*, București, 1974 (Curs).

Dimitrescu Florica, *Locuțiunile verbale în limba română*, București, 1958; *Introducere în fonetica istorică a limbii române*, București, 1967; *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973; *Introducere în morfosintaxa istorică a limbii române*, București, 1975 (Curs).

Drăgan Nicolae, *Elemente de sintaxă a limbii române*, București, 1945; *Istoria Sintaxei*, București, 1945.

Dubois Jean, Giacomo Mathée, Guespin Louis, Marcellesi Christiane, Marcellesi Jean-Baptiste, Mevel Jean-Pierre, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, 1973.

Ducrot Oswald, Todorov Tzvetan, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, 1972.

Elemente de lingvistică structurală (Redactor responsabil Ion Coteanu), București, 1967.

Evdoșenko Arcadie, *Curs de gramatică istorică a limbii moldovenești*, Chișinău, 1964.

Evseev Ivan, *Semantica verbului*, Timișoara, 1974

Gheție Ion și Mareș Al., *Introducere în filologia românească*, București 1974.

Goian G., *Baza logică a predării și a însușirii terminologiei științifice*, București, 1961.

Graur Al., *Fondul principal al limbii române*, București, 1957; *Limba corectă*, București, 1962; *Nume de persoane*, București, 1965; *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968; *Scrieri de ieri și de azi*, București, 1970; *Lingvistica pe înțelesul tuturor*, București, 1972; *Gramatica azi*, București, 1973; *„Capcanele" limbii române*, București, 1976.

Graur Al. și Wald L., *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, 1961, 1965 și 1977.

Grecu V. Victor, *Școala Ardeleană și unitatea limbii române literare*, Timișoara, 1973.

Guillermou Alain, *Manuel de langue roumaine. Grammaire, textes d'études commentés avec index grammatical et glossaire*, Paris, 1953.

Guția Ioan, *Grammatica romena moderna*, Roma, 1967.

Guțu Romalo Valeria, *Morfologie structurală a limbii române (substantiv, adjectiv, verb)*, București, 1968; *Corectitudine și greșeală*, București, 1972; *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, 1973.

Hristea Theodor, *Probleme de etimologie, Studii. Articole. Note*, București, 1968; *Bogăția limbii și sărăcia dicționarelor*, în „România literară", 1977, 36, p. 8.

Iarovici Edith, *Engleza americană*, București, 1971.

Introducere în lingvistică (de un colectiv sub conducerea acad. prof. Al. Graur), București, 1965.

Ionescu-Ruxăndoiu Liliana, *Probleme de dialectologie română*, București, 1973 (Curs).

Iordan Iorgu, *Limba română actuală. O gramatică a greşelilor.* Iaşi, 1943; *Limba română contemporană,* Bucureşti, 1956; *Lingvistica, romanică. Evoluţie. Curente, Metode,* Bucureşti, 1962; *Stilistica limbii române,* Bucureşti, 1975;

Iordan Iorgu, Guţu Romalo Valeria şi Niculescu Alexandru, *Structura morfologică a limbii române contemporane,* Bucureşti, 1967.

Iordan Iorgu şi Manoliu Maria, *Introducere în lingvistica romanică,* Bucureşti, 1965.

Irimia Dumitru, *Structura gramaticală a limbii române. Verbul,* Iaşi, 1976.

Ivănescu Gheorghe, *Problemele capitale ale vechii române literare,* Iaşi, 1947; *Terminologia de lingvistică românească după 1964,* în Conv. Lit., 1972, 9, p. 11.

Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie, Bucureşti, 1971.

Jota Zélio dos Santos, *Diccionário de lingüística,* Rio de Janeiro, 1976

Kovačec August, *Descrierea istroromânei actuale,* Bucureşti, 1971.

Limba moldovenească literară contemporană. Vol. I, *Lexicologia,* Vol. II, *Fonetica şi morfologia,* Chişinău, 1971.

Limba română corectă. Probleme de ortografie, gramatică şi lexic. (autori: Vasile Breban — coordonator; Bojan Maria, Comuşlea Elena, Negomireanu Doiua, Şerban Valentina şi Teiuş Sabina), Bucureşti, 1973.

Limba română contemporană. Vol. I *(Fonetica. Fonologia. Morfologia)* — sub coordonarea acad. Ion Coteanu) (autori: Ciompec Georgeta, Dominte Constantin, Guţu Romalo Valeria, Mirza Clement, şi Vasiliu Emanuel), Bucureşti, 1974.

Lingvistică generală. Culegere de articole, Bucureşti, 1963.

Lombard Alf, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, I-II, Lund, 1954 (I), 1955 (II).

Lovera Romeo, *Grammatica della lingua romena*, Milano, 1892 și 1916.

Lupi Gino, *Grammatica della lingua romena*, Roma, 1940.

Macrea D., *Lingviști și filologi români*, București, 1959; *Probleme de lingvistică română*, București, 1961; *Studii de istorie a limbii și lingvisticii române*, București, 1965; *Studii de lingvistică română*, București, 1970; *Limbă și lingvistică română*, București, 1973; *Introducere în gramatica istorică a limbii române*, București, 1975 (Curs); *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978.

Mancaș Mihaela, *Istoria limbii române literare. Perioada modernă* (Secolul al XIX-lea), București, 1974 (Curs).

Maneca Constant, *Problemas de terminologia lingüistica rumana*, în R.R.L., 1971, 1, p. 39—45.

Manoliu Maria, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, București, 1968; *Termeni de lingvistică structurală*, în LL, 1972, 28, p. 126—128; *Gramatica comparată a limbilor romanice*, București, 1971; *Structuralismul lingvistic (Lecturi critice)*, București, 1973.

Marouzeau J., *Lexique de la terminologie linguistique français, allemand, anglais, italien*, Paris, 1951.

Martinet André, *Elemente de lingvistică generală*, București, 1970.

Meyer-Lübke Wilhelm, *Grammaire des langues romanes*, Tomes I-II, Paris, 1894.

Mihăescu H., *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, 1967.

Mihăescu N., *Carte despre limba românească*, București, 1972; *Norme gramaticale și valori stilistice*, București, 1973; *Îndrumări pentru studiul limbii române. Vocabular și gramatică*, București, 1976.

Mihăilă G., *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București, 1960.

Ministerul Educației și Învățământului. Centrul de informare și documentare al învățământului, *Sinteze de limba română. Radioteleșcoală*, București, 1972.

Ministerul Educației și Învățământului, *Programele de literatură română, literatură universală, limba română pentru învățământul liceal (zi și seral), valabile în anul școlar 1977—1978*, București, 1977.

Ministerul Educației și Învățământului. Institutul central de perfecționare a personalului didactic, *Programa de limba și literatura română pentru clasele V—VIII*, București, 1977; *Programele pentru clasele I—IV — învățământul primar (limbă română, aritmetică, istorie, caligrafie, desen)*, București, 1977.

Minițelu Alexandrina, *Grammatica romena*, Roma, 1947.

Mourin Louis, *Contributions à la description comparée de la morphologie verbale des langues romanes*, Tomes I-III, Bruxelles, 1966 (I), 1968 (II și III).

Munteanu Ștefan, *Introducere în istoria limbii române literare. Epoca modernă*, Timișoara, 1974 (Curs).

Nicolescu Aurel, *Probleme de analiză a frazei*, București, 1969; *Analize gramaticale*, București, 1969; *Probleme de sintaxă a propoziției*, București, 1970; *Școala Ardeleană și limba română*, București, 1971.

Niculescu Alexandru, *Individualitatea limbii române între limbile romanice* (I). *Contribuții gramaticale*, București, 1965 și (II), *Contribuții socioculturale*, București, 1978.

Niculescu Al., Prof. dr., Goga Ecaterina, Conf. dr., Cristodorescu Anca, As. şi Lupu Coman, As., *Manual de lingvistică romanică. Latinitate vs: Romanitate*, Vol. I, Ediţia a II-a nemodificată, Bucureşti, 1976.

Panaitescu P.P., *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965.

Pană Dindelegan Gabriela, *Sintaxa transformaţională a grupului verbal în limba română*, Bucureşti, 1974.

Pop Sever, *Grammaire roumaine*, Berne, 1948.

Popescu Ştefania, *Gramatică practică a limbii române cu o culegere de exerciţii*, Bucureşti, 1971.

Probleme de gramatică şi stilistică în şcoala generală şi liceu (Coordonator: G. Beldescu), Bucureşti, 1967.

Probleme de lingvistică generală, Vol. I-VII, Bucureşti, 1959 (I), 1960 (II), 1961 (III), 1962 (IV), 1967 (V), 1974 (VI) şi 1977 (VII).

Probleme de stilistică. Culegere de articole, Bucureşti, 1964.

Puşcariu Sextil, *Limba română*. Vol. I. *Privire generală*, Bucureşti, 1940. Vol. II, Bucureşti, 1959.

Rosetti Al., *Studii de lingvistică*, Bucureşti, 1955; *Istoria limbii române*, Vol. I-VI, Bucureşti, 1964 (I-III) şi 1968 (IV-VI).

Rosetti Al. şi Cazacu B., *Istoria limbii române literare, I. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1961.

Rusu I.I., *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1967; *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Bucureşti, 1970.

Rusu Valeriu, *Introducere în studiul graiurilor româneşti*, Bucureşti, 1977.

Sala Marius, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970.

Sandfeld Kristian, Olsen Hedwig, *Syntaxe roumaine. I. Emploie des mots à flexions*, Paris, 1936; II (1960) și III (1962), Copenhague.

Seche Mircea. *Schiță de istorie a lexicografiei române*, Vol. I (1966) și II (1969), București.

Sistemele limbii (Redactori responsabili: Prof. dr. Ion Coteanu și Conf. dr. Lucia Wald), București, 1970.

Slava veche și slava românească (Coordonator: Prof. dr. doc. Pandele Olteanu), București, 1975.

Stati Sorin, *Cuvinte românești. O poveste a vorbelor*, București, 1964; *Teorie și metodă în sintaxă*, București, 1967; *Elemente de analiză sintactică*, București, 1972.

Stati Sorin și Bulgăr Gh., *Analize sintactice și stilistice*, București, 1970.

Șerban Vasile, *Sintaxa limbii române. Curs practic*, București, 1970.

Șuteu Flora, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, 1976.

Tagliavini Carlo, *Originile limbilor neolatine — Introducere în filologia romanică* (Versiune românească îngrijită și coordonată de *Alexandru Niculescu*), București, 1977.

Toșa Alexandru, *Terminologia gramaticală*, în „Vatra", 1972, p. 11.

Țepelea Gabriel și Bulgăr Gh., *Momente din evoluția limbii române literare*, București, 1973.

Vascenco Victor, *Probleme de terminologie lingvistică*, București, 1975.

Vasiliu Emanuel, *Fonologia limbii române*, București, 1965; *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968.

Vasiliu E. și Golopenția-Eretescu Sanda, *Sintaxa transformațională a limbii române*, București, 1969.

Wald Lucia, *Progresul în limbă. Scurtă istorie a limbajului*, București, 1969; *Sisteme de comunicare umană*, București, 1973.

Wald Lucia și Slave Elena, *Ce limbi se vorbesc pe glob*, București, 1968.

Zdrenghea Mircea, *Limba română contemporană. Morfologia*, Cluj, 1970.